

GOVERNMENT OF INDIA

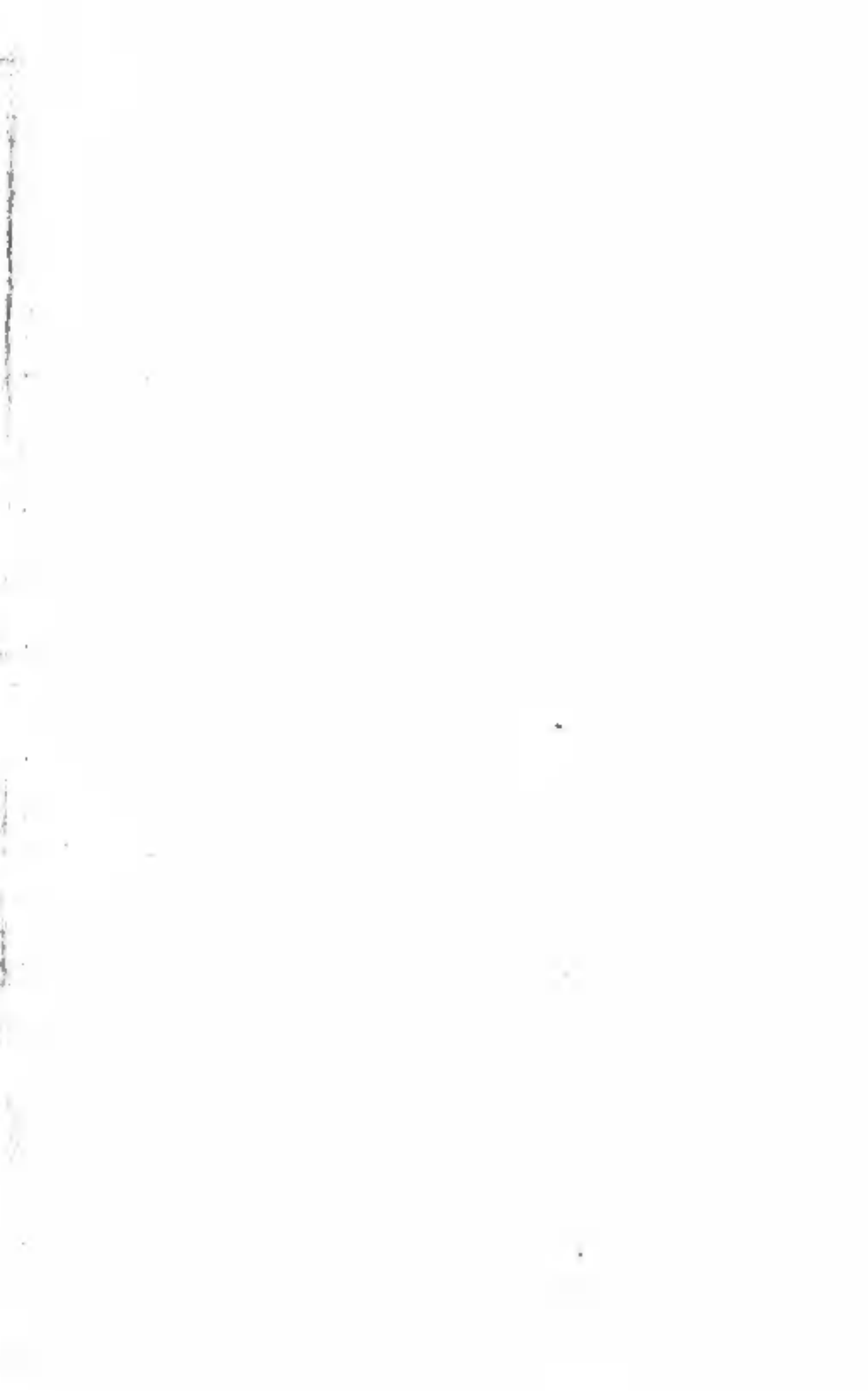
ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA

CENTRAL
ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 36638

CALL No. Sa4V Var-Egg

D.G.A. 79.

भारतीयविज्ञानसंस्कृतभाषायां प्रकाशितम्
Published under the auspices of Government of India

श्रीवर्धमानविरचितः स्वकीयवृत्तिसहितो

गणरत्नमहोदधिः

VARDHAMĀNA'S

GANARATNAMAHODADHI

WITH THE AUTHOR'S COMMENTARY

EDITED WITH CRITICAL NOTES AND INDICES

38638

Sa 47
Var/Egg

BY

JULIUS EGGELING

MOTILAL BANARSIDASS

DELHI :: VARANASI :: PATNA, 1967

© MOTILAL BANARSIDASS

Bungalow Road, Jawahar Nagar, Delhi-6
Nepali Khapra, Varanasi-1 (U. P.)
Bankipore, Patna (Bihar)

First Published in 1879 and reprinted by Motilal Banarsidas, 1963

सम्बोधनं नृपतीवापिधासनविनियोजितावश्यकालभ्यसंस्कृतग्रन्थ-
पुनर्मुद्रणयोग्यभावां प्रकाशितः ।

This book has been published under the Scheme of reprinting of
important out-of-print Sanskrit books sponsored by the
Government of India.

Price Rs. 15.00

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI:

Acc. No. 36639
Date 15-3-63
Cat. No. 5a4v

Var/Egg

Published by Sundarlal Jain, Motilal Banarsidas, Bungalow Road,
Jawahar Nagar, Delhi-6 and printed by Shantilal Jain,
Shri Jainendra Press, Bungalow Road,
Jawahar Nagar, Delhi-6.

प्रस्तावना

अचार्यं प्रस्तूयते विपश्चितां समक्षं गणरत्नमहोदधिनामा
वर्धमान-यशो-वर्धनो व्याकरणगणकोषग्रन्थः । एड्डिनबर्गविश्वविद्या-
लये संस्कृताध्यापकपदमलङ्कुर्वता जुलियस् एग्लिंग-महोदयेन
(Julius Eggeling) सम्पादितो ग्रन्थ एष रसगुणनवचन्द्रमिते
(1936) वैक्रमे संवत्सरे संस्कृत-टेक्स्ट्-सोसायटी-नाम्न्या संस्थया
प्राकाश्यत । संस्कृतसेवितां कृते परमोपयोगी महोदधिरयं पुनर्न-
चिरादेव दुर्लभतामभजत । तमिमं चिररात्राय प्रवर्तमानमभाव-
मपनेतुकामेन केन्द्र-शिक्षा-मन्त्रालयेन विनियोजितमेतद्ग्रन्थपुनर्मुद्रणं
संवर्धयतु सुरभारतीं भारतञ्चेत्याशास्ते ।

शिक्षामन्त्रालयः
नई दिल्ली
11-2-1963

रमाप्रसन्ननायकः

Recd. from the publisher on 12/7/63 (Rs. 15/-)

MEINEM HOCHVEREHRTEN LEHRER

ADOLF FRIEDRICH STENZLER,

ZU SEINEM EHRENTAGE, 12. SEPTEMBER 1879,

IN DANKBARER ERINNERUNG

ZUGERICHNET.

PREFACE TO PART I.

THE present edition of the *Gaṇaratnamahodadhī* is based on a collation of the following Manuscripts, all of which are written in the Devanāgarī character :

- A. An old MS. belonging to the Royal Asiatic Society and consisting of 178 palm-leaves. In the colophon it is dated *Saṃvat 1151 ciro-dhīśampatsara kṛttikavadi 8 budhe*. This date is probably intended for *Saka* 1151 = A.D. 1229, which, according to Brown's Tables, coincides with *Pīroddin* in the Brihaspati cycle. This MS. is on the whole well written, and belongs to the same class of *Politis* as those discovered by Dr. Bühler in the Jain Library at Jaisalmer, dated from about A.D. 1140 to 1340. Unfortunately it does not contain the text and commentary complete, a large portion (ślokas 159-389, comprising about three-sevenths of the work) having been omitted. A photograph of two pages of this MS. is given in Part I. of Professor Wright's Oriental Series of the Palaeographical Society.
- B. A paper MS. belonging to the Bombay Government and consisting of 73 leaves, the fourth of which is wanting. This MS., which contains both the text and the commentary, is well written, and dated *Saṃvat* 1666 = A.D. 1609.
- C. A modern MS., on European paper, belonging to the Bombay Government; copied, not very carefully, by two different hands. Only a few leaves at the beginning have been revised by a third hand. It consists of 138 leaves, the first of which is wanting. There are numerous lacunae throughout the MS. From many characteristic coincidences in reading it would appear that the original MS. from which this was copied, was probably derived from the same MS. as B.
- D. India Office MS. 949, b, written towards the end of the last, or at the beginning of the present, century, and consisting of 121 leaves. A MS.

leaves at the end, it seems, were lost; a different hand having supplied the defect = foll. 118-121 by a commentary made up for the purpose. This copy was apparently derived from a good, though perhaps badly written, MS. It contains a somewhat shorter recension of the commentary than that of ■■■ other MSS.; fewer meanings being often assigned to the *gāṇa* words, and numerous examples and explanatory passages being wanting in it. ■■■ present copy, however, is extremely incorrect; and ■■■ different hand having, moreover, revised it throughout, without assistance from other MSS., its readings are now but too often hopelessly corrupt.

E India Office MS. 949, a. It consists of ■■■ leaves and contains only the text of the *gāṇa*. Dated *Saṃvat* 1863 = A.D. 1806.

F This MS. was kindly obtained for me by Dr. Bühler from a Brahman of Bhuj in Kachchh. ■■■ is of about the same age as B., and consists of 107 paper leaves, containing the whole of the text and commentary.

As regards the mutual relations of these Manuscripts—apart from those peculiarities of D. already alluded to—there is an unmistakable connexion between B. C. and F. on the one hand, and between A. D. (and E.) on the other; not ■■■ marked, however, ■■■ to constitute two different recensions of the work. Although in most ■■■ in which the two classes of Manuscripts differ, the readings exhibited by the latter class seem to me preferable, it has not been possible—owing to the defectiveness of A. and the corrupt state of D.—to allow to this class that influence in the constituting of the text throughout the work which might otherwise have been assigned to it. According to an *Āryā* stanza,¹ given ■■■ the end of the work by A. and F., the authenticity of which ■■■ see no ■■■ to suspect, Vardhamāna composed his work in *Saṃvat* 1197, corresponding to A.D. 1140: the date of the oldest of these MSS. (A.) would therefore be as close to that of the *codex archetypus*, and to the time when the author lived, ■■■ one could wish. Nevertheless, the interval had been sufficiently long for ■■■ mistakes to have crept into the text by the time the manuscript was written.

¹ सप्तमबलधिदेवेवाद्यसु इत्येवतीतेषु ।

वर्षादा विद्यमानो वररत्नमहोदधिर्विहितः ॥

Of the three MSS. of the other class, F. has more in common with A. and D. than the other two; and it happens in not a few cases that D. and F. coincide in giving a valuable reading or passage, where all the other Manuscripts differ.

When I first undertook to edit this work, only three of the above Manuscripts were accessible to European scholars, viz., A. and D., and the text MS. E. They had been for many years in the hands of the late Professor Goldstücker, who was the first, in his "Pāṇini; his Place in Sanskrit Literature," to point out the great importance of the work for lexicographic purposes. His account of these MSS. led me to believe that a tolerably correct edition of the work might be possible¹; and on being asked to take Goldstücker's place as Editor to the Sanskrit Text Society, it appeared to me that I could do no better service to Sanskrit scholars than to prepare for the Society an edition of Vardhamāna's metrical version of the Gaṇas, together with the best text of the commentary that I might be able to extract from the two available MSS. I found, however, that Goldstücker had taken far too favourable a view of the task. Although the Royal Asiatic Society MS. (A.) belongs, no doubt, to the better class of Sanskrit MSS., Goldstücker had entirely forgotten to state that it is defective by nearly one-half of the work, for which portion my manuscript materials would consequently have been limited to the India Office MS. (D.), than which a hopelessly incorrect MS. has never passed through my hands.

Under these circumstances, a tolerably satisfactory edition of Vardhamāna's metrical version of the Gaṇapāṭha would have been

¹ "The MSS. in question are no doubt open to correction, as, indeed, every Sanskrit MS. in existence is; but I hold that in all events the ancient copy of the R.A.S. will, in spite of its inaccuracies, be ranked by every one conversant with MSS. amongst the best Sanskrit MSS. in existence. And having considered it incumbent on me to study this book carefully, I have no hesitation in maintaining that a tolerable Sanskrit scholar will be able to make a perfectly good edition of at least the text of this work, with the aid of these five copies of the text (viz., each of the two MSS. of the commentary representing, in G.'s opinion, two copies of the text—Ed.), the two copies of the commentary, and, as a matter of course, with the aid that may be got from Pāṇini and his commentaries."—Goldstücker, *op. cit.*, p. 178.

attended with considerable difficulties, the more so as there are not a few omissions in D. also; and — the chief, if not the sole, importance of the work lies in the commentary, not in the metrical arrangement of the Gāṇas, I should have had to abandon the work, had not my friend Dr. Bühler come to my assistance with his wonted kindness and disinterestedness. He drew my attention to the modern Bombay copy C., and somewhat later to the MS. B., purchased by him in the meantime for the Bombay Government; and he, moreover, obtained for me the loan of MS. F. from its owner, a Brahman in Bhūj. When it is borne in mind that Goldstücker, with his extensive connexions in India, for many years exerted himself in vain to procure at least one other manuscript of Vardhamāna's commentary — his Gaṇapāṭha, this work may be taken — an admirable example of the great services which Dr. Bühler, by his unwearied exertions in exploring the manuscript collections in Western India, has rendered to Sanskrit scholarship.

Even with my manuscript apparatus thus fortunately increased, the task of editing has been by no means an easy one, and numerous difficulties have had to be left for future solution; many more, however, would have remained unsolved, and many quotations unidentified, if it had not been for the warm interest taken in the work, and the invaluable assistance rendered me throughout its progress, in revising the proof-sheets, by — many disinterested friends and fellow-workers, viz., Professors Aufrecht, Stenzler, Weber, Roth, Haas, Pischel, Kielhorn, and, last not least, Dr. v. Böhtlingk. I am also indebted to my friend Dr. Rost for kindly drawing my attention to, and placing at my disposal, some works connected with the Gāṇas, especially the Gaṇaratnāvalī of Bhaṭṭa Yajñeśvara, recently published at Baroda, which, as will be — from the footnotes of the last five sheets of the present part, has been of considerable service to me. Indeed, it — only after I became acquainted with this work, which is largely based on Vardhamāna's commentary, that it occurred to me that continual reference to the various readings

the accessible Gaṇapāṭhas might add to the usefulness of the present work. The completion of Paṇḍit Bāla Śāstrin's edition of the Kāṣikā Vṛitti was of ■■■■ ■ most welcome event to me; although, owing to the somewhat insufficient state of the editor's materials, especially in regard to the text of the Gaṇas, I have found it necessary, along with the printed edition, continually to consult the two MSS. at my disposal, viz., MS. Ind. Off. 2440-1 (a) and ■ MS. of the Asiatic Society of Bengal (β), in which the fourth and eighth *adhyāyas* are wanting. At the end of the present edition I intend to give, besides a complete index to the work, an alphabetical list of the Gaṇas, in which the words of each gaṇa will be arranged alphabetically, with the various readings of the other collections attached to them.

To Professor Aufrecht, who, at one time, had himself been seriously engaged ■ Vardhamāna's work, I am indebted for much valuable information; it was he who kindly drew my attention to the author's relations to Kaśīrasvāmin, the commentator on the Amarakośha. Several passages copied by Vardhamāna from that writer have been noticed in the footnotes; in my own copy of this edition I have noted a good many more, especially in the first few sheets; but I have not thought it necessary to encumber the pages with too many references of this kind. A critical edition of Kaśīrasvāmin's commentary would, in my opinion, form a valuable contribution to Sanskrit philology: the manuscripts, however, hitherto accessible to European scholars, are by no means sufficient for such a task.

One of the chief difficulties in restoring the text consists in the numerous grammatical sūtras quoted by the author. Goldstücker's contention to the contrary notwithstanding, ■ glance at almost any page of the present edition will suffice to show that Böhtlingk ■ unquestionably right in stating, in the preface to his edition of Pāṇini, that Vardhamāna's work was intended, not for Pāṇini's *Aṣṭādhyāyī*, but for some modern grammar. Whenever the grammatical work, to which Vardhamāna refers, is identified in India—

PREFACE.

and I have ■ doubt that this will be the ■ are long—many mistakes in the wording of the sūtras, which my MSS. do not enable ■ to settle, will be easily corrected. On these grounds it will be understood why, in not ■ few cases in which it would have been easy enough to alter a sūtra so ■ to make it agree with Pāṇini, I have thought it safer to resist the temptation, and to content myself with referring to the corresponding rule of Pāṇini. In regard to ■ number of curious and not very probable various readings of *gana* words adduced by the author, as well as some other doubtful passages in which the MSS. are in tolerable agrément, I cannot help thinking that, if mistakes there be, the fault lies not ■ much in my MSS., as in the defective manuscript materials on which Vardhamāna had to work.

Hindu scholars, I doubt not, will also readily identify many of the quotations which I myself and those who have so kindly assisted me have not been able to trace to their original sources. For any information of this kind which might be utilized before this edition is completed, and which would thus contribute to the usefulness of the work, I shall feel very thankful.

To the Managing Committee of the Sanskrit Text Society my sincerest thanks ■ due for this edition being allowed to see the light. Without their kind consent to its being published under their auspices, I could never have hoped to persuade a publisher to undertake a work of this kind, whatever may be its importance in the eyes of Sanskrit scholars. Unfortunately there is but too much reason to fear that, with the publication of the present work, the Sanskrit Text Society, the foundation of which ■ ■ heartily welcomed by all Sanskrit scholars, and which, in the present unhappy state of Oriental text publishing, might have proved so useful to Sanskrit studies, will close its short but promising existence.

J. EGGELING.

EDINBURGH,
September 1, 1878.

ADDITIONS.

Since the sheets of Part I. were struck off, I have succeeded in tracing several quotations to their sources. Professor Kielhorn also has kindly identified for me some passages from the Mahābhāṣya (Mbh.) and the Vākyapadīya.

P. 5, l. 9, एवं वादिनि द्वेषो is Kumāras. 6, 84.

Id. निच मंखा: Mbh., ed. Kielh. p. 281, 10.

" 8, l. 7-8. This śloka is from Bharata Nāṭyaṣ. 19, 5.

P. 6, l. 11, तथेति स प्रतिज्ञाय cf. स तथेति प्रतिज्ञाय Kumāras. 6, 3.

P. 11, l. 9, यावन्निरः खे मयता चरन्ति Kumāras. 3, 72.

P. 16, l. 7, अयि विजहीहि° cf. Bōhl. Sp. 502 (identified by Dr. Zacharias).

P. 21, line 6, वदि लेपमवेष्ट° is Daṇḍi's Kāvyaḍarṣa 2, śl. 229.

P. 29, last line, मुखाक्षेप निवारणीयचरिताः° is from Uttarāraṇcharita.
Act 5, last śloka but one; also quoted Daṣarāṇa, p. 39.

P. 30, line 6, मने मार्तण्डगुह्याणि° Kāvyaḍarṣa 2, śl. 222 (ed. उत्तर्तुमुद्यतः).

P. 31, l. 6, The Vākyapadīya ii. v. 192 has

निपाता द्योतकाः केचित्पृथगर्थोभिधायिनः ।

[] एव केऽपि लुः संभूयार्थस्य वाचकाः ॥

P. 31, l. 15, एहि जाये° cf. Vaj. S. x. 4, ॥ (p. 203), आच एहि खो रोहाय ।

P. 32, l. 10, अक्षरा खो ॥ मा च° Mbh., Kielh. p. 445

P. 41, l. 14, एकवचनमुत्सर्गः करिष्यते Mbh. p. 95, 25.

P. 52, l. 14, खेवा चैव परेषां च° Rājasekhara's Bālarām. 2, 30.

CORRECTIONS.

P. 22, l. 8, read उपपयःकारः cf. Mbh., Kielh. p. 100.

P. 33, l. 9, read शीघ्रु for सीघ्रु (a. etymology, p. 99, l. 10).

P. 54, l. 2, separate लहो भविष्यत्°.

P. 68, l. 9, On [] संभारणी गीकस्याप्रतिषेधः cf. Mbh. on Pāṇ. iv. 1, 74
(ed. Ben. गीकस्याः प्रतिषेधः).

P. 72, l. 8, for वडवेत्° read वडवे° cf. śl. 146 comm.

P. 95, note 3, strike out °तरचाः F.

" note 4, for B. C. read B. C. F.

" note 10, for cf. śl. 249, read cf. śl. 251, 249 comm.; Pāṇ. iv. 1, 106.

P. 144, l. 1, for [] read प्रवच cf. p. 146, note 7.

P. 165, l. 7, read प्रवर्गोपसर्गौ.

P. 173, l. 8, for मियद्ध्य probably °इयद् cf. Kāṣ. V. vii. 1, 75.

PREFACE TO PART II.

FOR the last thirteen sheets (pp. 273-480) of this, the concluding part of Vardhamāna's work, I have had the good fortune of being able to make use of another MS., lately purchased and kindly lent to me by my friend Professor Kielhorn. This MS. (K.) is about 800 years old, and consists of 96 leaves, beautifully written in Devanāgarī, and containing the whole of the text and commentary, with the exception of a small piece broken off from the last leaf but one. It is intimately related to my MSS. B. and C.; so much so indeed that, from several passages, it seems not unlikely that those two MSS., or at any rate B. and the prototype of C., were directly copied from it. MS. K. contains, however, not a few marginal corrections by a different hand, perhaps added after those copies had been made, since no trace of these corrections appears in the other two MSS. The paper on which it is written is extremely brittle and embrowned, evidently from long exposure to damp.

For the whole of the present part I have, moreover, compared the gāṇas in Hemachandra's larger commentary (*bṛihad-vṛtti*) on his Sanskrit grammar, an excellent MS. of which was, with wonted liberality, placed at my disposal by Mr. K. M. Chatfield, Director of Public Instruction of the Bombay Presidency. The coincidences between Hemachandra's gāṇas and the various readings noticed by Vardhamāna, as will be seen from my notes, are

very striking; and I can only regret that this comparison ~~was~~ not extended over the whole text. This deficiency, will, however, be to some extent supplied in the alphabetical list of *gāṇas*, where Hemachandra's readings will be given. Since the Jain grammarian is nowhere mentioned by Vardhamāna, it must remain uncertain whether the latter used Hemachandra's grammar, or whether both drew their materials from the same sources.

I have again to tender my most hearty thanks to Dr. v. Böhtlingk, and Professors Aufrecht, Stenzler, Weber, Roth, Haas, and Pischel, for the continued valuable assistance they have kindly rendered me in revising the proof-sheets. To Dr. Zachariæ also I am indebted for several suggestions and corrections.

J. EGGELING.

EDINBURGH,
July 1, 1881.

CORRECTIONS AND ADDITIONS.

Prof. to Part I., p. vi., MS. F., as stated in a *śloka* at the end, was copied in Saurat 1729 (जन्दाविभूधरधरामितवत्सरे).

P. 2, l. 10, read °विपदा with B. D. F. K., instead of °विपादा.

P. 8, l. 7, probably °निबद्धानि with B. ■., instead of °निबद्धानि.

P. 24, l. 4, विनिश्चितार्थमिति° is from Kīrāt. i. 3.

P. 29, l. 8, स्तावन्न उत्पाद्य° ■ from Kumāras. l. 35.

P. 54, l. 2, separate सङ्घो भण्डिस°.

P. 191, l. 5, Hemach. reads ■ विद्यते याः सियम्सङ्घासि वा, as B. C. F. K.

P. 220, l. 6, cf. Mahābhāṣya, Kleh., l. p. 2, l. 11.

P. 243, l. 2, read राधयस; ib. l. 12 read विराधय; etc.; cf. p. 423, l. 15.

P. 429, l. 13, probably समर्पण° instead of समर्पण°.

P. 430, l. 14, वामनमतेक° cf. Vāmana's Kāyaḥ v. 2, 64.

P. 493, l. 10, read ह्वा शब्द°.

ओम् ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥

अथ

श्रीवर्धमानविरचितः स्त्रीचष्टुष्टिसहितो गणरत्नमहोदधिः ॥

सुखेनैव यक्षीयन्ति गणरत्नानि यां श्रिताः ।

वृत्तिः सारभूते स्त्रीचगणरत्नमहोदधेः^१ ॥

शास्कारश्च समीहितचिह्नयेऽभिमतदेवतायां^२ यन्मन्त्रमस्कारमाह ।

वाग्देवतायाः क्रमरेणवस्ते

जयन्ति येषां मिथभाषतोऽपि ।

सर्वार्थदर्शी^३ मुकुरेण तुल्यः

प्रकर्षमेति प्रतिभाविलासः ॥ १ ॥

येषां वाग्देवतायाश्चरणरेणूनां संस्पर्शमात्रेणापि निखिन्नपदार्थ-
सार्थप्रतिबिम्बहेतुः^४ प्रतिभाविलासः सातिशयः संपद्यते ते जयन्तीति
संबन्धः । वाचामधिष्ठात्री देवता वाग्देवतेति साभिप्रायं तस्या नाम ।
जयन्तीति सर्वोत्कर्षेण वर्तमाने सर्वोत्कृष्टत्वेन च नमस्कार आचिष्यत
इति तान्प्रति^५ प्रयतोऽस्तीति लभ्यते । प्रतिभेति । प्रज्ञा नवमबोलेख-

॥ In C. the whole of the introduc-
tion, both text and comment, is want-
ing. It begins: वधेन रश्मिधामः ॥ अथ
मन्त्रमाह ॥ यथाहाहोदेव^०.

२ देवताया F.

३ शब्दार्थदर्शी D.

४ °पदार्थप्रतिबिम्बहेतुः F.; पदार्थ-
प्रतिबिम्बहेतुः D.

५ ॥. sm. प्रतिः ॥. cor. तां प्रति.

शालिनी^१ प्रतिभा मता । इदानीं व्याकरणनिष्ठातपुद्गीनां पूर्वाचार्याणां स्मृतिमाह ।

शालातुरीयशकटाङ्गजचन्द्रगोमि-

दिवस्सभर्तृहरिवामनभोजमुख्याः ।

मेधाविनः प्रवरदीपककर्तृयुक्ताः

प्राज्ञैर्निषेवितपदक्षितया जयन्ति ॥ २ ॥

शालातुरो^२ ■■■ घामः । सोऽभिजनोऽस्वास्तीति^३ शालातुरीयश्चमवात् पाणिनिः^४ । शकटाङ्गजः शकटायनः । पूज्यश्चन्द्रश्चन्द्रगोमी । गोमिषूज इति गोमिन् । दिवस्सो देवगन्दी । भर्तृहरिर्वाङ्मयदीपप्रकीर्णकयोः^५ कर्ता महामाध्यत्रिपाद्या^६ व्याख्याता च । वामनोऽविश्वान्तविद्याधरव्याकरणकर्ता^७ । भोजः सरस्तीकण्ठाभरणकर्ता^८ । मुख्यशब्दादिवचनलाङ्घ्रिवस्वामिपतञ्जलिकात्यायनप्रभृतयो लभन्ते । दीपककर्ता श्रीभट्टेश्वरसूरिः । प्रवरश्चासौ दीपककर्ता^९ च प्रवरदीपककर्ता । प्राधान्यं^{१०} चास्माधुनिकवैयाकरणापेक्ष-

१ प्रति प्रह्वानं B.; *वोक्त्रेयशालिनी D.

२ शालातुरो ■ F.

३ शालातुरो वा (piece broken off) ख। A.

४ *तपमवा आशिनिः B.; ■■■ वो वा पाणिनिः F.; शालातुरीयः पाणिनिः। D.

५ भर्तृहरिर्वाङ्मयदीपप्र F.; ग्दी । भ - - - पदी broken off in A.

६ *त्रिपद्या B. D. F.

७ वामनो विश्वान्तविद्याधरं B.; *विश्वान्तविद्याधरं D.

८ कर्ता - - - स्वादि broken off in A.

९ दीपकर्ता ■

१० रदीप - - - प्राधा broken off in A.; चप्राधान्यं B.

या ॥ निवेदितं पदद्वितयं चरणानुबहयं^१ सुतिष्ठलक्षणं^२ च वेदां
तथोक्ताः ॥

इदानीं समस्तशास्त्रीपल्लवपूर्वकं^३ स्वयम्भवारतां^४ दर्शयति ।

विदित्वा शब्दशास्त्राणि^५ प्रयोगानुपलक्ष्य च^६ ।

स्वशिष्यप्रार्थिताः कुर्मो गणरत्नमहोदधिम् ॥ ३ ॥

शब्दशास्त्राणीति^७ पाणिन्यादिविरचितानि शोपनिषद्भाषाणि^८ ।
प्रयोगान् महाकाव्योपनिषद्भाषाणि सञ्ज्ञाणि^९ । लक्ष्यं लक्षणं च स्वयम्भु-
वत्त्वा गणरत्नमहोदधिनामानं^{१०} ग्रन्थं स्वशिष्यैरभ्यर्चिताः कुर्मः पद्य-
बन्धेन रचयामः ॥ गणनाह^{११} ।

च वा हाहैवैवं नह नहि नवा नो चन हि है

स्वधा स्वाहा रे वै यदि यदुत नूनं नहिकमः^{१२} ।

उताहो हा ही हे किमुत यदिनामेव तु तथा

भगो भो हंहो हो इतिह नु सहामा ननु नजः ॥ ४ ॥

१ पदद्वितयं B. D. F.

२ सुतिष्ठलक्षणं F.

३ सर्वशास्त्रीपल्लवपूर्वकं D.; मल्ल

- broken off in A.

४ स्वयम्भुवत्त्वा सारतां A.; D. om. स्व.

५ सर्वशास्त्राणि F.; शास्त्रवाराणि

D.

६ प्रयोगानुपलक्ष्येत A.

७ सर्वशास्त्राणि F.; शब्दशा broken
off in A.

८ शोपनिषद्भाषाणि D.

९ शिष्यप्रार्थिताः B.; शि-
ष्यप्रार्थिताः F.; शिष्याणि D.

१० महोदधिनामानं broken off in
A.

११ Thus B. F. ग्रन्थं स्वशिष्यैर्भ्य-
र्चिताः इत्यर्थः । स्वशिष्यैः कुमारपाण्डु-
रिपासमुनिषद्भूमृतिभिः प्रार्थिताः ॥
अधुनावसरप्राप्तान्मणानाह । A. D.;
A. repeats the passage from पूर्ववत् स्व-
धारतां दर्शयति to हेतुषु (on pl.
4). The first time the MS. omits हरि-
पाण्डु and reads अधुनावसार^{१२}; for G.
Note १, page ६.

१२ किसः D. E.; to facilitate refer-
ence, particles are left unjoined.

य । इत्यन्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चयविनियोगतुल्ययोगिताव-
धारणहेतुषु^१ ॥ भिद्यामट गां चानय ॥ पाणी च पादौ च^२ । पाणि-
पादम् ॥ लक्ष्य न्यग्रोधस्य । लक्षन्यग्रोधौ ॥ पचति च पठति च चैवः ॥
अहं च त्वं च पुत्र गच्छावः^३ ॥ हतं ॥ गर्वाभिमुखं मनस्त्वया । किमन्य-
देवं निहतास्य मो^४ दिषः ॥

अतीतः पन्थानं तव च महिमा वाङ्मनसयोर्
अतस्त्राष्टव्या यं चकितमभिधत्ते अतिरपि ।

य ॥ स्त्रीतव्यः कतिविधमुषः कस्य विषयः

पदे त्वर्वाचीने पतति ॥ मनः कस्य न वचः ॥

हे देव वस्तुव महिमा च वाङ्मनसयोः पन्थानं मार्गमतीत एव । उल्ल-
ङ्घितवानेवेत्यर्थः^५ ॥ यामस्य गन्तव्यः शीतं च^६ । शीतात् कथं मन्थत
इत्यर्थः ॥ पादपूरणेऽपि । भीमः पार्थस्तथैव च ॥ * ॥ वा विकल्पानव-
कृष्युपमानद्वन्द्वसमुच्चयेषु^७ ॥ यदैर्वा ग्रीहिभिर्वा वजेत^८ ॥ ग्रन्थवेदम-
धिगम्य तत्त्वतः ॥ वेद भुजवीर्यशस्त्रिनः^९ ॥ जातां मन्ये तुहिनमधि-
तां^{१०} पद्मिनीं वान्यरूपाम्^{११} ॥ सा वा शंभोसादीषा वा मूर्तिर्जलमयी
मम । न हतीयेत्यर्थः^{१२} ॥ वायुर्वा^{१३} दहनो वा ॥ * ॥ ह । अहं । इति
विनियोगे । तं ह^{१४} यामं गच्छ । अयमहारणं^{१५} गच्छतु ॥ आचारा-

१. समाहारेतरेतरसमुच्चयसमु० F.

२. C. om. पादौ च ।

३. अहं च चैवः । अहं च ॥ च० A. ;
अहं च पुत्र (च supplied) गच्छावः । चा-
भिमुखं मन० C.

४. निहतास्य मो A. (but supplied
on paper, the leaf being broken); नि
for मो D. F.

५. D. omi. एव.

६. C. om. शीतं च.

७. विकल्पार्थोपमान० D.

८. वजेत D.

९. D. om. this ex. Kirāt. 13, 62.

१०. मयितः B. ; Megh. ॥

११. F. adds उभे एव चने चोदुमुमयो-
र्वीर्यमाहितं ।

१२. D. om. न. Kum. S. 2, 60.

१३. वायुवायुर्वा C.

१४. अहं च C.

१५. अहारणं महारणं A. ;

रणं D. ; अहारणमरणं B. C. F.

लिकनेऽपि । स्वयं ह आदयं भुङ्क्ते । उपाध्यायं सक्तून्^१ पाष्यति ॥
 स्वयमह रथेन याति । उपाध्यायं यदातिं गमयति ॥ ४ः पादपूरणेऽपि ।
 इति ह स्माह्वराचार्याः ॥ अहमब्दः पूजायामपि भवति । यथा । अह
 माश्वको भुङ्क्ते ॥ चेमार्थेऽपि शाश्वतः^२ ॥ * ॥ एव । इति नियमानिय-
 मौपम्योत्प्रेक्षासु^३ । अहमेव स्वयमिदं वदामि^४ ॥ अथेव । इत्येव ॥ श्री-
 स्वावेव मेऽस्तु ॥ तमेव^५ मेना दुहितुः कथंचिदिवाहदीक्षातिष्ठकं चकार-
 र^६ । तमेवेति मनोरथमिवेत्यर्थः^७ ॥ जेव^८ भोक्ष्यसे । इत्यनवकुम्भावि-
 त्येके^९ ॥ * ॥ एवमिति प्रकृतपरामर्शप्रकारेवार्थोपदेशनिर्देशमिच्छन्ना-
 णीकारैवार्थेषु^{१०} ॥ एवं वादिनि देवर्षी ॥ एवं कुह ॥ मैवं^{११} मञ्ज्याः ॥
 अग्निरेवं विप्रः^{१२} ॥ एवं पठ^{१३} ॥ एवं तावत् ॥ एवमेतत् कः^{१४} संदेहः ॥
 एवं कुर्मः^{१५} ॥ आहार्यमेवं^{१६} द्युगमाभिपन्नमिद्यानशेषेषु तथोर्वि-
 शेषः^{१७} ॥ * ॥ न ह । इति प्रत्यारब्धे । न ह भोक्ष्यसे इति ॥ * ॥ न हि ।
 न वा । नो^{१८} । इति निषेधे ॥ न हि न हि^{१९} महिसानं प्राप्य तथ्यन्ति

१ सक्तून् C.; सक्तूयान् B.

२ Thus A.; चमार्थे B. F.; चा-
 मार्थे C.; D. — this sentence.

३ एवेत्यवधारणानियमौपम्यनि-
 योयेषु । D.

४ Rgv. x. 125, 5.

५ D. om. from तमेव to इत्येवे but
 has instead अथैव गच्छ । त एते चादयः
 पश्य यद्योगे व ससादयो न भवन्ति ॥

६ Kum. S. 7, 24.

७ *मनोरथमेवेत्यर्थः F.

८ श्रौत A. B. C.; Pāp. viii. 1, 02,
 Sch.

९ C. — the first इति; for the
 second C. F. read अपि; F. adds त एते

चादयः पश्य । यद्योगे वससादयो ॥
 भवन्ति ।

१० प्रकृतिपरामर्शप्रकारे B.; *आ-
 र्वार्थेषु B. D.; *कारवार्थेषु C.

११ मैवं B.

१२ अग्निरेवं मञ्ज्याः विप्रः । C.; अग्नि-
 रेव विप्रः A. (supplied on paper).

१३ पठ D.; C. om. पठ । एवं तावत्
 (Jacuna).

१४ एवं तावत् A. D.; e.g. Ratnav.
 (Capp., Böhtl.'s Chr.) 291, 7; 13.

१५ कुर्म इति । B. C. F.

१६ आहार्यमेवं F.

१७ तथोर्विषयतः । C.

१८ न हि । नो । see next page, note ६.

१९ न हि once only B. D.

भूपाः^९ ॥ यदा^{१०} । अन्धासो हि कर्मणां कीशसमावहति । न हि
 सन्नधिपातमात्रेणोदविन्दुरपि यावधि निम्नतामादधाति । असन्नधि-
 त्यर्थः ॥ न ॥ कुर्यात्^{११} ॥ व्यञ्जनमस्तरं परं वर्णं नयेत्^{१२} । यदा^{१३} ।
 अविप्र इव भावसे । विप्रवन्न ब्रूय इत्यर्थः^{१४} ॥ दददपि गिरमन्तर्बुध्यते
 नो मनुष्यः^{१५} ॥ * ॥ चनेति चिदर्थे । किमो विभक्तिप्रत्ययान्तात् पर एव
 चास्य प्रयोगो भवति । तद्यथा^{१६} । कश्चन । का चन । किं चन । के चन ।
 ॥ चन । कदा चन^{१७} । कथं चनेति ॥ * ॥ हि । इति^{१८} स्फुटार्थनिश्चय-
 हेतुषु^{१९} । को ह्यनाक्षिशो हस्तगतं पादगतं कुर्यात् ॥ दास्यं हि सद्यः
 फलदं यदपतस्रखाद हासेरयुवा वनावलीम्^{२०} ॥ अग्निरिहास्ति धूमो
 हि दृश्यते ॥ यो हि दीर्घासितास्येत्यादौ पादपूरणविशेषावधार-
 नादावपि^{२१} ॥ * ॥ है । इति संबोधने । है देवदत्त ॥ स्नाधाविस्रययो-
 रपि ॥ * ॥ स्नाधा । स्नाहा । इति पिष्टदेवतासंप्रदानयोः । स्नाधा पि-
 ष्तस्यः । स्नाहाऽग्नये ॥ * ॥ रै । इत्यनादरदानयोः । तं ह रै किं करि-
 ष्यसि ॥ रैकरोति । दानं ददातीत्यर्थः ॥ * ॥ वै । इति पादपूरणे ।
 यो वै युवायधीयानस्तं देवाः स्वविरं विदुः^{२२} ॥ बृहस्पतिर्वै देवानां पु-

^९ तप्यन्ति° D.; क्षयन्ति° C.; F. adds विक्षये पि । वक्षयोर्विहामुखीयं न वा (cf. Kāt. I. 5, 4) । न वा कुर्यात् ।

^{१०} D. om. to ब्रूय इत्यर्थः ।

^{११} B, C, F. om. from न°.

॥ F. om. वर्णं; cf. Kāt. I. 1, 21.

॥ यथा A.; अविप्रि° F.

^{१६} see Note २. [A gloss? Professor Aufrecht thinks this refers to ॥ assumed च before नो in the text.]

७ Śhpāl. 11, 4.

८ न यन्मात्रमुभावात् भाववचनात् चनात्किंयत्नात्कदाचन° D.

९ हरिति MSS.

^{१०} स्फुटार्थानि° A. P. (!); स्फुटार्थ-हेतुषु B. C.; स्फुटार्थे हेतौ च । D.

^{११} वनावली । C.; D. omits this example; F. adds इति भाषः; Śhpāl.

12, 32 (वनावली: ed.)

^{१२} दीर्घासितास्येत्यादौ° B.; दी-र्घासितीऽस्येत्येति पादपूरणादावपि C.

१३ Manu 2, 156.

रोहित इति विशेषेऽपि ॥ * ॥ यदि । इति पञ्चान्तरे । यदि ब्रजः किं
 तपसेति^१ ॥ * ॥ यदुत । इति वाक्यार्थनिर्देशे । य वाच्यो^२ यदुते-
 हागन्वताम् ॥ * ॥ नूनमिति तर्कनिश्चययोः^३ । नूनं ग्ररत् प्रफुल्ल
 काशाः ॥ नूनं वा तव प्रियेति^४ ॥ उत्प्रेक्षायामपि^५ ॥ * ॥ न हि कमि-
 ति निवेधे । अस्ति ते किञ्चित् । न हि कमिति ॥ * ॥ उताहो । इति वि-
 तर्के । गौरयमुताहो इति ॥ * ॥ हा । इति विस्मयविषादश्च सु-
 मुष्पार्तिषु^६ । हा लब्धं पाटलिपुत्रम् ॥ कन्यान्तःपुरमेव हा प्रविशति
 कुहो मुनिर्भार्गवः^७ ॥ हा प्रिये जानकि ॥ हा देवदत्त ॥ हा इतोऽस्मि
 मन्दभाग्यः^८ ॥ * ॥ हो । इति विस्मयविषादयोः । इतिविधिल्लिखितानां
 ही विचित्रो विपाकः^९ ॥ इतस्ततोऽप्यधीयानां ही न विद्यो
 वधम् ॥ * ॥ हे । इति संबोधने । हे देवदत्तेति ॥ स्नायाविस्मययो-
 रपि^{१०} ॥ * ॥ किमुत । इति किंपुनरर्थेऽतिशये पञ्चान्तरे च^{११} ॥ प्रा-
 कृतो^{१२}ऽपि पुमान्नावमन्तव्यः किमुत राजेति ॥ किमुत ब्रह्मविज्ञेभिः^{१३}
 किमुत रज्जुः किमुत सर्पः ॥ * ॥ यदि नाम । इति प्रकृतान्यथात्वे । वि-
 प्रोऽसि यदि नाम मूर्खः ॥ कथं नाम । इत्यास्यर्थार्थ इति केषित् ।

महावाताहतिभ्रान्तमेघमासातिपेखवैः^{१४} ।

कथं नाम महात्मानो द्विघ्नो विषयारिभिः ॥ * ॥

१ B. C. F. add यदि वेत्तपि । यदि
 वा सुवर्हन्त्यपि ॥

२ वाच्यो B.

३ वितर्कनिश्चययोः F.

४ प्रिया B. C. F.

५ Om. D.

६ B. om. विस्मयः * मुष्पार्तिषु D.

७ Mahāvrat. p. 27, 18; हा प्रिये

Uttararām. (1870) p. 63, 6.

८ E.g. Hitop. 114, 12.

९ Sigup. 11, 64; इतस्ततो Spr. []

१० स्नाद्यपि D.

११ D. om. from अतिशये.

१२ प्रकृतो A.

१३ ब्रह्मविज्ञेभिः A.; ब्रह्मविज्ञेभिः B.;
 ब्रह्मविज्ञेभिः C.; C. om. किमुत; D. om.
 from किमुत प्र० to सर्पः

१४ महावाताहतिभ्रान्तमेघमासातिपेखवैः B.;
 Kāmand. Nit. 3, 11.

इव । इतीवदर्थोपमोत्प्रेक्षावाक्यालंकारेषु । कडार इवाद्यम् । चञ्च
इव मुखम् । क्षिप्ततीव तमोऽङ्गानि^१ । कथमिवैतद्भविष्यति ॥ * ॥ तु ।
इति^२ विशेषावधारणपूजाव्यावृत्तिपादपूरणार्थहेतुषु^३ । मृष्टं पयो
मृष्टतरं ॥ दुग्धम् । आत्मादयस्तु प्रमेयम्^४ । यदा । भीमस्तु पाण्ड-
वानां रौद्रः^५ । यस्तु माणवको भुङ्क्ते । तं ॥ किं करिष्यसि । आस्त्रा-
स्त्रानि तु ते^६ ॥

कारणात् फलयोगस्तु सत्तं सादाधिकारिकम् ।

तत्सोपकरणार्थं ॥ कीर्त्यते आनुषङ्गिकम्^७ ॥

आनुषङ्गिकमपि कीर्त्यत इत्यर्थः ॥ गृहीध्वं^८ व्याकरणम् । मृष्टं तु दुग्ध-
धम् ॥ * ॥ तथा । इति समुच्चयाभ्युपगमनिदर्शनसादृश्येषु^९ । देवदत्तो
ब्रजतु । तथा यज्ञदत्तः ॥ तथेति स^{१०} प्रतिज्ञाय ॥ तथा हि ते श्रील-
मुदारदर्शने^{११} ॥ इदमपि तथेति ॥ * ॥ भगो । भो । हंहो । हो । इति
संबोधने^{१२} । भूमो ब्राह्मणाः । भोः शूद्राः । हंहो पान्य किमाकुलः ।
दुःखहो हो विद्योग इति ॥ * ॥ इति ह । इति लोकप्रवादामनयोः ।
इति हाकरोत्^{१३} ॥ इति ह चकार ॥ इति ॥ सोपाध्यायो ब्रूते पुन-
र्वचुराचेष इति^{१४} ॥ * ॥ नु । इति प्रत्यप्रतिवचनोपमानवितर्कोत्प्रेक्षा-
विधादपादपूरणेषु^{१५} । को नु वाचमीरयत्यन्तरिक्षे ॥ अकार्षीः कटं

१ Myichchh. 14, 16.

२ इति MSS.

३ *पूजाव्यावृत्ति* B.

४ Got. Nyāy. S. 1, 9.

५ पाण्डवानां रौद्र C.; पाण्डवान-
रौद्र B.

६ ते इति B. C. F.; अस्त्रास्त्रानि तु
इति D.

७ आनुषङ्गिकम् D.; आनुषङ्गिकमपि
कर्तव्यः कीर्त्यते इत्यर्थः C.; B. —
आनुषङ्गिकं once.

८ गृहीध्वं A. D.

९ *सादृश्यासु B.

१० सा B. C. F.

११ Kum. S. 5, 36.

१२ संबोधनार्थे । D.

१३ हाकरोत् D.

१४ Cf. the beginnings of chapters in
the Charaka S.

१५ B. C. om. प्रत्य; *वितर्कोत्प्रेक्षा*
F.; *विधादपूरणेषु B.; D. om. विधाद-

देवदत्त । अयं नु करोमि भोः ॥ दृष्टस्व^१ नु ते पुरस्कृत वयाः ॥ अहिर्नु
 रक्षुर्नु ॥ रक्षिता नु विविधास्वरशैला नामितं नु गगनं स्थगितं नु^२ ॥
 क नु मां तदधीनजीविताम्^३ । आस्थास्यामि नु ते । इति ॥ * ॥ सह ।
 अमा^४ । इत्येकक्रियादियोगे । पुत्रेण सहाधीते । पुत्रेण सह पण्डितः ।
 पुत्रेण सह धनवानिति ॥ अमा सह भवतीत्यमात्यः ॥ सामीप्येऽप्य-
 मा^५ ॥ * ॥ मनु । इति परमतात्तेपानुशैषण्यप्रतिवचनप्रश्नयेषु^६ ।
 मनु वक्तुविशेषमिः स्पृहा गुणगृह्णा वचने विपश्चितः^७ ॥ अथवा । आपदो
 नम्वहो^८ वन्धाः सारासारविवेचिकाः^९ ॥ मन्वजानीहि माम् ॥ अका-
 र्षीः कटं देवदत्त । ननु करोमि भोः^{१०} ॥ एवं प्रश्नययोरप्युदाहार्यम् ।
 विरोधोक्तौ मनु वेत्यपि^{११} पठनीयम् ॥ * ॥ नञ् । इति^{१२} निषेधेषदर्या-
 वचनेषु । अमाच्छाणः । अमाच्छाणी^{१३} । अनुदरा कन्या । अपचसि त्वं
 दृष्यतेति ॥ जकारो नजो न् इत्यत्र विशेषणार्थः^{१४} ॥ ४ ॥

किंस्वित्^{१५} प्रत्युत यच्च [] न कं सचा समं साकमः^{१६}

सार्धं जानु कृतं यदा वदि वदूमाहो नवै^{१७} यावतः ।

आहोस्वित् किल किंकिलालमरे दिद्यौ चिरस्य प्रगे

ते मे येन चिराय तेन नहवै शश्वच्छुभं कूपतः ॥ ५ ॥

१ दृष्टस्व D.; Rgv. vi. 24, 3.

२ Kirāt. 9, 15.

३ D. om. this example. Kum. 8.
4. 6.

४ सहामिति । MSS.

५ सामीप्यमा B.; सामीप्यं मा C.;
समीप्ये प्यमा A. corr. from समीप्योस्त-
मा; om. D.

६ परमाता^१ A.; परमतात्तेपानुशै-
षण्यपुष्ट^२ D.

७ विपश्चितता D.; मनु वक्तुविशेषम-
न्वा^३ B. Kirāt. 2, 3.

८ नम्वहो B. C.

९ सारासार^४ A.; विवेचिकाः D.

१० मनु केनेह भोः । D.

११ निषेधोक्तौ^५ C.; वेत्यपि F.

१२ नजीति C.

१३ B. C. F. om. this, B. also the pre-
ceding example.

१४ नजो नित्यवविशेषणार्थः^६ A.; नजो
नित्यवविशे^७ D.; cf. Pāp. vi. 3. 73.

१५ किंस्वित्^८ A.

१६ साकमी B. C. F.

१७ नवै F.

किं खिदिति वितर्के । स्थाणुरयं किं खित् पुरुषः ॥ * ॥ प्रत्युत ।
इत्युक्तवैपरीत्ये^१ । न दोषः पुनरुक्तेऽपि प्रत्युतेयमसंक्रिया^२ ॥ * ॥ यच्च ।
इत्येतदमवकूलमर्षगर्हाश्चर्येषु^३ । भावकल्पयामि^४ । न सर्वयामि ।
गर्हामहे । आश्चर्यं यच्च तत्रभवान्^५ वृषसं याजयेदिति ॥ * ॥ कश्चन ।
इति कामप्रवेदने । कश्चन जीवति ते माता ॥ * ॥ न । इति निषेधोप-
मानयोः । आसवः प्रतिपदं प्रमदानां^६ नैकरूपरसतामिव भेजे ॥ सृ-
गो न भीम इति^७ । अयमुपमानवाची हृन्दस्त्रेव । ॥ योपमानपदात्पर
एव^८ ॥ * ॥ कमित्यनर्थकः पादपूरणे^९ । शिशिरं जीवनाय^{१०} कम् ॥ * ॥
यच्चा । समम् । साकम् । सार्धमिति सहवत्^{११} ॥ * ॥ जातु । इति कदा-
चिदर्थे । न जातु कामः कामानामुपभोगेन शान्ति^{१२} ॥ * ॥ कृतमिति
निवारणनिषेधयोः । वस्तु कृतं साहमेन ॥ कृतं पुरुषशब्देन आतिमा-
त्रावलम्बिना ॥ * ॥ यदा । इति हेतौ । यदा जनैः सर्वगतस्त्वमुच्यते
इति^{१३} ॥ * ॥ वदति । इति लक्षणपदे ॥ * ॥ वदिति विद्योगपादपूरणयोः ॥
वदिति^{१४} टात्मं प्रशंसार्था श्रीभोजः ॥ * ॥ कृतमिति^{१५} स्त्रीणां विकार-
वचने । ऊं नाहमेवं वेदि ॥ * ॥ आहो । इति वितर्के यच्चर्ये च^{१६} । स्था-
णुरयमाहो पुरुष इति ॥

१ इति वैपरीत्ये D.

२ Kāvyaḍ. 3, 137 पुनरुक्तो ed., com.

३ इत्यमरः A.; इत्यतस्तत्तत्कुलमर्ष-
मर्हा D.

४ यच्च भावकल्पयामि F.

५ यच्च भवान्.

६ प्रमदानां B.; Kirāt. 9, 55.

७ न मृगो न A.; Rgv. i. 154, 2.

८ *पूर्व एव B. C.; *पूर्व एव पर एवे-
त्यपि F.; D. om. from आसवः, for
which it has नैकः मृगो नर्थम इति ॥

९ पादपूरणेऽपि F.

१० जीवनाय B. C.

११ सहाचर्ये D.; B. C. add इमिति पा-
दपूरणे । एतमित्यर्थः । सार्धसरेषु मिति
सा आहीममंतः ॥ F.: इमिति पादपू-
रणे । एतमित्यर्थश्चका इमरिपिमिल
आहीममन्तानेत्यपि एतमित्यर्थश्च सा-
र्धसरेषु मिति सा आहीममंतः ॥

१२ Manu 2, 94.

१३ Kum. 8, 58.

१४ वदितं F.

१५ कृतमिति B.

१६ D. om. यच्चर्ये च.

अम्बेरम्नःस्वमितभुवनाभोगपातालकुचेः

पोतोपायादिह^१ हि बहवो लङ्घनेऽपि क्रमन्ते^२ ।

आहो रिक्तः^३ कथमपि^४ भवेदेष दैवान्तदानीं

को नाम स्याद्वटकुहरालोकेऽप्यस्य कल्पः^५ ॥ * ॥

न वै । इति निषेधावधारणे विशेषनिषेधे^६ च । न वै स्त्रीणामि स्थानि
यन्ति^७ । नैव स्त्रीणां भीरुर्दानीत्यर्थः^८ ॥ न वा उ एतन्मित्रसे न रि-
च्यसीति^९ ॥ * ॥ थावदिति साकस्यावधिमानावधारणकालावधिषु^{१०} ।
यावत्कार्यं तावत्कुरु । सकलं कुर्वित्यर्थः ॥ थावद्गता तावन्निष्ठ । याव-
दमचं ब्राह्मणानामन्यस्य । यावद्दत्तं तावद्भुक्तम्^{११} । थावद्गिरः खे म-
हतां चरन्ति ॥ अन्यत्रापि दृश्यते ।

थावद्भवलाहितसायकस्य मत्कार्मुकस्यास्य निदेशवर्ती^{१२} ॥

यावज्जीवमधीते ॥ * ॥ आहो सिदित्याहोवत् ॥ * ॥ किल । इत्यागमा-
रुचिन्यकरणसंभाव्यहेललीकेषु । अचानकं कसं किल वामुदेवः^{१३} । एवं
किल केषिद्ददन्ति । त्वं किल योत्स्यसे । पार्थः किल विजेष्यते कुरुन्^{१४} ।
॥ किल कविरेवमुक्तवान्^{१५} । गोचस्त्वलितं किलाश्रुतं^{१६} कृत्वा ॥ * ॥ किं

१ पोतो B. C.

२ क्रमन्ते A. ; संघर्षं विक्रमन्ते । C.

३ रिक्तः A.

४ कथमपि A.

५ Cf. Rāvyapr. p. 205 ; om. D.

६ निषेधावधारणविशेषनिषेधयोः D.

७ Rgv. x. 95, 15.

८ D. om. this explanatory sentence.

९ Rgv. i. 102, 21.

१० साकस्यावदेतावधारणकाला-
वधिषु D. ; साकस्यावधिमाधिनावधार-

णावधारणकालावधिषु B. C. ; साक-
स्यावधिमानावधारणमाधारणका-
लावधिषु F.

११ B. C. add : कियद्दत्तं कियद्भुक्त-
मिति नावधारयति ।

१२ Kum. S. 3, 4.

१३ Mahābh. = Pāg. 3, 2, III.

१४ पार्थः किल दिव्य प्रशस्यते कुरु ।
C.

१५ Bālarām. (Ben. 1869) 7, 19.

१६ किन्नामुने A.

किल । इति क्रोधाग्रहयोः^१ । न मर्षयामि । ॥ अहधे । किं किल
 तवभवान् दृढं याजयिष्यति^२ ॥ * ॥ अलमिति भूषणपर्याप्तिशक्तिवा-
 रणनिषेधेषु^३ । अलंकारः ॥ अलमस्यस्य धनम् । वक्षित्वर्थः ॥ अलं
 मलो मलाय ॥ अलमतिप्रसङ्गेन^४ ॥ आलप्यालमिदं बभोर्वस्य दारान-
 पाहरत्^५ । ॥ युक्तमेतदित्यर्थः ॥ * ॥ अररे । इत्यवचेपसंबोधने । अररे
 महाराजं प्रति कुतः^६ चचिथाः ॥ * ॥ दिक्षा । इत्यानन्दे । दिक्षा वर्धा-
 महे^७ ॥ सभाजनदर्शनप्रानिलोष्मेस्त्वित्येके ॥ निश्चत्तौ वाद्येति^८ केचि-
 त्यटन्ति ॥ * ॥ उमिति^९ कोपमोक्तौ । उं^{१०} सैवास्मि तव प्रिया ॥ * ॥ चि-
 रस्य । इति कालभूयस्ये । चिरस्य याचार्थमलसि दिग्गजैरिति^{१०} ॥ * ॥
 प्रगे । इति प्रातरर्थे^{११} । प्रगे प्रबुध्यसे ॥ * ॥ ते । मे । इति लया । मया ।
 इत्यर्थः ॥ अतं ते राजशार्दूल । अतं मे^{१२} भरतर्षभेति ॥ * ॥ येन । तेन ।
 इति हेतौ ॥ वितर गिरमुदारां^{१३} येन मूकाः पिकाः स्तुः ॥ क्षणमवहितव
 तां दिशं येन चक्षुः प्राहिणवम्^{१४} ॥ नदीं तेन जगाम । गमने नदी
 हेतुर्दिनीयाल्लघ्यात् ॥ तथा हि जाम्बवतीहरणे^{१५} ।

मार्हद्रथं^{१६} येन निवृत्तचक्षुर्विहस्य सावक्षमिदं बभाषे^{१८} ।

१ क्रोत्सयग्रयोः D.

२ याजयति D.

३ D. om. शक्ति.

४ अलमिति प्र० B.

५ सिङ्ग. 2, 40.

६ कुतः D.; om. F.

७ वर्धसे (orig. वर्धमाहा) D.

८ वाद्येति F. [वाद्यम् = वाद्ये].

९ उमिति० औ F.

१० याचार्थमलसिमिप्रजैरिति B.

सिङ्ग. 1, 64 (चिराय eds.)

११ प्रातरर्थे D.

१२ ते B.

१३ गिरमुदारे A.; वितर गिरमुदा-
 रायिमूकाः पिकाः स्तुः D.

१४ D. om. this example; तारे दिशं
 प्राहिणवन्तं नदी तेन० F.

१५ जाम्बवती D.; गमनेन । नदी F.

१६ D. om. from तथा हि to मुञ्जनी-
 कीमपक्षत्रिय ।

१७ जाम्बवतीहरणे सोर्हद्रथं F.; सा-
 र्हद्रथं B. C.

१८ येन निवृत्तचक्षुर्विहस्य सावक्ष-
 मिदं बभाषे । B. C.

कादन्त्यैः । सप्रत्ययं मदलोकां तेन वलितप्रमुखो^१ भूत्वा ॥ अपि च ।

हा कः^२ पीडयते पयोधरतटे^३ मातः किमीचः करो^४ ।

नाभीं तेन क एष कर्षति^५ मुञ्जनीवीमपश्यन्निव^६ ।

येन दाता तेन स्नायः^७ ॥ * ॥ चिराय । इति चिरस्थार्थे । चिराय नि-

र्धनो भूत्वा भवत्यक्रा^८ महाधन इति ॥ * ॥ न ह वै । इति निश्चितनिषे-

धावधारणे^९ । न ह वै शरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्तीति^{१०} ॥ * ॥

शश्वदिति सार्वकाल्ये । शश्वदकारेणादि ॥ सातत्येऽपि । शश्वदिति कु-

श्रितः ॥ नित्यसहार्थयोरपि । शाश्वतं वैरम्^{११} । शश्वदुच्चाते इ-

ति^{१२} ॥ * ॥ शुभमिति कल्याणे । शुभंभुः^{१३} ॥ * ॥ क्रुपदिति प्रश्रवितक-

प्रशंसासु । क्रुपदयं गायति ॥ ५ ॥

वाव त्वाव तुवै नुवै^{१४} खलु चिराद् हेतावृतं तावतो^{१५}

माचायां मम हुं चिरेण पशवः प्राह्णे^{१६} शुक्रं माकिरः ।

अन्योन्यस्य यथाकथाच वषटो^{१७} मर्या स्म.मात्रायकिं

चेदह्माय हयेऽय्यये^{१८} नकिरो^{१९} राचौ पुरा सीमदः ॥ ६ ॥

वाव । इत्येवार्थे । शरीरं वाव सन्तं प्रियाप्रियेन स्पृशत इति^{२०} ॥ * ॥

१ वलितमुखो B. C. F.

२ हीकः । पी० A. B.

३ पयोधरमये B. C. F.

४ किमाचः करो C.

५ ? thus F.; कर्षति B.; ना भी
तेन A.; नास्तित एष C.

६ See Note १६, page १२.

७ तेन साह स्नायः C.

८ भवत्यक्रा C. F.; भवत्यक्रा B.;
भवत्यक्रा C. corr.

९ Thus B. C.; इति निषिधावधा-
रणे A.; निश्चितनिषेध D.

१० वि श० D.; cf. Chhand. Up. 8, 12, 1.

११ शाश्वतवैरं D.

१२ शाश्वदं B.; भुञ्जान इति D.

१३ शुभमुखं D.

१४ नवै B.; नु A.

१५ तावदे D. E., not F.; see Note
१०, next page.

१६ प्राह्णे A. C. D.

१७ वषटो B. C. F.

१८ हये चयी चये C.; ह०

१९ नकिरो F.

२० Cf. "

ताव । इति विशेषयुक्ते वावार्थे^१ । अयं ताव प्रशस्यत इति ॥ तान्ता-
विभावनुमानप्रतिष्ठापैवसमाप्तिस्थिति^२ केचित् । तावदित्यपि^३ ॥ * ॥
तु वै । इति विशेषे । अयं तु वै प्रशस्यत इति ॥ * ॥ नु वै । इति वितर्के ।
को नु वै गच्छतीति ॥ * ॥ खलु । इति निषेधवाक्यालंकारविज्ञानानु-
नयनियमनिश्चयहेतुविषादेषु^४ । खलु कला । अथो खल्लाः ॥ ■
खल्वधीते वेदम् ॥ न खलु न खलु मुग्धे साहसं कार्यमेतत् ॥ प्रवृत्तिषा-
राः खलु मादृशां धियः^५ । प्रवृत्तिषारा एवेत्यर्थः ॥ ■ दानम् । त-
दधीनं खलु देहिनां सुखम्^६ । न विदीर्ये कठिनाः खलु स्त्रियः^७ ॥ * ॥
चिरादिति चिराद्यर्थे । चिराद् दृष्टोऽसीति ॥ * ॥ हेतौ । इति निमि-
त्तार्थे । हेतौ इत्यति ॥ * ॥ अतमिति सत्यार्थे । अतं ब्रवीति ॥ * ॥ ता-
वदिति तुल्ययोगितासाकक्षमानक्रमावधिषु^८ । यावत्कार्यं तावत्कुद ।
यावद्दत्तं तावद्भुक्तम् । तमेव तावत्परिचिन्तय स्वधम्^९ । तावदधीत्य-
यावदुच्छे^{१०} ॥ यावत्तावच्छब्दौ^{११} परस्परसापेक्षावेव प्रवृत्तिस्त्रि-
भाष्यास्त्रिजमर्थं गमयतः । क्वचित् केवली^{१२} ॥ * ॥ माचायामित्यस्यप-
रिभाषे । माचायां भोजकः ॥ * ॥ ■ । इति प्रत्यगात्मसंबन्धे । ममेत्यस्य

१ सवार्थे B. C. F.

२ (lacuna) इमानमानप्रति - - स-
माप्तिस्थिति C.; प्रतिष्ठापैवसमाप्तिस्थि-
ति D.; ताताविभावनुमानं B.; ता-
ताविभावनुमते (P) A.

३ यावदित्यपि B. C. F.

४ निषेधवाक्यालंकारविज्ञानानु-
नयनियमनिश्चयहेतुविषादेषु । C.;

५ Kirāt 1, 25.

६ Kum. S. 4, 10.

७ D. om. this ex.; Kum. S. 4, 5.

८ तावदिति साकक्षमानक्रमावधिषु ।

९ तावदधीत्य- - - - -

यावधिषु C.; A. omits from तावदिति
to यावत्तावच्छब्दौ.

९ D. om. स्वधं. Kum. S. 5, 67.

१० D. corr. खं तावदवतिष्ठ यावदु-
च्छेते.

११ Om. A. (see E). D. om. from या-
वत्ताव० ■ केवली ।

१२ केवलावपि B.; ■ F. add here :
ए इति संबोधने । यथा भट्टिकाखे
[तद्विधाने D.] । ए वाचं देहि धीर्ध नः
स्ववहेतोरनुसुप्त [स्ववहेतोरनुसुप्त
F.] । तं नो मतिमिवाद्दत्तं नष्टात्मा-
यामिवाद्दत्तः [मतिमिवाधर्मावर्थाया
मतिमिवाद्दत्तः D.] ■

भावो ममत्वं^१ ममताः॥ निर्गतो^२ ममेत्यस्मादिति निर्गमः ॥ * ॥
 ऊमित्यनिष्ठाभयस्वरणभर्त्सनकोपेषु^३ । ऊं ऊं मुञ्च^४ । ऊं राचसो
 ऽथम् । ऊं स त्वमसि । ऊं निर्लज्जापसरति ॥

आः कष्टं वत ही चित्रं ऊं मातर्देवतामि धिक् ।

हा पितः कासि हे सुभ्रु वहेवं निललाप सः^५ ॥

धिष्णातः केकयि^६ । किं त्वयानुष्ठितमित्यर्थः ॥ * ॥ चिरेण । इति चिरा-
 चार्थे^७ । चिरेण मित्र व्यसनी सुदमो दमघोषजः ॥ * ॥ पशु । इति
 सन्यगर्थे । लोभं नयन्ति पशु मन्यमानाः^८ । दर्शनीयं ज्ञानं^९ सम्यक्
 प्रतिपद्यमाना लोभं परित्यजन्तीत्यर्थः ॥ * ॥ प्राज्ञे^{१०} । इत्यञ्जः प्रारम्भे ।
 प्राज्ञे गच्छति^{११} ॥ * ॥ शुक्लमिति शैले । शुक्लं गच्छति ॥ * ॥ माकिरिति
 निषेधवर्जनयोः । रक्षां मे^{१२} माकिः कुर्विति ॥ सान्तं तु^{१३} शाकटा-
 यनः । तथा नकिःश्रुत्वमपि^{१४} ॥ * ॥ अन्योन्यस्व । इति परस्परार्थे ।
 अन्योन्यस्व स्मरन्ति^{१५} ॥ * ॥ यथा कथा । इत्यनादरे । यथा कथा
 दीयते । यथा कथा च दक्षिणेति ॥ * ॥ वषडिति देवद्विर्दाने । वषडि-
 त्तायेति ॥ * ॥ मर्या । इति सीमबन्धने । मर्या आदीयते । इति मर्या-
 दा । सीमबन्धनेन गृह्यत इत्यर्थः ॥ * ॥ । इत्यतीते वाक्यपूरणे

१ Om. C.

२ निर्गता C.

३ स्वरणाभर्त्सनेषु । D.

४ B. om. one ऊं.

५ Bhart. B. II.

६ केकयि B. C. F.

७ चिरार्थे C.

८ लोभं A. B. C. F.; न याति B. C.

F. (perhaps also Vardhamāna?); Rgv. III. 33, 20.

९ ज्ञाने न A.; D. om. this explanation.

१० प्राज्ञे A. C. D.

११ न गच्छति B. C.

१२ रक्षा D.; रक्षा मे C.

१३ सान्तं तु A.; शांतं तु B.

१४ नकिःश्रुत्वमपि B.

१५ स्मरन्ति C.; in B. a leaf (fol. 4) is missing containing from स्मरन्ति to अथो नाम एकतमारी under स्म

४१। इति ४ स्तोपाध्यायः कथयति । अङ्ग ■ विद्वन्भाषकमध्याप-
येति २ ॥ * ॥ माङ् । मा । इति निषेधाशङ्कयोः ३ । मा कार्षीत् । मा
भवतु तस्य पापम् । मा भविष्यति शीतार्ता जामकी च दधस्त्रिता ४ ॥ ऊ-
कारो लुङ्माङीति ५ विशेषणार्थः ॥ * ॥ अथ किमित्यभ्युपगमे । देवदत्त
गच्छसि । अथ किम् ॥ * ॥ चेदिति यद्यर्थे । भ्रान्तियेदमृतेन ६ किम् ॥ * ॥
अङ्गाय । इति शीघ्रार्थे । अङ्गाय सा नियमजं क्लममुत्सर्जेति ७ ॥ * ॥
हय । अयि । इति संबोधने । हये आये मनसा तिष्ठ चोरे ८ । अयि विजही-
हि दृढोपगूहनम् ॥ अनुनयेऽप्ययि ९ । अय्यसि १० साहसकारिणि ॥ * ॥
अये । इति स्मरणे । अये रामो दाशरथिः ॥ * ॥ नकिरित्यौपत्ये ११ ।
मेघो नकिर्वर्षति १२ ॥ प्रतिषेधवर्जनचोरपि ॥ * ॥ अरे । इति शीनसंबो-
धने । अरे चौर १३ ॥ * ॥ राची । इति निशायामित्यस्यार्थे । राची
दत्तं तु द्रक्ष्यसि १४ । राचीचरः ॥ * ॥ पुरा । इति प्रबन्धमविष्यदासक्ति-
चिरातीतेषु १५ । उपाध्यायेन पुराधीयते स्म । अविरतमपाठीत्यर्थः १६ ॥
मच्छ पुरा देवो वर्षति । समनन्तरं वर्षिष्यतीत्यर्थः ॥ पुरापि ■ नघम् ।
पुराणमिति ॥ कश्चिद् मविष्यत्यासक्तौ १७ चिरेऽतीते चेति १८ पृथ-

१ वा C.; पादपू० D. corr.

२ अध्यापयति D.

३ माङ्गिति निषेधे । D.

■ D. om. this example.

५ माङ् लुङीति F.; cf. Pāṇ. III. 3, 175.

६ ? शांतयेद० C.; cf. Böhtl. Spr. 2016; संतये० A. F.; सतयेद० B. D.

७ Kum. 8, 5, 86.

८ Rgv. x. 95, 1.

९ अनुनयेत्ययि । D.

१० अयि C. cf. Ratnav. 315, 32.

११ नकिमित्यौ० F.

१२ नकिं० C. F.; A. C. F. add सि-
ञ्जराजः

१३ चोरेति C. F.; चौरति D.

१४ द्रक्ष्यसि D. and om. राचीचरः

१५ पुरेति वंशसविधतासक्तिचिराती-

तेषु C.; पुरेति प्रतिबंध० F.; पुनेरति

प्रतिबंधमविष्यदासक्तौचिरा० D.

१६ ०पाययत्यर्थः (?) A.; D. om. from

उपाध्याये to पृथगाह.

१७ पुराणमिति कश्चिद्विषयति । आ-

सक्तौ A. C. F.

१८ वेति C.

गाह^१ ॥ * ॥ सोमिति सर्वतोभावे । शीमादित्यो असृजत्^२ । सर्वत इत्यर्थः ॥ * ॥ अदित्याद्यर्थे । कस्तुभेद यदहुतम्^३ ॥ ६ ॥

श्रीषट् वीषट् प्याडहो नोहि वादः

सूपत् कश्चिद् यत् नेदङ्ग हन्ताः ।

नै न्वैः छसट् पाडवेरे बताथो

कुं हं हिं कद् वेदधाघो नुकं चाः^४ ॥ ७ ॥

श्रीषट् । वीषडिति वषट्शब्दार्थे ॥ * ॥ प्याडिति प्रशंसामन्त्रणयोः^६ । प्याट् शीघ्रं पठति । प्याट् पाठकाः^७ ॥ हिंसायातल्यथोरपि शाकटायनः^८ ॥ कश्चिच्चिरत्वे ऽतीते काखे । समीपे ऽनामते चेति पृथगाह^९ ॥ * ॥ अहो । इति संबोधनाद्यर्थयोः । अहो वत् मरुत्कष्टं चक्षुषानपि याचते^{१०} । अहो रूपम् अहो रूपमिति ॥ * ॥ नो हि । इति प्रतिषेधे । नो हि पठसि^{११} तम् ॥ * ॥ वादिति वदर्थे । वाडिति टात्मा वषडर्थे श्रीभोजः ॥ * ॥ सूपदिति कूपदर्थे ॥ * ॥ कश्चिदिति कश्चनवत् ॥ * ॥ यत् । इति यच्चवत्^{१२} ॥ * ॥ नेदिति शक्तायाम् । नेज्जिज्ञायन्थो^{१३} नरकं पताम ॥ प्रतिषेधविचारसमुच्चयेऽपि श्रीशाकटायनः^{१४} ॥ * ॥ अङ्ग । इति पूजासंबोधनयोः^{१५} । अङ्ग विद्वन्नाथवकम-

१. See Note १६ previous page.

२. Rgv. II. 28, 4.

३. Rgv. I. 170, 1.

४. नै C.

५. वेदधाघो F.; नुकंजाः C. F.

६. आभंभवाप्रशंसयोः C. F.; प्रशंसाया D.

७. प्याड शीघ्रं प्याड पा A.; D. om. the second example.

८. हिंसासखोरपि A.; हिंसासासखोरपि C.; D. om. from हिंसर.

९. Thus D. F.; A. C. om. from कश्चिच्चिरत्वे. A gloss or transferred here from after the passage on चिरे above?

१०. Cf. Böhtl. Sp. ■■■

११. यच्चसि D.

१२. यच्चवत् C.; यच्चेति यच्च F.

१३. विद्वान्यतो MSS.; cf. Nir. i. 11.

१४. D. F. om. श्री.

१५. संबासंबोधनयोः D.

आपय । तस्यै^१ कचिदङ्ग सङ्गतहृत्तेमास्त्रादिता मालती ॥ सम्यु-
पघोनप्रातिसोमेध्विति^२ श्रीशकटाचनः ॥ * ॥ हन्त । इति हर्षानुक-
म्पावाक्षारमविषादेपु^३ । हन्त जीविताः ॥ * ॥ पुनक हन्त ते धाना-
काः^४ । हन्त ते कचविश्वामि^५ । हन्त हताः पथिकगेहिन्ः ॥ दानमि-
धधोरपि । भूरियं हन्तकारः^६ । हन्त गच्छामः । निश्चयेनेत्यर्थः ॥ * ॥
ते । इति विशेषवितर्कयोः । अथ तै प्रहृष्यते ।^७ कस्मा एषोऽभिगच्छ-
ति ॥ * ॥ तै । इति वितर्कपादपूरणयोः । को वा^८ एषोऽभिगच्छ-
ति ॥ * ॥ हन्तित्यन्तःकरणाभिमुखयोः । हन्तद्वयं^९ हन्त^{१०} सर्वं जयति ।
हन्तस्युक्तो^{११} भावति ॥ * ॥ पाडिति प्याड्यर्थे ॥ केचित् पट् । इत्यपि
बाहु स्यासंपत्तिसाकक्षग्रन्थाधिकवचनेषु^{१२} ॥ * ॥ अवेरे । इत्य-
स्यार्थे^{१३} ॥ * ॥ । इति हेतुखेदानुक्तस्यासंतोषविस्मयामन्त्रेषु^{१४} ।
वचने नेति वचं वतासि सत्वे । वचसादित्यर्थः^{१५} ॥ अहो वत महत्क-
ष्टम् । हता वत वराकी सा^{१६} । वत प्राप्ता सीता । अहो वतासि स्पृह-
सीयवीर्षः^{१७} । वत वितरत^{१८} तोषं तोषवाहा नितामन्^{१९} ॥ * ॥

१ तस्यै C.

२ समुपुष C.; F. om. जी.

३ हर्षानुक्तपवाक्षारम= B.

४ जीविताकाः C.; जीविताका A. D.

५ धानकाः F.; ॥ हन्त ॥ त्वता-
काः D. [न्याकाकाः Kūṭrasv.]

६ ॥ L. 14; Bbag. G. = 19.

७ वारा F.; ॥ 20.

८ वलि= C.; अर्धविप्रक= D.; १ क-
स्ते ए= A. C. D. F.

९ को नै A. F.; का नै D.; की नै C.

१० हुत्ता D.

११ हन्त मुखो A. D.; हन्त खो C

१२ बाहुस्य F.; न्याकाकाधि-
कवचनेषु C.

१३ अवेरे इत्यस्यार्थे C.; ॥ अवेरे अरे
इत्यस्यार्थे D.; अवेरे इत्यरे इत्यस्यार्थे
F.; ? अवेरे misread from अट्टदट्ट.

१४ इति खेदानुक्तस्यासंतोषविरामा-
संक्षेपे D.

१५ D. om. from वचने नेति; Mir-
tāj. 13, 8.

१६ वत रावीक्ष । D.; वराकी । सा
वत= F.

१७ Km. S. 3, 20.

१८ वित C.; वितरतु A. D.

१९ तोषवाही नितांत A. D. a. m. ।
MSB. Kūṭrasv. read तोषवाहा हिमंत.

अथो । इत्यन्वादेशे । इमं वेदमधापय । अथो एनं हृन्दोऽपि^१ ॥
 अन्येऽप्यर्था वक्ष्यमाणा अथशब्दवद् द्रष्टव्याः ॥ * ॥ कुमिति प्रश्ने^२ ।
 हुं त्वं करोषि ॥ * ॥ हमित्यसंमती । हं क एवमाह^३ ॥ * ॥ हिमिति स्ना-
 भवचमः । ॥ हिं सामं गीयते ॥ * ॥ कदिति हर्षे । कद्रुद्राय प्रचेतसे^४ ॥ * ॥
 वेदिति वदर्थे ॥ वेदिति वषडर्थे टान्तं तु ओभोजः ॥ * ॥ अथ । इत्य-
 धार्थे । ॥ स वीरैर्दशभिर्वि द्यूषाः^५ ॥ * ॥ अथो इति भोग्यर्थे ॥ * ॥
 नु कमिति वितर्के । अहिर्नु कं रञ्जुने कम् ॥ * ॥ य । इति^६ चेदर्थे । जं
 च^७ गमित्यसि फलित्यति नः कामः ॥ आद्यपदात्पर एव प्रयोक्तव्यः ।
 यदुक्तमन्यत्र^८ । चो घञर्थे प्रथमात्पदात्परः^{१०} ॥ ७ ॥

ओमादकस्मादुत यस्तदन्यात्

पर्याप्तमये कुविदाम नामाः ।

अन्यत्र घाघेद् विषु चित् सुकं^{११} किं

स्विदन्तरेणैकपदेऽहहोजः ॥ ८ ॥

ओमित्यभ्यादानाभ्युपगमसमाप्त्यर्थे^{१२} । मङ्गलप्रयोजनस्य भवति ।
 ओं अग्निमीळे पुरोहितम्^{१३} ॥

ओमित्युक्तवतीऽथ शार्ङ्गिण इति व्याहृत्य वाचं नमन्

तस्मिन्नुत्पतिते पुरः सुरमुनाविन्दोः त्रिधं बिभ्रति^{१४} ।

१ इदं वेद° A.; °हृन्दो वापि C.;
 इमं वदाम्हापय । अमी पत वृद्धोपि । D.

२ ॥ D.

३ कुमित्य° अं क एवाह D.

४ हिमित्यसो म° D.; हिं = हिङ्?

५ Rgv. I. 48, 1.

६ Rgv. vii. 704, 15.

७ वेति C. °. (B. ?)

८ त्वं च F. and orig. C. (B. ?)

९ । ॥ यदुक्तमन्यत्र D.

१० वो घञर्थे° B. C. F.; चेष्वर्थे°
 A.; D. — from आद्यपदात्पर°

११ सुकं A. D.

१२ ओमित्युपमादानाभ्यु° D.

१३ Rgv. I. 1, 1.

१४ Śūp. I, 75.

महाभूर्भुवः करोमि ॥ १ ॥ आदित्यवार्थे^१ । विष्णुकर्मो विमना आदिष्टा-
 था इति^२ ॥ २ ॥ अथसादित्यतर्कितोपनते । कक्षादकक्षादमी^३ ॥ ३ ॥
 उत । इति वितर्कवाक्यार्थप्रत्यक्षमुच्यपचान्तरपादपूरणे^४ । आशु-
 यमुत पुष्टवः । शिरसा पर्वतं भिन्नात् । उत दण्डः पतिष्यति ।
 आभासो भववानुत^५ । एकमेव वरं पुंसांमुत राक्ष्यमुताश्रमः^६ । स स-
 र्वलोकस्य शुभो भवत्युत^७ ॥ ४ ॥ यत्तदिति हेतुर्थे । यदयमधीते तज्जा-
 नाति ॥ ५ ॥ अन्यदित्यन्यार्थे^८ । देवदत्त आयातो^९ न्यत्र यद्यदत्त
 इति ॥ इतरार्थेऽपि ॥ ६ ॥ पर्याप्तमिति सामर्थ्यवारणयोः । तथैव पर्या-
 त्तम् । पर्याप्तमिदाम्येन ॥ ७ ॥ अये । इति पुरस्कारार्थे । अयेपरः । अयेव-
 चम् ॥ ८ ॥ कुविदिति मूर्धर्थे^{१०} । कुविदङ्ग यवमन्तः ॥ योगप्रशंसास्तिभा-
 वेत्यपि ॥ ९ ॥ आम । इति प्रतिवचनावधारणयोः^{११} । कटं कुट । आम
 करोमि ॥ तथा^{१२} ।

जपानादो निखनो विडिमानां

पैवेवाणामारवो दंष्टितानि ।

आमेतीव प्रत्ययोचन् गजानाम्

उत्साहार्थं वाचमाधोरणस्य^{१३} ॥

१ आदित्यवार्थे D.; आदित्यवार्थे
C.

२ Rgv. I. 82, 2.

३ D. F. add किमित्यवसात् कुप्यसि
[कुप्यसीत्यपि F.] ।

४ D. om. समुच्य and पादपूरण.

५ D. om. this example; Kīrātārj.
15, 22.

६ उतराक्षमुतः अमः C.; उत
राक्षेऽमुनाश्रमः D. s. =

७ स सर्वलोकस्य मुने (1) भवत्युत A.;
D. om. from स.

८ अन्यवार्थे A. F.

९ आयाऽ° A.; आयातो D.

१० असूचार्थे F.; कुविदिति सूचार्थे
C.; the example is Rgv. x. 131, 2.

११ आनिति° D.; आमेति वचना-
व° C.

१२ आम करोमि। नक्षत्राणामयथा D.

१३ Śiṣup. 18, 10.

गच्छात्मा ॥ अभुपन्नमेऽपि । ॥ मैथिलि^१ ॥ * ॥ नाम इति प्रा-
 काशसंभावनाकोधाङ्गीकारकुक्षनालीककचंपिदिक्षवेपु ।^२ हिमाशयो
 ॥ नमाधिराजः ॥ कथं नामं समेक्षसि^३ ॥ स्रतिः संभावनेव । स ना-
 मायं^४ वभुः ॥ नमापि नामद्वयाननस्य परैः परिभवः ॥ एवमसु नाम ॥
 को नामासं सवितुददयो यत्र न खे स्रुरन्ति^५ ॥ इहेव ॥ रोदिति
 नाम तन्वी^६ ॥ यदि सेपनमेवेहं सिन्धुतिर्नाम^७ कोऽपरः ॥ अथो नाम
 पर्यंतमारोदिति^८ ॥ आनन्तसेऽपि ॥ * ॥ अन्यत्र । इति, वर्जने । यतितास
 विभ्रयादन्वय मातुः ॥ * ॥ घ । इति चिंवाप्रातिखोन्वपाइपूरवेपु । च
 दिनसि च्छनं व्याधः ॥ * ॥ अथ । इति मङ्गलान्नारारक्षप्रश्नकाह्या-
 धिकारप्रतिज्ञासमुच्चयेपु^९ । अथ परस्मैपदानि । सातोऽय^{१०} भुङ्क्ते ।
 ॥ शब्दानुशासनम्^{११} । ॥ शब्दोऽसि^{१२} भोक्तुम् । अघातो धर्म
 व्याख्यातामः^{१३} । अथ समासः । गौडो भवानयेति ब्रूमः^{१४} ॥ भोभो
 ऽयार्जुनः । नित्यः शब्दोऽयानित्यः^{१५} ॥ * ॥ इदित्यनर्थकः । वक्ष-
 न्तीवेदा मनीगन्ति^{१६} कथम् ॥ * ॥ विष्णु । इति सर्वतोभावे । विन्व-

१ मैथिलि A.; D. om. from अभुप^१

२ * विक्षयाधारेषु C.F.; * संभा-
 यकोधा* A.; हिमाशयो* Kam. 1, 1.

३ करिष्यसि C. F.; सामुक्षसि D.;
 Kābirasy. on A. R. II. 4, 22, 13: प्र-
 काशे । हिमाशयो* संभावे । कथं नाम
 समेक्षसि ॥ कोधे । नमापि* etc.;
 Rāyam. remarks: विक्षयकरणविच-
 खेष्यपि दृश्यते ।

४ सेनासायं C.; त[वि]suppl.] ना* D.

५ स्रुरन्ति D.; Kshir. has
 कुत्सने । ॥ नामासं सवितुददये ॥

६ इहेव स* C.; D. corr.
 दिक्षिव सारोदिति: (चलीके) इहेऽधरे
 रो* ॥

७ Thus A. C. D.; सिपति नाम F.

८ अघो* A.; चन्तसे नाम* D.; (om.
 आनन्तसेऽपि); C. F. add अभुतं नाम
 चत्तंतो मंचचिने [मंचविहेषु F.] ॥
 ९ 1; for B. cf. p. 15 note 15.

१० *समुच्चयपदानिरेषु B. C. F.; *प्र-
 क्षयाधारेषुसमुच्चयेषु D.

११ तातो ॥ C.; ताताच: B.

१२ Beg. of Mbb.; पचामि B. C. F.

१३ शब्दोयि A.

१४ B. C. F. om. this ex.; Kapāda R.
 1, 1, 1; F. adds: अथ चत्तंतं ब्रूमः ।

१५ ॥ om. this example.

१६ नित्यशब्दो* A. M. C.; om. D.

१७ वक्षन्तीति चे* MSS.; Rgv. vi. 75, 2.

क्षतीति विवक्ष् ॥ * ॥ चिदिति^१ साकल्यायर्थोपमानासंमतिषु^२ । आ-
 चार्थश्चिदिदं ब्रूयात्^३ ॥ किंचित् प्रयच्छति । न किंचिद् ब्रवीति^४ ॥ अग्नि-
 चिद्भावात् ॥ कुक्षायाश्चिदाहरेति^५ ॥ * ॥ सुकमित्यतिशये । सुकं शो-
 भते^६ ॥ * ॥ किमिति शेषप्रश्लेषदर्शयतिशयेषु । किमयमपि ब्राह्मणः । किं
 गतोऽसि । न किमप्यस्त्रास्त्रि । किमप्येष भगवताते ॥ * ॥ स्त्रिदिति प्रश्न-
 वितर्कयोः । कः स्त्रिदेकाकी परति ।^७ अधः स्त्रिदासीद् उपरि स्त्रिदा-
 सीत् ॥ * ॥ अन्तरेण । इति मध्यविनार्थयोः । यथा ।

मृणालसूचामलमन्तरेण

स्त्रितक्षलक्षामरयोर्दर्थ सः ।

मेजेऽभितः पातुकषिद्भुविन्धोर्

अभूतपूर्वा हचममुराशेः * ॥

चलक्षामरयोर्मध्य इत्यर्थः^८ ॥ अन्तरे । इत्यप्यमरसिंहः । यथा । आ-
 वथोरन्तरे जाताः पर्वताः सरितो द्रुमाः^९ ॥ अन्तरेण पुरुषकारं ■
 किंचिन्नभ्यते ॥ अन्तरेण मातापिनोरित्यत्र तु प्रयोगे विनार्थेऽन्तर-
 शब्दोऽनवयस्येन द्वितीयात्ययः^{१०} ॥ * ॥ एकपदे । इत्यकस्मादर्थे ।
 अयमेकपदे तथा वियोगः^{११} ॥ * ॥ अहह । इत्यहुतस्त्रेदयोः । अहह
 महतां निःसीमानक्षरिचविभूतयः^{१२} । अहह कष्टमपण्डितता वि-
 धेः^{१३} ॥ दीर्घान्तो ■ पि । भिचित्रापि शुभुचिता यदहहा ॥ * ॥ उज्जि-

१ चिदित्यस्य ■ C.; चिदित्यसाध°
 D. F.

२ * नासंमतिपूर्वासु B. F.; * भाषा-
 कस्युतिपूर्वासु C.; D. om. the next exam.

३ Yāska N. 1, 4.

■ A. om. न; ■ किंचिदिदं वाति B.

■ सुकमित्य° सुक° A. D.

ई V. S. 28, 9; अधः° Rgv. x. 120, 5.

७ Śiṣup. 3, ■

८ चलक्षामर° D.; om. B. C.

९ Thus also Kāhār. on A. K. II. 5, 10.

१० द्वितीयाभावः A.; D. om. from

अन्तरेण माता°

११ Vikramorv. pl. 78.

१२ Bhartṛyib. ii. 118; ii. 98.

ति^१ वितर्कसंशोधनपादपूरणे। क उ एति^२। ■ उडिति। तदापुनश्च
चक्रमाः। ■ उ। इत्यप्रतिरूपको^३ऽप्यसि। ■ त्वं विज्ञेयः। उ-
जो वेति^४। ■ इति^५ पचे भवति। ■ ८।

सत् फट् कश्चिररात्राय^६ विभाषेति नचेत् पुनः^७।

■ शप् समुपजीवं^८ खोरठावाडां^९ स्वरादयः। ■ ९।

वदित्यादरे। सत्कृत्य। सत्कृतम्॥*॥ कश्चित् विप्रप्रतिहतोत्सा-
रचे^{१०}। ऊं फट् प्रतिहतोऽसि॥*॥ किदिति^{११} भर्जनपादपूरणयोः।
कित्^{१२} कितव कदर्धोऽसि। कित् कितदुपयुज्यते^{१३}॥*॥ चिररात्राय।
इति चिरस्मार्थे। चिररात्राय जनेन चिन्तितम्॥*॥ विभाषा। इति वि-
कल्पार्थे। विभाषायेप्रथमपूर्वेषु^{१४}॥*॥ इति। इति हेतुप्रकारप्रकर्षैवम-
र्षव्यवस्थारूपविवचानियममनात्तिप्रकृतिवक्ष्यमाणपरामर्शमतेषु^{१५}।
इतीति पञ्चाचते॥ गौरश्चो हसीति जातिः॥ इतिपाणिनि^{१६}। पाणि-
निशब्दः प्रकर्षात् प्रसिद्ध इत्यर्थः॥ कमादमुं नारद इत्यनोपि यः^{१७}॥

■ उडिति A.

२ (?) पति A. B. D.; ■ उ इति F.

३ Thus A.; इत्यप्रतिरूपको F.;
इत्यरूपको B.; इत्यासूपको C.; इत्या-
प्रतिलपको D.

४ उ चोरा इति A.; ऊं चोन् इति
B.; जेवोच इति C.; ऊं चोम इति D.;
उजो य इति F.; cf. Pāp. i. 1, 17.

५ उ इति A.; उ इति D.; ऊमिति
B. C.; om. F.; cf. Pāp. i. 1, 18.

६ कश्चिररात्राय F.

७ *मुतः C. F.; पुनः B. D.

■ आ शप् B. C. F.; B. — समुप;
E. adds जो.

९ खोरठावामः ■ C.; खोसठाव-
डामः F.

१० *प्रतिहतोत्सारचे A.; विप्रप्रति-
हतोत्सारचे प्रतिहतोत्सारचे इत्यपि। F.
११ क्दिति F.

१२ क्त् F.

१३ कित् किं तदु* ■; कित्क तदु* ■
C.; कित्क तदु* ■

१४ Pāp. iii. 4, 24.

१५ *प्रकर्षव्यवस्थैवमर्षः F.; *पराम-
र्शमानेषु B. C. F.

१६ पाणिनिः F.; corr. A. D.

१७ Śiṣup. II, 3.

अविति कस्यनोभो षः^१ ॥ वृद्धिरित्येवं वा वृद्धिः । गुण इत्येवं
 खो गुण इति ॥ तदस्मात्स्वस्मिन्निति मतुप्^२ ॥ वृद्धिष्यापसोभो
 वायुराकाशं काखो दिगात्मा ॥ इति द्रव्याणि^३ ॥ इत्युक्तवन्तं
 परिरम्भ दोर्भाम्^४ ॥ विनिश्चितार्थमिति वाचमाददे ॥ इत्या-
 पिब्रूहिः ॥ प्रत्यक्षसंनिधयधारणपदार्थाविपर्ययादिष्वपि^५ द्रष्ट-
 ॥ * ॥ न चेदिति निषेधे । न चेत्कर्तव्यम् ॥ निषेधार्थं नो चेदित्य-
 पि पठनीयम् ॥ * ॥ पुदिति^६ कुत्सायाम् । पुत्^६ कुत्सितं कसति गच्छ-
 ॥ पुत्कसः^६ ॥ कान्तमिति तु आकटायनः ॥ * ॥ आः । इति कोप-
 षीकरोः ।

विद्या मातरमाः प्रदर्शयन् नृपशून् भिषामहे निस्त्रयाः ॥ * ॥
 प्रमिति प्रपद्ये^७ । मां प्रप्सरोति ॥ * ॥ समुपजोषमित्यानन्दे^८ । समुप-
 जोषं वर्तते ॥ उपजोषमिति निर्वाणनारायणः^{९०} ॥ * ॥ खोः कुत्सा-
 याम्^{९१} । खोः कटं करोति ॥ * ॥ ॥ ॥ अठ । इत्येते भर्त्सने ।
 अठ करोतीत्यादि^{९१} ॥ * ॥ आमिति प्रतिवचनावधारणयोः । आं किं
 मां प्रवीषि । आं चिरस्य प्रतिबुद्धोऽस्मि ॥ * ॥ खरादिरिति संबोधन-
 भर्त्सनानुक्त्यापूरणप्रतिषेधेषु^{९२} यथासंभवं भवति^{९३} । ॥ अपेहि । आ

१ Pāp. Hl. 1, 140.

२ Pāp. v. 2, 94.

३ Kaṇḍa Sūtra, I, 1, 5.

४ Kīrt. 11, ॥

५ प्रत्यक्षासंनिधयधारणपदार्थावि-
 पर्ययादि^५ D.

६ पुदिति* पुत्* पुत्कसः । आकटायनः
 B. C. F.

७ [विद्या C.] मातरमाः प्रदर्शयन् C. F.

८ इपिति* A. B. C. F.; *प्रपद्ये D.

९ *इति संबोधने ॥

९० Thus A. B. C. F.; D. om. from
 उपजोष^{९०}

९१ For the passage from खोः कुत्सा-
 यां B. C. F. read: खोस् अठ अनन्द
 [खोस् अवाठ C.; खोष ॥ ॥ F.]
 इत्येते भर्त्सने । खोः कटं करोति । ॥
 [अव C.] करोतीत्यादि । ॥ which F.
 adds अवाठ नच्छति ।

९२ *कंपापादपूरणं F.; *कंपापापू-
 रणं A.; *कंपापूरप्रति D.

९३ भवति A.; यथासंभवंतीति D.

एवं नु मन्वसे^१ । इ इन्द्रं पश्या । ई ईदृशः संसारः । उ उत्तिष्ठ । क ऊपरं
 शीर्षं वषति^२ । ए इतो भव । ऐ वाचं देहि^३ । ओ आवय^४ ॥ ८ ॥
 क लृ लृ^५ । इत्येते मन्त्रसोभवचनाः ॥ आदियष्टणात् कुं खुं गुं
 घुमित्यादयोऽपि भवन्ति ॥

अहम् । इमम् । कृतम् । पर्याप्तम् । धेन । तेन । चिरेण । अन्तरेण ।
 ते । से । चिराय । अस्त्राय^६ । चिररात्राय । चिरात् । अकस्मात् ।
 चिरस्य । अन्योन्यस्य । मम । एकपदे । अपे । प्रगे^७ । प्राङ्गे । चेतौ ।
 रात्री । वेलायाम् । मात्रायाम् । इत्येतेऽहंममृतयो यथाक्रमं प्रथ-
 मादिसुबुविभक्त्यन्तप्रतिरूपकान्ध्वन्द्वोवशाद् यथायथं न्यस्ताः^८ ॥ ८ ॥

उत्तरपूर्वान्यतरा अपरान्यौ^९ चेतराधराबुभयः ।

एद्युस्येते^{१०} ज्ञेया उभयद्युष्मापि विद्वज्जिः ॥ १० ॥

एद्युवन्ता एते आदयो भवन्ति । शेषं सष्टम् ॥ १० ॥

इत्थं तदानीं कथमः पुरस्तात्

सद्योऽधुनाद्येह परेद्यविज्ञाः ।

पश्चादिदानीं परतः परायै-

कथ्यं सदाद्युः पुरतः^{११} सदं च ॥ ११ ॥

इति तत्त्वणे । असूत सद्यः कुसुमान्यश्लोकः^{१२} ॥ * ॥ पश्चादिति

१ मन्वसे A.; आ एवं मन्वसे । F.

२ वषति D.

३ ऐ वाचं देहि A.; qm. D.

४ ओ ओ आवय F.

५ ए ऐ F.; लृ पे लृ (?) ओ D.; ए उ
 (ओ ?) C.

६ चिरात्राय F.

७ Om. A.

८ न्यस्ताः F.

९ A. — अपर.

१० एद्युस एते F.

११ परायैकधासदा* C.

१२ Kam. S. 3, 28.

प्रतीचीचरमयोः^१ । पञ्चादस्ताद्विः । पञ्चाद्याति ॥ * ॥ सुरिति वासरे ॥
 तथा च^२ श्रीभोजः । सुदिनमिति^३ ॥ यथा । सुसन्धो द्योतते कथम् ॥
 गगनेऽप्ययम्^४ । असान्नमिति वररुधिः । नपुंसकमित्यन्ये^५ ॥ * ॥
 सदमिति सदा । इत्यस्यार्थः । यथा । भुजंगमस्येव मणिः सदंभाः ।
 सततप्रभ इत्यर्थः ॥ शेषं स्पष्टम् ॥ * ॥ पुरस्तादित्युपलक्षणम् । सूच-
 निपातिता अधोऽधस्तादित्यादयो ज्ञेयाः^६ ॥ ११ ॥

सुचकृत्वस्वातस्त्रदाकामर्हिधैधाः

स्तादाद्येनात्साञ्चिडाः स्युर्धमुज्ज्याः^७ ।

गस्वतनुमणमक्तादयश्च प्रसाक्षाद्-

आद्यूर्यादिश्चाध्ययीभावयुक्तः^८ ॥ १२ ॥

तद्धितादिप्रत्ययाः ॥ सजादयसादिगणे भवन्ति ॥ सुच् । दिः
 करोति । चिः पचति ॥ * ॥ क्लृप्^{१०} । पञ्चह्रस्वोऽधीते ॥ * ॥ चा । देवचा
 क्लृप्तम् । देवचाल्लत्य गतः ॥ * ॥ तस् । अतः । ततः । अन्ततः । कुतः । एते^{११}
 पञ्चम्यर्थाः । पञ्चम्यर्थस्योपलक्षणम् ॥ अतः कारणोपदेशमिर्देशयोः^{१२} ।
 अतो गुणात्सर्वजनः पूजयति । अतो गतः ॥ तत आदिकथान्तरप्रश्ना-
 न्नन्तर्येऽपि^{१३} । ततः प्रधातो भानुदत्तः । आदौ गत इत्यर्थः । ततः

॥ प्रतिचिंवरयोः C. ; D. corr. प्रती-
 चीपुष्टयोः.

२ तथापि A

३ सुदिनं A.

४ °कथं गगने पि । D.

५ सात इति वरं B. C. ; असात
 इति इत्यन्यः F. ; D. om. from असान्ना°

६ Cf. Pāṇ. V. 3, 39-41, where पु-
 रस् । अधस् । अवस् ॥ पुरस्तात् । अध-
 स्तात् । अवस्तात् । अवरस्तात् ॥ —
 given.

७ °साञ्चिडाः° ॥ C. F. ; °साञ्चि-
 डाचधमुक्ताः A. ; °चिडासौ धमुक्ताः
 E. and D. s. m.

८ °सादाद्यूर्याभावयुक्तः । B.

९ अतश्चितादिप्रत्ययः ॥

१० क्लृप्तमुच् C.

११ एते च B. C.

१२ वारणो° D. ; कारसाप° C.

१३ °प्रश्नान्तर्येणु । B. C. F.

कथयति । मोदन् भुक्त्वा ततो मोदकाम्भक्षयन्ति^१ ॥ अन्ततः शासनावयवे
 संभावनायां च ॥ किञ्चिदप्यधीष्व^२ । अन्ततः पूजां प्राप्स्यसि ॥ गुणवान् ।
 अन्ततश्च मे दास्यसि ॥ कुतः प्रअनिज्जवयोः^३ । कुत आगच्छसि । कुतो
 मे हिरण्यम् ॥ अर्जुनतोऽभवन्देवाः^४ ॥ उरसः । उरसैकदिक्^५ ॥ * ॥
 च । यच । तच ॥ * ॥ दा । सर्वदा ॥ * ॥ काम् । कितराम् ॥ * ॥ हिं ।
 एतर्हि ॥ तर्हीति विशेषेऽपि । वसवामर्जुनः^६ कृष्णस्यर्हि वसवन्तरः ॥ * ॥
 धा । पञ्चधा ॥ * ॥ एधा^७ । देधा ॥ * ॥ स्नात् । प्राग्भाभात्^८ ॥ * ॥
 आहि । उत्तराहि यामात् ॥ * ॥ एन^९ । पूर्वेण यामम् ॥ * ॥ स्नात् ।
 उत्तराह्नामस्य ॥ * ॥ स्नात्^{१०} । भस्मसात् स्नात् । भस्मसात्कृत्य ॥ * ॥
 चि । शुक्लीभवति ॥ * ॥ डा^{११} । पटपटाकरोति ॥ * ॥ धमुज् । दैधं^{१२}
 वर्तते ॥ * ॥ था । इत्याकारप्रसेषो द्रष्टव्यः ॥ था । यथा ॥ * ॥ आ ।
 दक्षिणा यामात् ॥ * ॥ शस् । अक्षयशः । दिशो देहि ॥ * ॥ वत् । राज-
 यत्^{१३} ॥ * ॥ तुस् । कर्तुम् ॥ * ॥ णम् । भोजं भोजं व्रजति^{१४} । पूर्णपेपं
 पिनष्टि ॥ * ॥ क्त्वा । कृत्वा ॥ तदादेशोऽपि स्त्री^{१५} याद्याः । प्रकृत्य ॥
 आदिपक्षणात् केकेन्यतवैलेत्यादयो^{१६}ऽन्येऽपि द्रष्टव्याः ॥ * ॥ प्रसाचा-
 दादीति । आदिशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । तच्च प्रादिर्वक्ष्यमाणो

■ भक्षयति B. C.; भक्षयसि D.

१ अधीते C.

३ अनिज्जवयोः C.

■ अर्जुनतो भवाद्वेवः । D.

■ Om. D.

६ तर्हीति पूर्ववत् । विशेषणं वसवः D.

७ एकधा F., and — D.

८ प्राक् यामस्य D.; F. adds पुर-
 स्नात् before प्राग्; cf. Pāp. v. 3, 30.

९ एनम् ■

१० स्नात् B. C. F.

■ डाप् A.; cf. Pāp. v. 4, 57.

१२ द्विधं D.

१३ C. adds पुषवत्; D. मानुवत्.

१४ C. D. om. one भोजं.

१५ यो A.; डाप् F.; — B. C.

१६ केकेन्यतः A. B. C.; केकेनवैषेत्वा-
 दयो F.; कीकेतवैषे D.; cf. Pāp. III.
 4, 14.

विंशतिशब्दको^१ गणयादिसंज्ञो भवति । तच्चास्य प्रादिसंज्ञा धातु-
संप्रसारणैव मान्यम् । चादिसंज्ञा^२ ■ सर्वत्र स्वरूपनिबन्धना स्यात्^३ ।
यथा । साधुर्देवदत्तो मातरं प्रति । मातरमभीत्यादावेवं प्रयुक्तिः ।
एष कर्मप्रवचनीय इति पाणिनीये प्रसिद्धः^४ ॥ प्राचार्थः । निष्कौशा-
न्निरित्यादौ नामसमासे गतिसंज्ञः^५ । कुगतिप्रादय एव^६ पाणिनीयव-
चनात् ॥ * ॥ साचादादिरपि वक्ष्यमाणो मणः । तस्य केवलस्यापि
चादित्वम् । करोति साचाक्षेप इत्येवं प्रयोगः ॥ * ॥ ऊर्ध्वादिरपि
तथा ॥ * ॥ अय्यधीभावश्च चादित्वे ■ प्रयोज्यम् । उपपद्यस्कारः^७ ।
उपकुक्षमन्यः । अभ्यग्निसन्ध^८ इत्यादौ सादेशमुनागमप्रतिषेध^९ इति
वामनः ॥ शाकटायनः^{१०} पुनराह । अय्यधीभावस्याय्यत्वे स्वरूपमेव
प्रयोजनम् । दोषास्तु बहवः । तथा हि । उपकुक्षमन्यम् । उपमणिक-
मन्यमित्यत्र स्त्रित्वादिपतस्याजगन्मन्यस्येति^{११} मुख्यप्रतिषेधः^{१२} प्राप्नोति ।
यथा । दोषामन्यमहः । दिवामन्या रात्रिरिति । उपकुक्षीभूतमित्यत्र
चो चान्वयस्येति । ईमप्रतिषेधश्च । यथा । दोषाभूतमहः । दिवा-
भूता रात्रिरिति ॥ उपाग्निकमित्यत्र कादिसाव्ययस्येति ॥ अक् ■ ।
यथा । उच्यतेः ॥ पाणिनिरपि स्वरदिगणात् पृथग्व्यधीभावस्येत्य-
व्ययसंज्ञानिमित्तं सूत्रं^{१३} कुर्वन् रुमिधिर्मुखस्वरूपचारनिषेधाविति
वितयमेवाव्ययसंज्ञानिबन्धनं मान्यदिति प्रतिपादयति ॥ दुर्गन्धः ।

१ विंशतिशब्दो B.

२ प्रादिसंज्ञा तु संप्रसारणैव मान्यम् । चादिसंज्ञा C.

३ निबन्धनात्स्यात् C.

■ Pāp. I. 4, 83.

५ गतिसंज्ञा: D.; om. A.

६ गतिः A.; इति for एव F.; Pāp.

II. 2, 18.

■ उपपद्यस्कारः B. C. F.

८ अत्यधिमन्य B. D.; om. F.

९ सादेशमुनागमः C.; सादेशमुना-
गमः A. B.; सादेशमुना F.

१० Om. A.

११ ? दिवतो जगन्मन्यः D.; विपतयो-
न्यः A. B. C. F.; cf. Pāp. vi. 3, 67.

१२ मुमप्रः C.; मुमप्रति B.

१३ Pāp. I. 1, 41.

अव्ययाच्चेति^१ सुकि चिद्धेऽन्यस्मानुगिति यद्वचनं^२ तज्ज्ञापयति । अव्य-
यीभावस्याव्ययत्वं भास्तीति ॥ १२ ॥

आस ब्रूहिनयाति पश्यतयुती यात्यादही वर्तते

स्यादातङ्कनवर्तते भवतयो मन्येऽस्तु नास्त्यस्मयः ।

आदङ्कैहसि पूर्यते ऽस्तिभवतू शङ्के तथा विद्यते

पश्याहाविह कीर्तिती मतिमता संख्ये^३ निपाताह्वये ॥ १३ ॥

तिङ्कन्तप्रतिरूपका एते आदिसंज्ञा भवन्ति । निपाताव्ययसंज्ञास्तु^४
मत्तान्तरे ॥ आस । इति बभूवार्थे । लावण्य उत्पाद्य^५ इवास यत्नः ॥
वामनस्तु । अस^६ दीप्यादानयोऽेत्यस्य साधयति ॥ वक्त्रमस्तु तु ति-
ङ्कन्तप्रतिरूपको निपात इति न संमतम् । तादृशस्यैव तिङ्कन्तस्याभा-
वात् ॥ * ॥ ब्रूहि । इति प्रैषानुज्ञावचनेषु । ब्रूहि आह्वयः^७ ॥ * ॥ न
याति । इति न शक्यत इत्यर्थे । इदं तु कर्तुं न याति ॥ * ॥ पश्यत । इति
पूजाअर्थयोः । पश्यत माणवको भुङ्क्ते । पश्यत शिशुरपि विद्वान् ॥ * ॥
याति । इति शक्यत इत्यर्थे । इदमेव कर्तुं याति ॥ * ॥ आदह । इति
हिंसोपक्रमकृत्यनेषु । आदहारीन् पुरंदर^८ । आदह [] भोव-
नाय । कुर्वदह यदि करिष्यसि ॥ * ॥ वर्तते । इति सोऽनुष्ठानाङ्गसंघ-
रणे^९ । वृद्धास्तेन विचारणीयपरित्यासिष्ठस्तु ऊं^{१०} वर्तते ॥ * ॥ स्था-

■ अव्ययत्वेन A., Kātantra II. 4, 3
and 4.

१ यदाह F.

२ संखे E.; संखे C.

■ निपाताव्ययशब्दास्तु A.

■ लावण्यमुत्पाद्य A.

■ आस D.; Vāc. 5, 2, 29.

७ आह्वय F.; D. om. this example.

८ आदहारात् C.; आदहारीत्

पुरंदरः F.

९ सोऽनुष्ठानाय C.

१० विचारणाय च^० C.; °चस्तिस्ति

सं नु इ D.

दित्यनेकान्ते । स्थादादिनो^१ जैनाः । स्थास तस्यादपि स्थादिति^२
 पञ्चान्तरसंभावनादावपि ॥ * ॥ आतङ्क । इति कुत्साविनाशयोः ।
 आतङ्कचोरं^३ इधिभवनाय ॥ प्रतिपदेऽपि शाकटायनः^४ ॥ * ॥ न
 वर्तते । इत्यमरकृष्णप्रतिषेधे । समराभिमुखे पत्यावश्रुनिपातो^५ न वर्तते
 तस्याः ॥ * ॥ भगति । इति सत्तायाम् । भवति नाम तच्चभवाम् वृषसं
 याजयिष्यति ॥ * ॥ मन्ये । इति वितर्के । मन्ये मार्तण्डगृह्णाणि पद्मान्युङ्क-
 र्तुमुत्सुकः ॥ * ॥ अस्तु । इति निषेधासूयाङ्गीकारयोः । अस्तु साम्ना^६ ॥
 अस्तुयापूर्वेऽङ्गीकारे^७ । अस्तुंकारः । एवमस्तु को नाम दोषः ॥ * ॥
 नास्ति । इति सत्तानिषेधे । नास्तिवादशूरो^८ नास्तिकः ॥ * ॥ अस्ति ।
 इत्यस्यदर्शानुवादे । अविद्यासितारागद्वेषाभिनिवेशाः क्लेशाः^९ ॥ अह-
 मित्यर्थेऽपि^{१०} । उडुपेनास्ति भागरम् ॥ * ॥ आदङ्क । इत्यातङ्कवत् ॥ * ॥
 एहि । इति प्रहासादौ^{११} । एहि मन्ये रथेन चास्त्वसि । एहि न तया
 सह जल्पिष्यामि ॥ * ॥ अचि । इति त्वमित्यर्थवाक्यासंस्कारयोः^{१२} ।
 वेत्त्वसि पार्थिव त्वमसि^{१३} सत्यमभ्यधाः ॥ भोजस्तु युष्मदर्शानुवादे ।
 यदपूपुजस्त्वमसि पार्थ मुरदिषमिति^{१४} प्राह ॥ * ॥ पूर्वते । इति निषेधे ।
 पूर्वते प्राणाद्यामेव^{१५} ॥ * ॥ अस्ति । इत्यस्यग्वमसत्तासु^{१६} । आसोचं

१ स्थादादिनो B.

२ ? स्थाकर्त स्थादपि स्थादिति A.; स्थास तस्यादपि स्थादिति C.; स्था-
 त्तनो स्थासतां स्थादपि स्थादिति D.

३ आतङ्कचोर C.

४ शाकं । D.

५ *अश्रुपातो F.; *निपातो C.

६ नास्ना F.; नामा C.

■ A. adds च.

■ वादशूरो A. ■ D.

■ Cf. Bōhtl.-Roth, s.v. अभिनिवेश.

१० अहमित्यावपि F.; Ragb. 1, 2.

११ प्रसादौ B.

१२ अर्थवाक्यासंस्कारा A.; अर्थवाक्य-
 संस्कारयोः D.१३ पार्थिवस्त्वमसि A.B.C.D.; Vām.
 5, 2, ■

१४ Fig. 15, 14 त्वमिह पार्थ मुरजितं ed.

१५ प्रहामेव B. C. F. and orig. D.

१६ ?? इत्यस्यग्वम B.D.F.; *मृग्यन
 C.; *सुवधन ? A.; *सस्मासु D. [a.असि = अस्ति (? based on wrong read-
 ing आसोचं for आसोचं); 6. चने in
 अस्तिमत].

चर्मभाजनम्^१। अस्ति परलोके मतिरस्येत्यास्तिकः^२ ॥ * ॥ भवतु ।
इत्यस्तुवत् ॥ * ॥ शक्ते । इति वितर्के । शक्ते प्रशाङ्कोऽयम् ॥ * ॥ वि-
द्यते । इति भवत्यर्थे ॥ * ॥ पश्य । इति पश्यतवत् ॥ * ॥ आह । इत्युवा-
चार्थे । अथाह वर्षी विदितो महेश्वरः^३ ॥

एते शोचावचेष्ट्यर्थेषु निपतन्तीति निपाताः^४ । तत्र।

केऽप्येषां द्योतकाः केऽपि^५ वाचकाः केऽयनर्थकाः ।

आगमा इव केऽपि स्तुः संभूयार्थस्य साधकाः ॥

तत्र द्योतकाश्चवाह्यैवादयः । वाचकाः प्रत्यत् कुवित्^६ प्राप्ते प्रग
इत्यादयः । अनर्थकाः कमीनिदित्यादयः । संभूयार्थस्य साधका न ह
वै^७ न खलु मास्तेत्यादयः ॥ १३ ॥

स्वःसायंसमया दिवा पुनरं कामं प्रकामं बहिर-

दोषाहो निकषान्तरासनुतरो नक्तं नमो भूयसः ।

अन्तःप्रातरसांप्रतं परमृते साक्षात् सनत् साचयः

सत्यं मङ्गु विहायसाशु सहसा प्रायः स्वयं संवतः ॥ १४ ॥

स्वरिति स्वर्गपरलोकयोः । स्वः सुखयति । एहि जाये खरारो-
हाय । स्वः संजानीते । स्वः स्पृहयति । खरागच्छति । हायेव या
स्वर्जलधेर्जलेषु^८ । स्वर्वसतीति । स्वर्धातस्य ह्यपुचस्व ॥ आदित्यश्चर्मणो-
रित्येके ॥ * ॥ सायं दिनावसाने । सायं संयमिनस्तस्य महर्षेर्महिषो-
यस्यः^९ ॥ * ॥ अभया । इति समीपमध्ययोः । त्वां समयास्ते । यामं

१ १; चर्मभाजनं A.; चर्मभाजनं B.C.;
चर्मभाजनमस्ति । D.

२ मतिरस्येत्यस्तिकः A. P.

३ Kum. S. 5, 66.

४ Yaska N. 1, 4; B. C. F. om. तत्र.

५ केचिद् B. C. F.

६ क्वचित् D.

७ सार्थकाः A.; १ वै D.

८ Sirop. 3, 35.

९ Baghuv. 1, 11

समयास्ते । याममध्य इत्यर्थः ॥ आदिश्यापरोक्षयोरित्येके^१ ॥ * ॥
 दिवा । इति दिवार्थे । दिवाकरः ॥ = ॥ पुनरिति भूयोऽर्थविशेषयोः^२ ।
 पुनरुक्तं वचः ॥ किं पुनर्ग्राह्याः पुष्टा भक्ता राजर्वयस्तथा ॥ = ॥ अर-
 मिति श्रेष्ठे । अरं पचति^३ ॥ * ॥ काममिति स्वाच्छन्द्येऽनिच्छाङ्गी-
 कारे^४ च । कामं भुङ्क्ते । कामं चाम्यतु यः समी ॥ * ॥ प्रकाममित्यति-
 शये ॥ प्रकाममप्रीयत यज्वनां प्रियः^५ ॥ = ॥ बहिरित्यन्तःप्रत्ययीके ।
 बहिरिविकारं प्रकृतेः प्रथम्विदुः^६ ॥ * ॥ दोषा । इति राजौ । दोषाम-
 न्यमहः ॥ * ॥ ह्यः । इत्यतीतेऽङ्गि । ह्यस्तनः ॥ * ॥ निकषा । इति समीपे ।
 विलङ्घ्य लङ्कां निकषा हनियति^७ ॥ * ॥ अन्तरा । इति मध्यविना-
 र्थयोः । अन्तरा त्वां च मां च^८ कमण्डलुः । त्वामन्तरा त्वामरसायता-
 नि ॥ * ॥ समुतरित्यन्तर्धाने । समुतसीरो गच्छति ॥ हिंसानुबन्धपूर्वाकेषु
 शकटायनः ॥ * ॥ मत्तमिति राजौ । मत्तचरः ॥ = ॥ नमः । इति
 पूजायाम् । नमोऽस्तु वर्धमानाय ॥ * ॥ भूयः । इति पुनरर्थे । भूयः
 पचति ॥ * ॥ अन्तरिति मध्ये । अन्तर्बाह्यश्चिरमनुचरो राजराजस्य
 इधौ^९ ॥ * ॥ प्रातरिति प्रत्यूषे । प्रातरेव समुत्थाय ॥ अक्षनेऽपि ॥ * ॥
 असांप्रतमित्यन्याये ॥ संप्रत्यसांप्रतं वक्तुमुक्ते मुमक्षपाणिना^{१०} । विषद-
 योऽपि संवर्धं स्वयं केतुमसांप्रतम्^{११} ॥ युक्ते सांप्रतमित्यमरसिंहः^{१२} ॥ * ॥
 परमिति किलर्थे । गुणवानपि^{१३} परमहंकारी ॥ * ॥ चते । इति वर्जने ।

१ आदिश्यापरो F.

८ त्वां मां च F.

२ विशेषयोः D.; भूयोविशेष-

९ Megh. 3.

योः B. C. F.

१० वक्तुमुक्ते D.; वक्तुं युक्ते C.;

३ पचति F. and C.

मुमक्ष A. D.

४ अनिच्छाङ्गीकारे B.

११ Kum. S. 2, 55.

५ Śiṣup. 1, 17.

१२ D. F. om. from युक्ते iii. 5, 11.

६ Śiṣup. 1, 83.

१३ गुणवानपि A.

७ Śiṣup. 1, 68.

स्यते कथानोर्न हि मन्त्रपूतम्^१ ॥ * ॥ साक्षादिति प्रत्यक्षतुल्ययोः ।
 साक्षाद्गृष्टा साक्षी । इयं साक्षात्साक्षीः ॥ * ॥ सगदिति नित्ये । सगत्कु-
 मारः ॥ मान्त्वं तु नृतिपरिचाणचिरंतनहिंसाकल्पननिर्भर्त्सनेषु^२ शा-
 कटाक्षनः ॥ * ॥ साक्षि । इति तिर्यगर्थे । साक्षि सोचनयुगं नम-
 यन्ती^३ ॥ * ॥ सत्यमिति प्रश्नप्रतिषेधसत्येषु^४ । सत्यं करोषि ॥ ननु कि-
 मर्थमिदम् । सत्यम्^५ ॥ सत्यं हारि नित्यमिनीकुचयुगं सत्यं मनोव्या-
 श्रियः ॥ * ॥ मञ्जु । इति श्रेष्ठे । मञ्जुदपाति परितः पटसैरसो-
 नाम्^६ ॥ * ॥ विहायसा । इति विद्यदर्थे । विहायसा रम्यतमं^७ विभा-
 ति ॥ * ॥ आश्रयः । इति श्रेष्ठे । आश्रयेहि मम सीधुभाजनात्^८ ॥ * ॥
 सहसा । इत्याकस्मिकाविमर्शयोः^९ । दिवः प्रसूतं^{१०} सहसा यपात ।
 सहसा विदधीत ॥ निघामविवेकः परमापदां पदम्^{११} ॥ * ॥ ■■■■ ।
 इति बाहुल्ये । प्रायः स इह नेष्यति^{१२} ॥ * ॥ सचमित्यात्मनेत्यर्थे ।
 सचं प्रधुरधेऽस्य वस्त्रनि मेदिनी ॥ चन्द्रस्तात्मानमित्यर्थे^{१३} ॥ * ॥ संव-
 दिति वर्षे । संवत्सरः । संवत्सुतीये ॥ १४ ॥

उच्चैर्नीचैरवश्यं सपदि बलवतः प्रादुराविः पुरस्तात्-

नूष्णीं जोषं निकामं युगपदनिश्चयः^{१४} साम्यभीष्टां स-
 नोषाः ।

१ Kum. 6. I, 52.

६ Shap. 5, 37.

२ ? मातसु तिसुपरि^० A.; मातमिति
 परि^० D.; मातं नृतिपरि^० F.;
 निर्भर्त्सनेष्विति A. D.; Prof. Aufrecht
 would refer these meanings to some
 other word.

७ रम्यतरं F.

८ शीघ्रं B. F.; साधुं C.

९ आश्रयकवि^० C.

१० प्रसूतं C.

११ Kirāt. 2, 30; Böhl. Sp. 6970.

१२ सह नेष्यति A.

१३ F. adds अपि; D. from चन्द्र^०.

१४ युगपदनिश्चयः C.

५ Kirāt. 9, 44.

६ प्रश्ननिषेध^० F.

७ Om. D.

रोदस्यो भूर्भुवस् कं इति पुरतसो ऽतीव सुष्ठु प्रसह्य-

द्राक् स्याग् मिथ्या वृथा शं कुमिषुनमृधको ऽद्या ऽञ्जसा-
ऽवो मनाक् १ ॥ १५ ॥

उच्यते । गोपैरिति महदस्ययोः । उक्तदृष्टिदृष्टयोरिति शाकटा-
यनः । किं पुनर्यस्ययोश्चैः २ । गोपैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक-
मेव २ ॥ * ॥ अवश्यमिति निश्चये । अवश्यं यातारश्चिरतरमुषित्वापि
विवचाः ३ ॥ * ॥ सपदि । इति वर्तमानतत्त्वश्रीमार्थेषु ४ । सपदि विपदो
विद्वद्देशमस्त्रनर्गलदृष्टयः ५ । सपदि मुकुलितार्थी रुद्रवरश्चभीत्या ६ ।
सपदि प्रदह्युपेक्षितो ऽग्निः ॥ * ॥ बलवदित्यतिशये ७ । बलवदपि
शिञ्जितानामात्मन्यप्रत्ययं चेतः ८ ॥ * ॥ प्रादुरिति नामप्राकाशयोः ९ ।
विष्णोर्दश प्रादुर्भावाः । मत्स्यकूर्मादीनि दश नामानीत्यर्थः १० ॥ प्रा-
दुरासीत् ॥ * ॥ आविरिति प्राकाशे । आविर्भूतप्रथममुकुलाः कन्द-
लीशानुकम् ११ ॥ * ॥ पुरस्तादित्ययत इत्यर्थे । रत्नच्छायाव्यतिकर
इव प्रेक्ष्यमेतत् पुरस्तात् १२ ॥ * ॥ दृष्ट्वीमिति भीमे । राजन् राजसुता न
पाठवति मां देवो ऽपि दृष्ट्वीं स्थिताः १३ ॥ * ॥ जोषमिति सुखमौनयोः ।
जोषमासौ जितेन्द्रियः । जोषमास्त्व १४ ॥ जोषमिति १५ शाकटायनः ॥ * ॥
निकाममित्यतिशये । निकामं सामाज्यी ॥ * ॥ युगपदित्येककाञ्छार्थे ।

१ मिषुनमृधकोऽयं F.

२ Megh. 17 and 108.

३ Bhartṛh. 3, 12.

४ वर्तमावचनं F.; श्रुतिमार्थे A.;

इति वचनश्रीमार्थोऽयः D.

५ 'वेक्षस्य [व supplied] नैलवृष्टयः
A.; D. om. this example.

६ ॥ ३, 78.

७ इति युगपदे C.

८ * चप्रत्ययचेतः A.; Sakunt. 2.

९ * प्राकाशयोः A. B.

१० मत्स्यकूर्मादीनीत्यर्थः C.

११ Megh. 22.

१२ Megh. 15.

१३ Aufc. Śārng. P. sub Hanūmat;
Khaṇḍapravāsi (Paṇḍ. vi.) p. 119.

१४ जोषमासौ C.; जोषमास Kshir.

१५ जोषमिति A.; जोषमिति D.

तदसुना युगपदुन्मिलितेन तावत्^१ ॥ क्रियासमभिवारेऽपि ॥ * ॥ अनि-
मिति सातत्ये । यथानिर्ग^२ कीर्त्यते ॥ * ॥ सामि । इत्यर्थकुसयोः ।
सामिसंमीलिताची^३ । सामिहतमकृतं स्यात् ॥ * ॥ अभीक्ष्णमिति पौनः-
पुन्यसातत्ययोः । अभीक्ष्णमास्त्रासयतीव कुक्षम्^४ । अभीक्ष्णं वक्ति ॥
नित्यमिति । सदा सदिति । अजस्रं संततमिति^५ सातत्ये कश्चिदाह ॥ * ॥
सना । इति नित्ये । एष धर्मः सनातनः ॥^६ तान्समपि ॥ * ॥ उवा ।
इति राघो । उवातनो वायुः ॥ * ॥ रोदसी । इति यावापृथिव्यर्थे ।
यावापृथिव्यौ रोदसी रोदसी रोदसीति च^७ ॥ * ॥ ओमिति ब्रह्म-
वाधि । ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म ॥ * ॥ भूर्भुवः । इति पृथिव्यन्तरिक्षयोः ।
भूर्लोको भुवर्लोकः ॥ भुवश्च महाव्याहतेरिति^८ रेफो भवति ॥ * ॥
कमिति वारिमूधसुखनिन्दाव्योमसु^९ । कंजं पद्मम् । कंजाः केशाः ।
कंसुः । कंदर्पः । कंगामिनः स्वगाः ॥ * ॥ झटिति । इति शैब्ये । आ-
नीय झटिति घटस्वति विधिरभिमतमभिमुखीभूतः^{१०} ॥ झगितोत्थ-
पि^{११} केचित् ॥ तरसोदितासज्जेष्विति^{१२} लक्ष्मात् तरसापि ॥ तर्ह्य-
द्रुतं क्षिप्रं शीघ्रं सञ्चिन्ति क्रियाविशेषणम्^{१३} ॥ * ॥ पुरतः । इत्यथत
इत्यर्थे । नीरसतरुनि विलसति^{१४} पुरतः ॥ * ॥ अतीव । इत्यतिशये ।
अतीव शोभते ॥ * ॥ सुधु । इति प्रशंसानिर्भरयोः । सुधूतम् । सुधु

१ Ragh. 5, 68.

२ यत्नोदधिर्ज्ञः F.

३ Kshir. add. समी. No has local examples.

४ Tan. MSS.; *सोभकुक्षं Kshir.

५ नित्यं नित्यदासदित्यजस्रं संतत-
मिति B.; नित्यदासदित्यजस्रं D.

६ Man. 4, 138; Böhrl. Sp. 6732;

*सामसमपि A.; तान्समपि C.

७ Cf. Hema b Abbiddh. 238.

८ Cf. Pāp. viii, 2, 71.

९ सुख for सुख B. D.; D. om. लोम.

१० Ratnāv. p. 291, 6; Böhrl. Sp. 3020.

११ झगित्यपि F.

१२ *जस्रं सञ्चिन्ति B.; *सोदितासज्ज-
ेष्विति C.; तरसेर्द्रुता सञ्चिन्ति A.१३ A. om. from तर्ह्य. Probably a
gloss from Kshirav. = A. K. iii, 8, 2.

१४ निवसति B. C.

विभाति ॥ * ॥ [] इति श्रीमार्थे वठार्थे च । [] सिंहः किञ्च तो
चकर्व^१ । असह्य विमानि हरन्ति चौराः ॥ * ॥ द्राक् । आगिति^२
शेष्ते । द्राक्विद्रुतं कातरैः । आक्^३ सरन्ध्रभिसारिकाः ॥ * ॥ मिथ्या ।
इत्यस्य^४ । मिथ्यावादिनि दूति ॥ अनघयोऽपि । यथा । निर्मिथ्यः^५ ॥ * ॥
दृष्टो । इति विफलाविध्योः । प्रयुक्तमप्यस्त्वमितो दृष्टा स्यात्^६ । आ-
तिभावं दृष्टादानमाचिकं सौरिकं च यत्^७ ॥ * ॥ श्रमिति दुःखोप-
श्रमे । शंकरः । शंभुः^८ ॥ * ॥ [] इति कुत्सेवदर्थयोः । शास्त्रं काप-
चक्षद्वनम्^९ । पयः पूर्वे मनिःशासं^{१०} कवोऽणमुपभुञ्जते ॥ पापार्थे
ऽपि ॥ * ॥ मिथुनमिति द्वौ द्वावित्यर्थे । मिथुनं रमन्ते^{११} ॥ * ॥ अधमिति
सत्ये । अधमदन्ति विदांसः ॥ वियोगशीघ्रसामोषलाघवेऽवित्यन्ते^{१२} ॥ * ॥
अज्ञा । इति स्फुटार्थावधारणयोः ॥ आराधितोऽज्ञा ममुराशरी-
भिः^{१३} ॥ मत्यतिशययोरित्येके^{१४} ॥ * ॥ अञ्जसा । इति तत्त्वशीघ्रा-
र्थयोः^{१५} । तत्त्वञ्जसा मुनीश्वरः । सुतनु कथय कस्य व्यञ्जयन्धञ्ज-
सैव^{१६} ॥ * ॥ अयः^{१७} । इति महिरित्यर्थे । अयो^{१८} गच्छति ॥ * ॥
मनागिति लोके । यस्मिन्मनागपि नवामुजपजगौरी^{१९} ॥ १५ ॥

१ Raghav. 2, 27.

२ आगिति A. C. B.

३ आक् A. C. F.; आक् D.

४ D. B. add: मिथ्या पृथ्वीश्वर ॥

कथयत्येव विदेषिपेधं [पेधः D.].

५ अन(य suppl.)थोपि यथा । नि-
र्मलः । A.; अनवायेऽपि । यथा नि-
र्मलः । B.; D. om. from अनवधो.

६ Raghav. 2, 34.

७ Man. 8, 159.

८ शंभुः A.

९ शास्त्रं कापचक्षद्वने C.; शास्त्र-
कापच F.

१० पूर्वमनिः B. D.; cf. Ragh. 1, 67.

११ रमते B. F.; न रमते C.

१२ वियोगसीमोष D.

१३ Sisup. 3, 42.

१४ मथ्याऽतिशयोरपि F.; []-

ति (orig. भवति) C. D.

१५ तत्त्वदीर्घयोः C.

१६ व्यञ्जयत्त्वञ्जसैव B. F.; व्यञ्जसैव C.
B. C. F. add स्त्रीलिङ्गो (चिचिङ्गो C.)

ऽस्यर्थं यथा समञ्जसमिति ।

१७ अय इति अधो D.

१८ तवानुज B. C. F.; नौरी A.

मिथुर्मिथो विष्वगुपांशु ताजग्-

मनश्चनः१ प्रेत्य मिथः शनैः२ ।

मुधाऽन्वगीषश्चिरमो मृषास्तं-

धिगानुषक्स्वस्ति पुरोऽस्य३ इडाः ॥ १६ ॥

मिथुरिति दो दावित्यर्थे^४ । मिथुर्मन्तयेते^५ ॥ उकारान्तमण्यन्
तार्थे^६ केचित् ॥ * ॥ मिथो । इति रहःसहार्थयोः । मन्तयन्ते मिथो ॥
विरहान्योन्यार्थेधोरपि^७ ॥ * ॥ विष्वगिति समन्ततोभावे । कषाचितौ
विष्वगिवागजौ गजौ^८ ॥ * ॥ उपांशु । इत्यप्रकाशोच्चारणरहस्ययोः ।
अपतः सदा अपमुपांशु वदनमभितो विहारिभिः^९ । परिचेतुमुपांशु
धारणां कुशपूतं प्रवचास्त विहरम्^{१०} ॥ कथमुपांशुवचः । उपधारा-
द्भविष्यति^{११} ॥ * ॥ ताजगिति^{१२} शैल्ये । ताजग् अराम्यत्युद्गा जव-
न्ति^{१३} ॥ * ॥ मनः । इति निधमे । मनो वर्तते^{१४} । निधमो^{१५} वर्तते
इत्यर्थः ॥ * ॥ चनः । इत्यचनानाम् ।^{१६} चनो दधिय पचतोत सोमम् ॥
अङ्गायामिति श्रीवसुक्तः^{१७} ॥ * ॥ प्रेत्य । इति भवान्तरे । चन्यो धनं

॥ तोजग्मतश्चतः ॥

२ धर्मिर्मुधाः । क्षिप्तवर्गी D.E.

३ स A.; B.

४ इति दावित्यर्थे C.

५ मन्तयते B. D.; मन्तयते F.; मन्-
चायते तु C.

६ अपवृत्तार्थे C.; अपवृत्तार्थे B.

७ विहान्यो C.

८ Kīrt. 1, 38.

९ Kīrt. 12, 6; D. has only उपांशु
वपति ।

१० Baghav. 8, 18.

११ उपांशुवचः A.; *उपांशुवचः* (1)
D. F.; B. C. om. from कथमुपांशु.

१२ तोजगिति F.

१३ ? ताजकुंवरः A.; ताजगतसर-
मुत्तु B.; ताजकपचति । D.; तोजक्
पचति । तोजक् मुत्तु F.

१४ मत इति* मतो वर्तते F.

१५ Thus B.; D. orig. निधमे.

१६ चनसूक्ष्मनाम B.; चनसूक्ष्मे ।
ननाम C.; चतसूक्ष्मा । ननामचतो* F.;
the example is Rgv. = 116, 8.

१७ Thus A.; श्रीवसुक्तः B.; श्रीवसुक्तः
C.; D. F. om. from B.

मेत्यमतस्तु मुक्ते ॥ अमुवशब्दस्याप्यत्र पाठो द्रष्टव्यः १॥ * ॥ मिथः । इति
 रहोऽन्वोन्यार्थयोः । तथापि वाचास्तथा युनक्ति मां मिथस्त्वदाभा-
 वल्लोलुपं मनः २ ॥ * ॥ शनैरिति क्रियामान्ये । शनैः ३ शनैर्ददात्येष
 वादौ भूतानुकम्पया ४ ॥ * ॥ मुधा । इति निष्कले । प्रीतिकरण ५ इत्य-
 न्ये । किं पौलोमि मुधा कुधा ६ मयि न तु खल्लोऽपि ते विप्रियम् ॥ * ॥
 अन्वमित्यानुकूल्ये । अन्वम्यधौ मध्यमलोकपांशः ७ ॥ * ॥ ईषदित्यन्ये ।
 ईषत्पचति ८ ॥ अप्राप्ते च ९ ॥ चिरमिति कालविप्रकर्षे । किंविद्यन्नमुखो
 प्रियेष हसता बाला चिरं युमिता १० ॥ * ॥ मृषा । इत्यस्ये । मृषा वदति
 दुर्जनः १० ॥ वृषा प्रवक्षार्थं ११ इति केचित् ॥ * ॥ अस्तमिति शैलविशे-
 षादर्शनयोः । अस्तं भास्वान्प्रयातः । छतिरस्तमिता रतिस्त्युता १२ ॥ * ॥
 धिगिति निन्दामर्शनयोः । धिगिमां देहभूतामसारताम् १३ । धिक्का-
 र्किकान् ॥ * ॥ आनुषगित्यानुपूर्व्ये १४ । आनुषक् प्रविशतीह बन्धुता १५ ॥
 अनुमानेऽनुषगिति वाकटायनः ॥ आनुषदित्याकारं दकारं च के-
 चित् ॥ * ॥ खल्लि । इति पुष्पाशीः चेममङ्गलप्रत्यभिवादानेषु १६ ।
 खल्लस्तु ते धार्मिक मत्प्रसादान् । खल्लि तेऽस्तु सतथा सह वृत्त ।

१ Cf. Amarak. III. 5, 8.

२ * लोलुपं A. ■ C.; Sls. 1, 40.

■ F. om. इतिः.

■ पादौ D.; भूतानामनु F.

५ प्रातिकरण C.

६ मुधा D.

७ Raghuv. 2, 16.

८ ईषदित्यस्याल्लयः । ईषत्पच-
 ति । ईषत्करः कटी [ईषत्कारः ■
 B.] भवता । B. G. F.

■ Amarak. 77 [where खल्लानामनु-
 षी°]. Cf. Sāhityad. p. 7, 1. 8.

१० चर्वुनः D.

११ ? मुधा प्रवक्षार्थं B. G. F.; cf. Sāy.
 on वृषायुध Rgv. I. 33, 6.

१२ Raghuv. 8, 65.

१३ Raghuv. 8, 60.

१४ अनुषन् C. D.

■ प्रविशतीति D.; * बंधुतां C.

१६ पुष्पाशीरचेममङ्गलप्रत्यभि-
 वादानेषु B. F.; पुष्पाशताचममङ्गलप्रत्यभि-
 वादानेषु C.

ते सौम्य चिराय जीव^१ । स्मृति श्रीकृष्णपुरात् । राजा
 कृता विप्राः स्वसीत्येते प्रमुञ्चते ॥ * ॥ पुरः । इत्ययत् इत्यर्थे । पुरः-
 वरा धामवतां यशोधनाः^२ ॥ * ॥ अयः । इति^३ शीघ्रयांप्रतिक्रियोः ।
 एव^४ गच्छति । अयरेवागच्छति^५ । अयस्य अयस्यवर्षा^६ रो वेति
 रेफी विकल्पेन^७ ॥ * ॥ इहेति प्राकाशे । समिद्धमिद्धे नहो दधा-
 ति^८ ॥ सामीप्यस्मरणयोरपि ॥ १६ ॥

स्थाने वरं दुहु हि रूग्बलातः

प्रवाहुकं ज्योक्तिरसौ मुहुःशू^९ ।

युक्तं प्रशानार्थहलं क्षमाऽर्वाग्-

विनाश नाना पृथक् सौदिश ॥ * ॥

स्थाने । इति युक्ते^{१०} । स्थाने ह्यता भूपतिभिः^{११} परोक्षैः ॥ * ॥
 वरमिति शीनोत्कर्षे । वरं विरोधोऽपि यमं महात्मभिः ॥ * ॥ दुह ।
 इति लक्ष्यार्थे । दुहुवादी खलः ॥ * ॥ हिहमिति विद्योगहिमावर्जनेन^{१२} ।
 हिहकरोति ॥ हिहकर्मणां^{१३} मोक्षः । कर्मवर्जनाद्^{१४} मोक्ष
 र्थः ॥ * ॥ वलादिति हठार्थे । नृहृद्विरेव मुखरीकुक्षते वलाकाम्^{१५} ।
 प्रापयन्ति तपोलक्ष्यवलात्कारकथयैः^{१६} ॥ * ॥ प्रवाहुकमिति यम-

१ Cf. Ragh. 14, 50 [प्रीतास्ति ते सौम्य°].

२ Kīratārj. 1, 43.

३ अयः B. D.; अयः A.

४ अय एव B. D.; एव A.; अयरेव F.

५ अयरे° A.; अयरे B. D.

६ अयसू° B.; अयसू° A.; अयस-
 थस° F.; cf. Pāp. 8, 2, 70.

७ B. C. F. add अयनसित्यने [°अ-
 F.] ।

८ समिद्धमिद्धमहो° B. C.; समि-
 द्धमित्येसमहो ददाति A.; समिद्धमि-
 द्धमहो दधीषि । F.

९ मुहुः नः B. C. F.

१० इति अयरे । D.

११ भूपतिभिः A.; Ragh. 7, 11

१२ °कर्मणां thus A. B. C. F. Kahlr.; °कर्मणा D.; cf. Mon. 1527 Schol.

१३ कर्मवर्जये D.

१४ B. C. om. example.

१५ Raghav. 10, 48.

कात्वे । प्रवाङ्कं वृक्षीयात्^१ ॥ ऊर्ध्वार्थे प्रवाङ्कः प्रवाङ्कश्चेति कैश्चि-
त्यच्चेत्^२ ॥ * ॥ व्योगिति कात्स्न्यस्ये^३ । व्योम् जीवामः । व्योकृत्य
नृपतिं गतः^४ ॥ ग्रीष्मार्थे संप्रत्यर्थेऽपि ॥ * ॥ तिरः । इत्यन्तार्थानतिर्ब-
न्धयोः । निम्बोनिशिरो दधे^५ । तिरः काष्ठं^६ करोति । अवज्ञाया-
मपि । अथा

तिरस्यकार भ्रमराभिखीनयोः

सुजातयोः पञ्चजकोशयोः शिषम्^७ ॥ * ॥

मुञ्जः । इति षीनः पुन्वे । इह मुञ्जमुदितैः कलभैरवः^८ ॥ मुञ्जमुञ्जमु-
ञ्जति सा मुनाशी । इत्यादिष्वदृशनामुञ्जमुञ्जरित्यपि^९ ॥ * ॥
■ । इति पूजायाम् । इह नाशीरमस्तेति मुनाशीरः^{१०} ॥ इह अमुते ।
अश्वरः^{११} ॥ विप्रार्थेऽपि । इह विप्रं नयत्यन्तरिक्ष इति वा । मुनो
वायुः^{१२} ॥ * ॥ युक्तमिति व्याख्ये । ■ वीराचार्थायाम् ।

युक्तं विताम्बराणां तुम्बद्वयं सुदुम्बपरिहरणम् ।

■ तरीतुं ■ संसारतोयनिधिः^{१३} ॥ * ॥

प्रशान्तिमिति समानार्थे । प्रशान्तेवदन्तो यज्ञदत्तेन ॥ * ॥ आर्यदक्षमिति
वल्गात्कारे । आर्यदक्षं वृक्षाति^{१४} ॥ आर्येति प्रीतिवन्धे । हलमिति ■

१ अशीयात् C.

२ Thus A.; ऊर्ध्वार्थे प्रवाङ्क्यात्
कैश्चित्* F. (always व); प्रवाङ्कप्रवाङ्-
केति* B.; अर्धार्थे प्रवाङ्क्येतेषुचते
C.; ॥ प्रवाङ्क्येति D.

३ कात्स्न्यस्यप्रशयोः A.; ■
मूयस्त्वप्रशयोः F.

४ B. C. D. om. ■ example.

५ ■ १. २, ६२.

६ ■ C.; om. D.

७ भ्रमरावलीढयो* F.; D. omits
this example; Ragh. ३, ४.

८ Sūp. ४, ६०.

९ D. — from मुञ्जमुञ्जमुञ्जति.

१० मुनाशीरमस्तेति मुनाशीरः B. C.

११ अश्वरः A. C.

१२ *अन्तरिक्षमिति* A.; वनो वायुः
A. B.; D. om. from विप्रार्थे. Nir. ३, ४०.

१३ संसारतोयनिधिः F.

१४ वृक्षाति B. C. F.

प्रतिषेधविवादयोरिति^१ शाकटायनः ॥ * ॥ चमा । इति चान्तौ ।
भवान् चमा^२ ॥ * ॥ अर्वागित्यधरे^३ । वर्धात्बोडशादर्वाक् । अर्वाका-
लीनः ॥ * ॥ विना । इति वर्जने ।

नात नोदधिविलोडनं प्रति त्वदिनाद्य वयमुत्सहामहे^४ ॥ * ॥
नाना । इत्यनेकविनार्थयोः^५ । नानाविधं^६ कृतकदेहभृतां समाजम् ॥
उभयार्थत्वमनेकार्थत्वाच्च व्यतिरिच्यते । तेन^७ नानापचावमर्शः संशय
इत्यभिहितम्^८ ॥ नाना मारीं निष्कला लोकयाचा^९ ॥ * ॥ पृथगिति
विनार्थे । बहिर्विकारं प्रकृतेः पृथग्विदुः^{१०} ॥ * ॥ सुदि । इति शु-
क्लपथे ॥ १७ ॥ * ॥

सुरादीनां कारकशक्त्याश्रयसत्त्वाभिधायिनां स्वर्गना सः स्पृहय-
तीत्यादौ यथायोगमुत्पसाचा^{११} द्वितीयादिविभक्तैर्लुक् । पञ्चकलः प्रध-
तयस्तु विभक्त्यर्थप्रधानाः । स च विभक्त्यर्थः प्रातिपदिकार्थः^{१२} संपन्न इति
प्रातिपदिकार्थं प्रथमेव भवति^{१३} । सापि संख्याविशेषाभावाच्च^{१४} सर्वा
किं तस्मैकवचनमेव तस्योत्सर्गत्वात्^{१५} । तथा चोक्तम् । एकवचनमुत्सर्गः
करिष्यत इति^{१६} । एतच्चः संमतम् ॥ सुधाकरस्त्वाह^{१७} । अथयेभ्यस्तु

१ इत्यमिति सेधविवादयोरिति D.

२ भवान् । चमाकरोति A.; भवतः

D.; सहन् चमा । F. (भवन् चमा)

३ * इत्यधरे B. C. F.

४ Śiṣup. 14, 83 [विनाद्य eds.].

५ *नेको भयविनार्थेषु । D.

६ नानाविधं D.

७ D. — from उभयार्थः.

८ इत्यपि सिद्धे A.; om. D.; *पचा-
वमर्शः* C.

९ Thus B. Kahir. नारी नि-
A. F.; नारी निष्कलीकयाचा; C.

१० Śiṣup. 1, 33.

११ शब्दा योगमुत्प्रीय D.

१२ सर्ववि० D.; प्रातिपदिकार्थः C.

१३ प्रथमेवेति.

१४ *विशेषाविशेषाभावाच्च F.

१५ तस्योत्सर्गिकत्वात् A.; तस्योत्स-
र्गत्वात् B.

१६ उत्सर्गतः C. D.; करिष्यति इति
B. C.

१७ सुधाकर* A. F.; तथा चाह सुधा-
करः (orig. सुधारः) D.; cf. p. 120 comm.
where सुधाकर MSS. ext. D. a. m.

निःसंख्येभ्योऽव्ययादाप्नुप इति^१ ज्ञापकादिभक्त्युत्पत्तिः ॥ अथाहुः ।
 का पुनरसौ^२ । अत्रैके तसिलादीनामदूरविप्रकर्षादानुगुण्याच्च^३ पञ्च-
 न्यादय एवेत्याहुः । तत्र । अभिहितः सोऽर्थोऽन्तर्भूतः^४ प्रातिपदि-
 कार्थीभूत इति प्रथमैव निःसंख्येभ्योऽपि न्याय्या ॥ अपि च । ज्ञापका-
 लयोजनस्य पदत्वादेः सिद्धये क्रमव्यतिक्रमे प्रयोजनाभावात् कपिञ्ज-
 लाधिकरणन्यायेन प्रथमैव युक्ता । न हि कपिञ्जलानालभेतेति पञ्चषा
 आलभ्यन्ते किंतु चय एव^५ । न हिंस्याद्भूतामीति वचनात् । अपैवमिति
 न वाच्यं क्रमव्यतिक्रमे प्रयोजनाभावात्^६ । ■ श्लोदकान्ताग्रियं प्रोधम-
 नुव्रजेदिति^७ द्वितीयाश्लोदकान्तानुव्रज्या ज्ञायसी । तदुक्तम् । प्रथम एव
 वा नियम्येत कारणादतिक्रमः^८ स्यादिति । प्रथमचित्ते बद्धवचनं नि-
 यम्यत इत्यत्र सूचार्थः ॥ अतस्त्रोच्चैःशब्दादीनामधिकरणशक्तिप्राधान्ये
 ऽपि प्रथमा न्यायेति मत्वा वृत्तिकारैः सपूर्वायाः प्रथमाया विभाषे-
 त्यत्र^९ ग्राम उच्चैस्ते स्वम् । ग्राम उच्चैस्त्व स्वमित्याद्युदाहृतम्^{१०} । यस्तु
 तत्रेत्यत्र तत्रेति सप्तम्यन्तं समस्यत इति अयादित्यस्यः स^{११} सप्तम्यर्था-
 निधानसाधर्म्यादेवमुक्तः^{१२} । एवमन्तःशब्दात् स्वयंशब्दाच्च प्रथमैव
 न्याय्या ॥ एकवचनमुत्सर्गः^{१३} करिष्यत इत्यप्युक्तम् । अर्थकथनं चैषां
 चादीनामुपलक्षणमात्रं^{१४} द्रष्टव्यम् । तथा चोक्तम् ।

१ Pāp. ii. 4. ■

२ पुनर्वसौ° D.; पुनरसायनी° B.

३ तसिलादीनामविप्रकर्षाद° A.

४ अभिहितस्त्वर्थे । अन्तर्भूतप्राति-
 A.; °ऽनुभूतः C.

५ A. om. एव.

६ C. om. from कपिञ्जलाधिकरण°.

७ न ह्या उदकान्तात्° A. B. C.;
 प्रोधमनु° D.; प्रोधमनु° A.; प्रोधम-
 नु° C.; cf. Mahābh. on Pāp. i. 4, 58.

८ नियम्येतः कारणादतिक्रमः B. C.

९ सपूर्वाया विभा° A.; °विभाषि-
 त्वञ्च B.; P. viii. 1, 26.

१० विभाषित्वञ्च ग्रामे उच्चैस्ते चः स्व-
 मित्यानु° F.; cf. P. ii. 3, 46 Mahābh.

११ Om. C.

१२ °सामर्थ्यादेवमुक्तः F.

१३ एवमुत्सर्गः F.; करिष्यती° A. B. C.

१४ स्वरादीनामुप° D.

निपाताद्योपसर्गाच्च धातव्येति ते अयः ।

अनेकार्थाः स्यताः सर्वे पाठस्तेषां^१ निदर्शनमिति ॥

आकृतिगणौ चेभौ । तेनान्येऽपि लक्ष्यानुसारतोऽनुपसर्गाः^२ ॥ * ॥
इति आदिसुरादी ॥ * ॥

कस्कायस्कुण्डसाद्यस्काः सहक्रीतस्कुता मताः ।

सद्यस्कालशुनस्कणीवयस्कान्तश्च भास्करः ॥ १८ ॥

कस्क आदिरित्यनेन [] इत्यादिः^३ शब्दगणो निपात्यते ॥
किम् सु^४ ॥ किमः कः^५ । रोरिति^६ विभर्जनीयः । वीषायां द्विवच-
नम् ॥ कः क इति तत्र पूर्वस्य विभर्जनीयस्य कस्क आदिरित्यनेन सिः^७ ॥
स च विभर्जनीयजिह्वामूलीयोपध्माणीयानां बाधकः^८ उदा० । कस्को
ऽचेत्युक्तिभिः क्रीतस्कुतीभिर्व्यानशे स्वभूः^९ ॥ ननु कथं कः कोऽयं भो
इति नाटकादौ प्रयोगः । उच्यते । संधावित्यधिकारादवसानविष-
यो^{१०} विभर्जनीयोऽचेत्यदोषः ॥ अपरे पुनराहुः । कृद्विषयत्वाभि-
प्रातनामां^{११} वीषाभामेवैतत् सिद्धम्^{१२} । अत एव । तिष्ठति कः को वा
गच्छतीति वीषाभावे सिद्धं^{१३} संहितायामपि [] कृतम्^{१४} । एवमिहापि
वीषाभावे [] इति पदं पूर्वमन्तर्भूतसत्ताकं^{१५} प्रयुज्यते । ततः को

१ पाठस्तेषां C.

२ अनुद्धृक्ताः B. C.; *सारतो दृष्ट-
व्याप्त F.

३ इत्यादिना A.; [] आदिरित्य-
नेन [] आदिरित्यादिशब्द F.

[] किम् B.; कम् सु C.

५ P&P. vii. 2, 108.

[] ससज्जुषोः F.

७ कस्कादिरित्य F.; सः G. F. and

D.

८ खभूः F.; वधूः D.

[] *अधिकारादवयवेऽवसान* D.;
*विषये A. (orig. D.).

१० *निपातानां F.

११ सत्त्वं C.; सिद्धं D.

१२ सत्त्वं G. F. and corr. D.

१३ न तत्कृतं F.

१४ इति पूर्वपदसंभवेऽन्तर्भूत* F.

ऽचेति ॥ न च क्रमविवक्षायां वीक्षेति^१ संहितायां युक्तो विक्रामूनीयः ।
 कXको^२ ऽचेति ॥ * ॥ अथचः कुण्डम् । अथस्कुण्डम् ॥ * ॥ सद्यः क्रीडा-
 तोति क्षिप् । सद्यस्कीः । तस्यापत्यमिदं चेत्यण्^३ । एरितीकारलोपः^४ ।
 श्रियात्यङ्कारैरित्यनेनारैश्^५ । तदा विवक्षितार्थाभिधायी । यदा तु
 सद्यः क्रीयते कथणं वा सद्यस्कोस् तत्रभवस्तदा साद्यस्कः^६ क्रतुः ॥
 अपरे^७ सद्यः क्षियत इति साद्यस्कः क्रतुः । तेषां करोतेः स्यादिभ्यः
 ॥ इति कप्रत्ययः^८ । प्रज्ञादिसचणसाण् ॥ * ॥ सहकौतस्कुता इति ।
 सह कौतस्कुतेन । सहकौतस्कुताः^९ ॥ वज्रग्रीहेः स इत्यनेन^{१०}
 विभाषितः सः ॥ किमः पञ्चम्या वज्रग्रीहसर्वादिभ्यः^{११} इत्यादिना तत्प्र-
 त्यये^{१२} वीष्वाभीच्छेत्यादिना द्विवक्तिः^{१३} । ततः कुतः कुत आगत इति
 विवक्षायामण्^{१४} । तच्च सौ वादेरित्यन्ताजालोपः^{१५} । कौतस्कुती^{१६} ॥
 वचच तत आगत इत्यनेन पञ्चम्यन्तादुत्थमानः प्रत्ययः^{१७} कथं तव-
 न्नात् स्यात् । तदर्थेहृत्तेरपि समुदायात्सुबुत्पत्तावपि भविष्य-

१ C. om. from संहितायामपि न
 क्रीते.

२ कXको B.C.; कःको D.; कXको A.F.

३ चेत्यण् F.; cf. Pāṇ. iv. 1, 32.

४ एरिती* A. B. C.; यस्तेति चेती-
 कार* D.; cf. P. vi. 4, 148.

५ श्रियात्य* A.; श्रियात्येसां विवक्षितने-
 गरिभू C.; तद्वितेभ्यसांमादेरिति
 द्विः F.; आदिवृद्धिः D.; cf. P. vii.
 2, 115.

६ तत्रभवतः* A.; तत्रभवः* D.;
 *साद्यस्कीः C.

७ अपरे पुनराङ्गः । F.

८ स्यादिभ्य इति* A.; कः प्रत्ययः
 B. C. D.; cf. Pāṇ. iii. 1, 1.

९ सहकौतस्कुता B. C.

१० वज्रग्रीही* F.; *सह इत्य* A.;
 B इत्यनेन* C.; cf. Pāṇ. vi. 3, 32.

११ वज्रग्रीहसर्वादिभ्य B. C.; वज्रग-
 ग्रीहसर्वादिभ्य A.; वज्रग्रीहस* F.
 and corr. D.; cf. Pāṇ. v. 3, 7.

१२ तत्प्रत्यये A.

१३ विभक्तिः D.; cf. Pāṇ. viii. 1, 4.

१४ आगच्छति* D.; विवक्षायामपि
 B. C.

१५ वीष्वादेरित्यन्ता* B.; वीष्वादि*
 C.; *इत्याद्यावादि* A.

१६ कौतस्कुतः A.; कौतस्कुता C.;
 कौतस्कुती B.

१७ F. adds: इत्याप

तीति चेत् । न । ककुचेहामात्रतसस्त्यविति त्वपा^१ भवितव्यम् । कच-
मष् । गणपाठादिति ब्रूमः ॥ * ॥ सद्यस्कास्तेति समस्तमसमस्तं वा ।
उदा० । सद्यस्कास्तं धुयुत्सुभिः ॥ * ॥ शुभः कर्णः । शुभस्कर्णः । सुकप्र-
तिषेधोऽत एव पाठात्^२ ॥ उदा० । शुभस्कर्णोपमैर्मुक्ता मुष्टिभिस्तृण-
पङ्क्तयः^३ ॥ रत्नमतिस्तु शुभस्कर्ण इति वाक्यं^४ समासे तु श्वकर्ण इति
प्राह ॥ * ॥ अकर्षकः कान्तोऽयस्कास्तः । ननु^५ कृकमीत्येव सिद्धः
किमर्थोऽस्य पाठः । तस्यैव प्रपञ्चार्थः समस्तार्थः कर्मर्थो^६ वा ॥ उदा० ।
■ चर्क्य परस्त्वं^७ तदयस्कास्त दवायसम् ॥ * ॥ भासं करोतीत्येवंशीलो
विभादेरटि^८ । भास्करः ॥ * ॥ १८ ॥

मेदस्मिण्डतमस्काण्डायस्काण्डाहस्करास्तथा ।

रजःकर्णीरजस्कर्ण्यो भ्रातुष्युनदिवस्पती^९ ॥ १९ ॥

मेदसो वसायाः पिण्डो मेदस्मिण्डः ॥ * ॥ तमसः काण्डं तमस्का-
ण्डम् ॥ प्रशस्तं वा तमः । तमस्काण्डम् ॥ उदा० । अपातमस्काण्डम-
लीमसं नमः^{१०} ॥ * ॥ अयसः काण्डम् अयस्काण्डम्^{११} ॥ प्रशस्तमसो
वा । अयस्काण्डम् ॥ * ॥ न जहाति न त्यजति^{१२} दिनकरमित्यह-
र्दिवा । तत्करोतीत्येवंशीलो^{१३} हस्करः ॥ उदा० । अक्षं चकारास्य वधू-

१ ककुचेहामुचेतसस्त्यपि नित्यपा
A. : °त्वपि प्रत्यस्यो C. ; °धिति त्वया B. ;
cf. Pāp. iv. 2, 104, Vārtt. I.

२ प्रतिषेधात् B. C. ; एव पाठ D.

३ °कचपङ्क्तयः F.

४ वाक्ये C. (? युजः कर्ण).

५ गत्वतः C. ; cf. Pāp. viii. 3, 46.

६ कर्मर्थो B. ; कर्मार्था C. ;

वै F.

■ परस्त्वं A. ; Ragh. 17, 63 (पर-
स्वात् add.).

■ विभादेरटि B. C. ; cf. Pāp. iii. 2, 21.

९ मेदस्मिण्ड° हस्कारा° स्कर्ण्यो
भ्रातुः पु° A.

१० Śiṣup. 1, 38.

११ C. — from प्रशस्ते.

१२ त्यजतीत्येवं A.

१३ तत्करोतीत्येवं A. D.

रहस्करः^१ ॥ * ॥ रजसः कर्णी रजस्कर्णी^२ । कृकमीत्यादिना नित्यं
स्वादेशे^३ प्राप्ते विकल्पार्थः पाठः ॥ * ॥ आतुः पुत्रो भातुषुचः । अतो
विद्यायोनिर्भवन्वाप्तेभित्तनेन^४ षष्ठीसमासे सुक्प्रतिषेधः ॥ * ॥ दिवः
पतिः । दिवस्पतिः ग्रहः । सुक्प्रतिषेधोऽत एव पाठात् ॥ * ॥ सर्पिष्कु-
ण्डिका । धनुष्कपालम् । बहिष्कपालम् । वज्रुष्पावमित्येकेषां पाठ
उत्तरपदस्यस्यापि यत्नं यथा स्वादिति^५ । परमसर्पिःफलमित्येवमा-
दिप्रत्युदाहरणं पारायणिका आहुः^६ । भाष्ये वृत्तौ नित्यं समासे
ऽनुत्तरपदस्येत्यत्र^७ परमसर्पिःकुण्डिकेत्येतदेव प्रत्युदाहरणम्^८ ।
अस्माकं साथमेव पक्षः संमतः ॥

आकृतिगणसाधनम् । तेनापरिगणितशब्दसमूहः । य आकृत्याका-
रेण^९ लक्ष्यते स आकृतिगणः । अयमर्थः । यथा भास्करादिशब्दः
साधुः स्वार्थप्रत्यायने समर्थसदृशो^{१०} ऽन्योऽपि विविधानाच्छिष्टसंमतः
■ मणेऽस्मिन्प्रतिविष्टः^{११} सन् साधुत्वभाग् द्रष्टव्य इति ॥ * ॥ १८ ॥
इति कस्कादिः ॥ * ॥

आहुः पतौ गणे मुने पतिपुत्रे ■ गीर्धुरः ।

राज्ञि प्रचेतसो रः स्याद्^{१२} विसृष्टस्योषसो बुधे ॥ २० ॥

पत्याद्ये ऽहरादेर्वैत्यमेन^{१३} विकल्पेन रेफादेशो विधीयते ॥ उपवि

■ Sūp. I, 58.

१ रजस्कर्णी A.

२ सादेशे A. G.

३ संवधतिस्थिति अनेन F.; Pāp. vl.
8, 23.

४ F. om. यथा.

५ * प्राः प्राहुः F.

६ * पदस्येत्यत्र F.; अनुत्तरपदादक-
त्यत्र A.

■ G. om. from पारायणिका.

९ यथा [] आकारेण B. C. F.

■ भास्करादिशः साधु स्वार्थप्रत्ययते
समर्थसदृशो ■

११ * प्रतिविष्टः B. D.; प्रतिविष्टः A.
C.; प्रविष्टः F.

१२ प्रचेतसो येषां ■ E.

१३ येषां अहरादेः F.; D. corr. []
दिवहरः.

राक्षो बुध्यते प्रकाशते । उपर्वुधः ॥ उपर्वुदित्यपि श्रीवसुक्तः^१ ॥ शेषं
॥ सुगमम् ॥ * ॥ २० ॥ इत्यहरादिपत्त्यादौ ॥

सर्वान्यविश्वोभयनेमयत्तदः किंयुष्मदस्मद्विभवतत्त्वदेतदः ।

उभत्वदन्योन्यपरस्परेताराः समः^२ सिमत्वान्यतरेतरेतराः ॥ २१ ॥

सर्वादेर्गणान् । ए । असि । इ । इत्येतेषां स्थाने । सर्वादेरेभ्यः^३ सौ ।
स्नात् । स्निन् । इत्यनेन यथाक्रमं सौ । इत्यादय आदेशा भवन्ति ॥
सर्व इति संस्थाप्रकारकलावद्विषये कात्स्न्ये ॥ तत्र मंख्याकात्स्न्ये । यथा ।
सर्व आयाता यावन्तो लिखिता दश द्वादश वा^४ त आयाताः ।
कात्स्न्येन समागता इत्यर्थः ॥ प्रकारकात्स्न्ये । यथा । सर्वाण्यस्त्रानि
भुक्तानि । सर्वप्रकाराणीत्यर्थः ॥ कलावत्कात्स्न्ये । यथा । सर्व ओदनो
भुक्तः । यो दत्त ओदनः स भक्षो भुक्त इत्यर्थः ॥ सर्वसौ । सर्वस्नात् ।
सर्वस्निन् ॥ तत्पुरुषस्योत्तरपदार्थप्रधानत्वात् परमसर्वसौ । इत्यादा-
वपि ॥ असर्वसौ । इत्यादौ नञ्समासेऽपि स्त्रार्थापरित्यागात्^५ ॥ तथा
हि । य एवाश्वशब्देन वक्तुमिष्टः ॥ एव जात्यादिविकलोऽनश्वशब्दे-
नापि^६ ॥ विद्यादीनामप्येवम् । अतो ॥ सर्वादिव्याघातः^७ ॥ यदा पुनर-
पसर्जनीकृतस्त्रार्थानामर्थान्तरवृत्तित्वं तदा प्रियसर्वायेत्यादौ न स्नात् ।
एतच्च सर्वादेरिति षष्ठोनिर्देशाच्चिष्यते^८ ॥ * ॥ अन्यसौ । अन्यत् । पृथ-

१ श्रीवसुक्तः A.; आवसुक्तः C. F.;
D. om. from उपर्वुदि°.

२ सिमः A.

३ सर्वादेरेभ्यः B.; om. F.; सर्वा-
देरादेशः स्नुः C.

४ C. om. द्वादश.

५ नसमासे° F.; °सर्वापरि° D.

६ °विकलोत्प्लवङ्ग° A.; D. corr.
ऽसर्वशब्दे°.

७ सर्वादित्वाघातः । A.

८ षष्ठीति निर्दे° C.

वचनो^१ऽयम् ॥ * ॥ विश्वस्मिन् ॥ * ॥ अभवस्मिन् ॥ * ॥ नेम इति सर्वार्थार्थयोः^२ । नेमस्मिन् ॥ * ॥ यदिति निर्देशे । यस्मिन् । यतते प्रयत्नं करोति । तेनार्थमुद्घुमिति व्युत्पत्त्या उद्देशेऽपि ॥ * ॥ तदिति परोचे । तस्मिन् । तनोति विसृणाति^३ प्रतिनिर्देशमिति^४ व्युत्पत्त्या निर्देशेऽपि वर्तते ॥ = ॥ किमिति प्रश्नोपयोः^५ । पृच्छते^६ शीष्यतेऽनेनेति किं प्रश्नवाची ॥ कस्मिन् ॥ = ॥ युष्मदिति प्रत्यये । युष्मते शेष्यत उपचारवतीभिर्वाग्भिरिति । त्वम् ॥ * ॥ अस्मते चिप्यते भत्कार इति । अहम्^७ ॥ परात्मवाचिनौ युष्मदस्मच्छब्दौ ॥ * ॥ इको^८ ॥ * ॥ भवतुशब्दः^९ परोचे । भवकन्तः^{१०} । उदिश्व^{११} च्छन्दोभक्तुभयाशोपाप्तः^{१२} ॥ * ॥ त्वस्मिन् ॥ * ॥ एतदिति प्रत्यये । एतस्मिन् । एजति^{१३} कपतेऽनेन वचसा सामोष्यवाचिना सत्वमिति व्युत्पत्त्या सामीप्येऽपि^{१४} ॥ * ॥ उभौ । उभाभ्यां हेतुभ्याम् । उभयोर्द्वौ । पाठः सर्वादेरचित्यनेन^{१५} सर्वविभक्त्यर्थः ॥ = ॥ तदिति समुच्चयवाचकः । त्वक्तु^{१६} ॥ * ॥ अन्योन्यपरस्परशब्दौ क्रियाविनिमये । अन्योन्यसौ । परस्परसौ ॥ * ॥ इतरेति पृथगर्थे । इतरस्मिन् ॥ * ॥ समसिमशब्दौ

१ अव्यतः । पृथक्वचनो B. C. F.

२ सर्वार्थार्थयोः A. ; सर्वार्थीर्नयोः । D. ; सर्वार्थार्थे C.

३ वीक्षति । D.

४ निर्देशमि C.

५ प्रश्नोपयोः A.

६ कान्यते पृच्छते F. ; A. om. from

पृच्छति to प्रश्नवाची.

७ A. has only कस्मिन् । त्वक् । अहम् ।

८ द्विको D.

९ भवतुशब्दः A. D.

१० भवतः B. ; भवतः C. ; भवत्कन् D.

११ उदिश्व B. C. F.

१२ * न पठिताः A. ; न कृतः । D.

१३ एजते F.

१४ A. om. from एजति.

१५ सर्वादेरचित्य^{१०} D. & m. ; सर्वादेरदित्य^{१०} F. ; C. om. from वचसा सा^{१०}.

१६ त्वति व्युत्पत्त्यासामीप्यत् D.

सर्वार्थे । समस्मिन् । सिमस्मिन् ॥ सिमः शक्रः । सितः^१ । अवयव इत्यर्थे
इत्येके । सिम इति मर्यादायामित्यपरे ॥ * ॥ त्वान्यतरशब्दावन्दार्थे ।
त्वसौ । अन्यतरसौ । ॥ त्वस्मादेव गणपाठास्मिद्धिः ॥ शकटाथमस्तु
यत्तत्किमन्वाद् द्वयोर्भिर्धार्थे उत्तरः^२ । वैकाद्वह्नां प्रश्ने उत्तमस्येति
सूत्राभ्यां उत्तरउत्तमौ । अन्यतरान्यतमौ^३ चिद्धौ । ततोऽन्यतरश-
ब्दस्य उत्तरान्मादारेणैव यद्यप्ये सिद्धेऽन्यतरग्रहणमन्यतमव्यवच्छेदार्थ-
मित्याह ॥ * ॥ इतरेतरेति क्रियाविनिमये । इतरेतरसौ ॥ २१ ॥

एकेदमदसो ज्ञेया उत्तरो ॥

स्वमज्ञातिधनेऽनास्मि कालदिग्देशवृत्तयः ॥ २२ ॥

[पूर्वापरवरपरा उत्तरो दक्षिणाधरौ ४।]

एकेति संख्यासहाययोः । एति गच्छति गणनामित्येकः^४ । एति
गच्छत्यद्वितीय इति वा^५ । एकस्मिन् ॥ * ॥ इदमिति प्रत्यये । अस्मिन् ॥ * ॥
अदम् । इत्यप्रत्यये^६ । अमुस्मिन् ॥ * ॥ उत्तरउत्तमौ प्रत्ययौ । तदन्तः
सर्वोदिर्भवति । यतरस्मिन् । यतमस्मिन् । ततरस्मिन् । ततमात्मन् ।
कतरस्मिन् । कतमस्मिन् । एकतरस्मिन् । एकतमस्मिन् ॥ * ॥ स्वम-
ज्ञातिधन इति स्वशब्दोऽर्थचतुष्टयवृत्तिसंज्ञात्मनि ज्ञातिधनयोश्च
रुद्धितः । अस्म्यद्वितीयः । यथा हरिशब्दस्य तुरङ्गवानरदर्दुरादिषु ।

१ ? शक्तः क्षितः A. ; शक्तः सितः F. ;
शक्तेः क्षितः B. ; शक्तेः C. ; D. corr.
२ शक्तः । सिम अव०. ? सिमः = १. शक्रः
३ सितः i.e. अवयवः ; Sāyana records
the meanings सर्वः, सर्वजनः, श्रेष्ठः, शत्रु-
णां नश्यकः ; cf. also Mahābh. V. 23, 37.

४ यत्किम० D. ; किमन्वाहयो नि-
र्धार्यौ A. D. ; cf. Pāṇ. v. 3, 92-94.

५ A. om. अन्यतरान्यतमौ.

६ Conjectured ■ complete metre.

परावराधराः पूर्वदक्षिणावृत्ततापरी ।
B. C. F. ; पूर्वापरावरधरदक्षिणोत्तर
इत्यमी । न्यवस्थायामसंज्ञायां ज्ञेयाः
पूर्वादिकार्येण ॥ D. ; om. A. E.

५ एति धेननास्मिकादि गच्छति ।
गणनामित्येकः D. ; om. A.

६ एकी गच्छति अद्वितीयः २. ;
om. A.

७ इति प्रत्यये B. C. F. ; D. om. from

■ यतरस्मिन्

आत्मीये ॥ सर्वत्र विज्ञेयवत्पतया वृत्तिस्तनास्य सर्वनामसंज्ञा । खे
 पुत्राः । खेषां वृक्षाणां स्वामी । आत्मीयानामित्यर्थः ॥ खसौ वज्रनामः ।
 ॥ इत्यर्थः ॥ खे पुत्रा^१ इति न पुत्रा ज्ञातयः किंतु पित्रव्यमा-
 तुल्यशत्रुरादयः सपरिच्छदाः । खे ॥ इति न गावो धनं^२ किंतु
 इक्ष्वरजतकार्पापण्यरूपकादिकं^३ धनमुच्यते ॥ ज्ञातिधनयोस्तु न भव-
 ति । खे रक्षा विधेया । ज्ञातामित्यर्थः ॥ स्वाय खृदयति । धनायेत्यर्थः ॥
 तथा ज्ञातिधनविशेषणत्वेऽपि खशब्दस्य निषेध एव । सा ज्ञातयस्यै-
 चस्य^४ । खे धने रक्षा । आत्मीय इत्यर्थः ॥ अपरे तु खसौ पुत्राश्च । खसौ
 गव इति ज्ञातिधनार्थयोः प्रतीतौ कथं ॥ निषेधः । उच्यते । पुत्रगोश-
 ब्दयोर्हि वाञ्छित्यादेतदुभयं गम्यते खशब्दात् स्वात्मीयत्वमात्रमिति ।
 स्वाय^५ ज्ञातये । स्वाय धनायेत्यत्र च शब्दान्तरमनपेक्ष्य ज्ञातिधने
 स्वरूपेणैव खशब्देनाभिधीयते^६ । यद्येवं ज्ञातिधनयोरनुप्रयोगोऽपि
 नोपपद्यते पर्यायत्वात्^७ । ॥ वृक्षशब्दप्रयोगे तदशब्दस्य । नैव दोषः ।
 पर्यायशब्दो हि यवानेकार्थः संदिग्धार्थो वा तत्र तदर्थस्य व्यक्तीकर-
 णार्थः^८ पर्यायान्तरस्यानुप्रयोगो^९ न विवक्ष्यते । यथाऽकार्थमेकार्थ-
 वृत्तेर्हृदिशब्दस्य प्रयोगे सिंहशब्दस्य । यथा च संदिग्धार्थस्य पिकशब्दस्य
 प्रयोगे^{१०} कोकिलशब्दस्य । खशब्दस्यायमनेकार्थ इति तत्रासत्त्वानुप्र-
 योगे^{११} किंविषयोऽयं प्रवृत्त इति प्रश्नः स्यात् । तन्निराशार्थो^{१२}
 बुध्यते ज्ञातिशब्दानुप्रयोग इति व्याचक्षते ॥ * ॥

१ सपुत्रा D.

२ खे माषा इति ॥ माषा धनं D.

३ किंतु वनक्षरजतं F.

४ ज्ञातयस्यैतस्य D.

५ स्वायि ॥

६ अभिधीयते A. B.

७ पर्यायशब्दत्वात् F.; a. a. U.

८ व्यक्तीकरणार्थपर्यायान्तरं ॥ C.

९ अनुपयोगो A.

१० यथा संदिग्धार्थस्य प्रयोगे A.

११ तत्रासत्त्वप्रयोगे C.

१२ निराशार्थो A.

अनाधि कालदिग्देशवृत्तय इति । पूर्वादिचः शब्दा असंज्ञायां
वर्तमाना दिगादिद्वयचः^१ सर्वादिकार्थभाजो भवन्ति । तदच ।

पूर्वापरादिशब्दानां केषांचित् प्रविभागतः ।

सामान्येनाभिधानेऽपि प्रवृत्तिर्देशकालयोः ॥

तथा हि । पूर्वापरावरपरोत्तरशब्दा मुख्यवृत्त्या दिक्काक्षयोर्वर्तन्ते ।
तदवच्छिन्ने देशयामारामकाभकुम्भादौ च । तथा हि । पूर्वस्यां दिशि
वसति । पूर्वस्यां दिश आगतः । पूर्वदिक्संबन्धात्^२ पूर्वा वापी । पूर्वस्यां
वाप्या^३ शीतमुदकम् । पूर्वस्मिन्पामे जने देशे वा सुखवासः^४ ॥
पूर्वः कालो^५ रत्नः । पूर्वकालसंबन्धात् पूर्वो^६ गृहः । पूर्वस्मिन्पुत्री
वसति । पूर्वस्यात्प्रासादादागतः^७ ॥ * ॥ अपरावरपरशब्दत्रयस्य वि-
नापि दिक्कालसंबन्धं देशवृत्तित्वं^८ ज्ञात् । तथा हि । अपरदेशसंब-
न्धादपरो^९ यामः । अवरो वा ॥ तस्मिन् परस्मिन् पर्वते वसति । यति
संनिकर्षे विप्रकर्षे च सर्वासु दिषु तुल्योऽयं व्यपदेशः । ततो दिग्-
भिसंबन्धवृत्तिः । एकस्यामेव दिशि स्थितयोर्निकटानिकटयोः परावरा-
दिव्यपदेशप्रवृत्तेरेतच्छब्दत्रयापेक्षया^{१०} मुख्यवृत्त्या सार्थकं देशग्रहणं
न त्वन्यस्य^{११} स्ततो देशवृत्तित्वम् । संनिकर्षासंनिकर्षयोर्देववत्कालो^{१२}
ऽधुपाश्रयः^{१३} । ततः परः कालः^{१४} । अपरोऽवरो वा । परस्मिन्

१ ० वृत्तय इति A.

२ सर्वदिक्° A.

३ स्नाप्या C.; वा D.; om. B.

४ देशे वासः C.

५ पूर्वकालो C. F.; पूर्वकाले B.

६ पूर्वको C.

७ प्रसादादा° C.

८ संबन्धदेश° B. C.

९ व्यपदेशे सं° D.

१० ० प्रवृत्तेरेव शब्द° D.

११ सार्थकदेशग्रहणं न त्वस्य F.

१२ वृत्तित्वं सन्निकर्षयोर्दे° C.

१३ व्यपश्रयः D.; कालोऽधुपाश्रयः B.

१४ परकालः B. C. F.

कासे जातः । अपरस्मिन् । अवरस्मिन् वा^१ ॥ परकाससंबन्धान्
 परः श्रीहर्षः । अपरकाससंबन्धादपरो भोजदेवः ॥ परः पाणिनिः ।
 अपरः शिवस्वामी^२ ॥ परस्मिञ्श्रीहर्षे भक्त इत्यादि^३ ॥ * ॥ दक्षिणा-
 धरशब्दौ दिशि^४ दिगवच्छिन्ने च कलशदौ वर्तते ॥ न तु कासे नापि
 कालावच्छिन्ने । दक्षिणस्यां दिशि वसति । दक्षिणस्मिन्वर्तते देशे वा
 तदवच्छिन्ने । तथा हि । अधरस्यां दिशि पर्वतादसति । अधरदिक्सं-
 बन्धादधरस्मिन्प्रासादो^५ देशे वा वसति ॥ अनासीति किम् । उत्तराः
 सुरवः । संज्ञारूपेण कृत्तौ^६ ॥ चोत्तरशब्दः । विदेहवर्धवासिनामेकस्या-
 मेव^७ दिशि देवकुक्षत्पर्वणे ॥ दिग्देशकासेभ्योऽन्यत्र^८ । दक्षिणा
 गायकाः । प्रवीणा इत्यर्थः ॥ एवम् अधरे ताम्बूलरागः । उत्तरे
 प्रत्युत्तरे वा शक्तः ॥ दक्षिणायां कृतमतिविप्रः । इत्यदिग्देशकाल-
 लक्ष्य^९ इति विस्मृतो^{१०} ॥ यमर्थाभिर्देशः ॥ ननु व्यवस्थायामसंज्ञाया-
 मित्येवमुपदिष्टं स्वाभिधेयापेक्षो^{११} ॥ अधिनिधिमो^{१२} अवस्थेति यथान्यै-
 र्याख्याता^{१३} । दुरवबोधत्वात्^{१४} ॥ ननु । स्वेषां चैव परेषां च^{१५} जायन्ते
 कल्पसंपदः । क्षीणाः परे^{१६} श्रवणः । इत्याह्वरपरे । इत्यादिप्रयो-

॥ * वा परस्मिन् परस्मिन् कासे
 जातः B.; * वास्मिन् परस्मिन् कासे
 C.; * वा परस्मिन् अपरस्मिन् कासे
 जातः । अपरस्मिन् वा । A.

२ अवरः D. and corr. श्रीरस्वामी ।

३ अपरस्मिन् B. C. D.; * हर्षभक्त
 A. B.; * हर्षभक्त C.; * हर्षे भक्त D.;

* इत्यादिः B. C.

४ हि दिशि F.; दिशि B.

५ वर्तते B. C.

६ * अपरस्मिन् A.

७ संज्ञारूपेणाकृतो F.

८ * वर्षावा C.; * वासिनामेव B.

९ अन्यत्र C.

१० इत्यादिदिग् B. C. F.; इत्या-
 दिग् D.

११ इति स्मृतो B. C. F.

१२ स्वाभिधि B.

१३ धेयापेक्षाविधिनिधिमो F.

१४ व्याख्यातः A. B. C.

१५ दुरवबोधत्वात् A.

१६ वा A.; चैव D.

१७ क्षीणापरे B. C.

येषु कथं जसादीनां सर्वादिकार्यविधिः । न ह्यन दिग्देशाद्यन्येदो
ऽस्तीति^१ । उच्यते । सारूप्योपचाराच्छिष्टाभीष्टेषु न^२ दृष्टता ॥ २२ ॥

अन्तरं चोपसंख्यानं बहिर्योगे तथापुरि ॥ २३ ॥

उपसंख्यानं इति । उपसंवीयत आच्छाद्यते यत्तदित्युपसंख्यानम् ।
यदा । संवीयतेऽनेनेति संख्यानम् । तस्य समीपम् उपसंख्यानम् । त-
स्मिन् ॥ बहिर्योग इति । बहिरित्यनाहतो देशः । तेन योगो बहि-
र्योगः । एतस्मिंश्च पूर्ववर्जिते^३ऽन्तरशब्दः सर्वादिर्भवति ॥ अन्तरस्यै शा-
टकाय^४ । वक्षान्तरेणावृताद्येत्यर्थः^५ ॥ अन्तरस्यै गृहाय । बाह्याय
चाण्डालगृहाद्येत्यर्थः^६ ॥ अपुरीति किम्^७ । अन्तरायां पुरि वसति ।
बाह्यायामित्यर्थः ॥ अयमन्योरन्तरे तापसः प्रतिवसतीत्यादौ मध्य-
वृत्तित्वेन न भवति^८ ॥ २२ ॥ इति सर्वादितिः ॥

त्यक्तद्यदिदं युष्मदुद्देशादः स्यादथो भवन्तेतत् ।

अस्मत्किमौ च विबुधैर्विज्ञातव्यौ त्यदादिगणे ॥ २४ ॥

एषां त्यदादिने चयाख्यानं प्रयोजनं द्रष्टव्यम्^९ ॥ इति त्यदादिः^{१०} ॥

यस्कोत्कासवशिष्टकुत्सखरपाः^{११} कुङ्कुमिजङ्गारपाः^{१२}

पर्णाटोपरिमेखली^{१३} विषपुटदुष्टाङ्गिरोविष्वयः ।

१ भवतीति F.

२ क सारूप्यं शिष्टाभीष्टेष्वन्ये दृष्टता
D.; शिष्टाभीष्टेन F.—? sloka.

३ पूर्ववर्जिते C.

४ शाकटाय A.

५ नयमुन्नेरेणावृताद्ये D.

६ चण्डाल A.; F. C. — अपुरीति
किम्.

७ F. om. अपुरीति किं.

८ ० लेन भवति A. D.; मध्यावृत्तले

न B. C.; मध्यावृत्तलेन न F.

९ Om. F.; यथाख्यानप्र A.

१० D. E. om. from त्यक्तद्यदि

११ ० वशिष्ठ B. C.; खरप D. E.; ख-
रपाः B.

१२ कुङ्कुमि F.

१३ ० मेखली B.

विहङ्गीजह्नभलन्दनौ^१ च भडिलः कर्णोडकर्णोडकी^२

लक्षोभविडलशीर्षमायभृगवो रक्षोमुखो वधुक्^३ ॥ २५ ॥

यस्कादयः शब्दाः सगलपर्वणा^४ यस्कादिभ्योऽपत्य इत्यनेन
सूत्रे^५ विहितापत्यप्रत्ययसुभाजो^६ भवन्ति वङ्गत्वेऽस्त्रियाम् ॥ च-
क्षति निष्टृङ्गाति पापमिति ॥ अविः । तस्यापत्यानि यस्काः । शि-
वादिपाठादुत्पन्नस्यायः ॥ * ॥ उत्कसतीत्युत्कायः । तस्य^७ । उत्कायाः ।
अत इमः^८ ॥ * ॥ वशिषु तिष्ठतीति वशिष्ठः । तस्य वशिष्ठाः^९ ॥ * ॥ कुत्साः ।
॥ * ॥ खराभ्यातीति खरयः । ॥ खरयाः । जडादिफ-
यः^{१०} ॥ * ॥ कुप्रेः कुप्रायः^{११} । पृष्ठादिठमः^{१२} ॥ * ॥ अन्ति यसते सर्वविद्या
इत्यभिः । तस्य । अचयः । इतोऽनिञ्ज इत्यनेन विहितस्य ठसः^{१३} ॥ * ॥
जहे ॥ रयो यस्य ॥ जहारयः । तस्य जहारयाः ॥ अन्ते । जहे ए-
वरयो यस्य ॥ जहेरयः । निपातनात्सुपः^{१४} सुगभावः । ॥ जहे-
रथा इत्याहुः ॥ * ॥ पर्षार्धमटतीति पर्षाटः । तस्य पर्षाटाः ॥ * ॥
उपरि बीवायां मेखसा ॥ तस्योपरिमेखसाः ॥ * ॥ विषं पुटे^{१५} चो-
दयोर्बस्य व विषपुटो दुर्भाषी^{१६} ॥ तस्य विषपुटाः ॥ एभ्योऽत इमः ॥ * ॥

॥ विहङ्गव्यं C.

२ भडिलर्षोडकी A.; भडिलः ॥
मोडकी D.; ० कर्णोडकर्णोडकी ॥ C.

३ सगलपर्वणा F.; om. A.; इहः
यस्यपर्वणा ॥ C.

४ Cf. P. II. 4, 63 यस्कादिभ्यो ॥

५ विहितापत्यस्य सु^१ A.; ॥
लभमाजो C.; ० ग्राह्यमाजो corr. D.

६ तस्यापत्यानि C.; उत्कसतीत्यु-
त्कायाः ॥ D.

७ इम C. F. In the following ॥
one or two ॥ generally read the

nom. of the affix instead of the gen-
itive; supply सुक्.

८ वशिषु वशिष्ठः । तस्य वशिष्ठाः ।
B. C.; A. — कुत्साः.

९ जडादयः C.; यकादिपयः D.;
० ययः A. B.; ० ययः F.; cf. under §. 232.

१० पुप्रेः कुप्रायः F.

११ ठसः MSS.; cf. §. 226.

१२ विहितस्य^१ A.; विहितस्यः B. F.;
विहितस्य G.; cf. Plp. iv. 1, 122.

१३ F. om. निपातनात्सुपः.

१४ विषपुटे B.

१५ दुर्भाषः D.; B. C. — स.

द्रुहि माधुर्द्रुहः । तस्म द्रुह्याः । शिवाद्यणः ॥ * ॥ अङ्गिरा दृहस्यति-
 पिता । तस्य ॥ अङ्गिरसः । अद्यणः ॥ * ॥ विन्नेर्विन्नेयः । वृषादि-
 ढञः १ ॥ = ॥ पिष्ठीयुक्ते जणे २ ॥ पिष्ठीजङ्गाः ३ । अत इजः ॥ * ॥
 भस्मन्दवस्य भस्मन्दनाः । शिवाद्यणः ॥ कलन्दनेति ॥ भोजः ॥ * ॥
 भडिलस्य भडिलाः । अद्यादिभ्यस्य ४ ॥ * ॥ कर्षाटस्य कर्षाटाः ॥ * ॥
 कर्षसाढकं यस्य ॥ कर्षाढकः । तस्य कर्षाढकाः ६ । ॥
 इजः ॥ * ॥ लहस्य लह्याः । शिवाद्यणः ७ ॥ * ॥ भण्डिलस्य भण्डिलाः ।
 अद्यादिभ्यस्य ४ ॥ * ॥ शीर्षं मिनाति । शीर्षमायः । तस्य शीर्षमायाः ।
 अत इजः ८ ॥ * ॥ अशुभकर्माणि तपसा ध्वज्जतीति शृगुः शुक्रपिता ९ ।
 तस्य शृगवः । अद्यणः ॥ * ॥ रचस इव मुखमस्य ॥ रचोमुखः । तस्य
 रचोमुखाः ॥ * ॥ वर्षतीत्येवंशोखो १० वर्षुकः । तस्य वर्षुकाः ॥ आभ्या-
 मत इजः ॥ २४ ॥

वर्शकपर्णाढकमिच्छका ११ बहिर-
 योगोऽजवस्तिस्तृणकर्णवर्षकौ ।
 पटाकयुक्तौ वकसक्थगोतमौ १२
 स्यात् क्रोष्टुमायः कटुमन्थमिजयू ॥ २६ ॥

वशीकस्यापत्यानि ११ वशीकाः ११ ॥ * ॥ पर्णसाढकं ॥ पर्णाढ-
 कः । तस्य पर्णाढकाः ॥ * ॥ मिच्छतीति मिच्छकः । तस्य मिच्छकाः ॥ * ॥

१ ०ढणः A. B. D. F.; नृध्यावण C.;
 cf. gl. ॥

२ पिष्ठाद्युक्ते C. D.; जणो A.

३ पिष्ठाजंघाः C.

४ कलन्दनेति C.

५ ०ज्यस्य A. B. D. F.; अद्यादि-

॥ C.; cf. gl. ॥ (Pāṇ. फञ्)

६ ०टस्य कर्षाटवः ० कर्षाटकाः C.

७ शिवाद्याणः B.; शिवाद्यण C.

८ ॥ इजः F

९ Om. F.

१० ०शीखो वं C.

११ वशीक ० C.

१२ ०युक्ता ० C.; ०जीतमौ A. C ॥

बहिर्धोमो ॥ स बहिर्धोमः । तस्य बहिर्धोगाः ॥ अन्ये तु । अहिना घो-
मो वस्येति । अहिर्धोगः । गणपाठाद्रेफ इत्याहुः ॥ * ॥ अजवस्तयः १ ।
गुह्यादिष्ठमः २ ॥ * ॥ दण्डकर्णः । शिवाद्यणः ॥ * ॥ वर्षीकाः ३ ॥ पटा-
काः ॥ वकसक्याः ४ ॥ एभ्योऽत इजः ५ ॥ * ॥ गोतमस्य गोतमाः ६ ॥
अव्ययः ॥ * ॥ क्रोष्टारं भिमीते ७ । क्रोष्टोरिव मायाऽस्तेति वा । क्रोष्टु-
मायः । तस्य क्रोष्टुमायाः ॥ * ॥ कटु ८ मध्नातीति कटुमन्थः । तस्य कटु-
मन्थाः ॥ अपरे कटुकमन्थ इत्याहुः । अन्यस्तु ९ कटुक मन्थकेति पृथक्
शब्दद्वयमिदमित्याह ॥ आभामत इजः ॥ * ॥ मित्रयोर्मित्रयवः १० ॥
मौल्यगिर्गच्छाणः ॥ १६ ॥

क्रोष्टुपादसदामन्तायःस्थूणकृशभरिडताः ।

पदकः ११ कषको हारः कषलात् स्थगलस्तथा १२ ॥ २७ ॥

क्रोष्टोरिव पादौ ॥ स क्रोष्टुपादः । पाठशामर्थ्यात् पादस्य
समासात् १३ कुश्र भवति । क्रोष्टुन्यादयति निष्काशयतीति १४ वा ।
क्रोष्टुपादः । तस्य क्रोष्टुपादाः ॥ क्रोष्टुमानमिव १५ मानं ॥ स क्रोष्टु-
॥ इति केचित् ॥ * ॥ सदामन्तस्य सदामन्ताः ॥ आभामत इजः ॥ * ॥
मयोमयी स्तूणा ॥ सोऽयः स्तूणः । तस्यायः स्तूणाः ॥ शिवाद्यणः ॥ * ॥

॥ अजवस्तयः A. D.; अजवस्तः त-
स्याजवस्तयाः G.; D. om. ॥ वकसक्याः.

२ * द्याः MSS.; cf. §L. ॥

३ वर्षीयाः B.

४ वकसक्याः A.

५ इत् C.; B. C. add शब्दा एति.

६ गोतमस्य गोतमाः A.

७ क्रोष्टु भिमीते D. F.; क्रोष्टुवत् मि-
मीते शब्दायतो । A.

८ कटु F.

९ अपरे कटुमन्थक इत्याहुः । मो-
ल्यु D.

१० B. om. मित्रयोर्.

११ पादकः E.

१२ कषलात्स्थगलस्तथा B.; हारकषलात्स्थ-
गल C.; स्थगिल F.

१३ समासात्तो A. B. C. D.

१४ निष्काशयतीति A.; निष्काश D.

१५ क्रोष्टुमानं D. F.

कमलस्य कथाः । अत इजः ॥ * ॥ भणितस्य भणिताः । अथादि-
 क्तस्य १ ॥ * ॥ पदं वेद्यधीते वा । पदकः । तस्य पदकाः ॥ * ॥ कथयतीत्यौ-
 षादिके २ ऽके । कथकः । तस्य कथकाः ॥ कडम इति भोजः ॥ * ॥ हारः
 कमलादिति ३ कमलपूर्वो हारशब्दो ज्ञेयः ॥ कमलं हरतीति ४ कम-
 लहारः । तस्य कमलहारः ५ ॥ * ॥ स्वगतीति स्वमेरौषादिके ६ स्वप्र-
 त्यये । स्वगस्तः । तस्य स्वगस्तः ६ ॥ एभ्यो ६ त इजः ॥ * ॥ एवं पुष्कर-
 म्बुदस्य वाङ्मादीजः ७ सुग् इष्टव्यः ॥ अन्ये ८ भृगुकुलवशिष्टगोत-
 माङ्गिरो ६ चेरिति ९ सूत्रं पृथग्निदुः । तेषां मते यज्ञादिनाद् ९ यज्ञा-
 देर्लोकेषु पञ्चास्तत्पुत्रव १० इत्यनेन भृगुकुलं भार्गवकुलमित्यादि वि-
 शति ॥ २७ ॥ इति यस्कादिः ॥

उपकलमकौ पिष्टोदङ्गी कुषीतककर्णकौ
 कमककलशीकण्ठी ११ कृष्णाजिनानुपदी तथा ।
 बधिरकखरीजङ्गावेतौ बटारकपर्णकौ
 गडुकजतुकौ लेखाभूष प्रतानपतञ्जलौ ॥ २८ ॥

उपकादयः शब्दा १२ वोपकादेरित्यनेन सूत्रेषापत्यप्रत्ययसुग्भा-
 जो १३ वा भवन्ति ॥ उपकस्यापत्यानि । उपकाः । औपकायनाः १४ ॥ * ॥

१ See Note ५, page ५५.

२ कथयतीति ° A.

३ हारकमला ° C.

४ F. om. from कमलं.

५ कथकाहारः C.

६ स्वगस्ताः C.

७ बङ्गादिपाठात् सुग् C.

८ °गोतमाङ्गिरोतिरिति A. ; °ज-
 षिष्ठामिरीगोतमेव इति D. ; cf. P. II
 4, 65 ; Kāt. II. 4, 7.

९ यज्ञादित्यात् A. B. F. ; याथा-
 दित्यात् C.

१० Cf. Pāp. II. 4, 64 Vārtt. ; D. om.
 from तेषां मते to end.

११ कमकाकला ° B. C.

१२ शब्दाद्यौप ° C. ; शब्दा भक्तकप-
 रीता D. ; शब्दाः अनन्धकपर्यता F.

१३ °प्रत्ययाद्य सुग्भाजो C.

१४ उपकायनाः C.

समकाः । सामकायनाः ॥ गडादिफलः सुक्^१ ॥ = ॥ पिष्टस्य पिष्टाः ।
 पैष्टायनाः^२ ॥ * ॥ उदकस्य । उदकाः । औदक्यः । अत इजः ॥ = ॥
 कुष्णाति भवमन्थनादात्मानमिति^३ कुषीतको नाम मुनिः । तस्य कुषी-
 तकाः । कौषीतक्यः^४ ॥ * ॥ कर्णघटीति कर्णकः । तस्य कर्णकाः । का-
 र्णक्यः^५ ॥ * ॥ कमेरीणादिकेऽके^६ कमकः । तस्य कमकाः^७ । काम-
 क्यः ॥ * ॥ कलशी कलशे ॥ तस्य कलशीकण्डाः । कालशीकण्ड्यः^८
 ॥ = ॥ कृष्णमजिनं यस्य तस्य कृष्णाजिनाः । कार्णाजिनयः ॥ * ॥ अनु-
 भतं पदं यस्य तस्य । अनुपदाः । आनुपदयः ॥ * ॥ बन्धेः^९ किरः । बधि-
 रः । बधिर एव बधिरकः^{१०} । तस्य बधिरकाः । बाधिरकाः^{११} । शि-
 वाक्षयः ॥ भोजस्तु बधिरकाः । बाधिरक्य इत्याह ॥ * ॥ खरी जणे
 ॥ तस्य^{१२} खरीजङ्गाः । खारीजङ्ग्यः ॥ * ॥ वटारको वैश्रवणभक्तः^{१३} ।
 तस्यापत्न्यानि वटारकाः^{१४} । वाटारक्यः ॥ * ॥ पर्णानि करोतीति
 पर्णकः । तस्य पर्णकाः । पार्णक्यः ॥ * ॥ गडुकस्य गडुकाः । गाडु-
 क्यः ॥ * ॥ जटुकस्य जटुकाः । जाटुक्यः ॥ = ॥ लेखाकारे भुवौ यस्य
 स लेखाभूः । तस्य लेखाभुवः । लेखाभेयाः^{१५} । शुभादिठणः ॥ = ॥

१ 'पणः' A. B. and orig. D.; यणः*
 F.; गडादित्याप्युक् C.

२ पिष्टायनाः A. B. C. F.; D. corr.
 पैष्टायनाः.

३ कुष्णाति बंधनाद् A. D.

४ कुषीतक्यः A.; कौषीतक्यः D.

५ कर्णक्यः A.

६ Om. C.; 'कमेरीणादिको' B.;
 इति F.

७ ॥ C.; om. B.

८ कलशी* कलशीकण्डाः । कालशी-
 कण्ड्यः A. B. C. (but ३ in the text).

९ बन्धेः A. B. C. D.; *किरी D.;
 cf. also Up. S. 1, 52.

१० A. om. बधिर एव.

११ तस्य बधिरः । बाधिरकाः । A.
 D.; तस्य बाधिरकाः । बधिरकाः । F.

१२ Om. B. C.

१३ वैश्रवणः भक्तः B.

१४ Om. B. C.

१५ लेखाभेयाः F.; लेखाभेयः A.;
 लेखाभेयाः D.; लेखाभुवः B. C. (see
 pt. 219).

प्रतानाः । प्रतानयः^१ ॥ * ॥ पतञ्जलिं घनीभवति^२ । पत-
ञ्जलः । अत एव निपातनाप्तकारस्य मकारः^३ । पतञ्जलाः ।
यातञ्जलयः^४ ॥ भोजस्य पतञ्जलिशब्दमिकारान्तं^५ भन्वमानः पतञ्ज-
लाः । पातञ्जलाः^६ । औत्सर्गिकाणः सुकीत्याह^७ ॥ २८ ॥

शलाथलाडारककृष्णपिङ्गलाः

कठेरणिः = पिङ्गलकः कमन्दकः ।

निदाघचूडारककृष्णमुन्दराः^८

सुपिष्टपिङ्गलकवर्णकास्तथा ॥ २९ ॥

शले शलमस्य । शलाथलः । यकारलोपो दीर्घस्य निपातनात् ।
शलाथलाः । शलाथलयः ॥ शलाथल^{१०} इत्यन्ये ॥ * ॥ अडती-
ति । अडारकः^{११} । तस्य । अडारकाः । आडारकयः ॥ * ॥ कृष्णस्याथौ
पिङ्गलस्य । कृष्णपिङ्गलः । तस्य कृष्णपिङ्गलाः । कार्ण्यपिङ्गलयः ॥ * ॥
कठेरणेः^{१२} कठेरणयः । कठेरणाः^{१३} ॥ वामनस्त्रीकारान्तं भन्वानः
कठेरण्य इत्याह^{१४} । अत्राणः । अन्ये कठेरणेत्याहुः^{१५} ॥ * ॥ पिङ्गलकस्य
पिङ्गलकाः । पैङ्गलकयः ॥ पिङ्गलक^{१६} इति आकटायनः ॥ * ॥ मन्द

१ प्रतानयः B.

२ घनीभवतीति F.

३ मकारः A. (पतन + कल).

४ Om. A.

५ शब्दमकारान्तं B. C.

६ D. om. (sua) पतञ्जलि.

७ सुकीत्याह D.; सुगित्याह F.;

कोष् । सुगित्याह C.

८ कठेरणिः E.

९ निदाघः F.

१० शलाथल B.

११ आडारकः A.; अडतीति अडः

इयर्ति आरकः कर्मधारयसमासे चडा-
रकस्य D.

१२ कठेरणः D.

१३ ? कठेरणयः F. cf. sl. 318; कठे-
रण्येः कावेरणाणः । कावेणाः । D.

१४ कठेरणीत्याह C.; कावरण्यः D.;

काठेरण्यः F.

१५ ? कठेरित्याहुः A.; कठेरित्याहुः
B.; कठेरित्याहुः C.; कावेरिणमित्याहुः
D.; कठेरिमित्याहुः F. (?) कठेरिण ।

इत्याहुः cf. sl. 318 com.).

१६ पिङ्गलक C.

एव मन्दकः । के शिरसात्मनि वा मन्दकः । कमन्दकः । तस्य क-
मन्दकाः । कामन्दकयः ॥ * ॥ निर्गतो दाघो यस्मात् ॥ निदाघः^१ ।
तस्य निदाघाः । नैदाघयः^२ ॥ * ॥ चूडारकस्य । चूडारकाः । चौडा-
रकयः ॥ वडारक^३ इति भोजः ॥ मटारक इति वामनः ॥ * ॥ कृष्ण-
सामौ सुन्दरश्च । कृष्णसुन्दरः । तस्य कृष्णसुन्दराः । कार्ष्णसुन्द-
रयः^४ ॥ * ॥ शोभनं पिष्टं यस्य च सुपिष्टः । ॥ सुपिष्टाः । सौपिष्टाः ।
शिवाद्यणः ॥ * ॥ पिञ्जूलकस्य पिञ्जूलकाः । पैञ्जूलकयः ॥ * ॥ वर्षवतीति
वर्षको गणकः । ॥ वर्षकाः । वार्णकयः ॥ २८ ॥

मसुरकर्णपदञ्जलजन्तुका

ऽनभिहितप्रतिलोमकपिष्टलाः^५ ।

जतुरकः कश्कृत्तसुधायुक्ता

जटिलकश्च मदाघकवन्तकौ ॥ ३० ॥

मसुर इव कर्णावस्थ मसुरकर्णः । तस्य मसुरकर्णाः । मासुरक-
र्णाः^६ । शिवाद्यणः ॥ अपरे मसूराविव कर्णावस्थ । मसुरकर्णः^६ ।
निपातनाद् इत्य इत्याहुः ॥ मयूरकर्णमपरे^७ पठन्ति ॥ * ॥ पदञ्ज-
॥ पदञ्जलाः । पादञ्जलयः ॥ * ॥ जायत इति जन्तुः । ततः के
जन्तुकः । तस्य जन्तुकाः । जान्तुकयः ॥ * ॥ अभिपूर्वस्य हिनोतेर्दधातेर्वा
॥ गञि च । अनभिहितः । तस्य । अनभिहिताः । आनभिहितयः ॥
केचिद् अभिहितेति गञा विना पठन्ति । तच्चाऽभिहिताः । आभिहि-
तयः ॥ * ॥ प्रतिगतानि लोमान्यस्य । प्रतिलोमः । प्रत्यम्बवात्^८ साम-

१ निर्दाघः * निर्दाघाः * नैर्दाघयः F.

२ ? Thus G. D.; चूडारक A. B. F.
(cf. चटारक pl. 28).

३ कार्ष्णसुन्दरीयाः A.; सुन्दरयः B.

४ मसुरः ॥ - - कश्कृत्तकः । B.;

* प्रतिलोमकविष्टलाः G.

५ Om. D.

६ मसूराविव कर्णाः निपात* A.

७ मयूरकर्णोऽनपरे B. C.; मयूरकर्ण
अप* A.

८ प्रत्यम्बवात् A.; * प्रतिलोमप्रत्य-
म्बवात् C.; केचिद् अभिहितप्रत्यम्बवात् D.

सोऽथ इत्यत्^१ समासान्तः । प्रतिसोमाः । प्रातिसोमयः ॥ * ॥ कपीनां
 स्थलमिव^२ स्थलमस्य । कपिष्ठलः । तस्य कपिष्ठलाः । कापिष्ठलयः ॥
 केचित् कपिष्ठलाः । कापिष्ठलायनाः । नडादिफणन्तमुदाहरन्ति^३ ॥ * ॥
 जतुरकस्य जतुरकाः । जातुरकयः ॥ * ॥ कशाभिः ॥ छन्ति । कृतेः
 कश्चे । आदृते च^४ इत्यस्य वक्ष्यमित्यनेन इत्यले । कश्कृत्तः^५ । तस्य
 कश्कृत्ताः ॥ काश्कृत्तयः ॥ वामनस्य कसकृत्तेत्याह^६ ॥ * ॥ सु-
 धायुकस्य । सुधायुकाः । सौधायुकयः ॥ * ॥ अटाः सन्त्यस्य अटिलः ।
 के अटिलकः । तस्य अटिलकाः । आटिलकयः ॥ शाकटायनस्य शिवा-
 यणन्तमाह ॥ * ॥ मदेनाथं यस्य स मदाघः । तस्य मदाघाः । मादा-
 घयः ॥ * ॥ कवृ यर्थ इत्यस्य किपि कव् । कव् अन्ते यस्य^७ स कवन्तकः ।
 तस्य कवन्तकाः । कावन्तकयः ॥ एभ्योऽत इजः^८ ॥ ३० ॥

कमन्तकः कदामन्तः खरीखभष्टकौ^९ तथा ।

अपजग्धानुलोमी च दामकण्ठोऽप्यबन्धकः ॥ ३१ ॥

कम् कान्तावित्यस्य विचि कम्^{१०} । कम् अन्ते यस्य स कमन्तकः ।
 तस्य कमन्तकाः । कामन्तकयः ॥ * ॥ कदामन्तस्य कदामन्ताः । का-
 दामन्तयः^{११} ॥ * ॥ खरी रासभी । तां खनतीति विचि खरीखा^{१२} ।

१ इत्यथ स° A.; इत्यत्समा° D.;
 इति समासान्तः C.; cf. P. v. 4, 75.

२ कपिस्थल° D.

३ °पक्षंत° A. B.; °वर्धंत° D. F.;
 नडावर्णंत° C.

४ कशाभिः° कसकृत्तः, etc. A.

५ वात् । इत्येव A.; आदृते च B. C.
 (°आदृते); कृते वा इत्येव D.;
 कृतेः कश्चे इत्येव F.; cf. P. vi. 3, 63, 64.

६ कश्कृत्तले° B. C.; कश्कृत्तस्य
 इत्याह F.

७ कव् अन्ते यस्य C.

८ इज् B. C.; अपत्ये इज् D.

९ खरीखभष्टकौ F.

१० विचि° B. C.; विचि कम् अम्
 अन्ते° A.

११ कदामन्तस्य कदामन्ताः कादामं-
 तयः । B. C.

१२ खरीखायः । A.; खरीखज् F.

तस्य खरीखाणः । खारीखाणः^१ ॥ सामान्याणः^२ ॥ * ॥ भट्टकस्य
भट्टकाः । भट्टकयः ॥ * ॥ अपपूर्वस्यादेर्जग्धादेशे । अपजग्धः । तस्या-
पजग्धाः । आपजग्धयः^३ ॥ भोजस्वपदग्धेत्याह^४ ॥ = ॥ अनुसोमस्य ।
अनुसोमाः । अनुसोमयः ॥ वामनस्य गणपाठात् समाधानाभावे
ऽनुसोमानः । प्रतिशोमानः कुमार इत्याह ॥ * ॥ दाम कण्ठे
य दामकण्ठः । तस्य दामकण्ठाः । दामकण्ठयः ॥ * ॥ बन्धं करोतीति
बन्धकः । ■ बन्धको ऽबन्धकः । न विद्यते बन्धो ऽस्वेति वा । अबन्धकः ।
तस्य । अबन्धकाः । आपबन्धकयः ॥ अबद्धक इत्येके^५ ॥ एभ्यो ऽत इजः
॥ ३१ ॥ इत्युपकादिः ॥

तिककितवीरसलङ्कटकृष्णाजिनकृष्णसुन्दराः कथिताः ।

उपकलमकाश्च बहुरभण्डीरथपफकनरकाश्च ॥ ३२ ॥

तिककितवादप्रक्षिककितवादी^६ ॥ ३२ ॥ इत्यनेन वज्रलापत्यप्रत्यय-
सुग्भाजो^७ भवन्ति । तैकाद्यनयस्य कैतवाद्यनयस्य^८ । तिककितवाः ।
अथ तिकादेरित्यनेन^९ विहितस्य पिणः सुक्^{१०} ॥ = ॥ औरसाद्यन-
यस्य साङ्कटयस्य^{११} । औरसलङ्कटाः । अथ तिकादिपिणो ऽत इज-

१ खरीखाणः B.; खारीखायाः C.
D.; ■ खरीखाणाः । खरीखणः । F.

२ सामान्याणः D.; सामान्येण.

३ अपजग्धयः A.; अपजग्धकस्या
ऽपजग्धः/सस्यापजग्धाः । आपजग्धयः । F.

४ Thus B. C.; * अपजग्धेत्याह A. B.
(but both ay for sy before).

५ ? अबद्धक^० A. B. C.; * इत्येके F.

६ तिककितवादयः पृथोर्ज्वेकककुम्भ-
पर्यन्ताक्षिककितवादी D.

७ वज्रलापत्यसु^० A.; * प्रत्ययाश्च
सुग्भाजो C

८ तैकाद्यनाश्च कैतवाद्यनाश्च A.;
तैकाद्यनयस्य कैतवाद्यनयस्य B. C.; तिकस्य
कितवस्य वा अपख्यानि बहवः कुमार-
ाक्षिककितवाः । D. [cf. gl. 229 and Pāp.
iv. 1, 154.

९ अप्रतिकदिरे^० B. C. F.; अथ
विका^० D.

१० पिणसुक्^० A.; पिणो सुक्^० C.; कम्भ-
सुक्^० D.; पिणः सुक्^० B.

११ औरसाद्यनाश्च A. B. C. F.; और-
साद्यस्य^० D.; * साङ्कटयस्य A

स्य^१ ॥ * ॥ कार्णाग्नियस्य कार्णसुन्दरयस्य^२ । कर्णाग्निकर्णसुन्द-
राः । अत्रात इजः ॥ * ॥ औपकायनाय खामकायनाय^३ । उपक-
मकाः । मडादिफणः^४ ॥ * ॥ वाङ्मरयस्य भाङ्मोरयस्य । वाङ्म-
भङ्मोरयाः ॥ वाङ्मर^५ इत्यन्ते ॥ * ॥ पाफकयस्य नारकयस्य । पफकन-
रकाः । अत इजः ॥ पफको विक्रयनः ॥ अनुकरण इत्यन्ते । पफ
करोतीति पफकः ॥ २२ ॥

वकनसमुदपरिहृष्टाः शशिलकशकृत्सलङ्कशान्तमुखाः ।

प्रहितनरकोच्चककुभाः प्रोक्ता भष्टककपिष्ठलाखाय ॥ ३३ ॥

वकनस्ययस्य गौदपरिहृष्टयस्य^६ । वकनसमुदपरिहृष्टाः । आम्भा-
मत इजः ॥ * ॥ शशिलयास्य^७ काशकृत्सलङ्कयस्य । शशिलकशकृत्सलङ्काः^८ ।
अत इजः । वङ्गपु यजो सुक् सिद्धैवेजो-नित्यं सुगर्थं वचनम्^९ ॥ * ॥
साङ्गयस्य शान्तमुखयस्य । सङ्गशान्तमुखाः^{१०} । अत्रात इजः ॥ अं
सुखं तपोतीति शान्तं मुखमस्येति शान्तमुख^{११} इत्यन्ते ॥ * ॥ शशि-
तयस्य नारकयस्य^{१२} । प्रहितनरकाः ॥ * ॥ औजयस्य काकुभाय ।
उज्जककुभाः । अत्रात इजः शिवायस्य ॥ * ॥ भाष्टकयस्य कपिष्ठ-
लयस्य^{१३} । भष्टककपिष्ठलाः । अत इजः ॥ २३ ॥

१ तिकादिपिचो^० A. B.; *फचो^०
D.; *इत उजस्य C.

२ कर्णाग्नियस्य कार्णसुन्दरयस्य A.;
*कार्णासुन्दरयस्य D.

३ औपकायनाय खामकायनाय^० A.

४ *यणः A. F.; *पणः B.; *पुकः D.;
मडादिभ्योश् C.

५ वंशर G. F.

६ गौदपरिहृष्टयस्य B.

७ शशिलाय A. B. C. D.; शशि-
लाय F.; cf. वर्णादि ५ २४३.

८ काशकृत् शशिलयस्य^० D. (श in
the text).

९ वङ्गपयजो सुक् सुगर्थवचनम् ।
A.; यजो सुक् । सुवि सिद्धेऽपि नित्यं
सु F.

१० शान्तमुखस्य^० C.; *शंकाशान्त^० A.

११ शान्तं शान्तमुख^० F.

१२ नारकायस्य B.; नारकयस्य^० A.

१३ कपिष्ठलयस्य A.; कपिष्ठलायस्य D.

दशेरकामिवेशेभ्यो गडेरकदशेरकाः ।

कृणोभ्यः सुन्दराः प्रोक्ताः ककुभश्च^१ पृथोर्जकात् ॥ ३४ ॥

दशमशीलो दशेरः । सर्पः सारमेयश्च । स्वार्थे के सति तस्याप-
त्यानि । गडति सिञ्चति पर्वताङ्गमिति गडेरौ निर्धरः^२ । तद्योगात्पु-
रुषो गडेरः । तस्यापत्यानि । दाशेरकयश्च गाडेरकयश्च^३ । दशेरक-
गडेरकाः । अत इजः ॥ * ॥ अग्निवेशश्च दाशेरकयश्च^४ । अग्निवेशद-
शेरकाः^५ । यजः पूर्वैणैव लुक् सिद्धा ॥ परपदस्य दाशेरकिशब्दोपसं-
ग्रहार्थं लिटोपादानम्^६ ॥ * ॥ कार्णायश्च कौन्दरयश्च । कृष्णसुन्दराः ।
अत इजः ॥ * ॥ पार्थोर्जकयश्च काकुभयश्च । पृथोर्जकककुभाः । अत
इजः ॥ ककुभश्च^७ शिवादौ पाठः प्रायिकः ॥ पृथां पृथिवीमूर्जयति
वर्धयति । पृथोर्जकः । पृथमूर्जक इति वा^८ गणनिपातभात् कलोपः ॥

उपकलमकभट्टकपिष्टलकृष्णाजिनकृष्णसुन्दराणां भित्तिार्थः पा-
ठः । अन्येषां तु इन्द्रेऽपि पूर्वैण^९ विकल्पः । तेन पिङ्गलककृष्णपिङ्गलाः ।
पिङ्गलककार्णपिङ्गलयः^{१०} ॥ ३४ ॥ इति तिककितवादिः ॥

ज्ञेयो गोपवनो बिन्दुः शिशुश्यामाकभाजनाः^{११} ।

श्यामकाश्चावतानी च श्यापर्णः सखकस्तथा^{१२} ॥ ३५ ॥

१ सुन्दरीः C. ; ककुभाश्च B. C.

२ निर्धरस B. ; तस्यापत्यानि गडेरि
सिञ्चति गडेरौ निष्भरस् C.

३ दाशेरकयश्च गडेरकयश्च B. C. ;
गाडेरकाश्च F.

४ दाशेरकयश्च B.

५ अग्निवेशदाशेरकाः A. ; अत इज् ।
अग्निवेशश्च दाशेरकाः C. ; [अग्निवेश
occurs in नर्गादि, hence यच् cf. §.
234 ; Kārikā 4].

६ दाशेरकशब्दो C. ; लिटोपा-
दानार्थं B. ; D. see next note.

७ D. om. from शब्दोपसंग्रहार्थं to
ककुभ.

८ A. om. पृथमूर्जक and वा

९ पूर्वैणैव F.

१० पिङ्गलिक A. D. ; पिङ्गलकका-
र्णपिङ्गलयः F.

११ श्यामकभाजनाः A.

१२ श्यापर्णश्चावकौ तथा C. F. ; श्या-
पर्णश्चावकौ B.

यज्ञजोषेत्यनेन^१ सुक् प्राप्ता न गोपवनादिभ्य^२ इत्यनेन निवि-
ध्यते ॥ गोपवनस्यापत्यानि । गोपवनाः ॥ * ॥ वैन्दवाः ॥ * ॥ शिशुरिव^३
शिशुर्निःसारः कश्चित् । तस्य शैशवाः ॥ * ॥ सताः कायति^४ ।
श्यामाकः । तस्य श्यामाकाः^५ ॥ * ॥ भाजयतीति भाजनः । भा-
जनाः ॥ * ॥ श्यामं करोतीति श्यामकः । तस्य श्यामकाः ॥ श्याक्क
इत्यन्ये ॥ * ॥ अश्यामवतनोति । अश्यावतानः । तस्य । आश्यावता-
नाः ॥ * ॥ श्यामानि पर्शान्वस्य । श्यापर्शः^६ । अतः शिपातनाश-
क्षोपः^७ ॥ * ॥ सान्धकाः । श्वक्क इत्यन्ये^८ ॥ * ॥ शिशुमा-
जनसृष्ट्यावन्ये पठन्ति ॥ वामनमते शिशुः प्रत्याहारः^९ ॥ ३५ ॥
इति गोपवनादिः ॥

क्रीडिष्यापक्षितिसीधातकिदैवदसिचैकयताः^{११} ।

कापिहलिचैटयतावापिशलिर्लोडिचौपयती^{१२} ॥ ३६ ॥

क्रीडादीनामित्यनेनैवां यौचाद्ये खीसिङ्गेऽपत्येऽखिजोर्ध्वो भव-
ति^{१३} ॥ क्रीडि । क्रीडतीति । अचि वाङ्मलकादौले । क्रीडः । तस्यापत्यं
खी । क्रीद्या ॥ * ॥ व्याडि^{१४} । विविधमडतीति मडः । तस्यापत्यं खी ।

१ यज्ञजोषेत्यनेन F.; Pāp. li. 4, 84.

२ Pāp. li. 4, 87.

३ शिशुरिति A.

४ शैशवाः B. C.

५ श्यामसताः कायति A.; श्यामा
सताकारुतिः । F.

६ श्यामकाः A.

७ श्यामपर्शः । A. F.

८ शिपातनाशक्षोपः A.

९ [संभव
F.] इत्यन्ये । B. C. F.

१० ? Thus F.; शिशुः प्रत्याहारः B. C.;
शिशुप्रत्याहारः A. D.

११ क्रीडि° वैकयति ॥ ; *सीधाति-
वि° A.

१२ *पैटयतावापि° C.; *चौपयती।
A. C. D.

१३ खिजोर्ध्वो भवति A.; खिजो-
र्ध्वोभवति C.; D. om. from क्रीडादी-
नाम्.

१४ Om. D.; व्याति । विविधमड-
तीति मडस्° A.

आद्या^१ । आगतादेरित्यपवादादैन^२ ॥ भवति^३ ॥ * ॥ आपचिति ।
 दुहु मिखा चितोऽपचितः^४ । तस्यापत्यं स्त्री । आपचित्या^५ ॥ = ॥
 बीधातकि । शोभनं दधातीति सुधाता । तस्यापत्यं व्यासादीनामकञ्
 चेत्यनेनेज्यकजादेशे च विहिते । बीधातस्या स्त्री^६ ॥ * ॥ दैवदन्ति ।
 दैवदन्तस्यापत्यं स्त्री । दन्ति^७ । दैवदन्त्या ॥ * ॥ चैकयत । चैक आन-
 र्पणे^८ पुरादिष्विजन्तस्यतः^९ शतुरणि स्त्री । चैकयत्या^{१०} ॥ पाणिनिस्तु
 चित संवेदन इत्यस्य चैतयत इत्याह^{११} ॥ = ॥ कापिष्ठसि । कपिष्ठस्य-
 आपत्यं ॥ कापिष्ठस्या ॥ * ॥ चैटयत । चिट प्रेक्ष^{१२} इत्यनो णिचि
 शतरि^{१३} । चैटयतोऽपत्यं स्त्री चैटयत्या^{१४} ॥ * ॥ आपिशसि । पिंश-
 तीत्यौषादिककसप्रत्यये । पिशसः । पिशसोऽपिशसः कुलप्रधा-
 नम्^{१५} । तस्यापत्यं स्त्री । आपिशस्या ॥ * ॥ लाडि । लड विहारस्य
 इत्यस्यापि^{१६} । लडः । तस्यापत्यं स्त्री । लाद्या^{१७} ॥ * ॥ चोपयत । चो-
 पयतीति चोपयन् । तस्यापत्यमस्त्री । चोपयत्या^{१८} ॥ २६ ॥

१ कथा A.; आद्या B.; F. om. स्त्री

२ आगतादेरित्यपवादादैन^२ भवति D.;
 सरोनादेरित्य^२ A.; cf. Pāp. vii. 3, 7.

३ दुहुमापचितो^३ C.; दुहुमिखा-
 चितो अपचितस्यापत्यं D.; अप दुहुं F.

४ स्त्रीया आप^४ A.

५ व्यासादीनामकचेत्यनेनेज्यकादि-
 श्चे^५ A.; व्यासादीनामकचेत्यनेने [न
 suppl.] अकजादेशे च विहिता । स्त्री^५
 ■.; व्यासादीनामकचेत्यनेनेमपकजादि-
 श्चापे स्त्री^५ C.; *कजादेशेव स्त्री^५ ■.;
 चेत्यनेनेनायम् आ^५ F.; [Pāp. iv. 1, 97,
 चकट]

६ इति B. C.; दन्ति D.; om. F.

७ चैकयते^७ A.; चैकयती चैक^७ C.;
 चैकयत चैक^७ B. ■.; आनकपर्णे B.

८ *क्षिप्रम् A. B.; पुरादिष्वन्त^८
 P.; cf. Pāp. iii. 1, 25.

९ शतुरणि^९ A.; शतुरणि आवैक-
 यत्या C.; चैकयत्या F.

१० चैकयत इति । D.

११ D.; चैटयत । चिट प्रेक्षे C.

१२ चिति A. B. C. D.; सवाकि A.;
 शथा D.; चिति शतरि F.

१३ चैटयतोऽपत्यं A. B. D. F.; चि-
 टयतो चैटयत्या C.; चैटयत्या F.

१४ पशिसः^{१४} B.; आपिशसिः कुल^{१४} C.

१५ इत्यस्यापि A. ■ C.; ■ १^{१५}
 इत्यस्यापि D.

१६ लाडिमा C.

१७ चोपयती । चोपयतीति चोपयत-
 स्यापत्यम् स्त्री चोपयत्या । C.

वैष्णवतोऽथ क्षत्रियवाच्यो भोजश्च सूतवाग्युवतौ ।

भौरिकिभौलिकिशालास्थलिशाल्मलिकौटिसैक्यताः^१॥३७॥

^१ वैष्णवतः । विष्णवन्तमाचष्ट इति णिचि^२ । विष्ण्वोरिति मतुहोये
प्रतरि^३ । वैष्णवतोऽपत्यमित्यसि स्त्री । वैष्णवत्या ॥ * ॥ क्षत्रियवाच्यो
भोज इति क्षत्रिये वाच्ये भोजशब्दः क्रीडादौ भवति स्त्रियाम् ।
भोज्या क्षत्रिया ॥ यथा । भोज्या प्रति धर्ममनोरथनात्^४ ॥ भोजा
ऽन्या ॥ * ॥ सूतवाग्युवताविति सूतशब्दो युवतौ^५ वाच्यायां क्रीडादौ
भवति । सूत्या युवतिः^६ । प्रातर्यौवना स्त्रीत्यर्थः ॥ अन्ये ॥ सूताः
सारथयः । तत्संबन्धिनी^७ युवतिः सूत्या । न सर्वेत्याहुः^८ ॥ सूता
ऽन्या ॥ * ॥ भौरिकि । भूरिरेव भूरिकः । तस्मापत्यं स्त्री भौरिक्या ॥ * ॥
भौलिकि । वारादेवेति^९ लत्वे । भौलिकः । तस्मापत्यं स्त्री । भौलि-
क्या^{१०} ॥ * ॥ शालास्थलि । शालास्थलस्यापत्यं^{११} स्त्री शालास्थल्या ॥ * ॥
शाल्मलि । शाल्मलेः शाल्मल्या ॥ * ॥ कौटि । कूट^{१२} दाहेऽच् । अत
इति । कौट्या^{१३} ॥ * ॥ भौरिकिभौलिकिशब्दयोर्गोपादिपठितादि-
ति^{१४} खे प्राप्ते^{१५} तद्वाधनार्थं गौरादिषु पाठः । क्रीडादिलक्षणसु

॥ भौरिकिभौलिकशा० C.; *क्षे-
तयताः D.

२ णिचि A. D.; वैष्णवति सर्वतमा-
चष्टे० चिन्मत्तोरिति C.; विष्ण्वोरिति D.

३ शचा A. D.; cf. Pāp. v. 3, 65.

४ Ragh. vii. 2; D. om. from यथा.

५ A. om. from भोजान्तां to युव.

६ B. — from स्त्रिया । भोज्या
क्षत्रिया.

७ तत्संबन्धिनी C.

८ युवति सूत्या सर्वेत्याहुः A.; सूत्या-
निसर्वेत्याहुः C.; D. — from सूत्या
युवतिः.

९ भौलिकि० C.; वाचादेवेति B. C.;
cf. gl. 446.

१० भौलिकिक्लृप्ता० भौलिवता C.

११ शालस्थलस्या० D.

१२ कूट D.; om. C.

१३ अच् तूत इति कौट्या A.; अच्
इति कौटिक्या D.; दाहेऽच्

इति B. C.

१४ Thus A.; गोपादिपठितादिति B.
F.; *गोपादिपठिता० C.; गोपादिपठ-
ितादिति D. corr.; cf. Pāp. iv. 1, 78.

१५ खे प्राप्ते A.

स्यो भवत्येव । अन्यथा पाठानर्थक्यं स्यात् ॥ * ॥ सैकयत् । सैक्य गता-
वित्यतो विधि^१ शचा । सैकयत् । तस्यापत्यं स्त्री सैकयत्या ॥ * ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेनाश्वका कार्या रौक्या याज्ञदत्त्या^२ इत्यादयो
द्रष्टव्याः ॥ रौढिः । ऋडस्यापत्यमणि स्त्री । रौक्या^३ ॥ केचिद् गोक-
चशब्दं यजन्ममच^४ पेटुः । तस्यते गौकच्या^५ । फलं तु गौकचीपतिः ।
गौकचीपुत्रः । ऋकः^६ संप्रसारणं भवेदिति गोमर्दीयो मन्वते । अस्माकं
तु मते पौतिमास्यावत्तिष्ठिः । तथा गौकच्यापतिः । गौकच्यापुत्र
इत्येव भवितव्यम्^७ । अचापाठात् । तथा च सौमागाः पठन्ति ।
ऋकः^८ संप्रसारणे गौकच्याप्रतिषेध इति^९ ॥ १७ ॥ इति कौश्यादिः ॥

अजपरभृताश्वकोकिलचटकैडकमूषिका विलातथ ।

बालः पाको मन्दः कन्यो वत्साश्चहोडाश्च^{१०} ॥ ३८ ॥

अदजादिभ्योऽस्त्रसादिभ्य आङित्यनेन^{११} । अकारानाच्छब्दा-
स्त्रसादिवर्जितादजादिभ्यश्च स्त्रियां स्त्रीार्थं आङ्प्रत्ययो भवति ॥ अज
गतिचेपण्योः । ततोऽचि । अदजादिभ्योऽस्त्रसादिभ्य आङ् इत्यने-

१ विधि G.; विधि A. F.; ■ मता
विधि B.; सीक्य सेवने इत्यतो णिञि D.

२ ? तेन आश्वारौढ्यायाज्ञदत्त्या F.;
तेनाश्वकाकारौढ्यायाज्ञदत्त्या ■; ते-
नाश्वकाकारौढ्यायाज्ञदत्त्या G.; ते-
नाश्वकाकारौढ्यायाज्ञदत्त्या A.; तेन
[स्त्रा obliterated] रौक्यायाज्ञदत्त्या D.
३ रौढिः ऋडस्यापत्यमणि स्त्री रौक्या ।
B. C. [? रौढिः °रौढ्या P. iv. 1, 79, V. 4].

४ गौकचशब्दव्ययतमच A.; यद्यंत-
मच B. C.; D. om. from केचित् to end.

■ गौकच्या C.; तस्यतेन गौकचा A.

५ अचः A.; C. om. to गौकच्यापुत्रः
cf. Mbh. on Pāp. vi. 1, 18.

■ तथा गौकचामणि गौकचापुत्र इ-
त्यनेन म° A.; see note ६.

८ सौमागाः ° C.; सौमागा B.; शौ-
मागा पठन्ति घञः A.; पाठः [यङः ?] B.

९ गौकचाग्र° A.; गौकचाग्र° C.;
संप्रसारणे गौकच्याः प्रतिषेधः । F.;
■ note ४.

१० °होडश्च E.; वत्सो ■ होडश्च B.
C.; वत्सी ■ होडाश्च A.

११ अजादिभ्योऽस्त्रादिभ्यो आङ् ° C.;
A. D. om. from अदजादि.

नाडि । अजा ॥ * ॥ परमृता ॥ * ॥ अमृते पृथिवीं व्याप्नोतीत्यौषादिके
 वप्रत्यये । अथा ॥ * ॥ कुक टुक आदाने । कोकते वृक्षाति सहकार-
 मञ्जरीमिति कोकिला ॥ * ॥ षट् छुट भेदे^१ । षटति भिगति वक्ष-
 नीति षटका ॥ * ॥ ईड स्तुतौ । आरूपूर्वः^२ । एडयतीति । एडका ॥ * ॥
 मुष स्नेहे । मुष्णात्यपहरति वस्तुजातमिति मूषिका ॥ एषां जातिसं-
 चणे ङीप्रत्यये^३ प्राप्ते ॥ = ॥ विपूर्वी रा ला दाने । ततः ते श्रीतादय
 इत्यौषादिके वा ते^४ । विलाता ॥ * ॥ वक्ष प्राणने । वक्षतीति अक्षा-
 देर्ण^५ इति षे । वासा ॥ * ॥ पाति पिबति पायति वा^६ तमाहाराचा-
 रानुसंस्कारैरित्यौषादिके^७ कप्रत्यये । पाका ॥ = ॥ मन्दते खपितेति^८
 मन्दा । यौवनस्या स्त्री ॥ यदा तु स्त्रीजातिनाम^९ तदा जातिसंचणे
 ङीप्रत्यये ॥ * ॥ कनति प्रोभते वपुषा । कन्या ॥ अथवा । कनक्ति गच्छ-
 कि तस्यां रागिमनोनयनानीति कन्या । कुमारी ॥ * ॥ वदति ।
 आह्वयति^{१०} पचस्कामा मातरमिति वक्षा । पुष्पिका ॥ * ॥ अवति पाख-
 यति गर्भाधानात्प्रसूत्या जीवितान्नात् पुत्रमिति । अन्मा मृता^{११} ॥ = ॥
 होडा ॥ * ॥ मन्दादन्वे षडपि वाक्यवचनाः^{१२} । अन्यमते ॥ मन्दोऽपि ॥
 वयस्सनम्य^{१३} इति ङीप्रत्यये प्राप्ते विलातेत्यप । कादस्योक्तावित्यनेन
 ङीप्राप्तावित्यन्वे^{१४} ॥ ३८ ॥

१ Thus Kāt. Dhātup.; *भेदेने F.
 Pāp. Dhāt. 33, 47.

२ D. om. from ईड.

३ ङीप्रत्यये C. and corr. D.

४ Cf. Up. S. 3, 40.

५ * B. D.; वक्ष प्राणानुवक्षतीति
 वक्षादेर्ण A.; cf. Pāp. III. 2, 140-2.

६ च A.; का D.; पाययति वा F.

७ तमाहानुसं F.; C. om. from
 पाते । विलाता । cf. Up. S. 3, 43.

८ कृष्यतीति F.

९ A. om. from यदा ॥ स्त्री.

१० आह्वयति F.

११ Thus D. F.; A. B. C. om. from
 चयति.

१२ मन्दादावहऽपि वाक्यवचनाः A.;
 मन्दा । अन्वे C.; D. — from मन्दा-
 दन्वे ३० मन्दोऽपि.

१३ वयस्याम्य C.; cf. P. iv. 1, 20.

१४ * इत्यनेन वा ङीप्रत्यये प्राप्ते
 इत्यन्वे C.; D. om. from विलातेत्यप;
 cf. Pāp. iv. 1, 51.

मध्यज्येष्ठी मध्यमकनिष्ठपूर्वापहाणदंष्ट्राः स्युः॥

अपरापहाणमुग्धौ पालान्ताः संग्रहाणश्च ॥ ३९ ॥

मां ध्यायतीति मध्या । ॥ ३९ ॥ भार्या वा । मध्या ॥ * ॥ इयमनयो-
रतिशयेन दृष्ट्वा प्रशस्या वा । ज्येष्ठा ॥ ज्येष्ठस्य भार्या वा । ज्येष्ठा ॥ * ॥
मध्ये भवा । मध्यमा^१ । मध्यान्म इति मप्रत्यये^२ ॥ मध्यमस्य भार्या वा ।
मध्यमा ॥ * ॥ अल्पतमा । कनिष्ठा । कनिष्ठस्य भार्या वा । कनिष्ठा ॥
वयस्मानस्य इत्यनेन^३ स्त्र्याख्यादित्यनेन वा ङीप्रत्यये प्राप्ते ॥ * ॥ अप-
हीयतेऽनयाऽस्यां वा । अपहाणा । पूर्वसापहाणा^४ । पूर्वापहाणा ॥
अथ समासात्प्राप्तेवाच ङीः कस्मान्न भवतीति चेत् । न । वचनामर्थक्यप्र-
सङ्गः^५ ॥ यदा । पूर्वसापहाणमपहानमेति पूर्वापहानः^६ । स्त्री चेत् पूर्वा-
पहाणा । णत्वं निपातनादेव । टिप्पचण्ये ङीविधौ^७ प्राप्ते ॥ अपरे णत्वं
नाधीयते^८ । ते हि । ओहाङ् मतावित्यस्मिन् कृतनिष्ठातकारनकारे
पूर्वमपहानमस्या^९ इति वाऽनाङ्कादाज्जातेरित्यादिना ङीप्राप्तिर्धा-
व्यत^{१०} इत्याहुः ॥ * ॥ एवम् अपरापहाणा ॥ केषिन् परापहाणेति
पठन्ति ॥ परमहाणेत्यपि^{११} ॥ * ॥ दृश्यतेऽनया । दंष्ट्रा ॥ * ॥ मुग्धा ।
वयोश्चण्ये ङीप्रत्यये^{१२} प्राप्ते । यदा स्वधोवाचकत्वं तदाऽत ए-

१ मध्यमाः A.; C. om. मध्ये.

२ मध्यान्मपदा इति° A.; मध्या-
न्मपदा इति° B.; मध्यान्ममिति मप्र-
त्यये D.; मध्यान्म वा इति मप्र° F.;
Pāṇ. iv. 3, 8.

३ वयस्मानस्य° C.; इत्यने स्त्र्या-
ख्या° B.; इत्यनेन नाख्या° A.

४ अपहाना पूर्वसा अपहाना F.;
ऽस्या अपहाणा° C. = पूर्वापहाणा.

५ ङीप कस्मान्न भवति इतिवत्
न वचप° C.; भवतीति वेदने वच° D.

६ पूर्वापहाणाः F.

७ ङीविधौ C.; cf. P. iv. 1, 15.

८ णत्वं विधीयते corr. D.

९ पूर्वमपहाणमस्या A. (om. हि).

१० नाङ्कादाज्जातेरि° B.; ताङ्कारा-
जातेरि° ङीप्रा° C.; ताङ्कादाज्जा°
D.; इति वचनाङ्कानाङ्काते° ङीप्रत्य-
यप्राप्ति° F.; cf. P. vi. 2, 170; iv. 1, 52.

११ परमहाणेत्यपि A.; अपरमहाणे-
त्यपि D.

१२ ङीप्रत्यये C.

वाङ्^१ भवति । एतन्तु पूर्वैस्वपि यथासंभवं द्रष्टव्यम्^२ ॥ * ॥ पाञ्चाम्ना
इति पाञ्चोऽन्ते^३ येषां ते पाञ्चाम्नाः शब्दा अस्मिन्मन्त्रे द्रष्टव्याः ॥ गो-
पाञ्चकस्य भार्या । गोपाञ्चिका । स्थास्यादिति कीमाप्तौ ॥ या तु स्वयं
प्रतिविधानेन गाः पाञ्चयति ॥ तच्च प्राप्तिरस्ति^४ ॥ एवं पञ्चपाञ्चिका ।
द्वारपाञ्चिकेत्यादयो द्रष्टव्याः ॥ * ॥ संग्रहायेति पूर्वापहायणम् ॥ भो-
जस्य पूर्वापहायणा । अपरापहायणा । संग्रहाययेति^५ पठति ॥ २८ ॥

दिशा दृशा० क्षुधा वाचा कुम्भा देवविशोष्णिहा ।

विकल्पाडो० बुधैर्लक्ष्या जातिः शूद्रोऽमहत्परः ॥ ४० ॥

दिशा ॥ दिक् ॥ * ॥ दृशा । दृक् ॥ * ॥ क्षुधा । क्षुत् ॥ * ॥ वाचा ।
वाक् ॥ * ॥ कुम्भा । कुब्ज् ॥ निपातनाञ्चलोपाभावो ॥ ५ व्याज्वादिलो-
पाभावस्य ॥ * ॥ देवविशा । देवविट् । देवानां प्रजेत्यर्थः ॥ भोजस्वन-
योर्विकल्पं^{१०} नेच्छति ॥ * ॥ उष्णिहा । उष्णिक् ॥ पाणिनिस्तु यथासां
विकल्पं नेच्छति । भाष्यकारस्तु हस्तमात्राप् किंकारान्नादित्वाद्^{११}
॥ * ॥ शूद्रा जातिः ॥ जातिरिति किम् । शूद्रस्य भार्या । शूद्री^{१२} ॥
अमहत्पर इति किम् । महाशूद्रा^{१२} । आभीरजातिः ॥ ४० ॥

॥ इत्थेव ॥ इत्थेवाह् A. ॥ D.;

७ Om. C.

कीप् C.

८ Thus (P. वाङ्की) A. B. C. E. F.;

२ यथासंभवं योज्यं द्रष्टव्यं A.

विकल्पाडो D.

३ पाञ्चोती D.

९ निपातनाञ्चलोपाभावो C.; A. om. from

४ आख्यादिति A.; कीप्प्राप्तौ C.

[निपातना] नञलोपाभावो to the end.

५ प्रतिविधानेनावा गाः D.; तच्च-

१० भोजस्वेतयोर्वि० P.

प्राप्तिरस्ति B. C.; cf. Pāṇ. iv. 1, 48. v. 1.

११ हस्तमात्रा किं B.; हस्तमात्र-

६ पूर्वापहायणा । अपरापहायणा ।

माप् C.; D. om. from भाष्यकारः.

संग्रहायेति C.

१२ शूद्रा । महाशूद्रा । C.

संभस्त्रापितृजाजिनशण्चिपूर्वं फलं नजो मूलम् ।

प्राक्शतसदेककाशदग्रान्तात्पुष्पं परं ज्ञेयम् ॥ ४१ ॥

संफला ॥ भस्त्राफला ॥ पिच्छफला ॥ अजिनफला ॥ जणफला ॥
ओषधिजातिविशेषाणां संज्ञा एताः २ ॥ * ॥ कीचि फलानि समाह-
तानि ३ । चिफला । दिगोरिति कीमाशौ ४ ॥ * ॥ अमूला । मूलान्त-
लचणे ५ ॥ * ॥ प्राश्चि पुष्पाणि चक्षाः । प्राक्पुष्पा ॥ शतपुष्पा ॥ सप्तपुष्पा ॥
एकपुष्पा ॥ काष्ठपुष्पा ॥ भान्तपुष्पा ॥ पुष्पान्तलचणे ६ ॥ * ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन गिरा । गीः ॥ मलाका । वडवेत्यादयः
चिद्राः ७ ॥ ४१ ॥ इत्यजादिः ॥

स्वसा ॥ ननान्दाऽथ दुहिता तिसृष्वधौ ।

स्रक्षतस्रस्रदौ माता नान्ता संस्थाऽपि कीर्तिता ॥ ४२ ॥

स्रक्षति सम्भवाकर्षति कुलशृङ्खलं सोदर्यमनांश्चात्मनि प्रपद्या-
द्वा ८ । स्रक्षा । भगिनी ९ ॥ * ॥ मान्यते पूज्यतेऽग्रमेयोपकारितया ९ सुतै-
रिति १० । जननी ११ ॥ * ॥ नन्दति १० । न. स्रक्षति । ननान्दा ।
भर्तृभगिनी ११ ॥ * ॥ दोग्धि । अपहरति सर्वस्वं मातृकुलादिति दुहि-

१ पुष्पा परा ज्ञेयं G.

२ ओषधिः G.; एता ओषधि-
विशेषाणां संज्ञाः F.

३ समाहितानि G.; om. D.

४ कीमाशौ G.; कीचि प्राप्ते F.;

Plp. iv. 1, 21.

५ Om. D.; cf. P. iv. 1, 64.

६ Om. D.; D. F. add अस्त्री चेत्वा-
दिना कीमाप्ते एतेषां ॥ ॥

७ मलाकावत्यादयः ८ B.; A. om.

gloka ॥ and comment; see note ९ on
preceding page.

८ स्रक्षति सम्यक् सोदयेत् मा-
तायाः प्रपद्याद्वा D.; A. B. C. om.
from स्रक्षति.

९ मान्यते पूज्यतेऽग्रमेयोपकारित-
या D.

१० न नन्दति D.; नन्दति G.

११ मातृमाया । भर्तृभगिनी च । D. F.

ता । सुता ॥ * ॥ तिस्रः ॥ युष्मभ्यम् ॥ चतस्रः ॥ अस्मभ्यम् ॥ * ॥ चतस्र
उत्सृजते हितप्रतिपादनेनेति याता ॥ * ॥ पञ्च ॥ अष्ट^१ ॥ * ॥

युष्मदस्मदोरादि प्राप्तेऽन्वेषां तु ङीप्रत्यये प्राप्ते प्रतिषेधः^२ ॥ पा-
णिनिप्रसृतयस्तु युष्मदस्मदोर्गणे पाठं न प्रदर्शयन्ति^३ । अलिङ्गत्वात् ।
एतच्चायुक्तम् । यतो नान्ता संख्याऽप्यलिङ्गैव तत्संख्येऽपि तत्प्रदर्शनं
किमिति कृतवन्तः । तस्मादत्र शब्दतत्त्वज्ञा एव प्रमाणम् ॥ ननु तिस्र-
चतस्र इत्यत्र त्रिचतुरोर्विभक्तिसंनिपातेन तिस्रश्चतस्रावुच्येते^४ तत्र
संनिपातलक्षणो विधिरनिमित्तं तद्विधातव्येति ङीर्न भविष्यति^५ ।
सत्यम् एतदेव ज्ञापयति । अनित्येयं परिभाषा । तेन वा सेत्यादौ^६
विभक्तिसंनिपातलक्षणस्य दास्यकार आङ्गविधिनिमित्तं स्यात्^७ ॥ ४२ ॥
इति खखादिः ॥

क्रोडवालागला भालभगोखाः^८ सुरसंयुताः ।

शफो भुजो गुदो घोणाकरी^९ क्रोडादिनामनि^{१०} ॥ ४३ ॥

क्रोडशब्दः स्त्रीलिङ्गः । विडा मञ्जिडा काठेत्यादिलिङ्गकारिका-
सामर्थ्यात् । कखाणी क्रोडा यस्याः ॥ कखाणक्रोडा गौः^{११} । नना
क्रोडं भुजाभारमिति वचनादपि च^{१२} ॥ रत्नमसिक्त कखाणः क्रोडो

१ सप्तसु । F. ; हितप्रतिपादनामिति
याता । एवं पञ्च C.

२ प्राप्ते च निषेधः.

३ प्रवेष्टयति C.

४ तिस्रश्चतस्र पठ्यते C.

५ * अनिमित्ततद्विधातव्येति टाप
म* C.

६ परिभाषातिनयासेत्यादौ B. ;
यासयोरित्यादौ C. ; D. —. धति-
त्यादौ.

७ * तदास्यकारा* C. ; A. om. this
gloka and comment, and the beginning
of gloka 43 to क्रोडवासानः ; — note
on preceding page

८ * वासमखा* F. ; * गला वासम* D.

९ * घोणे करी B. ; गुदं घो* D

१० क्रोडादिनामिति G.

११ क्रोड यस्याः* A. ; — कखाणा

क्रोडा गौः B.

१२ वचनादपिच A. ; D. — from
नना* ; Am. E. 2, 6, 2, 28.

यस्या इति विग्रहं दर्शयन् पुंलिङ्गतां स्थापयति ॥ * ॥ कल्याण वा-
 लाऽस्याः^१ । कल्याणवाला ॥ * ॥ शोभनो गलोऽस्याः । सुगला ॥ * ॥
 भव्यो भालोऽस्याः । भव्यभाला^२ ॥ * ॥ शोभनो भगोऽस्याः सुभगा ॥ * ॥
 उत्सवतीति । उखा स्त्रिक् । गणपाठाद् उपत्यय उदो दलोपः ॥
 श्रीमत्युखा यस्याः । श्रीमदुखा ॥ कल्याणो गोखो यस्याः । कल्याण-
 गोखा । इत्यपि शाकटाघनः ॥ * ॥ कल्याणः खुरोऽस्याः । कल्याण-
 खुरा ॥ * ॥ गवादेः पादायं शफः । पवित्रः शफोऽस्याः । पवित्र-
 शफा ॥ * ॥ मृणालवद्भुजावस्याः^३ । मृणालभुजा ॥ * ॥ कल्याणो गुदो
 ऽस्याः । कल्याणगुदा^४ ॥ कल्याणं गुदमस्या इति तु शाकटाघनः^५ ॥ * ॥
 उन्नता घोणाऽस्याः । उन्नतघोणा ॥ * ॥ किमलयाकारौ करावस्याः ।
 किमलयकरा^६ ॥ * ॥

आकृतिगणसायम् । तेन सुरङ्गाग्रभूतयो^७ ऽन्वेऽपि द्रष्टव्याः ॥ ४२ ॥
 इति कोडादिः ॥

गौरादीहणसारकर्करचराः सारङ्गपृङ्गाढका

द्रोणालिन्दवराहविम्बवरा लोहाण्डपाखटी^८ पुटः ।

नाटः पिण्डसूपाटचेटवरटा^९ मूलाटसूपाटः

सूर्यासन्दनदाः^{१०} पितामहमहौ मातामहो मालतः ॥ ४४ ॥

१ कल्याणो वाखोऽस्याः D.

२ भव्यो भालोऽस्याः । भव्यभाला । D. F.

३ भव्योऽस्याः F.

४ D. — from कल्याणा.

५ D. — from इति.

६ किमलयं twice A. F.; किमल-
 याकारः खरो स्याः^० D.

७ शुभांगप्रभूतयो D.; सुरवाहयो

८ पाटी F.; पांटी E. See note
 १६ next page.

९ वेम्बवरटवरटा C.; वेटवरटा
 F.; वेटवरटा orig. D.

१० सूर्या^० MSS.

गौरादेरित्यनेन गौर इत्यादेः शब्दगणात् स्त्रिणा^१ डीप्रत्ययो
भवति ॥ गौरी वर्षयुक्ता नामधेयं वा ॥ यथा^२ । सरोजकर्णिका गौरी
गौरीं प्रति मयो दधे ॥ * ॥ अरीक्षणी । आघधिः काचित् । हरीक-
णीत्येके^३ ॥ * ॥ खारी । घोषग्रद्गोणपरिमाणा ॥ * ॥ कर्करी जलभा-
जनम् ॥ इल्लः कर्कः । कर्कटी^४ । घामटी । लौकिकष्टप्रत्यय इति
कश्चिदाह^५ ॥ * ॥ चरी दिगम्बरप्रसिद्धा ॥ तदन्तादपि । अनुचरी ।
अहचरीत्यादि^६ ॥ * ॥ सारङ्गी । शबलवर्णयुक्ता^७ वाद्यविशेषो वा^८
॥ * ॥ शृङ्गयुक्तात् । शृङ्गी । प्रतिविधा कर्कटशृङ्गी च ॥ * ॥ आठकी ।
तुबरी^९ ॥ आठजीति^{१०} केचिदाहुः ॥ * ॥ द्रोणी । जलवेपिका ॥ * ॥
अकते भूयते पुष्पप्रकरेण^{११} । अलिन्दी^{१२} प्रघणः ॥ अथवा^{१३} । अकस्ते
निधार्यन्ते तस्यां पतनाद् भाजनामीत्यलिन्दी । कोटिका^{१४} ॥ * ॥ वरा-
ही ॥ * ॥ बिम्बी । तुष्टिका ॥ बिम्बेति कश्चित् । बिम्बं दनस्यतिजातिरि-
त्येके ॥ * ॥ बहरी वृक्षः ॥ * ॥ खोह इवाहमस्याः । खोहाखी नाम
शकुनिः ॥ स्त्रीविषय एवायम् ॥ * ॥ पाखी^{१५} पिच्छिका ॥ पाखीर-
पत्यमित्येके^{१६} ॥ * ॥ पुटी^{१७} ॥ * ॥ नाटयतीति नाटी ॥ नाटोसंज्ञया द्वे

॥ D. F. add निलम्.

२ गौरी वर्षो नामधेयं वा० D.;

येषां for यथा A.

३ दहरीकणीत्येके D., orig. °कशि-
त्येके.

४ इल्लः कठटी । D.

५ A. B. C. om. from इल्लः कर्कः.

६ D. — from तदन्तादपि.

७ °अवला । A. C.; श्रवला B.

८ A. B. C. om. वाद्यविशेषो वा.

९ आठकी तुबरी० C. D.

१० आठकीति D.; आठजीति A.

११ °प्रकरेण A. B. C.

१२ पुष्पप्रकरेण अलन्दी B.; प्रकरे-
ण० D. (अकस्ते भूयते । अलिन्दः Kash.
on A. K. 2, 2, 12).

१३ — B. C. F.

१४ केटिका C.; कोटिका F.

१५ पाटी A. C. F.; पांटी D.

१६ Thus MSS.; ? पाखीरपत्यं पा-
खीत्येके, or पाख in the text with E.

१७ पुटि पुटी D.

काव्ये^१ । एको भेदः प्रख्यातो नाटिकाख्यः । इतरस्त्वप्रख्यातः^२ प्रकरणिकासंज्ञः^३ । तथा च ।

अनयोश्च वत्सयोगादेको^४ भेदः प्रयोक्तृभिर्ज्ञेयः ॥

प्रख्यातस्त्रितरो वा नाटीसंज्ञाश्रिते काव्ये ॥ * ॥

पिण्डी । मदनफलम् ॥ * ॥ सर्पति गच्छति चुद्रद्रव्यसंघातमिति दृपा-
टी । उपानत् कुणं चुद्रपुष्पकः परिमाणविशेषश्च^५ ॥ * ॥ चेटी^६ ॥ * ॥
गरटी । चुद्रधान्यम्^७ ॥ बटरीति कश्चित् ॥ * ॥ भूखैरटतीति मूखा-
टी ॥ * ॥ खूपो ॥ * ॥ आरटी ॥ * ॥ दूर्प^८ । परिवपनं मानं च ॥ * ॥
आसन्दी । वेचासनम् ॥ आनन्दीति पाणिनिः ॥ * ॥ नदी ॥ * ॥ पिता-
मही ॥ * ॥ मही । पृथ्वी नदी च^९ ॥ * ॥ मातामही ॥ * ॥ मसत्या-
मोदैर्वसुंधराम् । मासती जातिः ॥

गौरसारङ्गसेदपितामहमातामहानामजातित्वात् । अन्येषां^{१०} तु
जातित्वेऽपि स्त्रीविषयत्वाद्प्राप्ते पाठः^{११} ॥ ४४ ॥

कंदरकदलसूचा मण्डलो मण्डकश्च

प्रवभषकृशभक्ता यूषतर्कारमत्स्याः ।

गवयमुकयगाहा मेधशर्कारयुचाः

शबलगडुलगूदाः सूदकल्माषदेवाः ॥ ४५ ॥

१ नाटी । नाटीसंज्ञया^० B. F.; ना-
टी । नाटीसं^० C.; ०द्वे कव्ये D.

२ इतरस्त्वप्रख्यातः D.; इतरश्च प्र-
ख्यातः A.

३ प्रकारिका^० D.; प्रकरणिकासं-
ज्ञा B. C.

४ Bhar. Nāṭyaṣ. 18, 54; also quoted
by Dharmika Dāgar. 3, 38. वसुंधी^० A.;
वसुंधी^० (orig. वसुंधी^०)

५ परिमाणविशेषश्च D.

६ चेटी B. F.; चेटी C.; चेटी orig.
D.

७ चुद्रधान्यं corr. D.

८ दूर्प^० A. B. C. F.

९ पृथक् वा नदी च C.

१० चेट for चेत C.; चेट F.

११ ०प्राप्तपाठः A.; D. from
गौरसारङ्ग.

कदरी । वृत्तविशेषः ॥ * ॥ केन वायुना दृक्ते^१ । कदली । मोचा
करिपताका^२ च ॥ * ॥ सूची ।^३ सूचिभेद्यैस्तमोभिरित्यादिदर्शनात्
सूचिशब्दोऽप्यस्ति । परमस्य पाठादिर्दं सिद्धम् ॥ पञ्चभिः सूचीभिः
कीतः । पञ्चसूचः । ॥ तु पञ्चसूचिरिति स्थात्^४ ॥ * ॥ मण्डली ।
मंडतिर्देशस्तुरसता च ॥ * ॥ मण्डकी ॥ * ॥ ज्वत इति ज्वी ॥ * ॥
भषति पैशुन्येन वक्ति । भषी^५ ॥ * ॥ कशी ॥ * ॥ भङ्गी । दृङ्गवैयाकर-
णाभिप्रायेण दर्शितम् । विवेचकास्तु^६ भङ्गिभङ्गीशब्दौ विश्विन्तिप-
र्यायो भङ्गशब्दात्त्वोषधिदृत्तेराडेव^७ स्थात् तिस्रमाषोमाणुभङ्गाभ्यो^८
वेति शीचनिर्देशादिति मन्यन्ते । उमा । भङ्गी^९ नाम काचिदोषधि-
रिति शाकटायनः ॥ * ॥ यूषति अरं हिनस्तीति यूषी । मुद्रादिनि-
र्घावः ॥ यूषीति भोजः ॥ * ॥ तर्कति । इत्यर्ति । तर्कारी । अथा^{१०} ॥ * ॥
मत्सी जलचरी ॥ मत्स्या नाम जलपदः । तदीश्वरस्य जनिष्वस्यनाम-
धेयः । तत्र मत्स्यानां राज्ञी मत्स्यस्त्रापत्यं स्त्रीति वा । पुरुषाश्चमगधे-
त्यादिनापि^{११} तस्मातोऽप्राच्यभर्गादेरिति सुचि^{१२} । मत्सी ॥ * ॥ गो-

१ Om. B.

२ करपताका A. C.

३ सूची A. D.; *सूचिभे* A.; Megh.
87; D. om. from सूचिभेद्यैः to पञ्चसूचि-
रिति स्थात् ।४ D.F. add ननु इत्यादिषु [दित्वादेव
■, orig. दोदत्वादेव] ङी सिद्धः । किं
गणपाठेन [स्तरपा° F.] चनेनैतच्छ्राप-
यति । उयादयोऽस्युत्पन्नानि नामाणी-
त्येतदस्ति [F. om. नामानि] तेन तसि-
त्वादि [D. corr. तेन तसदृच्चादि] सिद्धं ।

५ भषकी F.

६ विवेचकास्तु F.

७ मंत्रशब्दात्त्वोषधि° B.; *तल्ली-
षधि° C.; *शब्दात्त्वोषधेवृत्तेराडेव D.

८ माभंगाभ्यो C.; माखभ° B.;

*माषोमाभंगाभ्यो F.; cf. P. v. 2, 4.

९ उमाभङ्गी; F. alone separates

उमा । भङ्गी. MS. Kāś. V., I. O. ■

reads उमा । भङ्गा । in the *gaṇḍī*.

१० तर्कारी । केतुत्वात् । अथा D.;

cf. Kāśīr. A. K. 2, 4, 2, 46 (ययति अथा ।

तर्कनिश्चयति तर्कारी केवहत्वात् ।)

११ पुरुषसगधे° A.; पुरुषप्रयत्नेष°

D.; पुरुषभम्° C. [cf. Pāṇ. iv. 1, 168 v

(पुरु°); 170].

१२ *आदिनाप्यत तस्मातो प्राच्या

भ° सुचि C.; *प्राच्याभर्गा° B.; प्रो-

खभर्गा° सूची D. [cf. P. iv. 1, 178].

रिवाद्यो गमनमस्मेति पृषोदरादित्वात्^१ सिद्धौ । गवची । गोप्रतिनि-
धिर्मृगः^२ ॥ * ॥ मुकं वैवर्ण्यं यातीति मुकची । मृगजातिः । गर्दभ्याम-
श्वतराज्यातेत्येके^३ ॥ * ॥ माहृत इति गाही ॥ * ॥ मेष्ट संगमे वेत्थ-
स्याचि^४ । मेधी ॥ * ॥ शर्कारो ॥ * ॥ पुची । सूतोपराजमेष्टभ्यो^५ दुहितुः
पुत्रादेति वक्तव्यमुशन्ति । तच्च । समासेऽप्यमेनैव सिद्धम्^६ ॥ * ॥ श्वति
याति वर्णान् । श्वल्ली । श्वस्त्वर्णयुक्ता ॥ * ॥ गडुली ॥ * ॥ गूर्दी ॥ * ॥
सूदत इति सूदी काचित् ॥ सूदं^७ इत्यपि शाकटाधनः ॥ * ॥ कस्तवति
वर्णान् । कस्त्याधी । कस्तेर्माषमाषाविति वचनाद् भूर्धन्यदन्यो ॥ * ॥
देवी । हताभिषेका^८ ॥

मत्स्यगवयमुकथानां जातित्वेऽपि योपान्यत्वात् । पुत्रश्वनकक्षा-
वाणामजातिनात् । इतरेषां तु जातित्वेऽपि स्त्रीविषयत्वाद्भासे
पाठः^९ ॥ ४५ ॥

उभयहयमनुष्याः कुम्भदासी पिशङ्गः^{१०}

कुवलहरिणयूथाः शूषमेथी गुडूचः^{११}

अमरपिठरसूर्माः पिप्पलो वैजयन्तो

विकलमठकरीरीकेतकास्थानचोराः^{१२} ॥ ४६ ॥

उभची । स्थितिः ॥ पाणिनीयास्वयच्छ्रुत्ययविधानेन टित्त्वाद् ङीप्-

१ पृषोदरादित्वात् A.; गवय is not given in the *gaya* पृषोदरादि gl. 144-B.

२ *जीपति इतिर्मृगः । A.

३ *गर्दभ्यामराज्याते* B.

४ वेत्थ* F.; वेत्थस्येति C. In the *gaya* पश्चादि gl. 455 the root is given as मिधि.

५ *राजमेतिभ्यो A. B. C.; सूतोपा-
राजमेतिभ्यो F.; cf. P. vi. 3, 70, VArtt.
10 (? राजमेतिभ्यो).

६ D. om. from सूतोय*.

७ गूर्दं D.; भूर्दं C.

८ B. adds महिषी.

९ *अभाप्रपाठः A.; D. om. from
मत्स्यगवय*.

१० पिशङ्गः A. E. and orig. D.

११ *यूथाः* D. E.; *यूथोः शूषमेथी
गुडूचः । C.; *यूथा शूषमेथी* A.; *यूथा
शूषमेथी मडूचः F.; शूषमेथी गुडूचः B.

१२ *करारी* C.; चोराः F.

प्रत्ययमाहुः^१ ॥ * ॥ हयी । अथा ॥ * ॥ मनुषी^२ । शाकटाथनस्तु
मनोरपत्यमिति मनोजाती युक् चेति यप्रत्यये^३ मत्स्यतद्धितहलो
इत्यनेन यलोपे मनुषीत्याह ॥ * ॥ कुम्भी । रसाधारत्वात् कुमुदि-
का । मृदादिपाचवाची तु^४ कुम्भाशब्दः कुण्डादौ द्रष्टव्यः ॥ * ॥
दासते प्रयच्छति स्वामिने वचनकाल^५ इति दासी । चेटी ॥ दासयन्ति
प्रयच्छन्ति^६ वेतनं तस्मा नमुत्तारणहेतोरिति^७ दासी । सविका ॥
अथवा । दासते प्रयच्छत्यारोग्यमिति दासी । शैलेयद्रव्यम् । सका-
रस्मात्सव्यो दम्बो वा । दासः श चेत्युपादिवचनात्^८ ॥ * ॥ पिशङ्गी^९ ।
पिङ्गवर्षयुक्ता । यथा ।

निष्ठाणमाभीक्ष्ण्यं पिशङ्गीर्जरास्तुलितमिवामुवाहम्^{१०} ॥ * ॥
कुवली । सुव्रवदरी ॥ * ॥ हरिणी । शृङ्गवर्षयुक्ता ॥ * ॥ यूषी^{११} । मा-
नधी ॥ * ॥ शूषी^{१२} ॥ * ॥ मेधति दिनस्त्रिधातमिति मेधो ॥ * ॥ गुरुति
रचति दोषेभ्यः । गुरुची^{१३} । वत्साहनी ॥ * ॥ यमति मच्छत्यष्टगुण-
मैश्वर्यमिति । अमरी ॥ * ॥ पिठति दिनस्त्रि तण्डुलानिति पिठरी ।
भाष्म^{१४} ॥ * ॥ सूमी । लोहप्रतिमा ॥ यत्प्यति^{१५} । सूमी

१ After उभे चयच् is substituted (P. v. 2, 44) for तयच् which takes ऊय् P. iv. 1, 15 (१ टिहादित्वात्).

२ ? मनुषी C.

३ युतेति^१ A. B.; मनोजातावयती युक् चेति यप्रत्यये C.; युतेति यप्रत्ययस्य तद्धित^२ D.; cf. Pāp. iv. 1, 161.

४ शिल्पकृतास्तु D.; cf. § 1. 55.

५ वचनं काल B. F.

६ दासंति^३ B. C. F.; दासयति प्रयच्छति D.

७ Kābir. A. K. 2, 3, 4, 15 has दश-ति दासीति वा मत्स्यान् दाशः ।

८ दासेः श^४ A.; दाशः सुषेतु^५ D.

९ पिशङ्गी A.; पिशङ्गीति पिशङ्गी D.; पिशत इति पिशङ्गी F.

१० Kīrti. II, 1.

११ यूषी C.; यूषी D.

१२ Thus A. D.; शूषी B.; शूषी C.

१३ शूषी F.

१४ गुरुची B.; गुरुची C.; गुरुची F.

१५ मांढ D.; मीढ A.

१६ सूमी^६ सूमी^७ A.; लोहिताप्रतिमा । यथा । D.; cf. M. 11, 103.

मोमालिङ्गेनृत्यवे गुरुतत्पगः ॥ चुक्षि^१ ॥ * ॥ पिपतिं । पिप्पली । वैदे-
ही ॥ * ॥ वैजयन्ती । पताका^२ ॥ * ॥ विकली ॥ विकलनिष्कलपुष्कलशब्दे-
भ्यो^३ ञ्जस्यतिट्टित्तिभ्य एव ङोविधिः संभाव्यते कूटितः । अन्यत्र विगता
कला यस्याः । विकला । निष्कला । पुष्कला धनर्द्धिरित्येवं स्यात्^४ ॥
वामने च । कृती सराज्ञा यदि पुष्कला स्यात्^५ ॥ क्षिप्तपक्षु^६ ।

न पुष्कली^७ ते खल्लोके जनता किंतु वामरी ।

विकली शक्तमात्रेण महती निष्कलीव्यते^८ ॥

इति सामान्येनाह ॥ कथं विकला कालविशेषवाचिनो नित्यस्त्रीविषय-
त्वादावेव भवतीति भोजोऽपि ॥ * ॥ मठन्ति निषमन्त्यस्यामिति मठी
॥ * ॥ करीरी^९ । करिदन्ममूलम् ॥ * ॥ केतकी ॥ * ॥ आस्थानी ।
संसत्^{१०} ॥ * ॥ चोरयतीति चोरी । तथा च ।

नृचिन्तचौर्यः^{११} सुन्दर्यो दुरुदहकटोतटाः^{१२} ।

मदीगाहीसवीचर्य इव यद्गुप्रभाभसि^{१३} ॥

हयमनुष्ययोर्जातिलेऽपि योपाच्यत्वात्^{१४} । उभयदासपिशङ्गहरिणा-
मरशोराणामजातित्वात्^{१५} । इतरेषां तु जातिलेऽपि स्त्रीविषयत्वा-
दमात्रे पाठः^{१६} ॥ ४६ ॥

१ चुक्षि B.; चुत्पत्तिष C.

२ उपकारिका C.

३ A. om. पुष्कल; cf. p. 87, l. 4.

४ इति स्यात् A.; पुष्कला इत्येवं
स्यात् C.; धनरिद्धिरित्येवं D.; धन-
वृद्धिरित्ये F.

५ Vām. Kāvya. 4, 1, 2; D. —
from वामने.

६ Thus A. B. D.; क्षिप्तपक्षु C.;
क्षिप्तपक्षु । F. Probably *Chhinna*
(? *Chhinna*).

७ पुष्कला F.

८ शक्तमात्रेण A.; शक्तमात्रेण B.
C.; निष्कलायत B. C. F.

९ करारी C.

१० शंसत् A.

११ चौर्यः A. D.; नृचिन्तचौर्यः B.;
चविचौर्यः C.

१२ सौन्दर्यो B.; तटा । A.

१३ यद्गुप्रभाभसि D.

१४ योपाच्यत्वात् A.

१५ अपिसंन । राहरिणामंशोराणा-
मजातित्वात् A.

१६ D. om. from हयमनुष्ययोः.

दुणविटसरसायःस्यूणसौधर्ममाचाः१

पटललवलपादा वल्लकालखिनाचाः२।

अतसपृथिवभृङ्गाः कन्दलारट्टिदोटाः३

शमतमकुटपेटा४ मञ्जरो निष्कलस्य५ ॥ ४७ ॥

दुणी । कच्छपस्त्रिय एवोच्यन्ते न कच्छपाः पुमांसः ॥ * ॥ विटी ।
महत्सरः ॥ * ॥ सरसी । कर्णाटदेशे^६ प्रसिद्धिरेवा हलन्तादप्राप्ते ॥ * ॥
अयोमयी स्यूणा यस्य सोऽयःस्यूणः । तस्यापत्यं शिवायसि । आयः-
स्यूणी । अस्म्य प्राप्नो ॥ अयोमयी स्यूणा यस्याः सा । अयःस्यूणी^७ ।
कुटी । तस्यान्यार्थे दृष्टिः स्वार्थे त्वयःस्यूणेति^८ स्वादिति कश्चिदाह ॥
आयस्त्रीणीति^९ केचित् ॥ * ॥ शोभनो धर्मो ॥ सुधर्मा । तस्यापत्यं
स्त्री सौधर्मी । अयसि अस्म्य^{१०} प्राप्नो ॥ * ॥ माची^{११} । अम्बहा ॥ * ॥ पट-
ली । संघातः ॥ * ॥ लवली । लताविशेषः ॥ * ॥ पादी^{१२} ॥ * ॥ वल्लकी ॥ * ॥
अलम्बस्यापत्यं स्त्री । आलम्बी^{१३} । अत इजि अस्म्य प्राप्नो^{१४} ॥ * ॥ ना-
ची ॥ * ॥ अतति गच्छति नीलैः कुसुमैः खेदवद्बीजानीति^{१५} । अतसी ।
उमा ॥ * ॥ पृथिवी ॥ पाणिनिप्रकृतयस्तु क्रीप्रत्ययान्तमाहुः ॥ * ॥ भृङ्गी ।

॥ दुणविट* A. B. C. [D. om. this
pl. with comment, cf. p. ८०, note १६];

सरसायः स्त्रील B. C.; सरसोऽयः-
स्यूण* E.; *माचाः C.

२ *सप्तलवालापादावल्लकालखिना-
चाः A.; वल्लकालममाचाः F.

३ Thus A. B. F.; कन्दलारट्टिदोटाः
C.; कन्दलारददोटाः E. [आरट्ट pl. ४४].

४ *कुटपेटा A.; *कुटपेटा E.

५ निष्कलस्य MSS.

६ Cf. Mbh. on P. i. l. १९: दक्षिणा-
पथे हि महानि सरासि सरस्य चक्षन्ते.

७ अयःस्यूणा यस्य प्राप्नो अयोमयी
स्यूणा कुटी तस्यान्यार्थे त्वयःस्यूणेति C.
८ Cf. Prāk. येयो = यूयो (S. स्त्री)
Mem. I, १४७; आयस्त्रीणीति A.; आयः-
स्यूणीति C.

९ अस्म्य B.; अस्म्य A.

१० माची B.; माचा C.

११ पाटी A. F.

१२ F. adds आलुदी । कालदी (or आ-
लदी । कालदी?) इति शाकटाश्रयः ।

१३ अत प्राप्नो A.

१४ नावा । अनति तिलैः *खेदवद्वा
जडाति C.

भृङ्गराजः । खवङ्गो वा ॥ * ॥ कन्देली । कन्दविशेषः^१ ॥ * ॥ अरद्वस्त्रा-
पत्यमिजि स्त्री । आरट्टी^२ । अकस्त्र^३ प्राप्नो ॥ * ॥ दोटो^४ ॥ * ॥ अमयति
दोषान् । शमी । शकुफला सिन्धवा वा^५ ॥ * ॥ ताम्रन्यस्यामिति तमी ।
राविः ॥

विभूषणं के कुचमण्डलानां

हाराः

कीदृश्यामा चन्द्रमसः कुतो भाः^६

महादेवरता तमातः ।

सोता कथं रौति दशास्यनीता

हा राम हा देवर तात मातः ॥

हारामहादेवरतातमातः^६ ॥

इति लक्ष्मात् तमापि ॥ * ॥ कुटी ॥ * ॥ पेटी^७ वृन्दं पारस्वद्वय ॥ * ॥
मञ्जरी^८ । पुष्पयष्टिः^९ ॥ * ॥ निष्कली । विकलनिष्कलशब्दौ^{१०} जन-
पदवाचिनौ । स्त्रीविषयायिति शाकटायनः ॥ उन्नेभ्योऽन्यत्र जातिलेऽपि
स्त्रीविषयत्वादप्राप्ते ॥ ४७ ॥

चूडयो^{११} बन्धकधातकावनदुही शष्कणऽकोशात्का-

ऽनङ्गाहीवृंसवेतसाः^{१२} पटनटक्रोष्ट्र्योकणाः^{१३} काकणः ।

आलक्ष्यालजभिष्णुकोट्सुषवा^{१४} औद्गाहमानिर्गरो

गायत्र्यामलकौ हरीतकश्चावालब्धिमांसौ तरः^{१५} ॥ ४८ ॥

१ *विशेषः C.; कंदली विशेषः A.

२ अरद्वस्त्रा° A.; आरट्टी B.; ? अर-

रद्वस्त्र° आरट्टी cf. s. 88 and 231.

३ अकस्त्र MBH.; cf. s. 230, 231.

४ दोटो A. [cf. दोडी, डोडी].

५ शकुफला° A.; शिन्धवा वा A. F.;

C. om. सिन्धवा वा.

६ Prof. Aufrecht calls my attention to Rāmān. on Am. K. i. 1, 3, 4, where he quotes: टापा तमेत्यपि । तथा च विदग्धमुखमण्डनम् । हारामहादेवर-
तातमात इति°. ? Not in the Vidyagdb.

७ पेटी C.

८ मञ्जरी स्त्रीद्वयं तस्यां भूतपरभूत-
चित्तातीति मञ्जरी F.

९ पुष्पं यष्टिः A.; पुष्पयष्टिः F.

१० निष्कली । विकलनिष्कल° C.

११ चूडो A.; वाण्यो B.

१२ वृश° A. B. F.; वृश° C.

१३ क्रोष्ट्र्योकणाः A.; *क्रोष्ट्र्योकणा C.;

*क्रोष्ट्र्योकणाः B.; *क्रोष्ट्र्योकणाः F.;

पटनटक्रोष्ट्र्योकाः E.

१४ सुषवा B. C. F.; *उद्गाह° C.

१५ हरीतकश्चा° A. B. E. F.; *सवा-
वालब्धिमांसौ° C.; D. om. this pl. and
the comment on the first half-verse.

अश्वी^१ ॥ * ॥ वधाति मनो धूनामिति वन्धकी ॥ * ॥ धातकी । ता-
 सपुष्पी ॥ * ॥ अनडुही । डीप्रत्ययान्तपाठो गणे ऽस्तीत्यप्रतिषेधार्थः^२ ।
 तेन । अनडुही । रुन्दारिका ॥ वामनादयस्त्वनडुहीभार्य इत्युदाहर-
 न्ति^३ । तत्र युक्तम् । जातिप्राण्यङ्गण्यो ऽमान्यादाविति^४ नियमितत्वात्
 पुंवङ्गावस्य निषेधः सिद्ध एव ॥ अथवा । पञ्चभिरनडुहीभिः क्रीतः ।
 पञ्चानडुहिरित्यादौ च्यः झुचीत्यनेन^५ झुक्प्राप्ता निषिध्यते । एवं
 सर्वत्र ॥ * ॥ शष्कण्डी । हैमवतः कश्चिद्वृक्षः^६ ॥ * ॥ कोशतकी । पटोली
 ॥ * ॥ अनङ्गाही ॥ * ॥ वृषी । प्रतिनामासनम्^७ ॥ * ॥ वेतसी । वज्रुलः ।
 अश्ववेतसस्य ॥ * ॥ पटो । प्रच्छादनवस्त्रम् ॥ * ॥ गटो ॥ * ॥ कोट्टी ।
 कोट्टीशब्दस्य^८ पाठः सुखार्थः । कोट्टोः स्त्र्यनौ कोट्टजिति^९ । अदन्त-
 न्नुगिदश्च इत्यनेन^{१०} डीप्रत्ययः सिद्धः ॥ * ॥ ओकणो^{११} । पर्यन्तवन्ध
 संज्ञा । उकणीत्यन्यः^{१२} ॥ * ॥ काकणी । पञ्चचतुर्थभागः ॥ * ॥ अलचस्त्रा-
 पत्यमिञ्जि स्त्री । आलसी । ज्ये प्राप्ते^{१३} ॥ * ॥ आलसी ॥ * ॥ भिचुकी ॥ * ॥

१ अश्वी A.

२ गणे स्तीत्याप्रतिषेधार्थः F.

३ भार्या इत्युदाः C.

४ ? *प्राण्यङ्गण्योमान्यादाविति F.;

प्राण्यङ्गण्योर्भाः A.; *प्राण्यङ्गण्योर्भाः B.;

*प्राण्यङ्गादिति C.; cf. P. vi. 3, 40-1.

५ ? अङ्कः A. B.; अङ्कः झुकीत्यनेन
 झुक्प्राप्तिर्निषिध्यते C.; डीङ्कः झुची-
 त्यनेन झुक्प्राप्ता निः F.; on the *lak*
 cf. P. i. 2, 49, 50; iv. 1, 88.

६ कश्चिद्वृक्षः B. C.

७ वृषी A. F.; वृषी वतीनासना । C.

८ कोट्टीशब्दस्य C.; कोट्टीशब्दस्य

F.

९ ? कोट्टीस्त्र्यनौ कोट्टजिति B.;

कोट्टीस्त्र्यनौ A.; कोट्टीस्त्र्यनौ कोट्ट-
 जिति C.; कोट्टीस्त्र्यनौ कोट्टजिति F.;

cf. P. vii. 1, 95-7 [? स्त्र्यनौ; where अन्
 (?) अनु = *carvanānasthāna*].
 १० अदन्तत्वेत्तुगिदं इत्यं A.; अदन्त-
 त्वेत्तुगिदं च अदन्तत्वेत्तुगिदं च इत्यनेन
 डीप्रत्ययः C.; अदन्तत्वेन अदन्त इत्यनेन
 F. [अदन्त-न्-वन्-उमित्-अङ्? cf.
 P. iv. 1, 5-7].

११ उकणी A. B. C.

१२ Thus A. B. C. F.; पर्यन्त वन्धः
 C.; [Pāp. iv. 1, 41 ed. उकणः Kāp. V.
 ed. MS. I. O. 2440 उकणः].

१३ ज्ये प्राप्ते A.; आधि प्राप्ते D.;

अपाप्ते C.; cf. P. iv. 1, 78.

जर्दी । विमानम् ॥ * ॥ सुषुवति प्रेरयति दोषानिति सुषवी^१ । लक्ष-
जोरकम् ॥ सुष्ठु सवतीति सुसवीति नन्दी प्राप्ते^२ ॥ * ॥ उद्गाहमान-
स्त्रापत्यमिजि^३ स्त्री । श्रीद्गाहमानी । ज्ये प्राप्ते^४ ॥ * ॥ गरी । देशवि-
भागस्य संज्ञा ॥ * ॥ गद्यतस्त्रायतेऽवष्टम् । गायत्री । कन्दोविशेषः
स्रदिरो वा ॥ * ॥ आमलकति गुणान्^५ । आमलकी । वयःस्त्रा ॥ * ॥
हरति रोगान् । हरीतकी । पय्या ॥ * ॥ शचति । शची^६ । इन्द्राणी ॥ * ॥
अलम्बस्त्रापत्यमिजि^३ स्त्री । आलम्बी^७ । ज्ये प्राप्ते ॥ कालम्बीत्यपि शा-
कटायनः^८ ॥ * ॥ मांसी । अटा ॥ * ॥ तररी । नौः ॥

अष्टस्र^९ जातितेऽपि घोषात्त्वत्वात् । बन्धकमटमिधुकाशामंजाति-
त्वात् । अमलुहो हलन्तत्वात् । अन्धेषां ■ स्त्रीविषयत्वादप्राप्ते^{१०} ॥ ४८ ॥

कुसुम्भसुन्दरौ पूयः शष्कुलो देहलस्तटः^{११} ।

तापसोऽथ सिनीवालः पूलसप्तकगौतमाः^{१२} ॥ ४९ ॥

कुसुम्भी । ओषधिविशेषः ॥ * ॥

अस्मिन् रतिश्रमजितश्च^{१३} सरोजवाताः

स्मर्तुं दिशन्ति न दिवः सुरसुन्दरीभ्यः ।

अथ दिश्यस्त्रीविषयत्वाज्जातिलक्षणोऽङीर्न भवति । गुणवचनात्सु^{१४}
सुन्दरशब्दाद् शोणादिपाठात् पाचिके ङीप्रत्यये कृते सुन्दरीणां

१-२ Thus D.; सुषुवी A. B. C. F.

२ सुष्ठु सवतीति नन्दी° A. [सुष्ठु सू-
यते सुषवी Kahr. A. K. 2, 4, 5, 20].

३ °पत्यमिति ■ C. F.

■ उद्गाहमानी B.; ज्ये प्राप्ते D.

५ गुणाऽगुणान् F.

६ सचति । सची MSS.; D. corr. ग°.

७ आलम्बी A.; अलम्बस्त्रा° आलम्बी
C. °पलम्बस्त्राः स्त्री° D.

■ ? Thus F.; B. C. ■ ज्ये प्राप्ते
कालम्बी; A. D. om. from ज्ये प्राप्ते°.

९ अष्टस्र A. F.

१० गु for च A.; D. om. from ■

११ पूयशष्कुली° C.; देहलस्तटा ।
A. D. E.

१२ सिनीवालः° A. B. C. D. E.; °गौ-
तमाः D. E.

१३ Kirāt. 5, 28, रतिश्रमजितश्च eds.

१४ गुणवचनात् A.; गुणशब्दात् D.

सुन्दरा गिर इति भवति^१ ॥ भोजसु सामान्येनैव डीप्रत्ययं दर्शय-
ति ॥ * ॥ पूषी । दुर्गन्धा ॥ * ॥ शक्यन्ते मृद्यन्ति तस्यां परस्परसंबन्धं
निरूपयति^२ इति शकुली । भक्ष्यविशेषः ॥ अथवा । शक्नोति पर्या-
प्नोति पुद्गलविकारं शब्दं महीतुमिति शकुली । कर्णशकुली ॥ * ॥
दिह्यते । देहली । दारायस्त्रया ॥ * ॥ तटी^३ ॥ * ॥ तपः शीलमस्याः ।^४
रुक्मादेर्ण इति षे सति । तापसी ॥ * ॥ सिनी सिता^५ वासा कसा
सस्यां सा सिनीवासी^६ । दृष्टेन्दुरमावासा ॥ * ॥ पूषी । दृशसंघातः
॥ * ॥ असहस्रकथ^७ आस्ताद्यते गजैरिति सप्तकी । गजप्रिया^८ ॥ * ॥
गोतमी^९ । अस्य पाठः सुस्वार्थः । मतान्तरे तु स्वरः प्रयोजनम्^{१०} ॥ * ॥
तटतापस्योरजातिनात् । अन्येषां तु स्त्रीविषयत्वादप्राप्ते ॥ ४८ ॥

कटेटभौलिङ्गधिकारदेहा

गवादनोद्वाहनतेजनाः स्युः ।

आपञ्चिको भौलिकिभौरिकी च

काकादनः प्रत्यवरोहिणी च^{११} ॥ ५० ॥

कटस ईटः । कटेटः । कटेटी^{१२} ॥ * ॥ भुवि लिङ्गं कीर्तिरस्येति
भूलिङ्ग चषिः । तस्यापत्यमिति शास्त्रांसेत्यादिना^{१३} । इति भौलि-

१ सुन्दरगिरः C.; सुन्दरीणां सुन्दरा-
गामिति D.; cf. §. 53 comin.

२ तस्या परस्परसंबन्धस्युषः C.; त-
स्याः परस्परसंबन्धं सुषमिता B.; तस्यां
परस्परसंबन्धनसुषमिता F.

३ O. देहली । दारायस्त्रया तटी ।
acc. to the other version.

४ तपतेऽस्यां C.; cf. §. 386.

५ शिनी A. B. C. D.; शिता A. D.

६ शिनीवासी A. B. C. D.; cf. Aufh.
Hal. s.v.

७ सस्यते A. C.; शक्यते शब्दे? D.

८ गजप्रिया कता F.

९ गोतमी D.

१० स्वरप्रयोजन A.; D. — from
तटतापस to end.

११ आपञ्चिको प्रत्यवरोहिणी च F.

१२ ईटः कटेटी । C.

१३ शास्त्रांशे A.; शास्त्रांसे B.; शा-
स्त्रांशे F.; संघासे C.; cf. Pāp. iv.
1, 173.

क्तिः । स्त्री भौलिङ्गी । अञि प्राप्ते^१ ॥ * ॥ अधिकः कारो^२ ऽस्या इति ।
अधिकारी । अधिक्रियत इति वङ्गसाधिकाराद् अञि स्त्रियां यथा
शोभेत्येके^३ ॥ * ॥ देही ॥ * ॥ गवादनी । इन्द्रवारणी^४ ॥ * ॥ उद्गा-
हनी ॥ * ॥ तेजयत्यग्निमिति तेजनी । कङ्कुणी ॥ * ॥ आपञ्चिको नाम
जनपदः^५ । समाननामा अचियः । तस्यापत्यं स्त्रीति राप्तास्याद्राज्ञो
ऽभेवेत्यनेनाञि तस्य च झुचि^६ । आपञ्चिकी^७ ॥ * ॥ भूलिकस्यापत्य-
मिञि^८ स्त्री । भौलिकी ॥ * ॥ भूरिकस्यापत्यमिञि^९ स्त्री । भौरिकी ।
गोचादिपठितादित्यनेन^{१०} अस्य प्राप्तौ ॥ * ॥ काकादनी । गुञ्जा ॥ * ॥
प्रत्यवरोहिणी ॥ टन्प्रत्ययान्तस्यास्यान्वेषां च टिद्वारेणैव ङीप्रत्यये^{११}
सिद्धे गणे पाठः पुंवद्भावप्रतिषेधार्थः । मतान्तरे तु स्वरः प्रयोज-
नम् ॥ ५० ॥

वर्बराडिमचमसास्तरुणस्तलुनायहायणीबन्दाः ।

पङ्कुरपुष्कलवणाः पिङ्गलमुसली^{१२} विभीतकी नन्दः ॥ ५१ ॥

वर्बरी ॥ * ॥ दाडिमी । वृक्षजातिः^{१३} ॥ * ॥ चमसी । सोमपा-

१ अञि प्राप्ते D. (P. iv. 1, 78); ङी प्राप्ते A.

२ करो B. C.

३ वङ्गसाधिकाराद् अञि अधिकारी । स्त्रियां यथा शोभा इत्येके F.; शोभेत्येके A.; * कारात्पञ्चि^० corr. D.;
? cf. Vāmana Kāvya. 5, 2, 43.

४ इन्द्रवारणी F.; इन्द्रवारिणी A. B. C. and orig. D.

५ आपञ्चिको^० A.; आपञ्चिकी जन-
पदसमाननामा^० F.

६ ऽभवेत् झुचि C.; झुचि D.

७ आपञ्चिकी F.

८ * इति B. F.; om. C.

९ * इञि A.; om. C.

१० गोचादिपठिताद्^० A.; cf. P. iv. 1, 79.

११ टन्प्रत्ययान्तस्य । तस्यां च टि^० A.; टन्प्रत्ययास्यान्वेषां च^० C. F.; ङी-
प्रत्यये C.; cf. Pāṇ. iv. 1, 15.

१२ पङ्कुरपुष्कल^० B. F.; पङ्कुरपुष्कल^०
C.; * पुष्करलवणाः^० D.; * पिङ्गलमु-
सली A. C. F.; विभीतकी B. C. F.

१३ वृक्षभेदः F.

चम् ॥ * ॥ तदुषी । सुरा ॥ * ॥ तलुनी । सुरा^१ ॥ * ॥ अयं हायनम-
 स्त्राः^२ । अयहायणी पौर्णमासी । एव निपातनाद्दीर्घत्वं एत्वं
 च ॥ * ॥ वन्दी । हठहता^३ स्त्री ॥ * ॥ पण्डते याति मनोऽस्मिन् ।
 पण्डरः । तद्योगात् पण्डरी^४ । पटी ॥ * ॥ पुष्कली । वनस्थितिः^५ ॥ * ॥
 लवणी । ओषधिः^६ । समुद्रपार्श्वोतो यत्र वह्नानि स्थाप्यन्त इ-
 त्येके^७ ॥ लवणा यवागूरिति गुणशब्दोऽजातो द्रष्टव्यः^८ ॥ * ॥ पिङ्ग-
 ली । पिङ्गली^९ ॥ * ॥ मुसली । ओषधिः^{१०} ॥ * ॥ विभीतकी^{११} ॥ * ॥
 नन्दति । अङ्घ्रिं यातीति नन्दी । प्रञ्चाद्यणि । नान्दी ॥ * ॥

पण्डरपिङ्गलनन्दानामजातित्वात्^{१२} । अन्येषां तु स्त्रीविषयत्वाद्-
 प्राप्ते ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन देवदाली पटोलीत्यादयो^{१३} द्रष्ट-
 व्याः ॥ ५१ ॥ इति गौरादिः ॥

शोणोऽथ भरुजस्तूणकमलौ विकटाहनी ।

चान्द्रभागा भवेच्चद्यां क्षयैश्शून्यादिकारतः ॥ ५२ ॥

शोणादयः शब्दाः शोणादिरित्यनेन^{१४} लीप्रत्ययभाजो वा भव-

१ तलुनी च ॥ F.; तलुनी ॥ C.

२ अयहायनमस्त्राः A.; अये हा F.

३ हठगुहीता F.

४ पण्डरः पण्डरी B. C. F.; C. F.

— पटी.

५ पुत्रली B. C.; पुष्कली घनस्थ-
 तिः D.; see p. 30, l. 2.

६ लवणी B. C. (not in text); ओ-
 षधिः C.; उषरिः D.

७ समुद्रपार्श्वोतो A. B. C.; समु-
 द्रपार्श्वे स्तः । यत्र वह्नानि F.; D.
 om. from समुद्रः; A. inserts these
 words before लवणी.

८ शब्दो जादिर्द्रष्टव्यः D.; इति

लवणशब्दोऽजादौ द्रष्टव्यः F.

९ पिङ्गली । पिसंगी A.; पिङ्गम-
 वर्णयुक्ता D.

१० मुसली A. B. C. F.; मुषली C.

११ विभीतकी B. C. F.

१२ पण्डरः B. C. F.; D. om. from
 पण्डरः to अप्राप्ते.

१३ देवदाली पटोली बेदी [बेदी F.;
 बेटी C.] बाकुपी धातकी पाटसीत्वा-
 दयो B. C. F.

१४ शोणादयः शब्दा विशङ्कटपर्यन्ताः
 [विशङ्कट F.] शोणादिरित्य D. E.

नि ॥ शोषी । शोषा । रक्तवर्णयुक्ता ॥ कश्चित्संज्ञायामपि शोषी शोषा
 वद्वेति^१ ॥ * ॥ भङ्गी । भङ्गा । स्नेहधृष्टाः किल तण्डुलाः^२ ॥ * ॥
 तूष्णी । तूष्णा । तूष्णीमुखोद्धृतशरेण विशोर्षपङ्क्ति^३ । वीणा धिक्का
 तूष्णा^४ स्तूपेत्यादि ॥ * ॥ कमली । कमला नाम काचित् ॥ * ॥ वि-
 कटी । विकटा । रचना ॥ * ॥ दीर्घाङ्गी । दीर्घाहा शरत्^५ ॥ अह-
 न्शब्दः केवलः स्त्रियां ॥ संभवति नित्यं नपुंसकलिङ्गत्वात्^६ । अतस्तदन्त
 उदाहृतः ॥ अङ्गी । अङ्गा । इति कश्चित् केवलस्य स्त्रियामुदाहरति ॥ * ॥
 चान्द्रभागी वनराजिः । चान्द्रभागा^७ नदी । टिड्ढाणञित्यादिना^८
 स्त्री प्राप्तः ॥ शोषादिपाठाक्षरां निविष्टान्यत्र विधीयत इति विक-
 ल्यार्थः ॥ चन्द्रभागा नद्यामिति केचिदाहुः^९ । यदृच्छा चन्द्रभागी^{१०}
 चन्द्रभागा काचित् । नदी तु चन्द्रभागेति^{११} मतद्वयं वामनाचा-
 र्यस्य^{१२} ॥ पाणिनिश्चकटाङ्गौ तु चन्द्रभाग इव भागो यस्याश्चन्द्रभा-
 गो^{१३} चन्द्रभागा नाम नदी । अन्यत्र चन्द्रभागा^{१४} नाम देवता स्त्री
 वा काचिदित्याहृतः ॥ केचित्तु चन्द्रभागो नाम पर्वतः । ततः प्रभव-
 तीत्यपि । चान्द्रभागी चान्द्रभागा^{१५} नदी । चान्द्रभाग्यन्येत्युदाह-

१ शोषी । शोषा ॥ C.; cf. Pāp. iv.

1, 43.

२ स्नेहधृष्टा किल तण्डुलाः । A.; स्नेह-
 पुष्टाः किल तण्डुलाः C.; स्नेहधृष्टाः^२ F.

३ Raghuv. 9, 56.

४ धिक्काङ्गा D

५ दीर्घाङ्गी । दीर्घाङ्गा । दीर्घाहा
 शरत् B. C.; दीर्घाही । दीर्घाहा ।
 दीर्घाहा वर्षा । D.; शरत् A.; शरत् ।
 प्रावृष्ट F.

६ नपुंसकत्वात् B. C. F.

७ चन्द्रभागा F.

८ P. iv. 1, 15; B. C. F. om. स्त्री.

९ Thus Kās. V. iv. 1, 45.

१० Om. C.

११ नदी चन्द्रभागेति D.

१२ इयं ॥ वामनाचार्येभ्य पा० C.

१३ Om. B.; F. — from चन्द्रभागा

काचित्.

१४ चन्द्रभागी C.

१५ ततः भवतीत्यपि चन्द्रभागी चा-
 न्द्रभागा A.

रन्ति^१ ॥ भोजसु चाङ्गभागादनयामिति^२ सूत्रं पपाठ ॥ * ॥ त्वर्थशू-
न्यादिकारतः । त्वकणाविति किमत्ययो भावाकर्षोर्विहितस्तदन्तस्तद-
र्थप्रत्ययान्तो वा यो न भवति^३ । ततोऽमेन डी विकल्पितः । अशनिः ।
अशनी ॥ शक्तिः । शक्ती । शस्त्रम्^४ ॥ आत्मभरिः । आत्मभरी ॥ त्वर्थ-
शून्यादिति किम् । शक्तिः सामर्थ्यम् ॥ कश्चिदस्मादपि डीं मन्यते ।
अहरणिः । कां त्वं कारिमकार्षीः^५ ॥ ५२ ॥

चण्डः पद्धतिकल्याणपुराणकृपणध्वजाः^६ ।

विशालारालमूषा हन्बहूदारविशङ्कटाः^७ ॥ ५३ ॥

चण्डी । चण्डाः । पद्धा ।

वा किलाश्वसिता चण्डो भर्वा तत्संश्रुतौ वरौ^८ ॥

चण्डारालशब्दयोगैरादिलक्षणे डीप्रत्यये सिद्धे नङ्गादौ^९ पाठः
संज्ञायां विकल्पार्थ इति शाकटाधनः ॥ * ॥ पादयोर्हतिः^{१०} । पद्ध-
तिः । पद्धती ॥ त्वर्थः पाठः ॥ * ॥ कल्याणी । कल्याणा कया ॥ * ॥
पुराणी । पुराणा कया ॥ * ॥ कृपणी । कृपणा नाम काचित् ॥ * ॥

१ चाङ्गभागा इत्युदा० C.

२ चाङ्गभागादनयामिति A.; चा-
ङ्गभागी युनयामिति C.; चाङ्गभागाद०
F. The *Kūtantraparigraha* remarks:
चाङ्गभागादनयाम् । अनयामर्थे चा-
ङ्गभागादीर्भवति । चाङ्गभागभव । चा-
ङ्गभागे कृतिः ॥ अनयामिति किम् ।
चाङ्गभागनामनिरिः । तत्र भवतीत्यसि
चाङ्गभागा गदी ॥

३ भावाकर्षोर्वि० B.; भावाकर्षो-
र्वि० A.; त्वकणाविति० भावात्कर्षा
हितम् C.; भावाकर्षोर्विहित० F.;
प्रत्ययान्ति० B. C.; D. corr. ० तदास्त-
दर्थप्रत्ययान्ता ऋपाटो न भवति.

४ शस्त्रा । शस्त्र आ० C.; शिक्तत्वरिः ।
शक्तत्वरि । वत्सा । D.; शस्त्र । शक्त-
त्वरिः । शक्तत्वरि F.

५ डीप मन्यते० C.; मन्यते । साम-
र्थ्यात् । अहरणिः । का त्वं A.; त्वर्थ०
किं । कृतिः । इतिः । अहरणिः । कां
त्वं D. F.; अहरतिः । B. C.

६ चण्डपद्धति० B. C.

७ विशङ्कटाः F.

८ Raghuv. 12, 5.

९ शीणादौ F.; *Sukafdyana* appa-
rently begins this *gāya* with ■■■.

१० पादयोर्हतिः A.

ध्वजी । ध्वजा । पताका ॥ * ॥ विशाली । विशाला कीर्तिः ॥ * ॥ अरा-
ली । अराला । भूमिः^१ ॥ * ॥ मूषी । मूषा । सुवर्णाद्यावर्तनस्थानं^२
प्राणिविशेषो वा ॥ * ॥ वृत्रघ्नी । वृत्रहा ॥ * ॥ वङ्गी । वङ्गनाम का-
चित् । गुणवचनादतो वाऽखरोरित्यनेन^३ गुणवचनादिकल्पः सिद्ध
एव ॥ * ॥ उदारी । उदारा स्रुतिः^४ ॥ * ॥ विशङ्कटी । विशङ्कटा^५
बुद्धिः ॥ * ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन सुन्दरकन्दरादयो^६ द्रष्टव्याः
॥ ५३ ॥ इति शोणादिः ॥

कुण्डः पात्रेऽकृत्रिमार्थे स्थलं च

भाजः पक्के कामुकः स्याद्रिसौ^७ ।

नागः स्थूले कृष्णवर्णे च कालो

धान्याधारे^८ संमतो गोणशब्दः ॥ ५४ ॥

कुण्डादयः शब्दाः पात्रादावर्थे पात्राद्ये कुण्डादेरित्यनेन^९ डी-
प्रत्ययान्ता भवन्ति । पात्रे कुण्डी । कुण्डाऽन्या ॥ दाहक्रियैव तत्संयन्ता-
दन्वहा तथोच्यते । यस्तु द्रव्यवचनः कुण्डशब्दः^{१०} ॥ नित्यं नपुंसक एव
वर्तते इति न प्रत्युदाहर्तुं युक्तः^{११} ॥ * ॥ अकृत्रिमेऽर्थे स्थली । स्थला
ऽन्या ॥ पुरुषप्रयत्ननिष्ठाया वेदिका इत्यन्ये ॥ * ॥ पक्केऽर्थे भाजी ।
मिषायामित्यन्यः । भाजाऽन्या । वक्रयष्टिः^{१२} ॥ ॥ मैथुनेच्छौ नाचि-

१ अराला राशिः भूमिः B.; भूतिः F.

२ सुवर्णप्रवर्तनस्थानं D.

३ यो खरोरित् A.; यो खरेरित्-
नेन B.; इत्यनेन विकल्पः F.; आ-
चित् । गुणवचनानु पूर्वक विकल्पः D.;

cf. P. iv. 1, 44.

४ स्रुतिः F.

५ विशङ्कटी । विशङ्कटा D. F.

६ सुन्दरादयो F.

७ अकृत्रिमेऽर्थे स्थलस्य B.; * पक्का-
मुक्तः A.

८ धान्याधारे F.

९ कुण्डादेरित्यनेन B. G. F.; F. om.
पात्राद्ये.

१० यस्तु व्यवचनः A.; * कुण्डशब्दे D.

११ न प्रत्युदाहरणं । तस्य युक्तं F.

१२ वक्रयष्टिः B. D.

कायां^१ कामुकी । कामुकाऽन्या । धनाद्यभिलाषुका ॥ ० ॥ स्थूलेऽर्थे
नागी । नागाऽन्या । दोर्घादिगुणयुक्ता मञ्जा वा काचित्^२ । जयवि-
शेष इत्यन्ये ॥ हस्तिर्षर्पजातिवाचिनस्तु डी भवत्येव । प्रत्युदाहरणं गुण-
वचनस्य^३ ॥ ० ॥ कृष्णवर्णेऽर्थे काली । काला बलान्याशु ततान काली ॥
कालाऽन्या । धमनी ॥ रत्नमतिस्तु कालशब्दस्य संज्ञावाचिनो डी ।
न तु कृष्णवर्णवाचकस्य कृष्णत्वाद्यभिचारादित्याह ॥ ० ॥ धान्याधारे^४
गोणी । यस्याम्हाटीति^५ प्रसिद्धिः । यथा ।

गोणीं जनेन ■ निधातुमुद्धृतामनुचरणं नोत्तरः प्रतीच्छति^६ ।

गोणाऽन्या । वृणविशेषः ॥ ५४ ॥

कुशो लोहविकारे स्याद् घटः कुम्भाश्च मृन्मये ।

कवरः केशविन्यासे^७ नीलक्षीषधिदेहिनोः ॥ ५५ ॥

अथोविकारे कुशी । कृष्युपकरणम् । न सामान्येनाथोविकारः ॥
कुशाऽन्या । अलोहविकाराकृतिरेव काष्ठादिमयी ॥ भग्नस्याक्षस्य प्र-
तिष्ठम् इत्यन्ये । अपरे तु वसेति ब्रुवते^८ ॥ ० ॥ मृन्मये पात्रे । घटी ॥
घटाऽन्या । गजघटा । करिघटा ॥ ० ॥ कुम्भी । तैलादिस्नानं सस्ना-
धारो वा^९ । कुम्भाऽन्या ॥ ० ॥ केशरचनायां कवरी । वेणी । कवरा^{१०}

१ नाद्यकाया F.; मिथुनेकायां C.

६ Śiṣup. 12, 10.

२ संक्षवा काचित् A.; संक्षेति के-
चित् । कपिविशेषः D.

७ केशविन्यासे A.

३ हस्तिभार्म्यजातिं प्रत्युदाहरणं तु
गुणः A.; हस्तिर्षर्पवाचिनस्तु F.; D.
■ from हस्ति.

८ ? वसेति ब्रुवती D. (P of. Mahrāṭhī
वक्षी "a pole for impelling a boat in
shallow water"); वसेति C.; वसोवि-
B.; वरेक्षेति F. (cf. वरज, परोक्ष).

४ धान्याधारे F.

९ तैलादिस्नानं B.; for the second
meaning cf. कुम्भक.

५ ? धान्याधारे गोणी यस्याम्हा-
ति A.; यस्याः कट्टीति C.; यस्यास्त-
ड्डीति D.; यस्याः हाटीति F.; cf. Mahr.
हाटी (S. शाटी) a piece of cloth.

१० कवरा D.; F. om. वेणी.

ऽन्या । वर्णविशेषोपेता । व्याकीर्णमान्यकवरां कवरीं तरुण्याः १ ॥ * ॥
 ओषधी प्राणिनि च । नीलो । ओषधिः । नीली वस्त्रवा ॥ अन्यच ।
 नीला शटी ॥ ५५ ॥

सूचस्तीक्ष्णो^१ भाजने पाचपारी
 स्थालः कुम्भ्यां रेवती रोहिणीभे ।
 ज्ञेयस्तालो^२ लोहमय्यां विपञ्चः
 स्याद्दीणायां लोकवृन्दे च गोष्ठः ॥ ५६ ॥

तीक्ष्णाया सूची । सूचाऽन्या ॥ * ॥ भाजने पात्री । काष्ठपात्री ॥
 अन्यत्र^३ । पात्रमित्रं ब्राह्मणो । पात्रं तपस्त्रिसंहतिः ॥ * ॥ पारी । गो-
 दोहनी । यथा । प्रीत्या विमुक्तांश्चिहतीः स्तनंधयाम्
 निष्ठुक्ता पारीमुभयेन जानुनो^४ ।
 वर्धिष्णुधाराध्वनि रोहिणीः पयश्
 चिरं निदधौ दुहतः ॥ गोदुहः^५ ॥

पाराऽन्या ॥ * ॥ पिठरिकायां स्थाली । स्थालाऽन्या ॥ * ॥ नचत्रे रेव-
 ती रोहिणी । रेवता रोहिणाऽन्या ॥ नमु कथं रेवती कन्या । रोहिणी
 कन्येति न स्त्र्याभ्यां मत्तत्वं दास्यम् । सत्यम् । रै विद्यते^६ यस्याः । निपा-
 तनादेवे कृते^७ । रेवती ॥ रोहितस्य रोहिणी ॥ रेवतरोहिणशब्दौ च
 मध्यवचिनी प्रातिपदिकौ । पञ्च रोहिण्यो रेवत्यो वा देवता यस्य ।
 पञ्चरोहिणः पञ्चरेवत इत्यादिप्रयोगदर्शनादिशेषो^८ द्रष्टव्यः ॥ * ॥
 लोहविकारे तालो लोकप्रसिद्धा । तालाऽन्या ॥ * ॥ दीणायां वि-

१ Sis. 5, 19; om. D.

२ सूचस्तीक्ष्णो E.

३ चैयास्तालो C.

४ Om. B. C.

५ Sis. 12, 40 (प्रीत्या निष्ठुक्तान् eds.).

६ रैविद्यते B. D. F.; A. om. from
 यस्याः to फालः खण्डेऽथो in sloka 58.

७ C. om. from रेवती रोहिणी ।
 रेवता^८.

८ B. C. om. इत्यादि.

पञ्ची । विपक्षाऽन्या ॥ * ॥ लोकवृन्दे गोष्ठी । समानजातीयो जनसमुदायः^१ । यथा । गोष्ठेषु गोष्ठोक्तमण्डलासनान्^२ ॥ गोष्ठाऽन्या । भूर्यत्र^३ गावस्तिष्ठन्ति ॥ ५६ ॥

शेषद्रव्ये खलो लक्ष्यो विदारशठमोषधीः ॥

दूतः संदेशहारिण्यां कुट्टिन्यां शम्भलो बुधैः ॥ ५७ ॥

शेषद्रव्ये खलो । खलाऽन्या ॥ * ॥ विदारो । शठी । ओषधिः ॥ विदारा । शठाऽन्या ॥ * ॥ दूतो संदेशहारिका । दूताऽन्या । यथा ।

कुप्तपुष्पशयनोऽक्षताशुचानेत्य दूतिकृतमार्गदर्शनः^४ ।

इत्यादिखल्यदर्शनादिकारान्तोऽप्यनुमीयते ॥ * ॥ शम्भं श्रेययुक्तं स्मृति श्रुतातीति वा । शम्भली । कुट्टिनी ॥ वामनस्तु दूत्यां शम्भलीत्याह^५ । न तदस्मान्नोरक्षकं लक्ष्येणदर्शनात् ॥ शम्भलाऽन्या । देशविभक्तिः ॥

कश्चित्^६ शम्भलविदारशब्दी गौरादावाह । कश्चिन्नायिकायां^७ सुन्दरी । अन्यत्र सुन्दराऽस्य बुद्धिरित्युवाच । तस्य समीचीनं गौरादावस्य दर्शनात्^८ । अयं चास्माभिर्लक्ष्यानुसारेण तत्रैव व्याख्यातः ॥ ५७ ॥

१ समानजातीयजनः D.; समानजातीये जनसमुदाये F.

२ Śiṣup. 12, 38; *आसनात् MSS.; ■ has the whole stanza with several miscorrections.

■ C. om. भूः; F. om. from भूः to खलाऽन्या in the next śloka; for A. see p. ९२, note ६.

■ विदारशठः D. E.; A. — (this śloka and comment.

■ Raghuv. 19, 23.

६ दूत्यां C.; *शम्भलीत्याह ■

७ रत्नमतिस्तु corr. D.

■ कश्चित् प्रायिकायां C.; *नायिकायां F.; om. सुन्दरी.

८ *खलादर्शनात् D.; see p. ९२

[मातङ्गानां स्नेहपानप्रकारे]

पीनः शाली वल्लभाया भगिन्याम् ।

फालः खण्डे ऽथो खनित्रे कशश्च^१

ज्ञेयः श्रोण्यां बुद्धिमद्भिः कटश्च^२ ॥ ५८ ॥]

पीनी हस्तिनां स्नेहपानप्रकारः^४ । पीना ऽन्या^५ ॥ * ॥ शाली कल-
चक्षसा । शाला ऽन्या ॥ * ॥ फाली खण्डम् । यथा^६

कर्पूरस्फारफालीकलितकिञ्चलयसस्तरौद्राभलीला^६ ।

फाला ऽन्या ॥ * ॥ खनित्रे कशी । कशा^७ ऽन्या । अश्वताडनहेतुसर्म-
मथी यष्टिः ॥ * ॥ श्रोण्यां कटी । कटा ऽन्या । व्यवस्था स्थित्युपाश्रिति-
र्वी^८ ॥ * ॥

आकृतिगणी ऽथम् । तेन । एषणी । माराची वैद्यशलाका वा^९ ।
एषणा ऽन्या । इत्यादयो ऽर्थविभागेन ज्ञेयाः ॥ ५८ ॥ इति कुष्मादि-
पाचादी ॥

१ मातङ्गात् स्नेह^० C.

२ यो रचयतिचकुश B.; खडियो^०
F.; कसिय [corr. कसस] C.; for A.
see note ६, page ९२.

३ E. —. this shloka; D. om. text
and comment and reads instead:

आकृतिगणवित्ती तेन खनित्रे कशी ।
कशा ऽन्या । अश्वताडन^० यष्टिः । खडि-
काली । यथा कर्पूरस्फाकालीवक्षित-
किञ्चलय अश्वरोद्दामभाधलाः श्री-
यति वरयुवतिजनैर्यथ धारागृहेषु । का-
ला ऽन्या । श्रोण्यां कटी । कटा ऽन्या ।
व्यवस्था स्थित्याधारो वा । करणे एष-
णी । एषणा ऽन्या । कलचभस्त्रिणां प्रा-

ली । शाला ऽन्या । इत्येते शब्दा अन्ये
पि अर्थविभागाश्रया द्रष्टव्याः ॥

■ पाना हस्तिनां B.; प्रकारे F.

५ ■ C. — पीना ऽन्या.

६ किञ्चलय A. F.; अश्वरो^० MSS.

७ कशी । कसा B. C.; see note २.

■ व्यवस्था स्थित्युपाश्रितिवी A.; व्यव-
स्थास्थित्युपाश्रिति वा B.; उपश्रिति
वा C.; स्थित्युपाश्रितिवी F.; D.
see note ३. [i.e. 'seat for resting,' as
Prof. Roth suggests, cf. Mahr. कटा =
कट्टा 'a raised place for resting burdens,
a seat.']

९ वैद्यः शलाका वा B.; विद्यः ।
शलाक वा C.

लोहितश्रुवकताल्लिगुक्क्षाः १

बभ्रुवल्गुमनुसूनुतलुक्षाः २ ।

तस्यमण्डुकपिकन्धकवृक्षाः ३

मन्तुतन्तुतनुमन्तुतरुक्षाः ४ ॥ ५९ ॥

यच्छोहितादिशकलान्तयञ्कौरव्यासुरमाण्डूकाङ्गायन्^५ इत्य-
मेन स्त्रियः नित्यं ली भवति ङायनादेशश्च ॥ लौहित्यायनी ॥ * ॥ औ-
व्यायणी ॥ * ॥ कात्यायनी^६ ॥ * ॥ आशिगव्यायनी^७ ॥ * ॥ काङ्क्षाय-
णी ॥ * ॥ बाभ्रव्यायणी । कौशिकी^८ तु बाभ्रवी बाभ्रव्यायणी ॥ गर्गादौ^९
तु बभ्रुः कौशिक इति पाठादिति नः संमतम्^{१०} । वामनस्तु बभ्रुपाठं
मन्यते^{११} । कपिशब्दश्च ॥ * ॥ वालाव्यायनी^{१२} ॥ * ॥ मानव्यायनी ॥ * ॥
सौमव्यायनी ॥ * ॥ तालुच्यायणी^{१३} ॥ * ॥ ताण्ड्यायनी ॥ * ॥ माण्ड-
व्यायनी ॥ * ॥ काप्यायनी । आङ्गिरसी तु कापी काप्यायनी^{१४} ॥ * ॥

॥ कटाक्षिगुं A.; *काषा B. C.;
*मुकक्षा F.

२ बभ्रुवल्गुमनुसूनुतलुक्षाः B.; बभ्रुवल्गुं
D. E.; *सूनुतनुषा A.

३ तस्यमण्डुकपिकन्धकवृक्षाः D.
मन्तुमन्तु B.; *कर्षकवृक्षा C.; *तरसा.
F.

४ for तनु D. E.; मन्तुवृक्षा A.;
मन्तुतरसाः B. C.

५ यच्छोहिं यञ्कौरव्यासुरिमण्डु-
कानुदेयन् A.; (य oblit.) लौहितादि-
शकलान्तयञ्कौरव्यासुरिमण्डूकाङ्गायन् D.;
*ङ्गायन् B.; *यञ्कौरव्यासुरिमण्डूका-
ङ्गायन् C.; *यञ्कौरव्या F.; ? the
double यञ्; cf. P. iv. 1, 16-19.

६ लौहित्यायनी औव्यायनी

यनी A.; लौहित्यायनी औव्यायणी का-
त्यायनी B.

७ आशिगव्यायनी D.; शिगव्यायना
B.; लौगव्यायनी C.; F. adds शिगव्या-
यनी.

८ कौशिका B.; कौसिकी D.

९ *बाभ्रव्यायणी औ गर्गादौ B.

१० *इति न संमतं । B. C. F.; cf. §1.
249.

११ वामनस्तु पाठं मन्यते B. C.

१२ वा for च B. C.; वालाव्यायनी B.

वालाव्यायनी C.; बाभ्रव्यायनी D.

१३ तालुच्यायणी B. C.; तालुच्याय-
णी A.

१४ काप्यायनी B. C. F.

काव्यव्यायनी^१ ॥ * ॥ वार्ध्यायणी^२ ॥ * ॥ मानव्यायनी ॥ * ॥ तान्त-
व्यायनी^३ ॥ * ॥ तामव्यायनी^४ ॥ * ॥ माङ्गव्यायणी ॥ * ॥ तारुव्या-
यणी^५ ॥ ५८ ॥

गुहलुः संशितः शङ्कुमनायीलिगुसम्भवः ६ ।

वतराडः शकलो मङ्गलतुच्छजिगीषवः^७ ॥ ६० ॥

गौहलव्यायनी^८ ॥ * ॥ सांशित्यायनी^९ ॥ * ॥ शाङ्गव्यायनी ॥ * ॥
मानाव्यायनी ॥ * ॥ लैगव्यायनी^{१०} ॥ * ॥ साम्बव्यायनी^{११} ॥ * ॥ अनाङ्गि-
रसी तु वातण्ड्यायनी^{१२} । शिवादिपाठाद् वातण्डी । आङ्गिरसी तु
वतण्डी^{१३} । अस्त्रीयपाककर्षपुष्पफलमूलवालान्ताज्जातेरित्यनेन^{१४}
कीप्रत्ययः ॥ * ॥ शाकव्यायनी ॥ * ॥ माङ्गव्यायनी^{१५} ॥ * ॥ लातव्या-
यनी^{१६} ॥ * ॥ आर्ध्यायणी । रौद्र्यायणीत्यन्वः^{१७} ॥ * ॥ जैगीषव्याय-
णी ॥ ६० ॥ इति खोदितादिः ॥

१ काव्यव्यायनी A. D.; काव्यव्याय-
नी C.

२ वार्ध्यायणी D.; वार्ध्यायिणी B.

३ Om. A.; तान्तायनी B.

४ तामव्यायनी ■; om. F.; *मा-
व्यायणी D.

५ तारुव्यायणी B. C. F.

६ शङ्कुमनायी E. and corr. D.; शङ्कु-
मनायी लिगुसम्बन्धः । A.; *संभवः B.
C.; संभवः D.; संघषः E.; लिगुसम्बन्धः F.

७ वतराडः शकलो B.; मन्गलतु E.;
मन्गलतु^१ F.; *सङ्गु D.; अङ्गलिगी-
■; A.

८ गौहलव्यायनी A. D.

९ सांशित्यायनी A.; सांशित्यायनी
B. C.

१० शांकायनी लैगव्यायनी B.; लै-

गव्यायनी F.; मानाव्यायनी^१ C.;
मानाव्यायनी^१ D.

११ सांभव्यायनी A. B. C. D.; K4p. V.
MS. II. O. 2440 has शङ्गु (not शङ्कु).

१२ अनाङ्गिरसा^१ B.; वाङ्गव्यायनी
C.; for शिवादि^१ = fl. 212.

१३ आङ्गिरसा^१ C.; वतुण्डी B.

१४ (अ obliterated) स्त्रीपाठ^१ D.; cf.
P. IV. 1, 63-4.

१५ माङ्गव्यायनी B.; माङ्गव्यायनी
A.; D. corr. माङ्गव्यायनी

१६ लातव्यायनी B.; D. corr. ला-
गव्यायनी; लातव्यायनी F.

१७ Thus D. F.; आर्ध्यायनी । त्यन्वः ।
A.; आर्ध्यायणी रौद्र्यायणी रौद्र्याव-
णीत्यन्वः B.; आर्ध्यायणी । रौद्र्यायणी ।
रौद्र्यायणीत्यन्वः C.

यच्छब्दो मेनका चाप दण्डकापिप्पकेटकाः ।

रेवका धारका चैव द्वारकादेवकैरकाः^१ ॥ ६५ ॥

यदादय एडकास्ताः स्थातोऽयदाम्^२ इत्यनेनाकारखेत्वं यत्प्राप्तं
यदादिपर्युदासात् तद्भाजो ॥ भवन्ति ॥ यका ॥ * ॥ मनिपचिमचां
मासीत्यनेनाकारखेत्वे^३ । मेनका । अपसराः ॥ * ॥ दण्डका । अरखम् ॥
वर्षाणि तिष्ठतु चतुर्दश दण्डकायाम्^४ ॥

प्राप्तानि दुःखान्यपि दण्डकेषु संविध्यमानानि सुखीवद्भुः ॥
इति रघुकाव्ये चिन्त्यम्^५ ॥ * ॥ पिप्पका ॥ * ॥ इक्षते कान्यते प्रासादा-
दिषु या सा । इष्टका स्तदिकारः ॥ * ॥ रेवा नदी । ततः संज्ञार्या के ।
कुत्सादौ वा । रेवका ॥ * ॥ धारयतीति धारका ॥ * ॥ द्वारप्रकारा ।
धारका नगरी^६ ॥ यथा धनंजयस्य ।

चक्षत्यताकामुद्भूतोरणां तावविचिताम् ।

धारकां गोपुरद्वारैः किष्किन्धनगरीमिव^७ ॥

देवका । अपसराः ॥ * ॥ एरका । उदकदण्डजातिः ॥ ६१ ॥

क्षिपका ध्रुवका चरका तत्सेवकया करकाचटके स्तः^८ ।

अवकालहके अलका स्यात् कन्यकया ध्रुवकैडकया च^९ ॥ ६२ ॥

क्षिपतीति क्षिपका । आयुधम् ॥ अथवा । अज्ञाता क्षिपा । क्षिप-

१ रेवका धारका चैव द्वारकादेव-
A.; *धारकादेव° E.

२ ? एडकांतास्थातोयदाम् A. D.;
*तास्थातोय° F.; परकांतास्थातोय°
B.; एरकास्थास्थातोय° C.; cf. P. vii.
3, 44-46.

३ मनिपचिमचां B. F.; मेतीति प-
विपची° C.; मनिपचिमचां मासीत्य°
D.; cf. K&S. V. vi. 4, 120; Up. S. 5, 37.

४ Anarghar. (Calc. S. 1732, p. 116)
4, 66.

५ Raghuv. 14, 25.

६ द्वारका नदी नगरी B. C.

७ द्वारकागपुर° A. B. C., original
D.; किष्किंधानम्° F.; किष्किंधन°
B. D.

८ क्षिपकाध्रुवकाचटकाः सेव° E.

९ अवकालहके °ध्रुवके° E.

का ॥ * ॥ धू विधूनने । भुवतीति भुवका । आवपनविशेषः ॥ अथवा ।
अज्ञाता भुवा । भुवका ॥ * ॥ चरका ॥ * ॥ सका ॥ * ॥ सेवा^१ भक्तिः ।
कुक्षिता वा सेवा । सेवका ॥ * ॥ करका । वर्षोपलः ।

नान्कुर्वीथास्तुमुसकरकावृष्टिदासावकीर्णान्^२ ।

केचित्तु करकशब्दं पुंस्त्राजः । कमण्डलौ च करक^३ इति ॥ * ॥ चट-
का ॥ * ॥ अवतीति । अवका । शैवसम्^४ ॥ * ॥ लहका ॥ * ॥ ललका ।
नगरी ॥ * ॥ कन्यका ।

सर्वर्णकन्यका रूपयौवनारम्भशालिनी^५ ॥

भुवतीति भुवका । आवपनविशेषः^६ ॥ अथवा । कुक्षिता भुवा । भुव-
का ॥ * ॥ एङका । अविजातिः ॥

वेगवती हन्द्ः । चिसकारपरं मुहकं चेदेगवतीति च भादय भौ गौ ॥

आकृतिमण्योऽयम् । तेन यथादर्शनमन्येऽपि भवन्तीति ॥ ६२ ॥

इति यदादिः ॥

इति

श्रीगोविन्दसूरिशिष्यपण्डितश्रीवर्धमानविरचितस्त्रीयगणरत्नमहोद-
धियन्यवृत्तौ अथमो नामाध्यायः^७ समाप्तः ॥

१ संवका सेवा F.; सेवा A.

२ Meghad. 54.

३ कमण्डलू च^० A. D.; कमण्डलू क^०

C.; कमण्डलुः क^० F.; कमण्डलूक क^० B.;

Am. K. 3, 4, I, 6.

४ शैवसं A. D.; शैवसं F.

५ Vām. Kāvya. 3, 2, 3; सर्वर्ण

स्यका^० ed. Capp.

६ आवपनपनविशेषः B.; D. corr.

आवर्तनवि^०.

७ गोविन्दाचार्यशिष्य^० D. E.; *प्र-

थमोध्यायः E. F.

द्वितीयोऽध्यायः ॥

अर्धर्चध्वजकुञ्जशीधुमधवो वर्चस्कूर्चौढकाः^१

पङ्कानीकपिनाकनिष्कपटाष्टकः किरीटः कुटः ।

कूटः कङ्कटकर्बटाण्डशकटा वल्मीकसानू नटः ।

खण्डोद्योगविडङ्गमृङ्गसरकाः पुङ्गवज्जी मोदकः^२ ॥ ६३ ॥

एतेऽर्धर्चादयः शब्दाः पुंसि नपुंसके साधवो भवन्ति ॥ अर्धसाधौ ।

अर्क् च । अर्धर्चः । अर्धर्चम् ॥ * ॥ ध्वजं पताका ॥ * ॥ कुञ्जो वनपञ्चो
हस्तिदन्तश्च^३ । यथा ।

अथोष्णभासेव समेरुहज्ञान् विहीयमानानुदयाय तेन^४ ॥

निकुञ्जोऽपि ॥ * ॥ श्वेते मृदाल्यनेनास्मिन् वा हिताहितप्रतिपत्तिरिति
शीधुर्मद्यम्^५ ।

मनोज्ञगन्धं सहकारमङ्गं पुराणशीधुं नवपाटलं च^६ ॥

मधुर्द्राचादिमद्यम्^७ ।

विभक्तौ मधुरतामधिपानं रागिभिर्द्युगपदेव पपाते^८ ।

आननैर्मधुरसौ^९ विकसद्भिर्नासिकाभिरसितोत्पलनयः ॥

वर्चस्कं शकृत्^{१०} ॥ * ॥ कूर्चो दीर्घमात्रु^{११} ॥ * ॥ आढकं मानविशेषः ॥ * ॥

पङ्कं कर्दमः^{१२} । यथा ।

१ ध्वजकुञ्जः E.; शीधुः A.; कूर्चौढकाः D. E.

२ विडङ्गसरकाः B. C. (in C. मृङ्ग is supplied).

३ वनपञ्चो B.; वनपञ्चो A. D.;

४ हस्तिदन्तिय A.; वनपञ्चो F.

५ Kirāt. 3, 32.

६ श्वेते सुखतीनास्मिन् हि D.; * प-
तिवीधुः A

६ शीधुः A.; Ragl. 16, 62.

७ मधु द्राः B. C.

८ मधुरतां मधुपानं D.; 84-10, 8
(*चतिमार्थ eds.).

९ मधुरसौ eds. for मधुर सौ.

१० वर्चस्कः F.; शकृत् A

११ रजसुः B. C. F.

१२ पङ्कः F.; A. om. पङ्कं कर्दमः

पुरोगैः कलुषास्तस्य सहप्रस्थाधिभिः कृशाः ।

पद्यात्मकाधिभिः पद्याश्चकिरे मार्गनिबन्धाः^१ ॥

अनीकं सैन्यं संग्रामस्य ॥ * ॥ पिनाको रुद्रधनुः । निशूलं च ॥ * ॥ निष्क
आभरणम् । कण्ठे निष्क इवार्पितः^२ ॥ * ॥ कपटं व्याजः ॥ * ॥ टट्टः
पाषाणच्छेदनः^३ ॥ * ॥ किरीटो मुकुटम् ॥ * ॥ कुटं घटः । हलाकृवि-
शेषश्च^४ ॥ * ॥ कूटम् । संचातो माया निखलो मृगादिवधार्थं क्लृप्तं^५
कैतवम् अयोधनः शैलशृङ्गं शीराङ्गं च^६ ॥ * ॥ कट्टं संग्राहः ॥ * ॥
कर्पटः । नद्यद्रिवेष्टितं खेटं कर्पटं शैलवेष्टितम् ॥

दुर्गस्य कर्पटम् अल्पोपकरणस्थानमित्याह^७ ॥ * ॥ अण्डं पद्मादिप्र-
सवः ॥ * ॥ शकटो गन्धी ॥ * ॥ वल्लीको वामलूरः ॥ * ॥ सानु प्रस्थम् ।
सानूनि गन्धः सुरभीकरोति^८ ॥ * ॥ नटो नर्तनविशेषः^९ । आनट इति
शाकटावनः ॥ * ॥ खण्ड इत्युपकारविशेषः शकलं च^{१०} । यथा ।

नूनं परिपूरणाय ताराः स्फुरन्ति प्रतिमानखण्डाः^{११} ॥

खण्डनक्रियावाचिनस्तु वाच्यलिङ्गतैव । खण्डो घटी । खण्डो घटः^{१२} ।
खण्डं कुलम् ॥ * ॥ उद्योग उत्साहः^{१३} ॥ * ॥ विडङ्ग औषधम् ॥ * ॥
शृङ्गो विषाणम् ॥ * ॥ सरकं मद्यम् ॥ * ॥ पुङ्खः शराङ्गम्^{१४} ॥ * ॥ अजं
पुङ्खः ॥ * ॥ मोदकं मत्स्यविशेषः ॥ ६३ ॥

१ एकं चकिरे° A. B. C. D.; A. B. C.
om. the first half-śloka; Raghuv. 4, 31
additional pl.; cf. Anfr. Cat. p. 112, a.
२ Kum. S. 2, 49, V. 1. cf. Oxf. Cat.
p. 115, b.

३ पाषाणभेदकः F.

४ हलाकृविशेषश्च A.

५ क्लृप्तं B. C.; मृगादिवत्सर्वं क्लृप्तं D.

६ शीराङ्गं च A. D.

७ कर्पटः अल्पो° F.; अल्पोपकरण-
मित्याह A.

८ Kum. S. 1, 9.

९ नर्तकविशेषः F.

१० शकलं च A.

११ Anarghar. 7, 82 (प्रतिपूरणाय ed.

Calc. S. 1782, p. 215); D. om. fr. यथा.

१२ खंडी घ-खंडो° B.; खंडी घखंडो
G.

१३ उद्योगमुत्साहः A. D.

१४ शरस्य° A. B. C. (1); सरस्य° D.;
शरस्यानुजं F.

शाको भस्त्रककल्कशूकनिकटाः शुल्कं निदाघो नखो

बाणद्रोणमुवर्णभूषणरणाः कार्षापणस्तोरणः ।

काण्डस्ताराडवदण्डभण्डपिटकाः सक्तुस्तडागव्रणौ १

पेटो मण्डकवारवाणचरणा वस्त्राश्चैरावताः ॥ ६४ ॥

शाकं भस्त्रविशेषः २ ॥ * ॥ भस्त्रको मूर्ध्ना ॥ * ॥ कल्कम् । औषधानां
निर्धामो दन्तः पातकं च ३ ॥ * ॥ शूकं धान्यादेः सूची । दृष्टिकादेः
कण्टकोऽपि ॥ * ॥ निकटः समीपम् ॥ * ॥ शूलको मण्डपिकायामाव-
स्थानं स्त्रीधनं च ४ ॥ * ॥ निदाघं शीघ्रः ॥ * ॥ नखं पाणिजः । यथा
रुद्रस्य त्रैलोक्यमुन्दर्या ॥ स्त्रिवर्णने ॥ । व्योक्त्याज्जितदन्तवेदनाप्रकृष्या
प्रसादनार्थं पादस्तनानि चन्द्रमण्डलानीवोक्त्वस्थानि नखानि धार-
यन्तम् ६ ॥ * ॥ बाणं शरः ॥ * ॥ द्रोणं चतुराङ्कोऽष्टाङ्को वा देव-
भेदात् ७ ॥ * ॥ सुवर्णं कनकम् । दुर्गन्धुः स्त्रीनरसिङ्ग इत्याह ८ ॥ । सुवर्णं
इति शाकटायनः ९ ॥ * ॥ भूषणम् अलंकारः ॥ * ॥ रणनि दुःसुभयो
ऽचेति रणम् । यथा । १० रणे रभवनिर्भिन्नादिपपाटविकासिनि ॥ रम-
येन निर्भिन्ना दिपपाटविकानामवर्थो यच्च तदित्यर्थः ॥ * ॥ कार्षापणं
हिरण्यप्रमाणम् । अण्प्रत्ययं विनापि पुनपुंसकवाचीत्यर्थः ॥ * ॥ तोरणं
वन्दनमात्रा ॥ * ॥ काण्डः शरो नाखं वर्गो वारि कुक्षितं च ॥ * ॥
ताम्रवम् । उद्धत-भुत् ११ दण्डविशेषश्च ॥ * ॥ दण्डं यद्विषयतुर्घोपायो
दमो मन्दाश्च ॥ * ॥ मण्डं सर्वरसार्ता ब्रह्मव्याणां मुखम् ॥ * ॥ पिटकं

१ शक्तुः A.; सक्तुस्तडागव्रणौ पेटो
मण्डः E.

२ भस्त्रादिविशेषः D.; भस्त्रविशेषः A.

३ दण्डः D.; दण्डपातकं च B. C.

४ स्त्रीधनं च D.

५ Om. C. F. [P हस्तवर्णने].

६ * द्रवोक्त्वकनखानि A.; D. —
from ॥ रुद्रस्य.

७ B. C. om. ऽष्टाङ्को cf. Weber
Jyot. p. 81; D. om. from द्रोणं.

८ दुर्गन्धुः नरसिङ्गः F.

९ सुवर्णः कनकः दुर्गन्धुः स्त्री-
शाकटायनः A.; om. D. [P स्वर्णं इति-
or सुवर्णं masc. only].

१० D. om. from भूषणं; Slt. 19.

११ उद्धतभुत् B.; उद्धतं भुत् F.

गच्छीलकः^१ । विस्फोटवाची तु विलिङ्गः^२ ॥ * ॥ मनु यवादिवि-
कारः^३ ॥ * ॥ तडागः सरः ॥ * ॥ अर्षं चतम् ।

विपक्षचिन्तोक्तायना नखत्रणाशिरोहिता विभ्रममण्डनेन ये^४ ॥
समासे तु पुंलिङ्गो यथा नाडीत्रयः ॥ * ॥ पेटं^५ संहतिः परिच्छदश्च
॥ * ॥ मञ्चकं शयनविशेषः ॥ * ॥ वारम् आच्छादकं वानमस्य प्लव-
ङ्ग्यादेः^६ प्राग्गदित्यनेन एते^७ । वारवार्यं कञ्चुकः ॥ वाणे वारणस्य
व्यत्ययो^८ मधूरस्यं सकादित्यादिति श्रीभोजः ॥ * ॥ चरणं पादः । यथा ।

स्वसति चरणं भूमौ न्यस्तं न चार्द्धतरा मही

स्फुरति च तथा वामो बाहुस्तनुश्च^९ विकस्यते ।

शकुनिरहितस्यायं तारं विरोति हि नैकशः

कथयति महाघोरं वृत्तं न चात्र विचारणा^{१०} ॥ * ॥

वस्त्रो वायः ॥ * ॥ अम्बरो वस्त्रम् ॥ * ॥ ऐरावतम् । इन्द्रगजः ॥ ६४ ॥

चरकमठविटङ्कस्येडिता भूतवृत्त-

प्रयुतघृतवसन्ता हस्तबुस्तापराह्णाः ।

पलितफलककक्षा^{११} नामकर्मभिधाना-

ऽयुतशततृणनीडा यौवनोद्धानयानाः ॥ ६५ ॥

१ नाडीलकः B. C.

२ विस्फोटवाचा तु^० B.; विस्फोट-
वाची^० F.

३ मनु यवादिविकारः A.

४ Kirāt. 8, 34; विपक्षचिन्तो^० A.;
■. ■. from विपक्ष to नाडीत्रयः.

५ पेटं A. B.; पेटः C. (orig. पटः).

६ प्लवङ्ग्यादेः D.; प्लवङ्ग्यादेः F. (P.
viii. 4, 3; 34).

७ यौले A. ■.; यौले C.

■ Thus A. (वारस्य); वारवार-
स्य^० D.; वारस्य वारस्य व्यत्ययो B.;

C. corr. वारवारस्य^०; वारस्य वारस्य
वा मधूर^० F.

९ बाहुः स्तनश्च B. C. F.

१० वृत्तं^० A.; वृत्तं तवाच B. C. D.—
Mṛiccheśh. act 9, p. 143 (ed. St.):

स्वसति चरणं ■ चार्द्धतमा मही
स्फुरति नयनं वामो बाहुर्मुञ्च्य वि^० ।

शकुनिरपरस्यायं तावद्विरोति हि^०

कथयति महाघोरं वृत्तं न चात्र^० eds.

११ कंठा A.; कथा C.; कंठा D.;

कक्षा F.

चरकं शास्त्रविशेषः ॥ * ॥ मन्त्रं व्रतिनां स्नानम् ॥ * ॥ विट्कं कपो-
तपाणी ॥ * १ ॥ खेडितो मुखध्वनितभेदः २ ॥ * ॥ भूतः पिशाचः ॥ * ॥
दृप्तः शीतलम् ॥ * ॥ प्रयुतम् । दश लक्षाः ॥ * ॥ घृतः । आच्यम् ॥ * ॥
वसन्तम् । अतुविशेषः ३ ॥ * ॥ हस्तं पाणिः ॥ * ॥ मुखं मांसमकु-
ली ४ ॥ * ॥ अपराङ्गं दिवसापरार्धभागः ॥ * ॥ पश्चितः । पाशुराः
केशः ५ ॥ * ॥ फलकः खेटकम् ६ ॥ * ॥ कण्ठं ७ पापम् ॥ * ॥ नामा ॥ * ॥
अधं कर्मा ८ ॥ * ॥ अभिधानं नाम शब्दश्च ॥ * ॥ अयुतम् । दश सह-
स्राणि ॥ * ॥ शतः । संख्याविशेषः ॥ * ॥ दृष्यः शय्यः ॥ * ॥ भौतः कु-
लायः ॥ * ॥ धौवनो द्वितीयं वयः ॥ * ॥ उद्यान आरामः ॥ * ॥ यानो
वाहनम् ॥ ६५ ॥

तीर्थप्रोथी नलिनपुलिनस्तेनयोधीषधानि

स्थानं शूर्पं ९ निधनशयनवीपपुच्छायुधानि ।

धूर्धं गूथं कुणपकुतपक्षेमवर्णीसनानि

छन्नाकाशप्रतिसरमुखाष्टापदाख्यवर्षाः १० ॥ ६६ ॥

तीर्थः पुच्छस्नानम् ॥ * ॥ प्रोथोऽद्यादीनां ॥ * ॥ नलिनः
कमलम् ॥ * ॥ पुलिनः शैकतम् ११ ॥ * ॥ स्तेनं चौर्यं चोरश्च ॥ * ॥ योधं
सुभटः । यथा सूर्याचार्याणाम् १२ ।

१ कपोतपाणा खेडितो B.

२ मुखध्वनिभेदः B.

३ वसन्त अ० B. C. F.

४ मांसं । F. ; मांसकुली D.

५ पाशुरः केशः F.

६ खेटकं B. ; खेटकं D.

७ कण्ठं A. ; कण्ठं D. ; किरणं F.

८ अयकर्मा A. ; अयाकर्मा C.

९ शूर्पं all MSS.

१० छन्नाकाशः E. and corr. D. ;

प्रतिशूरः C. D. E.

११ शैकतं A. ; सोकतं B.

१२ शूर्याचार्याणां A. ; D. corr. स्तेना-
चार्याणां.

बोधैर्बोधानि हन्यन्ते क्रोधान्तेः सिन्धुरेर्गजाः ।

■ गच्छते स्वपचोऽपि धिक् क्रोधमसमञ्जसम् ॥

श्रीपथो भेषजम् ॥ * ॥ स्नानम् । आधारः ॥ * ॥ शूर्प^१ मानविशेषः ॥ * ॥

निधनो मृत्युः ॥ * ॥ शयनः शय्या ॥ * ॥ क्षीपम् । अन्तरीपः ॥ * ॥ पुच्छं

लाघूलम्^२ ॥ * ॥ आसुधो हेतिः ॥ * ॥ दूयः पशुसमूहः । दयोर्यूययोः

समाहार इति विपक्षे दियूयमित्यपि शाकटायनः ॥ * ॥ गूखो विष्टा ॥ * ॥

कृष्णं श्वः ॥ * ॥ कुं तपति सूर्योऽचेति कुतपः आह्नकाक्षः । यत्कृतिः ।

दिवसस्वाष्टमे भागे मन्दीभवति भास्करः^३ ।

स कालः कुतपो यत्र पितृभ्यो दत्तमचयम् ॥

पक्षा हागरोममघो वस्त्रविशेषः ॥ * ॥ क्षेमः । कुशलम् ॥ * ॥ वर्षम् ।

अक्षरम् । शुक्लादिदिवादिभुतिवाचो तु पुंसिङ्गः^४ ॥ * ॥ आसनः पी-

ठम् ॥ आहृत्वा । असर्ग^५ वृत्तविशेषः ॥ * ॥ कृत्स्न आतपनम् ॥ * ॥

आकाशो नभः ॥ * ॥ प्रतिशरः । कक्ष्यं वाहिनीजघनं च^६ ॥ * ॥

मुखो वदनम् ॥ * ॥ अष्टसु लोकेषु पदं प्रतिष्ठाऽस्येति संज्ञायामष्ट^७

इत्यनेनास्ति । अष्टौ पराम्यव । अष्टापदं शारीफलम्^८ । अष्टापदः

सुवर्णम् ॥ * ॥ अरण्यः । अटवी ॥ * ॥ वर्षं दृष्टिः संवत्सरश्च । यथा ।

पुण्यवर्षं इव मौक्तिकवर्षः^९ ॥ ६६ ॥

१ शूर्पं all MSS.

२ पुच्छं भावे लाघूलं F.

३ भास्करे A. B. C. F.; Śabdakalp.
s.v. कुतप reads: °रः । स कालः कुतपो
क्षेयः पितृभ्यामहमचयम् ॥ इति शाता-
तपः । cf. Schol. on Hem. Abh. 141.
Acc. to Prof. Roth, not in Śāst. in Cat.
Śaṁṁṁ. The Vāchaspatyam has °रः ।

■ सः कुतपो क्षेयः पितृणां दत्तमच-
यम् ॥ मतं पु०. The Matsyap., acc. to
Prof. Haas, has: । तथाष्टमो मुहूर्तो यः

स ■ कुतपः कृतः । मध्याह्ने सर्वदा
यस्माद्यन्दीभवति भास्करः ।

■ शुक्लादिदिवादिभुति° B. C. F.

४ असुत्वा° B.; आसर्ग F.

■ प्रतिशरः° D.; °कक्ष्यं । वाहिनी
जघनं च A

५ Cf. Pāg. vi. 125.

८ शारीफलं A.; शारफलं B.; शा-
रीरफलं C.; शारिफलं F.

९ D. has only वर्षं संवत्सरः; cf. Ślo.
10, 74; पुण्यवृष्टिरिव मौक्तिकवृष्टिः eds.

कमण्डलुर्मण्डपकुट्टिमाबुदा-

ऽवतंसपाराः शतमानचन्दनौ^१ ।

समानयूपौ दृढमूषिकौदना^२

दिनं विमानं च वितानलोहितौ ॥ ६७ ॥

कमण्डलुः करकं कुट्टिका च^३ ॥ * ॥ जमाययः ॥ * ॥ कुट्टेन
निर्गुप्तः । घणभावादिम^४ इत्यनेन । इमप्रत्यये । कुट्टिमो बहुभू-
मिकम्^५ ॥ * ॥ अर्बुदो दशकोटिरक्षजो व्याधिस^६ । पर्वते तु पुंलिङ्गः
॥ * ॥ अवतंसं शेषरम्^७ ॥ * ॥ पारः परतीरम् ॥ * ॥ शतं मामाना-
मस^८ । शतमानो भूभागविशेषः ॥ यदा । शतमानं रूपपक्षम् ॥
यत्स्रतिः^९ ।

दे कृष्णसे रूपमाषो धरसं षोडशैव ते ।

शतमानं तु दशभिर्धरैः प्रसमेव च ॥ * ॥

चन्दनौ मलयजम् ॥ * ॥ समानः सदृशम् ॥ * ॥ यूपौ मुहनिर्धायः ॥ * ॥
दृढोऽविनष्टम् ॥ * ॥ मूषिकम्^{१०} । आसुः ॥ * ॥ उद्यते मिथ्यते व्यञ्ज-
नैरिति । ओदनम्^{११} ॥ * ॥ दिना वासरः ॥ * ॥ विमानो देवतायाम्
सप्तभूमिकगृहं च^{१२} ॥ * ॥ वितानो याग उल्लोचो विस्तारश्च । तुष्कवा-
चो तु चिलिङ्गः ॥ * ॥ लोहितः शोणितम् । गुणवचनस्तु वाच्यलिङ्गः ।
लोहितो गौः । लोहिता शटी । लोहितं वस्त्रम् ॥ ६७ ॥

१ वतंसपाराः^० B.; शततमानं चन्द-
नौ B.

२ समानयूपौ A.; *मूषिकौदना F.

३ कुट्टिका च B.; कुट्टिका च C.

४ Thus A. (घणवत्); *घणवत्तावा^०
B.; यणवत्तावा^० C.; घणवावादिम
D.; घणभावादिम F.; cf. P. iv. 4, 20 V.

५ *भूमिका D.

६ *कोटि चषो व्याधिस D.

७ शेषरं B. F.

८ शतं मानमस D. F.

९ Yajñ. I. 303-4.

१० मूषकं F.

११ उद्यते मथ्यते पथ्यते इत्योदनं D.

१२ देवयानं F.; *वं नृहं B. C. F.

अंसक्षीरकषायविद्यविटपा^१ नेचाप्ययी शेखरः

केदाराम्रमशस्यमूलवलयो बालस्तमालो मलः ।

गुल्माङ्गारविहारतोमरसाः पाचं पवित्रं पुं

मध्यं बुधमृणालमण्डलनला नालप्रवालोत्पलाः ॥ ६८ ॥

अस्यते भारेण । अंसं स्कन्धः^२ ॥ * ॥ शीरं पयः ॥ * ॥ कषायं तुष-
राख्यो^३ रसो निर्यासरामविशेषौ च ॥ * ॥ विटो मण्डलम् आङ्ग-
तिष्ठ ॥ * ॥ विटपं स्तम्भः । स्कन्धादूर्ध्वं तरोः शाखा ॥ * ॥ नेचो
नयनं परिधानपरिमाणविशेषौ च^४ ॥ * ॥ अवयवम् । अक्षिङ्गसंख्यम्^५
॥ * ॥ शेखरम् । आपीडः ॥ * ॥ क्षिद्यति । आर्द्राभवति पाकार्यं जस्ते-
नेति केदारम् । चेचविशेषः ॥ * ॥ आम्नो मुनीनां स्थानम् ॥ * ॥
जलं वंशादीनां कीलविशेषः ॥ * ॥ गुल्मं ग्रहरणविशेषो रजा च ॥ * ॥
वलयो हस्ताभरणम् । यथा ।

तनुत्तरमणीयस्य मध्यस्य च भुजस्य च ।

अभवन्नितरां तस्या वल्लभः कान्तिदृष्टये^६ ॥

नालं शिशुः केशय ॥ * ॥ तमालं वृक्षविशेषः ॥ * ॥ मलः पापविट्कि-
टानि^७ । यथा सागरचक्रस्य ।

मुष्णातु कल्मषमलानि मनोऽपकूल-

खेत्तन्मरालमिथुनात्तपनात्मजेव^८ ॥

स्यतौ तु । ■■■ शुक्रमल्लङ् मल्लो मूत्रं विट्कर्णविण्मलाः ।

स्येभ्यश्च दूषिका खेदो दादशैते नृणां मलाः^९ ॥

१ अंसं A.; अंसं शी० विटपा B.

६ A.D. om. fr. यथा; cf. p. ११५, B. ३.

२ अस्यते D.; अंसं A.; अस्यते

७ किटानि A.; वीर्याणि corr. D.

अंसः स्कन्धः C. F.

८ मुष्णातु A.D.; मनोपकूलखेत्त-
नालं A.; मनोपकूल D.; मतोप-

३ तुषराख्यो C.; तुषराख्यो D.

कूलं मिथुनात्तपं F.; मनोपं B. C.

४ नयनं परिमाणविशेषस्य A. D. F.

९ Ma. B. 135.

५ संख्ये D.; संज्ञा A.

गुल्मः प्रकाशम्^१ । यदा । गुह्यते व्याकुलीक्रियन्ते^२ पथिकसार्धस-
स्त्रिमिति गुल्मः । आयस्त्रानम् ॥ * ॥ अकृति^३ गच्छति निर्धूमकाला-
म्रितमिति । अङ्गारो वज्रिदग्धकाष्ठम् ॥ * ॥ विहारं भित्तुस्थानम् ॥ * ॥
ताम्यन्ति काङ्क्षन्ति तेनारोन्महर्तुमिति तोमरं शर्वला^४ ॥ * ॥ रश्मम् ।
मधुरादिः शृङ्गारादिश्च विषं वीर्यं रागश्च ॥ * ॥ पाचो भाजनम्^५ ।
अचास्य पाठः प्रचुरप्रयोगापेक्षः^६ ॥ * ॥ पवित्रः पावनम् ॥ * ॥ पुरः
पुरी ॥ * ॥ मधः । उदरम् ।

आकर्षते बोर्ध्वमपि कशीयान्

अत्युन्नतत्वात् कुचमण्डलेन^७ ।

नन्नाम मध्योऽतिगुह्यभावां^८

निताम्यमाक्रान्त इवाङ्गनामानाम् ॥

युग्मम् अधोभागः ॥ * ॥ मृणालो विषम्^९ । मृणालीत्यपि दृश्यते
महाकविलक्ष्येषु^{१०} ॥ विषाङ्कुर इत्यन्ये ॥ * ॥ मण्डलो विष्मं भूभाम-
विशेषश्च । यथा ।

अयमनेन महोदधिभोगिना वलचितो वसुधाफलमण्डलः^{११} ॥

नलं शुषिरं^{१२} हणम् ॥ * ॥ नालः पुष्करादीनां दण्डः ॥ अमरमा-
लायां तु नालं नाला स्त्रियामिति स्त्रीलिङ्गोऽभिहितः^{१३} ॥ * ॥ प्रवालं
पल्लवो विद्रुमश्च ॥ * ॥ उत्पल्लो जलजम् ॥ ६८ ॥

१ A. om. from गुल्मः.

२ गुह्यते क्रियते A. D.; गुह्यते F.

३ अगति B.; आयस्त्राने अगति C.

४ मान्यं कर्षति D.; शर्वला A.;
सर्वला F.; सर्वरा B. C.

५ भोजनं MSS.; पाचो C.

६ प्राचुरप्रयोगापेक्षे C.; *प्रयोगो-
पक्षो B.

७ चौर्ध्वमपि? MSS.; अश्वत्थमत्वात्
A. D.; कुचं मण्डलेन B.

८ अपि गुह्यते A. D.; *गुह्यभावा
B. C. D. F.

९ विषं A. D.

१० दृश्यते । कविलक्ष्येषु F.; । कश्चित्-
लक्ष्येषु C.; कश्चिल्लक्ष्येषु B.; महाकवि-
मुल्लेखे D.

११ Anargh. 7, 28; D. — from यथा.

१२ शुषिरं A.

१३ नालं नालो स्त्रियामिति B. C.;
cf. A. K. 1, 2, 3, 41.

जृम्भो वज्रकबन्धकर्षककुदाश्वक्रान्धकाराङ्कुशा^१

वक्त्रं संगमदेहदाडिमहिमाः पञ्च बलं वल्कलम् ।

कर्पासामिषकाशकोशकुसुमप्रयीवमासेकृता^२

निर्यासः कलशाखरीषकलला माषः करीषं कुशः^३ ॥ ६९ ॥

जृम्भो जृम्भणम् ॥ * ॥ वज्रः कुलिशम् । यथा । वनस्पतिं वज्रं दवा-
वभज्य^४ ॥ यथा वा । भिन्दामो हृदयमसाहि नोदवज्रः^५ ॥ हीर-
कश्च ॥ * ॥ कबन्धं रुण्डः । यथा ।

वामांससंसक्तधुराङ्गनः खं नृत्यत्कबन्धं समरे ददर्श^६ ॥

कर्षः पलचतुर्थभागः ॥ * ॥ ककुदः । प्रधानं राजचिह्नं शृङ्गं च ॥ * ॥
चक्रो रथाङ्गम् ॥ * ॥ अन्धकारस्तमः । यथा । प्रोपितार्थमणं मेरो-
रन्धकारस्तटोमिव^७ ॥ * ॥ अङ्कुशः रुष्टिः^८ । यथा ।

प्रत्यन्वगानं चलितस्त्ररावता निरस्तं कुण्डं दधतान्धमङ्कुशम्^९ ॥

वक्त्रो मुखं हृन्दोजातिश्च ॥ वक्त्रेत्यपि शाकटायनः ॥ * ॥ संगमं^{१०}
नद्यादिमेलः ॥ * ॥ देहं शरीरम् ॥ * ॥ दाडिमं फलविशेषः ॥ * ॥
हृति^{११} हिनस्ति पद्मवनानीति हिमः । तुहिनम् ॥ * ॥ पञ्च पश्यं वाहनं
च ॥ * ॥ बलं सामर्थ्यं सैन्यं च ॥ * ॥ वल्कलं तरुलकं ॥ * ॥ कर्पासं द्रुव-

१ जृम्भो° C.; *ककुदात्साक्राधवा-
राङ्कुशा A.

२ मासेकृता MSS. (कृ often for कृ).

३ कलसाखरीषकलला° A.; मा-

४ Kum. S. 3, 74.

५ Slt. 8, 39; भिन्दतो ह° A.; D. has
the whole stanza; C. om. from जृम्भो
to हीरकश्च.

६ Raghu. 7, 48; वामाङ्गसंसक्त°
ds.

७ Slt. 2, 39; D. has the whole sloka;
it also quotes Kum. S. 1, 12a (नीलं for
भीती).

८ अङ्कुशः B.; अङ्कुश° A. D.; रुष्टिः
A.; रुष्टिः D.; cf. Nirukta 5, ■

९ Slt. 12, 12; D. quotes the whole,
but corrupt.

१० संगमो B. C. F.

११ हृति B.; हृति D.; cf. Up. S. 1,
146.

कारणम् ॥ * ॥ आमिषो मांसम् ॥ * ॥ काशं वृणभेदः ॥ * ॥ कोशं
 धनम् । अमरसिंहस्तु कोष इत्याह^१ ॥ * ॥ कुसुमः पुष्पम् ॥ * ॥ प्रयोवं
 वातायनं वास्तुनिमित्तधारणं च^२ ॥ * ॥ मांसं विशदहोरात्रः ॥ * ॥
 इक्षुसः ।^३ चिकुसं यवपिष्टपर्यायम् अमरसिंहाद्याः ॥ * ॥ निर्यासं
 वृक्षादेर्निखन्दः ॥ * ॥ कलशं घटः । कलशस्त्रिभित्तिभरसिंहः^४ ॥ * ॥
 अम्बरीषं भ्रातृः । अमरसिंहस्तु स्त्रीमे^५ ॥ * ॥ कलसं शुक्रशोणितप-
 र्यायः ॥ * ॥ मांसं दशार्धगुप्तो ब्रौह्मविशेषश्च ॥ * ॥ करीषो गोमया-
 ग्निः । शुष्कगोमयसंघात इत्येके^६ ॥ * ॥ कुशं दर्भः ॥ ६८ ॥

मुसलमुकुलमूलाः पार्श्वपाचीवपूर्वाः^७

कमलहलचषालाः^८ खण्डलं कुण्डलं च ।

निगडफलपलाला^९ मङ्गलं शालशीले^{१०}

विषवषकविशालाः^{११} पूलतैले कपालम् ॥ ७० ॥

मुसलम् । आयुधविशेषः चोदनविशेषश्च^{१२} ॥ * ॥ मुकुलः कुम्भ-
 लम्^{१३} । यथा विक्रमोर्वस्याम् ।

१ A. K. 3, 4, ■, 233; Kshir. takes
 ■ notice of another spelling, but Rā-
 yam. refers to the double spelling in
 Med. śānta 5.

२ सुशीवं वस्तुनि° A.

३ क्क for क्क B. C. D. F.; इक्षुसः ।
 चिकुसं A., for चिकुसं cf. A. K. 3, 6, 33
 (यवपिष्ट Kshir.; गोधूमादिचूर्णं Ray.).

४ कलशस्त्रिभित्तिभरसिंह° C.; A. K. 2,
 9, 31.

५ A. K. 3, 9, 30.

६ शुष्कगोमयं । संघातः शुष्क-
 गोमयसंघातः° D.; ■

७ सुशल° A. C.; °पाचाकपूर्वाः B.;
 °पाचीकपूर्वाः C. F.

८ °वखालाः A. D.; °वखालाः B.
 C.; °वषालाः E.

९ निगल° A. D. E.; निगडफलप-
 लाला C.; निगडफलप° B.; निगलप-
 लप° F.

१० शालशीले B. F.; शाशीले E.

११ विषवषक° B. C. D. E.

१२ सुशल° A. B. C.; चादन B. C.

१३ कुमल° A. B. D.; om. C.

जम्बालुः शिशिरे निषीदति तरोर्मूलालवाले शिखी

निर्भिद्योपरि कर्णिकारमुकुलान्यध्यासते षट्पदाः^१ ॥

मूलः । प्रतिष्ठा । आदिः । शिफा । गच्चभेदश्च^२ ॥ * ॥ पशूनां समूहः ।
पार्श्वम् । कलथोरधः ॥ * ॥ पाचीवं^३ यज्ञोपकरणम् ॥ * ॥ पूर्वं रुदितो
ऽर्घ्योऽवगन्तव्यः ॥ द्विष्णालयोगे त्वाश्रयलिङ्गः । पूर्वः पर्वतः । पूर्वा नदी ।
पूर्वं वनम् ॥ * ॥ कमलं पद्मम् ॥ * ॥ हलः सीरम्^४ ॥ * ॥ चखालं^५ यज्ञ-
पात्रम् ॥ * ॥ खण्डलं खण्डम् ॥ * ॥ कुण्डलः कण्ठवद्वनम् ॥ * ॥ निगडं^६
पादवन्धः । यथा कालिदासस्य ।

सखिवन्धविगलितमिदं संक्रान्तोशीरपरिमलं तस्याः ।

हृदयस्य निगडमिव मे मृणास्त्रयलयं स्थितं पुरतः^७ ॥

फलं^८ प्रयोजनं कुसुमादिसंभवश्च ॥ * ॥ पलाशः । धान्यादेः शुष्क-
णम् ॥ * ॥ मङ्गलः^९ प्रशस्तम् ॥ * ॥ शालो^{१०} रुचविशेषः ॥ * ॥ शीलः ।
चरिचम् ॥ * ॥ विषः शुद्धिकादिद्रव्यभेदः^{११} ॥ * ॥ चषको मधुपान-
भाजनविशेषः^{१२} । यथा ।

अधिरजनि वधूभिः पीतमैरेथरिक्त

कमकचकमेतद्रोचनालोहितेन ।

१ Vikr. śloka 41; *मुकुलान्यध्यासते
षट्पदाः A.; मुकुलान्यध्यासते B. C.;
[कुसुमान्याश्रिते षट्पदाः or (Pisch.)
मुकुलान्याश्रिते षट्पदाः eds.; cf. also
the scholium कर्णिकारमुकुलानि. Boll.
p. 303] D. adds the half-verse, reading
कीडावेरमनि वेषः, cf. Pischel *वेषः.

२ A. D. —. from मूलः

३ पाचीवं B. C. —. [Mss. Kshir.
A. —. 3, 6, 35 read पाचीवं; Hāy. पा-
चीवं].

४ शीरं A. B. C. D.

५ चखालं A. C. D.; खखालं B.

६ निगडं B.; निगलं D.

७ Śuk. Pischel śl. 83 (सखिवन्धन-
मलितं —. ml.).

८ फलः A.

९ मङ्गलं B. C.

१० शालो B. F.; शाका A.

११ *—दि. B. C.; मुंगारादि. —.

१२ *—दि. A.; मधुपानविशेषः A.

उदयदहिमरोषिर्व्योतिषाक्रान्तमन्तर-

मधुन इव तथैवापूर्णमद्यापि भाति^१ ॥

विशालो विशकटम्^२ ॥ * ॥ पूलं बद्धवृणसंचयभेदः^३ ॥ * ॥ तैलः । ति-
ष्ठादीनां विकारः^४ ॥ * ॥ कपालः । शिरसोऽस्थि । घटादिखण्डो
ऽप्युपचारात् ॥ ७० ॥

समरतिमिरवारा राजसूयोपवासौ

चमसदिवसकंसा वाजपेयो हिरण्यम् ।

जठरदरशरीरारावकान्ताराष्ट्राः^५

पटहगृहकवाटाः कुकुटादौ च धाम^६ ॥ ७१ ॥

समरो रणम् ॥ * ॥ तिमिरः । तमः ॥ * ॥ वारं परिपाटिः ॥ * ॥
राजसूयं कलुः ॥ * ॥ उपवासं भोजनच्छेदः ॥ * ॥ चमसं यज्ञपात्रवि-
शेषः ॥ * ॥ दिवसं दिनम् । यथा ।

प्रविश्य हेमाद्रिगुहागृहान्तरं निमाद्य निभ्यद्विवसानि कौशिकः^७ ॥
कंसं परिमाणभेदः । लोहभेदो वा ॥ नृवाची तु पुंलिङ्गः^८ ॥ * ॥ वा-
जपेयं यागः^९ ॥ * ॥ हिरण्यो धनम् ॥ * ॥ जठरम् । उदरम् ॥ * ॥ दरं
वासः शयनं च^{१०} ॥ * ॥ शरीरः कायः ॥ * ॥ आरावं शब्दः ॥ * ॥

१ Sic. 11, 51. In the second pāda,
the Calc. ed. 1813 reads कनकचसकमे-
तत्प्राप्ताराखोहितेन । Tārānātha reads
as above.

२ विशकटं F.

३ नृवाचसंचयभेदः A.; नृवाचसं-
चयः F.

४ तिष्ठादीनां कारः B. C.

५ *शरीराव* D. E.; आंतरा रा-
ष्ट्राः A.

६ कुकुटादौ* A.; कुकुटादौ* B.;
कुकुटादौ C.; कुकुरादौ वि. धाम D.

७ Sicup. 1, 53.

८ लोहभेदनृवाची* B. C.; [कंसः ।
यद्यको मल्लिका पारी च Kalir.; A. E.
2, 9, 32] D. om. from लोह^०.

९ यज्ञविशेषः C.; B. — from वा-
जपेयं.

१० शयनं च A.; शयनं च B.; शयनं च
C.; शयनं च D.

कान्तारो महारण्यं दुर्गपथश्च ॥ * ॥ राद्रम् । जनपद उपद्रवश्च ।
 पराद्राद्रभयम्^१ ॥ * ॥ पटहं डिष्टिमः ॥ * ॥ गृहो वासः । गृहाः
 पुंसि च भूय्येवेति कश्चित्^२ ॥ * ॥ शिरः पाटयति प्रविशताम् ।
 जपादित्वात् । कवाटो द्वारपिधानम्^३ ॥ * ॥ कुकुटं तासचूडः । अम-
 रसिंहश्च कुकुटः पुंस्त्वेत्याह^४ ॥ * ॥ आर्द्रः गृहवेरम् ॥ * ॥ धामा
 गृहं तेजश्च ॥ ७१ ॥

पद्माषाढकपितृषष्टिककुलान्यम्भोजवाजामृताः^५

स्पूलद्यूतसलीनलोहकवचाशोकक्षयानेकपाः ।

शङ्खस्तण्डकधर्मचर्मरजतस्नेहासिहंसापराः

सारः सैन्धवमध्यमाध्वरधनुर्मानस्तनस्याणवः ॥ ७२ ॥

पद्मो जलजम् । निधिवचनश्च पुंसिङ्ग एव । यथा श्रीहर्षश्च ।

अच्छिन्नामृतविन्दुवृष्टिबद्धां प्रीतिं दधत्या दृष्टां^६

याताया विगलत्पयोधरपटाद्गृह्यतां कामपि ।

अस्त्रास्त्रमसस्त्रनोरित्र करस्पर्शास्यदत्तं गता

यन्त्रेते^७ मुकुलीभवन्ति सहसा पद्मासदेवाहुतम् ॥

यथा वा कुमारिलश्च^८ ।

१ परराद्रं भयं C.

२ Viz., Amaras. 2, 2, 1.

३ कं शिरः पाटयति प्रविशतां क-
 वाटो द्वारपट्टः । जपादित्वात् Kshir.
 on A. K. 2, 2, 17.—Vardh. does not
 give the *japādi* in this work.

४ A. K. 2, 5, 17.

५ पद्माषाढकं E.; पद्माषाढकपिं
 *कपितृषष्टिं A.

६ Prtyadarsikā (Calc. S. 1031) 2, 7;

इत्या for दधत्या ed.; दृष्टा यताया°
 A.; दृष्टो या° F.; दृष्टो यो विग° B.;
 दृष्टीं या विगलन° C.; दृष्टोर्याताया
 विगलत्पयो° D.; यथोधरपट्टद्गृ-
 ह्यतां MSS.

७ नैते यन्त्रे ed. Calc.; यन्त्रेते B.;
 यन्त्रेते C.; यन्त्रेते D.; *मुकुलीभ° A.;
 मुकुलीभ° D.

८ कुमारिलश्च C.

संपिण्डिताङ्गावयवा उदीयुः पद्मा नवाः कण्टकितोर्ध्वदक्षाः १ ।

अभार्जलावासविद्वद्गुणीतवक्षा वसन्तातपकाम्येव २ ॥

आषाढम् । त्रतितां दण्डं भावय ॥ * ॥ कपित्थो दृक्विशेषः ॥ * ॥

पष्टिकं त्रीहिभेदः ॥ * ॥ कुलोऽभिजयो गृहं च ॥ * ॥ अश्लोकः कम-

लम् ॥ * ॥ वाजं पिच्छम् ३ ॥ * ॥ अमृतम् । खलिलं ४ सुधा मोक्षो दण्डं

च ॥ * ॥ खूलं दृढः ॥ * ॥ शूतो दुरोदरम् ॥ * ॥ खलीनं कविकम् ।

खलिनेति ५ शाकटाचनः ॥ * ॥ लोहोऽयःप्रभृतिद्रव्यविशेषः ॥ * ॥

कवचः संनाहः ॥ * ॥ अशोकं तरुविशेषः ॥ * ॥ जयं गृहम् ॥ * ॥ अनेकपं

दस्त्री ॥ * ॥ अङ्गं कम्बुः । निधिललाटाखिवचनस्तु पुंलिङ्ग एव ॥ * ॥

तच्छकम् । कन्दोगद्योग्यो ब्राह्मणो गन्धविशेषः ६ परिष्कारो दण्डको

वा ॥ * ॥ धर्मोऽदृष्टार्थवाची ७ । तत्साधनवाची तु नपुंसकलिङ्गः ८ । ता-

नि धर्माणि प्रथमान्वासन् ९ ॥ अमरसिंहस्तु धर्ममस्त्रियामिति १० पठन्

सामान्येनाह । धर्माः पुण्ययमन्याचस्वभावाचारसोमपा इति च ११ ॥ * ॥

धर्मोऽस्त्रियम् ॥ * ॥ रजतो रूपं जेतं च ॥ * ॥ खेदं सौख्यदम् ॥ * ॥

अधि खड्गः ॥ * ॥ हंसं सितच्छदः ॥ * ॥ अपरोऽपरमन्यत् ॥ * ॥ सारो

१ कण्टकितगङ्गाः A.

२ अंतवक्षा च । सविद्वद्गुणीतव प्य-
तप° A. ; °काम्येव C. F. ; अंतवक्षा-
वातवखद्गुणीतवक्षा वसन्तातप° D.

३ पिच्छं B. ; पिष्टं D.

४ खलिलं B. C. D. ; खलिता A.

५ खलितेति A.

६ C. om. from कवचः संनाहः° ;
°परिष्कारो B. C. D.

७ धर्मो दृष्टार्थवाची B. C.

८ तत्साधनवाची च पुंलिङ्गः । A. D.

९ Rīg. i. 164, 43 ; V. S. 31, 16.

१० A. K. 1, 1, 4, 2 ; धारयाधर्मः ।

यामाङ्गे नपुंसकम् । तानि धर्माणि प्रथ-
मान्वासन् ॥ फले तु पुमान् । एवं धर्मः
सनातनः । इति विशेषोऽस्त्रियेष्टः । लो-
कधर्मो नायधर्मोति पारिभाषिको ध-
र्मोऽन्वोऽप्यस्ति । Kābir.

११ A. K. 3, 4, 141 ; पुण्यः । धर्माध-
र्हिता वा । यमो धर्मराजः । धर्मस्तु
भीमवत् । न्याये च । धर्माधिष्ठातृः ॥
स्वभावे यथा क्रूरधर्मः ॥ आचारे यथा
धर्मशास्त्रम् । सोमपे यथा । धर्मः
सनातनः । युधिष्ठिरपितापि तावदेव ॥
धर्मसाधने यागादौ च लीये । यच्छ्रुतिः
तानि धर्माणि प्रथमान्वासन् । Kābir.

वत्सं चन्दनादिस्त्रिराशयः^१ । सारं न्यासादनपेतम् । उत्कर्षवाचकस्तु
चिलिङ्गः ॥ यस्तु अथादित्येनोक्तम् । उत्कर्षे सारशब्दः पुंलिङ्ग एवेति^२
तत्र समोचीनम् । सखा सुतवती सारा दर्पिकाव्रतनर्धिनः^३ ॥
तथा । जये धरिण्याः पुरमेव सारम्^४ । इत्यादिवज्रतरलव्यविरो-
धात् ॥ ननु वाच्यलिङ्गलेऽस्य । सारं सारङ्गलोचना^५ ॥

राख्ये सारं वसुधां वसुंधरायां पुरं पुरे सौधम्^६ ।
इत्यादौ कथं न विशेषपदलिङ्गपरिग्रहः । सत्यम् । सामान्यविशेषभा-
वघोचनाया^७ अङ्गीकृतत्वादिति न यथोक्तदोषग्रस्तः ॥ * ॥ सैन्धवो
सवसोत्तमम् । यौगिकस्तु चिलिङ्गः । सैन्धवं वस्त्रम् । सैन्धवोऽश्वः ।
सैन्धवी साटी^८ ॥ * ॥ मध्यमो मध्यगं^९ नातिप्रधानम् ॥ * ॥ अध्वरं
क्रतुः ॥ * ॥ धनुः कोदण्डम् । यथा ।

धनुर्विश्वविशुद्धोऽपि निर्गुणो किं करिष्यति^{१०} ॥ * ॥
मानं दर्पः ॥ * ॥ स्नानं पयोधरः ॥ * ॥ स्नायुः कीलकः ॥ ७२ ॥

महिमनेचकपञ्चकदराडकाः क्रकचशङ्खलकुण्डपकन्दराः^{११} ।

कटकमालकमर्मरैवताः शिखरकेशरदारुभगंदराः^{१२} ॥ ७३ ॥

१ * स्त्रिराशय B. C.; Kahir. A. K.
३, ४, 173: वस्त्रे यथा । सुतारः । घृता-
शयं ॥ सारङ्गत् । स्त्रिराशि । चन्दन-
सारो मन्त्रासारः ॥ आख्ये । नितसारं
धरेत् । जये धरिण्याः पुरमेव सारम् ॥
२ Kās. V. 3. 4, 31.

३ ? सखासुतवतीसारादर्पिकाव्रत-
नर्धितः A.; सखासुतं वनीं C.; सर-
वासुतावनीसारादर्पिका व्रतनर्धितया
जले D.—The above reading is sug-
gested by Prof. Roth, who translates:
'Eine bereitwillige und kindergebärende
(Gattin) ist die beste für einen liebe-

büchtigen.' Prof. Weber proposes:
सखा सुतवती सारा 'Eine treffliche
Gattin ist ein Freund für etc.'

४ Mribata. 74, 1; Böht. Sp. 2347.

५ Böhtl. Sp. 778.

६ Böhtl. Sp. 5776.

७ भावेन घोचनाया D.

८ साटी A. D.

९ मध्यं B. C. F.; twice मध्यमो D.

१० Böhtl. Sp. 5369; A. D. om. from

यथा.

११ संवत्सं A. D.

१२ देवताः A. C.; * केशरं B. C. F.

महिम महत्त्वम् ॥ * ॥ मेघकः शृङ्गलकम् ॥ * ॥ पक्षकः पक्षकं
 विस्तारः ॥ * ॥ दक्षकं हन्दीविशेषः ॥ * ॥ क्रकचः करपत्रम् ॥ * ॥
 शम्भु^१ पाशेणम् ॥ * ॥ कुक्षपं क्रतुविशेषः ॥ * ॥ कन्दरं दरी ॥ * ॥
 कटकः सैन्यम् । यथा सागरचन्द्रस्य ।

कटकः कण्टकान्वस्य दलयामास निर्दयम् ।

स हि न क्षमते किञ्चिद्विन्दुनाप्यात्मनोऽधिकम्^२ ॥

वल्लयं भूभक्षितम्ब^३ ॥ * ॥ मालको यामान्तराखाटवी ॥ * ॥ मर्मरं
 शृङ्गपत्रध्वनिः ॥ * ॥ दैवतो देवः ।

यथायं दारुणाचारः सर्वदैव विभाव्यते ।

तथा मन्ये दैवतोऽस्य पिशाचो राक्षसोऽथवा^४ ॥

शिशुरोऽयम् । यथा ।

अगस्त्याशासयः शमितविकल्पोऽप्यविषमान्

उदस्यन्तः सेतावल्लगितवतो विन्ध्यशिशुरान्^५ ॥

केशरः^६ किञ्चलकम् । यथा ।

संपिण्डीकृतजीर्णजीरककण्ठशेषीश्रियः केशरान्

संनद्धे परितो निरन्तरदलद्रोणीनिवेशैस्त्रिभिः^७ ॥

दारुः काष्ठम् । केचिद् दार्विति नपुंसकमेवाहुः ॥ * ॥ भगंदरो
 रोगः ॥ ७२ ॥

१ संवलं D.; om. क्रकचः करपत्रं.

२ कटकः कंट° D.; कटकः कण्टका-
 म् C.; *क्षमति° B.

■ A. D. add: यथा । तनुस्वरमणी-
 मधस्य ■ भुजस्य च । अभवन्नितरी
 तस्मा वक्ष्यः कोत्तिवृद्धये ॥ transferred
 here by mistake from the comment on
 वक्ष्य in p. 68 above; cf. p. 106, n. 6.

४ सर्वदैव° C.; दैवतोऽस्य A. C.
 This sloka is quoted by Mammata in
 Kavyapr. 7, 3.

५ Anarghar. 6, 32; *विपुलोऽप्य-
 ed. Gñc. p. 166; D. om. from यथा.

६ केशरं F.

७ Bālarām. 5, 27 (संनद्धं ed. Ben.).

दीपोद्यमग्रस्यपिधानभावा

वास्तुव्रतार्धप्रवरापिधानाः १ ।

अर्धो मुहूर्तं धनवप्रसौधा

रेणुस्तलं लोम पटो विहायः २ ॥ ७४ ॥

दीपं प्रकाशविशेषः ॥ * ॥ अद्यमम् उत्साहः । शकटाद्यनस्त्वस्त्रा-
देव पाठादात्ते । उद्याममित्याह ॥ * ॥ ब्रह्म । प्रजापतिर्वेदाः शान्तं
ज्ञानं तपश्च ॥ वेधसि पुंस्त्वमित्यन्यः २ ॥ * ॥ पिधानः संवरणम् ॥ * ॥
भावम् । सभावः शब्दविषयोऽभिप्राय आत्म्या योनिश्च ॥ * ॥ वास्तुः ।
वेद्यभूतृत्वं च ४ ॥ * ॥ व्रतो ब्रह्मचर्यादिनियमः ॥ * ॥ अर्धं समभागः ।
अर्धोऽयमभागः ५ ॥ * ॥ प्रवरः प्रकृतम् ॥ * ॥ अपिधानः स्थापनम् ६
॥ * ॥ अर्धं चक्षुरोगविशेषः ७ । अर्धस्येति दुर्गः ८ ॥ * ॥ मुहूर्तो द्वा-
दश घण्टाः ॥ * ॥ धनो वित्तम् ॥ * ॥ वप्रं प्राकारः केदारं तटं च ।
तत्र तटे ।

वप्रेण पर्यन्तचरोऽनुचक्रः सुमेधवप्रोऽन्वहमन्वकारि ९ ॥

तथा । अर्कोपलोऽसितवक्रिभिरङ्गि दीप्ताश्च

तीमं महाप्रतमिवाद्य चरन्ति वप्राः १० ॥

१ दासुव्रता° A.; वास्तुव्रतेऽर्थ° B.
C.; °प्रवराऽभिधानाः D.

२ अर्धो मुहूर्तार्धं लोमपटौ विहाय
A.; अर्धो मुहूर्तार्धं धनं वप्रं सौधं रेणु-
स्तलं विहायः D.; अर्धो मुहूर्तौ° E.

३ साध्यतश्चातं तव वेधसिपुंस्त्व° A.;
वेदाः शास्त्रं तत्र ज्ञानं° F.; D. om.
Itoco वेदाः (? वेदः); cf. A. K. 8, 4, 117.

४ वेद्यभूतृत्वं च A. B. ॥

५ C. only अर्धो समभागः ।

६ F. adds अभिधानो नाम शब्दश्चे-
त्यपि ।; D. has only अभिधानो नाम
शब्दश्च ।

७ अर्धो चक्षुरो° D.; अर्धो चक्षु° A.

८ अर्धस्येति° A.; om. D.

९ Skup. 3, 37.

१० Skup. 4, 58 (eds. अङ्गि तप्ताश्च°
इवात्र चरन्ति).

बोधः सुधाधवलितम् ॥ * ॥ रेणुधूषिः ॥ * ॥ तस्योऽधो रूपं च ॥ * ॥ लो-
मा तनूहम् ॥ * ॥ पटं वस्त्रविशेषः ॥ * ॥ विहायः । आकाशम् ॥ ७४ ॥

उटजचापनपुंसकपातका

भुवनकोटरपल्लवगोमयाः ।

अतिखरं हरिचन्दनमूलकी

भवनसंक्रमगारिऽवपसनाः ॥ ७५ ॥

उटजः पर्णशाला ॥ * ॥ चापो धनुः । ॥ परिमलस्य ।

विपश्चद्भक्तता नितान्तं भूषेस्वया कुक्षितपोक्तयन्त्रा ।

माकारमात्रेण परंतपस्य यस्यान्वकारि क्वियापि चापः १ ॥

नपुंसकं शब्दः । स नपुंसकोऽभवदिति भाव्यकारवचनात्पुंस्त्वपि ॥ * ॥

पातकः पापम् ॥ * ॥ भुवनो लोकः ॥ * ॥ कोटरं निष्कूटः ॥ * ॥ पल्लवं
किञ्चलयम् । यथा ।

लोलोष्ठमौडकमुदयमुखं तक्षणम्

अभ्रंलिहानि खिलिहे नवपल्लवानि २ ॥

गोमयः करीषः ॥ * ॥ अतिखरम् । अर्थस्य लोकादवशेषः ॥ * ॥ हरि-

चन्दनम् । हरेरिहस्य चन्दनो हरिचन्दनः । ॥ चातिपीतः शीतस्य ३

देवदत्तस्य ॥ * ॥ मूलकं शकविशेषः ॥ * ॥ भवनो गृहम् ॥ * ॥ संक्रमः ।

दुर्गमंश्वरः सेवाद्विः ॥ * ॥ गाण्डिविच्यते ॥ * ॥ गाण्डिवज्जातं ज्ञाया-

मित्यनेन ४ वप्रत्यये । गाण्डिवोऽर्जुनधनुः ॥ * ॥ एतन्नोऽधिष्ठानम् ५

॥ ७५ ॥

१ परंतपस्य यस्यान्वकारि* A.; D.
om. from ॥ परिमलस्य ।

२ ॥ ५, 65; D. has the whole verse,
but corrupt.

३ शीतस्य ॥ * ॥ पीतशीतस्य A.

४ Pāp. v. 2, 110.

५ ॥ om. from मो दुर्गमंश्वरः से-
वाद्विः

कर्पूरकूर्पासकषष्ठुशीरा^१

गाण्डीवनिष्ठेवमुपार्णभस्त्राः^२ ।

पिण्याकपुल्ली नखरेषुषण्डा^३

वैनीतकं द्वीपिनमारकूटम्^४ ॥ ७६ ॥

कर्पूरं घनसारः ॥ * ॥ कूर्परेऽस्यते । कूर्पासकः^५ । स्त्रीणां कञ्चु-
किकाशः^६ ॥ * ॥ षष्टिः संख्यावाची^७ । अन्ये पुनः स्त्रियामेव मन्यन्ते ॥ * ॥
षशीरो वालकम् ॥ * ॥ गाण्डी विद्यते यस्य । गाण्डाजगात्संज्ञायामि-
त्यनेन^८ वप्रत्यये । गाण्डीवोऽर्जुनधनुः ॥ * ॥ निष्ठेवो निष्ठीवनम्^९ ॥ * ॥
सुपर्णं गण्डः^{१०} ॥ * ॥ भस्त्रम् ॥ * ॥ पिण्याकः । सुगन्धिसलकीप्रभव-
धूपस्त्रिलकलं^{११} ॥ * ॥ पुस्तं लेप्यकर्म ॥ * ॥ नखरं नखः ॥ * ॥ इषु-
शरः । स्त्रीपुंसयोरित्यन्ये ॥ * ॥ षष्ठः^{१२} पद्मादीनां समुदायः ॥ * ॥
बोद्धपरंपरया वास्यते वसद्विनीतानामिदम् । वैनीतकं^{१३} यानम् ॥ * ॥
द्वीपिनं व्याघ्रः ॥ * ॥ आरकूटं पिच्छम्^{१४} ॥ ७६ ॥

[मञ्जीरनूपुरशफाणुतराडमेढ्राः^{१५}

संसारचूर्णवटवासरजन्तुसस्त्राः ।

१ कर्पूरकूर्पासक° E.; D. om. śloka
7d with comment

२ निष्ठिव C.; om. A.; सवर्ण° A.E.;
सुवर्ण° B. C.

३ पिण्याकपल्ली° F.; यस्याक° नखे-
सुषण्डा A.; खण्डा B. C. E. F.

४ वैनीतिक° A. B. C. E. (D. n. १).

५ कूर्परे° कूर्पासक F.

६ Thus MSS. (खण्डि° A.); Kabir.
A. K. 2, 8, 3, 19: कूर्परेऽस्यते कूर्पास
स्त्रीणां कञ्चुलिकाशः ।

७ षष्टि संख्यावाची C.; षष्टि° F.

८ Pān. v. 2, 110.

९ निष्ठिवो निष्ठावनं C.

१० सुवर्ण° B. C.; गण्ड° C. F.; cf.
Hem. Anek.; सवर्ण । सवर्णसु यमपूजाः ।
A.; for D. see note १.

११ खण्डः B. C. F.

१२ वैनीतिक MSS.; D. see note १.

१३ पिच्छा A. B.; पिच्छाः C.; for
D. see note १.

१४ शिफासु° B. C.; A D. E. —
this śloka and comment.

कोलाहलः ककुभजानुभगाश्चवेवा

विस्तस्वभूर्जेलशुनाः शललं च गेहम् ॥ ७७ ॥]

मञ्जीरो संवत्सम् ॥ * ॥ मूपुरं तुलाकोटिः ॥ * ॥ मफं^१ खुरः ॥ * ॥
अशुः सूक्ष्मपरिमाणविशेषोऽस्यविशेषश्च ॥ * ॥ तरण्डं जवः ॥ * ॥ मेद्रं
मेहनम् । यथा । द्रव्यं दृढं नृदु सूक्ष्मं मेद्रं प्रसृतं^२ महामुखं ॥ * ॥
संसारं जगत् ॥ * ॥ चूर्णं शोदः ॥ * ॥ वटं तुल्यता मोक्षश्च^३ ॥ * ॥
वासरं दिनम् । यथा ।

वासरारणि कतिचित्कर्तव्यं स्थाणुना पदमकार्यत प्रिया^४ ॥
जन्मुसत्तेति । जन्मौ प्राणिन्यभिधेये सत्त्वं पुनपुंसकं भवति । यथा ।
वन्द्यान्विनेस्त्वस्मिन् दुष्टसत्त्वान्^५ ॥ जन्ताविति किम् । सत्त्वं द्रव्यं प्रकृति-
गुणश्च ॥ * ॥ कोलाहलम् । अव्यक्तो ध्वनिः ॥ * ॥ ककुभो वीणावा-
दनम् ॥ * ॥ जानु । अङ्गीवान् । यथा । जानुमस्य गृहीयात्^६ ॥ * ॥
भगं धोनिः ॥ * ॥ अद्दं संवत्सरः ॥ * ॥ वेधो नेपथ्यम् ॥ * ॥ विन्ने खम् ।
विन्ने वाच्ये खं पुनपुंसकम् । स्त्राः । स्त्रानि ॥ * ॥ भूर्जो दृष्टविशेषः ॥ * ॥
छद्मनः । रसोनः सिग्धसोष्णश्च छद्मनः कटुको मुहुः ॥ * ॥
प्रसलं सप्तकस्तूची^७ ॥ * ॥ गेहं वेष्टा ॥ * ॥ अदणदन्ताभिप्रायेयैते
दर्शिताः ॥ ७७ ॥ इत्यर्धर्षादिः ॥

राजदन्तार्पितोतायक्लिन्नपक्वपरशताः ।

नृवरोऽयेवणं भृष्टलुम्बितो लिप्पवासितः^८ ॥ ७८ ॥

राजदन्तादौ समासे पूर्वनिपातो न भवति^९ । दन्तानां राज्ञा ।

१ शिखं B. C.

२ मेद्रः शिखं F.; cf. Bṛhats. 68, 7-8.

३ गुणकश्च B. C.

४ Kum. 8, 8, 13.

५ Raghuv. 2, 8.

६ मुञ्जीयात् B.; मुञ्जीयात् F.

७ सप्तलं सप्तकपूर्वः C.

८ पक्वशरः नृवराप्यवणं A.

९ F. om. न भवति.

राजदन्तः । प्रमुखदृष्टदन्तद्वयम् । अत्र षष्ठीत्यनेन^१ । यदा तु राजा
च दन्तायेति समाधानात्^२ तदा न नियमः ॥ * ॥ पूर्वमुत्तम्^३ अता-
नवितानीकृतं पश्चाद्वर्णितम् । अर्पितोत्तम् । यथा ।

ज्योत्स्नापटे तुहिमदीधितिनार्पितोत्ते^४

चौराश्च नम्रमुषितेव हतेऽरुणेन^५ ।

ज्योमोत्तगाढमिव भानुमरीचिसखं^६

विक्रिन्नपक्षफलिनीफलवत्त मध्ये ॥^७

पूर्वं पक्षं पश्चाद्वक्त्रिणम् आर्द्रम् । अवक्रिन्नपक्षम् ।^८ अमयोरेकादि-
सूत्रेषु ॥ * ॥ अतात्पर्ये । परःशताः । यथा ।

■ जवेन प्रतन्परः शतानां पततां प्रात इवारवं वितेने^९ ।

सुषोदरादित्यासकारागमः । अत्र पञ्चमीसूत्रेषु^{१०} ॥ * ॥ ना चासी
वरश्च । नवरः । प्रधानपुरुषः ॥ * ॥ वनस्याये । अयेवणम् । अत एव
पाठात्सप्तम्या अधुक् । अस्मावस्माद्यधीभावतात् ।

■ भिन्नधर्माखी^{११} भीमाः खरणसादयः ।

अयेवणं वर्तमाने प्रतीक्षां चन्द्रमण्डले ।

वनस्यायम् अयेवणमित्येके^{१२} । निपातनाद्यलम् । अत्र षष्ठीसूत्रेषु ॥ * ॥

पूर्वं लुप्तिनम् अपनीतं पश्चाद्भुष्टं पक्षम् । भृष्टलुप्तिनम् । यथा ।

१ Cf. Pāp. II. 2, 8.

२ यथा ■ राजदन्तद्वयम् A.; *स-
माधानात् C.

३ पूर्वमुत्तम् F.

४ दीधिनार्पितोत्ते F.

■ हतेऽरुणेन A. B. C.

६ शखं A. D. F.; सखविक्रिन्न* C.;
D. om. from the beginning of sloka 77

to ज्योमोत्तगाढमिव.

■ *फलमधुपूर्वम्* C.; फलिनीफल-
वत्त षष्ठी D.

■ A. D. add विक्रिन्न. — For इका-
दिसूत्रेषु cf. Pāp. II. 1, 49.

९ Kirāt. 13, 26.

१० Cf. Pāp. II. 1, 37-9.

११ भिन्नधर्माखी all MSS.; Bhaṭṭ. 9,
53.

१२ वनस्यायमयवणमित्येके F.

यद्गृहलुचितशशेव शशाङ्कपात्री^१ ॥ * ॥

पूर्ववासितं भावितं पश्चात्क्षिप्तं दिग्धं क्षिप्तवासितं । अनधोरेकादिसूत्रेण ।

यथा । यक्षिप्तवासितमिव द्युसदोऽञ्जनातैः ॥ ७८ ॥

उन्नगाढकुरुश्रेष्ठौ सिक्तसंमृष्टसंयुतौ^२ ।

उन्नमर्णाधमर्णौ च परःसहस्र इत्यपि ॥ ७९ ॥

पूर्वं गाढम् अवलोकितं पश्चादुन्नम् उन्नगाढम् । अचैकादिसूत्रेण ।

यथा । योन्नोन्नगाढमिव भानुमरीचिसखम्^३ ॥ * ॥

कुहसायी श्रेष्ठः । कुहश्रेष्ठः ॥ * ॥ पूर्व संमृष्टं पश्चात्क्षिप्तम् । सिक्त-

संमृष्टम्^४ ॥ सिक्तसंमृष्टमित्यन्ये^५ ॥ अचैकादिसूत्रेण । यथा ।

यत्क्षिक्तमृष्टमृष्टेव नभोऽङ्गणश्रीः^६ ॥

उन्नमः । उन्नमर्णः ॥ अण्येऽधमः । अधमर्णः । अथ भग्नसौ

शोणैरित्यनेन^७ ॥ * ॥ सहस्रात्परे । परःसहस्राः । अथ पञ्चमीत्य-

नेन ॥ शतसहस्रावित्युपलक्षणम् । तेन

परोरजोभिः खगुणैरगाधः सगाधिपुत्रोऽपि गृहानुपैति^८ ।

इत्यपि सिद्धं भवति । पूर्वोदरादावप्येतद्गृह्यम्^९ ॥ ७८ ॥

कुबेरकेशवौ अज्ञातपत्नी विष्णुवासवौ ।

सोमरुद्री शिरोजानु चित्रास्वाती शिरोविजु^{१०} ॥ ८० ॥

१ यक्षिप्तवासितमिव दिग्धोऽञ्जना-
तीर्यक्षिप्तमृष्टमसूत्रेण नभोऽङ्गणश्रीः यद्गृ-
हलुचितशशेव शशाङ्कपात्री तन्मातरा-
सम्भवे । दिग्धोऽञ्जनासूर्यः । D.

२ Thus D. E.; सिक्तसंमृष्टसंयुतौ
A. B. C. F.

३ शशाङ्क A. D.; C. om. from पूर्व
गाढं to कुहश्रेष्ठः.

४ पूर्व संमृष्टं सिक्तसंमृष्टं MSS.

५ संमृष्टमित्यन्ये C.; । संमृष्टं F.

६ नभोऽङ्गणश्रीः A.; । गणः श्रीः B.

७ Page ii. 1, 40.

८ Anarghar. (Calc. S. 1782) I, 21.

९ एतत्क्षिप्तं गृह्यम् F.; cf. p. 145-6.

१० चित्रास्वाती F.; शिरोविजुः B.
C. F.; शिरोविजुः A.; शिरोविजुः D.

कुबेरश्च केशवश्च । कुबेरकेशवौ । पूज्यद्वारेण ॥ * ॥ अद्भुतं च तपश्च ।
अद्भुततपसी । लघुद्वारेण ॥ * ॥ विष्णुश्च वासवश्च । विष्णुवासवौ । वर्षा-
हणामनुपूर्वमित्यनेन^१ ॥ = ॥ सोमश्च रुद्रश्च । सोमरुद्रौ । पूज्यद्वारेण
॥ * ॥ शिरश्च जानुश्च । शिरोजानु ॥ * ॥ चित्रा च स्नातिश्च । चित्रा-
स्नातो ॥ = ॥ शिरश्च विजुश्च । शिरोविजु ।^२ विजुर्हीवा स्नातो वा ।
असखियुद्धद्वारेण^३ ॥ भोजश्च शिरोविजु^४ इत्याह ॥ ८० ॥

जंपती दंपती जायापती पुत्रपती तथा ।

गौपालिधानपूलासविष्वक्सेनार्जुना मताः^५ ॥ ८१ ॥

जाया च पतिश्च । जंपती । दंपती । जायापती । इह पाठाञ्जाया-
शब्दस्य जंदभावश्च^६ ॥ * ॥ पुत्रश्च पतिश्च । पुत्रपती । एषामसखियुद्ध-
द्वारेण ॥ * ॥ गाः प्राशयतीति गोपालः । तस्यापत्यं गौपालिः^७ ॥
धीयते यस्मिंस्तद् गौपालिधानम् । ग्रामोऽवस्थानं वा^८ ॥ पूलानं स्ना-
तीति पूलासः ॥ गौपालिधानं च पूलासश्च । गौपालिधानपूलासम् ॥
अव्याजद्वारेण^९ ॥ * ॥ विष्वक्सेनस्यार्जुनश्च । विष्वक्सेनार्जुनौ । अजाय-
द्द्वारेण^{१०} । यदा पूज्यता न विवर्णते तदा परनिपातार्थः पाठः ।
अथवा । विष्णोरन्यो विष्वक्सेनः ॥ ८१ ॥

१ Cf. Pāp. II, 2, 34, Vs. 5, 6.

२ शिरोविजुः १° A. B. C. F.; विजुः
सीवा° A. B. C.; विष्णुश्च । शिरो-
विजुः । विष्णु सीवा° D.

३ युत् (MSS. mostly यु) prātip. in
इ and उ; cf. Pāp. II, 2, 32.

४ शिरोविजुः A.; शिरोविजुः D.

५ गौपालिधान° A.

६ जाया च पतिश्च जायापती ॥ C.

७ गौपालिः A.

८ ग्रामो वा अवस्थानं वा A. D.;
ग्रामोऽव° F.

९ Cf. Pāp. II, 2, 34.

१० A. and D. read this reference
generally अजायद्वारेण; B. C. and F.
throughout अजायद्वारेण; [D. here
अजायदंतदा°, and once अजायतदा°]
cf. P. II, 2, 33.

वैकारिमत् तण्डुलकिण्वावन्यश्मकाश्च दारगवम् ।

केशश्मश्रु स्नातकराजानौ नयमुषितश्च ॥ ८२ ॥

विकारस्यापत्यं वैकारिः । स च मतश्च । वैकारिमत् । अन्त्याज्-
दारेण ॥ शाकटायनस्तु वैकारेर्मतो वैकारिमत् । गाजयतीति गाजः ।
वाजयतीति^१ वाजः । ॥ वाजः । गाजवाजः^२ । वैकारिमत्स्य गा-
जवाजश्च । वैकारिमत्गाजवाजमित्याह ॥ * ॥ तण्डुलाश्च किण्वं च ।
तण्डुलकिण्वम् ॥ * ॥ अवन्तिर्नाम राजा जनपदो वा । अश्मका नाम
जनपदः^३ । अवन्त्यश्मकाश्च । अवन्त्यश्मकम् । अजाद्यद्दारेण ॥ * ॥
दाराश्च गौश्च । दारगवम् । अन्त्याज्दारेण ॥ * ॥ केशाश्च श्मश्रु^४ च^५ ।
केशश्मश्रु ॥ केशश्मश्रु^५ इति भोजः ॥ असखियुद्दारेण ॥ * ॥ स्नातकः
समाप्तवेदः । स च राजा च । स्नातकराजानौ । अन्त्याज्दारेण ॥ * ॥
पूर्वं मुषितः पश्चाच्चयः । नयमुषितः । यथा ।

सौरास नयमुषितेव हतेऽहणे^६ ।

एकादिसूत्रेण ॥ ८२ ॥

दृषदुपलं पुचपशू पूलासकुराडगाजवाजानि^७ ।

आरदायनिचाधनिसिञ्जास्थोशीरबीजानि^८ ॥ ८३ ॥

दृषच्चोपलं च । दृषदुपलम् । अजाद्यद्दारेण ॥ * ॥ पुचश्च पशूश्च ।

१ वाजयतीति C.

२ गाजश्च वाजश्च गाजवाज F.

३ अश्मकीवाजनाम जनपदः A.;

चश्मकी नाम F.

४ श्मश्रु B. C. F.

५ केशश्मश्रु A.; — C.; — om.

केशश्मश्रु.

६ नयमुषिते F.; हतेऽहणे A. B. C. D.

७ पूलाश B. C.

८ आरदायनिचाधविंशजा A.; आ-
रदायनि D.; आरदायनिचाधनि E.;
आरदायनि D. C. F.—Cl. 83 (अ-
रदायनि ?) and 231 (tildā where
MSS. and Kāp. V. आरदायनि ?).

पुत्रपशू । असखिपुद्दारेण ॥ * ॥ पूलासस्य कुरणस्य । पूलासकु-
रणम्^१ ॥ शाकटायनस्तु कुरणानां स्थलं कुरणस्थलम् । कुरणस्थलं
च पूलासस्य । कुरणस्थलपूलासमित्युवाच^२ ॥ * ॥ गाजस्य वाजस्य ।
गाजवाजम् ॥ अन्यस्तु । मजानां समूहो गाजम् । वाजिनां समूहो
वाजम् । गाजं च वाजं चेति गाजवाजम् । तत्प्रात्ययस्तु^३ गणपाठादेव
न भवतीत्याह ॥ अनियमप्रसङ्गे वाजशब्दस्यैव परनिपातः ॥ * ॥ आर-
टतीति । आरट्टो नाम कश्चित् । तस्यापत्यम् आरट्टायनिः^४ । ति-
कादित्वात् फिञ्^५ ॥ वस्यं भस्यं धनमस्तु । तस्यापत्यं चान्धनिः^६ ॥
आरट्टायनिस्य चान्धनिस्य । आरट्टायनिचान्धनिः^७ । अस्याज्दारेण ॥
कश्चिद् आरट्टायनिबन्धनीत्याह^८ । पाणिनिस्तु । आरट्टायनिबन्धनी-
त्याह^९ ॥ * ॥ सिञ्जनं सिञ्जा । आश्वात्मन् आश्वा । सिञ्जा चाश्वा च ।
सिञ्जास्तम् । अचानियमे प्राप्ते नियमः ॥ * ॥ उशीरं ॥ बीजं च ।
उशीरबीजम् ॥ शाकटायनस्तु । उशीरं बीजं यस्मिन् । उशीरबीजो
नाम पर्वतः । सिञ्जायां तिष्ठतीति सिञ्जास्तः पर्वतः । उशीरबीजस्य
सिञ्जास्तस्य । उशीरबीजसिञ्जास्तम्^{१०} ॥ अस्याज्दारेण ॥ ८२ ॥

१. 'कुर्बटं' A.; पूलाश° twice B. C.

२. A. thrice कुर्बटं (om. कुरणानां स्थलं); B. C. twice पूलाश°.

३. तत्प्रापयस्तु A.; तत्प्रयोजनस्तु C.; मतः प्रत्ययस्तु D.; A. om. from गाजं च to गाजवाजम्.

४. आरट्टो °आरट्टायनिः A.; D. corr. आरट्टा° आरट्टायनिः (orig. ट्ट); आरट्टो° आरट्टायनिः B. C. F.; cf. p. १२३, ८२.

५. फिञ् A. B. (tthādi śl. 231).

६. वस्यं भस्यं °वाधनिः A.; वं भस्यं F.; वस्यं वस्यं C.; वस्यं °वंधनीत्याह D.

७. आरट्टायनि° twice B. C. F.; आरट्टायनिस्य राधनिस्य आरट्टायनिचाधनि A.

८. ? आरट्टायन्यवाधनीत्याह A.; D. om. from आरट्टायनिस्य, but see note ६.

९. आरट्टा° B. C. F.; A. D. — from पाणिनिस्तु [gana Pāp. ii. ३, §1, आरट्टायनिबन्धनी; id. Kāś. V. ed.; MS. I. O. 2440 आरट्टायनिबन्धनी; MS. Beng. As. Soc. आरट्टायनिबन्धनी].

१०. उशीरबीजस्य °उशीर° D.

विषयेन्द्रिमाधरीष्ठाः स्थलपूलासं च दारजारौ च ।

भार्गोपती उलूखलमुसलाक्षिभुवगजाश्वशूद्रार्याः १ ॥ ८४ ॥

विषयाद्येन्द्रियाणि च । विषयेन्द्रियाणि । अजाद्यद्दारेण ॥ * ॥
अधरसौष्ठव । अधरौष्ठम् २ । अस्याज्दारेण ॥ * ॥ स्थलं च पूला-
सश्च ३ । स्थलपूलासम् ॥ * ॥ दारयति इदमिति दारः । अरयती-
ति ४ जारः । दारश्च जारश्च । दारजारौ । अचानियमप्रसङ्गे दारशब्द
एकवचनान्तोऽपि दृश्यते । यथा । धर्मप्रजासंपन्ने दारे नान्यं कुर्वति
॥ * ॥ भार्या च पतिश्च । भार्यापती । असखिषुद्दारेण ॥ * ॥ उलूखल
इत्युज्जो धाम्यानि । आये क्षिप् । उल्लः ५ उल्लान्ते संचयीत्यन्ते प्रक्षिप्यन्ते
इति ॥ उलूखलम् । तच्च मुषलं च । उलूखलमुषलम् ६ ॥ * ॥ अचिणी
च भुवौ च । अचिभुवम् । अत एव पाठात्समाखान्तः ॥ अगयोरस्या-
ज्दारेण ॥ * ॥ गजश्चाश्वश्च । गजाश्वौ ॥ * ॥ शूद्रश्चार्थश्च । शूद्रार्थौ ॥
अगयोरजाद्यद्दारेण ॥ ८४ ॥

काकमयूरी मेधातपसी दारार्थपाशुधृतराष्ट्राः ।

नरनारायणदीक्षातपसी चिचरयबाल्हीकी ॥ ८५ ॥

काकश्च मयूरश्च । काकमयूरी ॥ * ॥ मेधा च तपश्च । मेधातपसी ।
अगयोरर्थलघुदारेण ७ ॥ * ॥ दारार्थार्थश्च । दारार्थम् । अजाद्यद्दा-

१ उलूखलं A. B. D.; मुषलां
A. B. C. F.

२ अधरश्च औष्ठं च D.; अधरौष्ठं
B. C. F.

३ पूलासं च C.; शूद्रं D.

४ अरयतीति A. D.; thus also MS.
Kahle. = A. K. 2, 6, 1, 85.

५ उल्लयंत इति D.; इति उल्लान्ते
उल्लः C.; इति उल्लान्ते उल्लः F.

६ उलूखलं A. B. D. F.; मुषलं
A. B. C. F. throughout.

७ अगयोरर्थलघुदारेण A. perhaps right;
अगयोरपाशुधृतराष्ट्रेण D.; cf. P. ii.
2, 34 Vs. 11 and 4.

रेण ॥ * ॥ पाण्डुस्य धृतराष्ट्रस्य । पाण्डुधृतराष्ट्री । वर्षाभ्रादृणामनुपूर्व-
मित्यनेन ॥ * ॥ नरस्य नारायणस्य । नरनारायणी ॥ * ॥ दीक्षा च
तपस्य । दीक्षातपसी ॥ अनयोरर्थलघुद्वारेण^१ ॥ * ॥ विचरयस्य वा-
ल्हीकस्य । विचरयवाल्हीकौ राजानौ । अस्पाब्दारेण । पाणिनिवा-
मममतेन ॥ शाकटायनसु बल्हीऽस्थास्तीति बल्ही । बल्हीव बल्हिकः^२ ।
संज्ञाप्रतिष्ठत्योरित्यनेन^३ के । विचरयबल्हिकम्^४ ॥ भोजसु विचर-
यवाल्हिकावस्मिन्ने^५ पपाठ । उष्णादिमध्ये तु मृदीकातिमिडीक वा-
ल्हीक वल्लीक कल्लीक किङ्किणीका पुष्परीक चक्षरीक समीक प्रतीक पूतीक
पर्फरीकादय^६ इत्यस्मिन् बाल्हीकमिति प्रादर्शयत्^७ ॥ एतेषामेतेः
सूत्रैः प्राङ्निपाते प्राप्ते परनिपातः क्रियते ॥ ८५ ॥

पूर्वोऽप्यर्थो धर्मतः शब्दकामाद्

इन्द्रार्कान्तेभ्योऽपिचन्द्रादयोऽपि॥

भीष्मादित्यं द्रोणचन्द्राच्च राहोन्

चन्द्रो यीष्मो वा वसन्तादिभाव्यः ॥ ८६ ॥

पूर्वोऽप्यर्थ इति न केवलं धर्मशब्दकामेभ्यः पूर्वोऽर्थशब्दः परोऽपि
द्रष्टव्यो गणपाठसामर्थ्यात् । अर्थस्य धर्मस्य । अर्थधर्मौ । धर्मार्थौ ॥

१ अर्थलघुः D.

२ ? Thus A. (व०); बाल्ही० बाल्ही ।
बाल्हीव बाल्हिकः B. C. D.; बाल्ही
० बाल्ही । स एव बाल्हीकः F.

३ संज्ञाप्रतिष्ठत्योरु A.; cf. Pāṇ. v. 3,
96-7.

४ Thus A. D. F.; विचरयबाल्हिकं
B. C.

५ विचरयबाल्हीकाव० F.

६ मृदीका D.; तिजिडीक A. D.;

बाल्हिक C.; B. C. F. oia. बल्लीक;
B. om. चक्षरीक; ववरीक C.; C. om.
प्रतीक; A. om. पूतीक; cf. Un. S. 4,
16-25.

७ प्रादर्शयति C.; प्रदर्शयति B.; प्रा-
दर्शयति D.; प्रदर्शयति F.

८ भीष्मादित्यं० E.; भीष्मादित्य-
द्रोण० C. F.; द्रोणचन्द्रान्वरीहोन् A.

अर्थशब्दौ । शब्दार्थौ ॥ अर्थकामौ । कामार्थौ ॥ * ॥ न केवलम् अग्नि-
चन्द्रादयः पूर्वं भवन्ति परतोऽपि । अग्निश्चेन्द्रश्च । अग्नीन्द्रौ । इन्द्राग्नी
॥ * ॥ चन्द्रार्कौ । अर्कचन्द्रौ ॥ * ॥ आद्यन्तौ । अन्तादी ॥ * ॥ भीमद्रो-
णौ । द्रोणभीमौ ॥ * ॥ चन्द्रादित्यौ । आदित्यचन्द्रौ ॥ * ॥ राज्ञचन्द्रौ ।
चन्द्रराज्ञ ॥ * ॥ योन्नवसन्तौ । वसन्तयोन्नौ ॥ ८६ ॥

शुक्रशुचिकरभरासभगुणवृद्धिसमीरणामिकुशकाशाः ।

सर्पिर्मधुदीर्घलघू सतपःश्रुतपाणिनीयरौढीयाः ॥ ८७ ॥

शुक्रशुचादयः शब्दाः शुक्रशुचशब्दपर्यन्ता विपर्ययेणापि भव-
न्ति ॥ शुक्रश्च शुचिश्च । शुक्रशुची । शुचिशुक्रौ ॥ * ॥ करभरासभौ ।
रासभकरभौ ॥ * ॥ गुणवृद्धौ । वृद्धिगुणौ ॥ * ॥ समीरणार्थौ । अग्नि-
समीरणौ ॥ * ॥ कुशकाशम् । काशकुशम् ॥ * ॥ सर्पिर्मधुनौ । मधुस-
र्पिणौ ॥ * ॥ दीर्घलघू । लघुदीर्घौ ॥ * ॥ सतपःश्रुतेति । सप्त तपःश्रुता-
न्मां वर्तन्ते । सतपःश्रुताः । सतपःश्रुताश्च ते पाणिनीयरौढीयाश्च ॥
तपःश्रुते । श्रुततपसौ ॥ * ॥ पाणिनीयरौढीयाः । रौढीयपाणिनीयाः^१
॥ ८७ ॥

भीमसेनार्जुनावेती कपित्थाश्वत्थसंयुतौ ।

शकृन्मूर्ध कृतद्वन्द्वा^२ व्यत्यासेन सतां मताः ॥ ८८ ॥

भीमसेनार्जुनौ । अर्जुनभीमसेनौ ॥ * ॥ कपित्थाश्वत्थौ । अश्वत्थक-
पित्थौ ॥ * ॥ शकृन्मूर्धम् । मूर्धशकृत् ॥ * ॥ एतेषां स्त्रीयस्त्रीयसूत्रेष्व-
नियमे प्राप्ते गणपाठादिकल्पः ॥ सतां मता इति साभिप्रायम्^३ । तेन

१ C. has throughout रौढीय.

२ सतां मतः । सतांसतः । मतां

३ शकृन्मूर्धं A. ; शकृन्मूर्धपर्यन्ता F.

सत्य इति साभिप्रायं C. ; F. adds वचनं.

जित्याविपूयविनीयाः । विपूयविनीयजित्याः ॥ देवापिशन्तमू । शन्तमु-
देवापी इत्यादयोऽपि भवन्ति ॥ ८८ ॥ इति राजदन्तादिः ॥

कडारः पिङ्गलो गौरो भिक्षुकः खलतिस्तनुः ।

शौण्डः कुण्डो वृकः खञ्जो वठरो गडुलस्तथा ॥ ८९ ॥

कडारादयः शब्दाः कडाराः कर्मधारये वेत्यनेन पूर्वं वा निष-
तन्ति । कडारजैमिनिः । जैमिनिकडारः^१ ॥ * ॥ पिङ्गलमाण्डयः ।
माण्डयपिङ्गलः^२ ॥ * ॥ गौरगोतमः । गोतमगौरः^३ ॥ * ॥ भिक्षुक-
दाधिः । दाधिभिक्षुकः ॥ * ॥ खलतिस्वारपायणः । स्वारपायणख-
लतिः ॥ * ॥ तनुद्वयविन्दुः । द्वयविन्दुतनुः । तनुशब्दः कर्मवाची^४ ॥ * ॥
शौण्डसिगुः । सिगुशौण्डः^५ ॥ * ॥ कुण्डमाण्डिः । माण्डिकुण्डः^६ ॥ * ॥
वृकशाण्डिल्यः । शाण्डिल्यवृकः ॥ * ॥ खञ्जवात्स्यः । वात्स्यखञ्जः^७ ॥ * ॥
वठरकान्दस्यः । कान्दस्यवठरः^८ ॥ * ॥ गडुलगासवः । गासवग-
डुलः ॥ ८८ ॥

वृक्षलोडाविमौ काणः कूटखेली च कीर्तिती ।

आहिताभिगतार्थोदभार्यपीतधृतप्रियाः ॥ ९० ॥

वृद्धमनुः । मनुवृद्धः ॥ * ॥ खोडकहोडः । कहोडखोडः ॥ * ॥
काणद्रोणः । द्रोणकाणः ॥ * ॥ कूटदाधिः । दाधिकूटः ॥ * ॥ खेल-

१ खंडो वठरो^० C.; वठरोकुलस-
था A.; वंठरो^० F.

२ कडारजैमिनिः । जैमिनिकडारः (वि-
गनिः क^० A.) A. B. D.

३ पिङ्गलमाण्डयः । माण्डयपिङ्गलः F.

४ गौरगोतमः । गोतमगौरः D. F.

५ कशाऽर्थवाची F.

६ सिगुशौण्डः D.; शौण्डसिगुः । वि-
मुशौण्डः F.

७ कुण्डमाण्डिः । माण्डिकुण्डः A.

८ खंडवात्स्यः । * खंडः । C.

९ वठरः कान्दसः^० A.; वंठर^० वं-
ठरः F.; वधर^० । * वधट । D.

शास्त्रिणः । शास्त्रिण्यखेलः ॥ * ॥ एतेषां गुणवचनत्वात्पक्षे प्रत्यर्थ
वचनम् ॥ * ॥ इति कडारादिः ॥

एते शब्दा बहुव्रीहौ प्राप्तपूर्वनिपाताः सन्तो ॥ बाहिताम्यादावि-
त्यनेन पूर्वपदत्वभाजो वा भवन्ति ॥ बाहितोऽग्निर्येन स बाहिताग्निः ।
अम्याहितः । यथा च भट्टिकाव्ये ।

अम्याहितजनप्रज्ञे विजिगीषापरान्मुखे ।

कस्माद्वा नीतितीक्ष्णस्य संरम्भस्याव तापसे २ ॥

यथा वा । प्रतिशरणमशीर्षं न्योनिरम्याहितानां

विधिविहितविरिषैः ३ सामिधेनीरधीत्य ।

ऊतगुरुदुरितौघध्वंसमध्वर्युर्वरैर्

ऊतमधुमुपलोढे बाधु बांनाय्यमग्निः ४ ॥

गतोऽर्थो यस्यासौ मतार्थः । अर्थगतः ॥ * ॥ ऊढा भार्या येन ।

ऊढभार्यः । भार्योढः ॥ * ॥ पीतं घृतं येन । पीतघृतः । घृतपीतः ॥ * ॥

प्रियशब्दस्य केवलस्त्रोत्रोपदेशादुत्तरपदमनियतम् । तेन प्रियगुडः ।

गुडप्रियः ॥ प्रियविश्वः । विश्वप्रियः ॥ प्रियदिः । द्विप्रियः ॥ एतेन बा-

हिताम्यादयो गणाधीता एव बाध्या नाधिकप्रयोगाः ॥ ३ ॥ तेनाहित-

वसुरित्यादौ यथाप्राप्तं स्यान्न विकल्पः ॥ ८० ॥

जाताहृतः सपुत्रोऽप्य तैलं मद्यं च पीततः ।

गङ्गादेः सप्तमी क्तान्तं जातिकालसुखादितः ॥ ९१ ॥

१ सती A. D.; संति C.; cf. P. H.
2, 87.

२ Bhatt-9, 111; °नीतितीक्ष्ण D.;
नीतिनिष्णस्व ed. 1828; B. C. F. —
from भट्टिकाव्ये to यथा वा.

३ Sisup. 4, 41; °विरिषैः A.; वि-
रिषैः D.

४ B. C. F. — from ऊतगुरु.

५ एतेन बाहि B. C.; नाधिकप्र-
योगाः C.

जाता दन्ता अस्त्र । जातदन्तः । दन्तजातः ॥ * ॥ पुत्रो जातोऽस्य ।
पुत्रजातः । जातपुत्रः ॥ * ॥ तैलं पीतं येन । पीततैलः । तैलपीतः ॥ * ॥
मद्यं पीतं येन । मद्यपीतः । पीतमद्यः ॥ * ॥ गङ्गादेः सप्तमीति गङ्गा-
दिभ्यः सप्तम्यन्तो^१ बङ्गञ्जीहो पूर्व वा निपतति । गङ्गुः कण्ठे यस्य ।
गङ्गुकण्ठः । कण्ठेगङ्गुः^२ ॥ गङ्गुशिराः । शिरसिगङ्गुः^३ ॥ गुरुमध्यः ।
मध्येगुरुः^४ ॥ गुर्वनः । अन्तेगुरुः^५ ॥ इन्दुमौली यस्य । इन्दुमौलिः ।
मौलीन्दुः । यथा च ।

मौलीन्दोर्मौलिभूषा मनसिजनपतेरान्तरः केलिकोशः

प्राचीदिङ्गायिकायाः^६ कमकविरचितम्रीडताडङ्कान्तिः^७ ।

पीयूषासारवर्षी त्रिभुवनमधनानन्दहृन्दैकपात्रं

देवः श्रीश्वेतभानुर्जयति कुमुदिनीबान्धवः सिन्धुजम्बा ॥

भोजस्तु मेधादिभ्य^८ इत्यनेन निषेधाऽमौलीन्दुरिति मन्यते^९ ॥ समर्था-
धिकाराद् वङ्गेगङ्गुरित्येव^{१०} भवति । तथा शशिशेखरः । पद्मनाभः ।
अर्षनाभः । ब्रह्मपाणिः । पद्मपाणिरित्यादौ परनिपात एव ॥ * ॥
क्लान्तमित्यादि । क्लान्तं च वा पूर्व निपतति ॥ जातेः । पक्षाण्डुभञ्जितौ ।
भञ्जितपक्षाण्डुः ॥ सारङ्गजग्धी । जग्धवारङ्गः^{११} ॥ पाणिशृङ्गीतो । शृङ्गी-
तपाणिः ॥ * ॥ कालात् ॥ मासजाता । जातमासा ॥ संवत्सरजाता ।
जातसंवत्सरा ॥ * ॥ सुखादेः । सुखजाता । जातसुखा ॥ जातदुःखा ।

१ सप्तम्यन्तं A. D.; cf. P. ii. 2, 35 V. 3.

२ कंठगङ्गुः A. B. C. F.

३ F. adds शिरोगङ्गुरित्यधि.

४ मध्यगुरुः C. and om. शिरसिगङ्गुः.

५ अंतगुरुः F.

६ दिग्भाषकायाः A. F.

७ म्रीडताड ह्यन्तिः A.; म्रीडताड-

कान्तिः F

८ गङ्गादिभ्य C.

९ इति न मन्यते F.

१० कंठेगङ्गुः G.; cf. Kās. V. ii. 2, 35.

११ Thus D. F.; सांगरजग्धी जग्ध-
सांगरा। A.; शांगरजग्धी जग्धशांगरः
B. C. [सारङ्गजग्धः Kās. V. vi. 2, 170;
शाङ्गजग्धी ii. 2, 36, ed.; MBS. सारङ्गः].

दुःखजाता ॥ दमोत्पन्ना । उत्पन्नदमा^१ ॥ न्यासकृता सुखादयो गुण-
वचना इत्युक्तम् । भोजस्तु सुखादयो दश कञ्जविधौ^२ निरूपिता
इत्युक्तवान् जातिपदप्रसङ्गमकृत्वा कृतिपदस्यात् ॥ आकृत्या संस्थानेन व्यञ्जते
■ जातिः । तेनेह न भवति । आकृतप्राकृत्यः । सेवितचञ्चियः । तर्पि-
तदाशिः । प्रीणितकट इत्येके ॥ जातिपरत्वं आकृतेः पूर्वनिपातः । न
व्यक्तिपरत्वं इत्येके^३ ॥ ८१ ॥

ज्ञेयो जातश्मश्रुः पीतदधिच्छिन्नशीर्षपीतविषाः ।

■ प्रहरणवाचिभ्यः४ सप्तम्यपि संमता विदुषाम् ॥ ८२ ॥

जातं श्मश्रु चक्षुः । जातश्मश्रुः । श्मश्रुजातः ॥ = ॥ पीतं दधि येन ।
पीतदधिः । दधिपीतः ॥ * ॥ क्षिप्तं शीर्षं चक्षुः । शीर्षच्छिन्नः । क्षिप्त-
शीर्षः ॥ = ॥ पीतं विषं येन । विषपीतः । पीतविषः ॥ * ॥ क्त इति ।
प्रहरणं धनुःसङ्काशयो येषां तेभ्यः क्तानां सप्तम्यन्तं च पूर्वं निपतति^५ ।
उच्यते उत्थातोऽभिर्धेन स चक्षतासिः । अस्तुच्यतः ॥ कलितप्रहरणः ।
प्रहरणकलितः ॥ दण्डः पाशौ चक्ष्मासौ दण्डपाशिः । पाशदण्डः ।
विश्रान्तन्यासकृत्त्वसमर्थत्वाद्^६ दण्डपाशिरित्येव मन्यते ॥ वज्रपाशिः ।
पाशिवज्रः । अविशेषोक्तावप्यसमर्थत्वात्^७ । शूलपाशिः । शार्ङ्गपा-
शिः । धनुष्पाशिः ॥ पाशदण्ड इत्यादौ परनिपात एव ॥ आकृतिगणो
ऽयम् ॥ ८२ ॥ इत्यादितान्धादिः ॥

१ तुमोत्पन्ना । उत्पन्नतुम्ना C.D. [Kāp.
V. III. 1, 18 MSS. तुम्न; ed. तुम्न (var. I.
तीम्न); but cf. vi. 2, 170, ed. तुम्न].

२ कञ्जविधौ C.; कञ्जविधौ D. P.;
कञ्जविधौ A.; कञ्जविधौ B.; cf. P. III.
I. ■

■ परासि C.; परन्ते पीनेके D.

४ क्तप्रहरणं A.; क्तप्रहरणं E.

५ प्रहरणधनुः । सङ्काशयो येषां A.;
प्रहरणधनुः सङ्काशयो येषां B.; * क-
ञ्जादि । यथा एषां तेभ्यः क्तसप्तं C.

६ न्यासकृत्त्वसमर्थत्वात् F.

७ अविशेषोक्तावपि --- यं P.

तिष्ठद्गु प्ररथं खलेबुसमधोनाभं समंभूमि च
 प्राह्णं पुण्यसमं वहद्गु विषमं प्रान्तं तथा निःषमम् ।
 एकान्तं च समंपदाति सुषमं तीर्थं समानात्परम्
 पूतेनान्वितपूयमानखलतो लूनाद्यवं वा बुशम् १॥९३॥

तिष्ठद्गु । इत्येवमादयः समासास्तिष्ठद्गादिरयमित्यनेमाद्यथोभा-
 वसंज्ञा निपात्यन्ते २ । अथमेव निपातितः समासो भवति नान्यः ॥ * ॥
 तिष्ठन्ति गावो यस्मिन्काले दोहाय स कालस्तिष्ठद्गु । प्रथमरात्रेरर्ध-
 घटी । प्राहृट्काल इत्यन्ये । अथमेवेति वचनात्कथमर्थं भट्टिकाव्ये
 प्रयोगः ।

आतिष्ठद्गु जपन्संध्यां प्रक्रान्तामायतीगवम् ।

प्रातस्तरां पतचिभ्यः प्रबुद्धः प्रणमन् रविम् ३ ॥

तिष्ठद्गु यावद् आतिष्ठद्गुच्यते । भाष्योदाहरणाभावादर्थं ४ विजातीयः ।
 न च समासमात्रेण न भवितव्यमित्युक्तम् ५ । अभिधानप्रमाणञ्च समासः
 ॥ * ॥ प्रगतत्वं रथस्य ६ । प्रगताः प्रभृता वा रथा अस्मिन्देष्टे ७ । प्र-
 थम् ॥ * ॥ खले बुशानि यत्र काले स कालः खलेबुसम् ८ ॥ * ॥ नाभेरधो
 ऽधोनाभं प्रहृतवान् ९ । गणपाठादकारः समासान्तः ॥ * ॥ समत्वं भूमेः ।
 समंभूमि । निपातनान्नुमागमः ॥ शाकटायनस्तु समभ्रमीत्यप्याह ।

१ खलतो० A. E. ; बुसं (बुसं) A. B. C. E. F. ; D. has बुश both here and in the first pāda. Cf. note ११, p. १३३.

२ तिष्ठद्गु इत्येव समाससि० C. ; * तिष्ठद्गादिरयमित्य० A. ; * दिरेवमित्यनेन० D.

३ Bhāṭṭik. 4, 14.

४ भाष्योदाहरणाभावादर्थं C.

५ * मात्रेण भवितव्य० D.

६ प्रगतं रथं घस्य C.

७ * प्रहृता वा रथा अस्मिन् वा देशे A. D. ; C. om. प्रभृता.

८ बुशानि० खलेबुशं D. ; cf. next page, note ११.

९ अधोभावं नाभं० B. ; प्रहृतवान् B. C.

अन्यार्थत्वे तु^१ । समभूमयो वीथय इत्येवं यौगिकत्वेनास्य लक्षणस्य प्रवृत्तिः । अन्यार्थत्वेऽपि समभूमौति^२ केचित् ॥ * ॥ प्रगतत्वमङ्गां प्रगतमह इति वा । प्राक्तम् । निपातनाद् अङ्गादेशः ॥ * ॥ पुष्पलं समायाः पुष्पा समेति वा । पुष्पसमम् । पुष्पेन समं द्वितीयासमासापवाद इति केचित्^३ ॥ * ॥ वहन्ति गावो यस्मिन्काशे ॥ काशो वहद्गु । शरत्काश^४ इत्यन्ये ॥ * ॥ विगतं समं विगतत्वं समस्य वा । विषमम् ॥ समादिप्रकृत्यो हीनो वा देश इति केचित् ॥ * ॥ प्रगतत्वमन्तस्य प्रगतोऽन्तोऽस्मिन्देश इति वा । प्रान्तम् ॥ * ॥ निर्गतं समं निर्गतत्वं समस्येति वा । निःषमम् ॥ समाक्षिप्कान्तो निःषममिति केचित् ॥ * ॥ एकोऽन्तो ॥ तद् एकान्तम् ॥ * ॥ समत्वं पदातेः । समंपदाति । निपातनाद्युगागमः ॥ समपदातीत्यपि^५ शकटायनः ॥ अन्यार्थत्वे तु । समपदातयो राजान इति यौगिकत्वेनास्य लक्षणस्य प्रवृत्तिः^६ ॥ * ॥ शोभनाः समा यच्च स काशः सुषमम् । शोभनत्वं समस्येति वा ॥ * ॥ समानं तीर्थं तीर्थस्य समानत्वमिति वा । समानतीर्थम् ॥ * ॥ पूताः पूयमानास्य यवा यच्च काशे ॥ पूतयवम् । पूनयवमिति भोजः^७ ॥ पूयमानयवं काशः ॥ * ॥ खलं^८ रणाजिरं धान्यावपनस्थानं च । खलानि संवीयन्ते^९ यशांसि गुरैर्धान्यानि वा यच्च तत् खलम् । खले^{१०} यवा बुशानि च^{११} यस्मिन्काशे

१ अन्यार्थे तु A.; अन्यार्थे तु orig. D.; B. C. om. तु.

२ समभूमिरिति D.

३ B. om. समं तृतीयाः ; C. om. पुष्पेन समं.

४ शरत्काश A. D.

५ समपदाती । अपि A.; समपदात्यपि C.; समंपदातीति D.

६ B. C. F. om. लक्षणस्य.

७ F. om. from पूनयव.

८ ॥ खले यवा बुशानि च खलं F.

९ खलति C.; संवीयन्ते B.

१० A. om. from ॥ पूतयवम्.

११ यवा धुनाजि च A.; D. om. from च ।

खलानि ; A. B. C. F. read बुश throughout. The distinction between बुश and बुश was probably not intended here by the author. Cf. p. १३२, n. १.

स^१ खलेयवम् । खलेयुग्मम् ॥ * ॥ लूना यथा यस्मिन्काले ॥ लूनय-
वम् ॥ * ॥ वा युग्ममिति वाग्रब्धो व्यवस्थावाची । तेन युग्मशब्दः खल-
शब्दादेव द्रष्टव्यः ॥ ८३ ॥

समपक्षं पापसमं समानतीरं प्रदक्षिणं प्रमृगम् ।

अपदक्षिणं च संप्रति वासंप्रति लूयमानयवम् ॥ ८४ ॥

समत्वं पक्षस्य समः पक्षोऽस्मिन्निति वा । समपक्षं देशः ॥ * ॥ पापाः
समा यस्मिन्नुभे काले वा । पापसमम् ॥ * ॥ समानं तीरं समानत्वं ती-
रस्येति वा । समानतीरम् ॥ * ॥ प्रसृत्य दक्षिणतो भ्रमति । प्रदक्षि-
णम् । भोजस्तु प्रदक्षिणं वाममित्याह^२ ॥ प्रकृतत्वं दक्षिणाया वा ।
प्रदक्षिणम् ॥ * ॥ प्रगता मृगा यत्र काले यतो वाऽरण्यादेस्तत् प्रमृ-
गम्^३ ॥ * ॥ अपगता दक्षिणा यत्र तद् अपदक्षिणम्^४ ॥ * ॥ संप्रतीति
प्रादिसमुदायरूपः शब्दः । ॥ एव नष्पसंपर्काद् असंप्रति ॥ * ॥ लूय-
माना यथा यत्र काले स लूयमानयवम् ॥ ८४ ॥

संहतसंह्रियमाणाद् बुसं यवं चायतीगवाविषमे ।

अपरायत्योश्च समं दुःषममिच्छप्रत्ययोऽपि गणे ॥ ८५ ॥

संहतानि संह्रियमाणानि च बुसानि यथाश्च यत्र काले ॥ कालः
संहतबुसम् । संह्रियमाणबुसम् ॥ संहतयवम्^५ । संह्रियमाणयवम् ॥ * ॥
दोहार्थं जलपानार्थं निवासाार्थं^६ वायत्यो गवो यत्र काले स आश-

१ निवापनं यस्मिन् D.; F. om.
from खलम् । खले.

२ भोजस्तु प्रदक्षिणवाममि० प्रकृतं
A.; भोजस्तु प्रदक्षिणवाममित्याह D.

३ D. om. यतो; F. om. वा; काले

वारण्यादेशे प्रमृगं G.

५ अपगता दक्षिणं अपदक्षिणं C.

५ C. D. F. om. संह्रियमाणबुसं ।
संह्रिययवं (supplying यथाक्रमं P).

६ A. om. निवासाार्थं.

तीगवम् । यथा । अतिष्ठद्गु जपसंध्यां प्रकान्तामायतीगवम् ॥ * ॥ न वि-
धमम् । अविधमम् ॥ * ॥ अपरा आयत्यो वा समा यत्र काले सोऽपर-
समम् । अवरसममिति भोजः^१ ॥ आयतीसमम् ॥ * ॥ द्रष्टृत्वं समाया-
दुष्टाः समा वा यत्र तद् दुःषमम् । गणपाठसामर्थ्यात्स्वीत्वनिवृत्तिः^२
॥ * ॥ इक्षुप्रत्ययोऽपीति । इज् युद्ध इत्येव^३ य इज् विहितस्तदन्तः
शब्दोऽत्र गणे द्रष्टव्यः । तेन परमं भीमं वा केशाकेशीति समासा-
रम्भकत्वं न भवति ॥

तिष्ठद्गु वहद्वायतीगवं लूनलूनयमानपूतपूयमानयवाः^४ खलेसंघत-
मं हि यमाणयववृमास कालविशेषवाचिन एव गणे द्रष्टव्याः ॥ ॥ अन्ये
तु देशवृत्तित्वमपि मन्यन्ते । तेनान्यत्र पूर्वेषु वज्रघोहिः स्थात् । तिष्ठन्ति
गावो यत्र न तिष्ठद्गुः । तिष्ठद्गवो यामाः ॥ वहन्त्यो गावो यत्र सा
वहद्गुर्हलपङ्क्तिः । वहद्गवः कुटुम्बिनः ॥ आयत्यो गावो यत्र ॥ आयद्गुः ॥
लूनयवेषु चेषु वधतीत्यादि ॥ लूनयवादयस्तु प्रथमैकवचनात्ता एव
प्रयोक्तव्याः । तेन द्वितीयादिका विभक्तिर्न भवति ॥ समं भूमिपदाति-
भ्यामन्यपदार्थे^५ प्राऽऽरयन्मृगदक्षिणाभिरित्येताभ्यां सूत्राभ्यां^६ का-
लभावयोरेवान्यपदार्थ इष्यते । तेन समा भूमिरस्मिण्यामे । समभू-
मिर्यामः । प्रगता मृगा अस्मात् । प्रमृगो देशः^७ । प्राक्तः । प्ररथः ।
प्रमृगः । प्रदक्षिणः ॥ अन्यपदार्थ एव^८ । समा भूमिः । समभूमिरि-
त्यादौ^९ तत्पुरुष एवेति भोजः ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन यत्प्रवृत्ति

१ अपरसमं । अपरसममिति° A. ;
D. om. from अवर°.

२ *स्त्रीलान्निवृत्तिः A. D.

३ Cf. Pāṇ. ii. 2, 37.

४ *आयतीयवत्तुन° A. B. ; आयत-
वत्तु° C. ; *लूनयवं वृयमान° D.

५ *वाचन एव° A. ; F. om. गच्छे.

६ समंभूमिसमपदातिभ्याम् R.C.F.

७ A. C. D. om. सूत्राभ्यां.

८ अन्यपदार्थश्च D.

९ *इत्यादि । A.

तत्प्रभृतीत्यादीनामपि क्रियाविशेषणवृत्तीनां व्युत्पत्तिरनेनैव द्रष्टव्या
॥ ८५ ॥ इति तिष्ठद्वादिः ॥

ऊरीभंशकलोरीगुलुगुधाधूसीस्वधाविःसजू१-१

धूलीध्वंसकलोरीमसमसाविक्कीफलीमससाः ।

ताली संशकला फलू च शकला२ स्वाहा वषट्थीषटी

वेताली च पशूपलीगुलुगुलातालीवितालीश्रुदः३॥९६॥

उलुकेत्यादिना४ सूत्रेषोषोदयः सुवन्ता भादिना ॥ सम-
सन्ते । ॥ समासस्तत्पुरुषो भवति ॥ * ॥ ऊरीत्यङ्गीकारे विस्तारे च ।
ऊरीकृत्य । अङ्गीकृत्य विस्तारं कृत्वा वेत्यर्थः ॥ केचिद् अनुकरणविस्तार-
योरिति पठन्ति । अपरे भृशार्थशब्दप्रशंसासु५ । यथा ।

तदूरीकृत्य कृतिभिर्वाच्यस्य प्रतायते६ ॥ = ॥

भंशकसेति हिंसायाम् । भंशकलाकृत्य । हिसित्वेत्यर्थः ॥ = ॥ ऊरी ।
ऊरीवत् ॥ * ॥ गुलुगुधेति पीडायाम् । गुलुगुधाकृत्य७ । पीडयित्वे-
त्यर्थः । क्रीडायामित्यन्ये ॥ गुलुगुधेत्यन्ये८ ॥ * ॥ धूसीति विस्तारे ।
धूसीकृत्य । विस्तार्येत्यर्थः ॥ धूसी कान्ताविति शाकटायनः । अपरे
धूसी काङ्गायाम्९ । धूसीकृत्य । काङ्गां कृत्वेत्यर्थः ॥ * ॥ स्वधेति संग्र-
हाने । स्वधाकृत्य स्वधाशब्दोच्चारितमन्यादिकर्म१० कृत्वा गत इत्यर्थः ॥

१ ऊरीभंस A.; *गुलुगुधा F.

२ ताली संशकला A. B. C. E. F.;

*शंसकला D.; *सकला MSS.

३ *आवालीविताली B.C.F.; *आ-
तालीविताली A.; *श्रुदः A. D. E. F.

४ ? उलुके A.; उलुकेत्यादिना D.;
ऊलीदिना C.

५ भृशार्थशब्दः ॥; भृशार्थशब्दः
C.; भृशार्थप्रशंसा ॥.

६ Ss. 2, 30; वितायते A.; विधी-
यते D.; D. has the whole stanza.

७ गुलुगुधेति गुलुगुधाकृत्य F.

८ ? Thus B.; गुलुगुधेत्यन्यः A.; गुलु-
गुधेत्यन्ये C.; om. D. F.

९ B. C. om. धूसी काङ्गायां.

१० स्वधादिशब्दो A.; *आन्या-
दि C.

द्वितीत्योरित्यन्यः ॥ * ॥ एवं स्वाहावषट् औषड्वौषटामर्थो द्रष्टव्यः ।
वषट् पूजायामित्यन्यः । एतेषां संप्रदानार्थत्वात्करोतिनैव संबन्धः ॥ * ॥
आविष् । इति प्राकाशे । यथा ।

तेषामाविरभूद्ब्रह्मा परिखानमुखत्रियाम्^१ ।

आविष्करोति । प्रकटयतीत्यर्थः । आविःशब्दस्य पाठात्मकत्वे^२ धा-
तोः प्रागेव निपातः । एवं च योऽयं प्रयोगः^३ ।

वारुणीमद्विशङ्कमथाविस्त्रुषोऽभवदसाविव रागः ॥

इति । तथा । पृथुदर्विभृतस्ततः फणीन्द्रा

विषमाग्नीभिरनारतं वमन्तः ।

अभवम् युगपद्विलोलजिह्वा-

युगलीढोभयसृक्कभागमाविः^४ ॥

इति च सप्रमादज एव नास्त्यभ्युद्धारः^५ । आविरभवद्वागः । आविर-
भवन्फणीन्द्रा इति क्रियायोगस्य समोहितत्वात् ॥ * ॥ सञ्जूरिति सहार्थे ।
सञ्जुःकृत्य । सहितं साहित्येन वा कृत्वा गत इत्यर्थः । सहार्थत्वादयं
कृत्वस्तिभिर्भुज्यते । आविःशब्दस्य^६ प्राकाशार्थत्वात् ॥ * ॥ ध्वस्तीति त्रि-
दूरव्याकुलीभावे^७ । ध्वस्तीकृत्य । विदूराकृत्वा^८ कृत्वेत्यर्थः ॥ * ॥
ध्वंसकला । भ्रंशकलावत् ॥ * ॥ ऊरुरी । ऊरीवत्^९ ॥ * ॥ मममसेति
ध्वंसकलावत् ॥ * ॥ विक्ली फली । इति विकारे । हिंसायामिति वा-
मनः । विकारार्थत्वात् कृत्वस्तिभिर्भुज्यते । विक्लीकृत्य ॥ अपर आक्ली
विक्लीति विचारे । विक्लीकृत्य विचार्येत्यर्थः^{१०} ॥ फलीकृत्य ॥ * ॥ मस्यसे-
ति मस्यसावत् । अपरे तु मस्यसा मस्यमसेति द्वौ संचूर्णने संघर्षे

१ Kum. 8. 2, 2.

२ सक्तत्वे B.; सत्त्वे C.; सूक्तत्वे corr. D.

३ एवंविधो यं D.; § 19, 10, 19.

४ § 19, 20, 42; A. C. D. om. the first

half.

५ इति च प्रमादं D.; नास्त्यभ्युद्धारः C.

६ आविःशब्दस्य B. C. F.

७ विदूरं A. B.; विल्वरं C.

८ ऊरीवत् B. C. F.

९ D. om. from अपरे.

चेत्याहुः^१ ॥ * ॥ तासी विद्वराकुलीभावे^२ । तासीकृत्य ॥ तासी
 आतासी वर्णे शाकटाथनः ॥ अपरे तत्समार्थे । तासीकृत्य । उन्नमं
 कृतेत्यर्थः ॥ विस्तारे तु भोजः ॥ * ॥ संशकलेति मभमसावत्^३ । अ-
 भङ्गलेति ॥ भोजः ॥ * ॥ फलू^४ विक्रीवत् । फलू फलीनि^५ क्रियासंपत्ती ।
 फलूकृत्य । फलीकृत्य । क्रियां संपाद्येत्यर्थः ॥ * ॥ शकला । मस्रसा-
 वत्^६ ॥ अपरे शकला संशकला^७ धंसकला भंशकलेति चत्वारः परि-
 भवे । शकलाकृत्य^८ । परिभूय गत इत्यर्थः ॥ * ॥ वेतासीति तासीवत् ।
 विस्तारे तु भोजः ॥ * ॥ पशू । इति हिंसायाम् । पशूकृत्य गतः । हत्वा
 गत इत्यर्थः ॥ * ॥ पत्नीति विक्रीवत् ॥ * ॥ गुलुगुला । गुलुगुधावत् ॥ * ॥
 आतासी वित्तासीति^९ तासीवत् ॥ * ॥ श्रुदिति शीघार्थे । श्रुतकृत्य^{१०}
 गतः । शीघ्रं कृत्वा गत इत्यर्थः ॥ अन्यस्तु अदिति अद्धाने । अद्वाय ।
 अद्वां कृतेत्यर्थः^{११} । अयं दधातिना युक्तः प्रयुज्यत इत्याह ॥ ८६ ॥

प्रादुः पाम्पालक्षीपाम्पालीसङ्कलाश्च^{१२} केवाली ।

आलोक्षी केवासी सेवाल्याङ्गी च वार्दाली^{१३} ॥ ८७ ॥

■ मस्रसमसमसा इति^१ F.; मस्रसेति
 मस्रसाव यद्येदे ■ वृजिनात् । अन्ये
 मस्रसा मसमसेति^२ A.; D. om. from
 अपरे तु; see note ७.

२ विद्वरं A. B.; विज्वरं C.

३ संसकलेति A. B. C. F.; संसक-
 लेति मसावत् D.; समसावत् A.

■ ? Thus A.; संशकलेति B.; अस-
 कलेति C.; संसकलेति (corr. श्रुं^१ F) D.;
 संसकलेति F.

४ फलू A.

५ विक्रीति B. C.

६ संकला^१ A. D. F.; D. adds here

अपरे तु मसमसमसा इति संपूर्णने
 संवरणे चेत्याहुः; see note १.

७ संकला^१ D. F.; संसकला^१ संक-
 D.

८ अवाली वित्तालीति B. C. F.;
 आवाली विवालीति A.

१० ? Thus B. C. F.; अदिति^१ श्रुतकृत्य
 D.; अदिति^१ श्रुतकृत्य A.

११ अन्यस्तु अदिति अद्वायां । अद्वां^१
 D.

१२ प्रादुः पांपालक्षी^१ E.; संकलाश्च
 D.

१३ सेवाल्याङ्गी^१ A.; C. om. this sh.
 with comment.

प्रादुः प्राकाशे । यथा समैव ।

निःसीमासुर्यधाम त्रिभुवनविदितं^१ पतन् यत्नदीधं
तन्मये दृष्टिभ्युः फलभरनमिताः शास्त्रिभरतपुष्पाः ।

नैतच्चित्रं विचित्रादिहितकृतयुग त्वत्तभावात् चित्तीश^२

प्रादुःपन्ति प्रभूता यदि सुरतरवस्त्रिचमेतद्बुधानाम् ॥

भादिनेति सामान्योक्तावपि कृत्वस्तिभिरेव योग एतेषां समाधुः ॥ ० ॥

पाप्मी विस्तारविध्वंसमाधुर्येषु करुणविलापे च^३ पाप्मीकृत्य । विस्तारं
विध्वंसं माधुर्यं च कृत्वेत्यर्थः ॥ पाप्मीकृत्य । करुणं विलयेत्यर्थः ॥ ० ॥

आलम्बीति प्राकाशे हिंसायां च । आलम्बीकृत्य ॥ ० ॥ पाप्माली ।

सङ्कला^४ । केवाली । आलोली । केवाली । सेवाली । आली^५ हिंसा-

याम् ॥ पाप्मालीकृत्य । हिंमिवेत्यर्थ^६ इत्यादि ॥ आलीशब्दो विकारे

ऽपि । आलीकृत्य ॥ ० ॥ वार्दालीति प्राकाशे हिंसायां च । वार्दा

लीकृत्य ॥ वार्दालीति^७ कश्चित् ॥ ८ ॥ इत्यूर्यादिः ॥

साक्षाद्बीजरुहानमःप्रसहनेचिन्ताविसो रोचना^८

बीजयो लवणं सह प्रतपने भद्रार्थयथावमाः ।

अज्ञा प्राजरुहोदकं विसहने मिथ्याद्रमास्थोऽष्टमः^९

प्राजयो च विकम्पने विहसने शीतंवशेप्रादुसः ॥ ९८ ॥

साक्षादित्यादयः शब्दाश्चर्यविषयाः करोतिमा सह साक्षादा-

■ निःसीमासुर्यधामस्त्रिभु० A.

२ ■■■■■ चित्तीश । A.; D. om.
from निःसीमासुर्य०.

३ संकली B.

■ शेवाली A.

४ ० हिंसायां विस्तारं च वेतालीति

कश्चित् । पालीकृत्य । हिंसिकार्थ D.

६ वार्दालीति A.; पार्दालीति D.

७ ० प्रहसने B.

८ ० शो खमः C.F.; ० शोत्कमः E.

साच्चिरित्यनेन^१ वा ममस्यन्ते । ■ च तत्पुरुषसंज्ञो भवति । साक्षा-
त्कृत्य । साक्षात् कृत्वा । असाक्षाद्भूतं साक्षात् कृतेत्यर्थः ॥ * ॥ बीजरुहेति
रुहिक्रियार्थः । बीजरुहाकरोति सेवकः ॥ शोभायामित्यन्ये ॥ * ॥ मम-
स्यन्त्य ॥ * ॥ प्रमहने । इत्युत्साहे सामर्थ्ये^२ च । प्रमहनेकृत्य ॥ * ॥ चिन्ता ।
इति मानसे व्यापारे । चिन्ताकृत्य ॥ चित्तेति कश्चित् । स चाचिन्ता
चिन्ता कृत्वा । चिन्ताकृत्य^३ । अव्ययत्वादसमासेऽपि विभक्त्यश्रवणम-
व्ययत्वं च स्वरादेराकृतिगणनादित्याह । एवमन्येऽपि ॥ * ॥ आविष्कृत्य
॥ * ॥ रोचना । इति^४ अद्भुतोत्पादने प्रशंसायां च । रोचनाकृत्य ॥
लोचनेति दीप्तौ कश्चिदाह ॥ * ॥ बीजर्था । इति जरणक्रियार्थः ।
बीजर्थाकृत्य धनस्य^५ गतः ॥ शोभार्थ इत्यन्ये ॥ * ॥ लवणमिति रुच्यर्थे ।
लवणकृत्य ॥ * ॥ सहः इति संवद्भ्यार्थः । सहकृत्य ॥ * ॥ प्रतपने । इति
तापार्थः । मिथ्याकृतां प्रतपनेकृदथ चितोः^६ ॥ त्रितपन इत्यपि वा-
मनः^७ ॥ * ॥ भद्रा इत्यालोचनाप्रशंभामङ्गलेषु । अभद्राभद्राकरणं
पूर्वम् । भद्राकृत्य ॥ केचिद् अभद्रां भद्रां कृतेति विपक्षे विभक्तिमुच्चा-
रयन्ति ॥ * ॥ अर्थेकृत्य श्लोकं पठति । सार्थकं कृतेत्यर्थः । यद्वा । अर्थे-
कृत्य वदति । सप्रयोजनं कृत्वा वदतीत्यर्थः । यथा क्लृप्तपक्ष^८ ।

साक्षात्कृतेऽ■ लवणकृति दिङ्मुखानाम्^९

उष्णकृतोऽर्चिषि वशेऽदमाकृदास्ते^{१०} ।

१ साक्षादाद्योच्चिरित्य° A.; सा-
क्षादाद्यो चिरित्य° B.; साक्षादाद्यो-
रित्य° C. E.; साक्षादाद्योः चिरित्य°
D.; cf. P. i. 4, 74 V.

२ सामर्थ्ये A.; साहित्यार्थे D.

३ स चाचिन्ता कृत्वा चित्य° A.; स
चा चिन्ता कृत्वा° C. चिन्ता कृत्वा
चिन्ताकृत्य D.

४ रोचते तु A.

५ धनस्य A.; वतस्य D.

६ मिथ्याकृता° A. D.; मिथ्याकृतं°
B. F.; मिथ्याकृतप्र° C.; °करार्थं curr. D.

७ इति वामनः D.

८ क्लृप्तपक्ष B.; cf. p. ८०, note ६.

९ साक्षात्कृत्याय° D.

१० उष्णकृतोर्ऽर्चिषि वशीकृत° D.;
°विषिविशेऽदमा° F.

आस्थाकृताः कृतनमस्कृतयोऽर्थमर्थे-१

कृत्य व्रती च नृपती च नृपस्य जगमुः ॥

अग्नौकृत्य । अग्नौ कृत्वा ।

अग्नौकृतमय ऊतैरुदकं कदंशाव्

आर्द्रकृते विहसनेकृति पद्मिनीनाम् २ ॥

अग्नाविति तैत्तिरे शाकटायनः ॥ * ॥ अमा । इति रहः समवायसंयोग-
सामर्थ्येषु । अमाकृत्य ॥ * ॥ अद्भुतकृत्य । यथा ।

शीतंकदर्चिषि तटीमपरामुधेः सं-

सर्थाचिकीर्षति रवावुदयाद्रिष्टम् ३ ॥

प्रादुष्कृता मिश्रितकोकयुगे मुहूर्तम्

अद्भुतकृतेव विद्यता सरसि स्वस्वामीम् ४ ॥

प्राजरुहा । इति रुचिक्रियार्थः । प्राजरुहाकृत्य पर्जन्यो निवृत्तः ५ ॥

शोभार्थ इत्यन्ये ॥ * ॥ उदकंकृत्य ॥ * ॥ विहसने । प्रसहमेवत् ॥ * ॥ मि-

थ्याकृत्य ६ ॥ * ॥ आर्द्रकृत्य ॥ आर्द्रे । इत्येकारान्तमपि कश्चित् । आर्द्र-

कृत्य ॥ * ॥ आस्था । इत्यादरे प्रतिज्ञायां च । आस्थाकृत्य ॥ * ॥ प्रा-

जर्था । इति बीजार्थावत् ७ ॥ प्राजुरा । इत्यपि शाकटायनः ८ ॥ * ॥

चिन्ताकृताश्रितहितोरिविकल्पनेकृत् ॥ शाकटायनस्तु विकल्पने ९ प्रकल्पने

१ आस्थाकृता कृतं A.; आविःकृ-
ताः कृतं D.

२ उदकैरुदंशावाऽर्द्रकृते A.; उदक-
कदंशावर्षकृते C.; उदंशावाऽर्द्रकृते
विहसने D.; अर्थकृते वि. B.; कदंशा-
वर्षकृते F.

३ तटीमपरामुधिः स्वस्वाम्यो विक-
र्षति C.

४ मुहूर्तमहार्तमहार्तकृतेव C.; मु-

हूर्तमहार्तकृतेव A.; कोकयुगेर्मुहूर्त-
महार्तकृतेव विद्यता सरसि स्व. F.

५ पर्यन्तो ॥ * ॥ पर्याया C.; निवृत्त D.

६ उदकंकृत्या उत्साहनेपृथ मिथ्या-
कृत्य D.

७ आशयेति C.

८ प्राजुरा C.; D. om. अपि.

९ ? विकल्पने A. C. F.; C. F

प्रकल्पने.

वैद्ये । विकपने हिंसायाम् । प्रकपने^१ संताप इत्यन्ये । इत्याह ॥ * ॥
 विहसनेकृत्य ॥ * ॥ शीतकृत्य ॥ शीतमनादर इति शाकटायनः ॥ * ॥
 वश । इत्यस्मात्तच्चे । वशेकृत्य ॥ * ॥ प्रादुष्कृत्य ॥ * ॥

विकल्पनेप्रभृतीनामेवञ्चलं^२ लक्षणं प्रभृतीनां मान्दलं च गणपाठ-
 सामर्थ्यादेव । अथवा । एते सप्तमीप्रतिरूपका द्वितीयाप्रतिरूपकाश्च
 निपाताः ॥ चादिनाभावे । आस्थां कृत्वा । अग्नौ कृत्वा जलं तापय-
 तीत्यादि स्थात् ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन पर्यटनं दृष्टिसंशयप्रभृतयो
 द्रष्टव्याः ॥ ८८ ॥ इति साक्षादादिः ॥

स्युर्योजकोदत्तककर्तृकारकाः

प्रयोजकोत्सादकभर्तृवर्तकाः ।

अध्यापकस्त्रापकगोपपूजकास्

तुर्यः परेष्टारकवेषकाविमौ^३ ॥ ९९ ॥

वाजकादिभिः शब्दैः सुवन्तं पदम् अकथाजकादिभिरित्यनेन
 समस्यते । स समासस्तत्पुरुषसंज्ञो भवति ॥ * ॥ ब्राह्मणानां वाजकः ।
 ब्राह्मणवाजकः । वाजयिता ॥ * ॥ शरीरस्योदत्तकः । शरीरोदत्तकः
 ॥ * ॥ प्रणस्य सर्वकर्तारम्^४ ॥ * ॥ धर्मस्य कारकः । धर्मकारकः ॥ * ॥
 तत्प्रयोजककर्तृत्वमुपैति जल्पतः ॥ * ॥ रिपूनामुत्सादकः । रिपू-
 त्सादकः ॥ कद अपवारण उत्पूर्वः । संविषस्योच्छादकः । संविषो-
 च्छादक इति शाकटायनः ॥ * ॥ भुवो भर्ता । भूभर्ता ॥ * ॥ वर्तयतीति
 वर्तकः । भाव्यस्य वर्तकः । भाव्यवर्तकः ॥ * ॥ पुत्राणामध्यापकः । पुत्रा-

१ विकपने हिंसायां प्रकपने F.

२ विकल्पनेप्र० A. B. C.

३ D. corr. गोपपूजः; मनीवारकवे-

■ Beginning of Trilochanodāsa's
 Kātantravṛttipāṭijikā; cf. Kāt. p. 466.

४ Sinsp. 2, 71.

स्थापकः ॥ * ॥ स्थापयतीति स्थापकः । राज्ञः स्थापकः । राजस्थापकः ॥ * ॥ धात्र्या गोपकः । धात्रीगोपकः ॥ * ॥ साधूनां पूजकः । साधुपूजकः ॥ * ॥ ब्राह्मणानां तुर्यः । ब्राह्मणतुर्यः ॥ * ॥ परिचरतीति परिचारकः । गुरोः परिचारकः । गुरुपरिचारकः ॥ * ॥ परिवेवेष्टि । परिवेषकः । राज्ञः परिवेषकः । राजपरिवेषकः ॥ यदा घृतस्य परिवेषकः । घृतपरिवेषकः ॥ ८८ ॥

गणको रथपत्तिभ्यां चतुर्थोन्मादकौ तथा ।

होता द्वि चि च तीयान्तं तुरीयोऽपि सतां मतः ॥ १०० ॥

रथानां गणकः । रथगणकः ॥ पत्तीनां गणकः । पत्तिगणकः ॥ * ॥ आत्मनस्तुर्यः । आत्मचतुर्थः ॥ * ॥ चित्तस्योन्मादकः । चित्तोन्मादकः ॥ * ॥ चीरस्य होता । चीरहोता ॥ * ॥ राज्ञां द्वितीयः । राजद्वितीयः ॥ राज्ञां तृतीयः । राजतृतीयः ॥ राज्ञां तुरीयः । राजतुरीयः । तुरीयोऽपि सतां इति वाभिप्रायम् । तेन द्वितीयतृतीयत्वादि^२ सूत्रं दृष्टव्यमेव व्यर्थम् । गणसमाश्रयणमेव श्रेयः ।

क्रियानुगतिमाख्याय लोके स्वातिमुपागताः ।

ये कान्ताः पावकाद्यास्ते द्रष्टव्या याजकादिषु ॥

तेन गोमथानां पावकः । गोमथपावकः ॥ दृष्टस्य दीपकः । दृष्टदीपकः ॥ पिष्टस्य मोदकः । पिष्टमोदक इत्यादि ॥ न कर्तरीति प्रतिषेधे^३ प्राप्ते पाठः ॥ १०० ॥ इति याजकादिः ॥

शौण्ड्यादौ निपुणचपलौ भगिडतान् प्रवीणाः ४

स्यात् संवीतः कुशलकितवाधीनधूर्तप्रधानम् ।

सव्यध्यानप्रवणविदिताः^१ सारगुर्वायसाः स्युः^२

सिद्धो बन्धः कटकविरसौ शेखरः शुष्कपक्वौ^३ ॥ १०१ ॥

सप्तम्यन्तं शौण्डादिभिः सह सप्तमी शौण्डैरित्यनेन वा समस्यते ।
स समासस्तत्पुरुषसंज्ञो भवति ॥ अत्रेषु प्रसक्तः ॥ शौण्डः । अस्यशौण्डः ॥
वृत्तौ प्रसक्तक्रियाया^४ अन्तर्भावः शौण्डः प्रवीणः । यथा पण्डितश्री-
सागरचन्द्रस्य^५ ।

द्रव्याश्रयाः श्रीजयसिंहदेव^६ गुणाः कणादेन महर्षिणोक्ताः ।

तथा पुनः पण्डितदानशौण्ड गुणाश्रयं द्रव्यमपि व्यधायि^७ ॥

यद्यपि शौण्डशब्दो मध्यमे कृत्स्नयापि लक्षणया प्रवीणोऽपि भण्यते ।
दुर्व्यसनी वा ॥

पानशौण्डः त्रियं नेता नात्यन्तीनत्वमुक्ताः^८ ॥

इति मुख्यार्थोऽपि^९ समासभाक् ॥ * ॥ अस्यव्याजः ॥ * ॥ आचारनि-
पुणः ॥ * ॥ वाक्चपलः ॥ * ॥ रणपण्डितः ॥ * ॥ ते नासिकेरान्तरपः
पिबन्तः^{१०} । न चैतत् षष्ठीसमासेन सिध्यतीति शक्यं प्रतिपत्तुमर्थभेदात् ।
न चार्थवि^{११} नार् अर्थवस्थान्तरिति चैकोऽर्थः । किं चाव्ययत्वात्षष्ठीसमा-
सप्रतिषेधः ॥ श्रीभोजस्वन्तरशब्दं पठाठ ॥ * ॥ शास्त्रप्रवीणः । शाक-
टाद्यनस्तु । अर्थप्रवीणः^{१२} । अर्थविषये निपुण इत्याह ॥ * ॥ लोक-

१ भव्यध्यानं E.; भव्याधानं F.;
मध्यध्यानं C.; सुध्यध्यानं D.; प्रव-
णविदिताः (1) MSS.

२ गुर्वायसाश्च E.; *यशाश्च । D.

३ शुष्कपक्वौ B.

४ प्रज्ञा A. D.

५ Thus B. F.; पण्डितः । सागरच-
न्द्रस्य A.; पण्डितस्य सागरं C.; पण्डित-
रामचन्द्रस्य (corr. from *सामचन्द्रस्य) D.

६ श्रीसुतसिंहदेव F.

७ *शौण्डो गुणाययद्रव्यमसि व्यधा-
यि D. and om. the first half sloka.

८ Bhattjik. 5, 10; *शौण्डत्रियं
MSS.; ? नात्यन्तीनां त्वमु A. B. D. F.;
वेतावन्तीनां त्वमु G.

९ मुक्तोपि A.

१० Sūp. 3, 81; [नारिकेलानां eds.].

११ अर्थसमीक्षः A. ■

संवीतः ॥ * ॥ देवाकुशलः ॥ * ॥ अचकितवः ॥ * ॥ जितवचनाधीनः १ ।
 अधीनग्रन्थोऽस्मादेव गणपाठात् तस्याधीन इति शायकादा स्वप्रत्य-
 यान्तो बोद्धव्यः ॥ अथवा । अधिगत इमम् २ । अधिगत इतोऽनेनेति
 वा । अधीनः । यथा लोकाधीनः ३ ॥ * ॥ अचधूर्तः ॥ * ॥ विबुधप्रधा-
 नम् ॥ * ॥ कार्यसम्यः ॥ । कार्यविषयेऽनिपुण ४ इत्यर्थः ॥ * ॥ कर्मध्यानः ।
 कर्मसु युक्त इत्यर्थः ५ ॥ * ॥ पृथिवीप्रणवः ६ ॥ * ॥ पृथिवीविदितः ॥ * ॥
 लचिसारः ॥ * ॥ मध्येगुरुः ॥ * ॥ कायायसः । कायविषय ७ श्रीहरिक
 इत्यर्थः ॥ * ॥ कामिच्छसिद्धः ॥ * ॥ चक्रवन्धः ॥ * ॥ हस्तकटकः ॥ * ॥
 अवसानविरसः ॥ * ॥ शिरःशेखरः ॥ * ॥ कायाशुष्कः ॥ * ॥ कुम्भीपकः ॥
 आकृतिगणोऽयम् । तेन व्यवहारपटुः । आतपरमणीय ८ इत्यार-
 दयो द्रष्टव्याः ॥ १०१ ॥ इति श्रीशब्दादिः ॥

अन्तात्पात्रात्समितबहुलौ १० गेहगोष्ठात्प्रगल्भ-

ह्येडिन्नदिन्विजितिपटवः परिडितव्याडभूराः ।

गर्भाच्छूरः सुहितसहितस्तृप्तप्रौ च धीरः

पिरडीभूरो व्रणकृमिरथो कूपमण्डूकयुक्तः ॥ १०२ ॥

पाचेसमितादयः सप्तमीतत्पुरुषा निपात्यन्ते । चेपे गम्भमाने पा-

१ जितवचन० A.; जन० B.F.; गज० C

२ इम इति C.; अधिगतमिनो D.

३ यतो लो० A.; om. C.

४ ? कार्यसम्य० A.; कार्यं मध्यः B.;

कार्यमध्यः C.; कार्यमध्यः D.; मध्यः F.

५ अनिपुण A., orig. D.; येनिपुण
B. C. F.

६ ? कर्मध्यानः १० A.; कर्मयुक्तः C.;
कर्मसु युक्तः D.; कर्मसु व्यक्त० F.

■ Thus B. C. D. F.; पृथिवीप्रणीयः
A.—Correct प्रणव for the conjectured
प्रणव in pl. 101. [? Prof. Roth says:

'Might be a drum in the ground (cf.
पणव) i.e. a hole covered over with
boards ■ be beaten upon, cf. उपरव,'
Prof. Weber: 'As it were a drum stand-
ing on the ground (& hence not sound-
ing), cf. Hāla Sapt. 256 in Zeltseh. D.
■. Ges. 28, p. 412, l. 1.']

७ कायायसः० A.F., om. D.; कार्यवि-
षये A.D.F.; ० उद्हरिक० C.; ओद्धारिक० B.

८ अवहारपटुतरातपरमणीय F.
१० Kāp. V. ii. 1, 48 ed. पाचेसमितारदिः
MSS. both readings; here ag. metre.

चेयमितादयोऽयमित्यनेनाद्यमेव निपातितः समासो भवति नान्यः ।
 च्छनादिति यथासंभवं सर्वत्र संभव्यते ॥ * ॥ पाचिसमिता । अपचित-
 चीरा धेनुर्धा वा पाचसंगतिमात्रपर्यवसितव्यापारा सत्येवमुच्यते ।
 तददन्तोऽपि यः फलविकलव्यापाराडम्बरः ॥ तदुपमानात्तथा वा-
 च्यो ॥ यथा खरकुटी चैव इति ॥ * ॥ पाचे बाहुल्येन संघटनात्^१
 चीरादिफलविकला । पाचेवज्जला । शेषार्थः पूर्ववत् ॥ अथवा । पाच
 एव समिता मिश्रिताः^२ । पाच एव वज्जलाः प्रचुराः । नान्यत्र कार्ये
 पाचशब्देन साहचर्याद्भोजनं लक्ष्यते ॥ * ॥ गेह एव प्रमल्लः । गेहेप्र-
 ॥ एवं गोहेप्रमल्लः ॥ * ॥ गेह एव छेडति विक्रमं दर्शयति । अन्यत्र
 भीरुः । गेहेछेडी ॥ गोहेछेडी^३ ॥ * ॥ गेह एव शीर्याडम्बरं^४ प्रकाश-
 यन् । गेहेनर्दी । तत्सुखदृष्टिरन्तोऽप्येवमुच्यते ॥ गोहेनर्दी ॥ * ॥ वि-
 जितामनेन । विजिती । यथा । विजितमस्यास्तीति विजिती ॥ गेह एव
 विजयते न प्रभुमये । गेहेविजिती ॥ एवं गोहेविजिती^५ ॥ * ॥ एवं गेहे-
 पटुः । गोहेपटुः ॥ * ॥ गेहेपण्डितः । गोहेपण्डितः ॥ * ॥ गेहेव्याडः ।
 गोहेव्याडः ॥ * ॥ गेहेगूरः । गोहेगूरः ॥ * ॥ गर्भ एव गूरः । गर्भा-
 धिःसूतः भीरुः । गर्भेगूरः ॥ * ॥ गर्भ एव सुहितो ॥ तु वह्निर्निःसृतः ।
 गर्भेसुहितः ॥ * ॥ गर्भ एव दत्तः स्वमात्राद्वतेनाहारेण ततो तिःसूतः
 न कदाचिदुदरपूरं कृतवानिति^६ । गर्भेदृष्टो दरिद्रः ॥ * ॥ गर्भ एव
 वृक्षो मातुश्चेष्टया मातुराधासनेन वा ततोऽन्यत्र निसेजाः । गर्भे-

१ संघटनात् F.

२ A. om. मिश्रिताः.

३ गेह एव कीदृति० गेहेकीडी ।

गेहेकीडी corr. D.; om. F.

४ शीर्याडम्बरं A.; शीर्याडम्बरं C.;

समिश्र्याडम्बरं corr. D.

५ गेहेविजिती० A.; B. C. om. from

गेह एव विजयते

६ स्वमात्राद्वतेना० and lacuna for

कदाचिदुदर B.; स्वमात्राद्वतेनाहा०

उदरपूरं कृतवानिति A.; उदरं भूत-

वानिति F.

दुतः ॥ ॥ गर्भेसुहितादीनामयमर्थः । योऽसीकामिमानित्वाद-
 गुचितचेष्टः ॥ एवमुच्यते ॥ * ॥ गर्भं एव धीरो गर्भाक्षिःकृतस्वपलः ।
 गर्भेधीरः ॥ * ॥ पिण्यां खादितव्ये वस्तुनि गृह्यतः । कस्यहवर्धनादिकं
 ॥ ॥ खादितव्यं खादत्यन्यत्र^१ कार्याकारे निर्विक्रमः ॥ पिच्छीगृह्यतः
 ॥ * ॥ प्रथमश्च एव क्रमिः^२ । प्रथमक्रमिः । अल्पदुःखां ॥ क्रमिप्रवृद्धः
 संयोगादिः संयोगविकसोऽप्यस्ति । उदुम्बरे क्रमिरिव । उदुम्बरक्र-
 मिः^३ । तस्माद्द्रवादिशिष्टं रसमन्त्रं ॥ वेत्ति च एवमुच्यत इति कश्चि-
 दाह ॥ * ॥ कूपे मण्डूक इव । कूपमण्डूकः । ततोऽन्यथास्थानं सरः
 नमुद्रं वाऽधिकं न पश्यति । तदहन्यः पुरुषो ग्रामे नगरे वा भास्ते ॥
 प्रतिबद्धः ।^४ ततोऽन्यत्र पश्यति विशिष्टं ॥ एवमुच्यते ॥ १०२ ॥

गेहेनन्दी गृहकलविद्धो गेहेमेष्टाक्षनिकवकौ च ॥

गेहेवादी ननु नगराश्च ज्ञेयः कर्णेतिरितिरयासी^५ ॥ १०३ ॥

गेह एव मन्दति । गेहेनन्दी ॥ गेहेनन्तीत्यपि कञित्^६ ॥ * ॥ दृष्टं
 कलविद्ध इव । दृष्टकलविद्धः ॥ * ॥ गेह एव मेही । मेहेमेही । ॥
 आवश्यकार्थमपि वह्निर्न निर्गच्छति भोजन एव च संरमते ॥ एवमु-
 च्यते^७ ॥ * ॥ आशुनिको जलस्रोतः खातं^८ तस्मिन् वक इव । आश-

१ वादत्यन्यत्र A.; खादितव्यं । खा-
 दितव्यं खादत्यं C.; खादना[इ suppl.]
 D.

२ F. throughout क्रमि; C. क्रमि;
 A. B. D. now क्रमि now क्रमि.

३ संयोगादि संयोगं A.; C. om.
 उदुम्बरे क्रमिरिव; संयोगादिभ्यो
 भगभयात् दर्शितः ॥ च वज्रमु पस-
 क्षेपु (lacuna of 3 syll.) यो (lac. of 11 s.)
 उदुम्बरक्रमिः । D.

४ पुरुषो न ग्रामे B.; भास्ते वा
 प्रसिद्धनिर्वस्यतोऽन्यतोऽन्यत्र पश्यति
 D.

५ गेहेमेष्टाक्षनिकवकौ च A.

६ टिरटिरयासी D.

७ गेहेनन्तीत्यपि B. C.; गेहेनन्ती
 आवृत्त्या दृष्टव्यं । D.

८ वह्निर्निर्वस्यति A.; C. om.

संरमते.

९ खातं A.; पूरोखात D.

निकमकः । यत्किंचिदात्मीय आखनिके लभते तद्गच्छति नान्यत्र
गच्छति तददन्वोऽपि^१ । य आत्मीये गृहे यत्किंचिदस्ति तद्गच्छति^२
नान्यत्र गच्छति स एवमुच्यते ॥ अपर आह । आखनिरेव । आख-
निकः । कुत्साद्यर्थे कः । खल्वस्मात्तनिसप्रदेशो^३ जलाधार उच्यते
तस्मिन् बकः । आखनिकबकः^४ । स हि जलाशयचुद्रजन्तुभक्षणानुसं-
धानेन संकुचितात्मा^५ बहुलखल्वस्तददन्वोऽप्येवमुच्यते ॥ * ॥ गेह एव
दहनशीलो नान्यत्र । गेहेदाही ॥ * ॥ नगरे शेव । नगरस्या दृष्ट
उच्यते ॥ * ॥ टिरिटिरा चापलेनानुचितचेष्टोच्यते ॥

मप्ता हन्द् ॥ ज्ञेया मप्ता अभसमयुक्ता ॥ १०२ ॥

कर्णेचुरचुरा^६ कूपकच्छपावटकच्छपाः ।

गेहेमेली गृहात्सर्वो नगरात्काकवायसी ॥ १०४ ॥

कर्णेचुरचुरा^७ चापलेनानुचितचेष्टोच्यते । टिरिटिरीति मत्स्यनु-
करणम् । चुरचुरिति वायानुकरणम्^८ । तत्करोतीति खन्नादप्रत्ययो
निपातनसामर्थ्याद्वाऽनो ॥ भवति^९ ॥ शाकटाचमस्तु कर्णेटिरिटिरिः^{१०}
कर्णेचुरचुरित्याह । अनथोस व्याख्या । कर्णे किमपि जलित्वा जी-

१ यददन्वोऽपि A. ; D. om. ऽपि.

२ B. — यः D. — यस्मिन्; F. om.

नान्यत्र गच्छति;

३ खल्वस्मात्तनिसप्रदेशो A. ; खल्वस्मात्-
निसप्रदेशो D. ; खल्वस्मात्तः नि० F.

४ C. om. from यत्किंचिदात्मीय.

५ जलाशयः चुद्रः A. ; *चतुर्दश-
खानुसंधानेनासंकुः C. ; *असंख्य [या
suppl.] कुचितपणः तददं ॥

६ Thus B. C. E. F. & Kāp. V. H. F.

48 ed. & — S. ; cf. Marāṭhi चुरचुरखे
"to smart, tingle;" कर्णेचुरचुरा D. ;

कर्णेचुरचुरा A. .

७ कर्णेचुरचुरा B. C. F.

८ चुरचुरिति C. ; वायानुकरणं D.

९ *असंप्रत्ययो D. ; ऽतो न० A. ;

सामर्थ्याद्वातोर्न भवति F.

१० कर्णेटिरिटिरिः A. ; कर्णेटिरि २ D.

वति । नास्य विक्रम इति चेपः^१ । टिरिटिरि चुरचुर्वित्यनुकरणशब्दौ^२
तदाकारिणि व्यवह्रियेते ॥ * ॥ कूपकच्छपावटकच्छपौ कूपमच्छूक-
वत् ॥ * ॥ गेह एव मिलनशीलो नान्यत्र । गेहेमेधी ॥ * ॥ गृह एव
सर्पः ॥ गृहसर्पः^३ । दुष्ट इत्यर्थः ॥ * ॥ नगरे [] इव । नगरकाकः ॥
नगरे वाचस इव । नगरवाचसः ॥ स्वार्थनिष्ठः परवक्ष्यानानिपुण^४
उच्यते ॥ अथवा । नगरकाको न कश्चिन्निष्ठति सर्वमेव नगरं परिभ्र-
मति तदन्तर्धान्यत्र वाऽनवस्थितः पुरुष उच्यते ॥ १०४ ॥

मातरिपुरुषोदुस्तरमशकौ गेहेविचिन्त्यपि प्रोक्तः ।

अमणा प्रव्रजिताथो कुलटा पदना च मृदुनापि ॥ १०५ ॥

मातरिपुरुषः ॥ यः सदाचारं भिनत्ति स एवमुच्यते । यदा । मा-
तरि पौरुषमवस्यमानो मातरिपुरुषः । तत्कुलटस्तिरन्योऽथेवमु-
च्यते ॥ पितरिशूर इत्यपि भोजः ॥ * ॥ उदुम्बरे मशक इव । उदुम्बर-
मशकः । अल्पदृष्टा^५ ॥ अथवा । उदुम्बरमशकोऽल्पप्राणः सुकुमारश्च ।
तादृशो यः स उदुम्बरमशकः^६ ॥ * ॥ विचिन्तमनेन । विचिन्ती । गेह
एव विचिन्ती । गेहेविचिन्ती । अयमर्थः । गेहे स्थितेन युक्तमिदमयुक्त-
मिति विचिनोति निरूपयति बुद्धिमत्तां^७ प्रकाशयति न सभामध्ये
कार्ये वा ॥ एवमुच्यते ॥ * ॥ एतेषां यथासंभवं गणपाठसामर्थ्यात् सप्त-

१ अनयोवाक्यास्मां जीवितनास्त्रं
A.; इति शेषः D.; C. om. from टिरि-
टिरिः कर्णेचुरं.

२ चुरचुर्वित्यं A.

३ गृहसर्पः A.

४ परवक्षणां C.; परवक्षणाभिपु-

नपुणं A.; D. corrupt.

५ अल्पदृष्टः D. (and जीभोजः as
usual for भोजः); C. om. अल्पदृष्टा.

६ तादृशो यः D.; [] C. om. from
अथवा; A. — अथवा.

७ बुद्धिमत्तां B. C., and omit इद-
मयुक्तं.

आ. अमुक् ॥ आकृतिगताऽयम् । तेन । उदयानमण्डूक इत्यादयो
ऽनुवर्तन्ते ॥ १०॥ इति पापेयसितादिः ॥ ०॥

कुमारशब्दः अमणादिभिर्विशेषैः १ सह समस्यते । समासस्तु कर्म-
भारयः ॥ आत्मनीति अमणा । कुमारी चासौ अमणा च । कुमार-
अमणा २ ॥ ०॥ कुमारप्रमंविता ॥ ०॥ कुमारकुसुटा ॥ ०॥ कुमार-
आसौ पदुका । कुमारपदुः ॥ ०॥ कुमारशुद्धुः ॥ १०५ ॥

तामसीनिपुणादासीगर्भिस्यध्यापकाः स्मृताः ।

कुशलः परिडतश्चाथ चपलश्चाभिरूपकः ॥ १०६ ॥

कुमारतापसी ॥ ०॥ कुमारनिपुणा ॥ ०॥ कुमारदासी ॥ ०॥ कु-
मारगर्भिणी ॥ ०॥ कुमाराध्यापकः ॥ ०॥ कुमारकुशलः ॥ ०॥ कुमार-
पण्डितः ॥ ०॥ कुमारचपलः ॥ ०॥ कुमाराभिरूपकः ॥ ०॥

लिङ्गग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणमिति न्यायात् कुमारशब्दः
अमणादिभिः ३ स्त्रीलिङ्गैः स्त्रीलिङ्ग एव समस्यते । पट्टादिभिस्त्र्यभिधे-
यलिङ्गैस्तलिङ्गैः । तेन कुमारपट्टी । कुमारशुद्धी । इत्यादि सिद्धं भ-
वति ॥ १०६ ॥ इति अमणादिः ॥

किंशुकः किंवदन्ती स्यात् किंकिरातश्च ४ किंनरः ।

किंपुरुषोऽथ किंदासः ५ किंजल्काद्या बुधैर्मेताः ॥ १०७ ॥

किंशुकादयस्तत्पुरुषसंज्ञायां विषये साधको भवन्ति ॥ ०॥ किं-
शुकः । पलाशः ॥ ०॥ किंवदन्ती । जनश्रुतिः ॥ ०॥ किंकिरातः ६

१ अमणादिभिरु० A. D.; विशिष्टैः F.

२ अमणा च० A.; ३ कुमारअमणा B.

४ अमणादिभिः A.

५ किंनरातश्च A. B. C.

६ किंपुरुषो च दासश्च D. B.

७ किंकिरात A. B. C.

सुरष्टकः ॥ * ॥ किंनरः । मयुः ॥ * ॥ किंपुरुषः । स एव ॥ * ॥ किंदासः ।
राजर्षिः ॥ * ॥ किंजल्कः । युषरेषुः ॥

आद्यशब्दादये^१ ऽपि द्रष्टव्याः । अयं ॥ गणः श्रीभोजदेवाभिप्रा-
ये ॥ १०७ ॥ इति किंशुकादिः ॥

व्याघ्रः कुन्धामहिषरुखः^२ कुञ्जरेन्दू वराहः

सिंहो वज्रं वृषभकुलशी चन्दनं पुण्डरीकः^३ ।

चन्द्रः कुम्भर्षभकिसलयं पल्लवस्तृक्षपद्मी^४

हस्तिश्यानावृषितरुवृका विश्वमण्य लक्ष्यम् ॥ १०८ ॥

सुवर्त्तं पदं केनचिदुपेन परार्थे प्रयुक्तैर्यापादिभिः सह गौरीर्या-
पैरित्यनेन समस्यते । समासः कर्मधारयबंधो भवति ॥ * ॥ व्याघ्र
इव । व्याघ्रः । पुरुषस्यासौ व्याघ्रश्च । पुरुषव्याघ्रः ॥ * ॥ स्त्रीकुन्धा^५ ॥ * ॥
पुरुषमहिषः ॥ * ॥ पुरुषरुखः^६ ॥ * ॥ पुरुषकुञ्जरः ॥ * ॥ वदनेन्दुः^७ ॥ * ॥
पुरुषवराहः ॥ * ॥ पुरुषसिंहः ॥ * ॥ वाल्मशः ॥ * ॥ पुरुषवृषभः ॥ * ॥
कुचकुलशी ॥ * ॥ मुनिचन्दनः ॥ * ॥ मुखपुण्डरीकम्^८ ॥ * ॥ मुखचन्द्रः
॥ * ॥ स्तनकुन्धी ॥ * ॥ पुरुषर्षभः^९ ॥ * ॥ करकिषलयम् ॥ * ॥ पाणि-
पल्लवः ॥ * ॥ पुरुषर्षः^{१०} ॥ * ॥ पाणिपद्मम् ॥ * ॥ पुरुषहस्ती ॥ * ॥

१ आदिशब्दाद° A. B. C. F.

२ व्याघ्रकुम्भा° A.; कुन्धा° B. C. D.;

कुन्धा° E.

३ कुलशी° A. E.; कुलभी° B.;

चन्दन° F.

४ ? पल्लवस्तृक्षपद्मी A. B. C. E. (1);

कुम्भपद्मी F.; पल्लवस्तृक्षपद्मी D.

(१° तुष or तुष्य).

५ स्त्रीकुन्धा B. C.; स्त्रीकुन्धा A.

६ पुरुषभीरः A.; पुरुषरुभः B.;

स्तनभीरः D.

७ F. adds पुरुषेन्दुरित्यपि.

८ °पुण्डरीकः B. C. F.

९ भरतवृषभः A.; पुरुषवृषभ B.

C. F.

१० ? पुरुषतुङ्गः C.; पुरुषवर्धः (E.

वर्ध = अर्ध?) D.; पुरुषतुङ्गः A.; पुरु-

वर्धः B.; om. F.; see note ४.

वानरयोः ॥ * ॥ राजान् चपय द्रव । राजर्षयः ॥ * ॥ वैरं तद्वरिव समु-
ज्जतात् । वैरतदः ।

बहुमूलस्य मूलं हि महदैरतरोः स्त्रियः १ ॥

पुरुषदृकः ॥ * ॥ ओष्ठो लौहित्यादिन्निव ।

ओष्ठेन रामो रामौष्ठविम्बपुम्बपुष्पुना २ ॥

प्राकृतिगणोऽयम् । तेन पुरुषदृक इत्यादयोऽपि भवन्ति ३ ॥ १०८ ॥

इति व्याघ्रादिः ॥

श्रेणिः पूगो निधननिपुणव्रासणाः पण्डितोऽथो ४

मन्त्रो मुण्डो निचयचपलक्षत्रियाध्यापकाश्च ।

इन्द्रो देवः कृपणविशिषौ निर्धनोक्तौ पदुर्वौ

राशिर्भूतश्चमणकुशलाः ५ कुन्दुमः स्याद्वदान्यः ॥ १०९ ॥

श्रेणीत्यादयः शब्दा अच्यन्ताः कृतादिभिः सप्त वा समस्यन्ते ।

समासः कर्मधारयो भवति ॥ * ॥ अश्रेयसः श्रेयसः कृताः । श्रेणि-

कृताः पुरुषाः ॥

वक्षिष्यथे पूगकृतानि यत्र भभागतैरम्बुभिरम्बुराशिः ६ ॥

अनिधनरूपा निधनरूपाः कृताः । निधनकृताः ७ अचवः ॥ * ॥ निपु-

णोदाहृताः ॥ * ॥ ब्राह्मणमताः ॥ पण्डितज्ञाताः ॥ * ॥ मन्त्रमिताः

॥ * ॥ मुखसंभाविताः ॥ * ॥ निचयोच्चारिताः ॥ * ॥ चपलापाकृताः ॥ * ॥

चक्षियमताः ८ ॥ * ॥ अध्यापकोदिताः । अधीतेऽध्यापक इति शकटा-

१ Sisp. 2, 38; A. C. B. — the first phda.

२ Sisp. 2, 14; रामौष्ठ° B. C. F.;

३ पुम्बपुम्बना A. B. D.; ०पुम्बना F.;

४ पुम्बपुम्बना C.

५ A. om. इपि; इत्यादावपि भवति D.

६ पण्डितोर्षो D. E.; पण्डितोर्षी F.

७ अचवणकुशलाः A.

८ Sisp. 3, 38.

९ अनिधनरूपा निधनकृताः A. C. D.

१० चक्षियमिताः A.; —

पूजः ॥ * ॥ इन्द्रावधारिताः ॥ * ॥ देवाद्याताः । वेदेति रत्नमतिः ॥ * ॥
 छपणाख्याताः ॥ * ॥ विशिषं गृहम् । अग्निशिषं विशिषं कृतम् । विशि-
 पकृतम् ॥ भोजस्तु विशिष्ट इत्याह । वामनो गण इत्यपि ॥ * ॥ निर्ध-
 नोपकृताः ॥ * ॥ ऊको राशिस्थानम् । किलिञ्चा इत्यपरे^१ । ऊका-
 वकल्पिताः ॥ * ॥ पटूक्ताः ॥ * ॥ राशिकल्पिताः ॥ * ॥ भूतनिराकृताः^२
 ॥ * ॥ असण्विभ्रुताः ॥ * ॥ कुशलाख्याताः ॥ * ॥ कुं भूमिं दूनोति ।
 कुन्दुः । कुन्दुरः ।^३ तं मीनाति हिमसि । कुन्दुमो मार्जारः । कुन्दु-
 मावकल्पिताः ॥ अपरे ॥ कन्दुमेति पठन्ति । कन्दुः पाकस्थानम् ।
 तस्मिन्मिनोतीति^४ कन्दुमः । अकन्दुमाः कन्दुमाः कृताः^५ । कन्दुम-
 कृताः शास्त्रयः ॥ कुकुमेति रत्नमतिः ॥ * ॥ वदान्योदीरिताः ॥

कृतादयस्तु सर्वैरपि व्याघ्रादिभिः संबन्धसमुभवन्ति । अश्लेष्यः
 श्लेष्यो विहिताः । श्लेषिविहिताः । श्लेषिकल्पिताः । श्लेषासीना
 इत्यादयो भवन्ति । यत्र सामर्थ्यं नास्ति तत्रेति शब्दाव्याहारो द्रष्ट-
 व्यः । अनिर्धना निर्धना इत्युपकृताः । अचपलाश्चपला इत्युपकृताः ।
 अभूता भूता इति निराकृता इति ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन लल-
 कृता इत्यादयोऽपि द्रष्टव्याः^६ ॥ १०८ ॥ इति श्लेषादिः ॥

कृतादयस्तु यथायोगं व्याख्याताः । ते च

कृतमितभूतोदाहृतविश्रुतकलितावधारितोपकृताः ।

आस्थितनिराकृतोक्ताः संभावितमतविकल्पितासीनाः^७

॥ ११० ॥

१ कलिञ्चा इत्यपरे B. C.; ओको
 कलिञ्च इत्यपरे । ओकावकल्पिताः F.

२ भूतनिराकृताः C.; — A.

३ कुन्दुकुन्दुरः F.; तं मिनोति D.;
 तं सीना हिमसि A.

४ कन्दु पा० D.; कन्दू पा० A.; तस्मि-
 नोतीति A. D.

५ कन्दुमं thrice A.

६ तेन ॥ इत्यादयो A.; तुल-
 गणकृता इत्यादयोऽपि भवन्ति ।

अभूता भूता इति निराकृता इः D.

७ ॥ om. मतः C. — the second

half stanza; D. om. from कृतादयस्तु.

अवकल्पितो निरूपितविहितोपाकृतसमाज्ञाताः^१ ।

आश्नातोदितदृष्टावज्ञातोदीरिताख्याताः^२ ॥ १११ ॥

इति कृतादिः ॥

वृन्दारको वराहश्च नागकुञ्जरपुङ्गवाः ।

वृषभय्याग्रशार्दूलहंससिंहवर्षभादयः ॥ ११२ ॥

गोश्वाधौ वृन्दारकश्च । गोवृन्दारकः ॥ * ॥ गृवराजः ॥ * ॥ पुं-
नागः ॥ * ॥ अश्वकुञ्जरः ॥ * ॥ मुनिपुङ्गवः ॥ * ॥ रघुवृषभः ॥ * ॥ नरव्याघ्रः
॥ * ॥ राजशार्दूलः ॥ * ॥ राजहंसः ॥ * ॥ पुरुषसिंहः ॥ * ॥ भरतवर्षभः^३ ॥

आदियदृष्टात् । गवतमासनिभश्च नमस्तरोरित्यादयो^४ ऽपि भ-
वन्ति ॥ ११२ ॥ इति वृन्दारकादिः ॥

मतल्लिकोद्धमित्राः स्युः प्रकारऽस्यलभित्तयः^५ ।

हस्तपाशतटाः पादः पालीमचर्चिकादयः^६ ॥ ११३ ॥

अश्वमतल्लिका । गोमतल्लिका । यथा ।

अभ्याजतो ऽभ्यागतदूर्णतर्पकां^७

निर्घाणहस्तश्च पुरो दुधुक्षतः ।

वर्माङ्गवां ऊङ्कतिचारु निर्यतीम्

अरिमधोरैक्षत गोमतल्लिकाम् ॥

१ विहितोपाकृताः स० E.; विहि-
तोपपाकृताः स० B.; *कृताः समा० A.
P. against metre.

२ अश्नातोदितः E.; आश्नातोदितः
दृष्टो वृष्टावज्ञातोदीरिः A.; *दीरि-
ताः ख्याताः B. E. F.; C. D. om. the
गणो कृत्यादि.—[आत, अचारित, अ-
याकृत, and अक्षित, though instanced
in the comment on the गणोदि, are not
included in these stanzas.]

३ भरतवर्षभः B. C. D.

४ Śiṣup. 6, 27

५ मतल्लिकोद्ध० A. B. C. D.; *वि-
त्तयः A.

६ *पाशतराः E.; हस्तपादतटाः A.

७ Śiṣ. 12, 41; *नूतनार्थिका A.;

*दूर्णतीर्थिका D.; B. C. D. omit the
whole stanza.

साध्वीं गामपथदित्यर्थः ॥ * ॥ पुरुषोद्भूः^१ ॥ * ॥ आर्घ्यमित्राः ॥ * ॥
 गोप्रकाशम् ॥ * ॥ वचःस्वस्वम् ॥ * ॥ अंशभित्तिः^२ ॥ * ॥ केशरसः ॥ * ॥
 केशपाशः ॥ * ॥ सनतदम् ॥ * ॥ तातपादाः ॥ * ॥ ॥ वनखपासी ॥ * ॥
 गोमर्चिका ॥

एत आविष्टिङ्गमासतत्तिकादयोऽन्वष्टिङ्गेऽपि आतिग्रहे स्व-
 लिङ्गोपादाना^३ एव समानाधिकरणा भवन्ति ॥ प्रशंसावचनत्वं येषां
 समास एवेति वाक्यं न भवति^४ ॥ आदिग्रहणात् तमस्काष्ठः । चरः-
 कवाटः । कुमारीतत्तिकादयो भवन्ति^५ ॥ ११३ ॥ इति मतत्तिकादिः ॥

ससूचिखेटौ कितवोऽथ चौर-

मूर्खब्रुवास्तस्करदुर्दुष्टौ^६ ।

धूर्तो विटः स्यान्नतकश्च भीरुश्च

चेलश्च जालमापसदौ च धृष्टः^७ ॥ ११४ ॥

कुत्सितवाचिपदभेदैः^८ ससूच्यादिभिः सह समस्यते । तत्पुरुषश्च
 समासः ॥ * ॥ वैयाकरणस्यासौ ससूची च । वैयाकरणससूची । यः
 पदपदार्थनिर्णयं कर्तुमुचितं पृष्टः सन् निश्चयतिभलात्^९ सन् आकाशं
 सूचयति ॥ एवमुच्यते ॥ शाकटायनस्तु पृषोदरादित्वात् पत्ने ससू-

१ पुरुषोद्भूः A. B. C. D.

२ अंशभित्तिः A. D.

३ शब्देऽस्तिङ्गिणो^३ C.; D. corr. चवि-
 ससिंमलान्^३ शब्दव्याघ्रोपादानाः A.
 cf. note ५.

४ प्रशंसावचनत्वे येषां F.; C. om.
 from प्रशंसा^३.

५ कुमारी । मतत्तिकादयो^३ C.;
 A. om. from केशपाशः.

६ ससूचीखेटौ B. C. F. against
 metre; *खेटौ कितवो च^३ C.; मूर्खौ
 ध्रुवस्काष्ठर^३ D.; दुर्दुष्टौ D. F.

७ धूर्तो विटः *च वृष्णः । D.; *अप-
 च्चदौ^३ B. C.; *दृष्टः B. C.; *वृष्णः D.;
 A. — this sloka and the comment.

८ कुत्सितपदभेदैः D. (orig. *भेदैः).

९ निश्चितपत्रलात्^३ C.; D. corr. *नि-
 र्णयार्थमुत्तर्यं पृष्टो निःप्रतिभः सन्.

आह^१ । वामनग्रन्थतयस्तु खसूचिरित्याहुः^२ ॥ * ॥ मुनिखेटः ॥ * ॥
 याज्ञिककितवः ॥ * ॥ कविधीरः ॥ * ॥ पाठकमूर्खः ॥ * ॥ ब्राह्मणमुवः ।
 जातिमात्रोपजीवी^३ ॥ * ॥ रत्नकतस्करः ॥ * ॥ भीमांसकदुर्दुरुटः^४ ।
 भीमांसाध्ययनेन शौचाचारादिलक्षणं फलमनवाप्य^५ वेदविज्ञावनम-
 स्यपानाद्यनुष्ठाननिरतो नास्तिको जात इत्यर्थः ॥ * ॥ मुनिधूर्तः ॥ * ॥
 मुनिविदः । शिरस्तुच्छमुखनदंष्ट्रादिमुनिवेषधारणादेश्यागमनमस्य-
 पानाद्यनाचारप्रवृत्त एवमुच्यते^६ ॥ * ॥ राक्षसहतकः ॥ * ॥ क्षत्रिय-
 भीरुः ॥ * ॥ ब्राह्मणचेलः ॥ * ॥ ब्राह्मणजात्यः ॥ * ॥ तापसापसदः ॥ * ॥
 शाम्यष्टुष्टः^७ ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन काण्डीरकाद्यष्टुष्टुष्टान्दसवठर^८ इत्या-
 दयो द्रष्टव्याः ॥ एतच्च गणचयं श्रीभोजदेवाभिप्रायेण द्रष्टव्यम् ।
 अन्यवैयाकरणमतेन सूत्राख्येतामि ॥ ११४ ॥ इति खसूच्यादिः ॥

मयूराच्छतच्छात्राशंसकः प्रेहिवाणिजा^९ ।

कञ्चोजाद्यवनान्मुण्डोऽथ प्रेहिस्वागता तथा^{१०} ॥ ११५ ॥

मयूरव्यंसकादयः समासा मयूरव्यंसकादयोऽथमित्यनेन^{११} कर्म-

१ D. om. from शाकटायन^०; P. om. सत्वे.

२ 'तु सूचिरित्याहुः' G.; खसूचि-
 रित्याहुः D.; cf. Kāy. V. on Pāp. ii. 1, 53.

३ ब्राह्मणमुवः^० D.; 'जातिमात्रो-
 पजीवी' I. C.

४ 'दुर्दुरुटः' C.; दुर्दुरुटः F.; D.
 corr. दुर्दुरुटः; व्युतः त्रिभिनीयनिध्यातो

■ तत् फलमनवाप्य वेदविज्ञानमध्या-
 ना^०.

५ फलमवाप्य^० B. C.

६ शिरस्तुच्छनदंष्ट्रादिमुनिधारणात्^०
 B.; 'मस्यपानाद्यनाचारप्रवृत्त' D.

७ शाम्यष्टुष्टः B. C. D.

■ 'छादसः वठर' B.; छादसं वठर
 C.; काण्डीरकां व्युष्टुष्टादिसवठर D.

९ मयूराच्छतच्छात्रा^० B.; मयूर-
 चवका^० E.; 'व्यंशका' D.; प्रहिवा^० C.

१० कञ्चोजाद्यवनान्^० C.; A. om. this
 sloka and the comment to प्रेहि आदरे-
 णागच्छे[त्यर्थः].

११ 'व्यंसकादयस्येत्यनेन' D.; C. om.
 from समासा to ऽयम्.

धारयसंज्ञा भवन्ति ॥ * ॥ विगता अंशा यस्तु । व्यंसकः । रमणीयाका-
रदेहनेपथ्योपेतत्वाद्^१ मयूरवन्मयूरः पुमान् । स चासौ व्यंसकस्तु
वाङ्मसाध्यव्यापारपुरुषकारविकलः^२ कस्यदेवं प्रतिक्षिप्यते ॥ यदा ।
व्यंसयति वक्ष्यतीति^३ व्यंसकः । स चासौ ॥ स यो लुब्धकानां
मयूरो वृहीतशिशो^४ ऽन्यान्मयूरांश्चक्षयति वक्षयति स विप्रलम्बक
उच्यते^५ ॥ * ॥ कृत्तवद्वांसकः । कृत्तव्यंसकः । कृत्तं हि प्रसारितं सत्
सुन्दराकारमाभाति स्मयं तु स्थातुमशक्तमन्येन प्रचलवता धार्यते ।
एवमन्योऽपि यः सदा परावृत्तभवलक्ष्मिनिः सुन्दराकारोऽपि स एव-
मुच्यते ॥ * ॥ कृत्तवद्वांसकः^६ । कृत्तव्यंसकः । कृत्तो हि यथा लम्बभि-
क्षामाचष्टनिकृतसंतोषो निर्व्यापारतया कार्यतो व्यंसकस्तददन्योऽप्ये-
वमुच्यते^७ ॥ कृत्तवृत्तेण वक्ष्यको वा लोकस्तु । कृत्तव्यंसकः ॥ * ॥
कम्बोज इव मुखः । कम्बोजमुखः ॥ यवन इव मुखः । यवनमुखः ॥
दीक्षितेन मुष्टितव्यम् । कम्बोजा यवनाश्च मुष्टा भवन्ति । एवमिदौ
वृथा मुख्यावित्येकोऽर्थः ॥ * ॥ प्रेहि स्त्रियस्तु वाणिजेति^८ यस्यां सा
प्रेहिवाणिजा । प्रपूर्वं दण् मरणे । यथा प्रेतः ॥ अन्ये त्वाहुः । प्रेहि ।
आदरेणामच्छेत्त्यर्थः^९ । स्त्रीलिङ्गत्वादाच्च निपातमादेवाकार इति
केचित् ॥ * ॥ प्रेहि स्नागतमस्त्राम् । प्रेहिस्नागता ॥ ११५ ॥

१ 'देहनेपथ्योपेतत्वात्' corr.] D.

२ वाङ्मसाध्य° C. F.

३ वक्षयतीति B.; व्यंसयतीति वक्ष-
यति C.

४ D. corr. thus for orig. गुहीतशिशो
(i.e. 'शिशो').

५ विप्रलम्ब उच्यते D.

६ C. om. from कृत्तं हि.

७ 'भाववृत्तिः कृतसंतोषो निर्व्या-
पारतयार्थतो° D.

८ 'प्रेहियस्तु वा° C.; प्रेहियस्तु वा-
क्षियेति B.; प्रेहि मूरयस्तु° D.

९ 'अदरेणामच्छेत्त्यर्थः° D.; 'आ-
मच्छे° F.; A. see p. 948 note a

एह्यपेहि क्रियापूर्वा वाणिजा स्वागतापि च ।

द्वितीया विघसा चापि प्रघसा प्रकसा तथा १ ॥ ११६ ॥

एहि वाणिजेति यस्यां त्रियी क्रियायां वा सा २ । एहिवाणिजा ॥
केचिद् आयाति गच्छन्ति ३ वाणिजा यस्यामिति विष्टञ्च निपातनादे-
हिभावः ॥ * ॥ अपेहि । अपसर वाणिजेति यस्यां सा ४ । अपेहिवा-
णिजा ॥ * ॥ एवम् एहिस्वागता ॥ अपेहिस्वागता ॥ * ॥ एहिद्वितीया ॥
अपेहिद्वितीया ॥ * ॥ एहिविघसा ॥ अपेहिविघसा ॥ * ॥ एहिप्रघसा ॥
अपेहिप्रघसा ॥ * ॥ एहिप्रकसा ॥ अपेहिप्रकसा ॥ अपेहिप्रकसं दूर-
मिति यस्याम् । अपेहिप्रकसा । इति तु ज्ञाकटाचनः ५ ॥ ११६ ॥

स्वात्माकालकपीत्वास्थिरकाकिंचननिपत्यरोहिण्यः ।

आहरपूर्वाधेलावसनावनितास्तथा वितता ७ ॥ ११७ ॥

स्वात्मा काशीभूतः कृष्णीभूतः । स्वात्माकाशकः ॥ * ॥ पीत्वा स्थि-
रीभूतः । पीत्वास्थिरकः ॥ * ॥ न भवति किंचन कश्चित् किंचिदुपयुज्यत
इत्यकिंचनं निघसोच्चनम् ८ । निपातनात्पुगागमः ९ । ॥ वा किंच-
नासीति । अकिंचनम् । अकिंचनः १० ।

अकिंचनः सन् प्रभवः स संपदामकिंचना ११ ॥

॥ विघसा चापि ॥ विघसा त-
था । C.; ० विघसो चापि ० F.

१ एहि वाणिजेति यस्यां सा ॥ C.

३ आयाति गच्छन्ति ० B.

४ C. om. from एहिवाणिजा.

५ C. om. from एहिप्रघसा.

६ अपेहिप्रकसा ॥ दूरमिति यस्यां
अपेहिविघसा इति ० C.; D. F. ॥ तु.

७ पूर्वा सेला ० A.; आहरवेलापूर्वा
सेला ० C.; ० पूर्वा सेला वसना वनिता
तथा ० E.

८ ० अकिंचनमिच्छ ० F.

९ निपातनात्पुगागमः ॥ (? B.).

१० Thus A.; B. C. D. om. अकिंचनः;
F. om. अकिंचनम्.

११ ? अकिंचनमकिंचनः ० ॥ C.; see
next note.

■ किंचनं नास्ति वा किंचनमस्तीति^१ विग्रहेण किंचनशब्दोऽनव्ययो
 ऽप्यस्तीति चन्द्रदुर्गाभिप्रायो लक्ष्यते ॥ * ॥ निपत्य भूमौ पतिता
 रोहिणी लोहिनी रक्ता भवति या सा निपत्यरोहिणी ॥ * ॥ आहर
 चेलमिति यस्यां सा । आहरचेलः^२ ॥ * ॥ एवम् आहरवचना ॥ * ॥
 आहर वनितामिति यस्यां क्रियायां सा । आहरवनिता^३ ॥ * ॥ आहर
 विततं विस्तीर्णमिति यस्यां ■ । आहरवितता^४ ॥ विततं आलमानाद्यं
 इत्येके ॥ ११७ ॥

एहीडं पचलवणा मोहकपर्दा निकुच्यकर्णेष्व^५ ।

उदमचूडैहियवं भुक्तामुहितोदरावमृजे ॥ ११८ ॥

इहा स्त्री । यथा । महती इहा । महैला ॥ एहि । आगच्छ । इडे
 स्त्रीति यस्मिन्कर्मणि तद् एहीडं विवाहादि कर्म । आस्ताभ्यामादिको
 वा यन्वप्रविभागः ॥ अन्यपदार्थत्वेऽपि शब्दशक्तेर्नपुंसकत्वमेव ॥ * ॥ पच
 लवणमिति यस्यां क्रियायां सा पचलवणा ॥ * ॥ मोहापनय कपर्द
 केककलापं वराटकं वेति यस्यां सा मोहकपर्दा^६ ॥ * ॥ निकुच्य कर्णौ
 धावति । निकुच्यकर्णः^७ ॥ * ॥ उदमोत्थिप चूडामिति यस्यां सा ।

१ समग्रहा अकिंचना । ■ किंचन
 नास्ति वा किंचनास्तीति D. । सख्यम्पदा ।
 अकिंचना । ७० A. ; अकिंचना अकिं-
 चनं नास्ति वा० B. ; संयदा । अकिंचनं
 न किंचनं P. ; C. om. from किंचन
 श्रुति ७० ■ किंचनं नास्ति वा.

२ आहार चेलमिति आहारचेलः
 A. ; व for च C.

३ एवं आहरवसम्भा आहर वनिच-
 मिति आहारवनिता A.

४ आहार विततं आहारवनिता A.

■ एहिडं E. ; मोहकप० A. B. C. ;
 मोहि० D. ; *कर्णिकच A. ; निकुच्य-
 र्णेष्व C. ; कर्णेष्व E.

६ मोहापनय० ■ C. ; मोहापनय०
 B. ; कपर्द० A. C. ; कपर्दः D. ; केसक-
 लाप० A. ; केककलापे D. ; *मोहिकपर्दा
 B. C. ; मोहकपर्दा D.

७ निकुच्यवर्णौ A. ; निकुच्यवर्णौ
 धावणौ धावति C.

उद्गमसूडा । अभिभवम् निर्भयता वा वर्तत इत्यर्थः ॥ * ॥ एहि यवेति
यस्मिन्कर्मणि तद् एहियवम् ॥ अन्यस्य । एहि यवैरिति यस्मिन्कर्मणी-
त्याह ॥ * ॥ भुक्तासुहितः । यो यत्किञ्चिदशित्वा हृष्टो भवति ॥ एव-
मुच्यते ॥ * ॥ उद्धर कोष्ठाद्भान्यमन्यदा^१ । अवसृज देहीति यस्यां सा ।
उद्धरावसृजा ॥ ११८ ॥

उच्चावचप्रोहकटोच्चनीच-

निश्चप्रचाः कुन्दिविचक्षणा च^२ ।

विचप्रचा चाचपराचमुक्ता-

कुतोभयाचोपचकांदिशीकाः ॥ ११९ ॥

उच्चं च तदवचं च । उदक् चावाक् चेति वा । उच्चावचम् । यथा ।

भिन्नेषु रत्नकिरणैः किरणेष्विवेन्दोर्^३

उच्चावचरूपगतेषु सहस्रसंख्याम् ॥

उच्चितं चावचितं च । उच्चावचमित्यन्ये^४ ॥ * ॥ प्रोह कटमिति यस्यां
सा प्रोहकटा । प्रोहणं वीरणादेः कटादिभावाय विरचना^५ ॥ * ॥
उच्चैश्च नीचैश्च यस्तद् उच्चनीचम् । उच्चं च नीचं चेति वा ॥ * ॥ निश्चितं
च प्रचितं च । निश्चप्रचम्^६ । निश्चितं च प्रचितं च यस्यां क्रियायां सा
निश्चप्रचा ॥ निष्कुचितं च निस्त्वचं च । निस्त्वचमिति केचित्^७ ॥ * ॥

१ उद्गकोष्ठाद्वा । B.; उद्धर कोष्ठान् ।
corr. D.; कोष्ठाद्भान्यदा C.

२ विचप्रचाचाच° F.; उच्चावच° A.;
*कटोच्चनीच° B.; छद्दिवि° C.

३ Sis. 4, 46; इवेन्दोर् eds.

४ उचितं च अवच° B. C. D.; उच्चा-
वचमि° A.

५ प्रोहणं वारणादिः° C.; प्रोहणञ्च
च पादेः कटादि° D.

६ B. am. from निश्चितं.

७ निस्त्वचं च ।° A.; *निश्चप्रचमिति
B.; °च त्वचं च ।° C.; निष्कुचितं निश्च
सूचमिति D.

कृती वेष्टने । कृन्धि विच्छिष्टं चक्षणमिति यस्यां सा कृन्धिविचक्षणा ॥
 आकटायनस्तु । कृन्धि विच्छिष्टीहीति यस्यां सा कृन्धिविच्छिष्टा^१ । कर्पा-
 चविषया क्रिया । निपातनाद्धिलोपो विकरणस्तु इत्यलं चेत्याह ॥ * ॥
 विकृतं च प्रकृतं च यस्यां क्रियायां सा विचक्षणः ॥ * ॥ आचितं ॥ परा-
 चितं च । आचपराचम् ॥ अवाक् च परस्ताच्च । आचपराचम्^२ ॥ * ॥
 नास्ति कुतोऽपि कस्मादपि भवं यच्च । अकुतोभयम् ।

अकुतोभयसंचाराः षट् कर्माणि प्रकुर्वते^३ ॥

आचितं चोपचितं च । आचोपचम् ॥ आगच्छ चोपगच्छ च चक्षिच्छ-
 मणि तद् आचोपचमित्यन्ये ॥ * ॥ कां दिशं व्रजामीति । कांदिशीकः ।
 गणपाठसामर्थ्यादौक्यप्रत्ययः^४ ॥ ११६ ॥

उद्धपनिवपाथोद्धमविधमाहोपुरुषिकेहपञ्चम्यः ।

अहमहमिकायदृच्छोत्पचनिपचाः प्रोथपापीयान्^५ ॥ १२० ॥

उद्धप निवपेति यस्यां सा । उद्धपनिवपा ॥ * ॥ उद्धम विधमेति यस्यां
 सा । उद्धमविधमा ॥ * ॥ अहो पुरुषो ऽहमित्यस्य भावः । आहोपुरुषि-
 का^६ । मनोज्ञादित्वादौक्यं^७ ॥ * ॥ इह पञ्चमीति यस्यां क्रियायां सा ।
 इहपञ्चमी ॥ इहपञ्चमीशब्दसंपर्कात्प्रकरणमधिकारो वा । इहपञ्चमी-
 त्यन्ये ॥ * ॥ अहं शक्नो ऽहं शक्त इत्यस्ति यस्यां सा । अहमहमिका । स्वार्थि-

१ विच्छिष्टीहीति० कृन्धिविच्छिष्टा A.;
 विकृतोहीति० कृन्धिविच्छिष्टा D.; कृन्धि
 विच्छिष्टीहीति० कृन्धिविच्छिष्टा F.—B3.
 and Gagaratnāv. have कृन्धिविच्छिष्टा;
 also Kās. V. ed.; but MSS. I. O. 2440,
 Beng. As. Soc. कृन्धिविच्छिष्टा. [क्षेत
 किञ्चि हे विचक्षेति यस्यामभिधीयते
 सा क्षेतविचक्षणा । Gagaratnāv.]

२ Gagaratnāv. explains both ways.

३ अकुतोभयं । सं० C.; कुर्वते A. D.

४ सामर्थ्यादौक्यं D.; कांदिशीकः ।

५ आकण्ठं C.; अर्थात् हीक्यप्रत्ययः F.

६ अहोपुरुषिका० A. B.; ऽहमित्य-
 स्यां क्रियायां corr. D.

७ मनोज्ञादित्वादिति कांसित D.;
 not mentioned in the *manojñādi* 409-10.

को मत्वर्थीयो वा काद्^१ ॥ अहं पूर्वम् अहं पूर्वं प्रवर्त इति विग्रहा तद्भा-
 वो^२ऽहमहमिका । प्रषोदरादित्वाहुस्त्रिभावादिरिति सुधाकरः^३ ॥ * ॥
 या अक्काऽभिप्रायः^४ । यदृक्का । स्वभावाद् यथेष्टमित्यर्थे वृत्तिः^५ ।
 यथा । यदृक्कयासूयति यस्यपस्यते^६ ॥ * ॥ उत्पद्य निपद्येति यस्यां क्रि-
 यायां सा । उत्पद्यनिपद्य ॥ आख्यातमाख्यातेन सातत्य इति सातत्ये
 समासः । असातत्यार्थे एव पाठः^७ ॥ अन्ये तु । उत्पद्य । आख्यातोप-
 सर्गसमुदायो नाख्यातयहणेन वृद्धते ॥ * ॥ पापं विद्यते यस्य स पापी ।^८
 यद्गता पापिनां मध्येऽतिशयेन पापी । पापीयान् ॥ प्रोक्ष्य विद्युक्को
 भूत्वा पापीयान् विरूपकः । यथा ।

राघवः प्रोक्ष्यपापीयाञ्चहीहि तमकिंचनम्^९ ॥ १२० ॥

आख्यातेनाख्यातं सातत्येऽन्यक्रियापदस्यार्थे ।

कर्तारं ॥ ब्रूते हि कर्मणा बहुलमाभीक्ष्ये ॥ १२१ ॥

आख्यातं तिङन्तमाख्यातेन तिङन्तेन सह समस्यते । अन्यस्य क्रि-
 यापदस्यार्थे । अश्रीत पिबतेति सततं वाचो भवन्ति यस्यां अत्यज-
 नाज्ञादानक्रियायां सा । अश्रीतपिबता । अचैषामाख्यातप्रतिरूप-

१ स्वार्थे को म० B. C.; मत्वर्थीयो
 पाठः A.; स्वार्थको मत्वर्थीयो (corr. वे)
 पाठः D.; वा पावापाठः B.; वा पाठः
 C. F. [काद् (क + आद्) = काए Vop
 4, 5]; cf. next page, n. ८.

२ 'पूर्वप्रवर्तते इति' तद्भागे १.;
 'अहं पूर्वते इति' B.

३ Thus — D.; सुधाकरः MSS.;
 cf. p. ४५, note १७.

४ याकक्का अभिप्रायः A.; यादृक्का

अभि० C.; या अक्का अभिप्रायः यदृ-
 क्का अभिप्रायः १० D.; यादृशी इक्का
 अभिप्रायः F.

५ 'इत्यर्थवृत्तिः A.; इत्यर्थे वृत्तिः C.
 ६ Kirāt. 14, 21.

७ C. om. सातत्य इति; D. corr. इति
 सातत्ये सिद्धे असातत्यार्थे इह पाठः ।

८ यस्य सा पापी A.; यस्य सा
 पापी । 'पापीनां C.

९ Bhāṭṭik. 5, 91.

काणामन्ययानामन्यपदार्थे स्त्रीलिङ्गता । अर्शआदिलादाऽदन्तता^१ ॥
 एवं खादतमोदता । गणपाठसामर्थ्यादतत्^२ ॥ खादाचामार्था को
 नाम कश्च न सहायः^३ ॥ पचतश्चक्षतेत्यादि ॥ * ॥ अन्तं क्रियापदं
 कर्मणा अन्तस्त्वैवाप्येन वज्रसं समस्त आभीक्ष्णे गम्यमाने । स ॥
 समासः कर्तारमाचष्टे ॥ अहि जोडं देवदन्त^४ यो वक्ताभीक्ष्णं सात-
 त्येन प्रवीति स वक्ता अहिजोडः^५ । एवम् उज्ज्वलिजोडमित्यादि^६ ॥
 पचोदनमिति वज्रसवचनात् भवति ॥ १२१ ॥

एहिरेयाहिराभिन्धिलवणोत्पत्यपाकलाः ।

स्यादहंपूर्विका प्रोहकर्दमापोद्धरोत्सृजा ॥ १२२ ॥

एहि आगच्छ रे । याहि गच्छ रे । इति यस्यां क्रियायां सा ।
 एहिरेयाहिरा । गणपाठादात्मम् ॥ * ॥ भिन्धि सवणमिति यस्यां सा
 भिन्धिसवणा ॥ * ॥ उत्पत्य । आकाशे भूला । या पाकला पाशुर्भवति
 सा । उत्पत्यपाकला । अत्र परकासक्रियाया अभावे क्ताप्रत्ययोऽपि ।
 अनेनैव सूत्रेणैवं पूर्वेष्वपि ॥ * ॥ अहं पूर्वम् अहं पूर्वमिति यस्यां सा^७ ।
 अहंपूर्विका । काटी^८ पूर्ववत् ।

माहंपूर्विकया हि मे विदधतां सिंहासनाध्यासनम्^९ ॥

प्रोहापमथ कर्दममिति यस्यां सा प्रोहकर्दमा ॥ * ॥ उद्धर किमपि
 द्रव्यमुत्सृजेति यस्यां सा । उद्धरोत्सृजा ॥ १२२ ॥

१ अर्शत्यादि^० A.; अर्शदिवद्वा^० D.

२ * अतत् C.; अतत् P.

३ खोदां चामार्था^० C.; खादाचा-
 मार्था का नाम^० B.

॥ अहि जोडं^० B. and orig. D.; देव-
 दन्तं । F. (? right); D. corr. देवदन्त
 इति.

५ अहिजोडः A. B. and orig. D.

६ उज्ज्वलिजोडं^० A. B. and orig. D.

७ B. C. F. only once अहं पूर्व.

८ खटी A. D. F.; कटी B. C.; cf.

page १६२, note १.

९ विदधतां A.; सिंहासनाध्यासिनं
 D.

उत्पत्तिनिपता श्यामा निषण्णपूर्वोन्मृजावमृजा^१ ।

ज्ञेया त्वहंप्रथमिका प्रोक्षपदीहद्वितीये च ॥ १२३ ॥

उत्पत्ति निपतेति यस्यां सा । उत्पत्तिनिपता ॥ = ॥ निषण्णा सती
श्यामा जाता । निषण्णश्यामा ॥ निषण्णश्यामेति^२ श्रीभोजः । अथ
विशेषणसमासे पूर्वपदानियमः स्यात्^३ ॥ * ॥ उन्मृष्टि अवमृष्टोति यस्यां
क्रियायां सा । उन्मृजावमृजा । अत एव निपातभादनयोरिव^४ साधु-
त्वम् ॥ * ॥ अहं प्रथमो यस्यां सा । अहंप्रथमिका ॥ * ॥ प्रोक्ष पादौ
धावति । प्रोक्षपदि^५ ॥ * ॥ इह द्वितीयेति यस्यां क्रियायां सा । इहद्वि-
तीया ॥ शाकटायनस्तु । अद्यपञ्चमो । अद्यद्वितीयेत्याह ॥ वामनप्रभृ-
तिभिरयमिति वचनात्परमो मयूरव्यंसकः समासान्तरं^६ न भवती-
त्युक्तम् ॥ भोजस्तु^७ ॥ चानेन समास इति वचनादयमन्येन सह समासत
एवेत्याह । मयूरव्यंसकप्रिय इति ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन शाकटायिवचनात्सामान्यसंज्ञाभारविप्र-
भृतयो^८ वेदितव्याः ॥ १२४ ॥ इति मयूरव्यंसकादिः ॥

दधिपयसी मधुसर्पिःसर्पिर्मधुरामलक्ष्मणा ज्ञेयाः ।

आद्यवसाने अद्यामेधे शुक्साम वाक्त्रनसे ॥ १२४ ॥

■ दधिपयआदीत्यादिना योगेन समाहारे प्राप्ते प्रतिषेधादित-
रेतरयोग एव भवति ॥ * ॥ दधिपयसी ॥ * ॥ मधुसर्पिणी ॥ * ॥ सर्पिर्म-

१ पूर्वोन्मृजावमृजा C.

२ श्यामामिति C.

■ विशेषणपूर्वपदानियमः स्यात्

A. १ पदौ नि० C.

■ अनयोरिवेह C.; एतयोरिवेह F.

५ प्रोक्षपदी D.

६ समासान्तरं A

७ श्रीभोजस्तु D.

८ अद्यभाष्यं A. (? B.); अद्य-
वह D.; विप्रतयो B.; भृतयो
पि A.

मुनी ॥ * ॥ रामलक्ष्मणी ॥ * ॥ आद्यवसाने ॥ * ॥ अङ्गामेधे ॥ * ॥
अवसाने ॥ * ॥ वाङ्मनसे । तथा ।

अतीतः पञ्चानं च महिमा वाङ्मनसथोर्
अतद्वाहत्या यं चकितमभिधत्ते अतिरपि^१ ॥

अस्मादेव गणपाठादेतयोः समाख्यन्तः ॥ १२४ ॥

मेधादीक्षाश्रुतश्रद्धाध्ययनेभ्यस्तपः^२ परम् ।

प्रवर्योग्मिसदौ स्कन्दविशाखी हरिवासवी ॥ १२५ ॥

मेधातपसी ॥ * ॥ दीक्षातपसी ॥ * ॥ श्रुततपसी ॥ * ॥ अङ्गातपसी ॥ * ॥
अध्ययनतपसी ॥ * ॥ शेषं स्पष्टम् ॥ १२५ ॥

सूर्याचन्द्रमसौ सोमरुद्री नारदपर्वतौ ।

शुक्रकृष्णौ पितापुत्रौ ज्ञेयौ भीमार्जुनौ तथा ॥ १२६ ॥

मित्रावरुणौ मातापितरावथ कक्षलाश्वतरौ ।

सोलूखलमुसलाविह सपरिज्याकौशिकौ च गणौ^३ ॥ १२७ ॥

सहोखलमुसलाभ्यां वर्तते सह परिज्याकौशिकाभ्यां च^४ । खलू-
खलमुसले ॥ परिज्याकौशिकौ ॥ १२७ ॥

नरनारायणशिववैश्रवणा ब्रह्मप्रजापती चापि ।

अग्नीषोमाविध्मावर्हिर्याज्यानुवाक्याद्याः^५ ॥ १२८ ॥

१ See the whole stanza, p. 4.

२ Thus F.; *श्रुताङ्गदाध्ययनाभ्यां तपः B. D. E.; *श्रुताङ्गदाध्ययनाभ्यां A.; *श्रुतश्रद्धां यनाभ्यां तपः G.

३ शोलूखलमुसला^० A.; *सपरिजा-

खी^० E.; सपरिज्या^० B. C. F.; गणौ B.; कौशिकाभ्यां च FC.

४ परज्या^० D. E.; सपरिज्या^० A.; G. om. from सहोखलसुखल.

५ अग्निषोमा^० C.; इध्मवर्हि^० मुवा-
काद्याः F.

एवोऽपि स्थष्टः^१ । आद्यशब्दः प्रकारे । तेन येषां लोक इतरेत-
रयोग^२ एव दन्तो दृश्यन्ते तेषामिह ग्रहणं भवति । यथा चन्द्रार्का-
विति ॥ १२८ ॥ इति दधिपद्यन्नादिः ॥ ।

गवाश्चाजाविकं कुञ्जवामनं तु गवाविकम् ।

दर्भशरं श्वचण्डालं स्त्रीकुमारं तृणोलपम्^३ ॥ १२९ ॥

पूर्वपदेत्यादिना सूत्रेण गवाश्चादीनां समाहार एव दन्तो भवति
॥ * ॥ गौश्च । अश्वश्च । गवाश्चम् ॥ = ॥ अजा च । अविकश्च । अजावि-
कम् ॥ अजश्च । अविका चेति वा^४ ॥ * ॥ कुञ्जश्च वामनश्च^५ । कुञ्जवा-
मनम् ॥ अन्ये तु कुञ्जाश्च स्त्रियो वामनाश्च स्त्रियः । अत एव वच-
नात्पुंभावे^६ कुञ्जवामनमित्याहुः ॥ * ॥ गौश्च । अविकश्च । गवाविकम्
॥ * ॥ दर्भश्च शरश्च । दर्भशरम् ॥ * ॥ श्वा च चण्डालश्च । श्वचण्डा-
लम्^७ । श्वाद्यतिकवैराभावे समाहारः । चण्डालपरिगृहीतानामेव
शुना सहैकवावस्थानम्^८ ॥ * ॥ स्त्रियश्च कुमारश्च । स्त्रीकुमारम् ॥
अन्ये तु स्त्रियश्च कुमार्यश्च । उत्तरपदस्यात एव निपातनाद् ईकार-
निवृत्तौ स्त्रीकुमारमित्याहुः ॥ * ॥ तृणानि च । तृणपाश्च । तृणो-
लपम् ॥ १२९ ॥

१ एवो विस्तृतः B. C.

२ A. om. from रेतरेतयोग to sloka
130; but (probably from a confusion
of leaves) inserts here a passage from
kuchehādā: आतरोपः । आत्मपादः (१) ।
इयं cf. sl. 328 com.

३ दर्भशरं श्वचं C.; श्वचण्डालं
तृणोलपं F.; A. om. this sloka and
comment.

४ अजाश्चाविकाचेति वा D.

५ वामनं च D.

६ पुंस्त्ववि D. F.

७ चाण्डालश्च श्वचाण्डालं F.; ॥ श्वा च
चण्डालं C.—Gaṇaratnadv. has श्वचाण्डालं;
Bh., Kās. V. श्वचण्डालं.

८ चाण्डालपरिं F.; शुनां सहै B.;
शुनां C.

दासीदासाजैडकदासीमाणवकपुचपौचाणि ।

कुञ्जकिरातोष्ट्रखरे मूचपुरीषं यकृन्मेदः^१ ॥ १३० ॥

दासी च दासश्च । दासीदासम् ॥ * ॥ अजश्च । अजा च वा ।

एडकश्च । अजैडकम् ॥ * ॥ दासश्च माणवकश्च । दासीमाणवकम् ।

अपत्ये कुत्सिते मूढे मनोरौत्सर्गिकः स्मृतः ।

नकारश्च च मूर्धन्यस्तेन सिध्यति माणवः^२ ॥

स्वार्थिकश्च कः ॥ अन्ये दासीमाणवमित्येव पठन्ति^३ ॥ * ॥ पुचश्च पी-

चश्च । पुचपौचम् ॥ * ॥ कुञ्जश्च किरातश्च । कुञ्जकिरातम् ॥ कुञ्जाश्च

कैरातकाश्च । कुञ्जकैरातकम् । किराता जगपदः । तत्र भवाः कैरा-

तका इति शाकटायनः ॥ विग्रहान्तन्यासस्तु किरात एव कैरातो चेष्ट

इत्याह ॥ * ॥ उष्ट्रश्च खरश्च । उष्ट्रखरंम् ॥ * ॥ मूचं च पुरीषं च । मूच-

पुरीषम् ॥ * ॥ यकृच्च मेदश्च । यकृन्मेदः ॥ १३० ॥

अर्जुनपुरुषं शाटीपट्टिकम्^४ उष्ट्रशशमूचशकृती च ।

भागवतीभागवतं तृणकाष्ठकुटीकुटे चापि ॥ १३१ ॥

अर्जुनश्च पुरुषश्च । अर्जुनपुरुषम् ॥ अर्जुनपुरुष इति^५ शाकटा-

यनः ॥ * ॥ शाटी च पट्टिका च । शाटीपट्टिकम्^६ ॥ शाटीप्रच्छद-

१ A. om. this sloka and comment.

२ Kārikā to Pāp. iv. 1, 161.

३ दासीमाणवकमित्येव D.

४ Thus D. E. (D. orig. °पट्टिकं);

°पट्टिकं B.; पट्टिकं C.; पत्तिकं F.;

A. om. text and comm. to मूचं च शकृच्च.

५ ? अर्जुन B. C. F.; अर्जुनपुरुष-

मिति D.; अर्जुनशिरीषं Kās. V. ii. 4,

11; °शिरीषं । °पुरुषं B.; अर्जुनश्च

शिरीषं चार्जुनशिरीषम् । द्वावपि वृष-

विशेषवाचिनी । अर्जुनः प्रार्थः पुरुषो

वासुदेवः अर्जुनपुरुषम् । यद्वा अर्जुनः

सप्तच्छदः पुरुषः पुत्रागः । Gaṇaratnāv.

६ Thus D. corr. from orig. पट्टिका°

पट्टिकं; पट्टिका च शाटीपट्टिकं B.

and (छ) C.; पत्तिका च शाटीपत्तिकं

F.; शाटीपट्टिकं Kās. V. ii. 4, 11 ed.

(°पट्टिकं MS. L. O. 2440; °प्रापच्छदं (1)

MS. Deng. As. Soc.); शाटीपट्टीरे ।

शाटीप्रच्छदं । शाटीपट्टिकं B.; Gaṇa-

ratnāv. has शाटीपट्टिकं & °प्रच्छदं.

मिति भोजः^१ ॥ * ॥ उद्भय शशश्च । उद्भयशम् ॥ * ॥ मूषं च शकश्च ।
 मूषशक्त ॥ * ॥ भगवान्देवताऽस्याः । भगवत इयं वा । भागवती ॥
 भागवती च भागवतश्च । भागवतीभागवतम् ॥ = ॥ ह्यर्णं च काष्ठं च ।
 ह्यर्णकाष्ठम् ॥ * ॥ कुटी च कुटश्च । कुटीकुटम्^२ ॥ कश्चित् कुडी वाखा ।
 कुडी वाखः । कुडी च कुडश्च । कुडीकुडमित्याह^३ ॥ १२१ ॥

मांसशोणितशब्दोऽपि दर्भपूतीकसंयुतः ।

वालवृद्धं जुष्टैर्ज्यमुपाध्यायश्च याजकात्^४ ॥ १३२ ॥

मांसं च शोणितं च । मांसशोणितम् ॥ * ॥ दर्भश्च पूतीकश्च । दर्भ-
 पूतीकम् ॥ वामनस्तु दर्भपूतिकमित्याह^५ ॥ * ॥ वासश्च वृद्धश्च । वा-
 सवृद्धम् ॥ * ॥ याजकश्च । उपाध्यायश्च । याजकोपाध्यायम् ॥ * ॥

गवान्प्रभृतिषु यथोच्चारितरूपग्रहणादिह न भवति । गोऽश्वौ^६ ।
 गोऽश्वम्^६ ॥ नियतस्यायं गणः ॥ १३२ ॥ इति गवाश्चादिः ॥

हस्ती महेला गणिका कुसूलं

कटोलगरडोलकटोलकाश्च^७ ।

गरडोलकाजी च कपोतगरडी

करडोलकरडोलकजालयुक्ती^८ ॥ १३३ ॥

पादस्त्राहस्यादेर्लुगित्यनेन चस्त्रादेर्वर्जितत्वात्तुक् समासात्तो न

१ श्रीभोजः D.

२ कुटीकुटी A. — कुटी कुम्हासी
 कुटः कुम्भः । यद्वा कुटी पर्णशिला कुटी
 गृहम् । Gaparatrāv.

३ कुडी वलः । कुडा च कुडश्च कुड-
 मित्याह । C.

४ वालवृद्धं तु वै ज्येष्ठम् A.

५ दर्भश्च पूतीकं च दर्भपूतीकम् ।

वामनस्तु दर्भपूतीकमित्याह । D. F. —
 * पूतिकं (पूतिका वनीषधिविशेषो या
 सोमवल्ली प्रतिनिधिलेखोपादीयते) Ga-
 paratrāv.

६ गोश्चाश्वश्च गोश्च C. ; गोश्चौ F.

७ कुशूलं A. B. C. ; कुशूलकटो F. ;

कटोलकडोलकटो A.

८ च व. for च कटोलककडयुक्ती C. ;
 कटोलकणडोलकम् ॥

भवति ॥ * ॥ हस्तिन इव पादावस्थ । असौ हस्तिपादः ॥ * ॥ महेष्वा-
पादः ॥ * ॥ गणिकापादः ॥ * ॥ कुसूलपादः^१ ॥ * ॥ कटोलपादः ॥ * ॥
गण्डोलपादः ॥ * ॥ कटोलकपादः ॥ * ॥ गण्डोलकपादः ॥ * ॥ अज-
पादः ॥ * ॥ कपोतपादः ॥ * ॥ गण्डयेव पादावस्थ । गण्डपादः ॥ * ॥
कण्डोलमिव पादावस्थ । कण्डोलपादः ॥ * ॥ कण्डोलक इव पादा-
वस्थ । कण्डोलकपादः^२ ॥ गण्डोलगण्डोलकशब्दावपि वामनः^३ ॥ * ॥
आलपादः ॥ १३३ ॥ इति हस्त्यादिः ॥

कुम्भस्थूणाशतविकलशीविष्णुगोधैकदासी-४

द्रोणीसूचीमुनिशुचिशकृत्कृष्णजालार्दनजवेः^५ ।

सूनाष्टभ्यां कुणिगुणनिरः सूकरद्वैः षषश्च^६

अधुना पादं मुविहितपदादेशमेनं विदन्तु ॥ १३४ ॥

कुम्भाविष पादावस्थाः । कुम्भपदी ॥ * ॥ स्तूणापदी ॥ * ॥ शतं
पादा यस्याः । शतपदी । खर्जूरकजन्तुः^७ ॥ * ॥ विगतौ पादौ यस्याः ।
विपदी ॥ * ॥ कलशीव^८ पादावस्थाः । कलशोपदी^९ ॥ * ॥ विष्णोरिव
पादावस्थाः । विष्णुपदी ॥ * ॥ एवं गोधापदी ॥ * ॥ एकः पादो यस्याः ।
एकपदी ॥ केचित् पठन्ति ।^{१०} एकपादित्यपि हि स्त्रियां दृश्यते ॥ अन्ये

१ कुसूलपादः A. B. C. F.

२ कण्डोलकमिव F.; om. D.

३ गण्डोलगण्डोलकः । शब्दाव^१ A.;
गण्डोलगण्डोलशब्दाव^२ B. — ? एव for
अपि; Kās. V. ed. has गण्डोल । गण्डो-
लक । [and कटोल for which MS. I. O.
2140 कुहाल (as Gajaratnāv.), MS.
Beng. As. Soc. पटोल]. Besides the
above three couples of words (also Bō.),
Gajaratnāv. has कटोल, कटोलक.

४ कलसी^१ A. B. C.

५ सङ्घत for शङ्घत A. C. F.

६ सूकर^१ A. B. C.; सूकरद्वैः^२ F.

७ ? तनुः or तस्तुः A.; तदः B. C.;

खर्जूरकतनुः F.; खरकतनुः D. — शत-
पदी औषधिविशेषो जंतुविशेषो वा ।
Gajaratnāv.

८ कलसीव MSS.

९ कलसी twice B. C. D.; — A. F.

१० D. corr. केचित् पठन्ति एकपदा
इत्यपीह^१ D

तु अवस्थितवानुत्तरिहैकस्मिन्शब्दे^१ विकल्पं वर्णयन्ति ॥ * ॥ दासी-
पदी ॥ * ॥ द्रोणीपदी ॥ * ॥ सूचीपदी^२ ॥ * ॥ मुनिपदी ॥ * ॥ शुची
पवित्री पादौ यस्याः । शुचिपदी^३ ॥ * ॥ शकृत्पादौ यस्याः । शकृत्प-
दी^४ ॥ * ॥ कृष्णी पादौ यस्याः । कृष्णपदी ॥ * ॥ जालमिव पादौ
यस्याः । जालपदी ॥ * ॥ आर्द्रौ पादौ यस्याः । आर्द्रपदी ॥ * ॥ अवि-
द्यमानौ पादौ यस्याः । अपदी ॥ * ॥ त्रिपदी । यथा । त्रिपदीच्छेदि-
नामपि^५ ॥ * ॥ सूत्रमिव पादावस्थाः । सूत्रपदी ॥ * ॥ अष्टौ पादा-
वस्थाः । अष्टापदी^६ । संज्ञायामष्टन इत्यात्मे^७ ॥ * ॥ कुणी^८ पादा-
वस्थाः । कुणिपदी ॥ * ॥ गुणस्तन्तुः । तद्वत्पादावस्थाः । गुणपदी ॥ * ॥
निर्गतौ पादावस्थाः । निष्पदी ॥ * ॥ सूकरखेव पादावस्थाः । सूकर-
पदी^९ ॥ * ॥ द्वौ पादावस्थाः । द्विपदी । कन्दोविशेषजातिः ॥ * ॥ षट्
पादा यस्याः । षट्पदी ॥ * ॥ अस्त इति पाद इत्यनेन लोप्रत्ययान्तं
सुविहितपदादेशमिति कुम्भपद्यादिरित्यनेन पदादेशे कृते^{१०} ग्यसुट्-
शिणिके^{११} ऽपदस्य पादः पदित्यनेन सुविहितः पदादेशो यस्य तमि-
ति^{१२} । उपमानसंख्यापूर्वपदस्येह पाठो नित्यस्यार्थः^{१३} ॥ कुम्भपद्यादि-
शब्दानां प्रवृत्तिनिमित्ताभावेऽपि रूढितः शतपुष्पादिशब्दवत्त्वाभि-

१ अवस्थितवानु० A.; अवस्थितवि-
भावानुवृत्तिरिह C.; अवस्थितस्थानु० D.

२ सूचीपदी A. D.; B. C. om. सु-
निपदी.

३ शुचिः (word obliterated) पादां०
D.; शुचीपदी A.

४ ? Thus also B5, and Kās. V. ed.;
शकृत्पादां० B. C. F.; शकृत्पदी A. B.
C. F., Gajaratnāv., MSS. Kās. V.

५ Raghuv. 4, 48.

६ अष्टपदी अष्टापदी० F.

७ संज्ञायामष्टः B. F.; अष्ट इत्य०
D.; अष्टनः संज्ञायाम् C. as P. vi. 3, 125.

८ कुणीव C. D.

९ सूकर० twice A. F.; अकर० D.

१० सुविहितं पदा० C.; पादादेशे
कृते A. D.

११ ? यसुट्० F.; शिणिके० A.; D.
corrupt.

१२ पादादेशो० A.; यस्मैतमिति C.

१३ नित्यं स्यार्थः C.; नित्यस्यार्थः D.

धेये प्रवृत्तिर्द्रष्टव्या^१। यथा । विपादः काष्ठमयोपकरणविशेषः । न हि तस्मापि नय एव पादाः किंतु पादचतुष्टयसङ्गावेऽपि तादृग्व्यपदेशो यादृक्पादत्रये सति ॥ आकृतिगणसायम् । तेन शितिपदी । अशीतिपदी । शाक्यपदी^२ । इत्यादयो द्रष्टव्याः ॥ १३४ ॥ इति कुम्भपद्यादिः ॥

शरद्विपाशौ हिमवत्कियत्सदो

यद्वृग्विदो द्यौर्विदोनोमनस्त्यदः ।

दिक्पथ्युपानञ्चतुरस्तदा ऽनदुज्ज

जरा जरोऽक्षि प्रतिसंपरानुतः^३ ॥ १३५ ॥

शरदादिभ्यो ऽव्ययीभावादित्यनेन शरदादिभ्यष्टच्^४ समासान्तो भवति ॥ * ॥ शरदः समीपम् । उपशरदम् ॥ * ॥ विपाशौ नद्याः समीपम् । उपविपाशम्^५ ॥ * ॥ हिमवत आ । आहिमवतम् ॥ * ॥ कियन्तं कियन्तं प्रति । प्रतिकियतम्^६ ॥ * ॥ सदः सदः प्रति । प्रतिसदम्^७ ॥ * ॥ यं यं प्रति । प्रतियदम् ॥ * ॥ दृशं दृशं प्रति । प्रतिदृशम् ॥ * ॥ विदं विदं प्रति । प्रतिविदम् ॥ * ॥ द्यौरित्यनेन दिव्यशब्दो द्यौशब्दस्य संश्रुहोतः । दिवं दिवं प्रति । प्रतिदिवम् ॥ द्यां द्यां प्रति । प्रतिद्यवम् ॥ * ॥ विशं विशं प्रति । प्रतिविशम् ॥ * ॥ अनसः समीपम् । उपानसम् ॥ * ॥ मनो मनः प्रति । प्रतिमनसम् ॥ * ॥ त्वं त्वं प्रति । प्रतित्व-

१ प्रवृत्तिनिवृत्ताभिवे^० शब्दश्च स्व-
भि^० B., शतपुष्पा हि^० C.

२ ? सति आदिशब्दात् शितिपदी ।
आशीतिपदी आशाकपदी D.; सिति-
पदी B. C. F.; शाक्यपदी 1^० F.

३ A. om. from प्रतिसंपरानुतः to वि-
नीलसन्धना on fl. 136, but has a passage
from fl. 834-5 (q.v.) of p. १६६, n. २

४ शरदादिभ्यष्ट^० B.; *भ्यष्ट D.

५ सामीप्यं C.; अपविपाशं D.

६ प्रतिकियन्तं H. C. D.

७ ? प्रतिशरदं D.—सद् Bū., Kū., V.
MS. I. O. 2440 (om. ed., MS. Beng.
AR. Soc.); सदम् (सदसीत्यधिसदसम्)
Gajapatiāy.

दम् ॥ * ॥ दिशं दिशं प्रति । प्रतिदिशम् । यथा । प्रतिदिशं क्रियते
 कलभैरवः^१ ॥ * ॥ पन्थानं पन्थानं प्रति । प्रतिपथम् । अनुपथम् ॥
 अक्षूपूरभूः पथादित्यनेनैव^२ समासान्तस्य सिद्धत्वादस्य पाठो न संगतः
 प्रतिभाति परं दृष्टवैयाकरणमतानुरोधेन पठितः^३ ॥ * ॥ उपानहः
 समीपम् । उपोपानहम् ॥ * ॥ चतुर्णां समीपम् । उपचतुर्म् ॥ * ॥
 उपतदम् ॥ * ॥ अगङ्गाहमगङ्गाहं प्रति । प्रत्यगङ्गदम्^४ ॥ * ॥ जरा
 जर इति^५ जराशब्दोऽन पथते । ■■■ च स्थाने जरसादेशः । जरा-
 थाः समीपम् । उपजरसम् ॥ * ॥ अक्षयि प्रति । प्रत्यक्षम् ॥ एवं
 समीपमक्षयः । समक्षम् ॥ परोक्षम् । भोजस्तु^६ परसमानार्थः परः-
 शब्दोऽव्ययम् । अक्षयोः परम् । परोक्षम् । अक्षयेऽव्ययीभावः^७ ।
 कथं प्रत्यक्षोऽर्थः^८ परोक्षः काल इत्यादेरव्ययीभावस्य सत्त्वचनता
 श्रुत्यादित्वादतो भविष्यतीत्याह ॥^९ अन्वक्षम् ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन हि रक्^{१०} । इत्यखानतिक्रमो यथाहि र-
 कमित्यादयो वेदितव्याः ॥ १२५ ॥ शरदादिः ॥

उरः सर्पिर्मधूपानहधि शालिः पयः पुमान्^{११} ।

अनङ्गाञ्जीस्तथा लक्ष्मीर्नृपूर्वान्नित्यमर्थतः^{१२} ॥ १३६ ॥

■ Sūp. 4, 60.

२ °पथामित्यनेनाच् समा० C.; cf. Pāp. v. 4, 74.

३ °मतानुरोधात् समासान्तस्य सि-
 द्धत्वादस्य पाठो न पठितः C.

■ प्रत्यगङ्गाहं C.; प्रत्यगङ्गाहं B.

५ जरा जरमिति D.

६ श्रीभोजस्तु D.

७ अक्षयः परं परोक्षं । अक्षयेऽव्य० F.

■ परोक्षोर्थः D.

९ अर्थ्यादित्वादस्य भविष्यतीत्याह
 F.; °त्वादत्वा (orig. °दत्ता०) भविष्य० ।

अनुक्ष० corr. D.

१० हि रङ्गित्यनतिक्रम्य यथाहि रक्कम
 Gaṇaratnāṅv.

११. शालि पयः० C. D. E.

१२ अनङ्गा नो० C.; A. om. this sloka
 and the comm. to विनीलवन्धना.

अश्वित्यादुरादिभ्यः^१ इत्यनेनोरःप्रभृतिभ्यः शब्देभ्यः कब् भवति
 ॥ * ॥ व्यूढोरस्कः ॥ * ॥ वज्रसर्पिष्कः ॥ * ॥ प्रियमधुकः । भारवेस्तु ।

प्रियमधुरसनानि षट्पदाली

मलिनयति ■ विनीलवन्धनानि^२ ॥

इति चिन्त्यम् । प्रथमं स्त्रीदमधवः पिबन्ति कटुमेवजम् ॥

इत्यादि च ॥ * ॥ अयमुक्तोपानत्कः ॥ * ॥ प्रियदधिकः ।

रचतु वः क्षिप्रकरः चोभितदधिभाण्डगलितदधिकस्य^३ ।

वामनवृत्ती^४ प्रियदध्ना इति चिन्त्यम् ॥ * ॥ संपन्नाः शालयो ■ ।

संपन्नशालिकः ॥ * ॥ प्रियं पयो यस्तु । प्रियपयस्कः ॥ प्रियपुंस्कः ॥

प्रियानकुत्कः ॥ प्रियनौकः ॥ प्रियलक्ष्मीकः ॥ पयश्चादौनामेकवचना-

नानां पाठादचनान्तरे विकल्पः । हे वल्लनि वा पयांसि ■ स द्विप-

याः । द्विपयस्कः । वज्रपयाः । वज्रपयस्क इत्यादि । यथा ।

शीघ्रपयस्तुपेयुषि भिदां जलधरपटले^५ ॥

समुद्रमध्ये गतनीः लवमाना इवाभासि^६ ।

नाच नावो विपन्निमाचविवक्षा किं तर्हि लक्ष्मणानां नावां निवृत्तिः ।

अक्षयमक्षयलक्ष्मीस्येतसा शंसितं सः^७ ।

अथ वल्लो लक्ष्मः शोभा विवचिताः । केचिल्लक्ष्मीदरीशब्दौ प्राति-
 पदिकौ पठन्ति नित्याह इत्येव सिद्धे तुल्ययोगेऽपि कवच्यम्^८ । सल-

१ Cf. P. v. 4, 153 (अश्वित्यादुरादिभ्यः) ;

अश्वित्यादुरादिभ्यः C.; अश्वित्यादुरा-
 F.; अश्वित्यादेरुरादिभ्यः D.

२ Kirāt. 10, 28.

३ क्षिप्रकरचोभितः B. G. F.

४ * वृत्तेः F.; * वृत्तिः B. C.; * दधि-
 कस्य वृत्ती D.

५ वरपुंस्को यामः F.

६ Kirāt. 5, 43; * पयस्तेपेयुषि D.;

पयस्तपेयुः C.

७ * गता नीः C.; गतनीलः A.;

गतनीलः E.

८ Kirāt. 5, 52.

९ कवच्यम् A. C.; कवचं D.

स्त्रीको विनाशितः । सदरीकः स्वातः । अत्र सप्तम्या सह पुरुषो वि-
नाशितः^१ । दर्या सह पर्वतः स्वात इति तुल्ययोगः । लक्ष्मीपाठ ऋत्वि-
त्याडोऽयं विधिर्न भवति^२ ॥ वज्रतन्त्री । वज्रतन्त्रीक इत्येके^३ ॥ = ॥
नञ्पूर्वादिति ॥ न विद्यतेऽर्थो यस्य सोऽनर्थको । भीचव्यापारः स्त्रीको
वा ॥ नञ्पूर्वादिति किम् । अर्थो व्यर्थकः ॥ सनञ्पूर्वात्प्रादुदीचा-
मिति^४ गणसूत्रमत्र वामनो मन्यते । सह चण्डेन वर्तते । सचणकः^५ ।
अविद्यमानः जलो — सोऽचणकः^६ । प्राची सचणः । अचणः^७ ॥ १२३ ॥
इत्युरवादिः ॥

ज्ञेयौ द्विदण्डसंहतपुच्छौ द्विमुसलिनिकुच्यकर्णौ च ।

आच्यपदिप्रोक्षपदी अन्तेवास्येकपदिसपदी ९ ॥ १३७ ॥

द्विदण्डौत्यादयः समुदाया इन्समासान्ता^{१०} निपात्यन्ते ॥ = ॥ द्वौ
दण्डावस्त्रिन्प्रहरणे । द्विदण्डि प्रहरति ॥ * ॥ संहतानि पुच्छान्यस्त्रिन्प्र-
रणे^{११} । संहतपुच्छि धावति ॥ * ॥ द्वे मुसले यत्र प्रहरणे । द्विमुसलि
प्रहरति^{१२} ॥ * ॥ निकुच्य कर्णौ धावति । निकुच्यकर्णौ ॥ * ॥ आच्य

१ F. om. स्वातः; अनन्तीसहपुरुषा
(orig. घी) C.

२ कृत्वितादिः । अर्थं विधिर्न D.;
ऋत्विताडोर्यविधिर्न A.; cf. p. १७३,
n. १.

३ B. D. — वज्रतन्त्री; वज्रतन्त्री-
वज्रतरमित्येके D.

४ सह नञ्पूर्वा F.; not K. V. v. A. 151.

५ सहचणिकः D.; सहचणकः B.;
सचणिकः D.

६ अचणिकः A. E.

७ प्राची सचणकः । प्राची — : ।

अचणः A.; प्राची सचणकः । अचणकः
D.; प्रोवा सचणः । चण C.; प्रवा स-
चणकः । अचणः । F.

८ द्विदण्डिसहितं ॥ ; द्विमुसलं B.;
द्विमुशलं C.; विकुच्यं ॥

९ आच्यपदिप्रो B. C.; समानप-
दी C. — Gaṇaratnāv. has the — १ L.

१० इत्समा A. D. F.; इन्समा B. C.
cf. P. v. 4, 127.

११ अस्त्रिप्रहरणे सोमुकद्वे D.

१२ मुसले द्विमुशलं C. D.; F. om.
प्रहरति.

पादौ श्रेते । आचपदि श्रेते ॥ अन्ये तु । आच्यी पादावस्मिञ्कथने । अत
एव वचनाद् अस्यतेर्थेणि मलोप्यं प्रतिपत्ता ॥ * ॥ प्रोक्ष प्रेय पादौ ।
प्रोक्षपदि हस्तिनं वाहयति ॥ मतान्तरं प्राखदेदितव्यम् १ ॥ * ॥ अन्ते
वासोऽस्मिन्निति । अन्तेवामि तिष्ठति ॥ अन्तेवासी गुरोरित्यन्य एव
शब्दः । अन्ते वमति तच्छील इति णिनन्तः २ ॥ * ॥ एकः पादोऽस्मि-
न्नमने । एकपदि ॥ * ॥ समानौ पादावस्मिन् । सपदि गच्छति ॥ १३७ ॥

अञ्जलिदन्तात्पारोः कर्णाद्वाहोश्च हस्ततश्चापि ३ ।

उभयोर्भधनिपूर्वादिविज्ञेयः परो गणतः ४ ॥ १३८ ॥

उभयोर्भशब्दपूर्वभ्योऽञ्जलादिशब्देभ्य इष् परो वोहतव्यः ॥ * ॥
उभावञ्जली ६ यत्र पामे । उभयाञ्जलि । उभाञ्जलि पिवति ॥ * ॥
उभौ दन्तावस्मिन्खादने । उभयादन्ति । उभादन्ति खादति ॥ * ॥
उभयापाणि । उभापाणि ॥ * ॥ उभयाकर्णि । उभाकर्णि शृणोति
॥ * ॥ उभयावाङ् । उभावाङ् प्रहरन्ति । अत्र निपातनादिउलोपः ।
प्रत्ययलोपलक्षणेनाव्ययीभावसंज्ञा । यदिह लक्षणेनानुपपन्नं तत्सर्वं
निपातनास्तिद्रुम् ॥ * ॥ उभयाहस्ति । उभाहस्ति ७ ॥ उभौ हस्तिनौ
यश्चसंयामादिविधाने तदुभयाहसोत्थजितदेवाचार्यः ॥ * ॥ क्रिया-
विशेषणत्वाच्चान्यत्र न भवति । द्वौ दण्डावस्यां शालायाम् । द्विदण्डा ।

॥ मतान्तरे० C.; प्राखेदितव्यं D.;
प्राखेतिदितव्यं A.

१ एव । स शब्दो० B. C.; णिवन्तः
C.; cf. P. iii. 2, 78; iv. 3, 104 (णिनि).

३ हस्तिमस्यापि F.; cf. n. ७.

४ D. one, this shloka.

॥ इत् वेदि० C.; शब्देभ्यः दम्भ[ण]-
हो वेदि० D.

६ उभयोर्भधनो A.

७ All MSS. om. उभयाहस्ति । उभा-
हस्ति । probably accidentally omitted
in the cod. archet.; for the way in
which F. reconciles his text and com-
ment, see note ३.—Goparatanāy. reads
हस्तिन [उभौ हस्तिनौ यश्च संयामवि-
धाने उभाहस्ति] उभयाहस्ति वा संयाम
विधत्ते।

दिमुसला ॥ केचिद् द्वौ दण्डौ यस्मिन्संग्रामे । उभौ कर्णावस्त्र प्रासा-
दस्य । उभाकर्णीत्यादौ क्रियाया अन्यत्राप्यन्यपदार्थे प्रतिपन्नाः । स्व-
विवचनं विनापुमशब्दस्य वृत्तौ प्रयोगो गणपाठात्^१ ॥ १३८ ॥ इति
दिदण्डादिः ॥

प्रियाकःन्तामनोज्ञास्वाकल्याणीभक्तिदुर्भगाः २ ।

सचिवावामनाक्षान्ताचपलानिचितासमाः ३ ॥ १३९ ॥

सुभगा दुहिता बाल्या वामाथ तनया तथा ४ ।

कुक्कुटाण्डमृगक्षीरकाकशावादयो मताः ५ ॥ १४० ॥

पुंस्त्वनूडित्यादिना प्रियादिषूत्तरपदेषु पुंस्त्वौ^१ न भवति ॥ * ॥
कल्याणी प्रिया यस्य । कल्याणीप्रियः ॥ * ॥ दर्शनोपाकान्तः ॥ * ॥
भव्यामनोज्ञः ॥ * ॥ कल्याणीस्त्रः^२ ॥ * ॥ प्रियाकल्याणीकः ॥ * ॥ वारदे-
वताभक्तिः ॥ कथं दृढभक्तिः । दृढं भक्तिरस्येति^३ अपुंसकमत्र पूर्वप-
दम् । भोजस्तु भक्तौ च कर्मसाधनायामित्यनेन सूत्रेण भवानीभक्ति-
रित्यादि भवति भावसाधनायां तु स्थिरभक्तिर्दृढभक्तिर्भवान्येत्यादि
भवतीत्याह^४ ॥ * ॥ कल्याणीदुर्भगः ॥ * ॥ प्रियासचिवः ॥ * ॥ प्रिया-

१ । सुप्तिविवरणं विना^० F.; वि-
मर्शये चम^० A.; D. om. from स्वहि-
वचनं.

२ भवानीज्ञास्त्रा व^० A.

३ सचिव^० B.; काता for चान्ता B.C.;
निचिताः समाः A.; निचिता^० C.

४ वारदावामन^० A.; वारदाधाम-
नातमयासाया E.; वारदावामनातम-
या suppl.] स्यात् D.; वारदावामनाथ त-
नया^० F.

५ कुक्कुटाण्ड^० B.; काकसावा-
दयो^० A.; काकाशा^० C.

६ स्त्री B. C.; cf. P. vi. 3, 34.

७ कल्याणीमनोज्ञः A.

८ दृढभक्तिरस्येति B.; कथं दृढभ-
क्तिरस्येति D.

९ स्थिरभक्तिर्भवान्या इत्यादिना भ-
A.; D. — from भोजस्तु. स्थिरभक्ति
occurs Vikramorv. v. 1; दृढभक्तिर्भवा-
न्या Megh. v. 36.

वामनः ॥ * ॥ प्रियाचान्तः ॥ प्रियारचान्त इत्यपि कश्चित्^१ ॥ * ॥ प्रि-
याचपलः ॥ * ॥ प्रियानिधितः ॥ * ॥ दर्शनीयाचमः ॥ १२८ ॥

कल्याणीसुभगः ॥ * ॥ कल्याणीदुहितकः ॥ * ॥ कल्याणीमाया चपलः ।
कल्याणीमायाः ॥ भोजस्तु^२ कल्याणीमाया इत्याह ॥ * ॥ प्रियावामः ॥ * ॥
कल्याणीतनयः ॥

अस्मार्थ^३ इत्येव । कल्याणप्रिया । कल्याणमनोभा । इत्यादि ॥
भट्टेश्वराचार्यस्तु ।

किंच ■ दुर्भगा कान्ता रचान्त निधिता यमा ।

सचिवा चपला भक्तिर्वाक्येति स्वादयो दश ॥

इति स्वादौ वेत्यनेन^४ विकल्पेन पुंवद्भावं मन्यते ॥ * ॥ इति प्रियादिः ॥

कुकुत्थादयोऽस्वादेषु वेत्यनेन कुकुत्थादयः शब्दाः स्त्रीलिङ्गा
अस्वादेषुत्तरपदेषु^५ पुंवद्भावो भवति ॥ * ॥ कुकुत्था चण्डम् । कुकुटा-
ण्डम् । कुकुत्तण्डम् ॥ * ॥ मृगशीरम् । मृगशीरम् ॥ * ॥ काकशावः ।
काकीशावः ॥ * ॥ आदिशब्दश्च व्यवसायादिनात् ॥ मयूराण्डम् ।
मयूर्यण्डम् ॥ काकाण्डम् । काक्यण्डम् ॥ मृगपदम् । मृगीपदम् ॥
मृगीव चपला । मृगचपला । मृगीचपला ॥ हंसगद्गदा । हंसीगद्गदा ।
इत्यादयो भवन्ति ॥ * ॥ अयं विकल्पो भोजदेवामिप्रायेष^६ । प्राक्-
टाचनस्तु नित्यमिच्छति ॥ १४० ॥ इति कुकुटाखादिः ॥

कोटरमिच्छकसिध्नकसारिकपुरगा गणे समाख्याताः^७ ।

अञ्जनभञ्जनकिंशुकलोहितखञ्जा नलः शात्वः ॥ १४१ ॥

१ प्रियारचान्तः A.; कश्चित् B. C. F.

२ श्रीभोजस्तु D.

३ अस्मार्थ F.; अस्मार्थ C.

४ वेत्यनेन A. D.

५ * पदस्येषु F.

६ D. om. from आद्याहं to भोजदे.

७ महे खारताः A.

संज्ञायां निरिवनेऽञ्जनाकोटरादेरित्यनेनैतेषां^१ शब्दानामगदीर्घा भवन्त^२ ॥ * ॥ कोटराणां वनम् । कोटरावणम् ॥ * ॥ मिश्रकावणम् ॥ * ॥ सिधकावणम्^३ ॥ * ॥ चारिकावणम् ॥ * ॥ पुरनावणम् ॥ * ॥ इति कोटरादिः पञ्चको गणः ॥

अञ्जनेनोपकथितो गिरिः । अञ्जनागिरिः ॥ * ॥ भञ्जमल राज्ञो गिरिः । भञ्जनागिरिः ॥ शकटाचमस्तु भाञ्जनागिरिरित्याह^४ ॥ * ॥ किंशुकागिरिः^५ ॥ * ॥ लोहितवर्णो गिरिः । लोहितागिरिः ॥ * ॥ गिरिः । खञ्जागिरिः ॥ * ॥ मल्ल^६ गिरिः । मल्लागिरिः ॥ * ॥ शास्ना नाम जगपदो राजानस्य^७ । तेषां गिरिः । शास्नागिरिः^८ ॥ १४१ ॥

किंमुलकशल्बपिङ्गलकुङ्कुटमुक्तः^९ शराहिवंशकुशाः ।

शुचिकपिहनुमुनिधूमा वार्दः पद्मं मुचिर्मृगो वेदः^{१०} ॥ १४२ ॥

किंशुलको^{११} राजा । तस्य गिरिः । किंशुलकागिरिः ॥ किंशु-
ग्रिष्ठापुष्पमिति केचित् ॥ * ॥ शस्नागो गिरिः । शस्नागिरिः ॥ * ॥
किंशुकागिरिः ॥ * ॥ कुमिति^{१२} शब्दं कुर्वन्तोऽटन्तीति कुङ्कुटाः^{१३} ।
तेषां गिरिः । कुङ्कुटानिरिः ॥ * ॥ इत्यञ्जनादिः^{१४} ॥

१ अनेनैषां B. C. F.

२ शब्दानामगदीर्घा न भवन् A.; शब्दानां मगदीर्घा G.; D. corr. शब्दाना-
मगदीर्घा; cf. P. vl. ३, 117.

३ मिश्रिकावणं । सिधिकावणं A.

४ भाञ्जनागिरिरिः A.

५ किंशुकागिरिः B. C.

६ Yajñevara (Gaparatanavali)

(var. J. मल्ल) B.; om. Kāp. V.

७ राजा च G.; राजा वा Yajñe-
Kāp. V. ed. for शास्ना.

८ शास्नागिरिः D.

९ किंशुलकः E.; शल्बः C. (also
ccm.).

१० पद्मस्य C.; मुचि मृगो B. C. E.

११ किंशुलक B., Yajñ.; किंशुलक
Kāp. V. ed. (मु० MS. a.; सु० MS. β.)

१२ कुमिति । कुमिति C.; कुर्वन्कु-
मिति F.

१३ शब्दं कुर्वन्तोऽटन्तीति A.; शब्दं कुर्वन्-
टन्तीति कुङ्कुटः D.

१४ = Pāp. किंशुलकादि (किंशुल-)

शराद्यनजिरादिवङ्गसो भतावित्यनेन^१ शरादीकामजिरादिव-
र्जितस्य वङ्गसो भता संज्ञार्था विषयेऽऽदीर्घो भवति ॥ * ॥ शरावती
नाम नदी ॥ * ॥ अक्षीवती ॥ * ॥ वंशावती ॥ * ॥ कुशावती ॥ * ॥ अक्षी-
वती ॥ * ॥ कपीवती ॥ * ॥ हनुमान् ॥ वचनकाखो हनुमानिवागतः ।
इत्यादौ दीर्घत्वं विनापि संज्ञा प्रतीयते शब्दशक्तिस्त्राभाव्यात् ॥ हनु-
हनुमन् इति व्यत्यये^२ ॥ * ॥ मुनीवती^३ ॥ * ॥ धूमावती ॥ * ॥ वार्दावान्नाम
पर्वतः^४ ॥ * ॥ पद्मावती ॥ * ॥ शुद्धीवती ॥ * ॥ नृगावती ॥ * ॥ वेदा-
वाश् पर्वतः ॥ * ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन भोगावती । वातावती-
त्यादि ॥ १४२ ॥ इति शरादिः ॥

अजिरस्यविरी खदिरो मलयालंकारचक्रवाकाश्च ।

खपुरः शशाङ्कपुलिने हिरण्यकारण्डवकरीराः ॥ १४३ ॥

अजिरवती ॥ * ॥ खविरवती ॥ * ॥ खदिरवती ॥ * ॥ मलयवती
॥ * ॥ अलंकारवती ॥ * ॥ चक्रवाकवती ॥ * ॥ खाशि पृणन्ति । खपुराः
पूगाः सन्ध्यामिति । खपुरवती ॥ * ॥ शशाङ्कवती ॥ * ॥ पुलिनवती
॥ * ॥ हिरण्यवती ॥ * ॥ कारण्डवती^५ ॥ * ॥ करीरवान् पर्वतः^६ ॥ * ॥

चातुर्थिको मनुः^७ ॥ चकारोऽपि गणाः संज्ञार्था वेदितव्याः ।
कोटराणां वनं कोटरवनम् । अञ्जमस्य गिरिरञ्जमगिरिः । शरवती
द्वयः ॥ १४३ ॥ इत्यजिरादिः ॥

१ Cf. Pāp. vl. 3, 119.

२ हनु हनु इति द्विक्रमं प्रत्ययस्य-
कार्षमित्यने Yajñ.; D. om. fr. वचन-
काखो.

३ The other works give also मन्त्रि.

४ F. adds वार्दावती.

५ B3., Yajñ. have ईस & कारण्डव;
Kāp. V. ed., MSS. ईसकारण्डववती.

६ अजिरवती खदिरवती चारण्डव-
वती ईसवती पुलिनवती चक्रवाकवती
एता अपि पुरीविशेषस्य नदीविशेषस्य
वा संज्ञा एव । वर्तमानस्य आवरस्यवि-
री इति पठित्वा etc. खविरवती etc.
प्रमुदाहरणं काशिकाविशेषाऽधिकं
सप्तमसुरीचकार ॥ Yajñ.

७ चातुर्थिको A. D.

पृषोदराश्वत्थनखाः पलाश-

कपित्थदूणाशपिशाचदूढ्याः १ ।

विडोजसोलूकमुगी २ गभस्ति-

बृहस्पतिष्ठापरकांदिशीकाः ॥ १४४ ॥

पृषोदरादीनि यद्योपदिष्टमित्यनेन ३ पृषोदरादयः शब्दा अवि-
हितसोपागमवर्णविकाराः ४ शिष्टैः प्रयुज्यमानाः बाधवो भवन्ति ॥ * ॥
पृषत् ५ उदरम् । पृषोदरम् ॥ पृषद् उदरे यस्मै ॥ पृषोदरो देवतावि-
शेषः । पृषच्छब्दो घृतमिश्रदध्यादिहविव्यष्टिः । यद्वा । ह्ययमा-
मपृषदिधानसहचरितो यन्मोऽप्यभेदोपचारात् पृषच्छब्दवाच्यः ॥ * ॥
इव तिष्ठति । अश्वत्थः । पिप्पलः ॥ * ॥ न खनतीति मखः ॥ * ॥
पलमश्नातीति ६ पलाशः ॥ * ॥ कपिरिव तिष्ठतीति कपित्थः । कपय-
स्तिष्ठत्यस्तिष्ठति वा । कपित्थः । कपिरिव खनतेऽधश्च ७ पततीति
कपित्थः ॥ * ॥ कृच्छ्रेण नाश्यते । निन्दितो वा नाश इति ८ दूणाशः । दुर-
उलम् उत्तरपदे टुलं च ९ ॥ * ॥ पिशितमशित्वा चन्दतीति पिशाचः ॥ * ॥
दुष्टु ध्यायतीति दूष्यः ॥ * ॥ वेवेष्टीति विड् व्यापकम् ओजो यस्मै ।
विडोजाः । पाकशासनः १० ॥ * ॥ ऊर्ध्वो कर्णावस्थेति । उलूकः ११ ॥ * ॥

■ * E.

२ * सोलूखलकमुगी ० C.; दिवीक-
सोलूखलको गभस्ति ० D.

३ P. vi. ३, 109.

४ अविहितवर्णायमसोपविकाराः
B. C. F.

५ पृषत् D.—पृषत् उदरं यस्मै eds.
Pāṇ., Kāś. v.; पृषतो हरिणसोदरं पृ-
षोदरम् । पृषत् उदरमिवोदरं यस्मैति
वा विग्रहः । पृषच्छब्दो घृतमिश्रदध्या-
दिहविव्यष्टिवाचो तदुदरे यस्मै ॥ पृषो-
दरो देवविशेष इति वर्तमानः । Yajū.

६ मखयमश्नातीति A.

७ खनते ■ A.; खनतेयस्मै B.;
खनते यस्मै C. F.; खनतेऽधश्च ■ न यत-
ती ० D.

८ वा नाशयति B. C. F.; वा इति D.

९ उत्तरपदेऽटुलं च F. (P. vi. ३,
109, v. 6); D. corr. उत्तरपदेऽटुलं य.

१० पाकशासनः प्रयोगः D.

११ A. B. C. D. add खं खातीति उलू-
खलं (अदूरवासं D.); for उलूखल see
sl. 148.

मृदुकुर्वन्ति गच्छन्तो मृगास्तेन प्रकीर्तिताः ॥

गां गमसि दीपयतीति गमसिः ॥ = ॥ दृष्टतां पतिः । दृष्टस्यति ।
तकारस्य सकारे ॥ * ॥ दाभ्यां कृतचेताभ्यां परम् । द्वी परी मुख्याव-
चेत्युभयकोटिस्यूक्तात्^१ । दापरं युगं संशयश्च ॥ * ॥ कां दिशं प्रजा-
मीति कांदिशीकः^२ ॥ १४४ ॥

पृषोद्धानवलीवर्देदूडाभवानमन्तराः ३ ।

परःसहस्रदूडाशषोढातत्स्करषोडशाः ॥ १४५ ॥

पृषत उद्धानं^४ दूष्कम् । पृषोद्धानम् ॥ अन्पूर्वादातेष्टमप्रत्यये^५ ।
उद्धानमिति^६ प्राकटायनः ॥ = ॥ वलं वर्धयतीति वलीवर्दः^७ ॥ * ॥
दूष्केष दभ्यते निन्दितो वा दाभः । दूडाभः । उल्लं दुल्लमनुनासिक-
लोपश्च ॥ पाणिनिभोजौ तु दूडभ इत्याहसुः^८ ॥ = ॥ वगानामन्तरा-
णि । वगान्तराणि । वगान्तरेषु भवाः । वानमन्तरा देवाः ॥ * ॥
सहस्रात्परे । परःसहस्राः ॥ * ॥ दूष्केष दाभ्यते । निन्दितो वा दाभ
इति दूडाभः^९ ॥ * ॥ षड्भिः प्रकारैः । षोढा । उल्ले दुल्ले च^{१०} ॥ * ॥
तत्स्करोतीति तत्स्करः ॥ * ॥ षट् च दश च । षोडश । ॥ उल्ले दश
दुल्ले^{११} ॥ १४५ ॥

१ *स्यूक्ता A. B. C. D.; *मुख्यो वा
चेत्यु* सूक् । वा दापरं F.—From
Kehrasvāmin on A. K. ॥ 4, 164.

२ कां दिशं यातीति कांदिशीको
भवद्भुतः Yajñ.

३ पृषोद्धानं वातमन्तराः C.; पृषो-
द्धानधवली* A.; पृषोद्धानं* F.

४ Thus A. B. C. D.; पृषत उद्धानं
F.—पृषत उद्धानं (or पृषदुः) पृषोद्धानं
Kāś. V. ed. MSS.; पृषोत्त्वान Bā. and
(= हरिसूक्तोत्त्वानं) Yajñ.

५ D. — वातिर्धनुप्रत्यये.

६ उद्धानमिति B.; उद्घातं F.

७ वर्धयतीति* F.; वलीवर्दः C.

८ P. vi. 3, 102, V. 6; thus also Bā.,

Kāś. V., Yajñesv.

९ दाभ्यते* दाभ* A. D. F.; दा-
भ्यते* दस* B.; दूडाभः ॥ F.; C. om.
from उल्लं दुल्लं.

१० उल्ले च ॥ D.; उल्ले च । C.

११ उल्ले B. C. D.

अवटकुलटे प्रायश्चित्तं परःशतधूर्जटी
 पुरुषमहिषावश्वत्थामा बिडालवलाहकौ
 भ्रमरवडवासीमन्ताश्च श्मशानमनीषिते
 मुसलक्षितवौ प्रायश्चित्तिः सृगालवनस्पती १ ॥ १४६ ॥

अवागटन्यस्त्रिभिति । अवटः ॥ * ॥ कुलान्यटतीति कुलटा ॥ * ॥
 प्रायश्च पापश्च चित्तम् । प्रायश्चित्तम् । अतिचारशोधनम् आलो-
 चनादि ॥ * ॥ शतात्परे । परःशताः ॥ भोजसु परशब्दसमानार्थं
 परःशब्दमाह ॥ * ॥ धूर्जटा जटास्त्रस २ । धूर्जटिः । महेश्वरः ॥ * ॥
 पूः शरीरम् । तत्र श्रेते । पुरुषः ३ ॥ * ॥ मर्द्या श्रेते । महिषः ॥ * ॥
 इव तिष्ठति । अश्वत्थामा द्रोणपुत्रः । यथा ।

अश्वत्थामा इत इति किल व्याहृतं सत्यवाचा ॥

बिषं दारयतीति बिडालः । खलोपो दुलं रंख खलं च । ॥
 विभुर्विडालेक्षणीयणाभः ४ ॥ * ॥ वारिषो वाहकः । वलाहको मेघः ।
 यथा भवेव ।

मतिमतां मधुरं कवितामृतं

इदति मन्त्रिखलाम वलाहके ६ ।

विदधती निखिलार्थविवेचनं ७

अयति कल्पलता चिरदीधितिः ॥

भ्रमन् रौतीति भ्रमरः ॥ * ॥ अश्वत्थामा ८ । वडवा । अश्वलोपे उक्त्वा-

१ भ्रमरवडवा° A. C.; °मुशल° A.
 B. C. D.; नृगाल A. B. C. D. ॥

२ जटा ॥ C. F.—धूर्जिष व्यायता
 जटा यत्वासी° Yajñ.

३ पुरःशरीरं° पुरुषो जीवात्मा शरी-
 वा Yajñ.

४ Thus MSS.—अश्वत्थामा इत इत

पुत्रासूनुना खलमुक्त्वा खीरं श्रेति ॥
 इति किल व्याहृतं सत्यवाचा । Veps.
 3, 10 (Grill. si. 64).

५ Sūp. 3, 45.

६ दधति मन्त्रि° B.

७ निखिलार्थं वि° B. C.

८ ॥ यथा A.; अश्वत्थ C.

मुनाधिकलोपश्च^१ ॥ * ॥ वीचोऽन्तः । वीमन्तः । केशदिन्वासः ॥ * ॥
शवानां शयनम्^२ । अशानम् ॥ * ॥ मनस इष्टम् । मनीषितम् । यथा ।
मनीषितं द्यौरपि येन दुग्धा^३ ॥ ॥ वा ममैव ।

दूरादपि रिपुलक्ष्यो मनीषितं यन्मवन्नि सावेगाः ।

अन्धिमिवेतरभूभक्षिरुद्धमतयोऽपि कूलिन्यः^४ ॥

मनस इष्टे । मनीषी । शिनि मनसोऽन्याजादिलोपः । शकारश्च
षकारः ॥ स्वत्यर्थेदयोशमित्यनेन^५ षष्ठी । इति शाकटायनः ॥ * ॥
मुहुः स्वप्नं लातीति मुचलम्^६ ॥ * ॥ किं तवास्मीनि कितवः ॥ * ॥
प्राचस्य चित्तिः । प्राचसिन्तिः । अतिचारशोधनम् ॥ * ॥ असृज्या-
लीयते । असृग्गिस्तति^७ । असृगालेडीति वा । सृगासः ॥ * ॥ ॥
पतिः । वनस्पतिः । अपुण्यो हृष्टो न्ययोधादिः । सर्वोऽपि हरितकायो^८
वनस्पतिरिति केचित् ॥ १४६ ॥

आशीविषपुरोडाशघट्टानिर्लक्षणीयम् ।

हेरक्षारवधावाद्यषोडशाङ्गुलिमन्मथाः^{९०} ॥ १४७ ॥

आश्वस्य विषमिति । आशीविषः । आश्वविषयोर्वङ्ग्रीहाव् आश्व-
शब्दस्य आशीभावः^{९१} ॥ आशिषि दंष्ट्रायां विषमस्येति वा । तथा च
शाल्यतकोशे । दंष्ट्राशीरनिशाशिनाम् ॥ अजघेऽपि ।

१ असलोपे० A. D.; आलोपे० B. C.

२ शचीनां शयनं C.—मुताः सा शेरते
ऽस्मिन्निति आशानं पितृवचनम् Yajñ.

३ Raghuv. 5, 33.

४ रिपुलक्ष्यो मनीषितं सावगाः ॥
अन्धिमिवेतरभूभक्षिरुद्धं गलिन्यः C.;
यं अयंति सावेगाः A. (P. B. F.); अयमि-
वेतर० A.; D. om. fr. ॥ वा ममैव.

५ द्येशामि० F.; cf. P. ii. 3, 52.

६ स्वप्नं० A. B. C. D.; मुचलं C. D.

७ अपुण्यस्तति F.

८ P Thus MSS.; Prof. Roth sug-
gests सर्वेऽपि हरितकादयो, since with
haritaki begins the enumeration of the
mahādruma, as in the Madanavinoda.

९ निर्जयनी० C.; निर्जयनी B.;

अपन्निलेयोनीचराः D.

९० षोडशाङ्गुलिमन्मथाः A.; षोडश-
घोडशशक्तिः C.

९१ A. B. — from आशुविष०; C.
from आश्वस्य.

आशीरिष्टसाश्रयायां दंष्ट्रायामनिखाशिनाम् ।

आशीसाक्षुनता दंष्ट्रा तथा विह्वो न जीवति^१ ॥

तस्यां विषमस्य^२ । आशीविषः । इत्येके ॥ * ॥ पुरो दास्यत^३ इति
पुरोडाशः । पिष्टपिष्टः । यथा ।

पुरोडाशभुजामिष्टमिष्टं कर्तुमसंतराम्^४ ॥

वह्निः प्रकारैः । वहुः ॥ * ॥ नितरां लूयते सशरीराद्वहिः क्रियते
शरीरस्यैरिति^५ निर्जयनी । भुजङ्गमुक्ता तत् ॥ * ॥ सत्यं राजन् इति
साराः ॥ * ॥ प्रत्यूहे रमते प्रव्दायते^६ । हेरमो गणपतिः ॥ * ॥ आराद्
रोजान् इतीति । आरम्यथः ॥ * ॥ आध्यायनि जनास्यमिति । आस्यः ।
अथर्वे कः ॥ * ॥ वद् दन्ता अस्त्र । वोढन् । वोढती ॥ * ॥ वाम्ना-
दस्त्रापत्तम् । अत इति । वाङ्मणिः^७ ॥ * ॥ दूनां मनो मद्मतीति

■ १४० ■

उलूखलोदूखलकुञ्जरा लुग

मृणालजीमूतमयूरसिंहाः ।

शकन्धुर्कन्धुदधित्वबृत्सो

महित्यपारापतमेखलाय ॥ १४१ ॥

अर्धं खं विखं वाखासीति । उलूखलम् । उदूखलम्^८ । ■
ग्रीष्मादयः कुम्भने ॥ अर्धं खं सातीति वा^९ । उदूखलम् ॥ * ॥ कौ

१ आशी तासु^१ A. D.; तासुनता^२ G.

२ वस्यां C.; विषमस्य ■

३ दास्यत A. B. C. F.; दास्यत D.

४ Bisp. 2, 106.

५ शरीरस्यैरिति A.; सत्यैरिति D.;

क्रियते स्यैरिति F.; निर्जयनी C.

६ रमते ■ C. F.—प्रत्यूहे रमते प्र-

व्दायते हेरम इति वीरताः Kabir.
A. K. 1, 1, 1, 84.

७ वाङ्मणिः F.—वाङ्मणि wrongly
Klp. V. ed. (not MSS.).

८ अर्धं खं साति अदत्ते इत्युभय-
सम् । उत अर्धं खलसति संवसतीति वा
उलूखलम् । Yajñep. (om. उदूखल).

प्रथिया जीर्यतीति कुञ्जरः ॥ * ॥ लुप्यतेऽपनीयत इति लुग् नाम
 लोपः । यथा । प्रत्ययलुकां चामाम्^१ ॥ * ॥ मृदमासीयते । मृ-
 शास्त्रः ॥ * ॥ जीवमं जलं तस्य मृतः पुटयन्त्रः^२ । जीमूतः ॥ * ॥ मक्षां
 रौतीति मयूरः ॥ * ॥ हिमस्तीति सिंहः ॥ * ॥ शकस्यान्धुः । शकन्धुः ॥ * ॥
 कर्कस्यान्धुः । कर्कन्धुः । बदरी ॥ * ॥ दधि तिष्ठतीति दधित्यः ॥ * ॥
 मुवन्तः भीदन्त्यस्यामिति^३ । दधी । मुनीनामासनम् ॥ * ॥ मक्षां तिष्ठ-
 तीति मधित्यः ॥ * ॥ पारे^४ पततीति पारापतः ॥ * ॥ मेहनस्य स्त्रस्त्र^५
 माला । मेखला ॥ १४८ ॥

दिवः स्थाने दिवोऽचि स्याद् दिव् च दीर्घे पुनः परे ।

उकारोकारयोरुच्च पश्चातोऽर्धादिके तल्लुक्^६ ॥ १४९ ॥

दिवः स्थाने दिवोऽचि स्यादिति । दिवाधीश्वरः । दिवाङ्मना ।^७
 दिवौकसः ॥ * ॥ दीर्घेऽचि पुनर्न केवलं दिवः स्थाने दिवो भवति दिव्
 च । दिवीश्वरः । दिवेश्वरः ॥ दिवूढा । दिवोढा ॥ दिवूतिः । दिवोतिः
 ॥ * ॥ उकारोकारयोरुच्चेति । द्यूद्यानम् । दिवोद्यानम् । यथा ।

उच्चद्यूद्यानवाण्या वज्रसतमतमः पद्मपूरं विदार्ध^८ ॥

दिवोद्गतिः । द्यूद्गतिः ॥ द्यूहा । दिवूहा । दिवोहा । उकारे रूपच-
 वम् ॥ * ॥ पश्चातोऽर्धादिके तल्लुक्^९ । पश्चाच्छब्दस्यार्धादावुत्तरपदे
 ऽन्यतकारस्य लुग्भवति । पश्चार्धम् । पश्चिमार्धमित्यर्थः । ॥ ॥

१ Kātantra iv. 1, 4.

२ जीवन्मस्य मृतः Kāg. V.; जीवन्
 मृष्यतीति जीवन्मस्य मृतः पुट-
 यन्त्र इति वा Yaśd.

३ Thus also Kāg. V.; मुनीनामाऽस्यां
 भीदन्त्यपविशतीति वृक्षी भव्यीनामासनम्
 Yaśd.

४ पारं C.

५ *स्त्रस्त्र A.; त्रिस्त्र F.; om. C.

६ च लुक् । A. B.; C. om. this gloke.

७ D. adds दिवेश्वरः, A. विदेश्वरः.

८ Mayūra's Śūryasataka 79 ed.
 Vidyān.; *वज्रसतमतमः ed. Haeberl.

९ च लुक् A. B. C.; लल्लुक् D.

पश्चाध्वेन प्रविष्टः शरपतनमयाद्भ्यसा पूर्वकायम्^१ ॥

पश्चानुपूर्वी । पश्चाभिमुखः । पश्चिमाभिमुख इत्यर्थः ॥

आदिग्रहणात् । कलिं विन्दति । कलविह्वः ॥ कृतकेन शसतीति
ककलायः^२ ॥ ऊरु अश्रुते । नारायणस्रोतप्रभवत्वात् । उर्वशी^३ ।

तथा च । ऊरुद्भवा नरसखस्य मुनेः सुरसी^४ ।

यथा । दधत्युरोजदयमुर्वशीतलं

भुवो गतेव स्वयमुर्वशी तलम् ।

यभौ मुखेनाप्रतिमेन कायम्

अथाधिका तां प्रति मेनका च न^५ ॥

शीत्करोति खलं च भवति । विश्वः^६ ॥ द्वौ प्रवेशनिर्गमी रातीति
हारम् । इत्यादयो द्रष्टव्याः ॥ अत्र च ।

येषामुणादिशास्त्रेण व्युत्पत्तिर्न प्रकल्प्यते ।

दिवादिपदसंपर्कात्ता तेषां स्थाविरुक्तिः^७ ॥ १ ॥

समासशेषभूतं स्थाविरुक्तपदसाधनम् ।

दिवादिपदसंपर्कात्तोपागमविकारजम् ॥ २ ॥

उणादिशास्त्रे मधूरमहिषप्रवृत्तीनां व्युत्पादितानामपि पुनरत्र व्युत्पा-
दनमनेकधापि संज्ञाशब्दानां व्युत्पत्तिर्भवतीति प्रदर्शयार्थम् ॥ १४८ ॥

इति वृषोदरादिः^८ ॥

१ Śākunt. śl. 7.

२ शसतीति° D.; लसतीति° F.;
ककलासः C.—कक शिरोधीयं लासयति
ककलासः । ककिलास इत्यपि पाठः ।
Kshir. on A. K. 2, 5, 12. Prof. Aufrecht
suggests ककेश लसति. Prof. Kielborn
has found the following note on कक-
लाश—अत्र तकारलोपः शकारलकार
रधीक्षु विपर्ययः.

३ ऊरुमश्रुते° A.; *उर्वशी D.

४ Vikramorv. śl. 3.

५ Śiṣup. 9, 66.

६ शीत्करोति° B.; विश्वं च° वि-
रहः D.; खलू च° विश्वः C.

७ प्रकल्प्यते B. C.; निरुक्ततः A. B. C. D.

८ Vardham. includes in this group
the शकम्भादि Pāṇ. vi. 1, 94 v. 2; and
the vārtta. to vi. 3, ■■■

पारस्करो देशविशेषवर्ती

कारस्करो^१ राजतरौ गिरौ च ।

नद्यां रथस्या प्रमितौ तु किष्कुः

प्रतिष्कशः^२ प्रष्टसहायदूते ॥ १५० ॥

पारस्करादयः शब्दाः सधान्तपूर्वपदाः पारस्करादयो नास्तीत्य-
नेन साधको वेदितव्याः^३ देशविशेषादिव्यर्थेषु ॥ * ॥ पारं करोतीति
पारस्करो देशः ॥ पारस्करं नाम आनर्तेषु जनपदे नगरमित्येके ।
अन्यत्र पारकरः^४ ॥ * ॥ करं करोतीति करस्करः^५ । राजवृक्षो गि-
रिश्च ॥ * ॥ रथं पाति पिबतीति वा । रथस्या नाम नदी । रथपाऽन्या
॥ * ॥ किं करोतीति । करोतेर्दुप्रत्यये किमो मकारश्च षादेशे च ।
किष्कुः । प्रमाणं हस्तो वितस्त्रिर्वा^६ ॥ * ॥ प्रतिकशतीति प्रतिष्कशः^७ ।
अपेसरः सहायो दूतो वा । प्रतिगन्तर्थेऽपि कश्चिन्न्यते ।

यामनस्य प्रवेक्ष्यामि भव मे त्वं प्रतिष्कशः^८ ॥

अतोऽन्यत्र । प्रतिगतः कशाम् । प्रतिकशोऽयः^९ ॥ १५० ॥

■ प्रस्कलहरिश्चन्द्रावृषावाश्वर्यमद्भुते ।

वर्चस्केऽवस्करो ज्ञेयो रथाङ्गे स्थादपस्करः ॥ १५१ ॥

प्रलटः कलः । प्रस्कलः । अयिः ॥ * ॥ हरिश् चन्द्रोऽस्येति हरि-

१ कारस्करो A. B. C. F.

२ प्रतिष्कशः^१ B. C.; प्रतित्वसः A.;
प्रतिष्कसः D.

३ आनर्तेषु^२ A.; जनपदेषु^३ F.; D.
■ from पारस्करं to नदी.

४ P कारं कारस्करः B. C. F.—The
other works omit कारस्कर. Yajñ. has

कारस्करो राजवृक्षो गिरिश्च. Cf. pl.
152.

५ वितस्त्रिर्वा C.; D. om. from हस्तो.

६ प्रतिकशतीति प्रतिष्कसः MSS.

७ प्रतिस्त्वसः A. D.; प्रतिस्त्वशः B.;
also quoted Kñy. V. vi, 1, 152.

८ कसां प्रतिकसे ■ A.; प्रतिका-
शायः C.; कसां प्रतिकसः D.

अन्त्रो नाम अक्षिः । कश्चिद् राजन्यपाद^१ ॥ * ॥ आचर्यत इति ।
 आचर्यम् अद्भुतम् ॥ अन्यत्र । आचर्यं व्रतम् ॥ * ॥ अवकीर्यत इति ।
 अवस्करः । वर्चस्कम् अन्नमलमित्यर्थः । अन्नमलविमर्जनदेशोऽपि^२
 तत्संबन्धाद् अवस्करः ॥ अन्यो यः कश्चिदवकीर्यते सोऽवस्करः^३ ॥ * ॥
 अपकीर्यत इति । अपस्कारो रथावयवः । अपकरो^४ऽन्धः ॥ १५१ ॥

कास्तीराजस्तुन्दास्त्वानि नगरे गिरौ तु किष्किन्धः^५ ।

मस्करिमस्करकारस्करास्तु मुनिवेषुवृक्षेषु ॥ १५२ ॥

अक्षं तीरम् । कास्तीरम् ॥ तुन्दम् । अजस्तुन्दम्^६ ॥
 आहताः कथा अस्त्रिजिति । आस्त्र्यं नाम नगरम् ॥ अन्यत्र कास्ती-
 रम् । अजस्तुन्दम् । आकथम्^७ ॥ * ॥ किं किं दधातीति किष्किन्धः
 यवतः^८ ॥ * ॥ माकरणशीलः । मस्करी परित्राजकः । स ज्ञेयमाह ।
 क्वत कर्माणि शान्तिर्वः ज्ञेयसीति^९ ॥ * ॥ माकिचते प्रतिविच्यते
 ऽनेनेति मस्कारो दण्डः । येन हस्तिनः शर्म जीयन्ते दम्बन्ते वेसुर्मस्कर
 इत्यन्वे^{१०} ॥ * ॥ कारं करोतीति कारस्करः । वृषः ॥ १५२ ॥

आस्पदं स्यात्प्रतिष्ठायां क्रियाभीक्ष्ण्येऽपरस्पराः ।

आयुधे किष्कुरुः प्रोक्तः स्यात् कुस्तुबुहरीषधे^{११} ॥ १५३ ॥

१ राजन्यमपाद C. D.

२ तथा D.; अवाप्तमलविस-
 र्जनदेशोऽपि B. C.; देशोऽपि A.

३ F. om. from वर्चस्कम् and has in-
 stead रोमसः । अन्यथाऽवस्करः ।

४ अपरो A.; अवकरो B.;
 रो C.

५ कास्तीराजस्तुन्दास्तु नगरे B.;
 कास्तीराजस्तुन्दास्तु नगरे गिरौ
 suppl. a. m.] ॥

६ अजस्तुन्दमस्करि चट्ट D.

७ D. — from आहताः cf. note ५;
 A. om. नगरं.

८ किष्किं दधतीति D.

९ Kā. V. vi. 1, 154.

१० जीयन्ते स C.; शर्म
 दधति A.; हस्तिना समजीयन्ते
 र D.

११ आयुधकिष्कुरुः कुस्तुबुहरी
 किष्कुरुः D. E.

पूजितं पदम् । आस्यदम् ॥ अन्यच्च । आ ईषत् पदम् । आपदम् ॥ * ॥ अपरे च परे च । अपरस्तराः सार्था व्रजन्ति । सातत्येन आन्तो-
त्यर्थः ॥ * ॥ कस्य कुहः । किष्कुरः^१ । आयुधम् ॥ * ॥ कुक्षितं तुमुह^२ ।
कुसुमुहः । धान्यकम् । यथा कथंचिदिपहः । कुसुमुरोः फलानि
कुसुमुरुणि^३ ॥ १५३ ॥

कन्दरा यूष किष्किन्धा कृताञ्चमथ शङ्कुली^४ ।

गोष्पदं स्यात्प्रमाणादौ विकिरो विष्किरः खगे^५ ॥ १५४ ॥

किं किं दधातीति किष्किन्धा । गुहा नगरी च ॥ * ॥ शङ्कुली ।
भक्ष्यविशेषः^६ ॥ * ॥ गवां पदम् । गोष्पदम् । गोष्पदपूरं दृष्टो देवः ।
अथ गोपदमन्यस्येयन्तां परिच्छेत्तुमुपादीयमानं प्रमाणं भवति^७ ॥
आदिपहणात् सेवितासेवितपरिग्रहः । तत्र सेवितो गोष्पदो देशः^८ ।
यच्च गावः पश्यन्ते स गोभिः सेवितो ग्रामसमीपादिदेश उच्यते^९ ॥
असेविते । अगोष्पदेखरक्षेपु विश्वासमुपजग्मिवान्^{१०} ॥ * ॥
विकिरति चञ्चा विचिपतीति विकिरो विष्किरश्च पत्नी । उभयो-
पादानं विकल्पितसकारप्रतिपत्त्यर्थमिति ॥ १५४ ॥ इति पारस्करा-
दिः^{११} ॥

१ किष्कुरः A.; D. corr. किष्कुरः.

२ तुमुहः B. D.; तुवहः C.; तुवहः F.

३ कुसुंवरः C.; कुसुंवरः D.

४ कुसुंवरणि A.; कुसुंरो फः D.;

कुसुंवरः * कुसुंवरणि B.; कुसुंवरः

* कुसुंवरणि C.; cf. P. vi. 1, 143.

५ कृताञ्चमथ शङ्कुली A.

६ गोःपदं B. C.; गोष्पदं D.

७ शङ्कुली A.; भक्ष्यविशेषः C.;

शङ्कुली भक्ष्यवि D.

८ गोः पदम् B. C.; गोष्पदमित्य-
न्येयन्तां परिच्छेत्तुमुपादीयते तेन प्र-
माणं D.; cf. Mhb. on Pāy. iii. 4, 32.

९ गोः पदो B. C.; गोष्पदो D.;

cf. P. vi. 1, 143.

१० * समीपादिदेशं A. B.

११ अगोष्पदेखः A.; अपासदेखः D.;

* विश्वोरमुपः C.

१२ For this *gana* cf. P. vi. 1, 143-157.

नभ्राणागनपात्रमेरुनकुला नासत्यनक्रौ तथा
 नाराचो नखनान्तरीयकयुतौ नक्षत्रनाकाविमौ ।
 नारङ्गश्च नपुंसकेन कलितः स्यान्नाचिकेतस्तथा
 नभो नास्तिकनायितावपि नभो ज्ञेयो नवेदा गणे ॥१५५॥

नभ्राडादिषु शब्देषु नभ्राडादिषु नञ् प्रकृत्येत्यनेन^१ नञ् प्रकृत्या
 तिष्ठति ॥ * ॥ न भ्राजत इति नभ्राड् । क्रियन्तः^२ ॥ * ॥ न अगः ।
 नागः ॥ * ॥ ॥ पातीति नपात् । श्रवन्तः ॥ * ॥ न मीयतेऽसाविति
 नमेहः । गणा नमेहप्रसवावतंसः^३ ॥ * ॥ नास्य कुलमसीति नकुलः
 ॥ * ॥ सत्सु साधुः । सत्यः । न असत्यः । नासत्यः । न असत्याः । ना-
 सत्याः साधवः ॥ केषिन्तु । न अस्यतः साधून्^४ । नासत्यावशिनीकुमा-
 रावित्याहुः ॥ * ॥ न क्रामति । नक्रः ॥ * ॥ ॥ अरमस्यति । नाराचः ।
 यथा ममैव क्रियागुप्तके ।

उद्यत्तीमानकृन्नाराचविह्व

खप्राणेश्वो वक्षभं तामदृष्टा ।

वेगादेषा चक्रवाकी वराकी^५

तीराक्षीरे प्रातरेव प्रयाति ॥

नास्य खमसीति नखः । नखरो गन्धद्रव्यं च ॥ * ॥ अगन्तरेण^६ भव-
 तीति नान्तरीयकम् ॥ * ॥ ॥ मीयते न खरति वा । नखचम् । अन्य-
 तम् अन्धलोपो वा निपातमात् ॥ * ॥ नास्यशिश्रकं दुःखमिति

१ प्रकृत्य इत्यं A.; B. G. F. omit
 from नभ्राडादिषु नञ्.

२ न ॥ इति नभ्राड् इति न-
 भ्राड् A.; क्रियन्तः C.; क्रियन्तः B. F.

३ Kumāra. 1, 55.

५ Thus (अस्यतः MS. L. O. 2776)
 Kābir. = A. K. 1, 1, 1, 47.—न असत्यः

साधून् A.; D. om. from न अस्यतः.

६ चक्रवाकीय नामा F.

७ चक्रवाकीय A. F.

नाकः ॥ न अविद्यमानो विरिञ्चो^१ यत्र वा ॥ * ॥ न चरं गच्छति स्वय-
मिति^२ नारदः ॥ * ॥ न स्त्री न पुमान् । नपुंसकः । अत एव निपातनात्
स्त्रीपुंसयोः पुंसक आदेशः ॥ * ॥ न न चिकेत्ति । नाचिकेतो नाम
राजा । अस्मादेव निपातनात् किं कितं ज्ञानं^३ इत्यस्माच् श्रुत्यथो
गुणश्च भवति ॥ * ॥ न विद्यन्ते ग्राः स्त्रियश्चन्द्रांसि^४ वा यस्य । नमः ॥ * ॥
नास्तीति मतिरस्त्व^५ । नास्तिकः ॥ * ॥ न आप्यतेऽसाविति नापितः ॥ * ॥
■ यमस्ति । नमः ॥ * ॥ न वेत्ति । नवेदाः । असुमि ॥

आकृतिगणत्वात् । ■ विद्यते भागोऽस्त्व । नभागः । पद्मां न
गच्छति । पद्मगः ॥ न गन्दति वधूमिति नगान्द्रा ॥ तनुं न पातयति
देहधर्तत्वात् । तनूनपात् । इत्यादयो द्रष्टव्याः ॥ अयं च गणश्चन्द्र-
दुर्गाद्यभिप्रायेण^६ ॥ १५५ ॥ इति गभाडादिः ॥

पक्षज्योतिर्जनपदपत्नीकरमानवन्धुगन्धाः स्मृः ।

देशो रात्रिः पिण्डो नाभिः कुक्षिस्तथा वैशी ॥ १५६ ॥

■■■■ पक्षादिस्त्रित्यनेन समानस्य सम्भावो भवति^७ ॥ * ॥ ■■■■

समानः । समानः पक्षोऽस्येति वा । सपक्षः ॥ * ॥ सप्योतिः ॥ * ॥
सजनपदः ॥ * ॥ समानः पतिरस्त्वाः । सपत्नी ॥ * ॥ सकरः ॥ * ॥ समानं
मानं यस्य । समानः ॥ * ॥ सवन्धुः ॥ * ॥

सामन्थं दधदपि काममङ्गनामान्^८ ॥ * ॥

१ न न विद्य^१ A. B. C.; विरिञ्चो D.;
विरिञ्चो A.; चो विरिञ्चि F.

२ Thus A. D.; स्त्रियमिति F.; स्त्री-
यमिति B.; स्त्रियासति C.

३ A. B. C. —. वि; Dbal. 25, 20.

४ न विद्यते अयात्रियश्चन्द्रांसि D.;

■ विद्यते अयात्रियश्चन्द्रांसि A.; विद्य-
श्चन्द्रांसि B. C. F.

■ नास्तीति ■■■■ C.; ■■■■ पर-
लोचनमतिरस्त्व F.

६ यथो दुर्गमचन्द्राद्यभिः D.; यथो
चन्द्रयुगाद्यभिः A.; यथयचन्द्रयुगा-
द्यभिः C.—For nabhrāḍḍi cf. ■. vl. 3, 75.

■ For this gopa cf. P. vl. 8, 84-5.

■ §Imp. 8, ■

सदेशः ॥ * ॥ सराचिः ॥ * ॥ अपिण्डः ॥ * ॥ समाभिः ।

भूयुग्मस्य समाभिमन्त्रयधनुर्ज्योत्स्नाक्षितस्थास्रलः^१ ॥ * ॥

सकुचिः ॥ * ॥ सवेणी ॥ * ॥ कश्चिन्नोदितशब्दमप्यधीते । तीर्थशब्दस्य
■ पठितो मताम्तरस्थाभ्युपगतत्वात्^२ ॥ १५६ ॥ इति पञ्चादिः ॥

रूपं वर्णो नामस्थाने जातीयधर्मवचनानि ।

गोचं वयोऽपि लक्ष्यं चन्द्रादिमते तु रूपादौ ॥ १५७ ॥

रूपादिषूत्तरपदेषु रूपादौ वेत्यनेन समानस्य सभावो वा भवति ॥ * ॥
समानं रूपं सरूपम् । समानं रूपं यस्य वा । सरूपः । समानरूपः ॥ * ॥
एवं सवर्णः । समानवर्णः ॥ * ॥ समाम् । सनामा ॥ * ॥ सस्थानम् ।
सस्थानः ॥ * ॥ समाना जातिरस्येति जातेरीय इतीयप्रत्यये । सजा-
तीयः । समानजातीयः ॥ * ॥ सधर्मः । सधर्मा^३ । समानधर्मः । समा-
नधर्मा । उत्पत्त्यते ॥ स्ति^४ मम कोऽपि समानधर्मा

कालो ज्ञायं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥

सवचनम् । सवचनः ॥ * ॥ सगोचम् । सगोचः ॥ * ॥ सवयः । सवयाः
॥ * ॥ आदिसहणाद् भोजादेः परिग्रहः । शाकटायनवामनाचार्यौ
तु सभावं नित्यं सामान्येनाहतुः ॥ १५७ ॥ इति रूपादिः ॥

सुषामदुःषामनिषेधदुष्टवो

दुःषंधिदुःषेधसुषेधसुष्टवः^५ ।

नौषेचिका दुन्दुभिषेचनान्तिघन-

निःषामनिःषन्धिसुषन्ध्यपष्टवः^६ ॥ १५८ ॥

१ *चक्षुः ॥ ; *क्षितांस्थांस्रलः A.

२ तादर्थ्यशब्दस्य *भ्युपगत्वात् C.

३ A. C. D. om. समानजातीयः ; A.

D. —. सधर्मा.

४ Mūlatim., ed. Bhand. I, 6.—B.

D. F. read तु for इति ; A. उत्पत्त्यते ।

तु or । स्ति (these being alike in the MS.;
F copied from स्ति) ; C. omits the first
nāda.

५ सुषामनिःषामनिषेधः B. C.

६ निषामः A. B. C. ; निषंधिः A. ;

■ D. E. ; सुषंधिपष्टवः C.

सुषामादीनां प्राप्तत्वं इत्यनेन^१ सुषामादीनां सकारस्य पत्वं भवति ॥ * ॥ शोभनं साम प्रियवचनं यस्याः सा सुषाम्नी । यथा भट्टिकाये^२ । सुषाम्नीं सर्वतेजःसु तन्मीं ज्योतिष्टमां शुभाम् ।

निष्टपन्तीमिवात्मानं ज्योतिःसात्कुर्वती वनम् ॥

शोभनं साम । सुषाम् ॥ शोभनं सामास्येति वा । सुषामा । माह्वः सौम्यो वा ॥ * ॥ दुष्टं साम । दुःषाम् ॥ दुष्टं सामास्येति वा । दुःषामा ॥ * ॥ नितरां सेधः । निषेधः ॥ * ॥ दुष्टु निन्दितम्^३ । सुञ्सुसासुसुभस्यासेनसेधतिसिचमञ्जसञ्जामित्यनेनैव^४ दुष्टुशब्दस्य^५ पत्वे सिद्ध इह पाठः पत्वंस्थानित्यलङ्घापनायः । तेन सुस्थितम् । दुःस्थितमिति सिद्धम् । यदा तु दुःशब्दो^६ निन्दायामनुपसर्गस्तदा विधानार्थम् ॥ * ॥ दुष्टः संधिः । दुःसंधिः ॥ दुष्टः संधिरस्येति वा । दुःसंधिः ॥ * ॥ निन्दितः सेधः । दुष्टः सेधोऽस्येति वा । दुःसेधः ॥ * ॥ शोभनः सेधः । शोभनः सेधोऽस्येति वा । सुषेधः ॥ * ॥ सुष्टु शोभनम् ॥ * ॥ सिद्धतीति सेचिका । नावः सेचिका । नौषेचिका काचित्स्त्री ॥ वामनसु^७ । नावं स्थिति । नौवा । नौषिकेत्याह^८ ॥ अपरे ॥ नौषेचनमिति टगान्तं पठन्ति^९ ॥ * ॥ पिच चरण इत्यस्य टनप्रत्यये । सेचनम् । दुन्दुभ्याः सेचनं^{१०} दुन्दुभिषेचनम् ॥ पिबु तन्तुसंताने । केष्टु षेष्ट^{११} इत्यस्य वा टनप्रत्यये । सेचनम् ।

१ A. C. om. from सुषामादीनां.

२ Bhatt. 9, 85 (सुषाम्नी. °न्ती MSS.).

३ दुष्टं दुष्टं A.

४ °सेधतिसिचं षञ्जामि° B.; सु-सुसुसासुसुसासेनसंध° A.; सुञ्सुसासुतस्या° F.; °सानुभस्यां संजष्वजष्वजामि° C.; MSS. om. सु; cf. P. viii. 3, 65.

५ यथा तु शब्दो A.

६ नौसा नौसेव (om. B. C.) नौषिके° A. B. C.; नौसीषीव नौषिके° D.; नौ-

सा । नौषिकेत्याह B. C.—? Some confusion; Kāś. V. viii. 3, 98 has only नौषेचनं (thus MS. α, with Dō., Yajñ.; नौषेचनं! ed.); नावः सेचनं नौषेचनम् । वर्तमानसु नौषेचिको पपाठ । वर्तमानं स्थतीति नौषिका सेचनी इह इत्याहुः । Yajñesv.

७ नौषेचनमिति° A.; नौषेचनेति° F.; टन प्रसेचनं । G.

८ दुन्दुभ्या सेचनं F.; om. B. C.

९ Cf. Pāp. Dhṛp. 14, 30-9.

दुन्दुभेः सेवनं^१ दुन्दुभिषेवणमिति शाकटायनः ॥ * ॥ अन्तिके सीदति ।
अन्तिषत् ।^२ कादेर्वज्रसमित्यनेन कलोपः ॥ * ॥ साक्षो निर्गतः । निर्गतं
सामाख्येति वा । निःषामा ॥ * ॥ निर्गतः संधिः । निर्गतः संधिरस्येति
वा । निःषंधिः ॥ * ॥ शोभनः संधिः । शोभनः संधिरस्येति वा । सुषं-
धिः । यथा त्रिभुवनभाणिक्यचरिते ।

सुवृत्तमप्युज्ज्वलवर्णरूपं^३ सुषंधिमुखदयसर्गबन्धम् ।

विधाय तस्याः स कविः पुराणो हरोध वाचः प्रसरं कवीनाम् ॥
अपतिष्ठतीति । अपहुरकुशः^४ प्रतिकूलं च ॥ १५८ ॥

परमेष्ठी निःषेधः सव्येष्टाता मतश्च सव्येष्टा ।

सुषमा सुषीमदिविषमतिष्णिक्कागौरिषक्याश्च ॥ १५९ ॥

परमे स्थाने तिष्ठतीति परमेष्ठी । पितामहः ॥ * ॥ निर्गतः सेधः ।
निर्गतः सेधोऽस्येति वा । निःषेधः ॥ * ॥ सव्ये स्थाने तिष्ठतीति सव्ये-
ष्टाता । सारथिः ॥ * ॥ सव्ये तिष्ठतीति सव्येष्टा । सव्यादेशोणादिह-
ठात्परेत्यनेन^५ ऋप्रत्ययः । कश्चिद् अकारान्तमपि दर्शयति ॥ * ॥
सुहु सभा । सुषमा । प्रकृष्टा कान्तिः ॥ * ॥ शोभना सीमा यस्य ।
सुषीमो नागः ॥ * ॥ दिवि सीदन्ति । दिविषहो देवाः । हलतः^६

१ दुन्दुभिः सेवनं C.; om. A.--Kās.
V. ed. has दुन्दुभिः सेव (I), MS. a and
Yajñ. सेवणः; ॥ सेवणं (var. l. सेवनं).

२ सीदति° A.; १ चे च कादे° C.

३ °उज्ज्वलवर्णरूपं° D.; °वर्णसुष-
सुषंधिमुखद° C.; A. om. from रिते ।
सुवृत्त° to sloka 369.

४ अपहुर रज्जुः C. F.; °रज्जुः or
रज्जुः B.; D. orig. अपपुरवि, corr.
अपपुरपठः; Prof. Aufrecht suggests
अपहुरज्जुः, Prof. ॥ °अज्जुः, Prof.

Weber रज्जुः 'fishing-line'; cf. अपठ
to P. viii. 3, 97.

५ °गौरिषक्याश्च B.; गौरिषक्याश्च
C.; गौरिषक्याश्च F.; गौरिषक्याश्च E.;
A. om. text and comment.

६ °प्राचादेशोणादि° B. C. F. and
orig. D.; °हठात्परेत्यनेन C.; °ह-
होन्त्य इत्य° B. F.; °हठात्परेत्य° orig.
D. and corr. सव्यादेशोणादिः सव्यात्प-
रेत्यनेन ऋप्रत्ययः; °ऋक्प्रत्ययः B. C. F.

॥ हलः B.; हलतात् C.; P. vi. 3, 9.

सप्तम्या इत्यनेन सप्तम्या अक्षुक् ॥ * ॥ प्रतिष्ठान्धस्त्रामिति प्रतिष्ठिका ।
द्रोणी^१ ॥ * ॥ गौर्याः सकथीव सकथ्येति गौरिषक्यः^२ । आदले च
प्रसख^३ वज्रलमित्यनेन प्रसखे । कस्यचिदिदं नाम ॥

आकृतिगणोऽथम् । तेन जलाषाहम्^४ । भोरुष्ठानम् । अग्निद्युत् ।
इत्यादयोऽपि भवन्ति ॥ १५८ ॥ इति सुषामादिः ॥

गिरिर्नदी नखो नखो नितम्बो वक्रतो नदी ।

नितम्बसूर्यमाणस्तु माषोनाग्यणावपि^५ ॥ १६० ॥

गिरिनद्यादीनामित्यनेन गिरिनद्यादीनामुत्तरपदनकारस्य एत्वं^६
वा भवति ॥ * ॥ गिरिर्नदी । गिरिनदी । गिरिणदी ॥ * ॥ एवं गिरि-
सखः । गिरिनखः ॥ * ॥ गिरिणा गिरौ वा नद्धः । गिरिणद्धः । गि-
रिनद्धः ॥ * ॥ गिरिमितम्बः । गिरिषितम्बः ॥ * ॥ वक्रनदी । वक्रणदी
॥ * ॥ वक्रो नितम्बो यस्याः । वक्रनितम्बा । वक्रषितम्बा^७ ॥ * ॥ त्वर्यस्य
मानमिव मानमस्य । त्वर्यमाणः । त्वर्यमानः ॥ * ॥ माषेणोनः । मा-
योणः । माषोनः ॥ * ॥ अशमयनम् । अगयनम् । अगयनस्य^८ वो-
द्धाऽध्येता वा । वेत्यध्येत इत्यनेनाणि । अथवा । अगयनस्य व्याख्यानं
तत्र भवो वा । अगयनेभ्योऽणित्यपि^९ । आगयणम् । आगयनम् ॥ * ॥
गिरिनद्यादयः प्रयोमतोऽनुसर्तव्याः ॥ १६० ॥ इति गिरिनद्यादिः ॥

१ द्रोणा D.

२ गौरिषक्यः B. C. F. [कस्यचिद्युनेः
सधिया Yaj6.]

३ ? Cf. the same sūtra p. 61, l. 5; आ-
दिप्रसख C.; आदिव ह* B.; आदिक ह
ह* F.; आदिव ह* A.; cf. P. vi. 3, 63-4.

४ ? Thus the other works; आला-
पाहं D.; आलापोहं B.; जलोपाहं

F.; आलाहं C.—जलाणि सहेते इति
जलाषाहम् Yajñesv.

५ A. om. and comment.

६ योर्व B. F. and orig. D.

७ B6, Kās. V. read वक्रनदी । न
नितम्बा; Yajñ. om. this gap.

८ अगयनं अगयनस्य B.;

D.

९ Cf. iv. 3, 73.

सुभ्रातृभू नन्दननर्तननृनमननिवासनृत्तानि १ ।

नन्दी निवेशनगरे गहनायी सर्वनामनटौ २ ॥ १६१ ॥

चुम्भादीनां शब्दानां नकारश्च न चुम्भादेरित्यनेन एत्वं २ न भवति
॥ * ॥ चुम्भाति । चुम्भीतः । चुम्बन्ति । चुम्बन् । चुम्बामः । चुम्बता । यथा
महिकाव्ये ।

रोषभीममुखेनैवं चुम्बतोक्ते सवंगमः ४ ।

ग्रीचे सांभुनयं वाक्यं रावणं स्तार्यधिदुष्ये ॥

चुम्बता कसुपीभवतेत्यर्थः ॥ * ॥ दम्नोति । दम्नतः । दम्नवन्ति ॥ दम्नु ।
इत्यत एव मसपाठाच्छुः ॥ * ॥ हरेर्नन्दनम् । हरिनन्दनम् । इन्द्रो-
द्यामम् ॥ * ॥ परितो नर्तनम् । परिनर्तनम् । नृत्तप्रयोगः ५ ॥ = ॥
नृनमनम् । नृनमनम् । नृनमनो नाम कश्चिद्यस्य नार्नमनिः पुनः ।
स्वरूपपदमेतत् ॥ केचित्तु नृनमयति । नृनम ६ इत्युदाहरन्ति ॥ * ॥
शराणां निवासः । शरनिवासो देशः ॥ * ॥ परितो नृत्तम् । परि-
नृत्तम् ७ ॥ * ॥ कुमारचन्द्रयतीत्येवशीलः । कुमारनन्दी ॥ * ॥ शरा-
णां निवेशः । शरनिवेशः । तूष्णीरः ८ ॥ * ॥ हरिनगरम् ॥ * ॥ परितो
गहनम् । परिगहनम् ॥ * ॥ शबरालामग्निः । शबरालाग्निः ॥ हरिः
शक्रस्तथाग्निः । हर्षाग्निः । विद्युत् ॥ * ॥ सर्वेषां नाम । सर्वनाम ॥ * ॥
सूत्रप्रधानो नटः ९ । सूत्रनटः १० ॥ परिनटो नाम कश्चिदिन्द्रः ॥ १६१ ॥

ज्ञेयी निवेशनानूयी नदनो नरवाहनः ।

स्वर्भानुर्नदनद्यौ च सुभ्रादौ स्याच्चृतेर्यङि १० ॥ १६२ ॥

१ नन्दननर्तकः D. ; * नृत्तानि F.

२ * नाटो C. ; A. om. text and comm.

३ चुम्भादित्यनेन B. C. E. ; शीलं B.

४ Bb. ix. 109 ; मुखेनैव A. B. G. D.

५ D. corr. twice नर्तकः कृतप्रयोगः D.

६ नृनमन C. and corr. D.

७ परितो नृत्तं परिनृत्तं F.

८ तूष्णीरं B. F. ; नृत्तं D.

९ Cf. p. 201, l. 1.

१० A. om. text and comment.

शराणां निवेशनम् । शरनिवेशनम् । शरधिः ॥ * ॥ अनूपाक्षि-
 ञ्कास्तः । निरनूपः ॥ दर्भानूपं नाम स्थानम् ॥ * ॥ भेर्या नदनमिव
 नदनं शब्दनमस्य । भेरीनदनो नाम कश्चित् ॥ * ॥ नरो वाहनमस्य ।
 नरवाहनः । वाहणं^१ वाह्यादित्यनेन नरस्यावाह्याधत्तं^२ नास्ति ॥ * ॥
 प्राक्स्थाप्यतेऽपूनामित्यनेन^३ नप्राप्तिः । स्तर्भानुः । सैहिकेयः । प्लव-
 न्धादेरित्यनेन प्लवप्राप्तिः^४ ॥ केचिद् अस्तःपूर्वपदात्संज्ञायामित्यनेन
 प्लवमिच्छन्ति^५ ॥ * ॥ शरवो नदा यस्मिन्प्राप्ते नगरे वा स शरवदः
 ॥ * ॥ सुराणां नदी । सुरमदी ॥ * ॥ नृतेर्नकारस्य यङि परे प्लव^६ ॥
 भवति । नरोमृत्यते । नर्नेर्त्ति । नरिनर्त्ति । नरोनर्त्ति । नर्नुतीति ॥
 यङीति किम् । हरिरिव मृत्यतीति । हरिणर्त्ति नाम कश्चित् ॥

अम्यादिचुम्भाद्योरेकत्वं प्रतिपन्नाः सामान्येन विशेषाभावात् ॥
 आकृतिगणोऽयम् । तेन सतुर्हायनं कर्मेत्यादयो द्रष्टव्याः ॥ १६९ ॥
 इति चुम्भादिः ॥

इति

श्रीगोविन्दसूरिशिष्यपाण्डितश्रीवर्धमानविरचितस्त्रीचगणरत्न-

महोदधियन्त्रदत्तौ समाप्तप्रक्रियानिर्णयो नाम

द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः^७ ॥

१ वाहनं F.; P. viii. 4, 8 v. 2.

२ शीलं B.; नरस्यवाह्यं C.

३ प्राक् प्धावन्ति पूनामि° B.; प्राक्
 धावन्ति पूनामि° C.; प्राक्स्थाप्यतेऽपूना-
 मि° D.; प्राप्तावन्ति पूनामि° P.; अनुप्रा-
 प्तिः B. C. F.; सप्राप्तिः (orig. सु°) D.

४ प्लवप्राप्तिः B.

५ शीलं B.; cf. P. viii. 4, 3.

६ शीलं B.

७ श्रीविंदाचार्यशिष्य° D. E.; समा-
 सतप्रक्रियानयनिर्णयो° B. C. F.

■ द्वितीयोऽध्यायः ॥

■ कलापितैतलिशिलालिलाङ्गलिशिखशिङ्गाजलिनः^१।

सूकरसन्ना कुचुमी सुपर्वणा पीठसर्पी च^२ ॥ १६३ ॥

ब्रह्मादीनामित्यनेन ब्रह्मक्षित्येवमादीनामेवाणि परेऽन्याजादे-
र्लुङ्भवति ॥ * ॥ ब्रह्मणोऽपत्यम् । ब्राह्मो नारदः ॥ ब्रह्मण इदम् ।
ब्राह्ममस्रम् । ब्राह्मो मन्त्रः । ब्राह्मोषधिः ॥ शकटायनादयस्तु
जातावभिधेयाद्यामपत्य एवाण्यन्याजादेर्लुचमिच्छन्ति नापत्ये^३ । तेन
ब्रह्मणोऽपत्यम् । ब्राह्मणः ॥ * ॥ कलापिना प्रोक्तमधीयानाः । का-
लापाः ॥ = ॥ तैत्तरी । आचार्यः । तत्कतो ग्रन्थोऽपि तच्छब्देनोच्यते ।
तमधीयते तैत्तरीः^४ ॥ * ॥ एवं लाङ्गलाः ॥ * ॥ जाङ्गलाः ॥ * ॥ शिखा-
लिन इमे । शैलाक्षाः ॥ * ॥ एवं शैल्यक्षाः^५ ॥ = ॥ सूकरसन्नाः^६ ॥ * ॥
कौचुमाः^७ ॥ * ॥ सौपर्वीः ॥ * ॥ पीठसर्पाः ॥

अशब्दानुक्तवमुच्यार्थत्वात् तेन साब्रह्मचाराः । दाष्टम् । चा-
कम् । इत्यादयो भवन्ति ॥ १६३ ॥ इति ब्रह्मादिः ॥

अनुशतिकपरस्त्रीसर्वलोकासिंहत्याः

कुरुकतशतकुम्भागारवेखस्यहेत्याः^१

अनुरहदनुहोडावस्यहेतीहलोकाव्

अभिगमपरलोकी सर्वभूमिप्रयोगौ^२ ॥ १६४ ॥

१ A. om. śloka and comment.

२ सूकरपन्ना E.; सूकरपन्नी D.; कु-
चुमी D. E.; सूकरसन्नाकुचुमा C.; सू-
करसन्नाकुचुमी F.

३ जावभिधेयाद्या अपत्यय एवाणि
अन्याजादेर्लुचमि D.; P. vi. 4, 171.

४ Thus MSS.; तैत्तिरिक् । तैत्तिर

P. vi. 4, 144 V. and Kāś. V.; cf. śl. 229
(तैत्तिरिक् तैत्तिरिक् तैत्तिरिक् तैत्तिरिक्).

५ शैल्यक्षाः B.; शैल्यक्षा C.

६ सूकरसन्नाः C. सूकरसन्नाः F.;

सूकरपन्नाः D.

७ कौचुमाः D.

■ A. om. śloka and comment.

परस्य आमुश्रुतिकादीनामित्यनेनामुश्रुतिकादीनामेव शब्दानां प-
रपदस्य पूर्वपदस्याचामादेरचः स्थानेऽष्टादौ ञिणिति पर आरैश्च
भवति ॥ * ॥ शतेन क्रीतः । शतिकः । अनुगतः शतिकेन । अनुश्रु-
तिकः । तस्येदम् । आमुश्रुतिकम् ॥ * ॥ परस्य स्त्री । परस्त्री । तस्या
अपत्यम् । पारस्त्रैष्येयः ॥ * ॥ सर्वलोके विदितः । सार्वलौकिकः^१ । यथा
भट्टिकाव्ये । भवन्तं कार्तवीर्या यो हीनसंधिमचोकरत् ।

जिगाय तस्य हन्तारं स रामः सार्वलौकिकम्^२ ॥ * ॥

असिहत्यायां^३ भवम् । असिहात्यम् ॥ * ॥ कुरुकतस्यापत्यम् । कौरु-
कात्यः ॥ * ॥ शतकुम्भो नाम पर्वतः । तत्र भवं शतकौम्भं सुवर्णम् ॥
केचिच्चावृष्ट्याकरणा सत्त्वमेव केवलमनुसरन्तः शतकुम्भमित्याहुः ।
अत एव भोजः शतकुम्भस्य विकारः शतकौम्भमित्याह^४ ॥ * ॥ अगा-
रवेणूनामिदम् । आगारवेणवम् ॥ वामनस्वङ्गारवेणोरपत्यम् आङ्गा-
रवेणवमित्याह^५ ॥ अधेनुशब्दमपि केचित्पठन्ति^६ ॥ * ॥ अस्यहत्या-
शब्दोऽस्मिन्नस्तीति विमुक्तादित्वादिणि । आस्यहात्यः ॥ भोजस्वस्यह-
त्यशब्दं^७ पठति । असिहत्य इत्यन्यः^८ ॥ * ॥ अनुरहतो^९ऽपत्यम् ।

१ विदितं लौकिकं D.

२ Bhaṭṭik. v. 33.

३ Thus also Yājñ. Kās., V. MS. B.; असिहृत्य Bū., Kās. V. ed., MS. a.; cf. note C.

४ श्रीभोजः शतकुम्भमित्याह D.; शतकुम्भस्य शतकौम्भमित्याह B. C. F.

५ Thus Kās. V. ed., MS. B.; Bū. & (अङ्गारवेणुर्विशकातिविशेषः । आङ्गार-
वेणुर्वं पात्रविशेषः) Yājñesv.; अगार-
Kās. V. a.; अगारवेणोरं अगारवे-
णव D.; अगारवेणोरं अगारवेणव-
(धेनव C.) B. C. F.

६ ? Thus B. C. F.; अधेणु D.—के-
चित्कु अगारधेनुशब्दमवाधीयाना अ-
गारधेनोरपत्यमागारधेनवो वत्स इ-
त्याहुः ; Yājñ., probably right. He does
not notice our author's reading.

७ श्रीभोज D.; भोजस्वस्यहत्यशब्द-
F. Yājñ. has both ; Bū., Kās. V. ed. a.
हृत्य, B. हत्या.

८ असिहृत्य F.; om. D.; cf. v. ३.

९ Thus MSS. here and *bāhuddi* gl.
204. The other works read अनुरहत-
 Cf. आनुराहति *taucalyuddi*, gl. 173.

आनुराहतिः ॥ * ॥ अनुहोतः प्रकटविशेषः । तेन चरति । आनुहो-
 तिकः ॥ * ॥ अस्यहेतिः प्रहरणमस्य । आस्यहेतिकः । गणपाठसामर्थ्या-
 त्पदसमुदायादपि ठण् विभक्तेः आस्यकु^१ ॥ अस्यहेतेति केचित्^२ ॥ * ॥
 इहलोके भवम् । ऐहलौकिकम् ॥ अयं लोकः ३ । इहलोकः । प्रथ-
 मात्मादपि हप्रत्ययोऽस्मादेव गणपाठाद् व्यधिकरणसमाप्ति वा^४ ॥ * ॥
 अभिगममर्हति । आभिगामिकः^५ ॥ * ॥ परलोके भवम् । पारलौकि-
 कम् ॥ * ॥ सर्वभूम्नां विदितः । सार्वभौमः ॥ * ॥ प्रयोगमर्हति प्रयोगे
 भवं वा । प्रायोगिकम्^६ । वामनस्तु संयोगं प्रायोगिकमित्याह^७ ॥ १६४ ॥

मुखशयनसर्वपुरुषावनुसंवत्सरयुतानुसंवरणम्^८ ।

सूचनडचतुर्विद्याकुर्यञ्चालाधिदेवाश्च ॥ १६५ ॥

मुखशयनं वृच्छन्ति । सूक्ष्मशायनिकाः । यथा ।

भृश्यादीननुगृह्णन्तं सूक्ष्मशायनिकानुषीन्^९ ॥

सर्वपुरुषाणामिदम् । सार्वपौरुषम् ॥ * ॥ अनुसंवत्सरं दीयते । अनु-
 सांवत्सरिकम् ॥ कालाकार्यं च भववदित्यतिदेशात् कथाकालाद्-
 जिति ठञ्^{१०} ॥ * ॥ अनुसंवरणेन दीयते । आनुसांवरणम्^{११} । खुष्टा-

१ *पि च । विभ० D.; *च कुक्० C.

२ ? Thus B. C. F.; D. om. from चस्य-
 हेति०. Not mentioned by Yajñ. either.

३ चचलोक D.

४ हप्रत्यये *समाप्तिः भीष्टः । F.

५ *अर्हति० काः D.; आभिगामिकं C.

६ प्रायोगिकं D. F

७ ? संयोगप्रायोगिक० B.; संयो-
 नात्प्रायोगिक० D.; संयोगप्रायोगिक०
 F.—Kāś. V. has सर्वभूमेर्निमित्तं (सर्व-
 भूमेः a.) संयोग उत्पातो वा सार्वभौमः ।

प्रयोग । तत्र भवः प्रायोगिकः (प्रायो-
 गिकः । ed.).

८ *संवरणं E. F.; *युताचसंवरणं
 D.; *वरणो C.; A. om. pl. & comment.

९ Raghuv. 10, 14.

१० कालाकार्यं कथाकालाद्भविति
 ठञ् D.; कथाकाला० F.; कथाकाला-
 द्भविति ठञ् ॥

११ अनुसंवरणं दीयते आनुसांवरणं
 C. D. (also var. r. with Bb.); not men-
 tioned in the gāṇa vyākhyāni p. 264.

दितादण् ॥ * ॥ सूत्रप्रधानो गडः । सूत्रनडः । तस्यापत्यं सौचनडिः ॥
 कश्चित् सूत्रनट^१ इत्याह ॥ * ॥ यतस एव विद्याः । चातुर्वैद्यम् ॥ * ॥
 कुरवस्य पञ्चालास्य तेषु भवः । कौरुपाञ्चालः । बज्रत्वं इत्यनेनाकञ्
 न भवति तत्र देशव्यक्तेर्विवक्षितत्वात् । अत्र तु देशसमुदायः ॥ * ॥
 देवमधिकृत्य भवम् । आधिदैविकं दुःखम् ॥ १६५ ॥

बध्योगोदकशुद्धौ^२ पुष्करसत्संक्रमाधिभूताः स्युः ।

प्रतिभूजातश्चुः परिमण्डलराजपुरुषौ च ॥ १६६ ॥

बध्योगस्य^३ शूरेरपत्यं विदादित्वादणि । बाध्योगः ॥ * ॥ उदक-
 शुद्धस्यापत्यम् । औदकशौद्धिः ॥ * ॥ पुष्करसदोऽपत्यम् । पौष्कर-
 यादिः ॥ * ॥ संक्रममर्हन्ति । सांक्रामिकाः ।

तिस्राश्चम्यकसंपर्काद्याभुवन्यधिवासताम् ।

रसो न भक्ष्यस्तद्वज्रः सर्वे सांक्रामिका गुणाः^४ ॥

यथा वाऽमर्ष्यराधवे ।^५ कश्चित्सांक्रामिकोऽपि विशेषो नैसर्गिकमतिशेते
 ॥ * ॥ अधिभूते भवम् । आधिभौतिकं सुखम् ॥ * ॥ प्रतिभूवो भावः कर्म
 वा । प्रातिभाव्यम् ॥ * ॥ अजातशत्रोरियम् । अजातशत्रवी । यथा ।

उपेथिवांसि कर्तारः पुरमाजातशाश्वीन्^६ ॥ * ॥

परिमण्डलस्य भावः कर्म वा । पारिमाण्यत्वं ॥ * ॥ राजपुरुषस्य भावः
 कर्म वा । राजपौरुष्यम् ॥ १६६ ॥

^१ Thus D. P.; सूत्रनेट B. C.; cf. p. 196, l. ■

^२ शुद्धौ E.; A. ■ pl. & comment.

^३ उं ईभुं नक्षत्रमियाति उनः क-
 र्पः । बध्यो निग्राह्य उनी येन ■
 बध्योनो नामधिः Yajñ.

^४ Kām. Nīt. 5, 7; Bā. Spr. 2562

(‘‘चम्यकसंज्ञेयात्’); रसो भुञ्जते D.

■ D. omit from यथा. — Anargh.,
 Calc. S. 1782, p. 36 (‘‘वृद्धिस्ता’ ed.).

^६ Śiṣ. 2, 114 (पुरीमाजात’ ed.).

एषोऽपि स्यात्सर्ववेदः सहस्रयो

द्वारस्वः श्रोत्र्यल्कसस्वस्तयः स्वः ।

स्वयामश्वादुमृद्वारपालाः

आदंष्ट्रा स्वाध्याययुक्तः स्वरश्च १ ॥ १६७ ॥

एषोऽपीति न केवलं प्रतिभूपरिमण्डलराजपुरुषशब्दा अङ्गन्ता
एवात्र गणे द्रष्टव्याः । सर्ववेदशब्दोऽपीति । सहस्र इति ष्यटा खेन
च^१ सह वर्तत इत्यर्थः ॥ सर्ववेदा एव । सार्ववैद्यम् ॥ ष्य इति किम् ।
प्रातिभवम् । पारिमण्डलम् । राजपुरुषार्थणिः । सार्ववेदिकम्^२ ॥ * ॥
आकृतिगणस्यायम् । तेन वैतुलीकां^३ मानैवादिरित्यादयो भवन्ति^४
॥ * ॥ इत्यनुश्रुतिकादिः ॥

द्वार इति द्वारादेरित्यनेन द्वारादीनां शब्दानां यकारवकारा-
भ्यामुत्तरस्थाचामादेरचः^५ स्थान आरैज् न भवति^६ । तयोस्तु खोष्टैज्
भवति^७ ॥ * ॥ द्वारे नियुक्तः । द्वौवारिकः ॥ * ॥ स्वर्भवः । सौवः ॥ * ॥
यो भवम् । शौवस्तिकम् ॥ * ॥ अल्कसेऽत्यन्ताधममक्षे^८ भवः । वैथ-
ल्कसो व्याधिः^{९०} । यदा^{९१} । अल्कसो नाम देशो ग्रामादिर्वा^{९१} ॥ * ॥
स्वस्तीत्याह । सौवस्तिकः ॥ * ॥ स्वसेदम् । सौवम् ॥ * ॥ स्वग्रामे भवः ॥

१ A. om. text and comment.

२ खड्गा खेन A. D.; ■. corr. खेन
वा; C. om. सर्ववेदशब्दो to सर्ववेदा
एव and ष्य इति किं.

३ राजपुरुषार्थणिः D.; सार्ववैदिक
C. D.; सार्ववैदिकः F.

■ Thus C. F.; वैतुलीकां B.; वैतु-
लीक्यमाविर्षादि^{९०} D. [वैतुलीक्यम् or
वैतुलीक्यम्].

५ Cf. §. 312 comm. where ऊर्ध्वदेह

and ऊर्ध्वदेह are mentioned as being
referred to this *gana* by some.

६ यकारवकाराभा^७ B.; पकारव-
कारा^७ C.; *भ्यां मुखस्थाचामादेरचः D.

७ आरैज् भवति B.; स्थाने रैष्ट भ^७
C.; आरैभ भवति D.; F. om. न.

८ खोष्टैज् भ^८ C.; साष्टैज् भवति B.

९ संयता^{९०} B.; *भवे D.; *लक्ष्ये C.

आत्यन्ताधममक्षे F.

९० व्याधिः F.

९१ वैथल्कासो ग्रामादिश्च D.

सौवग्रामिकः ॥ * ॥ शुनो विकारः । शौवनं मांसम् । शौवः^१ संकोचः ॥ * ॥ खादुमृद इदम्^२ । शौवादुमृदम् । कच्छादिदर्शनादण् ॥ खादी चासौ मृच्च सास्त्रिन्द्रेऽस्तीति । शौगदुमृदो देशः ॥ पाणि-
न्यादयस्तु शौवादुमृदवमित्याहुः ॥ * ॥ द्वारपालस्थापत्यम् । दौवा-
रपालिः ॥ केचिद् द्वारपालशब्दं रेवत्यादिष्वधीयाना दौवारपा-
लिक^३ इत्युदाहरन्ति ॥ * ॥ श्रादंघ्रायां भवः । शौवादंघ्रो मणिः ।
शुनो दन्तादाविति^४ दीर्घत्वम् ॥ * ॥ स्वाध्यायेन चरति । शौवाध्या-
यिकः ॥ * ॥ खरमधिकृत्य कृतो गन्धः । शौवरः ॥ * ॥ द्वारपालादी-
नामुपादानं सुखार्थम् । यतो द्वारादेः केवलस्य तदादेश्च परिग्रहः^५ ॥
आकृतिगणोऽयम् । तेन स्थो यच्चायुधं तेन कृतः । स्तैयकृतो नाम-
र्षिः । स्थकृदित्यपि संगृहीतः^६ ॥ १६७ ॥ इति द्वाारादिः ॥

स्वागतस्वध्वरव्यङ्गा व्यवहारो व्यङ्गस्तथा ७ ।

आयामस्वपतिस्वङ्गस्वजनाश्चाप कीर्तिताः ॥ १६८ ॥

पदान्तव्योः स्वागतादेर्घट्टीच^८ इत्यनेन स्वागतादिशब्दानां टैजा-
गमो न भवति^९ ॥ * ॥ स्वागतमित्याह । स्वागतिकः ॥ * ॥ शोभनो

१ शुन इदं शौवनम्^१ । शुनो वि-
कारो मांसं शौवम् Kās. V.; शुन इदं
शौवनं पुच्छं शौवनः संकोचः । Yajñi.

२ खादुमुदु इदं C.; not in *kach-*
chhādi fl. 327-8.—The other works
have खादुमुदु; Yajñesv. also mentions
Vardhamān's reading.

३ दौवारपालक B.

४ दन्तादाविति B. C. F.; of Kās.
V. vi. 3, 137.

५ तदादेश्च C.; परिग्रहात् D.

६ स्तो स्ताकृतो स्ताकृद् B. C.;
स्थकृतो नाम F.; D. om. from —
कृतिगणो.—Bū. has both readings;
Yajñi., Kās. V. only स्थकृत.

७ स्वागतः स्वध्वरो व्यङ्ग्यवहारी
[रो C.] B. C. F.; A. om. text and comm.

८ स्वागतोदेर्घट्टीच C.; स्वागता-
देर्घट्टीच F.; स्वागतादेर्घट्टीर्जित्वं D.

९ आगमो D.; शब्दानां भिज्जागमो C.
दिशब्दानां भिज्जागमो C.

ऽध्वरः स्वध्वरः । स्वध्वरेण चरति । स्वाध्वरिकः ॥ * ॥ व्यक्तान्वक्तानि १
 चम्पामी व्यङ्गः । व्यङ्गस्थापत्यं व्याङ्गिः ॥ * ॥ व्यवहारेण चरति । व्या-
 वहारिकः ॥ * ॥ व्यडो नामर्षिः । तस्मापत्यं व्याङ्गिः ॥ * ॥ व्यायामः
 प्रयोजनमस्य । व्यायामिकः ॥ * ॥ स्वपती साधुः । स्वापतेयः ॥ * ॥
 स्वङ्गस्थापत्यं स्वाङ्गिः ॥ * ॥ स्वजनात्मयोजनमस्य २ । स्वाजनिकः ॥ * ॥
 येषां टैमागमो न दृश्यते तेऽत्र द्रष्टव्याः ३ ॥ १६८ ॥ इति स्वागतोदधिः ॥

पैलौदन्वी राहवी रावणिश्च

दैवस्थानी राणिराहक्षिती च ४ ।

श्रीदभृज्जिः ५ सात्यकिश्चौदमेधिः

सात्यकामिः पैङ्गलोदायनिश्च ६ ॥ १६९ ॥

पैलास्यविप्रतौल्लस्यादिरित्यनेन ७ पैलादेर्विहितस्यापत्यप्रत्ययस्य
 सुरुभवति ८ ॥ * ॥ पीलाया अपत्यं पैलः । पीलामण्डूकादेत्यण् ९ । पैल-
 स्थापत्यमिति द्वयोऽच इति फिञ् तस्य झक् १० । पैलः पिता । पैलः
 पुत्रः ॥ * ॥ उद्वो ११ऽपत्यम् । वाङ्गादित्वादिञ् । औदधिः पिता ।
 औदधिः पुत्रः १२ ॥ * ॥ राहोरपत्यम् । राहविः पिता । राहविः
 पुत्रः ॥ * ॥ रावणस्थापत्यम् । रावणिः पिता । रावणिः पुत्रः ॥ * ॥

१ विनतान्वक्तानि D.

२ स्वजनाः प्रयोजनं F.

३ येषां टैलानमो F.; D. om. from
 स्वपती साधुः.

४ पैलौदन्वी B. C.; राहवी D.

५ Note the metrical irregularity in
 the second syllable; ? औदधज्जिः.

६ पैलसौदायनिश्च B. C.; A. om.
 text and comment.

७ पैलास्यवि F.; *तौल्लस्यादेरि-
 D.

८ एतत्स्यसुरुभवति D.

९ पीलामण्डूका B. C. D.; cf. P. iv.
 1, 118-9.

१० पिञ् B. C.; झक् D.; cf. P. iv.
 1, 156.

११ उद्वो B.; उद्वो C.; bahuddi
 pl. 204.

१२ C. twice औदधिः; औदधि D.

दैवस्थानस्थापत्यम् । दैवस्थानिः पिता । दैवस्थानिः पुत्रः ॥ * ॥ रण-
स्थापत्यम् । राणिः पिता । राणिः पुत्रः ॥ * ॥ रहेण चितो^१ हिं-
सितो रहचितः । तस्थापत्यम् । राहचितिः पिता । राहचितिः पुत्रः
॥ * ॥ उदके शृङ्गतीति मूलविभुजादित्यात्के^२ । उदशृङ्गः । तस्था-
पत्यम् औदशृङ्गिः पिता । औदशृङ्गिः पुत्रः ॥ * ॥ सत्य एव सत्यकः ।
तस्थापत्यं सात्यकिः पिता । सात्यकिः पुत्रः ॥ * ॥ उदमेघस्थापत्यम् ।
औदमेघिः पिता । औदमेघिः पुत्रः ॥ * ॥ सत्ये कामोऽस्य । सत्यं-
कामः । अत एव निपातनायुक् । सत्यमिति निपातो वा शपथप-
र्यायः^३ । तस्थापत्यं सात्यंकानिः पिता । सात्यंकानिः पुत्रः ॥ * ॥ पिङ्ग-
लोदायनस्थापत्यं^४ पैङ्गलोदायनिः पिता । पैङ्गलोदायनिः पुत्रः^५ ॥
शकटायनस्तु पैङ्गलोदयनिरित्याह^६ ॥ १६८ ॥

शालङ्गुदकशुद्धी भौलिङ्गुदमजी तथौदन्यिः^७ ।

अथौत्ताहमानियुक्तौदमज्जिरपि चौज्जिहानिः स्यात्^८ ॥ १७० ॥

शलङ्कोरपत्यम्^९ । शलङ्किः पिता । शलङ्किः पुत्रः ॥ * ॥ उद-
कशृङ्गस्थापत्यम् । औदकशृङ्गिः पिता । औदकशृङ्गिः पुत्रः ॥ औद-
शृङ्गिरिति भोजः^{१०} ॥ * ॥ भूलिङ्गस्थापत्यम्^{११} । भौलिङ्किः पिता ।

१ रहचितो° B. C.; रहे चितो° F.

२ Not in that *gana*, sl. 460.

३ सथपपर्यायः D. and om. to सा-
त्यंकानिः पुत्रः.

४ पिंगलोदायनस्था° B.; पिंगलो-
दायिः तस्थाऽपत्यं F.; पिंगलोदायनः
तस्थापत्यं° D.; om. C.

५ पैंगलोदायनिः twice B.

६ पैंगलोदायनि° C.; D. corr. पैंग-
लोदयनिरि°; B. reads पैङ्गलोदा-
यनि.

७ ताथौदन्यिः C.; तसौदन्यिः D.;
अथौदन्यिः F.

८ युक्तौ औद° B.; युतेदमज्जि°
corr. D.; अपि योज्जिहानिः° E.; A.
om. text and comment.

९ शलङ्कोरपत्यं C.; शलङ्कोर° D.;
शलङ्कोर° P.

१० Thus also Bū., Yajñ., Kāṣ. V. MSS.
(औदशृङ्गि ed.); औदशृङ्गिरिति श्री-
भोजः D. [cf. औदकशृङ्गि sl. 160].

११ भूलिङ्गस्था° MSS. and Yajñ
= sl. 50 comm.

भौलिङ्गिः पुत्रः ॥ ० ॥ उदग्रजस्थापत्यम् । औदग्रजिः पिता । औद-
 ग्रजिः पुत्रः ॥ ० ॥ उदग्रस्थापत्यम् । औदग्रिः पिता । औदग्रिः पुत्रः ॥
 तिकादिषु पद्यमानस्थापत्यम्^१ एव पाठात् फिञ्^२ विज्ञायते तेन
 रूपद्वयम् । औदग्रिः । औदन्यायनिः ॥ * ॥ उद्गाहमानस्थापत्यम् ।
 औद्गाहमानिः पिता । औद्गाहमानिः पुत्रः ॥ * ॥ उदमज्जस्थापत्यम् ।
 औदमज्जिः पिता । औदमज्जिः पुत्रः ॥ * ॥ उज्जिहानस्थापत्यम्^३ ।
 औज्जिहानिः पिता । औज्जिहानिः पुत्रः ॥ कश्चिद् औज्जहानिरिति^४
 मन्वते ॥ * ॥ एभ्य इज्जस्तेभ्यः फक्तः^५ झुक् ॥ १७० ॥ इति पैलादिः ॥

तौल्लिलिवैरकिधारणिपौष्पि^६

वैल्लिकिबान्धकिरावणिवैङ्कि^७ ।

आसुरिनैमिषिनैवकियुक्तं^८

दैवतिवार्किलिवैहतिभिश्च^९ ॥ १७१ ॥

तौल्लिवादेः पर्युदासादपत्यस्थापत्यादित्यनेन प्राप्ता सुप्त भवति
 ॥ * ॥ तुल्ललो नामर्षिः । तस्यापत्यं तौल्ललिः । तदपत्यं तौल्लला-
 चनः ॥ तौल्ललिरित्यन्यः^{१०} ॥ * ॥ वीरकस्थापत्यम् । वीरकिः पिता ।
 वीरकाद्ययः पुत्रः^{११} ॥ वैणकिरिति शाकटायनः ॥ * ॥ धरणस्थापत्यम् ।

१ See, pl. 230; विकारादिषु पद्य-
 मानस्थापत्यं C. and omits thence ॥
 उज्जिहानस्थापत्यं.

२ इधियि B.; इमयि F.; इकपि D.

३ See note १.

४ ? और्जहानिरिति B. C.

५ पाप B.; एभ्य आ पापे C.; एव D.;

एभ्य एव झुक् । F.; cf. P. II. 4, 80; iv.
 1, 101.

६ औैरकि° C.; औधारकिपौष्पि F.

७ औोधकिरावणिवैकि C.; औैकि F.

८ नैवकियुक्तं B. C. F.

९ वाल्कि° B.; वैहविभिश्च D.; A.

text and comment.

१० तौल्ललिरित्य° F.; om. D.—? तौ-
 ल्ललिरित्यन्यः ।

११ विरक्ता° वीरकिः औविरकाद्ययः

१—The other have वीरकि.

धारणः पिता । धारणायनः^१ पुत्रः ॥ * ॥ पुण्यो नाम कश्चित् तस्मा-
पत्यम् । पौण्डिः पिता । पौण्डायणः^२ पुत्रः ॥ * ॥ बिल्बकस्यापत्यम् ।
बैल्बकिः पिता । बैल्बकायनः पुत्रः ॥ * ॥ बन्धकस्यापत्यम् । बान्धकिः
पिता । बान्धकायनः पुत्रः ॥ * ॥ रवणस्यापत्यम् । रावणिः पिता ।
रावणायनः पुत्रः । शाकटायनस्तु रावणिरित्याह ॥ * ॥ विष्कस्या-
पत्यम् । वैष्किः पिता । वैष्कायनः पुत्रः^३ ॥ * ॥ न सुरोऽसुरः । तस्मा-
पत्यम् । आसुरिः पिता । आसुरायणः पुत्रः ॥ * ॥ निमिषस्यापत्यम् ।
नैमिषिः पिता । नैमिषायणः पुत्रः ॥ नैमिशिरिति शाकटायनः ॥ * ॥
निवकस्यापत्यम् । नैवकिः पिता । नैवकायनः ॥ पुत्रः ॥ * ॥ दैवतस्या-
पत्यम् । दैवतिः पिता । दैवतायनः पुत्रः ॥ दैवोतिरिति^४ शाकटायनः
॥ * ॥ वृकस्यापत्यम् । वार्कसिः पिता । वार्कसायनः पुत्रः^५ ॥

दोधकं इन्द्रः । भौ तु भगौ गिति दोधकमेतत् ॥ १७१ ॥

पौष्करसादिवैकर्ण्याहिंसिकारेणुपालयः^७ ।

आसिबन्धकिवैशीतिदैवयज्ञ्यासिनासयः^८ ॥ १७२ ॥

पुष्करसदोऽपत्यम् । पौष्करसादिः पिता । पौष्करसादायनः
पुत्रः ॥ * ॥ विभ्रुषितौ कर्णौ यस्य । विकर्णः । तस्यापत्यम् । वैकर्णिः
पिता । वैकर्णायनः पुत्रः ॥ * ॥ न विद्यते हिंसाऽस्य । अहिंसः । तस्या-

१ धारणायनिः B. C.

२ पौण्यायनः MSS.

३ ० विकस्यापत्यं वैकिः ० वैकायनः ०
F.; Kāy. V. ii. 4, 61 वैकि ed., वैकि MS.
a, Yajñ.; वैष्कि (var. l. वैकि) Bū.

४ निवकस्य ० नैवकिः ० नैव ० B.C.F.;
नैवकि (var. l. नैवति) Bū., नैवकि Yajñ.;
wanting in Kāy. V.

५ Thus MSS. ? दैवतिः (पुत्रः) इति
शाकटायनः ।

६ None of the MSS. explain वैहति.
Yajñ. has विहृतस्य वैहतिर्वैहतायनः ।

७ पुष्करसादिः ॥ C. F.

८ वैशीति ० B. C.; वैकर्ण्या ० दैवय-
ज्ञ्यासिनासयः D.; A. omits text and
comment.

पत्यम् । आहिंसिः पिता । आहिंसायनः पुत्रः ॥ * ॥ करेणुं पालयतीति
करेणुपालः । तस्यापत्यम् । कारेणुपालिः पिता । कारेणुपालायनः
पुत्रः ॥ * ॥ असिना युक्तो बन्धः । असिवन्धः । असिवन्ध एवासिवन्धकः ।
तस्यापत्यम् । असिवन्धकिः पिता । असिवन्धकायनः पुत्रः^१ ॥ अस्स-
तीति । अस्सः । तस्यापत्यम् । आसिः पिता । आसायनः पुत्रः ॥ बध्यते
स्त्र । बद्धः । बद्ध एव बद्धकः । तस्यापत्यम् । बाद्धकिः पिता । बाद्ध-
कायनः पुत्रः^२ इति शकटायनः ॥ * ॥ विशीतस्यापत्यम् । वैशीतिः
पिता । वैशीतायनः पुत्रः ॥ * ॥ देवानां यज्ञो देवयज्ञः । तस्यापत्यम् ।
दैवयज्ञिः पिता । दैवयज्ञायनः पुत्रः ॥ * ॥ असिरिव नासाऽस्येति ।
असिनासः । तस्यापत्यम् । आसिनासिः पिता । आसिनासायनः
पुत्रः ॥ १७२ ॥

दालीपिरानुतिश्च प्रादोहन्यानुराहती चापि३ ।

चाफट्टकिनैमिश्रिप्राडाहतिदैवमतयोऽपि४ ॥ १७३ ॥

दिलीपस्यापत्यम् । दालीपिः पिता । दालीपायनः पुत्रः । निपा-
तनादात्म^५ ॥ अपरे दक्षीप इति प्रकृत्यन्तरमाहुः । चन्द्रादयस्तु
दक्षीपिरित्याहुः^६ ॥ * ॥ आनुतिः पिता । आनुतायनः^७ पुत्रः ॥ * ॥
प्रदोहनस्यापत्यम् । प्रादोहनिः पिता । प्रादोहनायनः पुत्रः ॥ * ॥

१ असिवन्धपदासिवन्धकस्य C.; अ-
सिवन्ध एवासिवन्धः आसिवाधकिः
आसिवाधायनः D.; B. om. from का-
रेणुपालिः to : तस्यापत्यम्.

२ एवद्धकः बाधकिः बाध-
कायनः D.

३ आनुति आनुराहती C.; अनु-
रोहती चापि B.

४ नफट्टकिं देवमतयोपि C.; नै-
मि F.; नैमिश्री D.; A. om. text
and comment.

५ निपातनादीत्वं D. and omits अ-
परे प्रकृत्यन्तरमाहुः ।

६ Thus also Bō., Yājñ., Kās. V.; अपरे
दक्षीया इति F., from चन्द्रादयः.

७ आनुतिः आनुतायनः C.

आनुराहतोऽपत्यम् । आनुराहतिः^१ पिता । आनुराहतायनः पुत्रः
 ॥ * ॥ चाफट्टकशब्दोऽनुकरणम् । तदुच्चारणात्पुरुषोऽपि चाफट्टकः ।
 तस्यापत्यम् । चाफट्टकिः पिता । चाफट्टकायनः पुत्रः^२ ॥ कुर्वादावस्थ
 चनियस्य ग्रहणम् । इह तु माङ्गणवाचिनस्तेनेञ् चिह्नः^३ ॥ * ॥ निचयेन
 मिश्रो निमिश्रः । तस्यापत्यम् । नैमिश्रिः पिता । नैमिश्रायनः पुत्रः ॥ * ॥
 प्रच्छत्याहन्ति च । प्राडाहतिः^४ । तस्यापत्यम् । प्राडाहतिः पिता ।
 प्राडाहतायनः पुत्रः ॥ प्राडाहतिरित्यपि वामनः^५ ॥ * ॥ देवमतस्या-
 यत्यम् । दैवमतिः पिता । दैवमतायनः पुत्रः ॥ १०३ ॥ इति तीक्ष्ण-
 षादिः ॥

प्रज्ञाश्रोत्रपिशाचचोरमरुतो रक्षश्चरिचोशिजः

प्रत्यक्षासुरशुसंतपनसत्साधारणानुष्ठुभः ।

चण्डालाशनिगोरजेतृजगतीसत्त्वद्वितादेवताश्^६

चक्षुर्बाकृतबन्धुयोधमधवो विद्यामनोजुहतः ॥ १०४ ॥

प्रज्ञादेरणित्यनेन प्रज्ञादेः शब्दगणादण् वा भवति स्तार्थे^७ ॥ * ॥

प्रज्ञा ■ प्राज्ञः । प्राज्ञी स्त्री ॥ प्रज्ञाञ्चोत्प्रेत्यादिना णप्रत्यये^८ चिह्नम् ।

१ K&g. V. ii. 4, 61 आनुराहति (I) ed.,
 ०राहति MSS.; B3., Yajñ. आनुराहति
 (B3. var. 1. आनुराहति), and besides
 आनुरोहति.

२ Thus also B3., Yajñ. (०आफट्टि
 K&g. V. ed.); चाफट्टक० चाफट्टक० वा-
 फट्टकिः० चाफट्टकायनः० C.

३ B. C. om. from कुर्वादावस्थ.

४ ? Thus D.; प्राडाहतिः B. C. F.

५ ? प्राडाहति० B.; प्राडाहति० C.;

om. D.—B3., Yajñ. have only प्राडा-
 हति; K&g. V. ed. प्राडाहति (प्राणाहति
 MS. a. and ■ L. ed.; om. MS. β.;
 Prof. Kielhorn's MS., perhaps right,
 प्राडाहति).

६ शब्द for सत्त्व F.; A. om. text
 and comment.

■ प्रज्ञादिशब्दगणा० D.

८ प्रज्ञाचोत्प्रे० B. C.; ०चोत्प्रेत्या-
 दिनाणप्रत्यये D.; ०प्रत्यये F.; cf. P. 4.
 2, 101 प्रज्ञाश्रवार्थान्नो यः ।

प्राज्ञः । प्राज्ञी तु न सिध्यति ॥ अप्रत्यये चि प्राज्ञा ज्ञात् । अर्थभेदश्च ।
तथा च । वृद्धा पक्षिणी प्राज्ञी तु प्रज्ञा प्राज्ञा तु भीमती^१ ॥ * ॥
श्रीचमेव श्रीचम् । तं कूजत्कौस्तुभस्यसाक्षुषश्रीचमानसः^२ ॥
शान्तायास्तु श्रीचं शरीरं वेदित्वर्थनियममाहुः^३ ॥ * ॥ पिशाच एव
पैशाचः ॥ * ॥ एवं चौरः ॥ * ॥ मारुती देवो वायुश्च^४ ॥ * ॥ राक्षसः
॥ * ॥ चरिचमेव चारिचम् ॥ * ॥ उग्रिक कान्तः । स एव । श्रीशिशः^५ ।
यथा । श्रीर्षसांतपर्मेर्वैद्यवेदतैर्जोहृतैर्हृतम्^६ ।

कार्णाजिनीशिर्षैर्विप्रैः प्रात्यक्षमिव दैवतम्^७ ॥

प्रत्यक्षा एव प्रात्यक्षाः । पदार्थाः^८ ॥ * ॥ असुर एव । आसुरः ॥ * ॥
अनुरेव शाश्वतः ॥ * ॥ संतपनमेव सांतपनम् ॥ * ॥ सन्नेव सान्तः ।
अप्रत्यक्षसंमिथोगेन निपातनाम्नुगानमः^९ ॥ * ॥ साधारणी साधा-
रणा वा भूमिः ॥ * ॥ अनुष्टुप् । आनुष्टुभम् ॥ केचिद् आनुष्टुभा-
दीनां^{१०} हन्दीनाणां पुंसिङ्गतामाहुः ॥ * ॥ चण्डम् उग्रकर्म अस्मति^{११}
पर्याप्नोति । चण्डासः ॥ * ॥ एव चाण्डासः । तथा च ।

चण्डासस्तवमातङ्गदिवाकीर्तिजनंगमाः ॥

निषादश्चपचावन्तेवासिषाश्चाष्टपुष्कसाः^{१२} ॥

१ Am. K. 2, 6, 1, 12.

२ Thue D. F.; कूजत्कौष्ठं सङ्ख-
साक्षुष° B. C.; साक्षुषं श्रीच° B.; सा-
क्षुषं श्रीच° C.

३ °हृत्त्वर्थः नियम° B. C.; Kās. V.
v. 4, 88.

४ मारुता देवो वायुश्च B. C.

५ उग्रिकः कान्तः° B. C.; उग्रिक-
श्रीशिशः D.

६ °वैद्यवेदतैर्जोहृतैर्हृतम् B.; °वैद्य-
वेदतैर्जोहृतैर्हृतम् C.; वैद्यवेदतैर्जोहृत-

तैर्हृतम् F.; °संतापवैद्यवेदतैर्जोहृतैर्हृतम्
D.

७ कार्णाजिनी° D.; °जिनीशिर्षै-
B. C. D.; °जिनीशिर्षैर्विप्रैः° F.; प्रत्य-
क्ष° D.

८ प्रत्यक्षी एव प्रत्यक्षाः° C.; D. om.
एव प्रात्यक्षाः.

९ अनुप्रत्यक्ष° अनुगानमः B. C.

१० अनुष्टुभादीनां MSS.

११ चण्डमुरं कर्म अस्मति F.

१२ पुष्कसाः B. D.; पुष्कसाः C.; पुष्क-
F.; the verse is Am. K. 2, 10, 20.

अशनिरेव । आश्रयः । वज्रम् ॥ * ॥ गौर एव गौरः । शितः पीतो
ऽरुणश्च वर्णः ॥ * ॥ जेजेव^१ । जैत्रं धनुः । जैत्री शरश्रेणिः^२ ॥ * ॥ जम-
त्येव जागतम् ॥ * ॥ सत्वानेव सत्वतः^३ । सप्तसु सत्वश्रिति नाम्नं कृत-
तलोपं^४ पठन् सत्वानेव सत्वान् इत्याह ॥ * ॥ द्वयोर्भावो द्विता । द्वितैव
द्वैतम् । यथा ।

मिदानं निर्देतं प्रियजनसदृचं व्यवसितिः^५ ॥

देवतैव देवतम् ॥ * ॥ चक्षुरेव चाक्षुषम् ॥ * ॥ व्याकृतमेव वैयाकृतम्
॥ * ॥ बन्धुरेव बान्धवः । स्त्रियामणन्तस्यासामर्थ्याच्च कृत्तिः^६ । शुद्ध-
प्रकृतिस्तु वर्तत एव । यथा । बन्धुरित्यं ब्राह्मणी^७ । एवं सर्वत्र ॥ * ॥ योध
एव योधः ॥ * ॥ मधुरेव माधवः ॥ * ॥ विद्यैव वैद्यम्^८ । नपुंसकत्वमेव ॥
कश्चिद् विद्यासंबन्धात्पुरुषोऽपि विद्या । ॥ एव वैद्य इत्याह ॥ * ॥
एव मानसम् ॥ * ॥ जुहदेव जाहुतः ॥ १७४ ॥

निगमवणिजौ गन्धर्वश्चायहायणघोडतौ

प्रकृतविदतौ क्रुङ् रक्षोघ्नो विधातचिकीर्षितौ^९ ।

ततवसुकरासीधं विश्वानरो वरिवस्कृतौ^{१०}

ऽनुषुक्विकृते विद्वानुष्णिक् चरञ्च कुतूहलम्^{११} ॥ १७५ ॥

नितरां गम्यन्ते पदार्था अनेनेति निगमः । निगम एव नैगमः ।
मयः ॥ * ॥ वणिगेव वाणिजः । वाणिजी स्त्री ।

१ जैत्रेय० शरश्रेणी F.

२ शश्वदेव शाश्वतः F.

३ सत्विति तातं० F.; कृत्वा तलोपं C.

४ जमसुहृद्व्यवसितिः D.; सवृ-
क्ष्य० F.; सवृक्षव्यवसितिः B. C.

५ अश्वतस्य सामर्थ्यात्त० D.; न प्र-
कृतिः F.

६ वर्तमान एव यथा० D.; ब्राह्मणी
C. D.

७ विधं B.

८ प्रकृतविदितौ E. and a. m. D.;
प्रकृतविदिकृष रक्षो० C.

९ वरिवस्कृतौ B. C. D. F.

१० अनुषुक्वि० C.; वरस० F.; A. —
text and comment.

यस्मैते व्याधयार्कण्यसंकुले विभक्तमाः ।

राजायपि महारणे वचं वचन्ति वाणिजाः^१ ॥

गन्तव्यं गच्छन्तीत्यर्थः ॥ * ॥ गन्धर्व एव गान्धर्वः ॥ * ॥ अग्राहायण
एव । आग्रहायणः । मार्गशीर्षः ॥ * ॥ षोडशेव षोडशतः ॥ * ॥ प्रकृतमेव
प्राकृतम् ॥ * ॥ विद्वत्तेव वैदतः । विद्वान् ॥ * ॥ कुड्डेव^२ कौश्वः ॥ * ॥
रक्षांसि हन्तीति रक्षोघ्नः । रक्षोघ्न एव राक्षोघ्नः ॥ * ॥ विह्वलमन्^३ वि-
घातः । विघात एव वैघातः ॥ * ॥ चिकीर्षितमेव चैकीर्षितम् । चिकी-
र्षत्तेव चैकीर्षत इति भोजः^४ ॥

इष्टधीडतमैधावसाधुसाधारणद्वये^५ ।

लङ्केशयौधा ये शास्त्रे हितास्त्रैकीर्षितक्रियाः^६ ॥

तनोति कुलम् । ततः । तत एव तातः । जनकः ॥ * ॥ वसुरेव वासवः ।
सुरपतिः ॥ * ॥ कर एव कारः । राजदेवो भामः ॥ * ॥ अग्निमिन्दे ।
अग्नीत् । तस्य शरणम् आग्नीध्रम् । ततोऽपि मत्स्ये । आग्नीध्रो शाखा ।
आग्नीध्रा वा शाखा^७ ॥ * ॥ विश्वानर एव वैश्वानरः ॥ * ॥ वरिवक्षत
एव वारिवक्षतः^८ ॥ * ॥ अनुधुवतीत्यनुधूः । तं कायतीत्यनुधुकः । के
ऽस्मेति ब्रूयते^९ । अनुधुक एव । आनुधुकः ॥ * ॥ विह्वलमेव वैह्वलम् ।
विह्वलिरेव वैह्वलमिति मन्दी ॥

१ व्यास्यते० महारणे वचन्ति वा० C.;
वचं वचन्ति० B.; ०रखे ह्वठवन्ति० F.

२ वेदतः विद्वान् । कुड्डेव C.

३ विह्वलं B. and orig. D.

४ चैकीर्ष इति० B. C. F.; चैकीर्षत
इति श्रीभोजः D.

५ ०मैधाव० D. F.; साधारण० D.

६ यौधायैवास्त्रे० F.; यौधायैवास्त्रे
हितास्त्रैकीर्षितो क्रिया D.; वाधि० C.

७ आपोघ्न० आग्नीध्री० आपोघ्ना०
B. F.; आपोघ्ना० आपीघ्ना० C.

८ वरिवक्षत० वारिवक्षतः MSS.;
Vaj. S. 16, 19.

९ १ के चखा इति० D.; के ग्वे इति०
B. C.; २ इति ब्रूयते० F. [? P. vii. 4,
15]; cf. varitt. P. v. 4, 38, where eds.
and ed. Kāś. V. read आनुधूक (MS. B.
आनुधुक. a. आनुसूपक).

पक्षो वैयाकृतैः सूक्तैर्जागतानुष्टुभीष्णिचैः^१ ।

राक्षसासुरपैशाचवैद्यतानां निवर्तकम्^२ ॥

विदामेव वैदुषः ॥ * ॥ उष्णिगेव । औष्णिहम् ॥ * ॥ चर एव चारः^३ ॥ * ॥

कुतूहलमेव कौतूहलम् ॥ १७५ ॥

नन्दामात्यडहालसंप्रतिवजाः कर्षापणचिष्टुभी

गायत्रीरवणोपचेयककुदैकाम्याटरूपास्तथा ॥ ।

संनाय्याययणौ विधेयकुतुकागारद्विदत्तङ्गयः^४

सत्वन्तुप्रतिभावियात्तसहसा यात्ता विदन्तोऽपि च ॥ १७६ ॥

गन्दति दृष्टिं यातीति गन्दा । गन्दैव गान्दी^६ ॥ * ॥ अमात्य एव ।

आमात्यः ॥ * ॥ उदास एव उदासः ॥ * ॥ संप्रत्येव सांप्रतम् ॥ * ॥

वजतीति वजः । ॥ एव वाजः ॥ * ॥ कर्षापण एव कार्षापणः ॥ * ॥

चिष्टुषेव चैष्टुभम् ॥ * ॥ गायत्र्येव गायत्रम् । गन्दधा पूर्वम्^७ ॥ * ॥

रवण एव रावणः ॥ * ॥ उपचेय एव । औपचेयः^८ ॥ * ॥ ककुदमेव

काकुदम् । शब्दशक्तिसाभाव्यात्स्वार्थिकाणामत्यधाम्नापि, काकुद-

शब्दस्वार्थभेदो द्रष्टव्यः ॥ * ॥ एकमर्थ्यं पुरोगतं धेयमस्य^९ । एकाग्रः ।

य एव । एकाग्रः । अग्न्यदृष्टिः ॥ * ॥ अटन् रूपतीति^{१०} । अटरूपः ।

य एव । अटरूपः सिंहासः । यथा ।

१ प्रक्षो वैया० D.; यच्छो वैयाकृतैः
कृतैः र्वा० C.; यच वैयाकृतैः औष्णि-
चैः F.

२ निवर्तकः D.—Yajñ. makes
karika and thus: 'वैद्यतानि भवन्ति
नो ॥

३ चर एव चारः F.

४ उपवेय MSS.; 'अपवेयासावा E.

५ 'विदः पक्षयः F.; A. — text
and comment.

६ गन्दः । गन्द एव० B. C. F.; गन्दा
एव० D.; गान्दः F.

७ पूर्वम् D.

८ उपवेय अपवेयः C. D.

९ धेयमस्य B. C.

१० अटती रूपतीति F.

वासकः सिंहपर्णी च दृषो वासाथ सिंहका^{१३}

आटरूपः सिंहमुखी भिषक्माताटरूपकः^२ ॥

संन्यासमेव सांन्यासम् ॥ * ॥ अययण एव^३ । आययणः ॥ चन्द्रस्तु । अये
ऽयनस्तु । अययणम्^४ । राजदन्तादिलाभ्राजिपाते प्रकन्वादिताद-
कारलोपे च । अययणमेव आययणमित्याह ॥ आयायणीत्यन्यः^५ ॥ * ॥
विधेय एव वैधेयो मूर्खः^६ ॥ विधाया भोजनस्थापत्यमिव वैधेय इत्यन्ये^७
॥ * ॥ कुतुकमेव कौतुकम् ॥ * ॥ अगारमेव । आगारम् ॥ * ॥ दौ दन्ता-
वक्षः । दिदन् । वयसि दन्तस्थ ददन्^८ । दन्तादेशे । दिदन्नेव दैदतो^९ बाहः
॥ * ॥ पङ्क्तिरेव पाङ्क्तम्^{१०} ॥ * ॥ सलन्तुरेव सालन्तवः^{११} ॥ * ॥ प्रतिभैव
प्रातिभम् ।

प्रातिभं चिसरकेण गतानां वक्तावाकरचनारमणीयः^{१२} ।

गूढसूचितरहस्यसहासः^{१३} सुभुषा प्रवृत्ते परिहासः ॥

विधात एव वैधातः । धृष्टः ॥ * ॥ सहसैव साहसम् । अविचारकृतं कर्म ॥
अन्यस्तु । साहसं तु दमो दण्डः^{१४} । सहसि वले भवं साहसमित्याह
॥ * ॥ वार्त्तव वार्त्तम् । यथा ।

■ वासिकः ■■■■■; सिंहपर्णा व दृषो
वक्षो च० C.; दृषा वासा च० B.; वा-
सीच० D.; वृषावसोऽथ सिंहिका F.

२ आटरूपः० C.; सिंहमुखी० D.;
भिषक्माताटरूपः । ■ C.

३ अययणमेव D.; आययण एव C.

४ आययणं C.; आयायणं F.—Eds.
Pāp., Kāp. V. v. 4, 36 vārtt. read आया-
यण.

५ आययणमेवेति श्रीभोजः । D.

६ विधेयमेव च D. [om. धेयो मूर्खः].

७ विधेयं भोजनं तस्यापत्यमिव० C.;
D. om. विधाया; इवे विधेयमित्य० D.

■ Pāp. n. 4, 141.

८ दैदतो F.

१० पाङ्क्तः F.; पङ्क्तिरेव पाङ्क्ती D.

११ सलन्तुरेव सालन्तवः D.

१२ ■■p. 10, 12; वक्तावाकरचना०
B. C.

१३ *सहासः MSS.; = same passage
on p. 179.

१४ B. C. om. from अन्यस्तु [Am. K.
Il. 8, 1, 21]; F. om. from साहसे.

हरिराकुमारमखिलाभिधानवित्

वार्त्तमयमन्त्रमुक्तः १ ॥ = ॥

विगता दन्ता अस्त्र । विदन्तः । विदन्त एव वैदन्तः । नासादिः
॥ १७६ ॥

वयश्चतुष्प्राश्यदशार्हमुक्तः

परिप्लवः पुष्पकसंयुतश्च ।

कृष्णः कुरङ्गेऽनिमिषे २ विसारी

स्यादौषधं भेषज एव कामम् ३ ॥ १७७ ॥

वय एव वायसः । काकः । वयःशब्दः सामान्येन पक्षिवाच्यपि विशेषे
वर्तते शब्दप्रतिष्ठाभाष्यात् ॥ एवं वयश्चतुष्प्राश्योऽपि द्रष्टव्यः ॥ * ॥ प्राञ्जलि
प्राञ्जुवते वा तदिति प्राञ्जम् । चतुर्भिः प्राञ्जं चतुष्प्राञ्जम् ४ । तदेव
चातुष्प्राञ्जम् ॥ * ॥ दश नामान्यर्हति । दशार्हः । स एव दशार्हः ।
केशवः ॥ * ॥ परिप्लवते । परिप्लवः । एव परिप्लवः । चक्षुः ॥ * ॥
पुष्पप्रकृतिः ५ । पुष्पकम् । पौष्पकम् । कुसुमाञ्जनम् ६ ॥ * ॥ कृष्ण एव
कार्णः । कुरङ्गः । अन्यो गवादिः कृष्णः ॥ * ॥ वैशारिणः । मत्स्यः ।
अन्यो विसारी ७ । देवदन्तादिः ॥ * ॥ औषधिरेव । औषधम् । चिफ-
लादि । अन्यौषधयः श्वेच्छुः शङ्खपुष्पीप्रभृतयः ॥ * ॥ आकृतिग-
यस्थायम् । तेनान्येऽपि प्रयोगा द्रष्टव्याः ॥ १७७ ॥ इति प्रश्नादिः ॥

१ Shep. 13, 68.

२ कुरङ्गेनिमिषे B. C. D. E.

३ औषधेर्भेषज D.; औषधेर्भेषज
E.; A. om. and comment.

४ C. om. चतुर्भिः प्राञ्जं.

५ पुष्पप्रकृतिः F.; C. om. चक्षुः.

६ एव पौष्पकं G.; तदेव पौष्पकं

कुसुमं F.

७ वैशारिणो विसारी D.

८ D. om. from आकृतिगयस्थायम्.

अनन्तसोमेतिहसर्ववेदाः

सुखैकभावी मणिकान्यभावी ।

समीपसेनावसथिभावा

मालोपमाभेषजसर्वविद्याः १ ॥ १७८ ॥

सोऽनन्तादेरित्यनेनानन्तादेः २ ब्रह्मदण्डात्स्वार्थे अत्ययो भवति
॥ = ॥ न अनन्तोऽनन्तः । अनन्त एव । आनन्धम् ॥ न विद्यतेऽन्तो यस्य ।
अनन्तः काष्ठः । अनन्ता पृथ्वी । अनन्तं योम । आनन्धः काष्ठ इत्या-
दि ॥ * ॥ योम एव सौम्यः । यथा ।

तेनाथ नासदुद्धाहरणातपेन

सौम्यापि नाम परुषत्वमपि प्रपन्ना ३ ।

अन्नास तीक्ष्णविशदा सहसोद्विरग्नी

वानर्षिषस्तपनकान्तशिखेव सीता ॥ ॥

सौम्यम् । योम इवाह्लादकत्वात् सौम्य ४ इत्यपि शाखादेराकृतिगण-
नात् । यथा ।

अपेतदुद्धाभिनिवेशसौम्यो

हरिर्हरिप्रस्थमथ प्रतस्ते ५ ॥ * ॥

इति हेत्येव । ऐतिह्यम् । इति हेति निपातसमुदाय उपदेशपारंपर्ये
वर्तते । इति ह सोपाध्यायः कथयति । इति ह वटे यक्षः प्रतिवसति
॥ * ॥ सर्ववेदा एव सार्ववेद्यम् ॥ * ॥ सुखमेव सौम्यम् ॥ * ॥ एको भावो

॥ सुखैकभावी ० B. ; सुखैकभा-
वी ० D. ; A. om. text and comment.

२ आनन्तादेरित्यनेनानन्तादिः C.

३ तेनाथ नासदुद्धा नाम परुषत्वमपि
प्रपन्ना D. ; दुद्धाहरणातप ० C.

४ विश्वायतीक्ष्ण ० निरती ० D. ; श्री-

ता D. F. ; अह्लासतीक्ष्णविशदाः सहा-
सोद्विरग्ना वान ० C. -- According to
Prof. Aufrecht this stanza occurs twice
in the *Sarasvatikanṣhābhārata*.

॥ सौम्य D. F. ; *śākhādi*, pl. 190.

५ Sh. 3, 1 ; अभि for अथ D.

यस्य । एकभावः । एकस्य वा भावः । एकभावः । स एव । एकभाव्यम् ॥ * ॥ मणिप्रकारो मणिकः । मणिक एव माणिक्यम् । रत्नविशेषः ॥ * ॥ अन्यो भावो यस्यासावन्त्यभावः । अन्यस्य वा भावोऽन्यभावः । अन्यभाव एव । अन्यभाव्यम् । यथा । अन्यभाव्यं तु कालशब्दस्यवायात्^१ ॥ * ॥ समीपमेव सामीप्यम् ॥ * ॥ सहेनेन वर्तते । सेना । सेनैव सैन्यम् ॥ * ॥ एतत् वचन्यसिद्धिः । आवसथो गृहम्^२ । आवसथ एव । आवसथ्यम् ॥ * ॥ द्वयोर्भावो द्विभावः । द्विभाव एव द्वैभाव्यम् ॥ * ॥ मासैव मास्यम् । सक् ॥ * ॥ उपमेव । औपम्यम् ॥ * ॥ भिषज इदम् । भेषजम्^३ । यदा भिषज्यतीति भेषजः^४ । करणस्यापि कर्तृत्वे पचाद्यपि यक्षोपे च निपातनादेत्^५ । भेषजमेव भेषज्यम् ॥ * ॥ सर्वविद्या एव सार्वविद्यम्^६ । यथा ।

सार्वविद्यविद्याधृत चातुर्-

वैद्यवैद्य इव तं विरहार्तम्^७ ॥ १७८ ॥

सर्वलोकचतुर्विद्याचतुराश्रमषड्गुणाः ।

भावशब्दस्वरा विद्यालोककालास्त्रितः परे^८ ॥ १७९ ॥

सर्वलोका एव सार्वलोक्यम्^९ ॥ * ॥ चतस्र एव विद्याः । चातुर्वैद्यम् ।

१ Vārttika, Kielhorn's Mbb. p. 18.

२ एतत् वचन्यसिद्धिः C.; 'समन्वय-
तवसंत्व' D.; F. — एतत्; अपसवो
मुह C. F.; 'अपसव एव F.

३ भिषज्य F.

४ भिषजः B. C. F.

५ कर्तृत्वमेवापि यक्षोपे वा निपात-
नादेत् D.; निपातनादेते C.; [पचाद्यपि
P. III. 1, 134].

६ सर्वविद्या एव B.; सार्वविद्य F.—

सर्वे वेदाः सर्ववेदाः* । तानधीते सर्व-
वेदः* । स एव सार्वविद्यः ॥ सर्वविद्या
अधीते सर्वविद्यः । स सार्वविद्यः ॥
Yajñesv.; सर्वविद्या is not mentioned
among the anupatikāḍi §L 164-7, but
cf. चतुर्विद्या §L 165 and next śloka.

७ सर्वविद्यविद्यो B. C.; सर्वविद्यवि-
द्यो F.; चतुर्चातुर्विद्य इव C. D.

८ A. om. text and comment.

९ सर्वे लोकाः B.; सार्वलोक्य C.

अथवा । चत्वार एव वेदाः । चातुर्वैद्यम् । उभयत्राप्यनुश्रुतिकादिदर्श-
नादुभयपदादवैच्^१ ॥ * ॥ चत्वार एवाश्रमा ब्रह्मचारिश्रमणानप्र-
स्थयतिलक्षणाः । चातुराश्रम्यम् ॥ * ॥ षड् गुणा एव सन्निविद्यहया-
नासनद्वैधीभावसंश्रयलक्षणाः । षाड्गुण्यम् । यथा ।

अषड्दीर्घषाड्गुण्यमन्त्री मकरकोतनः^२ ॥ * ॥

त्रयो भावाः । त्रयाणां वा भावाः । त्रिभावाः । त्रिभावा एव त्रैभा-
व्यम् ॥ * ॥ त्रय एव शब्दाः । त्रैशक्यम्^३ ॥ तथा हि । पञ्चसु कपालेषु
संस्कृत इत्येकः । पञ्चकपाल इत्यपरः । पञ्चकपालां संस्कृतस्तृतीयः^४ ।
पाञ्चकपालमित्यवधानाच्चास्ति^५ चतुर्थः शब्द इति ॥ * ॥ त्रय एव खरा
उदात्तानुदात्तस्वरितलक्षणाः । त्रैखर्यम् ॥ * ॥ तिस्र एव विद्या आ-
न्वीचिकीत्रयीवार्त्तालक्षणाः । त्रैविद्यम् ॥ द्विविद्य इत्यप्यन्यः^६ ॥ कश्चित्
तिस्र एव विद्याः । त्रय एव वेदा इति वा । त्रैविद्यमित्याह^७ ॥ * ॥ त्रय
एव लोकाः । त्रैलोक्यम् ॥ * ॥ त्रय एव काष्ठा वर्तमानभूतभविष्यल-
क्षणाः । त्रैकाक्यम् ॥ पित इति चिशब्दादित्यर्थः ॥ १७८ ॥

हासप्रधानकवयः समानसंनिधितदर्थसमयुक्ताः ।

अथ चतुरो वर्णयुगौ शीलं शकटाङ्गजः प्राह^८ ॥ ५८० ॥

हास एव हास्यम् । यथा ।

गूढसूचितरहस्यहासः सुभुवां प्रवृत्ते परिहासः^९ ॥

१ Cf. *anupatikādi*, pl. 165.—चतुरो
वेदानधीते चतुर्वेदः स एव चातुर्वैद्यः^० ।
चतुर्विदस्तेति पाठोत्तरम् । तथापि च-
तस्रो विद्या अधीते चतुर्विद्यः^० । चतु-
र्विद्य एव चातुर्वैद्यः ॥ Yajñ.

२ Anarghyaragh. B, G.

३ त्रैशक्यम् D.

४ B. C. om. from पञ्चकपालां.

५ पञ्चकपालमित्य^० B. C.; * अवधा-
भात् नास्ति C.

६ द्विविद्यमित्यन्यः F.

७ त्रैविद्यमि^० B. and corr. C.

८ प्रधानं कवयः^० B. C.; परास्मै-
जी^० E.; A. om. text and comment.

९ See same passage, pl. 175.

प्रधानमेव प्राधान्यम् ॥ * ॥ कविरेव काव्यः । दैत्यगुरुः । कुर्वादिभ्यो
 शे सति काव्य इति च^१ ॥ * ॥ समानतेव सामान्यम् ॥ * ॥ संनिधिरेव
 सांनिध्यम् ॥ * ॥ सोऽर्थोऽस्तेति तदर्थः । तदर्थ एव । ॥ * ॥ तच्छब्देन
 प्रकृत्यर्थो निर्दिश्यते ॥ * ॥ सममेव साम्यम् ॥ * ॥ चलार एव
 वर्णाः । चातुर्वर्ण्यम् । विप्रचचिचिविद्वद्भूद्वाः ॥ * ॥ चातुर्धर्म्यम् ॥ * ॥
 शाकटाधनस्तु षण्प्रात्ययमाभयञ्शीलमेव शैलीयमाचार्यस्येत्याह^२ ॥ * ॥
 जिनेन्द्रबुद्धिरनन्तरशब्दमध्यवाधीते^३ । तथा च तेन । अनुष्ठानान्तर्त्ये
 विदादिभ्योऽजित्यत्र^४ न ह्ययं भावे व्यञ्ज् विहितः किं तर्हि स्वार्थ एव
 चातुर्वर्ण्यवदिति दर्शितम्^५ ॥ * ॥ आकृतिगणसायम् । तेनान्येऽपि
 वेदितव्याः ॥ १८० ॥ इत्यमन्तादिः^६ ॥

आदिमध्यमुखान्तायप्रमाणपार्श्वयत्तदः ।

सर्वविश्वोभयैकान्यवस्तुःपूर्वदमः स्वरः^७ ॥ १८१ ॥

आद्यादेरित्यनेनाद्यादिभ्यः संभवदिभक्त्यन्तेभ्यो यथासंभवं तत्प्र-
 त्ययो भवति ॥ * ॥ आदौ । आदितः ॥ * ॥ मध्ये मध्यादा । मध्यतः
 ॥ * ॥ एयं मुखे । मुखतः ॥ * ॥ अन्ततः ॥ * ॥ अयतः ॥ * ॥ प्रमाणेन
 प्रमाणादा । प्रमाणतः ॥ * ॥ पार्श्वेन । पार्श्वतोऽर्कं निषेवेत^८ ॥ * ॥ येन
 यस्मिन्वा । यतः ॥ * ॥ एवं ततः ॥ सर्वतः ॥ विश्वतः ॥ उभयतः ॥

१ Cf. *kuroddi*, gl. ■■■

२ The other works do not give शील.

३ भवतरश° D.; अन्तर्तर् श° C.—
 ■■■ and Yajñ. also give अन्तर्तर् in this
 gāṇa.

■ Pāp. iv. 1, 104.

■ इत्यत्र न ह्ययं भावे° D.; °दर्थन

C. F.; इत्यमन्तं यथाविश्वं विहितः C.;

C. F. om. किं तर्हि.

४ This gāṇa corresponds to ■■■
 gāṇa चातुर्वर्ण्यदि P. v. 1, 124, v. 1.

७ स्वरः E.; A. om. text and comm.

— पार्श्वे पार्श्वतो वा° F.; निषेवेत

C. D. F.

एकतः ॥ अन्यतः ॥ वचसः ॥ पूवेतः ॥ * ॥ इतः । यथा । प्रयुक्तमप्यस्म-
मितो वृथा स्यात्^१ ॥ * ॥ खरेण । खरतः ॥ * ॥

आकृतिगणस्यायम् । तेन वर्णतः । शब्दतः । अर्थतः । अभिधानत
इत्यादयो द्रष्टव्याः ॥ का पुनरथ संभवन्ती विभक्तिः । ■ हि । याप्ये
पाश्विनित्यत्र प्रयुक्तम्^२ । शरीरतः कृशः । शरीरेण कृश इत्ययं तच्चार्यः ।
तेन द्वितीयान्तादेव तसिः । तथा दुष्टः शब्दः खरती वर्धतो^३ वेत्यस्य
विवरणे भर्तृहरिः^४ । आद्यादित्यान्तसिः खरवर्णाभ्यां दुष्ट इति तच्चापि
द्वितीयान्तादेव । एवंभूतविषयमेवैतल्लक्षणमित्युपसंख्यानानां^५ नियत-
विषयत्वात् । न च सर्वविषयोऽयमिति स्मृतिरस्ति नापि सर्वविषयत्वे
प्राक्तूचप्रपञ्चस्थानेकलक्षणस्यापादानादियद्व्यवस्था^६ फलमस्ति सुव-
न्तान्तमित्युच्यमाने सर्वस्य संग्रहात्^७ । तस्मादाद्यादिभ्य इत्येतस्य सा-
मान्यलक्षणवासंभवाद् यावदुदाहृतमिह शास्त्रे प्रमाणतथोपगतैः
द्रष्टृस्त्वावानेव विषयो नापरः । एवं च य एते तर्कयन्त्रेषु हेतुपञ्चम्यर्थे
किं सर्वनामबहुभ्योऽन्यत्र^८ तस्यन्ताः प्रयोगाः । तेषु चत्वापादानपञ्चमी
संभवति तत्र साधुत्वम् । येषु तु न संभवति ते काञ्चदृष्टा^९ एवापशब्दाः ।
न च तच्चाहुतं बाहुल्येन तर्कयन्त्रेषु शब्दानां लक्षणविकलानामेव दर्श-
नात् । यस्त्वयं वेदविदामलंकारभूतो वेदाङ्गत्वात्प्रमाणितशब्दशास्त्रः
सर्वज्ञमन्य^{१०} उपमीयते तेन कथमेतत्प्रयुक्तम् । न हि खरवर्णतो यस्माक्

१ Raghuv. 2, 34.

२ याते पाश्वम् B. C.; आत्मे पाश्वम्
इत्यत्र भाष्ये प्रयुक्तं D.— Cf. Mbh. on P.v.
8, 47: ■ विवाकरणः शरीरेण [Kāp-
mir MS. acc. to Prof. Kielhorn, शरीतः,
i.e. शरीरतः] कृशः.

३ दुष्टः शब्दतो वर्धतो वेत्यं C.;
दुष्टशब्दा खरतो (corr. दुष्टाः शब्दो) D.

४ भर्तृहरिः D.

५ लक्षणमित्युप० C. F.

६ * लोकेकलक्षणस्यात्र C.; * लक्षण-
स्थाधानादियद्व्यवस्था ■ D.

७ सर्वसंग्रहात् C.

८ अन्ये च F.

९ साधुत्वान्तेषु तु काञ्चदृष्टा C.

१० सर्वज्ञमन्य C.; सर्वमन्य (corr.
मान्य) D.

तत्प्रत्यक्षमितीरितं वचनं^१ राजकीयं वा वैदिकं वापि विद्यत इति तच्च हि
दिग्गोशख्येणा दिक्शब्द इत्यनेनोपपदविभक्तिः पञ्चमी केन तस्या-
क्षधिः स्यात् । अन्ये तु हेतुपञ्चम्यन्तादपि तच्चमिच्छन्ति । यथा । प्रमा-
णाद्धेतोः । प्रमाणतः । तथा च सार्वविभक्तिकस्तस्येति तार्किकाः शतशो
व्यवहरन्ति^२ ॥ १८१ ॥ इत्याद्यादिः ॥

स्थूलश्चक्षुष्यचमूलाणुमाघाश्

चक्षश्चित्रं गन्धहस्तेषुचूर्णाः^३ ।

पानं वर्णो मूलमुद्रार्धपादाः

पिष्टः शूलं पल्लवः सूचपत्रे^४ ॥ १८२ ॥

स्थूलादेरित्यनेन स्थूलादिभ्यः शब्देभ्यः प्रकारवत्यर्थे को भवति ।
जातीयरोऽपवादः ॥ * ॥ स्थूलत्वविशेषयुक्तः षट् । स्थूलकः । तत्र
स्थूलसदृशः स्थूलकः । स्थूलसामान्यस्य वाच्यं भेदः स्थूलकः ॥ * ॥ चक्ष-
तीति चक्षन् । चक्षत्प्रकारः । चक्षत्कः । चक्षता गन्तरेण सदृशः^५ ।
चक्षत्कः ॥ दृष्टता सदृशः^६ । दृष्टत्कः । मणिर्मण्डूकः खद्योतो वा ।
खद्योतस्तावदुन्मेषनिमेषाभ्यां चक्षन्निवेत्युपभोयते । मण्डूकोऽपि स्था-
सप्रबन्धेन गत्वर इति^७ मणिः स्यन्दमानप्रभवत्वात्सद्योत्प्रेक्ष्यते^८ । तथा-
स्योऽपि प्रविकाशिप्रभवत्वान्महानिव य उपलक्ष्यते तत्र मणौ दृष्टत्क-
शब्दो लोके प्रयुज्यते । तदाह ।

१ चक्षत्प्रत्यक्ष^० B. : अतं च वचनं
C. ; इतीदृशं । वचनं D.

२ शतशो व्याहरन्ति D.

३ स्थूलं चक्षत्पं चक्षश्चित्रं D. E. ;
चक्षश्चित्रं E. ; वर्षाः । E.

४ C. om. पानं वर्णो ; मूलमुद्रार्ध-
पादाः^० E. ; शूला D. E. ; पल्लवसूचपत्रं
C. ; A. om. text and comment.

५ चक्षता गन्तरेण सदृशः C. ; D.
corrupt.

६ See next page, note ३.

७ मण्डूकोपिश्वासप्रबन्धेन^० C. ; सत्सर
इति D.

८ स्यन्दमानप्रभवत्वात्^० B. C. : अ-
द्योत्प्रेक्ष्यते B. C. D.

चञ्चत्प्रकारसञ्चत्को वृहत्क इति चापरे ।

मणिमण्डूकखद्योताभ्यादृश्येन प्रचक्षते ॥

तचोन्नेषनिमेषाभ्यां^१ खद्योत उपमीयते ।

यासप्रबन्धैर्मण्डूकः खन्दमानप्रभो मणिः ॥

प्रविकाशिप्रभो^२ ऽप्यो ऽपि महान्य उपलभ्यते ।

वृहत्क इति तत्रैव मणौ शब्दः प्रयुज्यते^३ ॥ * ॥

पञ्चमूले प्रकारो^४ ऽस्य । पञ्चमूलकः ॥ * ॥ अणुः प्रकारो^५ ऽस्य । अणुकः
पटः । द्युणुकादिः पदार्थो गवाक्षाद्यन्तरप्रविष्टरविकिरणप्रकाशितो^६
रेणुर्वेत्यन्तः ॥ * ॥ सुवर्णस्य षोडशशो माघः । ष प्रकारो ऽस्य । मा-
घकम् । हिरण्यम् ॥ भोजस्तु । अणोर्माघेषु । माघात्परिमाण इति
सूत्रद्वये । अणुका माघाः^७ । माघकः सुवर्णपरिमाणमित्याह ॥ * ॥
चञ्चतीति चञ्चः^८ । चञ्चः प्रकारो ऽस्य चञ्चकः^९ ॥ * ॥ चित्रप्रकारः^{१०} ।
चित्रकः । दीपो ॥ * ॥ गन्धप्रधानः^{११} पाषाणो गन्धः । गन्धः प्रकारो
ऽस्य । गन्धकः^{१२} ॥ * ॥ हस्तप्रकारः । हस्तकः । पताकचिपताकादि-

१ प्रचक्षते तचोन्नेषनिमेषे B.

२ प्रविकाशिप्रभो C.; प्रतिभासिप्र-
भो D.

३ बृहता सदृशः । बृहत्कः^० is perhaps
an interpolation; cf. §1. 184.—चञ्चतीति
चञ्चन् गत्वरः । चञ्चत्प्रकारो ऽस्य चञ्चत्को
मंडूकः खद्योतो मणिर्वा । मंडूकस्तथा
श्वासप्रतिबंधेन ज्ञवमाभी गत्वर इवेत्युप-
मीयते । खद्योतो ऽपि उन्नेषनिमेषाभ्यां
चञ्चन्निव भवति । मणिसु खंदमानप्र-
भत्वात्तद्योत्प्रेष्यते ॥ बृहता सदृशो वृ-
हत्कः । अण्वो ऽपि प्रविकाशिप्रभत्वाद्
यो महानिवोपलभ्यते तत्र मणौ बृह-
त्कशब्दो लोके प्रयुज्यते । तथा चोक्तं

गणरत्नमहोदधी । follow the three
kārikās चञ्चत्प्रकारसञ्चत्को Yajñ.

■ पञ्चमूलप्रकारो B.

५ अणुप्रकारो B. C.

६ °प्रविष्टं वि° C.; प्रविकिरवि° D.

७ श्रीभोजस्तु अणोर्माघेषु माघात्°
D.; भोजस्तु आषणमाघेषु माघात्परि°
C.; अणोर्माघेषु माघा° B.

८ चञ्चप्रकारो स्तु° B. C.; इति चञ्चन्
प्रकारो ऽस्य चञ्चत्कः F.

९ चित्रः प्रकारो ऽस्य F.

१० गंधप्रकारः B. C.

११ गंधप्रकारो स्तु° C.; गंधप्रकारो
गंधकः D.

मृन्नाभिनयविषयप्रसिद्धः^१ ॥ * ॥ दधुप्रकारः । दधुकः । बाणविशेषः ।
 दधुप्रकारोऽस्याः । दधुका । गोलिका ॥ = ॥ चूर्णप्रकारः । चूर्णकः ।
 तालीशादिस्नामूलान्नं वा^२ ॥ * ॥ पानप्रकारः । पानकम् । द्राक्षा-
 शर्करादिनिर्मापितम्^३ ॥ * ॥ वर्षप्रकारः । वर्षिका । गैरिकादिः^४ ।
 परीक्षार्थं सुवर्णादिमाषा वा ॥ * ॥ मूलप्रकारः । मूलकः । शाकविशेषः ॥
 स्त्रीत्वविवचार्था मूलिका । शङ्खपुष्पादिः ॥ * ॥ मुद्राप्रकारः । मुद्रिका ।
 अङ्गुष्ठाभरणम् ॥ * ॥ अर्धप्रकारः । अर्धिका ॥ * ॥ पादप्रकारः ।
 पादिका ॥ * ॥ पिष्टप्रकारः । पिष्टिका । माषादिदिदलधान्यचूर्णः ॥ * ॥
 ग्रूलप्रकारः । ग्रूलिका ॥ * ॥ पक्षप्रकारः । पक्षविका । चणकादिपत्रं
 संस्कारयोग्यं भक्ष्यम् ॥ * ॥ सूत्रप्रकारः । सूत्रिका ॥ * ॥ पत्रप्रकारः ।
 पत्रकम् । तमाक्षपत्रमेव । लिखितलघुभूर्जखण्डवाचि^५ तु द्रव्याभ्यवि-
 वचार्या कप्रत्यये सिद्धम् ॥ यथासंभवं सर्वत्र प्रकारे विवक्षिते शब्दशक्ति-
 स्नामाभ्यास्त्रीत्वमेव ॥ १८२ ॥

हरितध्रुववाट्योक्षुमठमण्डपसंकलाः^६ ।

वाट्यकालावदातास्तु^७ सुरायामुदितास्त्रयः ॥ १८३ ॥

हरितप्रकारः । हरितकम् । अश्यादीनां यवादिघातः ॥ * ॥ ध्रुव-
 प्रकारः । ध्रुवकः । तिथ्यादिगणनेऽविचलितोऽङ्कसंघातः^८ ॥ * ॥ वा-

१ पताका विष० C.; पताकविष्य-
 कादिवृत्ता० D.; विषयः प्रसिद्धः D.

२ तालीसादि० B. C.; ताबूलामहा
 B.; ताल्लानं वा D.; F. om. from
 दधुप्रकारोऽस्याः.

३ शर्करादिभिर्निर्मितं F.

४ गैरिकादिः D.

५ लिखितं लघु भूरिखण्डवाचि F
 -पत्रप्रकारः पत्रकम् तमाक्षपत्रं लिखि-
 तभूर्जपत्रखण्डं वा ॥ Yajñ.

६ वाट्योक्षु० D.; वाट्योक्षु० C. E.

७ वायाकाल० C. E.; वाघा० D.;

cf. n. ७, p. २२४; A. om. text and comm.

८ द्रव्यादिबचने० ऽङ्कसंघातः C. F.

व्यप्रकारः । वाचकः^१ । अवदातात् सुरायां^२ वाचकास्त्राभ्यां^३ वा-
मान्येन कप्रत्यय इति च्युतं तदपि^४ स्वीकृतम् ॥ * ॥ इक्षुप्रकारः ।
इक्षुकः^५ ॥ * ॥ मठप्रकारः । मठिका । नानादेशागतानां द्रव्यरक्षा-
स्त्रानम् ॥ * ॥ मण्डपप्रकारः । मण्डपिका । शृङ्गादावष्टुहीतस्त्रा-
नम्^६ ॥ * ॥ संकलाप्रकारः । संकलिका ॥ * ॥ वाटग्रन्थेन विशिष्टं भा-
जनमुच्यते । तत्र साधुः । वाच्या । तत्प्रकारवती । वाच्या सुरा भाजन-
पतिता वर्णोत्कर्षवती । वाटिका^७ ॥ एवं कालिकावदातिकार्यो^८
ज्ञेयः ॥ १८३ ॥

तिलकालधान्यकालास्तिलमणिपुराणं बृहन्महश्चन्द्राः^९ ।

एरण्डमधु कुमार्याः पुनश्चपुरौ^{१०} च संज्ञायाम् ॥ १८४ ॥

तिलकालयोः प्रकारः । तिलकालकः ॥ * ॥ धान्यप्रकारः । धा-
न्यकम् ॥ * ॥ कालप्रकारः । कालकः ॥ * ॥ तिलप्रकारः । तिलकः ॥ * ॥

१. वाच० वाचकः C. D.

२ ? अवदातसु० D.; अवदातत् सु०
B.; अवदातात् सु० C.; अवदातः सु० F.

३ ? वाच्यास्त्राभ्यां B.; वाचाका०
C. D.—Bö., Yajñ., Kāp. V. ed. have
पाचकास्त्रावदात(ः) सुरायाः Kāp. V.
MS. a. वाचाका०, om. β.; Vardh.
seems to admit the two readings वाच्य-
कालावदाताः and वाचाका० cf. n. ७.

४ अद्यतं B. C.; च्युतं दपि D.

५ इक्षुक एरण्डः Yajñ.

६ शृङ्गादावष्टुहीतस्त्रां F.; शृ-
ङ्गादयन्तु D.

७ पादार्थमुदकं पाचं तत्प्रकारा पा-
चिका सुरा । यथा प्रियातिथेः सत्का-

राय पाचं प्रहीयते तथा कदाचित्के-
नचित्सुरापि । ततः सा पाचसदृशी
पाचिकाग्रन्थेन व्यपदिश्यते ॥ नगररत्न-
महोदधी तु वाचकास्त्रावदातासु
सुराधामुचितास्त्रय इति पठित्वा वा-
टग्रन्थेन विशिष्टं भाजनमुच्यते । तत्र
साधुर्वाच्यो द्रवद्रव्यविशेषः । तत्प्रकारा
पाचिका सुरा भाजनपतिनी वर्णो-
त्कर्षवतीत्युक्तम् । Yajñev. ; cf. note ७,
preceding page.

८ [] धामलः प्रकारोऽस्त्रा इति
कालिका । अवदातो धवलः प्रकारो
[] इत्यवदातिका सुरेव । Yajñ.

९ * पुङ्गवदृ० F.

मणिप्रकारः मणिकः । मणिः प्रकारोऽस्तेति^१ मणिकः । मणिरिव यो
रत्नभूतः प्रधानं मनोज्ञं स मणिक इत्यन्ये ॥ * ॥ पुण्ड्रकः । द्रु-
विशेषः^२ ॥ * ॥ दृढत्कः । ग्राम्यसमाजे श्रेष्ठः ॥ * ॥ महत्कः^३ ॥ * ॥
चन्द्रकः ॥ * ॥ एरण्डकः । द्रुविशेषः ॥ * ॥ मधुकः^४ ॥ * ॥ कुमारी-
पुत्रकः ॥ कुमारीश्चण्डुरकः ॥ यथा^५ ।

प्रतिवसति कुमारीपुत्रका वा कुमारी-

श्चण्डुरकसदृशी वा ग्राम्यदेशे समृद्धिः^६ ।

मणिकमधुकभासं पुण्ड्रकैरण्डकेषु-

लक्षकितककुम्भं^७ तद्भवोऽस्ते शशंसुः ॥

कुमारीपुत्रः प्रकारोऽस्य । कुमारीपुत्रकः । यथा कुमारीपुत्रः कश्चि-
त्समायां प्रविशन्नज्जते तथान्योऽपि य एवंविधः स कुमारीपुत्रकः ॥
कुमारीश्चण्डुरः प्रकारोऽस्य । कुमारीश्चण्डुरकः । यस्य पुत्रः कुमारी
सदृशः स कुमारीश्चण्डुरः । यथा पुत्रदोषेण लज्जते तथान्योऽपि
लज्जमानः कुमारीश्चण्डुरक इत्यन्यो व्याचष्टे^८ ॥ * ॥

१ मणिप्रकारो स्तेति B. C.

२ पुण्ड्रक इषु^० F.; on बुहत्क s. p.
222, note 3.

३ इत्यपि महत्कः B. C.

४ यत्तु एरण्डमधुकमार्याः पुत्रः चण्ड-
रस संज्ञायामिति पठित्वा वर्धमाने-
नोक्तम् । एरण्डक इषुविशेषः । मधुकं
नालिकेरासवम् । संज्ञायामिति गण-
सूत्रं तस्यायमर्थः । स्वप्रकृत्यर्थस्य etc. as
above to कुम्भिका स्तम्भोपधानी इत्या-
दि^० Yajñ.

५ D. om. यथा, cf. next note.

६ ग्राम्यदेशे समृद्धिः B. C. F.; स-

म्यदेशे^० D.—This stanza, apparently
taken from some grammatical poem,
is also found in the text MS. E.

७ ० भाषां पुण्ड्रकैरण्डकेषु सचकितक^०
E.; ० भासः पुण्ड्रकै^० F.; मधुकः मणिकः
भासः पुण्ड्रकैरण्डकेषुः स च किलः ककु-
भस्ताः D.

८ कुमारीश्चण्डुरकः । यस्य पुत्रः कु-
मारी संगतः स यथा शिष्टसभां प्रवेष्टुं
लज्जते तथा यो लज्जमानः स एवं व्य-
पदिशते । Yajñ. — Kāś. V. ed. has कु-
मार । चण्डुरक, MS. a. कुमारीश्चण्ड-
ुरक.

संज्ञायामिति नपसूत्रम् । तस्यार्थः । स्वप्रकृत्यर्थस्य प्रवृत्तिनिमित्त-
मनपेक्ष्य यः शब्दः संज्ञारूपतया ऽर्थान्तरे वर्तते तस्यानेन कप्रत्ययः ।
फलम् आमलकादि । फलकं तु काष्ठादिमध्यम् ॥ शूद्रशब्दो जातो
शचिद्धः । शूद्रको नाम वीरः ॥ संतानः समानजातीयग्रवाहः^१ ।
संतानकः सुरतहः ॥ कुलं वक्रं काष्ठादिवक्र । कुलकस्तद्विशेषः ॥
कुरवः कुक्षितो धनिः ॥ कुरवकस्तद्विशेषः^२ ॥ कदम्बस्तहः । कदम्बकं
संघातः ॥ अमरः षट्पदः । अमरकः क्रीडोपकरणम् ॥ करमः क्रमे-
सकः ॥ करमको धनुष्कोटिर्युद्धैकदेशो वा कटककुक्ष्यलक्षणः^३ ॥ नेत्रम्
अक्षि । नेत्रकं मन्यामाकर्षकम्^४ ॥ कणो माषादिधान्यव्यक्तिरूपः ।
कणको लोहोपकरणम् ॥ दण्डो यष्टिः । दण्डकम्बन्दोविशेषः कण-
मागो वा^५ ॥ जम्बुस्तहविशेषः^६ । जम्बुकः शूगालः ॥ स्त्रीलमपि केषां-
चित् । कुम्भो घटो मानविशेषो वा । कुम्भिका स्त्र्याधानी ॥ नीरन्दा ।
नीका ऽक्षितारका ॥ ये तु कप्रत्ययमासाद्य स्वार्थत्यागेन जात्यन्तरे
किञ्चिदाकारवाच्याद् यवाद्यास्त्रेषां प्रतिच्छन्दे ऽनर्चादेरिति^७ कप्रत्य-
यो न पुनरनेन यवको ग्रीहिः^८ । न यवप्रकार एव जात्यन्तरत्वात् ।
एवमन्यत् । गोमूषम्^९ । तदर्थमाच्छादनं^{१०} गोमूषिका ॥ अन्या

१ संतानं समानजीयं D.

२ कुरवकं B. C. ; कुरवकं F. ;
३ कः सहविशेषः D.

४ कटकस्य D. ; कटकस्य C. ; क-
टस्तु कुम्भं B. ; । कटः कुक्ष्यलक्षणः क-
टको यवार्थः । F. ; om. Yajñ., cf. last
page, n. ४.

५ गङ्गान्वाकर्षका D.

६ दण्डकः । यष्टिविशेषः । मनुभागे
वा D.

६ जम्बुस्तहं F. ; जम्बु तहं D.

७ प्रतिच्छन्दे न अर्थादेरिति B. C. ;
cf. next sloka.

८ Bā., Yajñ., Kās. V. include यव
(ग्रीहिषु), गोमूष (आच्छादने), सुरा
(अहौ), also कण्ण (तिक्षेपु), ग्रीष्म (श्रा-
मिषु) in this *gāṇa* [सुराप्रकारः सुरा-
वर्णोऽहिः सुराकः । गोमूषिका गोमू-
षवर्णा शाटी । etc. Yajñ.].

९ गोमूषवर्णं D.

सुरा । अन्यस्तदर्थः सुराको हि ॥ * ॥ प्रकारः सादृश्यमिति वृजसं-
मतम् । सामान्यस्य भेदको विशेषः प्रकार इत्यन्येषामभिनिवेशः ।
यदाह ।

सादृश्यमेव सर्वत्र प्रकारः कैश्चिदिष्यते ।

भेदेऽपि तु प्रकाराख्या कैश्चिदभ्युपगम्यते ॥

आकृतिगणोऽयम्^१ ॥ १८४ ॥ इति सूत्रादिः ॥

अर्चासु पूजनार्थासु चित्रकर्मनटध्वजे ।

चञ्चाखरकुटीदासोवधिका नरि काश्यपः^२ ॥ १८५ ॥

प्रतिष्कन्देऽनर्चादेरित्यनार्चादेर्वर्जनात् को न भवति ॥ * ॥ अर्चासु ।
शिवाकारः । शिवः । अर्चन्^३ ॥ स्कन्दः । आदित्यः ॥ * ॥ चित्रकर्मणि ।
दुर्योधनः । भीमः ॥ * ॥ गते । रामः ॥ * ॥ ध्वजे । गरुडः ॥ * ॥ मनुष्ये
ऽभिधेये । चेत्त्रे सखरचणार्थं^४ वृणमथः पुरुषस्यञ्चा । चञ्चेव चञ्चा
मनुष्यः ॥ खरकुटी नापितमुण्डनशाला । खरकुटीव खरकुटी ॥ दा-
सीव दासी ॥ वधिका चर्ममयी वरचा । वधिकेव वधिका ॥ मुख्यवलिङ्ग-
संख्ये इति^५ वचनात् पुल्लिङ्गेऽप्यर्थे स्त्रीलिङ्गतैव ॥ * ॥ काश्यप इव का-
श्यपः ॥ १८५ ॥

देवराजाजशङ्कुभ्यः करिसिन्धुशतात् पथः ।

सिद्धोष्ट्राभ्यां गतियीवे वामाद्रज्जुः स्थलात्पथः^६ ॥ १८६ ॥

१ D. om. from प्रकारः सादृश्यमिति.

२ °वर्धिका F.; चारिकाश्रयः D.;

काश्यपः B.; A. om. text and comment.

—On this *gāṇa* cf. Pāp. v. 3, 86 ff.

Yājñ. defends the *gāṇa* देवपथादि by
the side of Pāp. v. 3, 99, and adds:

तदुक्तमभियुक्तेः । अर्चासु पूजनार्थासु

चित्रकर्मध्वजेषु च । इवे प्रतिलिखी लोपः
कपो देवपथादिष्विति ॥

३ शिव अर्चन् D.; अर्चन् B. C.

४ चेचशस्य° D.

५ मुख्यावलिङ्ग° C.; °संख्येति D.
and corr. युक्तवत् लिङ्ग°.

६ गतियीवा E.; वामा रज्जुः C.;
वामरज्जुः D. E.; A. om. text & comment.

यावाभिन्नतराविवत्समणयो लान्द्रप्रवाली वट-

ज्ञाताज्ञातपटा घटो बहुतरः स्तम्भोऽथ पूलः पुटः १ ।

पीतप्रष्टकुटाश्च नित्यवयसी सत्त्वहर्षाविमौ

भिस्तुस्तब्धपिटास्थिपुण्यबधिरा दोलाभृती जानु ॥ २॥ १८७॥

यावादेरित्यनेन यावादेः शब्दगणात्स्वार्थे कप्रत्ययो भवति वा ॥ * ॥

यवानां विकारो यावः । याव एव यावकः ।

गोमूत्रयावकाहारोदक्षिकोष्माणुकदिजे २ ।

स्नापतिः क्षौणिमाणिक्ये स वसिष्ठकर्मनेऽशमत् ॥

अशक्तक इत्यन्यः ४ ॥ * ॥ अतिशयेनाभिन्नम् अभिन्नतरम् । अभिन्नतरमेव । अभिन्नतरकम् । यथा ।

अभिन्नतरके नाकाहानकेभ्यः पराक्षुत्से ५ ।

ज्ञातके सर्वलोकानामज्ञातकविकर्मणि ॥ * ॥

अविरेव । अविकः । यथा ।

सूक्तकाविकलोमोत्थाञ्जेषस्काकन्दुकान् करे ६ ।

कुचाद्वदिवहन्तीभिः ७ ॥ कुमारोभिराकुत्से ॥ * ॥

वत्स एव वत्सकः ॥ * ॥ मणिरेव मणिकः ॥ * ॥ सान्द्रमेव सान्द्रकम् ।

१ *मनसो* यटा यटो D.; सान्द्र° घटाघटो° C.

२ पीतः° B., om. C.; प्रष्ट for प्रष्ट MSS.; भिस्तुस्तब्ध° D.; पटास्थि° B. C. F.; A. om. text and comment.

३ °द्विजः F.; °द्विजो D.

४ [] इत्यन्यः D.; इत्यन्यः C.— याव एव यावकः । लोकपक्षा यवा

यावकशब्देन व्यपह्रियन्ते । अशक्तकरलो यावक इत्यन्ये । Yajñ.

५ अभिन्नतरकमेके ना° D.

६ सूक्तकाविकलामीक्षात् जे° D.; °कन्दुकान्करे B. C. D.

७ कुचाद्वदिवहन्तीभिः C.; कुचात् द्विजतीभिः D.; Yajñ. as above.

विरसं जलम् ॥ * ॥ प्रवालमेव प्रवालकम् । विद्रुमः पल्लवश्च ॥ * ॥
 घटमेव वटकम् । भस्त्रविशेषः ॥ * ॥ ज्ञात एव । ज्ञातकः ॥ * ॥ अज्ञात
 एव । अज्ञातकः ॥ * ॥ पट एव पटकः^१ ॥ * ॥ घट एव घटकः ॥ * ॥
 वज्रतर एव वज्रतरकः । अभिन्नतरवज्रतरशब्दौ तरवन्तादुपलक्ष-
 णम् । तेन सुकरतरोपपन्नतरादयो^२ द्रष्टव्याः ॥ * ॥ स्तम्भ एव स्त-
 म्भकः । शास्त्रादिकलापः^३ ॥ * ॥ पूल एव पूलकः । दण्डसंघातः ॥ * ॥
 पुट एव पुटकः । पचनिर्मितः^४ ॥ * ॥ पीत एव पीतकः । पट्टादिः ।

दृते विद्यातकैशानुसहस्राणुकबुद्धिभिः^५ ।

तनुकापीतकब्रह्मसूत्रै राअर्विसूनुभिः ॥ * ॥

प्रष्ट एव प्रष्टकः^६ ॥ * ॥ कुट एव कुटकः । घटः ॥ * ॥ नित्यमेव नि-
 त्यकम् ॥ * ॥ एव वयस्कः । प्रज्ञाद्यपि वायवश्च ॥ * ॥ भस्मानेव
 सत्त्वकः ॥ दग्धार्ह एव दग्धार्हकः ॥ सार्वतो^७ दाग्धार्हश्च ॥ * ॥ भिक्षुरेव
 भिक्षुकः ॥ * ॥ स्तम्भ एव स्तम्भकः ।

शीतके वीष्णके वर्तौ समाधिः स्तम्भके रहः^८ ।

महो दृष्टिकाच्छिन्नैश्चक्षोपान्ते महर्षिभिः^९ ॥ * ॥

पिटो वंशदलादिमयं^{१०} भाण्डम् । एव पिटकः ॥ * ॥ अस्थ्येव । अस्थि-
 कम् । पञ्चसधातुः ॥ * ॥ पुण्यमेव पुण्यकम् ॥ * ॥ बधिर एव बधिरकः

१ C. om. from पट.

२ सुकर° D.; सुकरतरीदयो B.

३ Yajñ. adds मृषोदरादिस्वादगु-
 स्तारलोपे स्तम्भकोऽपि एव

४ °निर्मितः B. F.; पतिर्मितः C.

५ तथा हि कवयः प्रयुज्यते । वृते°
 Yajñesv.—विद्यातकैणीतुरय° B.; °के-
 णानुक्य° C.; वृते° कैणीलुक्य° D.;
 विद्यातकैणीतुक्कहणाऽनुक° E.

६ प्रष्ट एव प्रष्टकः । MSS.; wanting
 in the other works

७ सार्वतो C.; शास्वतो D.

८ सीतके° B.; सीतको वालने वर्तौ
 समा° C.

९ दृष्टिकाच्छिन्नैः (°दृष्टि D.). दृष्टी°
 D. F.

१० वंशदलादिमयं E.

॥ * ॥ दोलैव दोलकः ॥ * ॥ भुत एव भुतकः । कर्मकरः ॥ * ॥ ज्ञान्वेव
ज्ञानुकम् ॥ १८७ ॥

दानस्नातौ कुत्सितवेदसमाप्योरणुर्मतो निपुणे ।

लूनवियातौ च पशौ शीतोष्णमृतावनोरसे पुचः १ ॥ १८८ ॥

अनोरस इति क्वचिम इत्यर्थः ॥ * ॥ कुत्सितं दानम् । दानुकम् ।
दानमन्यत् ॥ * ॥ स्नात एव स्नातकः । वेदं व्रतानि वा समाप्य यो
वर्तते २ स एवमुच्यते । यत्स्मृतिः ।

गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायाद्वा ३ तदनुज्ञया ।

वेदं व्रतानि वा पारं गीत्वा क्षुभयमेव वा ॥

केचित् पुण्यस्नात वेदसमाप्ताविति पठन्ति । तत्तु न च्छदयहारि ॥ * ॥
अणुको निपुणः । अन्यत्र ॥ अणुग्रीहिः ॥ * ॥ लूनकः पशुः ॥ वियातकः
पशुः । विहानाम्पशावित्यन्यः ॥ अन्यत्र लूनी यवः । वियातौ वटुः ॥
॥ * ॥ शीतकः । उष्णकश्चतुः ॥ अन्यत्र शीतो वायुः । उष्णः स्पर्शः ॥ * ॥
क्वचिमः पुचः ॥ पुत्रकः । पुत्र एवान्यः ॥ १८८ ॥

आच्छादने च बृहती शून्यं रिक्ते तनुश्च सूत्रे स्यात् ।

क्रीडनकं च कुमार्याः संज्ञाशब्दस्तथेयश्च ४ ॥ १८९ ॥

वृहतिका । आच्छादनविशेषः । नित्यं कः । अन्यत्र वृहती ।
ओषधिशब्दश्च ॥ * ॥ शून्यकम् । रिक्तम् । अन्यत्र शूने हितम् ।

१ क्षुनतिधातौ° E.; क्षतावानोरसे°
C.; अनोरसपुचः D. E.

२ समावर्तते Yājñeṣr.

३ Yājñav. i. 51 (स्नायौ तद° ed.);

धर्नं दद्यात्स्नायाद्वा B. C.; अरदे कुधं

दत्त्वा स्नायाद्वा D.; Yājñeṣr. quotes the
śloka as above.

॥ लूनकः पशुः । विहानाम्प° वयः D.

४ आच्छादनेऽयं D. E.; °शब्दस्तथे-
यश्च C.; A. om. text and comment.

ग्रहण्यम् ॥ * ॥ तनु सूचम् । तनुकम् । अन्यत्र तनुर्वक्षः ॥ * ॥ कन्दुकः ।

भ्रसरकः । गिरिकः । ग्रहकम् । देवदत्तकः १ ॥ * ॥

मुष्णमेव गुणनिका । यथा ।

हेतुः परिचयस्यैव वक्तुर्गुणनिकैव सा २ ॥

तथेयस्येति । ईयस्प्रत्ययान्तः शब्दः कप्रत्ययभाक् । अथानेव अथ-

आधानेव व्याचस्कः । भूधानेव भूचस्कः । अथ एव अयस्कम् ।

भूचस्कम् । व्याचस्कमित्यादि ॥ * ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन पिष्टातकादयो^३ द्रष्टव्याः ॥ १८६ ॥

इति यावादिः ॥

शाखा स्कन्दमुखायाणि शरणं चरणोरसी ।

जघनं शृङ्गमेघाभट्टशिरःस्कन्धमेव च ४ ॥ १९० ॥

शाखाशर्करादिभ्यां याशावित्यनेन शाखादेः शर्करादेस्त्वैवार्थे या

शो^५ भवतः ॥ * ॥ पुरुषस्कन्धश्च वृचस्कन्धश्च वा तिर्यक्प्रसृतमङ्गं शा-

खेत्युच्यते । यथा शाखा पार्श्वायता तथा कुलस्य चः पार्श्वायतो

ऽङ्गभूतः ॥ शाखेव शाख्यः ॥ अन्ये तु । शाखायास्तस्यः शाख्यः । यथा

शाखा वृचस्य शोभाकरी तथा कुलस्य शोभाकरः पुरुषः शाख्य इति

तुल्यलमाहः ॥ * ॥ स्कन्दः स्वामी । तत्तुल्यः स्कन्धः^६ ॥ * ॥ मुखमिव

मुख्यः । यथा मुखं हस्तपादादिभ्योऽवयवेभ्यः^७ प्रथममवलोक्यते तथा

॥ श्रीहोपकरणवाचकानि० यथा
शाखभञ्ज्येव शाखभञ्जिका । एवं गिरि-
कम्० Yajñ.

२ Ślop. 2, 75.

३ तेन पिष्टातकादयो यत्र द्रष्टव्या
इति वर्तमानचूरिराह । पिष्टातः सुग-
धिवर्धुः ॥ एव पिष्टातकः । Yajñesv.

४ A. om. text and comment.

५ पानावित्यनेन शाखादेः० D.; ० च
इवार्थेयाणी C.

६ स्कंद इव चः शत्रुशोषकः स स्कन्धः
Yajñ.

७ मुख्यं हस्त० D.; ० चयैः C.

ऽथोऽथेवमुच्यते ॥ कश्चिन्मुखं नालिकेरमित्याह ॥ * ॥ अयमिव ।
अथः । प्रधानभूतः ॥ * ॥ शीर्यते भयमस्त्रादिति शरणम्^१ । आर्त-
वासम् । तत्तुल्यः शरणः । परिचाता ॥ * ॥ चरणविव चरणः ।
यथा चरणौ शरीरस्य प्रकर्षकौ तद्वत् कुलस्य प्रकर्षक एवमुच्यते ॥ * ॥
उर इव । उरस्यः । यः कार्येषूपगतेषु ससत्त्व उरः प्रयच्छति^२ ॥ एव-
मुच्यते ॥ * ॥ अघनमिव निहृष्टो यः स अघन्यः ॥ * ॥ शृङ्गमिव यः सर्व-
स्वाप्युपरिवर्ति स शृङ्गः ॥ * ॥ मेघ इव यः संतापापनेता^३ स मेघः
॥ * ॥ अश्रमिव य आच्छादकः सोऽथः ॥ = ॥ द्रुमिव द्रव्यम् अथं
राजपुत्रः । यथा द्रुमः फलपुष्पपक्षवादिभिरर्थिनः कृतार्थयति स हि
भवनमर्हतीति भयो भवत्यात्मवानिति द्रव्यमुच्यते^४ । क्रिया हि द्रव्यं
विनयति^५ नाद्रव्यमिति । पुरुषार्थसाधकत्वाद्विरण्यादिकमपि द्रव्यम् ।

निर्द्रव्यो द्वियमेति द्वीपरिगतः अभ्यस्यते^६ तेजसः ।

निस्तेजाः परिभूयते परिभवान्निर्वेदमापस्यते^७ ॥

शकटाङ्गजस्तु द्रुणस्तुल्यं द्रव्यं द्रुशब्दं गुणसकमाह ॥ * ॥ शिर इव शी-
र्षस्यः । प्रधानभूतः । शिरसः शीर्षक्षणादावित्यनेन^८ शीर्षसादेशः ॥ * ॥
स्कन्ध इव यो मलस्याश्रयः स स्कन्धः ॥ १६० ॥ इति शाखादिः ॥

१ इति शरणं नृपं तद्व्यापहारकः
शरणः Yajñ.

२ सत्त्व उरः F. ; ससर्वं उरः प्र-
भूति C. — उर इवोरस्यः कार्यनिर्वाहकः ।
Yajñ.

३ संतापापनोदनेन सुखयति F. ;
सः संय । तापापेनता D.

४ कृतार्थयति तथा स इत्यर्थः । भव-
मर्हति भवः । F. — यथा द्रुमः फलपु-
ष्पपक्षवादिभिः स्थायितान्कृतार्थयति

एवमर्थिनः स्वसंपदा कृतार्थयतात्म-
वान् पुरुषो द्रव्यमित्युच्यते । Yajñ., who
rejects द्रु because of P. v. 3, 104.

५ नयति D. ; Kāśīrasv. quotes the
line क्रिया० on A. K. 3, 4, 24, 156 ;
cf. P. v. 3, 104.

६ प्रस्यस्यते B. C. F.

७ Njchleth. p. 8 ; Böhrl. Spr. 2781.

८ शीर्षसाद्यादा F. ; शीर्षसादा-
धित्वमेव D.

शर्करा लोमगोपुच्छगोलोमानि कपालिका १ ।

नराची शतपत्रं च पुण्डरीककपाटिके २ ॥ १९१ ॥

शर्करेव । शर्करं दधि मधुरत्वात् । शर्करी मृत्तिका कठिनत्वात् ॥
 शर्कराशब्द इचुविकारे सिकतास्त्रपि वर्तते ॥ * ॥ लोमेव कोमलस्थ-
 र्शत्वात् । लोमनं वस्त्रम् ॥ * ॥ गोपुच्छमिव । गोपुच्छो दण्डः ॥ * ॥
 गोलोमेव गोलोमनम् । ब्रह्मादीनामित्यनेन नियमितत्वादग्याजा-
 दिलोपाभावः ३ ॥ भोजेन गोलोममित्युदाहृतम् ४ ॥ तत्तु न संगच्छते ।
 नलोपस्थ नियमेन ५ व्यावर्तितत्वात् ॥ = ॥ कुक्षितम् अज्ञातं वा कपालम् ।
 कपालिका । कपालिकेव । कपालिकं कंषादिपात्रम् ॥ * ॥ नरानश्च-
 ति । नराची । तत्तुच्छं नाराचम् ॥ * ॥ शतपत्रमिव शतपत्रम् ॥ * ॥
 ॥ * ॥ पुण्डरीकमिव पुण्डरीकम् ॥ * ॥ इन्द्रः कपाटः कपाटिका ।
 कपाटिकेव कपाटिकम् ॥ वामनः कपिटिकेत्याह ६ । कंवाटिकेति ७
 शकटाङ्गजः ॥ * ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन सिकतानकुलादयो ८ ज्ञातव्याः ॥ १९१ ॥
 इति शर्करादिः ॥

१ शर्कराशर्करो लोमगोलोमानि°
 C.; गोलामानि° B.; गोलोमानि क-
 पालिका D.

२ *शतपत्रं° C.; शपत्रं कपाटिके
 D.; A. om. text and comment.

३ *अग्याजातिलोपाभावः D.; cf.
 on p. 163; P. vi. 4, 167; 171.

४ श्रीभोजेन° D.; गोलोममित्यु° F.
 —गोलोमेव गोलोमनम् अणि अस्ति
 प्रकृतिभावाद्दिलोपो न । Yajñ.

५ तत्तु संगच्छते नेत्यापथनियमेन D.

६ कपिटिकेत्याह B. C.; कपिटिके°
 D. a. m.—MS. Kāś. V. v. 3, 107 have
 कपिटिका (ed. पिटिका, but s. var. I.);
 कनिटिका (var. I. कपिटिका) Bā.;
 कनिटिका Yajñ.

७ ? कंवाटिकेति F.; कंवाटिकेति D.
 a. m.

८ Bā., Yajñ., Kāś. V. have both
 सिकता and नकुल (नकुला ed. Kāś. V.,
 not MS. a.).

अङ्गुली रुरुहरी कपिवभू
 कर्कमण्डरतरोमुनयश्च ।
 शङ्कुली कुलिशलोहितगोणी-
 वल्गुमण्डलखला भरुजश्च १ ॥ १९२ ॥

अङ्गुल्यादेष्टित्यनेनाङ्गुल्यादिगणादिवार्थे^१ ठण् भवति । वाममस्य
 तु तदादेष्टगिति^२ सूत्रम् ॥ * ॥ अङ्गुलिरिव दीर्घाद्यते । आङ्गुलिकः^३ ।
 आङ्गुलिकी भणिशलाका ॥ * ॥ रुरुरिव रौरुकः^४ ॥ * ॥ हरिरिव
 हारिकः ॥ * ॥ कपिरिव कापिकः ॥ * ॥ वभुरिव बाभुकः^५ ॥ * ॥ कर्क
 इव । कार्किको गौर्गवयो वा । कार्किकं यशः^६ । यथा समैव सिद्धरा-
 जवर्णने ।

प्रत्युप्तमुक्ताफलपद्मराग-

प्रसर्पिभिस्तोषितविश्वलोकैः ।

यशोऽमुरागेस्तव सिद्धनाथ

चक्रे जगत्कार्किकलौहितिकम् ॥

पक्षे कर्कलोहितशब्दयोष्ठीकणपि । कर्कलोहिताद्वीकणं वेति^७ शक-
 टाङ्गुजमतं स्वीकृतम् ॥ * ॥ मण्डर इव माण्डरिकः ॥ * ॥ तर इव तार-

१ अङ्गुलीशः D. E.; वल्गुः D.; A. om.
 text and comment.

२ अङ्गुल्यादिषु णित्यनेन C.; अङ्गु-
 ल्यादेष्टित्य D.

३ तदादेष्टित्य B. F.; तदादेष्टे-
 षित्य C.; तदादेष्टित्य D.—Cf. Pāṇ.
 v. 3, 108; but here Vāmana's own
 grammar (see the comm. on gl. 2 above)
 is evidently referred to.

४ दीर्घाद्यतं आङ्गुलिकं । F.

५ रौरुविकः F.—Yajñeśvara reads
 हर(रौरुकः); Bō. हर; om. Kāṣ. V. ed.
 (but see MS. B.; तनु MS. A.).

६ बाधविकः F.

७ B. C. F. om. कार्किको गौर्गवयो
 वा; D. om. from कार्किकं यशः; see the
 end of the quoted stanza.—The other
 works omit चर्क.

८ F. twice टीकण; C. टाकण;
 Pāṇ. v. 3, 110 ईकण.

सिकः^१ ॥ * ॥ मुनिरिव भौतिकः ॥ * ॥ शृङ्गुलीव शास्त्रुलिकः ॥ * ॥
कुलिशमिव कौलिशिकः ॥ * ॥ लोहितमिव । लौहितिकः स्फटिकः^२ ।
स्वयमलोहित^३ उपाश्रयवशात्तथावभासते ॥ * ॥ गोक्षीव गौणिकः^४
॥ * ॥ वल्गुरिव वालुकिः^५ ॥ * ॥ मण्डलमिव माण्डलिकः ॥ * ॥ खल
इव खालिकः ॥ * ॥ भट्टज इव भारुजिकः । विद्वान् ॥ * ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन । उदन्निह्नमण्णादयो^६ द्रष्टव्याः
॥ १८२ ॥ इत्यङ्गुष्ठादिः ॥

विनयविशेषसमूहाः समयात्ययसंप्रदानसंगतयः ।

व्यवहारसमुत्कर्षाकस्मादनुगादिसंयामाः^७ ॥ १८३ ॥

विनयादेरित्यनेन विनयादेः शब्दगणादृण् भवति स्वार्ये^८ ॥ = ॥
विनय एव वैमयिकः ॥ * ॥ विशेष एव वैशेषिकः ॥ * ॥ समूह एव सा-
मूहिकः ॥ * ॥ एव सामयिकः ॥ * ॥ एवम् आत्ययिकः ॥ * ॥
सांप्रदायिकः ॥ * ॥ सांगतिकः ॥ संगतमेव^९ सांगतिकम् । सांगतिक
आलापः । सांगतिकी व्यवस्थेति वामनः ॥ * ॥ व्यावहारिकः ॥ * ॥
यामुत्कर्षिकः ॥ * ॥ आकस्मिकः ॥ * ॥ आनुगादिकः ॥ * ॥ सांघा-
मिकः^{१०} ॥ १८३ ॥

१ उरस् for तरस् Yajñ. (चौरसिक).
Bö., Kāṣ. V. ed. (MS. तरस्, तबस्).

२ लोहित इव लौहितिकः^२ D.; स्फा-
टिकः C.

३ स्वयमेव लोहित B.

४ गोक्षी Bö., Kāṣ. V.; रोक्षी (रो-
क्षिकः) Yajñ.

५ वालुविकः F.; वल्गुरिव वालु-
वः D.

६ ? *भट्टमहोदयो C.; तद्धम [दा

suppl.] द्वयो D.—Of these words the
other works include only उदन्निह्न (चौ-
दन्तिह्न); for भट्ट cf. MS. Kāṣ. V. last
page, note ५.

७ A. om. text and comment.

८ *गशात् अण् स्वार्ये विनयवान्
C., cf. n. 8; P. v. 4, 34 ठक्.

९ Thus D.; संगतमेव B.F. (om. C.).

१० C. om. from विनय एव वैमयिकः;
D. om. from सांगतिक आलापः.

सपदातिसमाचाराः समायमुक्ताकथंचिदुपचाराः ।

निर्मितह्रस्वादेशो बुधैरुपायध्वनिः कथितः^१ ॥ १९४ ॥

पदातिरेव पदातिकः ॥ * ॥ समाचार एव सामाचारिकः ॥ * ॥

समाय एव सामायिकः^२ ॥ * ॥ मुच्यते श्रुतिभिः । मुक्ता । मुक्तैव मौ-
क्तिकम् ॥ * ॥ कथंचिदेव काथंचित्कम् ॥ * ॥ उपचार एव । औपचा-
रिकः ॥ * ॥ उपाय एव । औपयिकम्^३ ॥ * ॥

स वैतथ्यिकवाक्यामयिकस्यात्ययिकं त्यजन् ।

तमौपयिकवाक्येनां ॥ निवेश्य बहिराविशत्^४ ॥ १ ॥

स सामूहिकमुत्सृज्य मुनिषांगतिकाथ यान् ॥

पिप्रिये पादयोः दृष्ट्याः पतिः प्रेम्णैव पीडितः^५ ॥ २ ॥

अनौपचारिकैः सामाचारिकव्यावहारिकैः ।

यान्ति वैशेषिकैः सामुत्कर्षिकं सत्सु साधवः^६ ॥ ३ ॥

काथंचित्त्वेन कतिचिन्नोऽनुमेने तु संचरान् ।

मृग्योरो वीरसेनादीन्ननोमुक्तांप्रदानिकान् ॥ ४ ॥

अथाकस्त्रिकमाहानुगादिको^७ वाचिकस्य तम् ।

१ A. C. D. om. this sloka; A. om. the whole of the comment, C. ॥ मुनि-
सांगतिकाथ यान्; D. to अनुमेने तु
संचरान्.

२ For समाय Yajñ., Kāś. V., Bā.
have समसाचार (but Bā. gives समाय
= var. lect.); cf. also the *kārikā* quoted
by Yajñ., note ६ below.

३ औपयिकं B.

४ तमौपयिकवत्सेनां F.

५ प्रेम्णैव ॥

६ Yajñ. gives the following two
kārikās: अथ केचिदुदाह्रियन्ते । साम-
साचारिकैरोपयिकैर्द्राक्षांप्रदानिकैः ।
नर्क्षन्ति पाप्मनां सामूहिका आत्ययिका
अपि ॥ अनौपचारिकैः सामाचारिकै-
र्व्यावहारिकैः । यान्ति वैशेषिकैः सामु-
त्कर्षिकं सत्सु साधवः ॥ एवमन्येऽधुदा-
हर्थाः ॥

७ अथाकस्त्रिकमाहानुगादिको C.;
D. om. from दिको वा to दृष्ट्या.

आकृतिगणोऽयम् । तेन विवर्णप्रभृतयो^१ द्रष्टव्याः ॥ १८४ ॥ इति
विनयादिः ॥

काकतालं च खल्वाटविल्वे चान्धकवर्तकम्^२ ।

अर्धाञ्च जरती श्येनात्कपोतो घृणतोऽक्षरम्^३ ॥ १८५ ॥

काकतास इत्येवंप्रकारेभ्यः शब्देभ्यः काकतालीयादय इत्यनेने-
वार्ये ह्यप्रत्ययो^४ निपात्यमे ॥ * ॥ काकस्य तालं च काकतासमिति
इन्द्रे सचण्ठ्या पतुतः^५ काकस्य निपतता तालेन चित्रोद्यमाणः संयोग
उच्यते । तत्तुच्यः काकतालीयः^६ ॥ * ॥ खल्वाटविल्वयोरिव खल्वाटवि-
ल्वीयः । यथा खल्वाटः पर्यटन्नतर्कितं^७ श्रीफलतरोरधस्तादागतो^८
दैववशाच्च विल्वमुपरि पतितं तद्वदन्योऽप्युभयवस्तुसंयोग एवमुच्यते
॥ * ॥ अन्धकश्च वर्तका च । अन्धकवर्तकम् । अन्धकस्य वर्तकाया उपर्य-
तर्कितः पादव्यास उच्यते । तत्तुच्यम् अन्धकवर्तकीयम्^९ ॥ * ॥ अर्धज-

१ The other works do not give
विवर्णः; they also omit the words अनु-
गादिर् । पदानि । मुक्ता । given
above.

२ ०वर्त्तिकं । F.

३ श्येनाकपोतो C. D. E.; A. om.
text and comment.

४ ? प्रत्ययो D.; ह्यप्रत्ययो F.; cf. P.
v. 3, 106.

५ पाततः C.; पततः काकस्य निप-
तोन्नोद्य विधी० D.

६ काकतालीयम् । अजाह्नपाणी-
यम् । अन्धकवर्तकीयम् ॥ अतर्कितो-
पगतं विधीकरणमुच्यते । तत्तुच्यम् ।
काकतालीयं वाटविल्वं तालं च यत्नं

॥ ; तेन तालेन पतता काकस्य वधः
कृतः । एवमेव देवदत्तस्य तत्रागमनं
दक्षुणां चोपनिपातः । तस्य तस्य वधः
कृतः । तत्र यो देवदत्तस्य दक्षुणां च
समागमः स काकताससमागमसदृश
इत्येक उपमार्थः । यथ देवदत्तस्य वधः
स काकतासवधसदृश इति द्वितीय
उपमार्थः । तत्र प्रथमः समासार्थः । द्वि-
तीये प्रत्ययः (० Kāś. V. v. 3, 106.

७ पटः अतर्कितं C.; D. corrupt.

८ अधस्तादापातो D.

९ वर्त्तिका च । अन्धकवर्त्तिकं ० वर्त्ति-
काया० अन्धकवर्त्तकीयं F.; उपर्यन्तः
पादव्यास० D.

रतीशब्दोऽर्धजरतीकामने^१ वर्तते । तद्विषयत्तद् अर्धजरतीयं कार्यम्^२ । यथा स्त्री न तद्वृणो स्रथस्तनवान् कृशकेशत्वान्न जरतो वक्तुं शक्यते तद्विद्विद्वांसिद्धं अद्योजनम् ॥ * ॥ श्वेनकपोतघोरिव श्वेनकपोतीयो दुर्योगः । यथा कपोतोऽतर्कितमागतेन^३ श्वेनेन गृहीतस्तथाकस्मिको यो दुर्योगः स एवमुच्यते ॥ * ॥ घुणोत्किरणात्कथंश्चिन्नममचरम्^४ । घुणाचरम् । तद्विषयदकुशलेन दैवान्निष्पद्यते तद् घुणाचरीयम्^५ ॥ १६-५ ॥

पुरुषः शरतो ज्ञेयो गोमयात्पायसं मतम् ।

कृपाणः स्यादजातश्च शर्करोन्मज्जनं तथा^६ ॥ १६६ ॥

शरश्च चित्रः प्राकाराच्च पुरुष उत्थितः स तेन हतः^७ । तत्तुल्यं शरपुरुषीयम् ॥ * ॥ गोमयपायसघोरिव गोमयपायसीयम्^८ ॥ * ॥ यथाऽजया भूमिं खनन्यात्मवधाय कृपाणो दर्शितस्तत्तुल्यं दृत्तं केनचिदात्मविनाशाय कृतम् । अजाकृपाणीयम् ॥ * ॥ शर्करा च चित्रा^९ पुरुषश्च चोन्मज्जनं तत्तुल्यं शर्करोन्मज्जनीयम् ॥ = ॥

आकृतिगणश्चायम् । तेन तिन्दुकज्योतिषीयमित्यादयो^{१०} द्रष्टव्याः ॥ १६६ ॥ इति काकतालादिः^{११} ॥

१ अर्धजरतीयकामने C.

२ यत्तद्वर्धजरतीयं । यद्वा । अर्धजरतीवार्धजरतीयं कार्यं D. F.

३ कपोततर्कितं C.; कपोते तर्कितमानतेन D.

४ घुणारणात् कं D.

५ यदकुशले दे० C.; निष्पाद्यते F.; यदकुशले दैवान्निष्पद्यते तद् घुणाचरीयं D.

६ शर्करो मज्जनं D. E.; A. om. text and comment.

७ तेनेह C. and om. to दर्शितस्.

= शरपुरुषीयं । यथा भूमिं खनं D.

८ D. om. चः शर्करावचित्रा. B. C.

१० तिन्दुकं B. F.; तिन्दुकं C.; तिन्दुकाज्योतिषिकीयमित्यादयो D.

११ Yājñey., Bō. —. this gāya; for Kāg. V. see last page, note ६, where MS. β. adds शर्कराज्जनीयं (i.e. शर्करोन्मज्जनीयं?) to the three words given by ed. and MS. α.

पश्वसुरभरतरक्षोबल्लीकवयःपिशाचवसुमरुतः ।

सत्त्वदुशीनरकर्षापणस्त्रिगर्ताशनिदशार्हाः १ ॥ १९७ ॥

पश्वसुरोऽण् शस्त्रजीविसंघादित्यनेन पश्यादेर्गणादस्त्रियं स्वार्येऽण् भवति ॥ * ॥ पश्वोरपत्यं पार्श्वः शस्त्रजीविसंघः ॥ पार्श्वौ । पश्वः ॥ * ॥ आसुरः । आसुरौ । असुराः ॥ * ॥ भारतः । भारतौ । भरताः ॥ भोजसु भार्तः । भार्ते । भार्ता^२ इत्याह । यथा ।

पार्श्वनाशनवाल्मीकपिशाचासुरराक्षसान् ।

त्रिध्याः सभार्तचैर्गर्तांश्चकार्षापणवायसान् ॥

राक्षसः । राक्षसी । रक्षसः^३ । रक्षासीत्यन्यः ॥ * ॥ वाल्मीकः । वाल्मीकी । बल्लीकाः^४ ॥ बल्लिक इत्यन्यः ॥ * ॥ वायसः । वायसौ । वयसः^५ ॥ * ॥ पेशाचः । पेशाची । पिशाचाः ॥ * ॥ एवं मारुतः ॥ * ॥ सत्वतः ॥ * ॥ औशीनरः^६ ॥ * ॥ कार्षापणः^७ ॥ * ॥ चैर्गर्तः ॥ * ॥ आशनः ॥ * ॥ दशार्हः^८ ॥

अस्त्रिधामिति किम् । पशूः स्त्री^९ । ऊड्युतोऽरज्ज्वादेचेत्यूह^{१०} । रक्षाः ॥ शस्त्रजीविसंघादिति किम् । असुरः^{११} ॥ १९७ ॥ इति पश्यादिः ॥

१ A. — text and comment

२ आसुराः ३ भारतः । ओमोज भार्ता D.

३ रक्षसाः B. G. F.; राक्षसाः D.

४ बल्लीकाः C.; वाल्मीकाः D.—
The other works have वाल्मीक.

५ वायसः B.; वायसाः D.

६ शात्वतः औशीनरः D.; औशीनरः C.

७ The other works have कार्षापण.

८ Yajñ. has दशार्ह; Bā., Kā. V. दशार्ह.

९ पशूः स्त्रीः B. G. F.; पशू स्त्री D.

१० ऊड्युतो* B.; ऊड्युतो रज्ज्वादे-
चेति ऊड F.; ऊड्युतो* चेति ऊट D.;

ऊड्युतो* चेति ऊड C.; see P. iv. 1, 66;
177 vārt.

११ आसुरः B. C.

दामनिबैन्दवितुलभाः शाकुंतपिसार्वसेनिकाकन्दिः^१ ।

सावित्रीपुत्रीद्विमौञ्जायनकाकदन्तकयः^२ ॥ १९८ ॥

दामनिभ्यश्च इत्यनेनैव आशुधजीविसंघवाचिभ्यश्चो भवति ॥ * ॥

दामनयः शस्त्रजीविसंघः । दामनीयः । दामनीयौ । दामनयः ॥ * ॥

बैन्दवीयः । बैन्दवीयौ । बैन्दवयः ॥ * ॥ तुलया भातीति^३ तुलभाः

शस्त्रजीविसंघः । प्रयोदरादिः । तुलभीयः^४ ॥ * ॥ शाकुंतपीयः^५ ॥ * ॥

सार्वसेनीयः ॥ * ॥ काकन्दीयः । काकन्दकिरिति भोजः^६ ॥ * ॥ सावि-

त्रीपुत्रीयः ॥ * ॥ श्रीलवीयः ॥ * ॥ मौञ्जायनीयः^७ ॥ * ॥ काकदन्त-

कीयः^८ ॥ १९८ ॥

श्रीलपिराच्युतदन्तिः^९ शाकुन्तकिराविदन्तिरोदक्किः^{१०} ।

श्रेयश्च वैजवापिर्विन्दुषाचाच्युतन्तिश्च^{११} ॥ १९९ ॥

श्रीलपोयः ॥ * ॥ आच्युतदन्तीयः^{१२} ॥ * ॥ शाकुन्तकीयः ॥ * ॥ आ-

॥ सार्वसेनिकाकन्दी F.

२ मौञ्जायन C. D. E.; काकवंचकयः B. C. F. and D. a. m.; A. om. text and comment.

३ भातीति C. D.; not given in the (*dhṛitigāṇa*) *prishadarāḍi* pl. 144-9.

४ तीक्ष्णीयः F.

५ Bō., Yajñ. have शाकुंतपि; Kāṣ. V. ed. & MSS. शाकुंतपि.

६ B. C. om. काकन्दीयः—काकन्दि Bō., Yajñ.; om. Kāṣ. V. ed. MSS.; Hem. has both words,

७ मौञ्जायनीयः D.; मौञ्जायः C.

८ काकवंचकीयः B. C. F.; काक-
रंवीयः D.—काकदन्तकि Bō., Yajñ.,

and Kāṣ. V. MS. a. [ed. काकदन्ति । काकरन्ति]; काकुंदकि । कुकंदकि । Hem.; काकदंतकिस्थाने काकवंचकी-
ति केचित्पठन्ति Yajñ.

९ आच्युतदन्तिः C. F.; cf. note १२.
१० साकुंतकिः D.; आविदन्तिः E. and corr. C.; दन्तिरोदक्किः F.; श्री-
दक्किः C. D. (against metre).

११ श्रेयश्च^१ D.; आचाच्युतन्तिश्च B.; A. om. text and comment.

१२ आच्युतदन्तीयः B. C.—Bō., Yajñ. have आच्युतन्ति । आच्युतदन्ति (Bō. var. II. आच्युतन्ति, आच्युतदन्ति); Hem. only आच्युतन्ति (also var. I. Kāṣ. V. ed.; MS. a. आच्युतन्ति).

विदनीयः^१ ॥ * ॥ चौदहीयः^२ । चौदकिरित्यन्तः ॥ * ॥ वैजवापीयः ॥ * ॥
 विन्दः । ब्रह्मजीविसंघः । विन्दवीयः । विन्दवीयौ^३ । विन्दवः ॥ * ॥
 अच्युतोऽन्तो यक्षासौ । अच्युतन्तः । प्रयोदरादिनात्पररूपे । आच्यु-
 तानीयः ॥ * ॥ मौञ्जायनशब्दो नडादिफणन्तः^४ । तुल्यभविन्दुशब्दा-
 वल्लभ्यानी । शेषास्त्रिजन्ताः^५ ॥ १८८ ॥

ब्राह्मगुप्तस्त्रिगतेषु^७ कौण्डोपरयजानकी^८ ।

दाण्डकिर्जालमानिष घष्टः स्यात्कौटुकिस्रथा^९ ॥ २०० ॥

ब्राह्मगुप्तीयः । ब्रह्मगुप्त^{१०} इति वामनः ॥ * ॥ कौण्डोपरघीयः ॥
 कुण्डोऽतीक्ष्ण^{११} उपरयः समीपवर्ती रघो यक्ष व कुण्डोपरयः ।
 तक्षापथं शिवाद्यन्ति । कौण्डोपरय^{१२} इति शकटायनः ॥ * ॥ जाम-
 कीयः ॥ * ॥ दाण्डकीयः ॥ * ॥ जालमानीयः ॥ * ॥ कौटुकीयः ॥ * ॥
 एषां प्रथमद्वितीयौ शिवाद्यन्तौ । अन्ये विजन्ताः^५ ॥ विगतेष्विति
 किम् । कौण्डोपरयः । कौण्डोपरयौ^{१३} ॥ २०० ॥ इति दामन्यादिः ॥

१ चाविदनीयः C.—आविदन्ति Bb.,
 Yajñ.; आविदनी Kāp. V. ed. om. MSS.

२ चौदहीयः D.—Bb., Yajñ. have
 both चौदकि and चौदहिः; Kāp. V.
 v. 3, 116 चौदकिः (ed. wanting,
 but var. i. चौतकी!).

३ वैदवीयः । वैदवीयौ C. F.

४ अच्युतनीयः D.; cf. last page,
 note १२.

५ *यजन्तः B.; *यजन्तः F.; नडा-
 यजन्तः C.; D. corr. यजन्त (P. iv. 1,
 २०); naḍḍā, pl. 232.

६ विजन्ताः F.

७ ब्राह्मगुप्तस्त्रिगतेषु F.

८ कुण्डोप° F.; कौण्डापरय° E.

९ दाण्डवि° D.; डाण्डवि° F.; को-
 टुकि° B. F.; A. om. text and comm.

१० ब्राह्मगुप्त S.; but ब्रह्मगुप्त Kāp.
 V. v. 3, 116 ed. & MSS.; Hem. includes
 both ब्रह्मगुप्त & ब्राह्मगुप्त in this gopa;
 om. Bb., Yajñ.

११ कुण्डोऽभीक्ष्ण C.; कुण्डोऽभीक्ष्ण D.

१२ कुण्डोपरयः कौण्डोपरय C. D.—
 कौण्डोपरय Kāp. V.; कौण्डोपरय ।
 कौण्डोपरय । कौण्डोरय Hem.;
 Bb., Yajñ.

१३ किं । कौण्डापरयौ । C.; कौण्डोप-
 रयः । कौण्डापरयौ B.

कम्बोजो जवनशूलो मुरलः केरलः शकः ।

ससो जर्तो व्युपापेभ्यो धारयश्च१ मतो बुधैः ॥ २०७ ॥

कम्बोजादेः सुगित्यनेन कम्बोजादेर्नेपाद्राष्ट्राख्यात् चण्डिवचि-
नस्तस्यापत्यं राजा वेत्थर्थे जातस्याजादेः सुगभवति२ ॥ = ॥ कम्बोज-
स्यापत्यं राजा वा । कम्बोजः ॥ * ॥ एवं जवनः३ ॥ * ॥ चोलः ॥ * ॥
मुरलः ॥ * ॥ केरलः ॥ * ॥ शकः ॥ = ॥ ससः ॥ = ॥ जर्तः ॥ * ॥ चो-
लशकससजर्ताणां द्वाधां पुद्गल्यमगधेत्यादिना४ लतक्षाणः सुक् श्वे-
भ्यस्तन्मः५ । चोलकेरलनाथं तमापतन्तं विलोक्य सः ।

शकं मशकवन्नेने कम्बोजमभवद्वृषः ॥

भयोत्सृष्टविभ्रपाणां तेन केरलव्योषिताम् ।

अलकेषु चमूरेषुसूर्षप्रतिनिधीकृतः६ ॥

विधारयः । उपधारयः । आधारयः । अपधारयः७ ॥ २०८ । इति
कम्बोजादिः ॥

भर्गः करुणसुस्थालकश्मीराः = केकयोरसौ८ ।

विगर्तशाल्वकौरव्या भरतोशीनरी क्वचित्९ ॥ २०९ ॥

१ व्युपापेभ्यः D. E.; धारयस all
MSS. and Hem. (शकादि vi. 1, 120).
A. om. text and comment.—Yajñ. has
the gaps thus: कम्बोजसौलवनी सु-
रलः केरलः शकः । ससो जर्तो व्युपा-
पेभ्यो राधयश्च१ मतो बुधैरिति कम्बो-
जादिसंग्रहपत्रं नगरत्नमहोदधौ प-
द्यते ॥ cf. note ७.

२ C. twice सुक्; सुगभवति ॥

३ यवन B8., Yajñ., Kā. V., Hem.

४ चोलशकस्यन्दोषोर्द्धोः पुद्गल्य-
मवेत्ता D.; पुद्गल्य C.; पुद्गल्यम B.; cf. p. 77, l. 13.

५ सुक् C.; सुकः डे D.; श्वेभ्य-
स्तन्मः B.

६ Raghav. 4, 54.

७ Thus all MSS. and Hem. ॥
B8., Kā. V.—Cf. gaps आद्यावादि ॥
395-404 where विराधय etc. = Yajñ.
here (cf. n. १).

८ * सुस्थालकश्मीराः D.; करुणसु-
स्थाल कश्मीरः B. C. E. F.

९ केकयोरसौ B. C. F.

॥ भरतोशीनरी D.; A. om. ॥
and comment.

चतोऽप्राच्यभर्गादेरित्यनेन^१ प्राच्यभर्गादिवर्जिताद्वाप्राच्याद्वा-
जवाचिनः स्त्रियामतः सुगु^२ भवति ॥ शूरसेनस्यापत्यं शूरसेनानां वा
राक्षी । शूरसेनी । उशीनरी^३ ॥ * ॥

भर्गादिभ्यः ॥ भार्गी ॥ = ॥ कार्ष्णी । कर्ष्य^४ इत्यन्यः ॥ * ॥
सौखासी । [] इति भोजः^५ ॥ * ॥ कम्पलमीरयत्यपनयतीति
कम्पीरः । ततोऽञ् । काम्पीरी^६ । यथा ।

काम्पीरीकुचकुम्भविधमकरः शीतांशुरभ्युद्गतः^७ ॥ * ॥
केकयस्यापत्यं केकयानां वा राक्षी । मित्रघुप्रसयकेकयस्त्रेय् यादे-
स्त्विति^८ । आरैत्रियादेरिति^९ च । कैकेयी ।

तं कर्षमूलमामत्य रामे श्रीर्न्यस्तमामिति ।

कैकेयीमहमेवाह पलितच्छ्रमना जरा^{१०} ॥ * ॥

उरसस्यापत्यम् । औरसी । उरस् इत्यन्यः^{११} ॥ = ॥ चिगर्तस्यापत्यं चि-
गर्तानां [] राक्षी । चिगर्ती ॥ * ॥ शाक्यस्यापत्यं शाक्यानां वा राक्षी ।

१ चतो^१ D.; cf. p. 77, l. 14.

२ सुगु C.; *चयः सुगु D.

३ शूरसेना (सू^३ throughout) उशी-
नरी D.

४ ? कार्ष्णी । [] B. C.; कार्ष्णी ।

कार्ष्ण F.; कार्ष्णी । D. (om. []
इत्यन्यः).—Kāp. V. lv. 1, 178: []
ed., कर्ष्य MS. a.; [] Bb., Yajñ.;
कर्ष्य । [] Hem.

५ सौखासी [] इति^५ C.; सी-
स्वमी । सुख इति श्रीभोजः D.—The
other works have सुखाह.

६ कम्पलमीरयति^६ कम्पीर^६ वा-
सीरी D.

७ यथा कारसीकुम्भविधमकरः^७ D.;

*अभ्युद्गतः C. D.

८ केकयस्त्रेयादिस्त्विति C.; केकय-
स्त्रेयादे^८ D.; *यादिस्त्विति F.—Cf.
Pāp. vi. 3, 2.

९ आरैत्रियादेस्त्विति आरैत्रिया-
देरित्यिव C.; आरैत्रियादेरिपि च D.;
आरैत्रियादेरिपि च B. F.

१० Raghav. 12, 2.

११ उरसीत्यन्यः C.; उरसीऽपत्यमी-
रसी । (om. उरस^{११}) D.—उरस Yajñ.
and (var. I. उरस्) []; उरस् Hem.,
Kāp. V. ed., MS. (var. I. ed. उरस).

श्रुत्वादिणि मेऽप्रत्यये शाल्वादि स^१ उच्यते । शाल्वी ॥ * ॥ कौरवी^२ ।
 कौरव्यशब्दः कविप्रसन्नमानवचनोऽस्ति तस्मादञ् कश्चिदिति शाकटा-
 यनेन ॥ * ॥ भरतोशीनरशब्दादुत्सादिषु पठ्येते^३ । तयोरिहोपादा-
 नास्तत्प्रत्ययपवादे चेत्प्रसिद्धाद्यञं बाधित्वाऽनेव^४ भवतीति ज्ञा-
 यते । तेन भरतानां राजानो भरताः । उशीनराणाम् उशीनरा
 इति राशिं लुक् सिद्धा । उत्साद्यञि तमोचत्वाच्च स्मात्^५ ॥ स्त्रीकां
 राख्येऽनधिकाराद्वाजनि प्रत्ययो न भवतीति भोजः ॥ २०२ ॥ इति
 भर्गादिः ॥

बाहुः स्यात्स्वरनादिपुष्करसदौ प्राकारमर्धजुनी
 जङ्गामृक्कलतोदिविन्दुशिरसः संकर्षणोदश्वितौ ।

चूडा राममुधामलोमवृकलार्जुगर्तकृष्णानडुद

विज्ञेयाश्च वचाकुसुमजलडाः साक्षोपवाकू पणी^६ ॥ २०३ ॥

अद्वाकादेरिति त्यनेन^७ बाहुशब्दप्रभृतिभक्त्यापत्यमित्यर्थं इज्
 भवति ॥ * ॥ बाधते परबलमिति बाहुर्नाम कश्चिदाद्यपुरुषः^८ । तस्या-
 पत्यं बाधविः ॥ * ॥ खरवन्नदतोनि खरनादी^९ । तस्यापत्यं खरना-

१ इत्यादिणि° शाल्वादि B.; श्रु-
 त्वादिणि° C.; श्रुत्वादिणि° शाल्वादि-
 त्सि D.; °खिने अत्वायशाल्वादिस् F.;
 cf. Pāṇ. iv. 1, 170-3.—Hem. reads सल्ल;
 the other works साल्ल.

२ कौरवी Yajñey.

३ Cf. pl. 254.

४ सत्यपवादे चेत्प्रसिद्धाद्यञं बा-
 धित्वाद्यनेव °यवेव F.; बाधित्वाद्यनेव
 B. C.; D. om. from भरतोशीनर° to
 चेत्प्रसिद्धः; अत्वाद्वाधाधित्वारेव D.

५ उत्साद्यमित्यं नोचत्वाच्च स्मात् C.;
 D. corrupt.

६ °लावागर्तकृष्णा° C. III.; °चन-
 जुद्धा लुः सवाकुसुमजलडाः ° D.;
 ववाकुसुम° C. (B. ?); साक्षोपवाकू° F.;
 °चाकुः पणी E.; A. om. text and comm.

७ अर्धात् बाहु° C.; बाहुदिष्य
 इत्य° D.; P. iv. 1, 95-6.

८ °कश्चिद्वाजा Yajñey.

९ खरनादी B.; खरवन्नदतो-
 तीतिवशीलः खरनादी D.

दिर्नृपः ॥ * ॥ योष्करसादिर्मुनिः ॥ * ॥ प्राकारं मर्दयतीति^१ प्राकार-
मर्दी । तस्यापत्यं प्राकारमर्दिर्नृपः ॥ * ॥ अर्जुनस्य । अर्जुनिः ॥ * ॥
जहायाः । जात्रिर्नृपः ॥ * ॥ शृङ्खलानि तुदति मोचयतीति शृङ्ख-
लतोदी नृपः । तस्य शार्ङ्गलतोदिः । शृङ्खलनोदीति^२ भोजः ॥ * ॥
मिन्दोः । वैन्दविर्धविः ॥ * ॥ त्रिरश्वशब्दसादनाः केवलस्यापत्यप्रत्य-
यासंभवात्^३ । हस्तिशिरसोऽपत्यं हास्तिशीर्षिः । यथा कादम्बर्याम्^४ ।
शूयते ॥ पुरा किल शूलत्रिरा ॥ महातपा मुनिरस्त्रिभुव-
नसखामभूतामश्वरसं रत्नाभिघ्नानां ब्रह्माप ॥ तस्यापत्यं शूलशीर्षिः
॥ * ॥ संकर्षणस्य सांकर्षणिर्नृपः^५ । संकर्षणस्यादन्तत्वादिति सिद्धे पा-
ठः^६ । शिवाद्युषिष्ठस्त्रिकुर्वन्धकादिति^७ विशेषवचसा प्राप्तस्याणो वा-
धनार्थः । एवमदन्तेषु सर्वेष्वपि द्रष्टव्यम् ॥ * ॥ उदन्तितः । औदन्ति-
तिर्धविः ॥ * ॥ चूडेव चूडा काचित् । तस्याऔडिर्मुनिः ॥ * ॥ रामस्य ।
रामिः ॥ * ॥ सुधासः^८ । सौधामिर्मुनिः ॥ * ॥ सोमन्शब्दसादनाः ।
औडुसोमिः ।^९ शारसोमिः ॥ * ॥ सकलायाः । वार्कलिः ॥ * ॥ अजी-
वर्तस्य । आजीवर्तिः^{१०} ॥ एत ॥ * ॥ ॥ कार्ष्णिः । यथा ।

कार्ष्णिः प्रत्यगहीदेकः सरस्वानिव निन्दनाः^{११} ॥ * ॥

१ प्राकारमर्दयतीति C. D.

२ ? Thus F.; शृङ्खलतोदीति B.;

३ शार्ङ्गलतोदीति C.; शूललतोदी

नृपः । ४ शार्ङ्गलतोदिः । शूललतो-

दीति जीमोवः D.—Kāś. V. iv. 1, 98

शूललतोदिन् ed., शूललतोदिन् MS.

५; शूललतोदिन् Bā., Yajñ.; शूल-

लतोदिन् Hem.

६ केवलस्यापत्यत्वात् । सं B.; केवलं

तस्यापत्यत्वात् C.

७ Ed. Calc. 1849, p. 71, 24.

८ C. F. — from संकर्षणस्य.

९ इति C.; cf. P. iv. 1, 95.

१० OE Pāp. iv. 1, 112-114.

११ Om. by others; (सुधासत् al. 206).

१२ औडुसोमिः C. D.; C. om. शार-

सोमिः.

१३ अजीवर्तस्य F., om. C.;

वर्तिः C. F.

१४ १९१५, 19, 10.

अनुरुहः । आनुरुहिर्द्विः ॥ * ॥ वचाकोः । वाचाकविः^१ ॥ * ॥
 नाम् । यान्तिः ॥ * ॥ जलडायाः । जलडिः ॥ * ॥ सहायका वर्तते ।
 सान्नः । तस्मापत्यं सान्निः ॥ * ॥ उपवाकोः । औपवाकविः^२ ॥ * ॥
 पणिः । पाणिनिः ॥ एत अध्वयः^३ ॥ २०२ ॥

दुर्मिचानुरहस्यनामकृत्कलोदङ्गासुरा मूषिका

मध्वोदन्नुकुनामसत्यकगदाः^४ स्युः क्षेमधृत्वी^५ सखा ।

प्रद्युम्नध्रुवकानिवाकुलहकासंसेविमध्यंदिना^६

वल्मीकस्तृणविन्दुशूरध्रुवका उद्दालकाष्टासणाः ॥ २०४ ॥

दुर्मिचायाः । दौर्मिचिः^७ ॥ * ॥ अनुरहतः । आनुराहतिः^८ ॥ * ॥
 सुनायः । सौनाभिः । सुदामनित्यन्वः^९ ॥ * ॥ हकसायाः^{१०} । काक-
 लिः ॥ * ॥ उदङ्गल । औदङ्गिः ॥ * ॥ असुरस । आसुरिः ॥ * ॥ मूषि-
 केव मूषिका । मूषिकिः ॥ एत अध्वयः ॥ * ॥ पञ्चानाम् । पाञ्चिः
 ॥ * ॥ उदङ्गोऽपत्यम् औदङ्गिः । गणपाठाकलोपाभावः । अर्चा
 वाच गम्यते^{११} ॥ अपर उदङ्गिति धातुमात्रं निर्दिशन्ति । तस्मते

१ ? वचाकोर्वाचाकविः C. (P.B.); not in Bō., Yajñ., Hem., Kās. V. (ed. विवाकु read निवाकु; var. I. अवाकु); cf. वटाकु sl. 204.—Prof. Aufrecht and Weber suggest that this may be an old corruption for वचकोः । वाचाकविः ॥

२ उपवाकोर्औपवाकविः B.; उप-कोर्औपवाकविः D. (cf. निवाकु sl. 204).—Yajñ. has उपवाकु; Bō., Hem. उप-वाकु; om. Kās. V.

३ F. om. एत अध्वयः.

४ पञ्चाद्विकुभाससत्यक D.

५ ? Thus B.; क्षेमधृत्वा C.; क्षेम-धृत्वी D.; क्षेमधृत्वी E. F.; = note ३, next page.

६ निवाकुलहका B.; निवाकु-
D.; A. om. text and comment.

७ दौर्मिचिः दुर्मिचिः Yajñ.

८ अनुरहत Bō., Yajñ., Kās. V. ed. (अभ्रहत a.); अनुरहत Hem., cf. sl. 164 and 173.

९ Om. D.—सुदामन् Hem.; om. by others.

१० Thus also Hem.; om. by the other works (? कुसा Bō., Yajñ.).

११ Cf. Pāp. vi. 4, (= Hem. (अर्चोयाम्).—D. om. from उदङ्गो = आनुक्यामसव

प्रातिपदिकाद्वातुल्यात्त्ययः । यथा । उदीचोऽपत्यम् औदीचिः ॥
 केचिद् उदञ्चित्यचोकारमुच्चारणार्थं न मन्यन्ते । तस्मात् औदञ्चविः १
 ॥ * ॥ शुनाक्षः । कीनामिर्नृपः ॥ * ॥ सत्यकक्षः २ । सात्यकिर्नृपः ॥ * ॥
 ईक्ष । गदिर्नृपः ॥ * ॥ जेमध्वनिः । जेमध्वलिः ३ ॥ * ॥ सख्युः ।
 साखिः ॥ * ॥ प्रद्युम्नः । प्राद्युचिः ॥ * ॥ भुवकायाः । धौवकिः ॥ * ॥
 निवाकोः । नैवाकविः ४ ॥ * ॥ लहकायाः । लाहकिः । लगहेत्यन्यः ५ ॥
 एत सखयः ॥ * ॥ संसेविनः ६ । सांसेविर्ध्वनिः ॥ * ॥ माध्वदिनस्त्वर्षः ।
 माध्वदिनिः ॥ * ॥ वल्मीकस्त्वर्षः । वल्मीकिः । यथा ।

इति राज्ञा स्वयं पृष्टौ तौ वल्मीकिमशंसताम् ७ ॥ * ॥

दण्विन्दोर्मनेः । तार्णविन्दविः ॥ * ॥ शूरस्य यदुविशेषस्य । शौरिः
 ॥ * ॥ भुवकायाः । धौवकिर्नृपः ॥ * ॥ उद्दालकस्त्वर्षः । औद्दालकिः ॥ * ॥
 अष्टानाम् । आष्टिः ॥ * ॥ अरुणस्त्वर्षः । आरुणिः ॥ २०४ ॥

शर्मा देवायिमद्रेन्द्राद् उपविन्दुमुधावती ।

अजधेनुर्बलाका स्यादुपबाहुयुधिष्ठिरौ ८ ॥ २०५ ॥

■ Hem. has both उदञ्च and उदञ्चुः
 Bō., Kās. V. उदञ्चुः.

■ Thus also Yajñ., Hem. ; सलक
 (सालकि) Bō. ; सलक ed. Mās. V. (om.
 MS.).—सात्यकिः । वृष्णिर्ध्वनिः Yajñ.

३ ? Thus B. C. ; जेमध्वनिः । जेम-
 ध्वनिः F. ; जेमध्वनिः । जेमध्वनिः
 निवध्व । D.—Cf. gahādī (sl. 320)
 where MSS. जेमध्वनि or *वृत्तिः
 and rainatikhādī (sl. 350), where जेम-
 वृत्तिः.—Bō., Kās. V. जेमध्वनि (MS.
 a. *वृत्तिः) ; Yajñ. जेमध्वनि ; Hem. जेम-
 ध्वनि (var. i. MS. ध्वनि).

४ निवाकोर्नैवाकविः B. ; cf. Inst p.
 n. ३.—निवाकु Hem., निवाकु others.

५ ? लहगेत्यन्यः F.—लगहा Hem. ;
 the others have neither ; for लहका cf.
 yadādi, sl. 62.

६ संसेविन् Hem., — others.

७ Raghav. 15, 69.

■ शर्मा देवायिमद्रेन्द्राद् E. ; शर्मदे-
 वायिमद्रेन्द्राद् F. ; *महिन्द्राद् B. C.

८ *धेनु बला° M. C. E. ; D. om.
 from शर्मा° to स्याद् ; A. om. text and
 comment.

दैवशर्मिः । आग्निशर्मिः । माद्रशर्मिः^१ । ऐन्द्रशर्मिः ॥ * ॥ औप-
विन्दविः ॥ * ॥ सौधावतिः । सुधावदित्यन्यः^२ ॥ * ॥ आजधेनविः ।
शकटाङ्गजस्त्रजादिभ्यो धेनोर्त्राङ्गणादेति सूत्रद्वयमाह^३ ॥ * ॥ वा-
खाकिः ॥ * ॥ औपदाहविः ॥ एत ऋषयः ॥ * ॥ यौधिष्ठिरिः ॥ २०५ ॥

उत्तानपादकश्यपविदाः सुमित्राश्च नगरतो मर्दिनः ।

माषशराविच्छगलावटाकुभगलाशिवाकवो गलडा ४ ॥ २०६ ॥

उत्तानपादस्थर्वेः । औत्तानपादिः । भ्रुवः ।

औत्तानपाद भद्रं ते तपसा परितोषितः ॥

इत्यपि दृश्यते^४ ॥ * ॥ कश्यपस्थर्वेः । काश्यपिः^५ । गह्वरायजः ॥ काश्यप
इत्यन्ये ॥ * ॥ विदस्थर्वेः । वैदिः ॥ * ॥ शोभमानि मित्राणि वखाः ।
सुमित्रा । तस्याः यौमित्रिः । लक्षणः । यथा ।

यौमित्रिणा तदनु संसृजसे मुहूर्तम्^७ ॥ * ॥

नगरमर्दिनः । नागरमर्दिनृपः ॥ * ॥ माषशराविण ऋषेः । माषश-
राविः^८ ॥ * ॥ छगलायाः । क्षगलिच्छविः ॥ * ॥ वटाकोच्छवेः । वाटा-

१ माद्रशर्मिः F.; माहेन्द्रशर्मिः B.
C.—Hem. has मद्रशर्मन्; the others
भद्रशर्मन् (cf. Burnell, Vamśabr. p. 11).

२ ? Thus B. C.; सुधावदित्यन्यः F.;
om. D.—Bū. has सुधावत् (var. I. सुधा-
वत); Hem. सुधावन् and स्त्रधावन्;
Kāś. V. only var. I. सुधावन्; om. Yajñ.

३ आज्ञादिभ्यो धेनोर्त्रा C.; D. om.
from शकटाङ्गजः.

४ माषशराविः MSS.; चटालु B.
D.; सिवाकवो गलडा D.; लगडा C.;
A. om. text and comment.

५ D. om. from औत्तानपाद.

६ काश्यपिः C.; कश्य ऋषेः B.;
काश्यपिः B. D.—Om. by other works.

७ पदा सौ संसृजते D.; संसृजे
F.; ? cf. Ragh. 13, 73 संसृजे चर्चन.

८ माषशराविण (शिरः ?) मा-
षशराविः B.; माषशरावीण माष-
शराविः D.; माषशराविः C.—Bū.,
MS. Kāś. V. have माष । शराविण;
ed. Kāś. V. शराविण (var. I. माष);
Yajñ. माष । शराविण; Hem. माषशि-
रोविण (शिराविण).

कविः^१ । वाटाकुरित्यन्ते^२ ॥ * ॥ भगवत्पाया अपत्यम् । भगवत्पायिः
॥ * ॥ शिवाकोच्छेपेः । शैवाकविः ॥ * ॥ मल्लपायाः । मल्लपिः^३ ॥ २०६ ॥

इत्थे पाडिः षष्ठी भूयःसंभूयोऽम्भोऽमितौजसाम् ।

सलोप उदकस्योदः कृताकारः शलङ्कु च^४ ॥ २०७ ॥

षष्ठ्याम् । पाडिः ॥ * ॥ भूयसः संभूयसोऽम्भसोऽमितौजस उद-
कस्य शलङ्कोश्च चरेः । भौयिः । संभूयिः । अम्भिः । अमितौजिः ।
श्रौदिः । मल्लपिः ॥ भूयःशब्दो भोजमतेन । केचिदप्युदकभूयस-
संभूयसिति सामान्येन पठन्ति । तन्मतं श्रौदकिः । भौयसिः । संभूय-
सिरिति भवति ॥ अत्र गोत्रादिभूता अगोत्रादिभूताश्च प्रत्येतयाः
साधारण्येनोपादानात् ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन नृनामन्त्रमिवाप्रभृतयो द्रष्टव्याः^५
॥ २०७ ॥ इति वाङ्मादिः ॥

व्यासः सुधातृवरूढौ^६ निषादचरालविश्वयुक्तौ च ।

व्यासादीनामकस्येत्यनेन व्यासादेः शब्दमणादिभू भवति । तत्संनि-
योगे चाकजादेशः^७ ॥ * ॥ व्यासस्यापत्यम् । वैशासकिः ॥ * ॥ एवं सी-
धातकिः ॥ * ॥ वारूढकिः^८ ॥ * ॥ नैषादकिः^९ ॥ * ॥ पाण्डासकिः ॥ * ॥

१ अथेसादाकविः B. D.; वाटाकुरि-
वाटाकविः अविः F.

२ Thus G.; वाटाकुरित्यन्ते B. F.;
om. D.—Hem. has वाटाकु & वाटाकु;
Bö., Kāp. V. वाटाकु; om. Yajñ.

३ मल्लपायाः मल्लपिः D.; not in the
other works.

४ A. om. ■■■ and comment.

५ नृनामन् C.; D. om. from नो-
जमतेन.

६ ? Thus B. C. F. (Hem.); *वरूढ-
नि° E.; वरूढौ निषाद° D.; cf. n. ८.
—A. om. text and comment.

७ तर्कत्रिययोगे या° C.; *योगेन क-
जा° D.; चाकजा° F.

८ ? Thus B. C. F. and Hem.; वा-
रूढकिः D., Pāp. iv. 1, ७7, Mbh.; Kāp.
V. ed. (MS. α. वरूढ, वारूढकि). Cf. gl.
348, where D. also वरूढ, E. वरूढ.

९ नैषादकिः D.

वैद्यकिः ॥ * ॥ व्याससुधावीरणोऽएवादः^१ । कारुण्यक्षेत्रे विधेयः
शेषाणामिन्द्रस्येव^२ ॥ केचिद्व व्याघ्रकर्मांराग्निशर्मणोऽपि पठन्ति ।
वैद्याघकिः । कार्मागरकिः^३ । आग्निशर्मकिः । यथा ।

यद्व व्यासकिवैद्यकी वा ॥ सीधातकिं चेह परिसृशन्ति ।

वाष्पासकिर्वारुटकिश्च^४ नैषादकिश्च तदहुरितानि मा वः ॥

इति व्यासादिः ॥

कुरुशूर्पणामवृहतीकाराः^५ कारो वडभ्याश्च^६ ॥ २०८ ॥

कुर्वादिभ्य इत्यनेन कुर्वादेः शब्दगणाद् अग्रप्रत्ययो भवति ॥ * ॥
कुरोर्जाह्मणस्यापत्यम् । कौरव्यः । यथा ।

कौरव्याः पशवः प्रियापरिभवक्लेशोपशान्तिः फलम् ॥

तिकादित्वात्किञ्चपि^७ । कौरवायणिः ॥ उत्सादेखानित्यञ् पुनरा-
भ्यां^८ बाधितोऽपत्ये ॥ भवति ॥ कौरव्यशब्दस्य चविषयवचनस्य तिका-
दिपाठात् । कौरवायणिः ॥ * ॥ शूर्पणाख्यो^९ मुनिः ॥ * ॥ वार्हती-
कार्यः ॥ * ॥ वाडभीकार्यः^{१०} ॥ २०८ ॥

१ अयोपवादः B.; अयोपवादः C.

२ * लक्ष्मणस्येव शेषस्यास्येवा । D.;
लक्ष्मणस्येव वि० F.; लक्ष्मणस्येव--(la-
cuna to सन्धिर्वैखो in sl. 213) C.

३ कर्मागरकिः F.; D. om. from के-
चिद्व.

४ वैद्यासकिः ईव कीवा B.; वैद्या-
सकिरेव कीवा D.

५ वाडडकिश्च D., cf. last page n. ८.

६ * शूर्पणाच० D. (Hem.); शूर्पणाच
B.; शूर्पणाच F.

७ वडभ्याश्च B.; A. C. om. text and
comment.

८ * पिञ्चपि B. D.; a. कुश्च and वी-
रश्च in tikādi, sl. 220-30.

९ उत्सादेखानित्यञ् D.; cf. P.
iv. 1, 80; utādi, sl. 251.

१० शूर्पणाचो० B.; शूर्पणाचो F.;
वीरवाणि--शूर्पणाचो D.

११ वाडभीकार्यः B. F.; वाडभी-
कार्यः F.—Hem. has वडभीकार; the
others as above.

ज्ञेया वायव्यकारगर्गमुराः^१ कैशोरिचप्पट्टकौ

सत्यंकारचप्पट्टकौ^२ च हृदिकः कापिञ्जलादिः कविः ।

दामोष्णीषिकुटार्द्रवृक्षविमतिश्यामचहन्तेरकाम्^३

तस्या शुभशकन्धुशङ्कुपितृमच्छाकीनमिखीमुराः^४ ॥ २०९ ॥

वाचः । वाच्यः ॥ * ॥ रथकारस्थ । राथकार्यः ॥ वैमर्षिकेभ्यः
किञ्चित्स्थूना रथकारजातिः^५ । तदचनोऽयं वृक्षते । चक्षुः कारवाची
तस्मादिज्जपि^६ ॥ * ॥ गर्गस्थ । गार्ग्यः ॥ * ॥ सुरस्थ रात्रः । मौर्यः^७
॥ * ॥ किशोरस्थापत्यं कैशोरिः । तस्यापत्यं युवा । कैशोर्यः ॥ भोजस्थ
किशोरस्थ कैशोर्यो राजेत्याह ॥ * ॥ चप्पट्टकसर्वेः । चाप्यट्टकः^८
॥ * ॥ सत्यंकारस्थ । सत्यंकार्यः ॥ * ॥ चप्पट्टकस्य मृपस्थ । चाप्यट्टकः^९
॥ * ॥ हृदिकः ॥ मुञ्च हृदिकं शङ्काम् ॥ छणिलक्षणेऽपि ॥ * ॥
कापिञ्जलादेरपत्यं गुर्वायत्तम्^{१०} । कापिञ्जलाद्यः । वेदकवृत्तिः ॥ * ॥
काच्यः । शङ्कः ॥ * ॥ दामोष्णीषेरपत्यं^{११} युवा । दामोष्णीष्यो मुनिः
॥ * ॥ कुटस्थ । कौच्यः ॥ * ॥ आर्द्रवृक्षस्थ । आर्द्रवृक्षो मुनिः ॥ * ॥
विमतेः । वैमत्यः ॥ मतिरित्यन्यः । मतिमदित्यन्यः^{१२} ॥ * ॥ श्यापुञ्जः ।

१ °गार्गर्° B.; °भुरा° D.; मुराः F.

२ कैशोरिचप्पट्टकौ° चयट्टकौ E.

३ °कुट्टा° B.; कुटार्द्रवृक्ष° E.; कु-
टार्द्रवृक्ष° D.

४ A. C. — text and comment.

५ Kās. V. iv. 1, 151.

६ तस्मादपि ज्ञप्ति F.; D. om. जपि.
— Cf. P. iv. 1, 153.

७ सुरस्थ° मौर्यः F.; सुरस्थ रा-
मौर्यः D.

८ चाप्यट्टकः B.; not in other works.

९ चाप्यट्टक° चाप्यट्टकः D. — चाप्यट्टक
Hem.; om. others.

१० गुर्वायत्तं D.; गुर्वमोचलं B. — Yajñ.
reads कपिञ्जलादिन्; Bū., Hem., Kās.
V. कापिञ्जलादि.

११ Yajñ. has दामोष्णीषिन्; Bū.,
Hem., Kās. V. as above.

१२ D. om. from मतिरित्यन्यः. — Kās.
V. मति ed.; विमति MS. a.; विमति
Yajñ.; विमति (var. i. मति) Bū.; मति
and विमति Hem.

आवपुत्र इति भोजः ॥ * ॥ हन्तुः । शाक्यः ॥ हन्तिव^१ इति वामनः ।
 हन्स् तिग्रत्यये हन्तिरित्यन्यः^२ ॥ * ॥ ऐरकायाः । ऐरक्यः ॥ एडके-
 त्यन्यः^३ ॥ * ॥ ताक्षः । ताक्ष्यः ॥ पाठसामर्थ्यात्काहलक्षणमिजं वा-
 धते । शिवादिपाठाच्च । ताक्ष्यः^४ ॥ * ॥ शुभ्रस्य । शौभ्यो राज्ञा । शु-
 भ्रादित्वाङ्गपि समानविवक्षत्वात् ॥ * ॥ शकन्धोः । शाकन्धव्यः । शा-
 कन्धरित्यन्यः^५ ॥ * ॥ शाङ्क्यः । वज्रसु शाङ्क्याः । शाङ्क्या स्त्री ।
 गर्गादिपाठान्पौत्रादौ यञ् । शाङ्क्यः । वज्रसु शुक । शङ्कवः । स्त्रियां
 शाङ्क्यायनी^६ ॥ * ॥ पितृमतः । पैतृमत्यः ॥ पितृमन्तुरित्यन्यः । तन्मते
 पैतृमन्तव्यः^७ ॥ * ॥ शाकिनः । शाक्यः ॥ * ॥ हनस्य । हिन्यः ॥ * ॥ पिण्ड्याः ।
 पौण्ड्यः ॥ * ॥ पुरस्य । पौर्यः ॥ २०७ ॥

शाकः शलाकागणकारदभाः^८

पीलाभवेवाकविभर्तृमूढाः^{९०} ॥

शालीनकर्चैर्जनितान्तवृक्षा-^{९१}

ऽजमारकश्यावरणाश्च वेनः^{९२} ॥ २१० ॥

शार्क शाकमिति च आह ॥ शाकः । तस्य शाक्यः ॥ * ॥ शला-

१ हन्तिव D.—इत, इति, इतु Hem.;
 हन्तु Kā. V. ed. MS.; Bā, Yajū. (F c'
 P. vii. 4, 27).

२ हन्स्तिग्र० B.; हन्तिरि० D.

३ ऐरका Bā, Yajū.; ऐरक्य Kā. V.;
 एडका Hem.

४ ताक्ष्यः F. (thus also wrongly ed.
 Kā. V. iv. 1, 153).

५ Cf. sl. 213.

६ शाङ्क्यूरि० F.; om. D.—Hem. has
 शङ्कधु and शाङ्कधु; the others शङ्कधु.

७ Cf. sl. 247; 80.

८ D. om. from पितृमन्तुर.—Hem.
 has both forms; the others पितृमन्त
 only.

९ पीलावेवाक० E.; पीलावरी० D.;
 पीलाभ० B.; पीलाभ० F.

९० इर्भा E.; cf. next page, n. २.

९१ कर्चैर्जनितान्तवृक्षा E.; कर्चै-
 नि० D.

९२ आवरणेहवेनाः B. F.; वेनः D.;
 A. C. om. and comment.

कायाः । शालाक्यः ॥ * ॥ गणकारश्च । गणकार्यः ॥ गणकारिरि-
त्यन्यः^१ ॥ * ॥ दास्यो नृपः^२ । दर्भ इति वामनः^३ ॥ * ॥ पीलायाः^४ ॥
पैशः ॥ * ॥ आस्यः ॥ * ॥ विवाकोरपत्यं वैवाकविः । तस्यापत्यं युवा ।
वैवाक्यः ॥ वैवाभिरित्यन्यः^५ ॥ * ॥ भार्यः ॥ * ॥ मौक्यः ॥ * ॥ श-
कीन्यः ॥ * ॥ कार्श्यः ॥ * ॥ ऐन्यः^६ ॥ * ॥ नैतान्तदृष्ट्यः ॥ * ॥ आज-
मारक्यः । अजमार इत्यन्यः^७ ॥ * ॥ आवरयः^८ ॥ * ॥ वैन्यः^९ ॥
एते राजानः ॥ वामनादयस्तु च्छन्दसि वैन्यो भाषायां तु वैनिरि-
त्याहुः^{१०} ॥ २१० ॥

वानुजिः कर्णकारश्च केशिनीयधिकारिणी ।

श्याप्रथो^{१०} वान्तवृक्षश्च श्यावनायश्च मङ्गुषः^{११} ॥ २११ ॥

वनोर्जातः^{१२} । वनुजः । तस्यापत्यं वानुजिः । तस्यापत्यं युवा ।
वानुज्यः ॥ वातकिरिति^{१३} भोजः ॥ * ॥ कर्णकार्यः । कर्णकारिरि-
त्यन्यः^{१४} । राजा ॥ * ॥ केशिन्याः । केशिन्यः ॥ च्छन्तपाठसामर्थ्यादेव
स्त्रीत्वनिवृत्तिः । स्त्रीत्वनिवृत्तौ हि नोऽनङ्गो व्ये शित्यणादावित्यनेन

॥ गणकारि Bō., Kāp. V. ed. (MS. α. °कार); गणकारिन् Yajñ.; गण-
कारि Hem.

२ दर्भ Kāp. V., Bō.; दम्भ Yajñ.; दम्भ
orig. MS. Hem., corr. दर्भ.

३ ? पीलायाः F.; पेलायाः B.; cf.
p. 169 (where पीलायाः पिलः).

४ ? वैवाभिरित्यन्यः D.—Hem. has
only वैराक्यः; the others neither.

५ ऐन्यः D.—एनि Bō., Yajñ.; —
Hem., K. V.

६ आजमार D. F.—Kāp. V. ed.,

Hem. have अजमारक., — α. and Bō.
अजमार; Yajñ. अजमार.

७ B. F. add ऐन्यः.

८ वैश्वः D.

९ वैश्वो वैनिरि° D.

१० ? श्याप्रथो E.; श्याप्रथो B.

११ वातवृक्ष° मङ्गुषः D.; श्यावना-
यश्च° F.; A. C. om. text and comment.

१२ वनी वातो F.

१३ वातकि Bō., Yajñ.; वानुजि MS.
Hem.; — Kāp. V.; °जीभोजः D.

१४ Om. D.—कर्णकार Hem.; not
given by the others.

■ सोपः^१ स्वात् ॥ * ॥ पाचिकार्यः । पचिकार^२ इति भोजः ॥ = ॥
 आग्रयः । आग्रय^३ इति कश्चित् ॥ * ॥ वास्तव्यः ॥ * ॥ आग्रयः^४
 ॥ * ॥ माङ्गुयो राजा । माङ्गुय^५ इत्यन्यः ॥ * ॥ कविविमतिपीलाग्रसा-
 कैरकाकेशिनीप्रभृतीनां उष्टि^६ प्राप्ते । इदिकाङ्गुलिचक्षुः^७ इति^८ ।
 अन्येषां निम्नि प्राप्ते अविधिः ॥

आकृतिमणोऽयम् । तेन । अविमारकपडाकैश्च जासिकूटप्रभ-
 तयो^९ द्रष्टव्याः ॥ २१९ ॥ इति कुर्वादिः ॥

शिवः प्रोष्ठश्चण्डो जटिलकवतरणौ बधिरकः^{१०}

पिटाकस्तृष्णाकः पिटकपरिलौ प्रोष्ठिकमुनी^{११} ।

ककुत्स्थः सञ्चारस्तृणमसुरकणौ जलहृदो

विरूपाक्षः पिष्टः कहयवडवाभूमिककुभाः^{१२} ॥ २१२ ॥

शिवाद्युविष्टश्चिकुर्वन्धकादित्यगेनापत्यमावेऽह भवते ॥ * ॥ शि-
 वस्यापत्यम् । शैवः ॥ * ॥ एवं प्रोष्ठः ॥ * ॥ चाक्षः ॥ * ॥ जाटिलकः ।

१ नोनङ्गोन्वेष्टित्यका^० F.; नोनङ्गो-
 न्वेष्टि^० B.; नोनङ्गोन्वेष्टित्यकादावि-
 त्तनेन सोपः D.; cf. P. vi. 4, 144-5;
 167 E.; = same sūtra under §l. 257.

२ Thus Bō., Yajñ.; पचिकारिच
 ed. Kāp. V.; Hem. has both words.

३ ? आग्रय B.; आग्रयव D.; आग्रय
 F.—Hem. has आग्रय, आग्रय and
 आग्रय (besides आग्रय, cf. §l. 209);
 not in the other works.

४ वीतवृक्षः^० D.; आग्रयव B. F.

५ माङ्गुय F.—Hem. orig. मङ्गुय, corr.
 मङ्गुय; the others मङ्गुय (Kāp. V. MS.
 a. मङ्गुय).

६ कविमति^० उष्टि D.; उष्टि F.

■ D. om. fr. इदिका; *इति प्राप्ते D.

७ ? अविमारक^० B.; अविमारक-
 पडाविद्रजासिकूट^० F.; अधिमारक-
 पडाककूपमृतयो D.—Of these words
 Bō., Yajñ. only इद्रजासि; Kāp. V. ed.
 इद्रजासि (MS. a. *जास); Hem. has
 अविमारक (cf. अविमारक §l. 210), स-
 दाका and ऐद्रजासि.

८ शिवः प्रासङ्गो जटिलक^० D.;

*प्रोष्ठचण्डो^० F.

१० *प्रोष्ठिकमुनी F.

११ ककुत्स्थः^० B. E.; A. C. om. text
 and comment.

जटिलिकेति भोजः^१ ॥ * ॥ वातस्थः ॥ * ॥ बाधिरकः । बधिरिकेति
 भोजः^२ ॥ * ॥ पैटाकः ॥ * ॥ तार्क्षकः ॥ * ॥ पैटकः ॥ * ॥ पारिलः ॥ * ॥
 प्रौष्ठिकः ॥ * ॥ मीनः ॥ * ॥ ककुदि^३ तिष्ठति । ककुत्स्थः । तस्य का-
 कुत्स्थः ॥ * ॥ खाञ्जारः । खञ्जेर इति भोजः^४ ॥ * ॥ तार्णः । नडा-
 दिपाठान् तार्णायनः^५ ॥ * ॥ मासुरकर्णः^६ ॥ * ॥ जलहृद इव जल-
 हृदः । तस्य आलहृदः । संस्कृते दिव्यवनाभावे संयोगपरोऽपि ॥
 गुहः । यथा । स्यूष्टं लजेत्यपह्रियः खलु कीर्तयन्ति^७ ॥ * ॥
 वैरूपाचः ॥ * ॥ पैष्टः ॥ * ॥ काहयः । कहय इत्यन्यः^८ ॥ * ॥ वज्रवेव
 वज्रवा । तस्मा वाज्रवः । विदिसुते वाज्रवजातवेदसः^९ ॥ * ॥ भीमः ॥
 मङ्गलः ॥ * ॥ काकुभः ॥ २१२ ॥

गङ्गाकुम्भाकोकिलायस्कलत्वा^{१०}

दुह्यः पर्णः कर्णमञ्जीरकी च ।

रेखस्तस्या वर्तनाक्षः कहोडः

संधिलेखो भूरिजम्भोर्णनाभाः^{११} ॥ २१३ ॥

१ जटिलिकः । जटिलिकेति^० B.; जटिलिकेति^० F.; श्रीभोजः D.—Bū., Yajñ. have जटिलिका; Kāp. V. ed. जटिलिक (MS. m. जटिलक); Hem. जटिल.

२ बाधिरिकः^० B.; बधिरिकेति^० F.; बाधिरिकेति श्रीभोजः D.—Bū., Yajñ. Kāp. V. ed. have बधिरिका (MS. a. बधिरक); Hem. बधिरक.

३ ककुदे B. D.

४ श्रीभोजः D.—The other work have खञ्जार.

५ Cf. p. 233.

६ Bū., Yajñ. मासुरकर्णः; Kāp. V. ed. मासुरकर्णः; Hem. both. — Bū., Yajñ.,

K. V. have मासुरकर्ण besides (cf. *śārikā* on p. 216).

७ यथा । भवेत्यपह्रियः खलु कीर्तयन्ति । D.

८ Thus B.; कहय इत्यन्यः F.; om. D. (A. C.)—Bū. has [] and कहयः; Yajñ. कहय and [] (कहय । इति केचित्); Hem., Kāp. V. MS. a., ed. var. lect. कहय (cf. कहय p. 217).

९ The MSS. write वज्रवा, वाज्रवः but cf. p. 146 com.

१० गङ्गाकुम्भा^० D. E.; कीकिला^० D.

११ वर्तनाक्षः B.; A. [] text and comment; C. om. to संधिलेखो (see p. 231, note 2).

मातुः । इध्वादिषु तिकादिषु च पाठान्^१ । मातुषः^२ मातु-
षभिः ॥ * ॥ कौशः ॥ * ॥ कौकिलः । वया ।

■ कौकिलश्यामवनेन कुवत्कौशेन शिप्रोपतटेन गच्छन्^३ ॥

यास्तः ॥ * ॥ साक्षः ॥ * ॥ द्रौक्षः ॥ * ॥ पार्थः ॥ * ॥ कार्यः ॥ * ॥
माञ्जीरकः । मञ्जिरक^४ इत्यन्यः ॥ * ॥ रैसः ॥ * ॥ ताक्षः^५ । कुर्वा-
दिनात् ताक्षः ॥ * ॥ वार्तवाचः ॥ अन्यस्य वर्तनशायी चक्षुः । वार्त-
नर्थ^६ इत्याह ॥ * ॥ काहोडः ॥ * ॥ बांधः ॥ * ॥ सैसः ॥ * ॥ भौरः
॥ * ॥ जाशः । जन् इत्यन्ये^७ ॥ * ॥ चौर्यनामः ॥ २१२ ॥

दण्डो रोधः कोहितेलासपत्न्य^८

आर्यश्वेतापर्विकागोपिकाः^९ स्युः ।

सञ्जालञ्जालेखनो मङ्गगुम्भश्च

चायःस्यूतः^{१०} स्वाचभागो विपाद् च^{११} ॥ २१४ ॥

दाक्षः ॥ * ॥ रोधः ॥ * ॥ कोहितः ॥ * ॥ ऐसः ॥ * ॥ बापजः ॥ * ॥

१ Cf. sl. 219, ■■■.

२ कुवत्कौशः B.; कौशः C.;
*श्यामवनेनकुवत्कौशेन शिप्रोपतटेन म-
च्छन् D.

३ मञ्जरीक C.; मञ्जिरक D.; मञ्जी-
रक F.—Bö., Yajñ. have मञ्जीरक and
मञ्जिरक [मञ्जरीक (मञ्जरीक) इत्यन्ये
Yajñ.]; Hem. मञ्जिरक; Kā. V. ed.
मञ्जीरक, MS. a. मञ्जिरक.

४ ताक्षः B. C. F.; ताक्षुः D.; cf. P.
iv. 1, 153 vārtā; vi. 4, 133.—कुर्वादि
cf. page 253, line 3.

५ वार्तनशायी^६ D. F.; वार्तनशाय

D.—Hem. has वर्तन । चक्षुः । वर्तनर्थः;
the other works वर्तनशायः; Yajñ. also:
वर्तनशायी चक्षुः वर्तनर्थश्च वार्-
तनर्थ इति वक्षित.

६ D. om. fr. जन्म.—Hem. has जन्म;
the others जन्म (Kā. V. ed. var. 1, मञ्ज).

७ कोहितेलासपत्न्य B. F.; *पत्न्य-
रार्यश्वेता^८ C.

■ चर्यश्वेता^९ C. D., cf. ■■■ page,
n. 9; *पार्षिका^{१०} E., cf. next page n. २.

९ *लेखनञ्जङ्गमुत्पादायः^{१०} M. C. R. F.
१० *मञ्जीवी^{११} D.; विपाद् C.—A. ■■■
text and comm.

आर्यश्चेतः^१ ॥ * ॥ पार्षिकः^२ ॥ * ॥ गौपिकः ॥ * ॥ स्वाञ्जालः ॥ * ॥
 आलेखनः^३ ॥ सुलेखन इति भोजः ॥ * ॥ भास्त्रगुप्तः । वामनस्तु
 नास्त्र पाठमङ्गीकुरुते^४ ॥ * ॥ आयःस्थूणः ॥ * ॥ नाभागः । नाभाक^५
 इत्यन्यः ॥ * ॥ वैपाशः । कुञ्जादिपाठाद् वैपाशयन्यः^६ ॥ २१४ ॥

भलन्दनानभिज्ञानतृणकर्णकलापिनः ।

जरत्कारुः^७ मुषिष्टश्च कुठारश्च खदूरकः^८ ॥ २१५ ॥

भासन्दनः । भलन्द इत्यन्यः^९ । कलन्दन इति भोजः^{१०} ॥ * ॥
 आनभिज्ञानः ॥ * ॥ तार्णकर्णः ॥ * ॥ कालापः ॥ * ॥ जारत्कारवः ॥
 जरत्कारुशब्दादत एव आपकात् स्थियामूङ् । यस्तु मुनिवचनस्तत्प-
 त्नीवचनस्तु जरत्कारुशब्दस्तस्मादौत्सर्गिकोऽणु^{११} ॥ * ॥ सौषिष्टः ॥ * ॥
 कौठारः^{१२} । कुयामियर्ति कुयार इत्यन्यः ॥ * ॥ खादूरकः^{१३} ॥ २१५ ॥

विश्ववशरवणसञ्जनकुपिञ्जलपृथोत्क्षिपापुरोहितिकाः^{१४} ॥

कुरुपाण्डुहस्त्रिपादा वृष्णिकखर्जूरकर्णौ^{१५} च ॥ २१६ ॥

१ Bū. has आर्यश्चेत (var. l. आर्य-
 श्चेत); Yajñ., Hem., Kās. V. आर्यश्चेत.

२ Bū. has पार्षिका; Yajñ. पार्षिकः
 and पार्षिका (!); om. Kās. V., Hem.; cf.
 परिषद § l. 217.

३ Bū., Kās. V., Hem. read आलेखन;
 Yajñ. अलेखनस्य आलेखनः.

४ Not in Bū., Yajñ., Hem. either.

५ नाभाक Bū., Hem., Kās. V. नाभा-
 कस्य नाभाकः । नाभाग इत्यन्ये Yajñ.

६ Cf. § l. 245.

७ जरत्कारु Bū., Y., K. V.; १ Hem.

८ Thus also Bū., Yajñ., Hem.; खदू-
 रक F.; खदूरक Kās. V. ed., खदुरक
 MS. a.; cf. खदूर § l. 220.—A. om. text
 and comment

९ भलन्द इत्यन्यः C. F.

१० ? भलन्दन इति श्रीभोजः D.—Hem.
 has भलन्द & भलन्दन; the others only
 भलन्दन (MS. a. Kās. V. कवंधन । ह-
 लन्दन).

११ जरत्कारुशब्दः D.; cf. note ७,
 and M. Dhār. I, 1650.

१२ कौठारः B.; कैयारः D.; कौवरः
 C.—Hem. has कुयार, the others कुठार.

१३ खादूरकः F.; खादूडुरकः D.;
 cf. note ८.

१४ पृथोत्क्षिपा B. D. E.; पुरोहित-
 C.

१५ * खर्जूरकर्णौ (against the metre)
 E. (& Bū.); A. om. text and comment.

वैश्रवणः ॥ रावणः ।

रावणावयवहक्तान्तमिति वामसूतेन चः^१ ॥

विश्रवसोऽपत्यं वाक्यमेव । विश्रवणरवणाभ्यां ॥ नित्यं वृत्तिविषयाभ्यां
प्रत्ययः^२ । अन्ये ॥ अस्य विश्रवसो विश्वसोपस्य^३ वेत्यनेन सूत्रेण वैश्रव-
णरावणशब्दौ साधयन्ति ॥ * ॥ साधनः ॥ * ॥ कौपिञ्चसः ॥ * ॥ पार्थः ।

पार्थान्वनं वज्रिकणावदाता दीप्तिः स्फुरत्यग्नमिवाभिपेदे^४ ॥

श्रीत्विपः^५ ॥ * ॥ पौरोहितिकः । रोहितिकेति भोजः^६ ॥ * ॥ कौ-
रवः ॥ कुर्वादिपाठात् सः । कौरव्यः ॥ सचिचवचनात्तु कुरुकोशसे-
त्यादिना सः^७ । तस्य वज्रमु झुक् । कुरवः ॥ * ॥ पाण्डवः । पाण्डवा-
चस्य दास्यः ॥ शुभादिपाठात् पाण्डवेवः ॥ अथ कुरवो जगपदस्य
राजा पाण्डुः^८ । अस्य राज्ञास्यसतः पाण्डोर्बाहि^९ । पाण्डुः । वज्रमु
झुक्^{१०} । पाण्डवः ।

तस्यामेव रघोः पाण्ड्याः प्रतापं न विवेहिरे ।

इति तु चिन्तम्^{११} ॥ * ॥ हस्तिपादस्य । हास्तिपदः । अत एव गण-
पाठात्पादस्यासि पङ्गावः ॥

कौपिञ्चसः पिञ्चसवाजिनां तं तं हस्तिना हास्तिपदः प्रपेदे^{१२} ।

॥ नाक्षगुप्तो भुजवीर्यगुप्तं रघेन कौशोपरघोऽन्वयासीत्^{१३} ॥

१ Raghav. 10, ॥

२ *पत्यं वाक्यमेव* मुचिर्वावृ-विक्
D.; *वृत्तिः विक्* B.

३ विश्वसुक् च F.; विश्वसोपस्य D.

४ Kirtt. 3, 23.

५ सत्विपा Kās. V. ed.; उत्विप MS.
a., Bū.; उत्विप Yajñ.; ? उच्चया Hem.

६ श्रीभोजः D.—रोहितिक Kās. V.
ed. (MS. a. रोहितिका); पुरोहितिका
and सुरोहितिका (besides सुरोहितिका)
Bū., Yajñ.; om. Hem.

७ *कौशसेत्ता* C.; कौशसे* D.; cf.
Pāp. iv. 1, 171-2.

८ ॥ om. from मुधादि*.

९ पाण्डोर्बाहि D.—Cl. P. iv. 1, ॥
vārtt.; Kās. V. iv. 1, 171.

१० मुक्ता D.; झुक् C.

११ C. —, चिन्तम्. D. om. from त-
स्यामेव.—Ragh. iv. 49.

१२ B. D. om. कौपिञ्चसः; कौपिञ्च-
वाजि हास्तिना* C.

१३ *गुप्तो रघेन* F.; *गुप्तरघेन*
जी* D.; कौशोपरघालयासीत् C.

युष्मिरेव युष्मिकः । तस्य वार्षिकः ॥ * ॥ खाजूरकर्णः १ ।

खाजूरकर्णेन घृतातपत्रो मासूरकर्णोद्धृतवामरौघः २ ।

सापल्लयुग्मानुगतोऽध्वयोध्यं ॥ रावणारातिरिवावभासे ॥ २१६ ॥

उरलः कहुषकोहडहेहयगोपालिकाश्च गोफिलकः ४ ।

परिषक्कुण्डोपरणी चिवणादेशे ५ सति चिवेणी च ॥ २१७ ॥

भौरसः ॥ * ॥ काह्वः ॥ * ॥ कौह्वः ६ ।

तमन्वयुः खाञ्जनमाञ्जरीकसौपिष्टसौख्येनतार्ण्यार्ण्यः ७ ।

काहोडजासहृदवार्तनासधैरहृदमौष्टिकतार्ण्यकर्णः ८ ॥

हैहयः ॥ * ॥ गौपाक्षिकः ॥ * ॥

काह्वपेष्टीरसयास्कलाहृदौद्यानभिञ्जानकभौरमीनाः ९ ।

ताचीकगौपाक्षिकगौपिकार्थशेतादयस्तं परितः प्रसस्युः १० ॥

गौफिलकः ११ ॥ * ॥ पारिषकः १२ ॥ * ॥ कौण्डोपरयः ॥ * ॥ चिवेणी

नदी तस्याः । चैवणः १३ ॥ * ॥ २१७ ॥

१ खाजूरकर्णः । D.; cf. p. 258, n. 15.

२ मासूरकर्णोद्धृतवामरौघः D.; मा-
दूरकर्णोद्धृत° F.—On मासूरकर्ण (मासु-
रकर्ण) cf. p. 256, n. 6.—The *khrikels*
do not always tally with Vardh. text.

३ अयुग्मानुगतो° B. C.; वभासे
D.; अवभासे C.; अवभासे B.

४ कौह्वहैहय° E.; कौडहैहय°
B.; कहोडहैहय° D.; गोफिलकः F.

५ चिविणादेशे B. D. E. F.; चिवि-
ण्यदेशे° C.; A. om. text and comment.

६ काहोडः D. [cf. p. 213; Yajñ. has
कौहडस्य कौहोडः (?) । कहोडस्य का-
होडः ।]

७ तस्ययुः खञ्जन° पार्ण्यः ॥ * ॥;
सौपिष्ट° D.; °तार्ण्यकर्णः F.

८ कौहोडजासहृद° धैरहृद° C.;
मौष्टिक° B. C. F.

९ सौरमीनाः F.; कारीमीनाः
C.; कारीरमीनाः B.

१० ताचीकः गौपाक्षिकः । गौपिष-
यदितः प्रसस्युः D.

११ Om. MSS.—Kāś. V. ed. has गो-
फिलिक (var. 1. गोभिलिक); गोफिल
& गोहिल Hem.; om. Bū, Yajñ.

१२ पारिषक Hem.; K. V. ed. MSS.;
—Bū, Yajñ.; cf. पर्विका p. 258, = 2.

१३ चैवणः B. C.; चैवणः F.; चैवणः
D.; cf. n. 4.

उत्कारुक्षीरुदौ१ सुरोहिकाकपिलिकर्षिषेणाः स्युः ।

शौत्कारवः । उत्कारश्चन्द्रस्यात ॥ पाठादुक्तं भवति २ ॥ ॥ शैरुदः
॥ ॥ सुहु रोहति । सुरोहिका । तस्याः शैरोहिकः ॥ ॥ कपिलिकः
॥ ॥ अर्षिषेणः । सेनान्तस्त्रवाधनार्थो३ऽस्य पाठः ॥ ॥ केषांचिद् ॥
इति प्राप्ते४ केषांचिद् अथ इतो ढलि च५ प्राप्ते पाठः ॥

एते शिवादयोऽष्टप्रत्ययान्ता अधिवाचकाः काकुत्स्थादवस्तु रा-
जवाचकाः प्रतीता एव । कौश्यादीनां त्वर्थो व्याख्यात एव ॥ ॥
आकृतिगणोऽयम् । तेन विश्विन्दप्रसृतयो६ द्रष्टव्याः ॥ ॥ इति
शिवादिः ॥

शुभशलाकाशुकविशदेवतरा गन्धपिङ्गलाशकुनी० ॥ २१६ ॥

अथशुभाभिस्य ढलित्यनेन७ शुभादेर्गणादुक्तं भवति ॥ ॥ शुभ-
स्त्रापत्यम् । शौभेयः ॥ ॥ शालाकेयः ॥ ॥ शौकेयः ॥ ॥ वैशेयः
॥ ॥ दैवतरेयः ॥ ॥ गान्धपिङ्गसेयः । नदीनाम्यदि८ ॥ ॥ शकु-
नेयः ॥ २१८ ॥

१ उत्कार० E; उत्काह० F.; A. om. text and comm.

२ उत्कार० पाठाद्भवति C.; उक्तं भवति B. C.

३ सेनान्तस्त्रवाध० C.; सेनान्तरमावाध० B.; सेनान्तरन्यवा० F.; सेनीन्तस्त्रवाध० D.; cf. Pāp. iv. 1, 152.

४ इति प्राप्ते B. C.; इति प्राप्ते D.

५ केषांचित्तत्वं इतो० F.; केषांचित्तिद्रुदतो ढलि च D.; च इतो० B.; इतो चि च C.; cf. P. iv. 1, 122 (f. inst. भूरि, संधि st. 213).

६ विश्विन्दप्रसृतयो D. — Hem. has विश्विन्द; Yajñ. आकृतिगणोऽयम् । तेन० सिंदवस्तु सिंदव इत्यादि द्रष्टव्यम्.
७ विशादेवतरा० C.; A. — text and comment.

८ शुभशुभा० B. C. F.; शुभोऽशुभादिस्य ढलित्यनेन D.; cf. Pāp. iv. 1, 121-3.

९ Cf. Pāp. iv. 1, 113. — Kāp. V. ed. has शुभपिङ्गला, MS. = नदुपिङ्गला; others as above.

कर्षो विष्टपुरः शकंधिविधवाशालूकगोधाक्षिका^१

लेखाभूविकसाजवस्तिशकलाशोकाश्वबीजाश्मनः^२।

गङ्गा पाण्डवभारताजिरदिशः^३ शुक्रोयविमेतरा-

ऽस्त्रीवालीढमुदन्तभाणशतलाः कर्पूरकटू तुदः^४ ॥२१९॥

कार्षेयः ॥ * ॥ वैष्टपुरेयः । विष्टपर इत्यन्यः^५ ॥ * ॥ शकंधेयः ॥ * ॥

वैधवेयः । बुद्धाभ्यो वा षेर इति^६ पचे षेरप्रत्ययबाधनार्थः ॥ * ॥ शा-

खूक्षेयः^७ ॥ * ॥ गौधेयः ॥ गोधाया इगपि^८ । गौधेरः ॥ आरगुदीचा-

मित्यारभपि^९ । गौधारः ॥ अर्थव्यवस्था तु लोकोतः^{१०} । तेन योऽहिना

गोधाया अन्वते ॥ गौधेरो गौधारश्च^{११} भवति । वामनस्तु द्रव्यमपि न

भवते । कारणं न विद्यः ॥ * ॥ आम्बिकेयः । मानुषीनाम्बणि^{१२} ॥ * ॥

सेखाभ्वेयः^{१३} ॥ * ॥ वैकसेयः^{१४} ॥ सतुषाज्जातिवाचिनी कृकासेति

भोजः^{१५} । किमपि कसतीति किंकसेत्यन्यः^{१६} ॥ मानुषीनाम्बणि ॥ * ॥

१ कर्षवि० D. B. ; कर्षु वि० B. F. ;
कर्षवि० C. ; विष्टपुरं D. E. F. ; शकंधुं
सकंधि E. ; शालूकमोदांवि० B.

२ लेखाभः विकसा० शोकार्खवीलाः
रम च D. ; *विकशाजवस्ति० F. ; *शो-
काश्व बी० C.

३ पाण्डवा० विद्यः B. ; *दिशाः F.

४ *सतलाः० E. ; श्वषाः B. C. ;
कटूतुदः G. ; *कटूतुदः F. ; A. om. text
and com.

५ D. om. from विष्टपुर. — Hem. has
both forms ; Yajñ. also विष्टपर इति
केचित्पेदुः ; Bb. विष्टपुर (var. 1. विष्ट।
पुर).

६ Cf. P. iv. 1, 131 (इक).

७ शर्लाक्षेयः B. C.

८ इरोपि D. ; इगपि F. ; P. iv. 1,
129.

९ Cf. Pāp. iv. 1, 130.

१० अर्थव्यवस्थामुक्तौः D.

११ गोधेरो गोधारश्च B. C.

१२ Cf. Pāp. iv. 1, 113.

१३ सेखाभ्वेयः B. C. F. — Yajñ. toras
सेखाभ्वेयः ; cf. however P. vi. 4, 147 ;
also p. 58, note 15.

१४ वैकसेयः B. C. D. F.

१५ ? कृकासेति० B. C. ; श्रीभोजः D.

१६ कसतीति किंकसेत्यन्यः D. — Bb.
has विकास (var. 1. विकंसा) ; Yajñ.
विकसा & विकास ; Hem. विवशा & वि-
कशा ; Kāś. V. ed. ककसा (for which MS.
a. विकास). Cf. also [redacted] pt. 221.

आजस्रसेयः । शृङ्गादिपाठाद्भृजपि^१ ॥ * ॥ शकसेयः । शकसेयः^२ ॥ * ॥
 आशोकेयः । मामुषीनाम्यणि ॥ * ॥ आश्वेयः ॥ वैजेयः ॥ बीजाश्व
 इत्यन्वः ॥ * ॥ आश्वमेयः ॥ अश्वदिपाठाद् आश्वमायनः ॥ * ॥ गाक्षेयः
 ॥ * ॥ पाण्डवेयः । भोजस्तु पाण्डुशब्दाद्भृजि । अकद्रुपाण्डोर्दं उलोप^३
 इत्युकारलोपाभावं मन्यते । अत्र वामनमतानुसारेण पाण्डवशब्दः
 पठितः ॥ * ॥ भरतस्त्रापत्यम् उत्साद्यञ्जि । भारतः । तस्त्रापत्यं युवा ।
 भारतेयः ॥ भरत इति भोजः^४ ॥ * ॥ आशिरेयः ॥ * ॥ दैत्रेयः ॥ * ॥
 शौकेयः ॥ * ॥ औग्रेयः ॥ * ॥ वैग्रेयः ॥ * ॥ इतरस्य । इतराद्या वा ।
 ऐतरेयः ॥ * ॥ आशीवेयः । आशीविरित्यपरः^५ ॥ * ॥ आशीडेयः ॥ * ॥
 शौदम्भेयः ॥ * ॥ भाषेयः ॥ * ॥ शतसेयः । श्वस इत्यप्यन्वः^६ ॥ * ॥
 कार्पूरेयः ॥ * ॥ कद्रुर्नाम दिव्या गौः । तस्माः काद्रवेयः ॥ यस्तु संज्ञा-
 यामूङ्गन्तः कद्रुशब्दस्तस्य ङश्च अस्वेव^७ ॥ * ॥ तौदेयः ॥ २१८ ॥

कुबेरिकान्यतरविमातृबन्धकी-

कुमारिकाः परिधिमुक्ताडुविश्वयः ।

किशोरिकाजरतिस्वदूरोहिणी-

कुठारिकास्त्वतिथिमुदक्षवादनाः ॥ २२० ॥

१ See sloka 236.

२ शकसेयः B.; om. C.; [unclear]:
 B. C. F.; वसेयः D.—शकस्य [unclear]; श-
 कसा Yajñ.; Hem. doubtful; Kās. V.
 wrongly शकस्य (var. I. & MS. a. शकस्य).

३ बीजाश्वेये इत्यन्वः D.—Hem. बीज।
 अश्व । बीजाश्वः । Yajñ. also बीज ।
 अश्व । बीजाश्वस्य बीजाश्वेय इत्यन्वः.

४ *पाण्डोर्दोर्लोपः B.; *पाण्डोर्दोर्लोपो
 E.; (श्रीभोजः) अकद्रुपाण्डोर्दोर्लोपो D.;
 अकद्रुपाण्डोर्दं लोपः F.—Cl. P. vi. 4.
 147; Vop. 7, 6.

५ B. has भारत (var. I. भरत);
 Yajñ., Hem. भारत; Kās. V. भरत.

६ आशीवेयः आशीविः C.; D. om.
 from आशीविः.—Hem. has आशीवि;
 the others अशीवि.

७ श्वसेयः । श्वसः B. C.; इत्यन्वः
 C.; D. [unclear] from श्वसः.—B. has
 श्वतस्य (var. I. श्वतस्य); Yajñ. श्वतस्य;
 [unclear] श्वतस्य and श्वस्य; Kās. V. ed.
 [unclear] I. श्वस्य.

८ Vix. by Pāp. iv. 1, 120-1.

९ A. [unclear] text and comment.

कौबेरिकेयः । मानुषीनाम्यधि ॥ * ॥ आन्वतरेयः ॥ * ॥ विरुद्धावा
मातुः । वैमाचेयः । असोदर्यो भ्राता ॥ * ॥ बान्धकेयः । बान्धकि-
नेय इत्यपि^१ । चुद्राभ्यो वा षेर इति शेरप्रत्यये ॥ * ॥ कौमारिकेयः ।
मानुषीनाम्यधि^२ ॥ * ॥ पारिषेयः ॥ = ॥ मार्कण्डेयः । रुक्मण्डुरि-
त्यपि^३ वामनः । कथं मार्कण्डः । रुक्मण्ड इति प्रकृत्यन्तरम् । तेन^४
अन्वयः भविष्यति ॥ * ॥ वैश्वेयः । यृष्ट्यादिपाठादुजपि^५ ॥ * ॥ कैशो-
रिकेयः । मानुषीनाम्यधि ॥ * ॥ जरतिनः । जारतेयः^६ ॥ * ॥ खादू-
रेयः^७ ॥ * ॥ रौद्रिषेयः । रौद्रिषी मानुषी गौरपि ॥ * ॥ कौठारि-
केयः । मानुषीनाम्यधि ॥ * ॥ आतिथेयः ॥ = ॥ सौदधेयः ॥ * ॥ वा-
दनेयः ॥ २९० ॥

बलीवर्दिशतदारशलाकाभूशलाभलाः^८ ।

अकशायोऽनुदृष्टिश्च कृकलासप्रवाहणी^{१०} ॥ २९१ ॥

वासीवर्देयः^{११} ॥ * ॥ शतदारयेयः ॥ = ॥ शासाकाधेयः ॥ * ॥ शा-

■ Yajñ. has only : बंधकी सीरिखी

■ अपत्यं बांधकिनेयः .

२ C. D. om. from आन्वतरेयः .

३ मुकण्डु C. D. F. ; मुकण्डु* B. — Bō.,

Hem. मुकण्डु & रुक्मण्डु ; Yajñ. मुकण्ड &

मुकण्डु, Kāp. V. ed. मुकण्डु — II. मु-

कण्डु ■ मुकण्ड, MS. a. मुकण्ड । मुकण्डु .

४ कथं मार्कण्डेः । मुकण्ड इत्यपि प्रक-
ृत्यन्तरं ततः D.

५ Cf. pl. 226. — विश्व Bō., Pāp. eds. ;

■ Yajñ. ; om. Hem.

६ ? जरतिः । जारतेयः D. — जरतिन

Kāp. V., Bō. ; जरति Yajñ. (जरतिर्ज-

रठा तस्मा जारतेयः) ; om. Hem.

७ खादूरेयः F. ; खादूरेय D. — ख-

दूर Bō., Hem. ; खदूर Yajñ. ; खदूर

Kāp. V. ed., खदूर MS. a. — Cf. खदूरव

pl. 215 ; page 258, note 8.

■ बलीवर्दिशत* F. ; *शलाभूशला-

■ D. ; शलाकाधशलाभलाः C. ;

*शलाभलाः F.

९ Thus D. E. & Bō., Yajñ. ; अक-

शायो B. F. ■ Kāp. V. ed. (अकशाय

MS. a.) ; आकाशायो C. ; अकशाय Hem.

१० A. om. text and comment. Yajñ.

has the same stanza.

११ Kāp. V. has बलीवर्दिन ; Bō.,

Yajñ. as above ; om. Hem.

सायसेयः^१ ॥ * ॥ आकशयेयः^२ ॥ * ॥ आनुदृष्टेयः ॥ * ॥ कार्कशा-
सेयः^३ । एष चतुर्थाज्जातिः ॥ * ॥ प्राशहसेयः ॥ २२१ ॥

जीवभारमरुक्मिण्यो वायुदत्तमुवक्षसी ।

मृदुमृदौ सुदामा च वासिष्ठे श्यामलक्ष्मणौ^४ ॥ २२२ ॥

जैवेयः ॥ * ॥ भरमस्त्रापत्यं भारमः । तदपत्यं युवा भारमेयः ।
भरम इति भोजः^५ ॥ * ॥ ह्यो वर्षः । सोऽस्या असीति रुक्मिणी ।
तस्या रौक्मिणेयः^६ । मानुषीनाम्नाणि ॥ * ॥ वायुदत्तेयः ॥ * ॥ सौ-
वक्षसेयः ॥ * ॥ मार्देयः । उर्ध्वं^७ इत्यनेनोत्तोपे ॥ * ॥ मार्देयः ॥ * ॥
सौदामेयः ॥ * ॥ श्यामेयः । सायसेयः । वासिष्ठश्चेत् ॥ अन्यत्र श्या-
मायनः । अथादिपाठात् । श्यामिरिति वामनः^८ । सायसिः^९ ॥ २२२ ॥

गोदन्तकुशाब्जानिधिमकट्टुजिह्वाशिनः^{१०} खडोन्मत्ताः^{११} ।

श्वभक्षकृतशताहरयमष्टवष्टिकसुनामधर्मिण्यः^{१२} ॥ २२३ ॥

१ शाखावसेयः C.; शाखावसेयः F.
—शाखावसेय Bō., Yajñ.; शाखावसेय Hem.;
शाखावसेय (?) Kās. V. ed., शाखावसेय
MS. a.

२ आकशयेयः B. C. F.; p. 264, n. 9.

३ कार्कशासेयः D.; कार्कशासेयः C.

४ A. — text and comment.

५ सोभोजः C. D. — Bō., Yajñ. have
only भरम; Hem., K.V. ed. only भारम.

६ सोऽस्यासीति MSS.; रुक्मिणी
D.; रौक्मिणेयः C.

७ ऊर्ध्व F.; ? उर्ध्वं cf. P. vi. 4, 148-7;
p. 263, n. 4.

■ ? Kās. V. has श्याम in the *apollī*,
iv. 1, 110; cf. p. 230.

■ ? Thus also Yajñ.; सायसिः D.
(Hem., Kās. V.); सायसः ■ C. F.

१० कुशाब्जानिधिः D.; कुशाब्जानिधि
C.; जिह्वाशिनः D. E.

११ खडोन्मत्ताः E.; खडोन्मत्ताः
खडोन्मत्ताः D.

१२ D. E. — श्व (श्व preceding); यु-
श्वभक्षः C.; श्वभक्षः B. F.; श्वभक्ष-
हरः ■; श्वभक्षः F. (copied from
श्वभक्षहर?); cf. n. 5, next page; यम-
ष्टिकः B. C. F.; यमष्टिक D.; यम-
ष्टिक E.; cf. n. 6, next page.

गौदकोयः ॥ * ॥ कौशाम्येयः ॥ * ॥ चामिधेयः १ ॥ = ॥ मकष्टेयः
 ॥ * ॥ जैष्ठ्याश्विनेयः २ । दाण्डिनायनेत्यादिनाऽन्याजादिलुगभावः ॥ * ॥
 खाडोन्मत्तेयः । एषा नदी ॥ खर इवोन्मत्ता खरोन्मत्तेत्यभयनन्दी ३
 ॥ * ॥ शौखेयः ४ ॥ * ॥ ब्राह्मक्षत्रेयः ॥ * ॥ शताहरेयः ५ ॥ * ॥ घामष्टेयः ।
 मघघुरित्वन्यः ६ ॥ * ॥ टैकेयः ॥ = ॥ सुनायः । सौनामेयः । बाका-
 दिनात् सौनामिः ७ ॥ = ॥ धार्मिणेयः । मानुषोनाम्यणि ॥ २२२ ॥

कुशीतकविकर्णौ च काश्यपे परिकीर्तितौ ८ ।

कौषीतकेयः । वैकर्णेयः । काश्यपश्चेत् ॥ अन्वच कौषीतकिः । वैक-
 र्णिः ॥ * ॥ एते प्राचेणर्विवाचकाः । बह्वनामिञ्जि प्राप्ते केषांचिदणि
 कञ्चि च प्राप्ते पाठः ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन कुदन्तानुदन्तशतकृतप्रभृतयो ९ द्रष्टव्याः
 ॥ * ॥ इति शुभ्रादिः ॥

कल्याणी सुभगा मध्या ज्येष्ठानुदृष्टिवन्धकी १० ॥ २२४ ॥

१ चामिधेयः C. D.—This word is not given by the other works.

२ वैष्ठ्याश्विनेयः D.; cf. P. vi. 4, 174.

३ ०न्मयनन्दी B.; ०न्मयनन्दी F.;

उन्मन्दी D.—Bū., Hem., Kās. V. have खडोन्मत्ता. Yajñ. खडोन्मत्तः.

४ शौखेयः C.

५ शताहरेयः F.; शताहरेयः D.—Bū., Yajñ. शताहर (as E.; cf. note 12, preceding page); Kās. V. ed., MS. शतावर; Hem. शताहार.

६ Thus F.; मघघुरित्वन्यः B.; य-
 मघुरित्वन्यः C.; om. D.—Kās. V. ed. has मघघु & var. L. यमघु; Bū. यमघुरिक;

Yajñ. यमघुरिक; Hem. मघघु, मघघु
 (? मघघु), and (for मघघु above) मघघु
 (? ०घु); also मघक.

७ Cf. sl. 204.

८ कुशीतकविकर्णौ B.; all MSS. read कुशीतक, कौशी ० etc.; A. om. text and comment.

९ कुदन्तान्वदन्त ० B.; कुदन्तीनुदन्त ०
 C.; सुदन्तानुदन्तकृत ० D.—Of these
 Hem. has कुदन्त; Yajñ. says: आकृति-
 गणोयं तेन कुदन्तिशतशतप्रभृतयोऽथ
 द्रष्टव्या इति वर्तमानः.

१० ज्येष्ठा ० D.; ज्येष्ठानुबन्धकी तथा ।
 C.; A. om. text and comment.

कल्याणादेर्हिन् चेत्यनेनैतस्मादपत्ये ढष् तद्योगे हिनादेशश्च^१
 ॥ * ॥ कल्याणा अपत्यम् । कल्याणिनेयः ॥ * ॥ सौभागिनेयः^२ ॥ * ॥
 माधिनेयः ॥ * ॥ ज्यैष्ठिनेयः^३ ॥

कृते कानिष्ठिनेयस्य ज्यैष्ठिनेयं विवासितम् ।

को नग्नमुषितप्रखं वक्तु मन्वेत राघवम्^४ ॥

भरतस्य राममित्यर्थः ॥ * ॥ आनुष्टुप्तिनेयः ॥ * ॥ माध्वकिनेयः ॥ २२४ ॥

मध्यमा च परस्त्री च प्रोक्ताऽनुसृष्टिर्दुर्भगे^५ ॥

बलीवर्दी^६ कनिष्ठा च जारस्त्री जयती तथा ॥ २२५ ॥

माध्वमिनेयः ॥ * ॥ परस्य स्त्री । परस्त्री । तस्याः पारस्त्रैषेयः ।
 यथा । पारस्त्रैषेयपुत्रव्ययश्चिच्छिष्टश्च शक्यमाराधयाम^७ ॥
 यदा तु परा चासौ स्त्री च । परस्त्री । तस्याः कर्मधारये परस्त्रियाः
 धरश्चैत्यनेन पारश्रव इति भवति ॥ अन्ये द्वयवथापि पारस्त्रैषेय
 इति मन्यन्ते ॥ * ॥ आनुष्टुप्तिनेयः ॥ * ॥ सौभागिनेयः^२ ॥

कृते सौभागिनेयस्य भरतस्य विवासितौ ।

पित्रा सौभागिनेयौ यौ पश्यतं चेष्टितं तयोः^८ ॥ * ॥

बलीवर्दीः । बलीवर्दिनेयः^९ ॥ * ॥ कानिष्ठिनेयः ॥ * ॥ जारस्त्रै-

१ *दिचेत्यनेन* हिनादेशश्च C.D.F.
 (Pāp. २५६).

२ Thus all MSS.; Yajñ. makes सौ-
 भगिनेयः (of दुर्भगा the metrom. is not
 given), cf. however Pāp. vii. 3, 119.

३ माध्वनेयः B.; ज्यैष्ठिनेयः B. D.

४ Bhaṭṭik. 5, 84.

५ प्रोक्तानुसृष्टि दुर्भगा B. C. E. F.

६ बलीवर्दी F.—बलीवर्दिन् (2 न-

खिवर्दिक्निष्ठे^{१०}) Yajñ.; बलीवर्दी B.;
 बलीवर्दी Hem.; बलीवर्दी Kāp. V. a.—
 A. om. ■■■ and comment.

७ *पाराधयामः B. F.

८ पार्श्व D.; cf. विदादि (हरिता-
 दि) P. it. 1, 104; pl. 238.

९ Bhaṭṭ. 4, 35.—च for यौ B. C. D.;
 पश्यतं B. C. F.; पश्यता चेष्टितं D.

१० बलीवर्दिनेयः C. and Yajñ.

येयः ॥ ० ॥ जारतिनेयः^१ ॥ * ॥ कल्याणादीनां शुभाद्यन्तत्वाद्गुणि^२
सिद्धे द्विगर्थे^३ वचनं शेषयोरुभयार्थम् ॥ २९५ ॥ इति कल्याणादिः ॥

गृष्टिर्दृष्टिस्तथा विश्विर्बालिकुट्टी^४ च मित्रयुः ।

हस्या युक्तोऽजवस्तिश्च गृष्ट्यादौ विदुषां मतः^५ ॥ २९६ ॥

गृष्ट्यादेर्कञित्यनेनास्माद्गुञ्ज ॥ * ॥ गृष्टेरपत्यम् । गार्ह्येयः । अस्य
चतुष्पात्त्वाद्गुञ्जि सिद्धे^६ लक्षणया मनुष्यादिवृत्तेर्यहणम् ॥ * ॥ हायर्ह्येः^७
॥ * ॥ वैश्वेयः ॥ * ॥ वासेयः ॥ * ॥ कौट्टेयः ॥ * ॥ मित्रयुप्रलघकेक-
यस्त्रेय् यादेरित्यनेनारैषि यादेरिद्यत्^८ । मैत्रेयः ॥ * ॥ हस्त्रेयः । हा-
स्त्रेयः ॥ * ॥ आजवस्त्रेयः^९ ॥ * ॥

विश्वजवस्तिभ्यां शुभादित्वाद्गुणपि ॥ गार्ह्येयस्यापत्यं पूज्यमित्या-
दिविवक्षावामत इति^{१०} विहितस्त्रेजो जिण्ण्यार्थेभ्योऽणिञोरिति^{११}
जित्वाद्गुञ्जः परस्त्रेजः सुगभवति । तेन गार्ह्येयः पिता । गार्ह्येयः पुत्र^{१२}
इत्यादिः । कणः परस्त्र विजः श्रुतिरेव । शौभ्रेयः पिता । शौभ्रेयिः
पुत्रः ॥ २९६ ॥ इति गृष्ट्यादिः ॥

रेवती कुकुटाक्षश्च माहः कर्णवृकादिकः ।

मणिद्वाराश्वतः पाली स्याद्^{१३} वृकाद्वन्धुवञ्चिनी ॥ २९७ ॥

रेवत्यादेष्टित्यनेनास्माद्गुण्ज ॥ * ॥ रेवत्या अपत्यम् । रेवतिकः

१ जारमिनेयः C.; जारस्त्रिनेयः D.
—Yajñ. has जमती, जामतिनेयः; K. V.
α. जमकी; the others जरती.

२ आद्यन्तत्वात् °B.; आद्यन्तत्वात् °
F.; °अन्तत्वाद्गुणि C.; द्विगर्थे C. F.

३ ? Thus (वाणि) B. C. D. F. ■ Hem.;
वालि °E.; वलि Bū., Yajñ., Kāṣ. V.—
A. om. text and comment.

४ Cf. Pāṇ. iv. 1, 135.

■ Yajñ. reads हवि (हार्धेय).

५ Cf. Pāṇ. vii. 3, 2.

७ आजवस्त्रेयः B. (व F.; Yajñ.,
Kaumudīn.; व Bū., Kāṣ. V., Hem.).

८ युवामित्यादि °C.; °इभि B. C. F.
—P. iv. 1, 95.

९ ऽविजोरिति B. C. F.—Cf. P. ii.
4, 58.

१० गार्ह्येयः पिता गार्ह्येयिः पुत्र B. C. F.

११ °वञ्चिती F.—A. om. ■ and
comment.

॥ * ॥ कौकुटाक्षिकः^१ । उज्जिञ्जोरपवादः ॥ = ॥ यासः कर्णहृकादिक
इति कर्णहृकावादी ॥ * ॥ कर्णहृकादिकः^२ । कर्णयाहिकः । वार्क-
याहिकः ॥ दास्ययाहिक इत्यन्ये ॥ * ॥ माण्डिपालिकः ॥ दौवारपा-
लिकः ॥ आश्रुपालिकः ॥ उज्जो^३ पवादः ॥ * ॥ वार्कवन्धुकः^४ ॥
वार्कवन्धिकः ॥ अथपि प्राप्ते ॥ २२७ ॥ इति रेवत्यादिः ॥

वाकिनः काकलङ्के च गाधेरश्वर्मिवर्मिणी ।

तथा कृतनलोपे स्तः कार्कल्यश्च निगद्यते^५ ॥ २२८ ॥

वाकिनादेरित्यनेनास्मात् फिञ्^६ भवति वा । कम् यथाप्राप्तं च^७
॥ * ॥ वाकिनस्त्रापत्यम् । वाकिनकायनिः । वाकिनिः ॥ * ॥ काकका-
यनिः । काकिः ॥ * ॥ साङ्काकायनिः । साङ्केयः ॥ साङ्कायनिर्सा-
ङ्गिरिति भोजः^८ ॥ * ॥ नाधेरकायणिः । गाधेरिः ॥ गारेट इति
भोजः^९ ॥ * ॥ चर्मिणश्चर्मिणा वा । चार्मिकायणिः । चार्मिणः ॥ वा-
र्मिकायणिः । वार्मिणः ॥ पचे चार्मः । चार्म इति भोजः ॥ * ॥ कार्कल्य-
कायनिः । कार्कल्यः^{१०} ॥ २२८ ॥ इति वाकिनादिः ॥

१ Yajū. has ककुदाचस्य कौकुदा-
चिकः (1); Bū. ककुदाच (var. l. ककुद-
टाच^१); Kaunudin. and Kās. V. ed.
कुकुटाच and var. l. ककुदाच; MS. a.
and Hem. कुकुटाच.

२ F. adds एवंभूतो यासशब्दः ।

३ उज्जो B. C.; उज्जो D. (उज्ज = Pāp.
उज्ज iv. 1, 120-1).

४ Yajū. forms वार्कवन्धिकः; om.
Hem.

५ कार्कल्यश्च^१ D. E.; वार्कल्यश्च^२ C.;
A. om. text and comment.

६ फिञ् B. D.; इञ् C.

७ यथाप्राप्तं B. C.; D. om. कम्
(Pāp. कुम्).

८ साङ्काकायनिः * श्रीभोजः D.—
Yajū. makes साङ्काकायनिः; Hem.
says: संवा । साङ्काकायनि । संकाशब्दं
वेचिदिकंति । तथ्यते साङ्काकायनिः ॥

९ गारेटि इति^१ B.; गारेटिरिति^२
C.; गारेट^३ F.; गारेट दात ग्रामावः
D.—Bū., Yajū. have गारेट; Kās. V. ed.
गारेट; MS. a. गारेट; Hem. गारेट.

१० साङ्काकायनि । कार्कल्यः D.;
कार्कल्यः B.; F. om. कार्कल्यः.—Bū.
has कार्कल्य; Yajū. कर्कल्य; Kās. V. ed.
कार्कल्य (MS. a. कार्कल्य); Hem. कार्क-
ल्य (कर्कल्यस्त्रापत्यम्).

तिको यमुन्दौरससैन्धवोरसाः

संज्ञा शिखा देवरथोऽथ शल्यका१ ।

शुभः सुयामा कुरुशीतलोमका२

गङ्गा वरेण्यः कितवश्च तैतलः ॥ २२९ ॥

तिकादेरित्यनेनैतस्मात् फिञ् भवति ॥ * ॥ तिकस्यापत्यम् । तैका-
यनिः ॥ * ॥ यामुन्दायनिः ॥ * ॥ उरसश्च चत्रियस्यापत्यम् श्रीरसः ।
तस्य । श्रीरसायनिः ॥ * ॥ सैन्धवायनिः ॥ * ॥ श्रीरसायनिः । उर-
इति भोजः ३ ॥ * ॥ सांज्ञायनिः ४ ॥ * ॥ शैषायनिः ५ ॥ * ॥ देवर-
थायनिः । देवर ६ इत्यन्यः ॥ * ॥ शाखकायनिः ७ ॥ * ॥ शौभायनिः ।
शुभेत्यन्यः ८ ॥ * ॥ सुयामः । सौयामायनिः ९ ॥ * ॥ कौरवायनिः ॥ * ॥
शैतायनिः । शैतायनिरित्यपि १० ॥ * ॥ लौमिकायनिः ११ ॥ * ॥ गाङ्गा-

१ शिखा० B.; ०रथो ष शु० F.;
MSS. apparently शल्यका, cf. note ७.

२ कुभसीतलोमका E.; शुभः ०शी-
तलोमका D.—A. om. text and comm.

३ श्रीर इति० F., om. D.—Bū. has
उरस (var. l. उरश) & श्रीरस (var. l.
श्रीरश); Hem. चरश, श्रीरश & उरस;
Kās. V. ed. उरस (om. a.); श्रीरस (श्री-
रश MS. a.) & var. l. रस; Yajñ. उरस
& रस.—Cf. also उरसा(?) in §L 231.

४ सांज्ञायनिः B. (also Yajñ.); सां-
ज्ञायनिः D.

५ शैषायनिः B.; शैषायनिः D.

६ Thus also Kās. V. MS. a. (ed.
देवरथ); देवरथ F.; Hem. देवर ।
देवरथ । देवर । देवरथ ।

७ शाखकायनिः(?) B. D.; शाख-
कायनिः F.—Hem. l= शल्यका (or
०ख०); om. the others (for खल्यका s.
next §l.).

८ शुभेत्यन्यः D.—Hem. has शुभ and
शुभा; the other works only शुभ.

९ Cf. सुयामन् §L 231.—Bū., Yajñ.,
Hem. have only सुयामन्; Kās. V. ed.
सुयामन् and var. l. सुयामन् । MS. a.
सुयामा & सुयामन्.

१० कौरवायनिः । शैतायनिः । शैता-
यनिः D.; B. C. om. शैतायनिरित्यपि.
—Hem. (and Kās. V. ed. var. l.) शैत
only; the other works have neither
word.

११ लौमिकायनिः D.

यनिः । चन्त्रियवृत्तिर्गङ्ग इत्यन्ये^१ ॥ ० ॥ वारेण्यायनिः ॥ ॥ ॥ कैतवा-
यनिः ॥ ० ॥ तितल्लसापत्यं तैतल्लः । तस्य तैतलायनिः^२ ॥ २२८ ॥

ग्राम्यामिवोदन्यकौरव्यरूपा

वालानीलौ^३ वक्षकासत्वके च^४ ।

शाठ्यो यज्ञश्चन्द्रमा लङ्कवश्च

दक्षश्चोक्षा रुक्मगोकक्ष्यनन्याः^५ ॥ २३० ॥

ग्राम्यायणिः ॥ ० ॥ ग्रामिवायणिः ॥ ० ॥ औदन्यायनिः^६ ॥ ० ॥
कौरव्यस्य चन्त्रियस्य । कौरव्यायणिः ॥ ब्राह्मणवाचिनस्त्रिजेव तल्लुचि
च । कौरव्यः पुषः ॥ ० ॥ रौण्यायणिः^७ ॥ ० ॥ वालायनिः ॥ वाञ्छ इति
भोजः ।^८ बालशिक्ष इत्यन्यः ॥ ० ॥ नैलायनिः ॥ ० ॥ वाङ्मकायनिः^९
॥ ० ॥ खालकायनिः^{१०} । खलेत्यन्यः ॥ ० ॥ शट्सापत्यं शाव्यः । तस्य
शाव्यायनिः ॥ ० ॥ याज्ञायनिः ॥ ० ॥ चान्द्रमसायनिः ॥ ० ॥ साङ्ग-
वायनिः । साङ्गटम् अक्षन्तमित्यन्यः^{११} ॥ ० ॥ दाक्षायणिः ॥ ० ॥ औ-

१ नमा । नय । Hem.; D. om. from
चन्त्रियं.

२ ? Thus B. F.; तितिल* तैतिन*
तैतिलायनिः B. F.; तितल* तैतिल*
तैतिलायनिः C.—तैतल Bū., Hem.;
तैतिल Kāṣ. V. ed. (MS. a.); ति-
तिलस्य तैतिलस्य तैतिलायनिः Yajñ.

—? (X. pl. 163) तैतिलम्.

३ *रूपा* F.; वालानीली MSS.

४ वाङ्मका* D. E.; खलका च E,
cf. note १०.

५ दक्षश्चाक्षा* E.; दक्षशीषाक्ष-

वीकच* B. C. F.; रुक्मवीक* D. E.;

A. om. text and comment.

६ उदन्य Kāṣ. V., Hem.; उदच Bū.,
Yajñ.

७ [] also Bū., Hem.; Kāṣ. V. ca.
(MS. a. दय); [] Yajñ., cf. रुक्म.

८ इति च भोजः B. F.; बाल इति
श्रीभोजः (om. बालशिक्ष इत्यन्यः) D.—
[] । शिक्षा । बालशिक्षा । Hem.

९ All works read वक्षका (not वा*).

१० खालकायनिः F.—खलका Yajñ.
& (var. l. खला) Bū.; खलका & []
Hem.; [] Kāṣ. V. ed.; खलका (as
E) MS. a.

११ साङ्गवायनिः* C.; *साङ्गटमम्*
F.—Hem. has संक्षय; om. the others.

खायनिः^१ ॥ * ॥ रौद्रायनिः^२ ॥ * ॥ गौकल्यायनिः^३ ॥ * ॥ बन्धा-
याः ॥ बन्धायनिः ॥ विन्ध इत्यन्वः^४ ॥ २६१ ॥

ध्वजवदुत्थारण्याः^५ सुयामधैवरवसूरसारङ्गाः^६ ।

भौरिकिभौलिकिजाजलचैटयताश्चापि^७ शैकयतः ॥ २३१ ॥

ध्वाजवतायनिः । ध्वाजवत इत्यन्वः^८ ॥ * ॥ शौतथ्यायनिः ॥ * ॥
आरण्यायनिः^९ ॥ * ॥ सुपायः । शौपामायनिः ॥ * ॥ धैवरायनिः ॥ * ॥
वासवायनिः ॥ * ॥ शौरसायनिः ॥ * ॥ आरङ्गायनिः^{१०} ॥ * ॥ भूरि-
कक्षापत्यं भौरिकिः । तस्य भौरिकायनिः ॥ * ॥ भौलिकायनिः^{११}
॥ * ॥ जाजलिनोऽपत्यं जाजलः । तदपत्यं जाजलायनिः^{१२} ॥ * ॥
चैटयतायनिः ॥ * ॥ शैकयतायनिः^{१३} ॥ * ॥

१ शौषायणिः B. C. F.; उद्धा Hem.;
wanting in the other works.

२ ? रौद्रायणिः B. D.—Kās. V. ed.
var. I. रुद्रय (MS. a. रुद्र, and रुद्र for
रुद्र cf. note ७, last page); om. Bū.,
Yajñ., Hem. (cf. रुद्र same note).

३ गौकल्यायनिः F.

४ बन्धीयाङ्गाधायनिः । (om. विन्ध*)
D.; इत्यन्वे F.—Hem. has बन्धा & विन्धा,
the others neither [Kās. V. ed. has
var. II. बन्धु & आबन्धका].

५ उततथ्यारण्याः D. F.; उततथा-
रण्याः E.

६ सुयामधौवर* D.; सुयामधौव-
रवासवोरसारङ्गाः F.; धैरव* B.; धै-
वरवसूरसारङ्गाः E.; सूरङ्गाः B.; सूर-
रसारङ्गाः C.

७ ध्वाजयि* B. C. F.—A. om. text
and comment.

८ ध्वाजवतायनिः B. C. F.; ध्वाज-

वत इत्यन्वः D.; इति पृथगन्वः B. C.—
Kās. V. ed. has ध्वाजवत (var. I. ध्वा-
ज) MS. a. ध्वाजयत; Bū., Yajñ. वा-
जवत; Hem. ध्वाजवत & ध्वाजवत (!).

९ ? शौरण्यायनिः D. F.; om. B.—
आरण्या Hem.; wanting in the other
works; cf. आरङ्ग (आरङ्ग) next note.

१० ? आरङ्गायनिः MSS.—आरङ्ग Bū.
Yajñ., Kās. V. ed. (MS. a. आरङ्ग);
Bū., var. I. आरटव; Hem. आरङ्ग ।
आरङ्गा । आरङ्ग । आरङ्गा । (or *व* for
ङ्ग)—Cf. gl. 83 notes.

११ Yajñ. has: भुक्तिकक्षापत्यं भौलि-
किसस्य भौलिकायनिः.

१२ Hem. & var. I. Kās. V. ed. जाजल,
MS. a. जाजलि; om. Bū., Yajñ.

१३ शैकयतायनिः B.; शैकतायनिः
F.; शैकयनिः D.—Bū., Yajñ. have शौ-
[redacted]; Kās. V., Hem. शैकयत; but cf.
glokas 37 and 267.

चटकखरपशोखा लङ्कसंकृत्यनाद्या^१

मिमत्सुमतदुर्गवत्तदत्ताजलोहाः ।

नृणवदरकुमारस्तन्मन्त्रिनायकाशयाश्

चमसिश्कटदण्डिन्निन्धजालंधराश्च^२ ॥ २३३ ॥

चाटकायनः । चटकेत्यन्यः^३ ॥ = ॥ खारपायणः ॥ * ॥ श्रीपा-
यनः^४ ॥ = ॥ सांस्कृत्यायनः ॥ = ॥ सांस्कृत्यायनः । सुकृत इति भोजः^५
॥ * ॥ नटस्यापत्यं नायः । तस्य नाय्यायनः^६ ॥ * ॥ नैमतायनः । मित
इत्यन्ये^७ ॥ * ॥ श्रीमतायनः ॥ * ॥ दौर्गायणः ॥ * ॥ ब्राह्मदत्तायनः ॥ * ॥
आकायनः ॥ * ॥ लोहायनः । असोह इत्यन्यः^८ ॥ * ॥ नार्णायनः ॥ * ॥
वादरायणः ॥ * ॥ कौमारायणः ॥ * ॥ स्तान्मायनः^९ ॥ * ॥ चैवा-
[] ॥ * ॥ आयायणः ॥ * ॥ काश्यायनः^{१०} ॥ = ॥ चमसिनः । चा-
मसायनः ॥ * ॥ शकटमित्र भारचमः^{११} । तस्य शकटायनः ॥ = ॥
दण्डिनः । दण्डिनायनः ॥ * ॥ दन्धस्य । ऐन्धायनः ॥ * ॥ जालंधरा-
यणः ॥ जगंधर इति भोजः । जलंधर इत्यन्यः^{१२} ॥ २३३ ॥

■ *संस्कृतनाया B. C. K.; *ब्राह्म-
नायामिमुत् D.

१ इति लिंघः D.; [] पा-
नंधराय B. C. K.; A. om. text & comm.

३ चाटकेत्यन्यः B. C. K.

४ लोकायनः D.

५ सांस्कृत्यायनः । सुकृत इति^५ F.;
श्रीभोजः D.—? शंखत्वं or संस्कृतः; Bū.,
Hem., Kāṣ. V. ed. have सुकृत (MS. =
शंखकृत); om. Yajñ.

६ नाटस्यापत्यं F.; नायकः ना-
यः नाय्यायनः B. C. K.—? नाय var. l.
Kāṣ. V. ed.; also [] m. (besides नाय
& नाय्य); Hem. twice नाय; om. Bū., Y.

७ शिवतायनः । (om. मितः) D.—
Hem. has both; [] others om. मित.

■ असोहइत्यन्यं केचित्पठन्ति तन्मते
जालोहायनः Yajñ.; Bū., Hem., Kāṣ. V.
both; Hem. also असोह.

८ Hem. has both सोह & सोम; []
others [] सोनायन इत्यन्ये । Yajñ.

१० काश्यायनः B. C. K.

११ F. adds शकटः (?).

१२ ? जलंधर इति श्रीभोजः ॥ D.; वा-
जंधर इति भोजः । जालंधर इत्यन्यः F.;
जगंधरायणः । जगंधर इति भोजः ।
जालंधर इत्यन्यः B. C. K.—Hem. has
जगंधर and जलंधर; Yajñ. जालंधर
(comm. जालंधरायणः । जगंधरायण
इति भोजः); Bū. जलंधर; om. Kāṣ. V.
ed. MS. α.

कामुकीदुधरौ [] किंकलम्

न्यासको१ वालिशः पिङ्गरः पिङ्गलः ।

हंसकः कातलः काचलः काश्यपो

दाडपाद्याध्वराः शिंशपाहस्तिनी२ ॥ २३४ ॥

कामुकायनः । कामक इत्यन्वः३ ॥ * ॥ श्रीदुम्भरायनः । राज्ञा-
ख्यराजदत्तो४ नौदुम्भरिरिति स्यात् ॥ * ॥ [] ॥ * ॥ कै-
लायनः ॥ * ॥ त्यासकायनः५ ॥ * ॥ वालिशायनः ॥ * ॥ पैङ्गरायनः
॥ * ॥ पैङ्गलायनः ॥ * ॥ हांसकायनः ॥ * ॥ कातकायनः ॥ * ॥ काच-
कायनः६ ॥ * ॥ काश्यपायनः ॥ * ॥ दाडपायनः । दडम इत्यन्वः७
॥ * ॥ आद्यायनः८ ॥ * ॥ आध्वरायनः ॥ * ॥ शिंशपायनः९ ॥ * ॥ हा-
स्तिनायनः ॥ * ॥

कीर्तिनैषा चतुरेफिका सम्मिषीति वृत्तम् ॥ २३४ ॥

लिगुर्गुणधरामिनी१० ब्राह्मणस्थिरकाशलाः ।

अमिशर्मेतिशामुषपञ्चालाः सप्तललितकः११ ॥ २३५ ॥

१ ? Thus K.; त्वायको० B.; []
काको C.; त्वाको E.; त्वाको F.;
किंकलकाको D.

२ इन्द्रयाध्वरः B. K.; इन्द्रया-
ध्वराः E.; शिंशपा० B. C. K.; शिंशपा
E.; शिंशपा० D.; A. om. text & []

३ D. om. from कामक.—Hem. []
कामक; the others कामुक (कामकायन
इति केचित् Yajñ.).

४ राज्ञाका राजा C.; राज्ञाका
रा० F.; *राजावतः D.

५ Om. by [] other works.

६ Thus also Hem., Yajñ.; om. Bā,
Kāy. V.; Hem. [] कातक.

७ D. om. दडम०.—Hem. has both
words; Bā., Kāy. V. [] दडम; इन्द्र-
पातीति इन्द्रयस्य हांसपायनः । इन्द्र-
मशब्दं केचित्पठन्ति Yajñ.

८ अस Bā.; अस Yajñ.; om. Hem.,
Kāy. V.

९ All MSS. [] Y. make शिंशपायनः;
but cf. comm. on pl. 296; P. vi. 3, 1.

१० सिंशु० G. D. F.; सुवधरा० D.

११ *शर्मेतिशामुषा [] D. []; A.
[] text and comm.

लैंगवायनः^१ ॥ * ॥ श्रीगंधरायणः ॥ * ॥ आमिवायनः ॥ * ॥ आ-
श्वलायनः ॥ * ॥ सौरकायणः ॥ * ॥ आश्वलायनः ॥ = ॥ अग्निशर्मा-
यणः । अग्निशर्मन् वृषगण इति वामनः^२ ॥ * ॥ ऐतिशायनः^३ ॥ * ॥
आमुष्यायनः । मणपाठात् वक्ष्यन्तुक् ॥ * ॥ पञ्चालो ब्राह्मणगोचवा-
ची^४ । तस्य पाञ्चालायनः ॥ अत्रियवाचिनस्तु पाञ्चालः^५ ॥ * ॥ साप्त-
लायनः । सत्वज्ञ इत्यन्यः^६ ॥ * ॥ तैकायनः ॥ २२५ ॥

ऋग्वज्रवृषगणकाथाः^७ कैकरमुमनःशणाश्च वाजथ्यः^८ ।

क्रौट्टशलङ्क लोपे ब्राह्मणवाशिष्ठयोश्च कृष्णारणी^९ ॥ २३६ ॥

आर्गायणः^{१०} ॥ अग्निन्व इत्यन्यः । अग्न इत्यपरे^{११} ॥ * ॥ जाना-
यनः^{१२} ॥ * ॥ वार्धगणायनः ॥ * ॥ काव्यायनः^{१३} ॥ * ॥ कैकरायणः^{१४} ॥ * ॥

■ शैमवायनः C. F.—All the other works have लिम्.

२ Yajñ. has वृषगणे अग्निगणे वर्त-
मानोऽग्निशर्मन्शब्दो नडादौ बोधः ।
अग्निशर्मण अग्निर्गोपापत्यम् आग्नि-
र्मायण इति वृत्तिमतम् । यशरत्नमहो-
दधौ ■ वृषगणशब्दो नडादिरिति
स्थितं तदनुरोधोपाधुपगण इति प्रथमान्तं
बोध्यम् :

३ ऐतिशायनः D.

४ ब्राह्मणो गोचः C.; पञ्चालो गो-
चवाची ब्राह्मणः Yajñ.

■ पञ्चालः B. C. K.; याज्ञवाल्क्य D.

६ शाप्तलायनः (om. सत्वज्ञः) D.;
साप्तलायनस्तु सप्तज्ञ इत्यन्यः C.—Hem.
has both words; Bū, Kāṣ. V. सप्तज्ञ;
Yajñ. सप्तज्ञ (साप्तलायनः).

७ °काथाः E.; काश्थाः B. C. K.;
काश्थाः F.

८ °शणाश्च B. C. F. K.; शाणाश्च
D.; ■ वाक्यः E.

९ क्रौट्टशलङ्क D.; °वासिष्ठः B. C.
F. K. (cf. gl. 25); A. om. text and comm.

१० आर्गायनः (1) B. C. F. K.; आर्घायन
D. — अग्निदाध्यापकः कश्चिदाचार्यो
ऽप्युपचाराद्वक्तुं तस्य गोचापत्यम् आर्घा-
यनः । आर्गायण इति ■ वर्तमानः । तत्र
पदसंज्ञा मृग्या ॥ Yajñ.

११ D. om. fr. अग्निन्व; Hem. has all
three words; the other only अग्न (अग्नम्).

१२ Hem. has जनः; Kāṣ. V. ed. जन्त (1),
MS. a. जन्त; om. Bū, Yajñ.

१३ काव्यायनः B. C. F. K. (gl. 233).—
Bū, Yajñ., Kāṣ. V. ed. ■ and काव्य
(MS. = ■ । काव्य । काव्य । काव्य;
Bū, var. 1. काव्य); Hem. only काव्य.

१४ कैकरायणः C.; कैकरायणः F.—
Not given in the other works, exc. Hem.

सौमनसायनः ॥ * ॥ शाखायनः^१ ॥ = ॥ वाजसायनः^२ ॥ * ॥ कौट्ट-
कसू सोप इत्यन्ववर्षस्तेति शेषः । कौट्टायनः । शाखसायनः ॥ = ॥
कार्णायनो ब्राह्मणः । कार्ष्णिर्न्यः ॥ * ॥ राखायनो वाजिष्ठः । रा-
षिरन्यः ॥ * ॥ असोदाहरणानि ।

नाडायनि ग्रीह कहेह मा भूयारायनि सारव चारवः ।
विशोक माकायनि^३ मुञ्चकुञ्चासीञ्चायनी मासवराजमेति^४ ॥ १ ॥
किमेतिशायनसि^५ भीरसा तं सखीतिकायनतिकौतुकं मे ।
सधौपकायन्युपवाम सामकायन्यं लोकससाम भूपः ॥ २ ॥
साक्षाप्रसायन्युपसर्प^६ शाखसायन्यं काक्षविस्रमनेन ।
प्रतीक्षते तां पथि सैगवायनेद्याग्निश्मोषसि शर्मणे नः^७ ॥ ३ ॥
उत्तिष्ठ कासायनि^८ काक्षपायन्यागच्छ कासायनि को विस्रमः ।
वसाक्षसायन्यु कातसायनाः ॥ कातराक्षतिकातरासि ॥ ४ ॥
वीक्षस्व तैकायनि शंसकोऽयं शाखायनि कायुधवाकशासः^{१०} ।
प्रासायनि प्राक्षसमस्त्रिषोक्सास्त्रिषोक्नारायणभूमिपालः ॥ ५ ॥

॥ शाखायनः B. C. F. K. — Hem. also
wanting in the other works.

२ Bū, Kāṣ. V. ed. वाजस्य (cf. वायस्य
E; (in text); Hem., K. V. MS. a. वा-
जस्य; om. Yajū.

३ शाखायनि B. C. F. K. (cf. *śār*.
4); विशोक* राव एति F.

४ *राव एति F.; मुञ्चकुञ्चासीञ्चा-
यनी यसव* D.

५ *हेतिसायनसि D. — Yajū. has
only one *śārikā* : आकृतिमहोदधिति
वर्धमानः । दिङ्मात्रमुदाहर्यते । ना-

दायनी ग्रीह कदा सपत्नी चारायनी
चिरकदा त्रयीति । किमेतिशायनसि
भीरसा तं सखीतिकायनतिकौतुकं मे ॥
६ शाक्* B. C. F.; सां साप्त* D. ;
अपसर्प* C.

७ सैगवायनेद्याग्नि* B. C. K.; सैव-
वायनेद्या* F.; शर्मणे ॥ B. C. D.

८ कासायनि काक्षपा* B. C. K.

९ वसाक्षसायन्यु* D.; वसाक्ष-
सायन्यु* C.; चसाक्षसायन्यु* F.

१० सकको यं शाखायनी* साह; D.;
शाखायनी* B. C. K.; कायुध* C.

मैत्रायणायायणवाद्रायणायायणजायनजामयो वः^१ ।
 भुवेऽकरोहाहवने यदीशः^२ कर्ता ॥ दह्यायमिहावनीशः ॥ ६ ॥
 दास्यसि दासायनकिंकरेव त्वां कैकरायणभिराधयिष्ये^३ ।
 स्नां कैकसायनमुवायिनी ते मार्षायनीव ब्रज मां विहाय^४ ॥ ७ ॥
 जालंधरामिषपराश्व^५ दृष्टेवाजव्यपासालपराश्व भूपः ॥
 श्रीहस्तकौमारपराश्व^६ भूवादायन एषोऽद्य रसायनं वः ॥ ८ ॥
 द्वैपायनीतो भव सायकायन्युपेहि दौर्गायणि देहि मार्गम् ।
 तरस्य चैचायणि चाटकायनीदुम्नरायण्यमेति भोजः ॥ ९ ॥
 ॥ शाकटाचन्वटसि स्नानाभ्याम्^७ कर्णोषि तार्षायनि किं दृश्यो नः ।
 श्रीहायनीमाङ्ग्य अनुधानि स्नानायनि स्नास्यति तद्वितन्मः ॥ १० ॥
 ऐ कार्ष्णिकार्णायनिराखिराणायनादयो विप्रनृपर्वयस्नान्^८ ।
 मा ब्राह्मणायन्यवहेष्वेहामुष्यायणे^९ राजमिं विन्दमाने ॥ ११ ॥
 किं ब्राह्मदत्तायनि जीवमास्ते किं मैमतायन्यमितं^{१०} ब्रवीषि ।
 किं श्रीमतायन्यलमुग्गनास्त्वं किं खैरकायन्यवस्थितासि^{११} ॥ १२ ॥

१ *जायनजामयो नः B.; वाद्रा-
 यणायायनजामायनि कः प्रभावः C.;
 ॥ om. आयणा; वाद्रायणायाय^०
 D.; वाद्रायणा आया^० P.

२ कुवे^० तदभाय^० D.; दाहय ते
 यदीशः F.

३ दासासि प्रसायन^० स्वा D.; किं-
 करे च C.; कैकराय^० C. D.

४ द्वैपलाय^० मा विहाय C.; कैक-
 लायिन्य^० B. K.; कैकलाय^० मार्षायनी-
 यमुवमा वि^० D.; कैकलायिन्यमुवा-
 यिना^० F.; cf. also note ६.

५ १ जालंधरामिष^० B. D. E. F. (P जा-
 नधर^०); प्रवालरा^० C.

६ संहस्त^० F. (as ॥ the text, but cf.
 p. 280, n. 2; and आर्षायनी for आर्षा-
 यनी *ibid.* 7).

७ किं स्नानाभ्यां D.; स्नानाभ्यां ॥
 ॥ *रायना^० B. C. K.; राणा-
 यादयो^० F.; D. corrupt.

८ *अवहेष^० D.

१० पोषमास्ते^० B. C. K.; *जीवमासु
 *यमतं D.

११ खैरिकायन^० B. C. F. K.

दृशा किमाशामति चामसायन्त्येति किं वार्षगसायनीत्वम्^१ ।
 किमाध्वरायस्त्रनुबन्ध मुक्ता न कामुकायन्त्यनुवन्धतेऽस्याम् ॥ १२ ॥
 मा हांसकायन्त्यनुधाव हंसान् मा शंशपायन्त्यनुपशिश्रपे^२ स्त्राः ।
 मा पैकुंरायस्त्रनु पैकुंलायन्त्युपैहि दृष्टो मृपतिर्गन्धामः ॥ १४ ॥
 क्रौष्टायनि यावधनोऽयमध्वा श्रोत्रे न श्रीषायनि तेऽद्रिकोशः^३ ।
 यौगंधरायस्त्रपथेन मा माः किं नास्त्रिषायन्त्यसि नास्त्रिषेव ॥ १६ ॥
 मा हास्त्रिनायन्त्यनुपहस्तवास्याम् मा दास्त्रिनायन्त्यतिपक्षिता भूः ।
 मा दाण्डपायन्त्यनुबन्ध वैद्यं धिक्कारपायस्त्रतिनिस्त्रपासि ॥ १६ ॥
 आलतिगणोऽयम् । तेन च्छामप्रवृत्तयो ज्ञेयाः^४ ॥ २२६ ॥ इति
 नडादिः ॥

हरितगविष्ठिरमठराः^५ किंदासो मित्रयुः सृदाकुष ॥

वह्यस्कप्रतिबोधी निषादशबरी मृदाकुष^६ ॥ २३७ ॥

अजन्माद्धरितादेः फक्^७ । अज् विदादिपाठात्^८ । अतः
 मपि दर्शते ॥ * ॥ हारितः । हारितौ । हरिताः । तदपत्यं ग्रहणं
 हारितायनः ॥ * ॥ एवं गाविष्ठिरः । गाविष्ठिरायनः^९ ॥ * ॥ माठरः ।
 कश्चिद् गोपवनादिपाठं मन्वमानो माठरा इत्याह । माठरायनः^{१०}
 ॥ * ॥ कैदासः । कैदासायनः ॥ * ॥ मित्रयुर्मुनिः । तदपत्यं मैत्रेयः ।

॥ दृशा किमाशामसि चा^१ F.; *नी
 त्वं D.

२ शंशपायन्त्युप^२ MSS.

३ तैद्रिकोशः B.; ते त्रिकोशः C.;
 ते त्रिकोशः D.; तेऽद्रिकोशः F.

४ D. om. from आलतिगणो. Several
 words are not exemplified in the *karikās*.

५ *यतराः^५ D.

६ वह्यस्क^६ B.; वयस्क^६ शबरी^६ E.
 A. = text and comment.

७ फक् B. D. E.; *हरितादेर्वक्^७
 C. F.

८ अज् विदादि^८ B. E.; अज् वि^८ F.

९ गाविष्ठरः गाविष्ठरायनः B. C.

१० भतिरः । कश्चिद् माठरा इत्याह ।
 माठरायनः D.

नैषेधायनः^१ । वामनमतेनास्य पाठः ॥ * ॥ सार्दाकवः । सार्दाकवा-
यनः^२ ॥ * ॥ वाद्यस्कः । वाद्यस्कायनः ॥ वद्यस्क^३ इत्यन्यः ॥ * ॥
प्रातिबोधः । प्रातिबोधायनः ॥ * ॥ नैषादः । नैषादायनः ॥ अपत्य-
माने नैषादकिः ॥ * ॥ शायरः । शायरायनः ॥ * ॥ पार्दाकवः । पा-
र्दाकवायनः ॥ शकटाङ्गजस्तत्र सदाकुपूदाङ्ग ॥ मन्यते^४ ॥ २२० ॥

वध्योगविष्णुवृक्षौ रथीतरयन्तरार्कलूषाः स्युः ।

दुहिता ननान्दपुत्रौ गविष्ठिलो भूस्त्रियौ पुनः परतः^५ ॥ २३६ ॥

वाध्योगः । वाध्योनायनः^६ ॥ * ॥ वैष्णुद्वन्द्वः । वैष्णुद्वन्द्वायनः ॥
वृष्णिद्वन्द्विरित्यन्ये^७ ॥ * ॥ राथीतरः । राथीतरायणः ॥ * ॥ रा-
यन्तरः । रायन्तरायणः ॥ * ॥ आर्कलूषः । आर्कलूषायनः^८ ॥ आर्क-
लूष^९ इत्यन्यः । अर्कलूष^{१०} इति कश्चित् ॥ * ॥ एते गविष्ठिलशब्दस्य
सुवर्णितादिफणभाजो गान्धे शकटाङ्गजप्रभृतिमतेन^{११} ॥ * ॥ दौ-

१ नैषादयनः F.—? not K&g. V. iv. I, 104, nor Bō., Yajñ., Hem.

२ Thus all MSS.—For सुदाकु and पूदाकु Bō. has मुदाकु । सुपाङ्गु; Yajñ. मुदाकु । पूदाकु; ed. K&g. V. om. both; मुदाकु । सुपाङ्गु MS. a.—मुदाकु । पूदाकु । कोषिदेती हरितादेः प्राक् (in oldst) पठन्ति । तन्मते हरितादेरिभ इत्यायनश्च ॥ भवति ॥ Hem. [cf. सार्दाकव Bō.—R.]

३ ? वाद्यस्क B. C.; वद्यस्क D.—Bō., Yajñ., ed. K&g. V. give only वद्यस्क; Hem. only ॥

४ D. om. from शकटाङ्गज^५—On पूदाकु see note २.

५ * अर्कलूषा वृः C.; गविष्ठिलो B.; A. = text and comment.

६ Thus C. D. F. K.; वाध्योगः वा-
ध्योनायनः B.—? वाध्योना cf. sl. 166.
—K&g. V. ed. has वध्योष (MS. a. व-
ध्योग); Yajñ. वध्योगस्त वाध्योगः वा-
ध्योनायनः; Bō. वध्योन; Hem. वध्योम.
७ इत्यन्यः C.; ॥. om. from वृष्णि^८.
—Hem. has both; Bō. reads विष्णु । वृक्ष ।
८ आर्कलूषः । आर्कलूषायनः B. C.
९ आर्कलूष D.; अर्कलूष ६० F.;
अर्कलूषिति B. C.; अर्कलूष, corr. ०३
K.; cf. sl. 281.

१० अर्कलूष F.—Hem. only अर्कलूष;
the others अर्कलूष (Bō. var. I. अर्कलूष).

११ शकटाङ्गजवामनमतेन F.; शक-
टाङ्गजवामनमतेन suppl.] प्रभृतिमतेन
K.

चित्रः । द्युहितरः । दौहित्रायणः ॥ = ॥ नानाङ्गः । नानाङ्गरः । ना-
 नान्नायणः ॥ = ॥ पौत्रः । पुत्राः । पौत्रायणः ॥ = ॥ गाविष्ठिः ।
 गविष्ठिः । गाविष्ठिस्थानः ॥ = ॥ पौनर्भवः । पुनर्भवः । पौनर्भवा-
 यणः ॥ = ॥ परा चासौ स्त्री च । परस्त्री । तदस्या विदादित्वादभि-
 तत्संनियोगेन । परस्त्रियाः परस्त्र्येत्यनेन परस्यादेरे च । पारम्वः ।
 वज्रपु पारस्त्रियः । तदपत्यं युवा पारत्रवायनः ॥ = ॥ चक्राचार्येण
 यज्ञजोर्बहुव्यस्त्रियामित्यत्र^१ सूत्रेऽपत्यमात्र इत्येव बाध्या उत्सा^२
 इत्युदाहृतम् । रत्नमतिना तु हरितादयो गणसमाप्तिं यावदिति
 व्याख्यातम् । तन्मतानुसारिणा मथाद्येते किञ्च निबद्धाः ॥ २३८ ॥ इति
 हरितादिः ॥

अश्वयीवाचपलसुमनोमीषधूषाः पवित्राः

धर्म्यो वैत्याजुर्नगिरिवनाः^३ स्थान्तकाणौ विशालः ।

गोमी वाग्मिप्रहृतकितवाचक्रामोदपादाः^४

सर्जूरार्कस्वनशिवविदाः श्यामगोलाङ्काशाः^५ ॥ २३९ ॥

अश्वविदकुञ्जगर्गादिभ्यो ञ्फाञ्फञ्ज्यञ^६ इत्यनेन सतुभ्यो गोभ्यः
 पौत्रादावर्थे चत्वारः प्रत्ययाः क्रमेण भवन्ति ॥ = ॥ अश्वस्यापत्यं पौ-
 त्रादिः । आश्वायनः । आश्वायनाः ॥ विदादित्वादञ्जि^७ । आश्वः ॥ = ॥

१ यज्ञजोर्ब० F.; यज्ञजो ब० B.
 C. D. K.; but cf. P. ii. 4, 64 (where
 औत्साः औत्साः, because औत्तोत्ते); ? P.
 iv. 1, 83 vārt. 4; 86.

२ पवाद्या उत्सा F.K.; वाद्या उत्सा
 B.; वाद्या उत्सा C.; वहुया D.

३ Thus B. C. D. E.; पवित्रो F. (the
 other works have पवित्र).

४ धार्म्यो E.; धाम्यो B. C. F. K.;
 विश्वार्थुन० D. E.

५ वाग्मो प्र० MSS.; 'प्रहृतकित०'
 E.

६ सर्जूरार्कस्वन० B. F. K.; 'सिख०'
 E.; सर्जूरार्कस्वानशिव० C.; A. om.
 text and comment.

७ ञ्फाञ्फञ्ज्यञ B. C. F.; ञ्फाञ्ज्यञ
 K.; ञ्फाञ्ज्यञ D.

८ इजपि B. C. K.; विदादिजपि
 D.; not in vidādi, 243-4 (cf.
 तान्, page २८८, note २).

वैदायणः ॥ * ॥ चापलायनः ॥ * ॥ सौमनसायनः ॥ = ॥ धन्वायणः ।
 अस्योत्पादौ पाठोऽनन्तरार्थो^१ऽनपत्यार्थश्च ॥ एवमुक्तशब्दोऽपि ॥ * ॥
 धौसायणः^२ ॥ * ॥ पावित्र्यायणः ॥ * ॥ धार्म्यायणः^३ । धाव्येत्यन्यः ॥ * ॥
 विल्लीनां^४ चित्रियाणामपत्यं पौत्रादिः कुरुकोसलेत्यादिना स्थितिः ।
 वैश्वः^५ । तदपत्यं युवा । वैश्वायनः^६ ॥ * ॥ आर्जुनायनः । अथ वा-
 ङ्गादावनन्तरार्थः पाठः^७ ॥ * ॥ गैरायणः । गिरिचपल इत्यपरे^८ ॥ * ॥
 वानायनः । वत इत्यन्यः^९ ॥ * ॥ चान्तायनः ॥ * ॥ काषायायनः ॥ * ॥
 वैशालायनः ॥ * ॥ गोमिभः । गौमायनः ॥ * ॥ वाग्मिनः । वाग्मायनः
 ॥ * ॥ ग्राहतायनः ॥ * ॥ कैतवायनः ॥ = ॥ चाक्रायणः ॥ * ॥ रामोदा-
 यनः ॥ * ॥ पादायनः ॥ * ॥ खार्जूरायणः । खर्जूल इत्यन्यः^{१०} ॥ * ॥ आ-
 र्कायणः । अर्कस्त्रनेत्यन्ये ॥ खानायनः^{११} ॥ * ॥ शैवायनः ॥ * ॥ वैदायनः
 ॥ * ॥ श्मायायनः ॥ * ॥ गौसाङ्गायनः ॥ अपरे गोल । अङ्ग । इति
 चिह्नन्ति^{१२} ॥ * ॥ काशायनः । आकाश इति चन्द्रः ॥ २३६ ॥

१ अनन्तरापत्यार्थो Yajñ.

२ Besides धूम, the other works have also धूम which is also given in *kārikā* 7 on p. 242.

३ धार्म्यायनः B. C. F. K.; D. om. धाव्येत्यन्यः.—धर्म्य B., Yajñ.; धर्म्य & भास्वा Hem.; धर्म ed. Kā. V. (धाव्य MS. a.).

४ विल्लीनां D.

५ वः । ० F.; D. om. from कुरु.

६ B., Yajñ. have वैश्व; Hem., Kā. V. ed. वैश्व.

७ Cf. *śloka* 203.

८ गैरायणः B. D. K.; D. om. from गिरि.

९ G. om. from विल्लीनां चक्रियाः;

D. from वत.—Hem. has both words, the others neither.

१० F. — from खर्जूर°. — B., has खर्जूर (v. l. खर्जूर); Yajñ. खर्जूर; Kā. V. खर्जूर & खर्जूल; Hem. खर्जूर, खर्जूल & खर्जूल (B., Yajñ. have also खर्जूर).

११ अर्कस्त्रनेत्यन्ये । खानायनः B. K.; अर्कस्त्रनपत्ये आशानायनः C.; F. om. अर्कस्त्रनेत्यन्ये.—Hem. has अर्क । स्त्रन । अर्कस्त्रन ।; the others स्त्रन (Kā. V. MS. a. स्त्रन).

१२ गोलाङ्क° B.; गोलः कं चं च° C.; D. om. from चपरे.—B., Yajñ. have गोलाङ्क; Kā. V. ed. गोलाङ्क, MS. a. गोपाल; Hem. गोल । आङ्ग । गोलाङ्क ।

विश्वानरः पिङ्गलशूद्रकोत्सा-

तवस्फुटा धन्यगदश्रविष्ठाः ।

जनामवीक्ष्याः^१ खदिरो नमार्हे-

पिञ्जूरवस्ताः^२ सनस्रः पविन्दा^३ ॥ २४० ॥

वैश्वानरायणः । विश्वतर इति कश्चित्^४ ॥ * ॥ पैङ्गलायनः ॥ * ॥
शौद्रकायणः ॥ * ॥ श्रीत्सायनः ॥ आतवायनः ॥ उत्सातवेति भोजः ॥
॥ * ॥ स्त्रीटायनः^५ ॥ * ॥ धान्यायनः ॥ * ॥ गादायनः^६ ॥ * ॥ अवि-
ष्ठायाः^७ ॥ अविष्ठायनः ॥ * ॥ आनायनः । अस्य नडादित्वात्फणि^८ ।
अस्मिन्नञ् च यूनि विधेयः^९ ॥ * ॥ आम्नायनः ॥ * ॥ वैष्णायणः^{१०} ॥ * ॥
खादिरायणः ॥ * ॥ नामायनः ॥ * ॥ आर्हायणः ॥ * ॥ पैञ्जुरायणः^{११}
॥ * ॥ वास्त्रायनः ॥ * ॥ सानसायनः^{१२} ॥ * ॥ पविन्दायाः^{१३} । पा-
विन्दायनः ॥ २४० ॥

१ *वीक्ष्याः (or वीक्षाः) C. F. K.
२ *वास्ता B. (व MSS.; ■ Yajñ.)
३ पविद् B.C.K.; पविदाः E.; पवि-
दा । D.; cf. note १४. — A. om. text
and comment.

४ विश्वतर इति* C.; om. D.—Hem.
has both; the others विश्वानर only.

५ उत्सातवेति श्रीभोजः D.—Hem.
has all three.

६ On the स्त्रीटायन P. vi. I, 123,
Yajñ. remarks: स्त्रीटोऽयनं चक्षेत्रे
स्त्रीटायनः ग्रन्थान्तरम्.

७ गादायनः D. (not in text); Bō.,
Yajñ. have likewise गद् (cf. वन, वत,
n. २८२, n. ९); Hem. गद् om. Kā. V.

■ Thus also Hem., Kā. V.; अविष्ठ
Bō., Yajñ. doubtful.

८ पवि B. C. D. K.

९ अस्मिन् एभि भिविधेयः D.; अ-
स्मिन्नञ् च* B. K.; अस्मिन् यस्* F.

१० वैष्णायणः (or ष) B. C. F. K.;
तैष्णायणः D.—Hem. has वीक्ष; Kā.
V. ed. वीक्ष; om. MS. a., Bō., Yajñ.

११ पैञ्जुरायणः B.; पैजुरायणः D.—
Bō. has पिञ्जूर; Yajñ. पिञ्जूर; Hem.,
Kā. V. ed. पिञ्जूर; om. MS. a.

१२ सानसायनः C. — सनस्र Hem.;
the other works ■ this word.

१३ Thus Hem., Kā. V. ed.; पविद्
Bō., Yajñ.

रोहिणभरिडतभडिलाः^१ पुनभरिडलदासकानदुह^२ च ।

पुटकुटकुलखडभडिताः^३ प्राहृतचुपकितविशंपदुर्मनसः^४ ॥ २४१ ॥

रोहिणायनः ॥ * ॥ भाषितायनः ॥ * ॥ भाषितायनः^५ ॥ * ॥

श्रीनायनः^६ ॥ * ॥ भाषितायनः ॥ * ॥ दासकायनः^७ । पुपदासक

इत्यन्यः^८ ॥ * ॥ अमकुहोऽपत्यं पौत्रादिः । अमकुहम् । तदपत्यं

पुत्रा । अमकुहायनः ॥ स्त्रियामत इति । अमकुहीत्यन्यः^९ ॥ * ॥

पौत्रायनः ॥ * ॥ कौटायनः ॥ * ॥ कौटायनः^{१०} ॥ * ॥ क्षात्रायनः ॥ * ॥

भाषितायनः ॥ * ॥ प्राहृतायनः^{११} ॥ * ॥ श्रीपायनः ॥ * ॥ जैतायनः ।

स्त्रिव इत्यन्यः^{१२} ॥ * ॥ विविधं यं सुखं पातीति विशंपः । तस्य^{१३}

विशंपायनः ॥ * ॥ दीर्मनसायनः ॥ २४२ ॥

जडलतशङ्खप्राच्या धनवहमन्दा भवेक्षरे जातः ।

अथ भर्गस्त्रैगते स्यादाचेये शपो भरद्वाजः^{१४} ॥ २४२ ॥

॥ पुनभरिडतभडिताः E.; पुनरिण-
डित-विताः D.; *भरिताः B. F. K.;
*भरिताः C.; cf. note ५.

२ पुनभरिडत B. C. F. K.; पुनभरिड-
त E.; पुनभरिड D.; *दासका B. C. K.

३ पुटकुटकुल C.; पुटकुटकुल B.;
*पुटकुटभडिताः M. K.

४ प्रहृतचुप E.; प्राहृत । चुप D.;
क्विव for कित B. C. K.; क्विव F.; A.
ms. text and comment.

५ ? भाषितायनः B. F. K.; भाषिता-
यनः C.; भाषितायनः D.—The other
works and *kārikā* 14 have भरिडत (be-
sides भरिडत, भरिडत, and भरिडत).

६ ? Hem. has पुन; the others omit
this word (Kāy. V. ed. par. 11, पुन, पुन).

७ दासकायनः C. K.

८ D. om. from चुप.—Hem. appa-
rently चुपदासक; the others चुप (Kāy.
V. ed. has चुप). दासक.

९ अमकुहो न्यः C.; अमकुही न्यः
K.—अमकुहोति नर्गादियमन्तालोचि य-
ज्ञोऽसंभवेन सामर्थ्याभूत्ययम् । अम-
कुहो पुत्रापत्यमानकुहायनः । Yajñ.

१० कौटायनः D.

११ ? प्राहृतायनः D.; cf. प्रहृत sl. 239.
—Bā., Yajñ. have प्रहृत and प्रहृत;
Hem. only प्राहृत; Kāy. V. only प्रहृत.

१२ श्रीपायनः । स्त्रिव F.; श्रीपायनः
B. C.; D. om. from स्त्रिव.—Hem. has
क्विव, स्त्रिव, & स्त्रिव; the others कित.

१३ D. om. from विविधं.

१४ A. om. text and comment.

आद्यायनः ॥ * ॥ आतायनः ॥ = ॥ शाङ्खायनः ॥ विदादितादग्नि
शाङ्खः । गर्गादितादग्नि^१ शाङ्खः । कुम्भादितादग्नि^२ शाङ्खा-
यन्यः ॥ * ॥ ग्राध्यायनः ॥ * ॥ ध्वानायनः ॥ * ॥ वाहायनः ॥ * ॥
भान्दायनः^३ ॥ * ॥ आतायनः । पुमांसेत् ॥ अन्यथा आताया आतेयः
॥ * ॥ भार्गायणः । चैगर्तसेत् । भार्गिरन्यः ॥ * ॥ ग्रापायनः । भारद्वा-
जायनः^४ । आनेयसेत् ॥ ग्रापिर्भारद्वाजस्यान्यः ॥ * ॥ एत आविवा-
चकाः ॥ अस्योदाहरणानि ।

अथैव वातएवतएवभीकवातखवातएवभिकप्रियाणि^५ ।

आध्यायनाध्यायनसेवितानि शुचीनि विप्रापुष्टिनाम्यगच्छत् ॥ १ ॥

पीठाध्यायनासेषु पुटान्मृजन्तो वेदायना वेदभुदीरयनाः ॥

आध्यायनाः आनिभृतोऽस्य चेतः शाङ्खायनाः शङ्खभृतश्च अङ्गुः^६ ॥ २ ॥

पैवायणार्हायणरौहिणायनार्कायनन्यसप्तमित्युक्तेषु ।

पादायनासप्तदशविषयः^७ चाक्रायणेज्जेतु पदं च चक्रे ॥ ३ ॥

श्रीसायनैरत्यमिहोत्पत्तिः काशायनैः^८ काशकुशं कुनन्तिः ।

स्नानायनैः स्नानमनुकृण्वन्ति^९ पैत्रायणैर्गन्धमुदं च सेवे ॥ ४ ॥

१ * यष्टि F.

२ * यष्टि B. C. D. K.

३ भाद्रायनः C. D.; om. B.—Not in the other works.

४ The other works have also आनेय भरद्वाजे (cf. also आनेयायन in *śākhā* 13).

५ अथैव वातंवातंतदमेव पाराश-
र्यं अभिकप्रियाणि C.; *भीका वा-
तंतदवातंतदतिवाप्रियाणि F.; D. om.
the first stanza, but numbers २ to ५४.
The first half-couplet appears to refer

to वर्गादि; on वातच्छी. वातच्छी cf.
xl. ■■ comm.

६ अचौर्भवन्तो वेदायना वेदभुदी-
रयतः । D.

७ शंसकृतश्च B. C. K.; शंसकृतश्च^०
F.; *शाखायना शंसकृतश्च अङ्गुः D.

८ वादायनासप्त^० D.

९ आसायनैरत्य^० C.; उसायनै-
भक्तमिहोत्पत्तिः D.; *आसायनै B. C.

१० स्नानायनस्नानमनुकृ^० B. C. K.;
*अनुकृण्वन्ति F.; अनुकृण्वन्ति D.

धार्म्यायणं धर्ममृषो जपन्तं वाग्मायनं वाग्मितसं धञ्जुषि ॥
 गोमायनं गोमिनमेष साम धान्मायनं धन्ममयावमेने^१ ॥ ५ ॥
 वैश्यायणं वीर्य विशालवशा ननाम नामायेनमायतासः ॥
 अदुर्मना दौर्मनमायनं स महामनाः सौमनसायनं च ॥ ६ ॥
 धौमायनं^२ सोऽध्वरधूमशुभ्रं धौवायणं ब्रह्मपरायणं च ।
 ग्रामायनं ग्रामलकण्डभक्तं काणायनं काणभुजं च भजे ॥ ७ ॥
 शैवायने शैवमतानुकूले कौलायने कूलकुटीरभाजि ।
 कौटायने धान्यकुट्टिकृष्णौ वासायने वासत वासनं सः^३ ॥ ८ ॥
 गीर्भङ्गा गीरायणमुद्गिरन्तं जातायनं जाततदर्थबोधम्^४ ।
 धान्मायनं^५ सध्वनिदत्तचित्तं जाडायनं ध्यानजडं प्रपेदे ॥ ९ ॥
 भक्त्यानुबुद्ध्यायनमेष नतार्जुनायनं वार्जुनतुल्यकीर्तिः ।
 वैश्यायनं चोपजगाम वैश्यायनरायणं विम्वजनीनवृत्तिः ॥ १० ॥
 नाविष्ठवैशाखपरी कराभ्यां पावित्रपाविन्दपरी गिराच ।
 खार्जूरपैन्धूरपरी तु शयन्मूर्धाभिविक्तोऽनमदायनौ सः ॥ ११ ॥
 वैशंपयौलाहपरी च तौ तान् खाद्यातवप्राद्वतदासकेभ्यः^६ ।
 रामोदतः कैतवखादिराभ्यां स चापलाहाचपलौ ववन्दे^७ ॥ १२ ॥
 विहान्मुदं को^८ न बभार भारहाजायनं राजनि वन्दमाने ।
 आचेष मौमीत्यभिधाय तचाचेषाचणं^९ वाक् विपर्धयेण ॥ १३ ॥

१ धान्ममयावमेने D. F.

२ Cf. page २८२, note २.

३ वासनं सः G.; वासनां सः D.
 [वास or वस does not occur in the text;
 we should probably read वासायने
 here].

४ गीर्भङ्गा B.; गीर्भङ्ग D.; गी-
 रायण B. C. F. K.; जाततदर्थ B. C.

५ धान्मायन B. C. F.; धान्मायन D.;

सध्वनिदत्तचित्तं B. C. D.

६ ० प्राद्वत D.; ० प्राद्वत B. C.;
 दासकेभ्यः B. C. F. K.

७ ॥ चापली विवतन् नृवदे G.; ॥
 चापलाहाचपली B.; चापलाहाच-
 पली F.

८ विहान्मुदं B. C.; विहान्मुदको D.

९ Cf. page २८५, note ४.

स भाङ्गिताङ्गाङ्कितभाङ्गिलाभ्यां नन्दायनाभ्याङ्किलतश्च भूपः ।
शापायनं शापिमघेह भार्गि भार्गायणं चैव नमस्कार^१ ॥ २४ ॥
२४२ ॥ इत्यन्यादिः ॥

विदोर्वेकिदभैकिलातधेनु-

विश्वानरा भाजनकायपी च^२

अश्ववतानः प्रियकोपमन्यू

हर्म्यनिन्दू कुशिकर्तभागौ^३ ॥ २४३ ॥

अश्वविदेत्यादिना यौचादावपत्ये ॥ अभवति ॥ * ॥ विदस्त्रापत्यम् ।
वेदः । वेदो । विदाः ॥ * ॥ और्वः ॥ * ॥ केदर्मः । कीदर्म इति शक-
टाङ्गनः^४ । विदर्म इति भोजः ॥ * ॥ कैसातः^५ ॥ * ॥ धेनवः । अश्व-
विषयनः । उत्सादो तु प्रत्ययप्रसवगत्यादिवाचकः^६ ॥ * ॥ विश्वानरः^७
॥ * ॥ भाजनः । तानम इत्यन्यः^८ ॥ * ॥ कायपः ॥ अथ । इन्द्रजः
सप्तमः कायपानाम्^९ इत्यञ्जः सुक् कस्त्राञ्ज भवति । आमान्येनापत्या-

■ A number of words in the text are not exemplified in these *kārikās*.

२ * कायपी च B. C. F.; भाजनकायपी च D.

३ * कर्तुभागौ D. E.; A. om. text and comment.

४ * और्व इति शा^१ B. C. K.; कवी-
दर्म^२ F.; om. D. — * केदर्म इति श्री-
भोजः D. — किदर्मस्य केदर्मः केदर्मो कि-
दर्मोः । विदर्म इति शकटाङ्गनः । वि-
दर्म इति भोजः Yajūṣṭv.; Bū. has
किदर्म (var. I. कन्दर्प); Hem. कीदर्म;
Kāp. V. ed. MS. = किदर्म.

■ Bū., Hem., have किसातः Yajū.

किरात (किसात इति केचित्); Kāp. V. MS. a. किरात, ed. किसातय (1) and var. I. किसात.

६ प्रत्ययप्रसवः^३ B. — उत्सादो तु अश्व-
प्रसूतिकावचनः Yajū.; cf. §L 354.

७ विश्वानरः B.; D. om. from कि-
सातः.

८ * भाजनः । भवनाः ॥ D.; * इति
केचित् F. K. († भावनम् ॥ C. — Hem.
om. both; the other works have भाजनः;
Bū., Yajū. also भोजकः; Kāp. V. MS. a.
भोजन (om. ed.).

९ अवेदः सप्तमका^४ D.; अवेद-
स^५ F.; Kāp. V. iv. 1, 104, where इन्द्रमूः^६.

भिधानं चक्षणा सिद्धिर्भविष्यति । तस्येदं विवक्षायामणा वा सर्वेषा-
मपि हि पितरः काश्यपा अभेदोपचारात् । यथा वसुः । मण्डुः ।
समक इति ॥ * ॥ आश्यावतानः । आश्यावतानाः^१ ॥ * ॥ ग्रैषकः । पि-
यकेत्यन्यः^२ ॥ * ॥ औपमन्थवः ॥ = ॥ हार्यशः ॥ = ॥ वैन्दवः ॥ * ॥ कौ-
शिकः । यथा ।

कौशिकेन च किल शितीश्वरो राममभ्यरविषातशान्तये^३ ॥
आर्तभागः ॥ २४२ ॥

आर्ष्टिवेणभरवाजापस्तम्बाः^४ पुनस्तथा ।

शरदास्तम्बकी शिषुः^५ कुचवारश्च^६ कीर्तिताः ॥ २४४ ॥

आर्ष्टिवेणः ॥ * ॥ भारवाजः ॥ * ॥ आपस्तम्बः ॥ * ॥ शौनकः ॥ * ॥
शारदतः ॥ * ॥ शरत्तकः । शरत्तकाः ॥ शरत्तक इति^७ वामनः ॥ * ॥
शैषवः । शैषवाः^८ ॥ * ॥ कौचवारः ॥ कुचवार^९ इति वामनः ।
कुचावर^{१०} इत्यन्यः ॥ * ॥ नोपवनश्चामाकश्चापर्वश्चामकास्तु^{११} नो-
पवनादेर्विदायनगर्गणत्वाद्ब्रूयाः ॥

१ Kāṣ. V. MS. a. reads 'अश्यावतान' । अश्या-
तान, cf. p. २८९, ८.

२ Om. D.—Hem. has शिष्यक and
शिवक; the others शिष्यक only.

३ Linghuv. 11, 1.

४ आर्ष्टिवेण^० E.; A. om. text & com.

५ शिषु D. C.; शिषू E.; शिष्य D.

६ Thus B. D. F.; कुचवारश्च C.;
कुचवारश्च E.; cf. n. १० and sl. 353.

७ ? शौषवः । ८ ? शिवक इति
D.; cf. *goparandī*, sl. 35.—Kāṣ. V. ed. has
शामक, शरमाक, श्रापर्व, and var. II.
शंवक, श्रायक; MS. a. only शामिका
and श्रापर्व; Hem. श्रापर्व and twice

शामाक; Bṛ., Yajñ. श्रापर्व, श्रापर्वि,
शामाक, शमिक, and श्रमाक [शमिक
(श्रमाक इत्यन्ये) Yajñ.].

८ शौषवाः D.; शिष्यवः F.; cf. *go-
parandī* sl. 35.

९ ? Thus Kāṣ. V. ed., MS.; and
Bṛ., Yajñ.; also eds. Pāṇ. iv. 3, 84;
कुचावर F.; कुचावर B.; कुचावर K.
and Hem.; कुचाच C.; D. om. from
कुचवार to इत्यन्यः.

१० Thus K.; कुचावर B.; कुचावर
F.; कुचावर C.; D. cf. n. ९ [? कुचावर
as Hem. n. ९].

११ C. om. श्रमाक (suppl. by K.).

अविवाचिभ्यश्च अयसि शस्त्रे । अष्टिवेषाश्चिवायसि । अनुविवा-
चिभ्योऽदन्तोभ्योऽत इजि । तदन्तोभ्यो^१ऽसि ॥ परस्त्रिया अयको ढसि^२
च पाठः ॥ २४४ ॥ इति विदादिः ॥

कुञ्जवृक्षशुभस्कन्दलोमस्कम्भाः शटो गणः ।

भस्मशङ्खविपाशश्च मुण्डा शाकश्च कीर्तिताः^३ ॥ २४५ ॥

अयविदेत्यादिना पौत्रादावपत्य इभ्यः फञ्^४ भवति । तत्संनि-
योगेन फञ्मातादस्त्रियामित्यनेन^५ स्वार्थे अय ॥ = ॥ कुञ्जशापत्वं
पौत्रादिः । कौञ्जायन्यः । कौञ्जायन्यो । कौञ्जायनाः ॥ = ॥ ब्राह्मा-
यन्यः ॥ = ॥ शौभायन्यः । इभ्य इति भोजः^६ ॥ = ॥ स्कान्दायन्यः ।
स्कन्ध इत्यन्ये^७ ॥ = ॥ लौमायन्यः । केचित्तोमान्तस्यैव मन्यन्ते न लोमः ।
तस्मात् श्रीकुलोमायन्य इत्यादि^८ ॥ = ॥ स्कान्धायन्यः । स्कन्ध इत्यपरे^९
॥ = ॥ शाटायन्यः^{१०} ॥ = ॥ गणायन्यः ॥ = ॥ भास्मायन्यः । भस्मेत्यन्यः^{११}
॥ = ॥ शाङ्खायन्यः ॥ = ॥ वेपाशायन्यः ॥ = ॥ शौक्यायन्यः ॥ = ॥ शा-
कायन्यः ॥ = ॥ असौदाहरणानि ।

॥ अइतेभ्यो C.; cf. P. iv. 2, 112.

२ ? ज्याहो ढसि B.; *स्त्रियाभ्यां हो
ढसि C.; ज्याहा ढसि* F. [? cf. P. iv.
1, 1 (स्त्रीभ्यो ढक्) & pl. 225; (hari-
tādi, pl. 238)].

३ A. om. text and comment.

४ ? यञ् B.; यञ् F.; पत् C.; यञ्
D.; ? फञ् K. [Pāṇ. चङ्].

५ यञ् B. C. (K.); यमतादस्त्रिया-
मित्य* F.; यप्तातादस्त्रियामि* D.—
cf. P. v. 3, 113.

६ ? Thus D.; शुभइति* B. C. F.;
श्रीभोजः D.—Bū., Yajñ. have शुभ;

Hem. शुभा; Kāṣ. V. ed. शुभ (var. l.
शुभा); MS. = & var. l. ed. शुभया.

७ स्कन्ध Bū., Kāṣ. V. ed.; स्कंध MS.,
Kāṣ. V. =; स्कंद (स्कंध इत्यने) Yajñ.

८ श्रीकुलोमायन्यः* B.; D. om. fr.
केचित्तोमान्त*; Yajñ. same = here.

९ ? Thus B. C. F. K.; D. om. from
स्कन्ध. — The other works have (Vardham. स्कन्धा?).

१० शाकटायन्यः F.—Hem. शट, the
others शट; Kāṣ. V. ed., MS. & have
शाकट besides शाख and शट.—cf.
kārikā 3.

११ Om. D. (& the other works).

ऐशान कुञ्जानुपसृत्य^१ कौञ्जायन्यादयोः^२ यद्विधधूवधूवः^३ ।
 कौञ्जायनाः पार्थिवकुञ्जरं तं नाभायनायाति कुतूहलेन^४ ॥ १ ॥
 शाङ्गायनाः शङ्खकशोभिहस्ता^५ भास्त्रायना भास्त्ररश्मेभासः ।
 नाशायना नाशपतत्रतस्त्राः शाकायनाः शंकरभक्तिभाजः ॥ २ ॥
 शौल्यायना मार्जनकर्मशौल्याः शाटायनाः शायविहीनवाचः ।
 स्त्राभायनाः स्त्राभितमस्तथास्त्राः शौभायनाः शोभनवस्तुवाचः ॥ ३ ॥
 स्त्रान्दायनाः स्त्रान्दमहोत्सवं वैयाशायनाः^६ पात्रभृतोपमेयम् ।
 मिथीकुलीमायनमौकुलीमायन्य^७ तमाशोकम् ॥ त्रिमायुः ॥ ४ ॥
 १४५ ॥ इति कुञ्जादिः ॥

गर्गो वत्सविरोहितौ शटशकप्राचीनयोगावटा

धूर्तः शङ्खधनंजयाज्जयमसा विश्वावसुः संकृतिः ।

वृक्षागस्त्यपुलस्तिवल्गुकलिता मन्तुर्मनायी लिगुः

मूनुर्लोहितकन्यकौ शुबलतू मण्डुर्जिगीषुस्तनुः^८ ॥ २४६ ॥

गर्गादेरन्धविदेत्यादिना चम् ॥ * ॥ गर्गस्थापत्यं पीवादिः । गार्ग्यः

॥ * ॥ वात्स्यः ॥ * ॥ वैरोहित्यः ॥ * ॥ श्राव्यः ॥ * ॥ शाक्यः ॥ * ॥ प्रा-
 चीनयोग्यः^९ ॥ * ॥ आवन्धः ॥ * ॥ धौत्यः ॥ * ॥ शाङ्गः ॥ * ॥ धार्म-
 जस्यः ॥ * ॥ आण्वः ॥ * ॥ शामस्यः ॥ * ॥ वैश्रावस्यः ॥ * ॥ सांकृत्यः^{१०} ॥ * ॥

१ पशतकुञ्जा* F.; पशतकुञ्जानु-
 पमेत्य D.

२ इद्वि* B. C.; *वधूवनायः C.;
 *वधूः वधूयः । D.

३ कुञ्जरतः* F.; नाभयनायाति* D.

४ शाखक* B. C. K.; शाखिक* F.;

५ D.; *भास्त्रायना* B. F.

६ *महोत्सवं वि* C.; वैयाशायना
 B. C. F. K.

७ मिथीकुलीमा* F.; मिथीकुली-
 मा* D.; B. om. the last two kārīkās.

८ पशुर्वि* E.; A. B. om. text and
 comment.

९ प्राचीनयोग्यः C. D. K.

१० शांकृत्यः D.

वाच्यः ॥ * ॥ आगच्छः ॥ * ॥ पुनस्तेः । पौनस्यः ॥ पुनस्त्य इत्यपि
प्रकृतिरस्ति । तस्याप्युच्यते पौनस्त्यः स्थात् । परं^१ पुनस्तिबन्धस्य यम-
भावे रूपान्तरमनिष्टं स्थात् । आदौ ॥ विशेषः । यमनात्स्त्रियां
पौनसी । पौनस्त्यारघनी । यमनास्य पौनस्येव स्थात् । यङ्गु यम-
नास्य पुनस्त्यः । यमनास्य पौनस्त्याः^२ ॥ * ॥ वास्तव्यः ॥ * ॥ भान्तव्यः
॥ * ॥ मानाव्यः । पाठवरमर्थ्यास्य स्त्रीनिविट्तिः ॥ * ॥ सौमव्यः^३ ॥ * ॥
सौमव्यः ॥ * ॥ सौहित्यः ॥ * ॥ कान्तव्यः । ॥ * ॥ इत्यव्यः ॥ * ॥ सौम्यः^४
॥ * ॥ सारतव्यः ॥ * ॥ मारव्यः ॥ * ॥ जैनीव्यः ॥ * ॥ तागव्यः ॥ २४६ ॥

तखडोलूकवतखडभूमशकलाः कखडल्लया^५ कुरिडनी

गोकक्षैकरङ्गणा^६ वृषगवाः स्थूरारराकाकताः^७ ।

गोलन्दानडुहौ^८ तरुक्षभिषजौ कृष्णोऽलिगुः पिङ्गला^९

पूतीमाषसुलाभिनी कुरुकतः शङ्कुस्तिथिषैकलूः^{१०} ॥ २४७ ॥

१ पुं C. K.

२ पुनस्त्य इत्यपि प्रकृततरनाथ ।
तस्यापि नर्नादित्ये पुनस्तिबन्धस्य पाठ
एवोपलभ्यम् । अत एव रामायणादौ
रावणे पौनस्त्यपदं प्रयुज्यमाणमुपपद्यते
न च पुनस्तिपदेन तस्योपपत्तिरिति वा-
च्यम् । पुनस्त्योऽयमव्ययत्वमव्ययस्य ॥
इतिर्भुवि ।* (Bhāg. P. 4, 1, 36) यद्यपि
पुनस्त्यस्य अवितादपि पौनस्त्य इत्येव
स्थात्तथापि यमभावे रूपान्तरमनिष्ट-
मापद्यते । तथा हि यमंतस्य स्त्रियां पौ-
नस्त्यायनी । यमंतस्य तु पौनसीत्येव ।
यङ्गुपत्येन यमो कुक्षि पुनस्त्याः ।
अथयस्य यमभावात्पौनस्त्या इति वि-
भावनीयम् । Yajñ.

३ सौमव्यः D.; सावित्रव्यः C.

४ 7 C., orig. K. (corr. केषुच or
कषुच); केष F.; — D.; कषुच and
Bo., Yajñ., Hem., Kāp. V. ed. (कषुच । कषुच a.).

५ 7 स्त्रीव्यः C.—Hem. कुच; the other
works omit — word and कतु.

६ केषुचवा C. D.; केषुचवा E. F. K.

७ * वृषगवा F. K.; वृषगवा C.

८ स्त्रीरा C.; रराका कतः D.; कुच-
कषुचूरा रराकाः कताः E.

९ मोलुन्दानडुहौ वरुच C. F. K.

१० पिङ्गलः D.; पिङ्गलः E.—Bo.,
Yajñ., Hem., Kāp. V. ed. have पिङ्गल,
MS. a. पिङ्गल.

११ A. B. om. text and comment.

ताण्ड्यः । तड्डिमिति^१ कश्चित् ॥ * ॥ श्रीलूक्यः ॥ * ॥ वातण्ड्यः ।
 शिवादिपाठादपि । वातण्ड्यः ॥ * ॥ धौम्यः । पुधिष्ठिरमन्त्री । यथा
 कादम्बर्याम्^२ । धौम्य इवाजातश्चोः ॥ * ॥ शाकण्ड्यः ॥ * ॥ का-
 यः^३ ॥ * ॥ कौण्डिन्यः ॥ * ॥ गीकण्ड्यः ॥ * ॥ ऐक्यः ॥ * ॥ राहगण्ड्यः^४ ।
 रहोगण इत्यन्यः ॥ * ॥ वार्धगण्ड्यः ॥ * ॥ स्त्रीर्यः^५ ॥ * ॥ राराण्ड्यः ।
 अरराकेत्यन्यः^६ ॥ * ॥ काण्ड्यः ॥ काण्ड्यश्चासौहितादित्वाङ्गायनि
 काण्ड्यायनी । गौरी । अविपल्याकारत्वादर्थवृद्धा नार्थपि ॥ * ॥ गौ-
 ण्ड्यः^७ ॥ * ॥ आनकुण्ड्यः ॥ * ॥ ताडण्ड्यः^८ ॥ * ॥ भैवण्ड्यः ॥ * ॥ काण्ड्यः
 ॥ * ॥ आशिगण्ड्यः ॥ * ॥ पैङ्गण्ड्यः ॥ * ॥ पौतीमाण्ड्यः । पूतिमाष इति
 भोजः^९ ॥ * ॥ सौलाण्ड्यः । सुलोभिन्निति^{१०} वामनः ॥ * ॥ कीर-
 काण्ड्यः^{११} ॥ * ॥ शाकण्ड्यः ॥ * ॥ तैतिण्ड्यः ॥ * ॥ ऐकण्ड्यः ॥ २४७ ॥

चुलुकचणकमङ्गुः शर्कराक्षामिवेशी

चिकितकुटिलदल्भाः पिप्पलूतृक्षकक्षी^{१२} ।

१ तड्डिमिति C.; तड्डिमिति D.—
 Hem. तड्डिम; the others तण्ड्य.

२ F. Calc. (1849) p. 49, 20.

३ कायः C.; कायः K.; काय (i.e.
 काण्ड्यः?) D.; काण्ड्यः F.—Hem. कण्ड.

४ राहगण्ड्यः C. F. & corr. K.; राह-
 गण्ड्य इत्यः D.—Bh., Kās. V. ed., Yajñ.
 have राहगण्ड्य; Hem. रहोगण्ड्य.

५ स्त्रीर्यः C.—सूरा Bb., Yajñ.; स्त्रीर्य
 Kās. V. ed., सूला MS. a.; सूरा Hem.

६ Bb. has अररक (var. I. अदरक);
 Yajñ. अरराक (or अका) । [राराक
 इति केचित्]; Kās. V. ed. अररक.
 MS. a. अरका; Hem. अरराका.

■ Thus D.; श्रीलूक्यः C. F. K.—Bb.,

Yajñ. गौण्ड्यः; Hem., Kās. V. ed. गो-
 ण्ड्य, MS. a. गौण्ड्य; cf. *kārikā* 13 on
 pl. 252.

८ वाडण्ड्यः C. K.; वाडण्ड्यः F.

९ पूति इति C.; श्रीभोज्यः D.—
 The other works (and *kārikā* 13) give
 पूतिमाष (यूतीमाष इत्यन्ये Yajñ.).

१० सुलाभिन्निति D.; सुलाभिन्नि-
 ति C. F. K.—Kās. V. ed. has सुलोभिन्न,
 MS. a. सुलोहित; Bb., Yajñ. सुला-
 भिन्न (सुलाभिन्न(I) Yajñ.) & सुलोहित;
 Hem. twice सुलाभिन्न

११ कीरकाण्ड्यः D.; cf. pl. 164.

१२ चिकितकुटल C. K.; दक्षीपि-
 प्लु C.; दल्भापि E.; कक्षी C. E.;
 पिप्पलूतृ K.; पिप्पलूतृ F.; गुण्डकाः
 D.

महितमुसलरेभाः^१ शशिडलोवधौ च गगदुर^२

विदभृदभयजाताविन्दहूतिसिरी च^३ ॥ २४६ ॥

पुलुकचचकाभां पुत्रो मङ्गुः । पुलुकचचकमङ्गुः ॥ चोपुष्यः^४ ॥ * ॥
 चापक्यः ॥ * ॥ माङ्गुष्यः ॥ * ॥ शार्कराष्यः ॥ * ॥ शशिवेष्टः ॥ * ॥
 चेकित्यः^५ ॥ * ॥ कौटिकः^६ ॥ * ॥ दारुष्यः ॥ * ॥ पैप्पल्यः^७ ॥ * ॥
 तार्ष्यः । गदुरः ॥ * ॥ काष्यः^८ ॥ * ॥ माहित्यः ॥ * ॥ मीयक्यः ॥ * ॥
 रीभ्यः^{१०} ॥ * ॥ शशिक्यः ॥ * ॥ चोपुष्यः^{११} ॥ * ॥ माङ्गुष्यः^{१२} ॥ * ॥
 वेदभृत्यः । अथ यौचादौ चम् तस्य सुषि । विदभृतः । अभिजिदा-
 दावधीतस्य^{१३} विदभृच्छब्दस्वापत्यमात्रे चम् तस्याधि । वेदभृताः ॥
 विद्वन् साहसिकान् वभातीति विद्वभत् तस्य वेदवध इत्यन्वः^{१४} ॥ * ॥
 आभयजात्यः ॥ आभयः । जात्य इत्यन्ते^{१५} ॥ * ॥ ऐन्द्रक्यः ॥ * ॥ तै-
 नित्यः ॥ २४८ ॥

बृहदयिसवर्णैर्ध्वजमदमिपराशराः ।

जतूकर्णः^{१६} कुटीगुच कर्कटारमरणी मनुः ॥ २४९ ॥

१ *मुशक* F.K.; *भुशकसोभो* C.

२ शशिकोत्ये* C.; शशिकोत्तौ* E.;

शशिकोत्तैवित्तोर्हि* ॥; वतडो for

॥ गङ्गु ॥ F.; ॥ तडो C. ॥ (pl. 247).

३ A. B. om. text and comment.

४ चोपुष्यः* D.—Bö. has पुपुष्यः;

Yajñ. Kāp. V. ed. कपुपुष्य (1),

MS. a. पुषित.

५ मङ्गु Bö., Yajñ., Hem., Kāp. V.

MS. a.; मङ्गु Kāp. V. ed.

६ Bö., Yajñ. read चेकित; Hem.,

Kāp. V. ed. चिकित (om. a.).

७ ? कौटिकः C. D. K.—Hem. कुटिक;

not given by the other works.

८ पैप्पल्यः C.; पौप्पल्यः D.

९ Kāp. V. ed. कृष; ॥ MS. a., Bö.,

Yajñ., Hem.

१० मीयक्यः* C. F. K.; *रीभ्यः K.;

*चोपुष्यः C.

११ चोपुष्यः C.; चो* D.—उपुष्य Bö.,

Yajñ., Kāp. V. MS. = (उपुष्य ed.); उपुष्य

(? उपुष्य) Hem.

१२ ? वार्तक्यः F.; तार्ष्यः C. K.; om.

D.—मङ्गु Bö., Yajñ., om. others.

१३ Cf. sloka 252.

१४ वितुमङ्गुष्य* C. K.; K. orig. वितु-

वध; D. om. from वितुम्.—वितु from

वा वन्धने (हिंसायां) Dhātup. 24, 42; as

पितु from पृ (Weber) [Hem. पितुवध].

१५ D. om. आभयः*.—Bö., Yajñ.,

Hem. ॥; Hem. also divided;

K. V. ed. उभय । जात. = उभयजात.

१६ जतूकर्णः* C.; जर्तूकर्णः K.; A.

B. om. text and comment.

वार्हदन्वः ॥ * ॥ सावर्ण्यः १ ॥ * ॥ आर्ष्यः । कृच २ इत्यन्यः ॥ * ॥
 जामदग्न्यः ॥ पाराशर्यः ॥ कथं पुनरनन्तरो रामो जामदग्न्यः । व्यासः
 पाराशर्य इति । पुत्रोऽपि पौत्रादिकार्यकरणान्तथा व्यपदिश्यते । अन-
 न्तरापत्यविवक्षायां सूत्रणि जामदग्न्यः ३ पाराशर इति । अग्नौ तु वभुः
 कौशिक ४ इति कौशिकग्रहणं गर्गादियज्ञोऽनित्यत्वस्यापनार्थं मन्यन्ते ५ ।
 तेन पाराशर्यो व्यासः । जामदग्न्यो राम इत्यनन्तरापत्येऽपि यज्-
 षिङ् ६ वैविश्वार्थमित्यपरे ६ ॥ भोजस्त्वनन्तरापत्ये पाराशरिः । तस्ये-
 दंविश्वार्था तु पाराशर इत्याह ७ ॥ * ॥ जाद्वर्क्यः ८ ॥ * ॥ कौटो-
 ग्यः ९ ॥ * ॥ कार्कष्यः ॥ * ॥ आग्रयः ॥ * ॥ मानव्यः ॥ कथं मानवी
 प्रजा । सोचितादिनाशुयन्कीर्त्तिभा १० स्त्रियां नित्यं भवितव्यम् । अन-
 न्तरापत्यविवक्षायान्त्वयम् भवितव्यम् ॥ २४८ ॥

पर्णवल्कस्तल्लुक्षश्च यज्ञवल्कश्च मन्दितः ११ ।

व्याघ्रपाद्मिषा १२ देवहूस्तन्मुभयिदतमुग्रलाः ॥ २५० ॥

पार्श्ववल्कः ॥ * ॥ ताशुभ्यः ॥ * ॥ याज्ञवल्क्यः ।

१ सावर्ण्यः D.

२ कृच C. । कृच D. F.—Bd. has
 कृच; Kā. V. MS. a. कृच (om. ed.);
 Yajñ. कृच । इत्यपि पाठः । Hem.

३ कृच & कृच.

४ जामदग्न्यः D.

५ Cf. P. iv. 1, 106; also gl. 50 com.

६ *यज्ञोऽनित्यत्वस्यापनार्थः म-
 न्यते D.; गर्गादियज्ञस्य नित्यत्वस्याप-
 नार्थं C.

७ वैविश्वार्थमित्यपरे C. K.

८ D. om. from भोजसु.

९ कार्कष्यः C. K.—Bd. has जातु-
 कर्ष्य (v.l. जातुकर्ष्य); Yajñ. जातुकर्ष्य (but
 makes जातुकर्ष्य); Hem., Kā. V. ed.
 जातुकर्ष्य; MS. a. जातुकर्ष्य

१० कौटिग्यः C. K.

११ Cf. śloka 50.

१२ *तुल्यश्च मन्दितः E.

१३ ? Thus F. cf. note ३, next page;
 व्याघ्रपाद्मिषा D.; *भिवदेवहूस्तं
 K.; *भिवदेवहूस्तं C.; *भिवदेव
 E.—A.B. om. text and comment.

■ योगी वाङ्मवस्त्राणां वेदान्तान्धजीगपत्^१ ॥

मन्त्रं संजातमस्य । मन्त्रितः । तदपत्यं मान्त्रित्यः । मन्त्रित^२ इति वा-
मनः ॥ * ॥ वैयाचपयः ॥ * ॥ भैरवः^३ ॥ * ॥ देवहव्यः । यज्ञहरित्य-
प्यन्यः^४ ॥ * ॥ तान्मव्यः ॥ * ॥ भाषित्यः ॥ * ॥ मुदं मदं वा गच्छतीति
मुद्रणः । तदपत्यं^५ मौद्रणः ।

मौद्रणस्य कवेर्गभीरमभुरोद्गारा निरां सूक्तवः^६ ॥ ९५० ॥

आङ्गिरसे बोधकपी ब्राह्मणकुशिकाङ्गजे च मधुवधू ।

वाजोऽसे अरमाणो भडितासंकृतितितितिम्भवामरणाः^७ ॥ २५१ ॥

बोधः । कायः । आङ्गिरसश्चेत्^८ ॥ अन्यत्र बोधिः । कापेयः ॥ * ॥
माधव्यः । ब्राह्मणश्चेत् । अन्यत्र माधवः ॥ * ॥ बाभ्रव्यः । कौशिकश्चेत् ।
अन्यत्र बाभ्रवः ॥ अन्ये तु संहितादिपठितादेव वध्नोः कौशिके चर्ज
मन्यन्ते । क्तिष्वां बाभ्रव्याचक्षेव तस्यते स्मात्^९ ॥ * ॥ वाजोऽस इति
वाजशब्दोऽसमासे यञ्मनुष्यादयति । वाव्यः ॥ अस इति किम् । वी-
वाजिः ॥ अस इत्यस्योपलक्षणात्वाद्देवानामपि गणपठितानामसमास
एव^{१०} प्रत्ययः । पारमवेदिः । पारमगर्गिरित्यादि^{११} ॥ * ॥ आर-

१ Anarghyar. 3, 13.

२ Thus Kûs. V., Bû., Yajû.; मन्त्रित
Hem.

३ ? Thus MSS.—Hem. has भिषज्
(cf. sl. 247) & भिष १; Bû. भिषज् (ver. 1.
भिषज्); Yajû., Kûs. V. ed. भिषज्;
MS. a. भिषज्.—The *kârikâs* on sl. 252
give only भैरव्य (k. 12) [? भिषज् in sl.
247, and here भिषज् with E.].

४ D. om. from यज्ञहृ^०; Hem. has
यज्ञहृ; om. the others.

५ मुदं मुदं वा^० C.; D. om. etymology
■ quotation.—Cf. Nir. 2, ■.

६ Anarghyar. 1, 8 [निरां व्यूतयः
(= राश्यः समूहाः comm.) ed. Calc.
§. 1782].

७ *संकलितभवामरणाः C. E.; A.
B. om. text and comment.

■ Cf. P. iv. 1, 107.

८ Cf. sl. 59 comm.; P. iv. 1, 108.

१० *अस एव C.; ■ एव D.

११ पारमवेदिः पारमगर्गिरित्यादि
D.; पारमवेदिः^० F.

■ * ॥ भाङित्यः ॥ * ॥ असंस्त्यः^१ ॥ * ॥ तिन्यन् भवयतीति
तितिभ्यः । तस्य तैतिभ्यः^२ ॥ * ॥ वामरभ्यः ॥ २५१ ॥

गुहलुर्मनसो महुः पिङ्गभिष्णजसच्चवः^३ ।

आलापी कृतवीरश्चाभिजिदादिस्तथा गणः ॥ २५२ ॥

गौहलभ्यः । गूहलुरित्यभ्यः^४ ॥ * ॥ मानस्यः ॥ * ॥ माङ्गभ्यः ॥ * ॥
पैङ्गः ॥ * ॥ भेष्यभ्यः ॥ * ॥ खान्भ्यः^५ ॥ * ॥ आक्षायः ॥ * ॥ कार्त-
वीर्यः ॥ * ॥

अभिजिदादिः पुनरवम् । अभिजित् विद्भुत् श्लावत् शिखा-
वत् शुभ्रम्^६ क्षणावत् श्रीमत् शमीवत् शब्दाः^७ । तेषामभिजिदादेर्घञो
ऽचित्यनेन घञो ऽण् भवति^८ । अभिजितो ऽपत्यानि । आभिजिताः ।
वेद्भुता^९ इत्यादि ॥ * ॥ अस्योदाहरणानि^{१०} । यथा ।

राजसहाकाशवने ऽथ गार्ग्यो वात्स्यात्मजावत्सलवाकवत्सम् ।

वाग्याव्यसौवागिबटुभिरेण विस्तोक्यतामाश्रममण्डनं त्रः^{११} ॥ १ ॥

१ The others only संस्तति (sl. 240).

२ तैतिभ्यः C.; तितिभ्यश्च तैतिभ्यः
F. Only Hem. has this word.

३ ॥ संवचः D. E.; श्रवचः K.; श्रव
इव C.—A. B. om. text and comment.

४ BB., Yujñ. गुहलु; Hem. गुहलु;
Kās. V. ed. गुलु; MS. &. गुरगुलु; (kār-
ikā 8 गुहलु?).

५ श्रावचः F.; श्रावचः D. K.—घञु
Hem., om. the others; cf. sl. 66.

६ आसत् C.; अमत् F. K.; शुभ्रम्
eds. Pāṇ., Kās. V.; शुभ्रम् Mahābh. ed.
Ben.

७ C. F. om. शमीवत्; K. suppl.;
D. om. from अभिजिदिद्भुद्; cf. P. v.
3. 118.

८ आदेर्घो वा इत्यनेन घञश्च^{१०} C.;
om. D. (Pāṇ. अणो यञ्).

९ आभिजितः^{१०} C. K.; खाद्भुत C.;
वेद्भुत K.; ऽपत्यान्वा^{१०} तो वेद्भुतः D.

१०. The words अलिगु, एक, ■■■, ■■■
तवीर, गण्ड, तनु, तितिभ्य, तितिर,
घूर्त, पिङ्ग, भिषा, महु, मद्भित (म-
न्त्रित), कनु, वामरच, वृच, शक, समु
(संवच), सुनु, though given in the text,
are not exemplified in the *kārīkās*;
twice occur अवट (kār. 4b, 7a), कपि
(3a, 16b), बधु (3b, 16a), दलभ (7b,
14a).—संशित is given in kār. 5b,
but ■■■ in the text (but cf. *ishiddi*,
sl. 60).

११ वात्स्यपत्नी वत्सल^{११} च; D.

तथेति गौरीपतये प्रणम्य सांस्कृत्यपरीकृतपादपं सः ।

आसंस्कृतीनर्तितमभर्हि^१ मुनेः पदं राजमुनिर्जंगम ॥ २ ॥

वेद्याग्रपक्षोपहितार्चपाद्यः^२ प्राचीनयोग्योदितमङ्गलाशीः ।

स तत्र रैभ्याद्यणपृष्टवार्त्तः पौलस्त्यहाऽचेरिव धास्यभासीत्^३ ॥ २ ॥

सान्ध्याग्निवेशे स्तुतसांस्वशांस्ते धौम्यापधौम्ये धृतशास्त्रसाधे^४ ।

आवस्यचामस्यमस्यधामंजयानकुक्षे^५ स जहर्ष तस्मिन् ॥ ३ ॥

आ तार्क्ष्यलक्ष्णे^६ सकौटकात्यवेद्यावसव्यायनजारमास्थान् ।

लौहित्यसांशित्यवतोऽभिवाद्य बाभ्रव्यमाण्डव्यमुखानुपेये ॥ ४ ॥

स मङ्ग माङ्गव्यमनस्यमाङ्गीत् स बलुवालाव्यवक्षकासीत्^७ ।

मानस्य शाङ्गव्य मनोस्य ऋकुर्मानास्यमानास्यमिवैव भेजे^८ ॥ ५ ॥

सावस्यकार्कस्यकुटीनकौटिगस्यान्तिवद्विर्विदभृद्भिरीद्यान्^९ ।

स वैदभृत्यायनवैदभृत्यवोलाभदाहभान् वड तत्र मेने ॥ ६ ॥

जिगीषवेऽक्षौ निजुगोप जेनीवस्यो म्यगूहस्यदु गौहस्यः^{१०} ।

तच्छ्रौवसौगव्यकथासु तन्नं गीर्वाण्यो^{११}ऽस्य सयमावभासे ॥ ७ ॥

१ *नर्तितमभर्हि C.; *नर्तितम-
तर्हि K.; *नर्तिततत्तर्हि D.

२ वेद्याग्रपाद्यो C. F. K.

३ रैत्यायनं जमासीत् D.; पौल-
स्त्यहाचेरिव F.

४ सान्ध्याग्निवेशे स्तुत C.; सान्ध्याग्नि-
वेशे स्तुतसांस्वशांस्ते D.; सात्वपिदे-
स्यस्तुत F.; *सांस्वसांस्ते C. F. K.; धु-
तसाव्यसाव्ये D.; *साधौ C.

५ आवस्यचामस्यमस्यधामंजयान-
O.; *धामंजयानकुक्षे C. F. K.

६ क्षोताक्ष F

■ *वस्य वासान् C.; वस्यवसात्
F. K.; *वरस्य वसात् D.

■ *सांस्व C. D. F.; *मतोस्य C.;
*ग्रकुर्मो D.; *मानास्यमिवैव MSS.

९ *विदभिद्भिरीद्यान् F.; विदमित्
वरायान् C.; विदमित् वरीद्यान् K.;
विदभृद्भिरीषा D.

१० जिगीषवोऽक्षौ C. F.; निगूह-
त्यगौहस्यः D.; *गौहस्यं C.

११ तद्व्रीवसौगव्यकथासुतन्नं C.;
गीर्वाण्यो C. K.; तच्छ्रौवसौगव्यकथास-
तत्त्वगीर्वाण्यो D.; तच्छ्रौवसौगव्यं F.

वातएवताएव्यायनकाप्यकात्यमानवतान्तव्यदमैः स तस्मिन् ।

नारुह्यतामुच्यतपोभिरार्ह्यः कान्यक्यशक्यजपैश्च^१ जह्रे ॥ ८ ॥

■ काण्यगौकक्ष्यमममस्मिन्नागस्त्यकौण्डिन्यहतातिथेयः^२ ।

सुभाषितान्यादित पार्षवस्त्वो यजुषि सूर्यादिव याज्ञवल्क्यः^३ ॥ १० ॥

माहित्यमाहित्यविदेव जातूकर्ण्यस्य सावर्ण्यसवर्णमोजः^४ ।

भाण्डित्यपाण्डित्यमिहैव राज्ञगण्यादयो वीक्ष्य तमित्यमूचुः ॥ ११ ॥

भाण्डित्यमैवमवचो विचिन्वन्नालाप्यचैकित्यमतिं मिमानः^५ ।

मौनक्यपैक्यकृतीः स पाराशर्याग्रमाणो मनसालुलोके^६ ॥ १२ ॥

सवार्हदंन्यायनजामदग्न्यः स्त्रीर्यौन्यतैतिक्ष्यजिघृक्षिताभिः^७ ।

कौटिल्यशस्त्रार्णवपारदृश्या मनन्द गौलन्यमुनीन्द्रवारिभिः^८ ॥ १३ ॥

कार्पण्यकलयासमपैष्यलव्यदारुण्यैश्चहस्यायनद्वैवहयान्^९ ।

राराक्यचाणक्यवदाररक्यमौलूक्यचौलूक्यजुषं सिषेवे^{१०} ॥ १४ ॥

स भाजयन्नाभयजात्यवैरोहित्याग्निरयायनवार्चनगणान् ।

सपीतिमाद्यायणशार्कराक्षशाण्डिल्यमौक्यच्युजो विरेजे ॥ १५ ॥

१ काण्यक्य० C. F. K.; *सकक्ष० D.

२ स कौण्डि० C. K.; ■ कौण्डि० F.; स
सावर्ण्य० हताविधेयः D.

■ सुभाषिता० पार्षवस्त्वाः० याज्ञव-
ल्क्याः C. K.; पार्षवस्त्वयाज्ञ० पि० D.

४ जातूकर्ण्य० F.; जातूकर्ण्य०
D.

■ विचिन्वन्नालाप्यचैकित्य० F.; वै-
कित्य० D.; *आलोप्यचैकित्य० C. K.;
मतिमिमानः C.

६ मौनक्य पैक्यकृतीः ■ पाराः स-
र्याग्रमाणो मनसा० D.; *हता स पा-
राशर्याग्रमाणो मनसालुलोके C.; *ह-

ती ■ पाराशर्याग्रमाणो मनसा लुलोके
F. K.

७ : सवार्हदंन्याः स्त्रीर्यौन्याभि-
र्यौन्य० C. *स्त्रीर्यौन्यतैतिक्ष्यजिघृ-
क्षिताभिः D.

■ कौटिल्यशस्त्रा० K.; *नानाशस्त्रा-
वारिभिः D.; दृश्या नर्मा चपकेशमुनी० C.

९ कार्पण्यक० D.; कार्पण्य० दो-
हिट्० C.

१० राराक्यचाणक्यवदारः स तस्मिन्नी-
लूक्यचौलूक्यजुषः सिषेवे D.; *वदार-
क्यमौलूक्यचौलूक्यजुषः० F.

माधव्यतो धाम स माधवश्रीर्वाभव्यधीर्वाभवतः प्रभावम्^१ ।

कापेयतः काप्यहचिः प्रतापं^२ वीध्याश्च वीधेयं स वीधमाप^३ ॥ १६॥

प्रथमवृत्ते विरोहितागस्त्यशब्दो^४ । द्वितीयवृत्ते तण्डवतश्चधूमैक-
कुङ्कतानन्दुहसिगुश्चकुङ्कततद्वत्सवर्जिताः^५ शब्दाः । तृतीयवृत्ते मङ्गुभि-
वेशद्वयकचरेभवर्जिताः^६ । चतुर्थश्लोकश्चसप्तमवर्जिताः^७ । पञ्चमश्लोके
तल्लुसव्याप्तपत्तन्तुवर्जिताः^८ । षष्ठार्थायां भङ्गिततिभिभावामरयश-
ब्दाः^९ । सप्तमश्लोके भिष्यजासापिकृतवीरशब्दा^{१०} अभिजिदादिद्य
शकलादिगणयोग्या^{११} भवन्ति ॥ आद्यतिगणोऽयम् । तेन यश्चक्रप्रभृ-
तयो^{१२} द्रष्टव्याः ॥ २५२ ॥ इति गर्गादिः ॥

इति

श्रीगोविन्दसूरिशिष्यपण्डितश्रीवर्धमानविरचितस्त्रीयगणरत्नमहो-
दधिवृत्तौ तद्धितप्रक्रियास्वार्थिकापत्यप्रत्ययगणनिर्णयो^{१३}

नाम तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

१ वी भवतः प्रभाव P.; *वीभुवतः
प्रभावं K.; *वी भुवनप्रभावः C.

२ कापेयतः* प्रभावं D.; प्रतापा C.

३ वाध्यास्ववीधस्वस वीधमाप C.;
वीध्यास्व वीधिय स वाधानया । D.;
वीध्यास्व वीधेय स वीधमाय F.; वी-
ध्यास्ववीधेय स* K.

४ विरोहितागस्त्यशब्दो^४ D.;
विरोहितागस्त्यशब्दो C. F. K.; pl. 248
has अगस्त्य which in the other works is
kagardī (अगस्त्य being gargādi only).

५ सिगुश्चकुङ्कतद्वत्* F.; प्रकुङ्कत-
द्वत्* C. K.; D. acc. from द्वितीय.

६ *वृषयश्च* MSS.; Bi. also has
वृष twice in the gargādi, but not in
the kagardī; cf. lohīdī, pl. 60.

७ चसप्तमवृत्तः D.; *सप्तमवर्जिताः C.

८ *तनुवर्जिताः C.

९ षष्ठीर्यायाततिभिः* D.; षष्-
ठीके भङ्गिततिभिः* C.; भङ्गिततिभि-
भिः* F.

१० भिष्यजापिकृत* D.

११ शकलादि* D.—*śakalādi* = *śa-
kālādi*, P. iv. 2, 111.

१२ यश्चक्रप्रभृतयो D.

१३ तद्धितप्रक्रियानिर्णयः E.

अथ चतुर्थोऽध्यायः ॥

धनं सेना पशुक्षेत्रे धान्यप्राणसभागृहाः ।

शताश्वधन्वराष्ट्राधिकुलधर्मगणास्तथा^१ ॥ २५३ ॥

धनादेरपत्ये वाण् पत्युरित्यनेन धनादिपूर्वपदात्पतिशब्दादवा-
णधिकारे चेऽर्थास्तथापत्ये^२ वाण् भवति । अस्मापवादः^३ ॥ * ॥ धन-
पतेरपत्यं धनपतिर्वा देवताऽस्य । धानपतः ॥ * ॥ सेनापतेरिदम् ।
सेनापतम्^४ ॥ * ॥ एवं पाशपतम् ॥ * ॥ शैलपतम् ॥ * ॥ धान्यपतम्
॥ * ॥ प्राणपतम् ॥ * ॥ सभापतम् ॥ * ॥ गार्हपतम् ॥ * ॥ शतपतम्
॥ * ॥ आश्वपतम् ॥ * ॥ धान्यपतम् ॥ * ॥ रात्रपतम् ॥ * ॥ आधिप-
तम् ॥ * ॥ कौशलपतम् ॥ * ॥ धर्मपतम् ॥ * ॥ गाणपतम् ॥ २५२ ॥
इति धनादिः^५ ॥

उत्तोसीनरभस्सकीयविकरा धेनूदपानोष्णिहः^६

पञ्चालापवदौ महानदपृथे इन्द्रावसानः कुरुः ।

सत्वप्रीक्षरयन्तरं जनपदो मध्यदिनानुष्टुभी

विधुष्पङ्क्तिमहानसाश्च भरतो ज्ञेयः सुवर्णः ककुप् ॥ २५४ ॥

उत्सादेसाजित्यनेनोत्सादेर्देवपृथिवीशब्दाभ्यां^७ वाच्ये तस्मात्पूर्वेऽपत्ये

१ * धान्वराष्ट्रादिकुल* E.; A. — text and comment; B. om. to धनपते-
रपत्यं धनपतिरु.

२ येऽर्थासेनापत्ये D.

३ अस्मापवादः C.; अस्मापवादः
D.; अस्मापवादः K.

४ Thus also Hem.; B5, Yajñi., Kāṣ.
V. a. & var. L. ed. have स्नापति instead.

५ = *apropatydi*, P. iv. 1, 84; Hem.

(*dhanddi*, vl. 1, 14) reads also नज (मा-
जपतं) and adds वेधिनो गृहसेनाशब्दौ
पठन्ति । तस्मत्ते गार्हपत्यं सेनापत्यमि-
त्युत्तरेण ज्य एव (P. iv. 4, 90).

६ उत्तोसीनर* D. E.; *विधुरा
धेनूरपादो* D.; *धेनूदपातो* C.; A.
— text and comment.

७ The other works include देव and
पृथिवी in the *gapa*.

वार्धेऽम् भवति । अक्षदपवादानां च बाधकः ॥ * ॥ उक्तस्यापत्यम्
उक्तो वा देवताऽस्तेति । औक्तः ॥ ० ॥ औशीनरः ॥ * ॥ भास्कीयः
॥ * ॥ वैकरः । पय्यादिपाठाश्चातुरर्थिको^१ एव ॥ ० ॥ धैमवः^२
॥ * ॥ औदपानः ॥ = ॥ औष्णिहः ॥ * ॥ एवं पञ्चालेषु भवः । पा-
ञ्चाक्षः । अके प्राप्ते^३ ॥ * ॥ आपवदः । वामममतेन^४ ॥ ० ॥ माह-
नदः ॥ * ॥ पृथाया अपत्यम् । पार्थः ।

यियत्तमाणेमाहृतः पार्थेनाथ मुरं दिवन्^५ ॥ * ॥
इन्द्रावसानो नाम माहोक्तयामस्तस्य^६ । ऐन्द्रावसानः ॥ * ॥ कुरुषु भवः ।
कौरवः ॥ * ॥ सन्तोऽपत्यम् । सान्तः । यथा ।

समरेषु रिपून्विजयतां^७ शिशुपालेन समेत्य संप्रति ।
सुचिरं सह सर्वशान्तैर्भवविद्यस्तविसासिनीजनः ॥
पादवैरित्यर्थः ॥ * ॥ सोमे भवम् । यैत्रं महः^८ ॥ * ॥ रथंतरो नाम
राजा साम वा । तदपत्यं तत्र भवे वा । रथंतरम् ॥ * ॥ जानपदः
॥ * ॥ माध्दिनः ॥ * ॥ आनुष्टुभः ॥ = ॥ चैष्टुभम् ॥ * ॥ पाङ्कम् ॥ ० ॥
माहानथोऽग्निः ॥ * ॥ भारतः ॥ * ॥ सौवर्षं कटकादि ॥ = ॥ का-
लुभम् ॥ २५४ ॥

बृहतीजगतीमहिमत्तरुणास्तलुनो महन्महाप्राणौ ।

विनदबृहत्पीलुकुणा वृषदंशो बष्कयश्चासे ॥ २५५ ॥

१ This must refer to the *sankhāpādi* (Hem. vi. 2, 82 *supanthyādi*), cl. 274-6 (in which Vardh. includes the *pragadyādi*, P. iv. 2, 80).

२ Cf. p. 287, l. 11.

३ आशप्राप्ते B. C. (P. iv. 2, 124);
अपवाद्: B. C. III.

४ The MSS. apparently refer this to the following माहानदः which is given

by all the works, whilst अपवाद् is given by none of them.

५ Sis. 2, 1 [द्विपञ्चरत्न eds.].

६ बाहिक* D.; बाहाकायाम* C.;
बाहीक B. F. K., Yajñ.

७ Sis. 16, 14; रिपून्विजयता eds

८ यैत्रमहः D.; cf. p. 304, l. 1.

९ महिमतयया* B.; पीलुकुणपु-
वदंशो* E.; पीलुकुणवृहदंशो बष्क-
यश्चासि D.; A. om. text and comment.

वार्हतम् ॥ * ॥ आगतम् ॥ * ॥ महिमतो ॥ भावो महिमा । तस्य
माहिमः ॥ महोमदित्यन्यः ॥ * ॥ तारुणः । तालुनः ॥ तरुणाऽपत्यं
तारुणः । तालुनः । ठणि प्राप्ते २ ॥ * ॥ माहतः ॥ * ॥ माहाप्राणः ।
महाप्रयाण २ इत्यन्यः ॥ * ॥ वैन्दः ॥ * ॥ वार्हतः ॥ * ॥ पीलूनां पाकः
पीलुकुणः । ततोऽञ्जि । पीलुकुणः ४ ॥ * ॥ वृषं मूषिकं धर्मं वा दृश्य-
तीति वृषदंशो मार्जारः पापदान्ता । ततोऽञ्जि ५ । वार्षदंशः ॥ वि-
नेन्द्रमुद्दिष्ट वृषदंशे ६ इति वृषच्छब्दादंशेऽञ्जि । वृषदंशो वार्षदः ।
अंश इति किम् । वार्षदोऽन्यः । अणोव भवति ॥ * ॥ अय्ययग्रन्थोऽसे
ऽवसावेऽञ्जमुत्पादयति । अय्ययः ॥ अन्यत्र सुवय्ययस्यापत्यं वीव-
य्ययिः ॥ अय्यय समासप्रतिषेधाद् उदाहृतस्यापि प्रत्ययः । गोधेनुभ्य
आगतं गोधेनवम् । अय्ययूयो ॥ भवत इति शकटाङ्गुलः । अय्ययान्ते
तु तदन्तानां अवच्छेदः ५ ॥ २५५ ॥

देशे नूदस्यानो हंसपथं वर्धमानमहिती च ॥

दंशं कुरुकतकुणपावुत्तादिगण्ये पठन्येके ॥ २५६ ॥

उदस्यानग्रन्थो देशे वर्तमानोऽञ्जमुत्पादयति । देशेऽभिधेय इ-
त्यन्यः । औदस्यानः ॥ अन्यत्र । उदस्यानो नाम कश्चित् तस्य । औद-

१ महतो D.—महिमत Ham., rom.
others.

२ Acc. to Pāp. iv. 1, 120.

३ Thus D.; माहाप्राण F.; महा-
प्राण G.K.; महोप्राण [= माहाप्राण]
B.—Ham. has महाप्राण & महाप्रयाण;
the others महाप्राण only.

४ पीलुकुणः B.—Bā., Yajñ. पीलु-
कुण; Kāp. V. ed. पीलु । कुण । (1); MS.
a. पीलुकुणः.

५ D. om. from ततोऽञ्जि = the end.

६ Kāp. V. ed. reads वृष, दंश; MS. a.
वृषदंश; Bā. वृषदंश; Yajñ. वृषदंशो
मार्जारस्य वार्षदंशः; Ham. वृषद
अंश । वृषदंश इत्यन्ये.

७ देशे नूद* वर्धमानमहिती च C.

८ E. om. this sloka; A. D. om. text
and comment; उदस्यान sloka is given
by Bā., Yajñ., MS. V., and exemplified in
the kṛtikā; Ham. has उदस्यान, हंस-
पथ, वर्धमान, महिती.

स्नानिः ॥ * ॥ हांसपथः ॥ * ॥ वार्धमानः ॥ * ॥ महितस्त्र्य^१ । माहितः
॥ * ॥ हांसः ॥ * ॥ कौरुकातः ॥ * ॥ कौणपः ॥ * ॥ एतेषां यथासंभ-
वमुदाहरणानि^२ ।

इष्टोऽनुलोमेषु मधोऽनुलोमे^३ श्रीवैरसिंहादिषु रुद्रभक्तिः ।
अपार्थिवा वा तथि पार्थिवी यां नीत्स्योदपाव्यो ऽपि न वर्णयन्ति^४ ॥ १ ॥
आनुष्टुभचैष्टुभकाकुभैर्यं पाङ्क्तोष्णिहैर्वाहंतजागतैश्च^५ ।
सुवन्ति रायंतरभाजकीयमस्तुंधिनाः मोऽर्हणयादृतसो^६ ॥ २ ॥
कक्षादण्डाकुनवाष्कयो वा सौवष्कयिवा रुद्रये करोति ।
विलासिनोर्वीपतिना कलौ यद्वास्तोकि श्रीकेऽत्र नृगादृमोक्षिः^७ ॥ ३ ॥
न भारतेनेचि न कौरवेण नैन्द्रावसानेन न सात्वतेन ।
पाश्चात्तमादानद्वेनदेर्नो नीनीनरेषाश्च यथा लयेष्टः^८ ॥ ४ ॥
सौवर्णमुखादि तथा न दत्ता^९ न धेनवं जानपदं हिजेभः ।
॥ वैकरं रम्यचं विकीर्य तमीशमासीक्ष्य यथाहृतो^{१०} ॥ ५ ॥
न साहतीवृद्धिमवैमि माहामासी न को जल्पति वार्हतोयम्^{१०} ।
भत्तेह योऽभर्षति रुद्रमोदस्नानं तमभेति जनं^{११} जययोः ॥ ६ ॥

॥ Hem. omits महित, but remarks

महितः महिदित्थि चेचित्.

२ D. — to यथासंभवमुदा; cf. last page, note 4.

३ मधोऽनुलोमे C. F.; मधोऽनुलोमे D.

४ ? या नानीस्योद^१ दर्शयति D.; नीस्योदीपाव्यो^२ B.; नीस्योद^३ पि वर्णयन्ति C.; नास्योदपाव्यो^४ F.

५ आनुष्टुभं काकुवधैर्यं पाङ्क्ता म-
नीष्णि^१ C.; पाङ्क्तोष्णि^२ F.; *च पां-
त्तो^३ D.

६ *यादृतसो F. & corr. D.; *यादृ-
तासो C.; *यादृतसी K.

७ विलासिनोर्वीपतिना^१ B. C. K.;
विलेसाशिनोर्वी^२ नृमुनाक्ष^३ D.; *भम्-
नाक्ष^४ C. F. K.

८ यथा लयेष्टः B. C. K.; यथान्व-
येष्टः D.

९ तथानर्हेत्वा^१ D.

१० न साहती वृद्धिमवैमि^१ साह-
तीर्य^२ D.; माहमासी^३ B. C. K.

११ जने B. D. K.; मुदं C.

माहानसोऽग्निः पचतेऽज्जातं यैषं महः पैलुकुणं दृणन्ति^१ ।

दृषाङ्गभक्तोऽर्हति वार्षदंशान् भोक्तुं^२ विभिन्ना हि पदार्थप्रकृतिः ॥ ७ ॥

॥ २५६ ॥ इत्युक्तादिः ॥

भिन्नास्तृण्डकदक्षिणायुवतयो धर्मी^३ सहस्रो युगं

श्लेष्मं श्वा हलबन्धभिष्टुकणुकोलूकाः पदातिः पुनः ।

अङ्गारो वडवाऽथ पद्धतिरहोऽथवा करीषं तथा

चर्मी चर्म च^४ गर्भिणी युगवरवा स्याद्वरवा तथा ॥ २५७ ॥

भिन्नादेरित्यनेन वक्ष्यन्तात्समूहेऽपप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ भिन्नाणां समूहः । भोक्तुम् । यथा श्रीसागरचन्द्रस्य^५ ।

अकल्पितप्राणसमासमागमा

मकीमवाक्ता धृतभैरवतथः ।

जिघृक्षतां तत्परिपन्थिनो गता

जगत्पते किंजिनावलम्बिनः^६ ॥ * ॥

खण्डिकानां^७ कलाधानान् । खाण्डिकम् ॥ * ॥ दक्षिणानाम् । दा-
क्षिणम् ॥ * ॥ यौवनम् । युवतिपाठः पुंवङ्गावसाधनार्थः । अत्रास्य पा-
ठश्चन्द्राचार्याद्यभिप्रायेण^८ । वस्तुतस्तु तद्वित्तोत्पत्तेः प्रागेव पुंवङ्गावेन
भवितव्यम् । ततो युवतीनां समूहो यौवनम् । यथा ।

१ पचने च जातयैषं महः पैलुकुणंति
D. ; यैषमहः against metre B. C.

२ वार्षदंशान् D. F. ; भोक्तुं D.

३ चर्मी F.

४ चर्मी चर्म च^० G. D. ; A. om, text
and comment.

५ यथा सगराचन्द्रस्य D.

६ किंतु जनावलम्बिनः D.

७ Yajñ. & Kāś. V. ed. read खण्डि-
का ; Hs., Hem., K. V. a. खण्डिक

८ पाठः खड्गवाचीय^० D.

सहस्रमतिनेपथ्यं^१ कक्षाकुशलबोधनम् ।

यस्य पुष्कलतः प्रैयं सफलं तस्य धौवनम्^२ ॥

यत उक्तं भाष्यकृता^३ । भिन्नादिषु युवतिपदवाच्यार्थकं पुंवद्भावस्य वि-
ह्वलान्तर्यविधाविति ॥ * ॥ धर्मिणम्^४ ॥ अक्षादिपाठाभ्योऽनङ्गी-
ये धित्पदादावित्यनेन सुक्त^५ ॥ * ॥ साहसम् ॥ * ॥ योगम् ॥ * ॥
लैचम् ॥ * ॥ शौवनम् । शकटाङ्गमस्तु अखलादिभ्योऽजिनित्यत्र आ-
देरञ्चयनम्^६ । शुक्लां समूहः शौवम् । दक्षिणां दाहम् । अक्रिणां
आक्रमित्यादिषु नो पदस्येति लोपार्थमिति मन्यते ॥ * ॥ हासम् ।
पाशादिपाठाद्^७ हस्या ॥ * ॥ बान्धम् ॥ हस्तबन्ध इत्यन्वः^८ ॥ * ॥
भेषुकम् ॥ * ॥ शोकम् ॥ * ॥ श्रीलूकम् । यज्जन्तो^९ वक्रपत्यवाची
शुका निर्दिश्यते । तस्यैव पाठादपत्यलक्षणेऽकम्^{१०} न भवति ॥ * ॥
पादातम् ॥ * ॥ आङ्गारम् । पाशादिपाठाद्^{११} अङ्गार्यी ॥ * ॥ वा-
डवम् ॥ * ॥ पादुतम् ॥ * ॥ अङ्गाम् । अङ्गम् ॥ * ॥ अथर्वो नामर्षिः ।
तद्वयुक्ता मन्त्रा अथर्वान् उपचारान्तेवाम् आचर्यन्तम् ॥ * ॥ कारी-

१ Thus Hem. on vi. 2, 10 where the
śloka is quoted; सहस्रमपि नीयर्थं B.
C. F. K.; सहस्रमपि नीयर्थं D.

२ पुष्कलतः B.C.F.K.; धौवित् F.

३ Mbh. on P. iv. 2, 35.

४ धर्मिणं B. C. F. K.; Hem. has
धर्मन् । धर्मिन् instead; Kās. V. ed.
धर्मिन् var. I. धर्मन् (MS. a. धर्मन्);
om. Bō., Yājñ.

५ ? = वे सित्यदादावि B.C.K.; सि-
त्यपा० सुक्तं F.; वे सित्यदीदा० सुक्त
D.—Cf. Pāp. vi. 4, 144-8 (वे = 146-8);
167; above p. 254, l. 14.

६ Hem. vi. 2, 26 also has a special
gūṇa चादि, in which सन् । अहन् ।
दक्षिन् । धर्मिन् (!) = enumerated
[शुक्लां समूहः शौवम् etc.].

७ See śloka 200.

८ Hem. has them both separate and
combined; the others only combined.

९ Cf. gārgādi, pl. 247.

१० * लक्षणादम् B.; एकम् D.; एकवच
F.; B.C.D. om. य.—श्रीलूकशब्दस्य (!)
श्रीवाक्यो आध्यायः पाठः । Hem.
cf. P. iv. 2, 39.

११ Cf. pl. 259.

यम् ॥ * ॥ चर्मिणम् ॥ चर्मणम् । चर्ममित्यन्वः^१ ॥ * ॥ गर्भिण्यः
 शेषभक्तयः । तार्सा गर्भिणम् ॥ * ॥ योगवरचम् ॥ * ॥ वारचम् ॥ * ॥

शुद्धकाणां लुपिणाणां माकवानां शपत्यानि । राक्षसाद्राक्षो
 ऽनेवेत्यञ् तस्य लुपि । शुद्धकाश्च माकवाश्च शुद्धकमालवाः^२ । ततो
 ऽपत्याकम्भो बाधनार्थं सेनासंज्ञायां भिषादिपाठादपिधिः । शौद्र-
 कमालवी सेना । अन्यच्च शौद्रकमालवकम् ॥ * ॥ भिक्षुकवज्रवाण्डक-
 पदानिप्रभृतयश्चिचकाडादिप्रतिमाकृतयो गणपाठं प्रयोजयन्ति ॥
 २५० ॥ इति भिषादिः^३ ॥

केदाराजौ राजराजन्यवत्सा उष्ट्रोर्भौ वृद्धयुक्तौ मनुयः ।

उक्षा ज्ञेयो राजपुत्रस्तथेह केदारादौ वामनाचार्यवृष्टे ॥ २५६ ॥

अपत्यकेदारेभ्योऽकमित्यनेनापत्याभात् केदारादेत्याकञ् भवति
 ॥ * ॥ केदाराणां समूहः । केदारकम् ॥ केदार्यमित्यपि ॥ * ॥ आनकम्
 ॥ * ॥ राजकम् ॥ * ॥ राजन्यकम् ॥ * ॥ वात्सकम् । यथा धनंजयस्य ।

यमं दिपन्तः शुक्लसारिकाभिर्

विपाशिता वल्गुशिखं शशंसुः^४ ।

निर्मोक्षमाशं रुद्ध धेनुकेन

युद्धे युद्धे वात्सकमभ्यनन्दत् ॥

१ G. thrice वा०; F. K. चा०; B. D. doubtful.—Bö., Hem., Kāy. V. ed. both चर्मन् & (a. l. Bū., K. V.) चर्मिण्; Yajñ. चर्मन् only.

२ शुद्धिकाश्च F. K.; शौद्रकमाल-
 वाः D.—Cf. Kāy. V. iv. 2, 45.

३ This gaṇa includes both śhikakādi

to Pān. iv. 2, 38, and khaṇḍikādi to iv. 2, 45.

४ A. om. text and comment.—Cf. Pān. iv. 2, 39-40; Hem. vi. 2, 12-13.

५ शुक्लसारिकादिभिर् D. C. F. K.;
 शुक्लसारिकाभिः विपाशिता । ता वल्गु-
 शिखु शशंसुः D.

श्रीशुकम् । स्त्रीस्त्रीष्टमौशुकमुदयमुखं तरुणम्
अभ्रंलिहानि लिखिहे नवपद्मवानि^१ ॥

श्रीरभकम् । कीर्त्तोरभकमिदमाजकं च वीथ्याम् ॥

वार्हकम् ॥ = ॥ मानुष्यकम् ॥ = ॥ औचकम् ।

रोमन्यमन्यरचलजुहमाश्वमाषां-

चक्रे निमीलदलमेचलमौचकेण^२ ॥ = ॥

राजपुत्रकम् ॥ २५८ ॥ इति केदारादिः ॥

पाशधूमनृणाङ्गाराः पिटाकः पिटको वनम्^३ ।

गोरथी शकटं वानः खलपोती गली नडः ॥ २५९ ॥

खलपाशादिभ्यः लिङ्ग्यावित्यनेन खलादेः पाशादेश्च लिङ्ग्यौ^४
कमेण भवतः ॥ = ॥ पाशानां समूहः । पाशा ॥ * ॥ धूमा ॥ * ॥ लज्जा
॥ * ॥ अङ्गार्या । भित्तादिपाठादणपि । आङ्गारम् ॥ * ॥ पिटाकपि-
टको वंशदलादिमये भाण्डे । पिटाक्या पिटक्या ॥ * ॥ वन्या^५ ॥ * ॥
गव्या । स्त्रीलिङ्गार्थमस्य पाठः ॥ यप्रत्ययस्तु श्रीर्घोऽजादेरित्यनेनैव^६
मिदुः ॥ * ॥ रथ्या ।

जेहादहमी चणमुत्कटाचा

वेष्टेव शखं इदये रधाना ।

उच्चाश्वमाना तुरगैः परैश्च

व्यानादिरोधेन चचास रथ्या^७ ॥

१ Sūp. 5, 65.

२ Sūp. 5, 62.

३ धर्म D. E.; *नृणांशारथौ शकटं
B. C. (the missing words are supplied
by K. in the margin); A. om. text and
comment.

४ The two corresponding sūtras of
Hem. = vl. 2, 25: पाशादेश्च काः ॥

27: खलादिभ्यो लिङ् । (अकारः स्त्री-
लार्थः).

॥ D. (cf. n. ३).—The other
works have वनं.

५ Cf. P. iv. 1, 85, vārt. 9.

७ उच्चाश्वमानसुर* B. C. K.; D.
om. from [जेहादिहती] चणमु* to तत्र
वेष्ट [संनिवेशः] in the com. on pl. 200.

गोचादधकखेत्यनेन^१ गोत्रा । रथकक्षा ॥ * ॥ शकक्षा ॥ * ॥ वात्या
॥ * ॥ खलानां पिशाकानां धान्यमर्दनभूमीनां दुर्जनानां च समूहः ।
खळा ॥ * ॥ पोत्या । प्रवहणसंघातः ॥ * ॥ गलो मत्स्यबन्धनविशेषः ।
गळा ॥ * ॥ नद्या । दणसंघातः^२ ॥ २५८ ॥

हलं जनः पटाकश्च ज्ञेयः पोटगलो ऽपरेः ।

खलीकी कुन्दुमो^३ ऽन्येऽपि स्युः खलादौ प्रयोगतः ॥ २६० ॥

हळा । भिक्षादिपाठाद् हालम् ॥ * ॥ जन्वा । यामादिसूत्रेण^४
जनतेति च । प्रयोगद्वयं वामनमतेन ॥ * ॥ पटाक्या । वैजयन्तीसमूहः
॥ * ॥ पोटेन संक्षेपेण गलति । पोटगलः । काशो नडश्च । पोटगळा ।
अपरैरिति आकटाद्यनप्रभृतिभिः ॥ * ॥ इति पाशादिः ॥

खलानां समूहः । खलिनी । खळा ऽपि ॥ * ॥ ऊककुन्दुमौ निच-
यार्थी^५ । ऊकिनी^६ । कुन्दुमिनी ॥

अत्रैतासिलखलिनीशृणोकिनीभिः^७

शिप्रायास्तटमनु शालिकुन्दुमिन्यः ।

१ गोत्ररथ* B. C. K.; cf. Pāp. iv. 2, 51.

२ नद्या* B.; C. K. om. from गला; D. see note ७, last page.—Hem. has नड; Bū., Yujā. नट.

३ कुन्दुमो B. C. K.—A. om. text and comment; E. om. this sloka (but see हळा p. 305, l. 9); D. see note ७, last page.

४ Cf. P. iv. 2, 43.

५ निचयार्थी F.; C. & orig. K. om.

from ऊककुन्दुम; K. supplies ओककु-
दमौ (F) निचयार्थी.

६ K. corr. ओकिनी (?).—Hem. has likewise ऊक & कुन्दुम; Bū., Kāp. V. शा-
किनी (Bū., var. l. शूकिनी) & कुन्दुमि-
नी । कुण्डलिनी ।

७ *सिलखलिनीभिः B. C. & orig. K.; after which K. supplies शिवाकि-
नी; *खलिनीसृणोकिनी सासि प्राया-
स्तटमनु* F.; (? *शृणोकिनी*); for D.
see last page, n. ७.

मोचावानिह^१ तव सैन्यसंनिवेशः

सार्धं यामतय च्छतीयते^२ ऽव देत्रे ॥

अन्ये ऽपीति कुलटाप्रभृतयो द्रष्टव्याः ॥ = ॥ इति खखादिः ॥ २६० ॥

तालो धनुषि पीयूषा कण्टकारी^३ चिकण्टकः ।

श्यामाकपाटलाकाण्डा^४ गोधूमेन्द्राविशाविमौ^५ ॥ २६१ ॥

तालादेरित्यनेन तालादेर्गन्तात्वच्छन्नादिकारावयवयोर्ययोरण्
एव भवति ॥ = ॥ तालस्य विकारः । तालं धनुः । तालमयमन्यत् ॥ * ॥
पीयुषापी पीयूषमिति^६ कण्टकः । पीयूषायाः पीयूषम् ॥ * ॥ काण्ड-
कारम् ॥ * ॥ चिकण्टकम् ॥ * ॥ श्यामाकण्टकौषधिविशेषश्च । श्यामाकी
यवागूः ॥ * ॥ पाटला वृक्षः । तस्याः पाटलम् । पाटलिरिति भोजः ।
पाटलीत्यन्यः^७ ॥ * ॥ काण्डं भस्म ॥ * ॥ गोधूमः ॥ * ॥ इन्द्राविशश्च
वमस्यतिविशेषश्च । ऐन्द्राविशः^८ ॥ २६१ ॥

बर्हिणेन्द्रालिशौ मुञ्जो वित्त्ववेणुगवेधुकाः ।

कुटीरवीहिकर्यासीकृक्कन्धूशिंशपेक्षवः^९ ॥ २६२ ॥

१ ? मोचावानिह F.; मोचावाविह B.—? मोचावानिव.

२ ? Suggested by Prof. Stenzler; सार्धंयामतया^० B. C. F. K.; कतीयते K.; सार्धं यामतया च्छतीयते D.—Prof. Aufrecht prop. सार्धंयामतय ईष्यते.

३ Thus all MSS.; the other works have कण्टकार.

४ श्यामक^० D.C.F.K. (not in comm.); यमाकः पाटला काण्टी D.; श्यामाक-पाटलीकाण्डा E.

५ * ऐन्द्रावृक्ष^० E.; * ऐन्द्रादिश^० D.

६ पीयुषमिति D.—Bū., Yajñ., have

पीयूषा; Kāṣ. V. ed., पीयुषा.—पी-
यूषा पीयुषमः तदिकारः पीयूषमिति
वर्द्धमानः । चापपीयूषेत्येवः शब्द इति
तत्त्वबोधिनीसारसम् ॥ Yajñ.

७ पाटली वृक्षस्याः पाटली (om.
the rest) D.—Bū., Kāṣ. V., Hem. पा-
टली; Yajñ. पाटलि.

८ इन्द्रादिश^० ऐन्द्रादिशः D.—Bū.,
Kāṣ. V. have इन्द्रावृक्ष and इन्द्रालिश
(Bū. var. I. इन्द्राविशः); Yajñ. इन्द्रावृक्ष
and इन्द्राविश.

९ * कर्कधु^० D.; कर्कधुशिंशपेक्षवः E.;

* शिंशिपेक्षवः F.—A. om. text & cūṣam.

वार्हिणम्^१ ॥ * ॥ इन्द्रालिशस्य वनस्यतिविशेषस्य । ऐन्द्रालिशः^२ ।

॥ * ॥ मुल्लस्य विकारो मौञ्जी । यथा ।

पिशङ्गमौञ्जीयुजमर्जुनच्छविम्^३ ॥

वैश्वः ॥ * ॥ वैश्वः ॥ * ॥ गवेधुका । ओषधिः । तस्या गवेधुकः ॥ * ॥

कीटीरः ॥ * ॥ ग्रैहः ॥ * ॥ कार्पाशः ॥ * ॥ कार्कन्धवः ॥ * ॥ शांशपः^४

॥ * ॥ ऐश्वः ॥ २१२ ॥

चयसदिरमसूरान्^५ सीसकंसौ शिरीषं

रजतचमरलोहानं पीतदारुं पलाशम् ।

अपि च वचकरीरेन्द्रायुधस्पन्दनानि^६

मृणु तदनु यवासोदुम्बरं तीव्रदारुम्^७ ॥ २६३ ॥

चापः^८ ॥ * ॥ खादिरः ॥ * ॥ मासूरः ॥ * ॥ वैहः ॥ * ॥ कांसः ॥ * ॥

शिरीषः ॥ * ॥ राजतः कलशः ॥ * ॥ चामरम् ॥ * ॥ लोहः ॥ * ॥ पीतदारवः

॥ * ॥ पालाशः ॥ * ॥ वचस्य वंशविशेषस्य । वाचः^९ ॥ * ॥ कारीरः ॥ * ॥

इन्द्रायुधस्य वनस्यतिविशेषस्य^{१०} । ऐन्द्रायुधः ॥ * ॥ स्पन्दनः^{११} ॥ * ॥

१ All MSS. read वार्हिण in text.—
Bö., Hen. वार्हिणः; Yajñ., Kāṣ. V. ed.
वार्हिण, MS. α. वार्हिण.—[वार्हिणोऽव-
धवो वार्हिणं मयूरपुच्छं तद्विकारो
वार्हिणः Yajñ.]

२ इन्द्रालिशस्य ऐन्द्रालिशः (I) D.

३ Śiṣup. I, 6.

४ शांशपः D.; शैशिपः F.

५ चयसदिरं B. C. D. K.

६ स्पन्दनानि? some MSS.

७ Thus F.; तीव्रदारुं B. C. E. K.;
तीव्रदारुं D.—A. ow. text and comm.

८ चापः MSS.—चप Bö.; चाप (v.l.
चर्ग) Kāṣ. V. ed. (चाम MS. α.); चाप
[चापं धनुः । चापी कीटिः । चयेति
कृषित्वाटः] Yajñ.

९ Not given by the other works.

१० वनविशेषस्य D.—इन्द्रायुधं वन-
स्यतिविशेष इति वर्धमानः शक्रधनुरि-
त्यन्ये । Yajñ.

११ स्पन्दन Bö., Kāṣ. V. α.; स्पन्दन
Kāṣ. V. ed., Yajñ. [स्पन्दनस्यावयवः
स्पन्दनं रथांगम् Y.].—*Cl. Aufrecht's*
Rigveda, preface, p. v.

यायाः ॥ * ॥ नीलुम्बरः ॥ = ॥ तीव्रदारवः १ । श्लेष्मातकवृक्षविशेषयाया
तीव्रदारवरित्यन्वः २ ॥ २६२ ॥

विककृतश्च पूलासोऽरोहीतकविभीतकौ ।

प्याग्नकाञ्चनमर्धे स्याद्विकारेऽवयवे तथा ॥ २६४ ॥

वैककृतः ॥ * ॥ पीलायः ४ ॥ * ॥ रौहीतकः ॥ * ॥ वैभीतकः ॥ * ॥

वैयाघ्रं चर्म ॥ * ॥ काञ्चनक विकारः । काञ्चनम् । यथा ।

य काञ्चने ॥ मुनेरनुचया

नयामुदभ्यामतनुर्व्यविचत ५ ।

॥ वा । काञ्चनेन किमिवाक्ष पथिवा

केवसं ॥ यद्यते विककृतम् ६ ।

ये तु नाधीयते तेऽभेदोपचारादेवाय काञ्चनशब्दः काञ्चनविकारे
प्रयुक्त इति समर्पयन्ति ॥ * ॥ ताक्षादीनामादिद्रुहिमतां नित्यं मद्यदि
प्राप्ते तदन्वेयां तु विकल्पितेऽलचनम् । चन्ममते स्वरस्य प्रयोजनम् ॥
ताक्षादिषु हेमशब्दो ७ द्रुह्य इति केवाचिकतम् । तथा च । तद्वृ-

१ ? Thus F.; तीव्रदारवः B. C. D. E.

२ ? तीव्रदारवः G.; तीव्रदारवः F.;

श्लेष्मातकः । वृक्षः तीव्रदारव इत्यन्वः

D.—Bē., Yajū., K. V. तीव्रदारवः MS.

Hem. नीलुद्दार [cf. नील Gobh. i. 5, 15].

३ पूलासो B. C. D. F. E.—A. om.

text and comment.

४ पीलायः B. C. D. F. E.—पूलाय

Bē. । पूलायसुष्मन्तम् पीलायम् ।

पूलाय इत्यन्वे । पूलाय इति पाठे पूला-

यो ग्रामविशेषस्यैवदेशः पीलायः ।

Yajū.; om. K. V., Hem.

५ Śiṣp. 1, 19 (ग्रामवपुर्व्यविचत ed.

Calc. 8. 1769; *वपुर्व्यविचत ed. Calc.

1815).

६ Kīrāl. 13, 53.

७ हेमम् Hem., cf. next page, n. ११.

—The others do not give the word.

मभवद्धममिति^१ पुराणादौ । पादेन हेमं विलिखेत् पीठमिति^२ कालिदासस्य । समुद्रोपत्यका हेमीति भट्टेः^३ । अणि हि प्रकृतिभावे सति हेममिति स्यात् । न च वाच्यम् अकारान्त एवायमिति । हेमः संलक्ष्यते द्यमाविति^४ कालिदासस्य ॥

येषामशेषभुवनाभरणस्य हेमश्च

तत्त्वं विवेक्तुमुपज्ञाः परमं प्रमाणम् ।

इति च भण्डूकस्य^५ प्रयोगे नकारान्तस्यैवोपलब्धेः । न च मुनिचयेष्वसाक्षादननुमतमित्येतावतोपेक्षापेक्षमेतदिति सुवचं वज्रतरलस्यकृतिप्रसङ्गात्^६ । तथा हि । निपल्लेत्यजादिषु मुनिचयेष्वसाक्षादननुमतमित्यप्यभ्युपगतमेव^७ । अङ्गगात्रकण्ठेभ्यश्चेत्येतदपि मुनिचयाप्रदर्शितमपि शिष्टैरिष्टमेव ॥ श्राकटाद्यनोऽपि हेमादिभ्योऽभित्यनेनाश्विधानमन्याजादिसुगर्भमाह^८ । तेन हेमं वारवर्णं^९ हेमी चष्टिरिति सिद्धम् । सप्तदशवर्णवर्तिना वामनेन ॥ हेम इति सूत्रेण विकारेऽर्थेऽन्याजादेर्लुक् ॥ एव । अण् हेमार्थादित्यत्र मानस्यां वृत्तौ हेमी हेममयी रश्मेत्युदाहृतं च^{१०} ॥ २६४ ॥ इति तात्तादिः^{११} ॥

■ Manu 1, 2.

२ Raghuv. vl. 15.

३ Bhattik. 6, 89.

४ Raghuv. 1, 10.

५ Thus B. C. F. K.; भण्डूक D.; (भण्डूक).

६ सुवचवज्रतरलस्यप्रसङ्गा D.

■ साक्षादननुमतं D.

७ हेमादिभ्यो विधानमन्याजादि° C.; हेमादिभ्यो विधान° K.; हेमादिभ्यो वदित्यनेना° D.

८ हेमसाधनं D.

९ मानव्या धृत्तौ° B. C. K.; °रसने° B. C. F. K.; D. om. fr. [वि]कारेऽर्थे°.

११ Yardhamān's *liddā* includes *liddā* to P. iv. 3, 162; *rajatādi* ib. 159; *patādi* ib. 141; and *bīdādi* ib. 130.—Hem. (vi. 2, 44) has only a *gāṇa ha-mādi*, corresponding on the whole to *rajatādi*, the other *gāṇas* being rendered unnecessary by general rules (vl. 2, 30-32).

शरदर्भकुटीसोमा भवेतां तृणवत्वजौ १ ।

स्तो राजन्यात्मकामेयौ वैकर्णश्च वसातिना ॥ २६५ ॥

शराद्येकाग्रप्राणिन्वेवेत्यनेन २ मयद् ॥ * ॥ शराणां विकारोऽवय-
वो वा । शरमयम् ॥ * ॥ दर्भमयम् ॥ * ॥ कुटीमयम् ॥ * ॥ सोमम-
यम् ॥ * ॥ दणमयम् ॥ * ॥ वल्लभमयम् ३ ॥ * ॥

येषां शरमयीर्दर्भमयीस्तृणमयीः कुटीः ४ ।

कुटीमयीः सोममयीस्तु वल्लभमयीः सुमः ५ ॥

इति शरादिः ॥ * ॥

राजन्यभौरिकीषुकार्यादिभ्योऽकञ्चिदधभाक्ता इत्यनेन तस्य राज-
नित्यर्थे राजन्यादेरकञ् भौरिक्यादेर्विधेषुकार्यादेर्भक्त एते प्रत्य-
याः क्रमेश भवन्ति ॥ * ॥ राजन्यानां जनपदः । राजन्वकः ॥ पीठमर्द-
राजवयस्येषु कुटो राजन्यशब्द इत्यन्यः ॥ * ॥ आत्मकामेयकः ॥ * ॥
वैकर्णकः । विकर्ण इत्यन्यः ६ ॥ * ॥ वासातकः । चचास्य पाठानङ्गीका-
रावासातमित्यन्यः ७ ॥ २६५ ॥

१ * विल्लको B. C.; D. — from
शर° to राजन्या; A. om. text and
comment.

२ * कावजप्राणित्यस्य इत्यनेन D.;
* प्राणित्यवयव इत्यनेन F.; * प्राणित्यस्य
इत्यनेन K.

३ D. om. from शराणां to येषां.

४ येषां शरमयी दर्भमयी तृणमयी
कुटीः F. K.; ॥ शरारमयीर्दर्भमयी
कुटीः D.; तृणमयी° B. C.; C. om.
कुटीः.

५ कुटीमयी सोममयीस्तु वल्लभ-
मयी (वि° C.) सुमः B. C. F. K.; कुटी-
मयी । सोममयी । — वल्लभमयीः
सुमः D.

६ The other works have neither
word.

७ Item. has a special sūtra (vi. 2,
61) for this word: वसातिर्वा ॥° वासा-
तकः । वासातं ॥ The other works in-
clude it in the gāṇa śāstrāyādi.

वाभ्रव्यान्तदेवयातवयुतो दाक्षायणो वातवस्

तीव्रीदुस्वरमालवार्जुनफणः^१ पुत्रो ऽसूरीघातपरः ।

शालङ्कायनदाक्षितेलुकलितौ वैराटशैलूषकौ^२

जैगर्तेश्च वसानवैल्ववनकौ स्यात्संमियस्तेल्वलः^३ ॥ २६६ ॥

वाभ्रवकम् ॥ * ॥ आनृतस्व^४ । आनृतकः । आसृत^५ इत्यन्यः ॥ * ॥
 देवयातवकः । देवयातव^६ इत्यन्ये । देवयात^७ इत्यपरे ॥ * ॥ दाक्ष-
 यणकः ॥ = ॥ वातोरपत्यं वातवः । तस्य वातवकः^८ । वाचव इत्यन्यः ९
 ॥ * ॥ तीव्रस्व तैवकः । अस्य पाठो वामनमतेन^{१०} ॥ * ॥ तीदुस्वरकः ।
 तीदुस्वर इत्यन्यः^{११} ॥ * ॥ मालवस्य राज्ञः । मालवकः ॥ * ॥ अर्जु-
 नफण^{१२} इति । अर्जुनायन इत्यर्थः । तस्य । अर्जुनायनकः ॥ = ॥
 आम्बरीषपुत्रकः ॥ * ॥ शालङ्कायनकः ॥ * ॥ दाक्षकः ॥ = ॥ तेलुः ।
 तैलवकः । अस्य पाठो वामनमतेन^{१३} ॥ * ॥ वैराटको राजा । वि-

१ तीव्रीदुस्वर^१ D. E.; *वार्जुनफणः
 B. C. D.; *यणः F.

२ विराट^२ C.; *शकूषकी D.

३ संमियसील्वलः B. K.; संमिय-
 सील्वलः C.; संमिया सील्वलः E.; सं-
 मियासील्वलः D.; संमियसील्वलः F.—
 A. om. text and comment.

४ ? आनृतस्व B. C. K.—आनृत B.;
 अनृतस्व आनृतकः । अवागृतशब्दस्य द-
 ति वर्तते लक्षणया ॥ Yajñ.; आवृत ।
 आवृत [क suppl.]; ? आनृत Hem.; om.
 Kāś. V. (v.l. आप्रोत).—Bū. (v.l.), K. V.
 ed. also अम्रीड (Yajñ. व्रीडा ?).

५ आवृत्त C. K.; आवृतक D.; आ-
 नृत F.

६ देवयातव C.; देवयातव B.; दे-
 वयातवक D.

७ देवयात^७ C. D. F.—Bū., Yajñ.,
 K. V. have देवयात (Bū., v. l. देवया-
 तव); Hem. देवयात & देवयातव.

८ ? वातोरपत्यं B. F. K.; वातकः
 D.; वातोर^८ वातव^८ वातवकः C.
 (? वतु = वतू).

९ वाचत^९ K.; वाच इत्यन्यः C.;
 — D.—Hem. has वाचव; K. V. ed.
 — l. वाचक; om. Bū., Yajñ.

१० अन्यपाठो^{१०} B.—तीव्र Bū., Yajñ.;
 om. Kāś. V., Hem.

११ Hem. has both forms; the others
 उदुस्वर only.—C. om. from तीव्रस्व.

१२ अर्जुनफण B. C. D.; *यण F.

१३ तैलु Bū., Yajñ.; om. K. V., Hem.

राट्^१ इत्यन्वः ॥ * ॥ शैलूषकः । शैलूषज इति दिव्यायाः^२ ॥ * ॥ चैग-
र्तकः । चिगर्त^३ इत्यन्वः ॥ * ॥ वासानकः ॥ * ॥ विस्ववने भवो जातो
वा । वैस्ववमः । तस्य वैस्ववमकः ॥ शैलूषवैस्ववमशब्दौ सूचे कप्रत्य-
यान्तौ निर्दिष्टौ ॥ * ॥ सांप्रियकः^४ ॥ संप्रिया दात्री च नासा^५ स्तो
पुष्टो वा राजा । तस्य सांप्रियकः । दाचक इति तु वामनः ॥ * ॥
तैस्वसकः । वैस्वस^६ इत्यन्वः ॥

आलुतिगणोऽयम् । तेन जालंधरायणः । श्रीर्णनाभः । जालं-
धरः । कौत्तालप्रभृतयो^७ द्रष्टव्याः ॥ २६६ ॥ इति राजन्यादिः ॥

भौरिकसैकयतावथ चैकयतो^८ भौलिकिष्य काण्यः ।

चौपयतश्चैटयतो^९ वाणिजको वालिकाज्यश्च ॥ २६७ ॥

भौरिकीणां राज्ञां जनपदः । भौरिकिविधम् ॥ विधभक्तप्रत्य-
यान्तानां स्वभावाद्यपुंसकलिङ्गमैव । चन्द्राद्याः पुंस्त्वमपि दर्शयन्ति
॥ * ॥ सैकयतविधम् ॥ * ॥ चैकयतविधम्^{१०} । चैकयतचौदयतावित्यपि
कश्चित्^{११} ॥ * ॥ भौलिकिविधम् ॥ * ॥ काण्यविधम् ॥ * ॥ चौपय-

१ विराट् D.; the other works have
neither word.

२ MS. Hem. has शैलूषज, the others
शैलूष.

३ Thus Hem., om. by the others.

४ ? सांप्रियः C. F. K.; om. B.—The
other works have संप्रिय.

५ संप्रियादात्रीनासो D.; °दात्री-
वनाम्ना C.

६ वैस्वव C.; वैस्वसकः वैस्वत D.;
तैस्वसकः । वैस्वस F.—It. has वैस्वज,
Yajū. वैस्वज; K&g. V. ed. वैस्वस, om.
a.; Hem. तैस्व.

७ जालंधरः श्रीर्णनाभ° E.; श्री-
र्णनाभप्रभृतयो D.—कौत्ताल° Hem.,
om. others.

८ चैकयतो B. C. E.; चैकयतो D.

९ °चैटयतो B. C. K.; °चैटयि-
तो (?) F.; A. om. text and comment.

१० चैकयत° B. C.—The other works
have चैकयत; but see §1. 36.

११ चैकयित° C. F. K.; °चौदयिता°
B. C.; °चौदयिता° F. K.; °चौदयता°
D.—MS. Hem. चेतयत and चौदयत
(also चौपयत & चैटयत for चौ° चै°);
cf. §1. 231 and 36.

तविधम्^१ ॥ * ॥ चैटयतविधम् ॥ * ॥ वणिजोऽपत्यं वाणिजः । के वा-
णिजकः । तस्य वाणिज्यविधम् ॥ * ॥ वासिकाजस्यापत्यं कुरुकोसले-
त्यादिना ष्यचि^२ । वासिकाज्यः । तस्य वासिकाज्यविधम् ॥ २६० ॥
इति भौरिष्यादिः ॥

ऐषुकारिः शयणदण्ड सौवीरो वैश्वमानवः^३ ।

दासमिचिर्नडः शीरुडः शायणदो वैश्वधेनवः^४ ॥ २६६ ॥

इषुकारस्यापत्यानि । ऐषुकारयो राजानः । तेषां जनपदः । ऐषु-
कारिभक्तम् ॥ * ॥ शयणभक्तम् । शयान इत्यपि भोजः^५ ॥ * ॥ सौ-
वीरभक्तम् ॥ * ॥ वैश्वमानवभक्तम् । वैश्वमाणव इत्यन्यः^६ ॥ * ॥ दास-
मिचिभक्तम् । दासमिच इत्यन्यः^७ ॥ * ॥ नडभक्तम् ॥ * ॥ शीरुडभक्तम्
॥ * ॥ शायणभक्तम् । शायण्डिरित्यन्यः^८ ॥ * ॥ वैश्वधेनवभक्तम्^९ ।
अन्ये तु वैश्वभक्तं धेनवभक्तमिति^{१०} पृथगाहुः ॥ २६८ ॥

१ चीपयित^० B. C.; ची^० ? D.

२ णदि B. C.; ष्यचि F. a. orig. K.
(corr. ष्यचि).

३ ऐषुकारि^० C.; विश्वमानवः B. C.
K.; विश्वमाणवः F.

४ सौडः^० E.; सौडः^० D.; विश्वधे-
नवः C.; वैश्वधेनवः F.; A. om. text
and comment.

५ इत्यपि यीभीजः D.; इत्यन्यः F.—
Bā., Kāg. V. ed., Hem. have शयणद, see
also note ७.

६ विश्वमाणवक इ^० D.—विश्वमानव

Bā.; विश्वमाणव K. V. ed.; विश्वमान-
Yājñ., om. Hem.

७ The other works have दासमिच
only (besides दासमिचयण).

८ शयणद and s.l. शयणि Bā.;
शयण्ड and शय. शंड Yājñ.; सायण्डि
(शयण्डि a.) and s.l. शयणद K. V. ed.;
शयण्ड, शयण्डि and शयण्डि Hem.

९ विश्वधेनवभक्त F.

१० Mā. Hem. विश्व । वैश्व । धेनव २ ।
(i.e. both separate and combined?).

द्व्यक्षयक्षौ दासमिचौडचान्द्राः१

खाडः शौद्रो दाक्षिसारस्थजौलाः२।

शायणो ऽथो तार्क्ष्यशीभी फणन्ताः३

एते ज्ञेया विश्वतुष्टाश्च देवः ॥ २६९ ॥

द्व्यक्षायणभक्तम् । अक्षायणभक्तम् । गणपाठाद्व्यक्षभावः ॥ द्व्यक्षायणः । अक्षायण इत्यन्यः ४ ॥ ० ॥ दाममिक्षायणभक्तम् ॥ अक्षायणभक्तम् ५ ॥ ० ॥ चान्द्रायणभक्तम् ॥ ० ॥ खाडायनभक्तम् । खादायन इत्यन्यः ॥ ० ॥ शौद्रायणभक्तम् । शौद्रकायण ७ इत्यन्ये ॥ ० ॥ दाक्षायणभक्तम् । राजन्यादिपाठाद् दाक्षायणकम् ॥ ० ॥ सारस्थायनभक्तम् ८ ॥ ० ॥ जौलायनभक्तम् ॥ ० ॥ शायणायनभक्तम् ॥ ० ॥ तार्क्ष्यायणभक्तम् ९ । शकटाङ्गजमतेन ॥ ० ॥ शौभ्रायणभक्तम् १० । चन्द्रमतेन ॥ ० ॥ वैश्वदेवभक्तम् ११ ॥ ० ॥ तुष्टदेवभक्तम् । अन्ये तु विश्वभक्तं तुष्टभक्तं देवभक्तमित्याहुः १२ ॥ २६८ ॥ इत्यैषुकार्यादिः ॥

१ दासमिचौडः B. C. K.; मिचौ-
दुचौद्राः D.

२ शौद्रो B. F. K.; दक्षि E.; सी-
रस्थजौलाः B. C. K.; सारी च जौलाः F.

३ शायणो E. F. K.; ० शुभो B.
C. D. K.; पशता B. C. D.; यक्षता E.;
A. om. text and comment.

४ द्व्यक्षायणः । अक्षायण (अक्षय
K. V. ed.) B., Yajñ., K. V.; अक्षाय-
यक, द्व्यक्षायक, अक्षायक, अक्षाय-
यण MS. Hem.

५ अक्षायनः B. C. K. (K. V. a.);

D. see E.—अक्षायन B., Yajñ., K. V.
ed.; अक्षायन Hem.

६ Thus Hem.; the others खाडा-
यन.—D. om. from द्व्यक्षायणभक्तं.

७ Thus Hem.; the others शौद्रा-
यण.—B. C. F. K. read सी* both times.

८ सारस्थायनभक्तं B. C. K.; सार-
ायणभक्तं F.

९ Thus all works; तार्क्ष्यायणभक्तं D.

१० Thus B., Yajñ., K. V.; om. Hem.

११ Thus MSS.

१२ वैश्वदेव । तुष्ट । देव २ । Hem.

नडप्रक्षकपोतेक्षुकाष्टचिवेचवेतसाः

कृतह्रस्वन्तुची क्रुञ्चातक्षाणी वित्त्ववेणु च^१ ॥ २७० ॥

नडादेः कुक् छ^२ इत्यनेन नडादेऽन्तरर्थिकम्बो^३ भवति ॥ * ॥

नडा अत्र देशे सन्ति । नडकीयः । नडक्ष इति च ॥ * ॥ अक्षकीयः ॥ * ॥

कपोतकीयः ॥ * ॥ इक्षुकीयः ॥ * ॥ काष्ठकीयः ॥ * ॥ विभिर्द्विभि-

र्निर्द्वन् नगरम्^४ । चिकीयम् ॥ * ॥ वेचकीयः ॥ * ॥ वेतसकीयः ॥ * ॥

क्रुञ्चकीयः ॥ * ॥ मत्स्या निर्द्वन्मत्स्यां निवासः । मक्षकीयः ॥ * ॥ वि-

षकीयः ॥ * ॥ वेणुकीयः ॥ * ॥ ह्यन्तं केचित्पुंस्तुदाहरन्ति । अपरे

स्त्रियाम्^५ ॥ २७० ॥ इति नडादिः ॥

अशमयूधनददर्भशिखीषा वृन्दकन्दगुदकाराङ्कुलानि ।

मीनगङ्गुडकुण्डलखण्डाः पीनपामनगकोटगुहाश्च^६ ॥ २७१ ॥

रादयोऽश्मादिभ्य इत्यनेनाश्मादिभ्यो^७ ऽष्टादशभ्यो गणेभ्यश्चातु-

रर्थिका यथायथं र^८ इत्यादयोऽष्टादश मत्स्या भवन्ति ॥ * ॥ अश्मानो

ऽत्र देशे सन्ति । अशमरम् ॥ * ॥ एवं यूधरम् । यूध^९ इत्यन्तः ॥ * ॥ नद-

रम् ॥ * ॥ दर्भरम् ॥ * ॥ शिखरम् । ङादले द्वय वृन्दकमित्यनेन^{१०}

१ A. om. text and comment.

२ Thus D. : ककुक्ष B. K. ; ककुम्भ C. ; ककुक्ष F. : cf. P. iv. 2, 31.

३ नडादेशनासीत्यर्थे देशनाम्नि हो D.

४ निवृत्तं B. C. F. ; निवृत्तनगर D. — Hem. reads चि ; Bā., Yajñ., and Kās. V. तुल.

५ D. om. from ह्यन्तं.

६ * गुडगुडलखण्डाः * F. ; A. om. text and comment.

७ रादयो रमयादित्यनेनाश्मादिभ्यो D. ; ऽश्माधादिभ्यः.

८ तर B. C. F. K. ; om. D.

९ यूध B. C. K. ; यूधर F. ; एवं यूधरा यूधर इ° D. — यूध Bā., Yajñ. ; यूध (cf. यूध) K. V. ed. ; यूध and यूध Hem.

१० P. Cf. p. 186, l. 3. — ङादले द्व° B. K. ; ङादि द्व° C. ; ङादेर्द्व° F. ; ङादेर्द्वय° D.

ह्रस्वत्वे सति । ह्रस्वत्वं नेत्यन्यः ॥ * ॥ ऊपरम्^१ ॥ * ॥ ह्रस्वरम् ॥ * ॥
 कम्बरम् ॥ * ॥ गुडरम् ॥ * ॥ काण्डरम् ॥ * ॥ कुण्डरम् ॥ * ॥ मीम-
 रम् ॥ * ॥ गङ्गरम् ॥ * ॥ गुडरम् ॥ * ॥ कुण्डरम्^२ । वामनमतेन
 ॥ * ॥ खण्डरम् ॥ * ॥ पीनरम्^३ । वामनमतेन ॥ * ॥ पामरम् ॥ * ॥
 नगरम् ॥ * ॥ कोटरम् ॥ * ॥ गुहरम् । ह्रस्वत्वं नेत्यन्यः^४ ॥ २७१ ॥
 इत्यहमादिः ॥

सखिकरवीराशेका वासवसख्यमिवायुतो दत्तः ।

ह्रगलो गोफिलदत्तौ भक्षः पुरपालवजाश्च^५ ॥ २७२ ॥

सख्यादेर्ङ् ॥ * ॥ सख्या पुरुषविशेषेण निर्दत्तम्^६ । साख्यं नगरं
 मण्डलं वा ॥ * ॥ कारवीरेयम् । वैरेयमित्यन्ते^७ ॥ * ॥ आशोकेयम् ॥ * ॥
 वासवदत्तेयम् ॥ * ॥ साखिदत्तेयम् ॥ * ॥ आग्निदत्तेयम् ॥ * ॥ वा-
 धुदत्तेयम् ॥ * ॥ ह्रगलो मुनिन्हागलश्च । हागलेयम् ॥ * ॥ गोफिले-
 यम् । गोभिल इति भोजः^८ ॥ * ॥ दात्तेयम् ॥ * ॥ भात्तेयम् । अन्ध-
 जातिर्भिक्ष इत्यन्यः । भक्षपात्र इति समस्तं भोजः^९ ॥ * ॥ पीरेयम्
 ॥ * ॥ पालेयम् ॥ * ॥ वाञ्छेयम् ॥ २७२ ॥

१ ऊपरं B. C. K.; D. om. ह्रस्वत्वं
 नेत्यन्यः.

२ गुडरं F.—कुण्डल B., Yajñ.;
 om. Hem., Kā. V.

३ पीन also B., Yajñ.; om. Hem.,
 Kā. V.

४ D. F. om. from ह्रस्वत्वं.

५ A. om. text and comment.

६ निवृत्तं B. C. F. K. throughout.

७ Cf. next page, note ६.

= ओभोजः D.—गोपिल B.; गो-
 फिल । गोपिलेत्यन्ते । गोभिलेति भोजः
 Yajñ.; गोभिल MS. Hem.; गोहित
 (s.l. गोहिल) K. V. ed.; गोभिल MS. a.

९ इत्यन्यः । उग्रपाल इत्यन्यः समस्तं
 श्रीभोजः.—D.—भक्ष । पाल B., Yajñ.,
 K. V. (भक्षपात्र s.l. B.); & भक्षि-
 पाल Hem.

कदलस्तमालरोहौ सप्रलवकौ कुशीरकः सरकः ।

सुरसः सीकरसमलौ^१ सरससरसवीरचक्रवाकाश्च ॥ २७३ ॥

कादलेयम् ॥ * ॥ तामालेयम् ॥ * ॥ रौद्रेयम् ॥ * ॥ संप्रलेयम्
॥ * ॥ साक्रेयम् ॥ * ॥ कौशीरकेयम् । शीरक इत्यन्तः^२ ॥ * ॥ सारके-
यम् ॥ * ॥ वीरसेयम् ॥ * ॥ वैकरेयम्^३ । वामनमतेन ॥ * ॥ साम-
लेयम्^४ ॥ * ॥ सारमेयम्^५ ॥ * ॥ सारवेयम् ॥ * ॥ वैरेयम् । वीर
इत्यन्ते^६ ॥ * ॥ चाक्रवाकेयम् ॥

एते मखादयः प्रायः पुंविशेषवृत्तयः । ततस्तन्निवाचेऽपि कृष् वि-
धेयः ॥ करवीरसीकरचक्रवाकप्रभृतयः स्तार्थवृत्तयः । तेषां च तद-
वासीत्यर्थे प्रत्ययः ॥ २७३ ॥ इति सखादिः ॥

संकाशकश्मीरपचारनासाश्चूडारूपौ^७ पलितानुनाशी ।

मन्दारकूटौ दशकोविदारशीर्षाश्मतीर्षाश्मडारकुम्भाः ॥ २७४ ॥

संकाशादेर्षाः ॥ * ॥ संकाशेन राज्ञा निर्दन्तम्^८ । सांकाशम् ॥ * ॥
काश्मीर्यम् ॥ * ॥ पाचार्यम्^९ । वामनमतेन ॥ * ॥ नाशम्^{१०} ॥ * ॥
शौडार्यम् ॥ * ॥ घूपा अस्मिन्सन्ति । घौष्यम् ॥ * ॥ पालित्यम् ॥ * ॥

१ सीकरसमलौ B. K.; सीरकसव-
ली^० F.; सुरसकली C.; E. om. this
glōk; A. om. text and comment.

२ कौशीरकेयं B. C. F. K.; सारक^०
इत्यं C.; कुशीरक इत्यं F.—कुशीरक
Bū., Yajñ.; कुशीरक & सीरक (for
सीकर) Hem.; वशीर v.l. K. V. ed.

३ वैरकेयं B. C. F. K.—वीरक Hem.;
सीहर Bū., Yajñ. (शीहर var. l. Bū.);
सीकर K. V. ed. (वीकर a.).

४ साकलेयं B. C. F. K.—समल all
works.

५ सरस Bū., Yajñ.; सरस Hem.;
om. K. V.

६ ? वैरेयं MSS.; D. — from वीर.
—Hem. has वीर and वीर; Bū., Yajñ.
वीर; om. Kāp. V.; cf. preceding page,
i. 10.

७ नाशश्चूडा^० B. C. F. K.; A. om.
text and comment.

८ Cf. preceding page, note ६.

९ Not in the other works.

१० नाशी B. C. F. K.

आनुनाशम् । वामनमतेन ॥ १ ॥ मन्त्राराधामदूरभवम् । माग्दा-
र्यम् ॥ २ ॥ कौश्वम् । कुट इत्यन्तः^१ ॥ ३ ॥ दशम् । दाश्वम् ॥ ४ ॥
कौविदार्यम् ॥ ५ ॥ शैर्वम् ॥ ६ ॥ आरन्वम् ॥ ७ ॥ तैर्वम् ॥ ८ ॥ आ-
श्वम्^२ ॥ ९ ॥ माकार्यम् । मन्त्रार इत्यन्तः^३ ॥ १० ॥ कौश्वम् ॥ २०४ ॥

नाशिकासरकमूरचिरन्ताः४ कमिलः समलसशिङ्गसीराः५ ।
पञ्जरप्रगदिनाचनलाङ्गा रोमलोमपुलिना मगदी च ॥ २७५ ॥

नाशिका नाम राक्षसी । तस्या निवासस्थाना निर्दन्तं वा । नाशि-
कम्^६ ॥ १ ॥ आरकम् ॥ २ ॥ शैर्वम्^७ ॥ ३ ॥ शैरन्वम्^८ ॥ ४ ॥ का-
मिलम् । कम्पित इत्यन्तः ॥ ५ ॥ समलोम निर्दन्तम् । वामकम् ॥ ६ ॥
शाङ्गितम्^{१०} ॥ ७ ॥ शैर्वम् ॥ ८ ॥ पाञ्चर्यम् ॥ ९ ॥ प्रागद्यम् । नगरं
देशो वा ॥ १० ॥ नाशम् ॥ ११ ॥ नाशम् ॥ १२ ॥ आश्वम् ॥ १३ ॥ रोमकम्
॥ १४ ॥ लोमन्वम् ॥ १५ ॥ पौलिनम् ॥ १६ ॥ मागद्यम् । नगरं देशो
वा ॥ २०५ ॥

१ Hem. has both, the others कुट.

२ C. om. from वामनमतेन ।
मन्त्राराधा.

३ मन्त्रार Bū., Yajñ.; मन्त्रार and
मन्त्रार Ham.; माकार Kā. V. ed. मा-
कार a.

४ नाशिका B. C. F. K.; नूर D.;
नूरचिरन्तः F. K.; चिरन्तः B. C.

५ कम्पितः (against metre) B. E.;
कम्पितसीरा B. C. K.; कम्पितसी-
रा D.; कम्पितसीरा D.; A. om. text
and comment.

६ नाशिका नाम नाशिक B. C. F. K.

७ शैर्व D.—नूर Hem.; नूर Bū., Y.

८ शैरन्व B. C. D. K.—चिरन्त K. V.,
Yajñ. and (s.l. चिरन्त) Bū.; चिरन्त (or
श्व) Hem.; चिरन्त.

९ Thus Hem.; कम्पित Yajñ.; क-
म्पित Bū.; कम्पित Kā. V. ed. (क-
म्पित a.).

१० १ नाशिक F.; नाशिक B. C. B.
orig. K. (corr. श्व or श्व); नाशिक
D.—कम्पित Bū., Yajñ.; कम्पित Hem.,
Kā. V. ed. (कम्पित a.); these works
also have कम्पित Bū., Yajñ.; कम्पित
Hem., Kā. V. ed.

सुपरिः कटिपः कलिवो मलिनागस्त्री सक्र्णको^१ वृष्टिः ।

पन्थादेशः सुपथी मादितविकरौ च सूरसेनच^२ ॥ २७६ ॥

सुपरिः कश्चिद्राजा । तेन निर्हन्तम् । वीपर्थम् ॥ * ॥ काटिप्यम् ॥
 * ॥ कालिव्यम्^३ । कलित इत्यन्ये ॥ * ॥ मालिन्यम् ॥ * ॥ अगस्तिकु-
 ष्ठिन्योरगस्तिकुष्ठिनी^४ वेति कुष्ठि । अगस्त्यानां निवासः । आगस्त्यम् ।
 अन्ये अगस्त्यस्यापत्यम् आगस्त्यः^५ । अगस्त्यि । तस्यागस्त्यम् ॥ * ॥ सा-
 कर्णकम् ॥ * ॥ वृष्टिना निर्हन्तम् । वार्धम् ॥ वृष्टिर्नाम काचिन्स्त्री^६ ॥
 तस्या निवासो मार्धमित्यपरे ॥ * ॥ सुपथोऽदूरभवं सुपथं वाचा-
 सीति । वीपर्थम् ॥ * ॥ मादित्ता स्त्री काचिदित्यन्यः^७ ॥ * ॥ वैकर्णम्
 ॥ * ॥ वीरसेनम् ॥ * ॥ गोभिलचक्रचक्रवाकाशोकच्छगलकुशीरकथ-
 भञ्जमुखमन्त्रायश्चान्नमयनस्त्री गण्डेऽस्मिन्दर्शने ॥ २७६ ॥ इति संका-
 शानिः ॥

नलकुलः पुलोलौ च नलो दुलदलौ वनम्^८ ।

वडशब्दः कुलं मूलं लकुलोरलसंयुतम्^९ ॥ २७७ ॥

१ * कटिपः कलिवो मलिनागस्त्री^०
 D.; सक्र्णको D. E.

२ * सुपथिगदितविकरौ^० E.; A.
 om. and comment.

३ कालिव्यं B.; कोटिप्यं C.—कटिप
 Bb., Yajñ.; कटिप, कटिप, कटिह
 Hem.; om. Kā. V.

४ कालिव्यम् । D.—कलिव Hem.,
 Kā. V. ed. (कलिव, कलिव a.); कलिव
 Bb.; कलिव Yajñ.

५ आगस्तिकुष्ठिन्योर^० B. C. F. K.;

* आगस्तिकुष्ठिनी C.; अगस्त्यकुष्ठ^० कु-
 ष्ठिनी D.

६ अन्ये तु आगस्त्यस्या^० C. F.—अग-
 स्ति and आगस्त्य Hem.; the others
 अगस्ति.

७ वृष्टि Bb., Yajñ.; वृष्टि (?) Hem.

८ मादित Hem.; om. the others.

९ वतं F.; वतं C.

१० रकुलोरल^० E.; मूलकुलोरल^०
 D.; लकुलोरल^० B. C. K.; A. om.
 text and comment.

वसादेयः ॥ * ॥ वसेन निर्हन्ता । वसा-नाम नगरी ॥ * ॥ एवं
पुष्पा ॥ * ॥ पुष्पा । वामनमतेन । तुल्य इति^१ शाकटायनः ॥ * ॥
उक्षा ॥ * ॥ गक्षा ॥ * ॥ दुक्षा ॥ * ॥ दक्षा ॥ * ॥ वक्षा ॥ * ॥ वक्षा^२ ।
वामनमतेन ॥ * ॥ कुक्षा ॥ * ॥ मूक्षा । मुल इत्यन्ते^३ ॥ * ॥ सकुक्षा
॥ * ॥ उरक्षा ॥ * ॥ एते चप्रत्ययान्ताः स्त्रीलिङ्गाः । अन्ते तु वक्षा-
रीणां नपुंसकतामाहुः ॥ २७७ ॥ इति वसादिः ॥

पक्षतुषचिचकुम्भाः कुराडो मकराण्डहंसका रोम ।

लोमसुवर्णकसमलाः कबलिकाकुत्तसकलाश्च^४ ॥ २७८ ॥

पक्षादेः पक्ष^५ ॥ * ॥ पक्षेन निर्हन्तं पक्षक निवासी वा । पाक्षाथर्ष
मगरं राणं वा ॥ * ॥ तीक्षाचक्षम् । तुल्य^६ इति वामनः ॥ * ॥ पैक्षाच-
क्षम् । पिषेत्यन्यः^७ ॥ * ॥ कीक्षाचक्षम् ॥ * ॥ कौक्षाचक्षम् ॥ * ॥ मा-
कराचक्षम् । वामनमतेन^८ ॥ * ॥ पाक्षाचक्षम् ॥ * ॥ हांसकाचक्षम्
॥ * ॥ रोमाचक्षः ॥ * ॥ लोमाचक्षः ॥ * ॥ लोमार्थकाचक्षः । वामनम-
तेन^९ ॥ * ॥ सामक्षाचक्षः ॥ * ॥ कामक्षिकाचक्षः ॥ * ॥ कौक्षाचक्षः ।
वामनमतेन^{१०} ॥ * ॥ साकक्षाचक्षः ॥ २७८ ॥

१. तुल्य इति B. C. and orig. K. (corr. तुल्य); ■ इति F.—पुल्य Yajñ. ■ (o.l. पुल्य) Bū.; तुल्य Kāp. V. ed.; तुल्य α.; om. Hem.

२. ■ K.—वृद्ध Bū., Yajñ.; om. Kāp. V., Hem.

३. तुल्य इत्यन्ते D. F.—मूल Bū., Yajñ., Kāp. V. α.; तुल्य Hem.

४. Kāp. V. and Hem. take ■ neuter forms; also Yajñ. (except वक्षा नगरी).

५. तुषचक्षकाच D.; A. om. text and comment.

६. Thus F.; पक्ष B. C. K.; पक्ष D. ■ तुष D.; तुल्य B. C. F. K.—तुष and तुल्य Bū., Yajñ.; तुल्य Kāp. V., Hem. ■ Hem. has both forms.

७. मकर, सुवर्णक, कुत्त, शिष, नि-
वात given by Bū., Yajñ.; om. Kāp. V., Hem.

१०. ■ addn कुम्भ इत्यन्तः ।

पन्थादेशे विहिते पन्थिन्शब्दो निगद्यते कृतिभिः ।

यमलविलहस्त्रिहस्ताः सिंहकसरकौ खिलास्त्यतिश्वानः१

॥ २७९ ॥

पाश्चायनः ॥ * ॥ चामसायनः ॥ * ॥ निरायनः ॥ = ॥ वासिना-
यनः ॥ * ॥ साहायनः ॥ * ॥ सैवकायनः ॥ * ॥ सारकायनः ॥ = ॥
सेसायनः^२ । आसायनः । इयं वामनमतेन ॥ * ॥ आतिशायनः ।
अतिशय^३ इत्यर्थः ॥ २८८ ॥

सीरको लोमकः शीर्षेनिवाती च सकर्णकः ।

अंशुकः सरसः पाकः सहको^४ वलिकः कला ॥ २८० ॥

शैरकायनः^५ ॥ * ॥ सीमकायनः ॥ * ॥ शीर्षायनः ॥ * ॥ निवाता-
यनः । वामनमतेन^२ ॥ * ॥ साकर्णकायनः ॥ * ॥ आंशुकायनः^६ ॥ * ॥
सारकायनः ॥ * ॥ पाकायनः ॥ * ॥ साहकायनः ॥ * ॥ वासिकायनः
॥ * ॥ कासायनः ॥ २८० ॥ इति पञ्चादिः^७ ॥

कर्णार्कजीवन्तजवानुद्धा^८

आग्नीवतोऽथ दुपदश्च जैवः^९ ।

१ A. om. text and comment.

२ See note २, preceding page.

३ Thus Ham., K. V. &. the others

अतिशय.

४ शीरको खो^० MSS.; *शैरकः
*सहिको B. C. K.; सहाकाः E.; A.

— text and comment.

५ शैरकायनः MSS.; cf. last note.

६ आंशुकायनः D.; आशकायनः B.

K.; आशकायनः C. — अंशुक Ham.;
अंशुक Bā., Yajñ.

७ पञ्चादिः B. C.

८ कर्णार्कजीवन्तजवानुद्धा E.; क-
र्णार्क-वन्त-वानुद्धा D.; कर्णाटजी-
वन्त^० F.; कर्णाक^० C.

९ आग्नीवतो च दुपदश्च जैवः B.;
आग्नीवतोऽथ D.; आजीवनी ॥ इव-
द्वय^० C.

स्मिन्मर्कलूपाकनपाञ्चज्याः

कुन्ती वशिष्ठः कुलिशश्च जित्वा^१ ॥ २८१ ॥

कर्षादेः किम्^२ ॥ = ॥ कर्षेन निर्हन्तः कर्षक निवासी वा । का-
र्षायनिः ॥ * ॥ अर्को गुह्यः स्फटिकश्च । आर्कायनिः ॥ * ॥ जीवन्त-
ायनिः । जीवन्तायनिः ॥ * ॥ आवायनिः । वामनमतेन^३ ॥ * ॥ आननु-
द्यायनिः ॥ = ॥ आशीवतायनिः । आशीवदित्यन्वः^४ ॥ * ॥ द्रौप-
दायनिः^५ ॥ * ॥ जैत्रायनिः ॥ = ॥ खैत्रायनिः । खिगेत्यन्वः^६ ॥ * ॥
अर्कलूपायनिः । अर्कलूपायनिः^७ ॥ अन्ये तर्कलूपा इति^८ ॥ * ॥ आक-
नायनिः । आकिनी^९ खीत्यन्वः ॥ * ॥ पाञ्चजम्यायनिः ॥ * ॥ कीन्ता-
यनिः । कुम्भी कुम्भी वेत्तपरे^{१०} ॥ * ॥ वाशिष्ठायनिः^{११} ॥ = ॥ कौलि-
शायनिः ॥ * ॥ जित्वा धर्मः । जैत्रायनिः । जित्येत्यन्वः^{१२} ॥ २८१ ॥
इति कर्षादिः ॥

१ स्मिन्मर्कलूपा^१ B.; * लूपाः C.; * लूपाकनपाञ्चज्याः कुन्ती^२ D.; * अतर्पायन्याः कुन्ती वशिष्ठः^३ F.; A. om. text and comment.

२ Thus F. [Pāp. iv. 2, 30]; पिप् B. C. D. E.

३ B. C. orig. E. om. वामनमतेन.—आवा Bū., Yajñ.

४ आशीवत Bū., Yajñ.; आशी-वत् K. V., Hem., Bū. var. i.

५ द्रौपदायनिः B. C. E.

६ स्मिन्मर्कलूपाः P.; om. D.—Bū., Yajñ., Hem. have both स्मिन्मर्क (v.l. Bū., Yajñ.) स्मिन्मर्क.

७ अर्कलूपायनिः B. C. E.; अर्क-लूपायनिः D. (i. x).

८ तु अर्कलूपा इति C. F.; cf. p. 281, notes.—अर्कलूपा Bū., Yajñ.; अर्कलूपा १ (i.e. combined and separate अर्क । लूपा) Hem.; अर्कलूपा (v.l. अर्क । लूपा) Kāp. V. ed.; अर्क । लूपा a.

९ Thus Hem.; Bū., Yajñ. (आकिनीत्यन्व Y.).

१० कौम्भी वेत्तपरे C.; कुम्भी वेत्त-परे D.; कुम्भी । कुम्भी Bū.; कुन्ती (कुम्भी कुम्भी वेत्तपरे) Yajñ.; कुम्भी Kāp. V. ed.; कुम्भी a., Hem.

११ वाशिष्ठायनिः F. (श c.l.p. 54, l. 7).

१२ जित्वा Bū., Yajñ. (जित्वा नि-वासी जित्वायनिः); जित्वा Kāp. V. ed. (जित MS. a.); जित्वा (?) जित्वा (i corr. ०२५) Hem.

ज्ञेयाः सुतंगमाजिरजीवार्जुनविप्रचित्तमुनिचिन्ताः^१ ।

अनशुक्रमहापुत्राः सखिडककर्णौ^२ महाचित्तः ॥ २८२ ॥

सुतंगमादेरिष् ॥ * ॥ सुतंगमेन निर्दुत्तं सुतंगमस्य निवासो वा ।
 जीतंगमिः ॥ * ॥ आजिरिः ॥ * ॥ जीविः ॥ * ॥ अर्जुनं दण्डम् अर्जुनश्च
 पार्थः । अर्जुनिः ॥ * ॥ विप्रचित्तिः ॥ * ॥ मौनिचित्तिः ॥ * ॥ जीवमिः
 ॥ * ॥ जीमिः ॥ * ॥ माहापुत्रिः ॥ * ॥ सखिडकिः । वामनमतेन^३ ।
 सखित इत्यम्यः ॥ * ॥ कर्ण्यः ॥ * ॥ माहाचित्तिः ॥ २८२ ॥

बीजवापिस्वनश्वेतगडिका^४ विपयियही ।

एषां सुतंगमादिस्वादिव्रूचे चातुरर्थिकः ॥ २८३ ॥

बीजवापिः । अन्ये तु बीज इति वापिक्रिति पृथगाहुः^५ ॥ * ॥ स्वा-
 मिः^६ । वामनमतेन ॥ * ॥ श्वेतिः ॥ * ॥ गडिकिः । गडिक^७ इत्यम्यः ॥ * ॥
 श्वेतिः ॥ * ॥ विपयिः ॥ * ॥ चातुरर्थिक इति निवासोऽदूरभवो गडि-
 देशे तेन निर्दुत्तस्तदवाप्ति च^८ ॥ २८३ ॥ इति सुतंगमादिः ।

१ विप्रचित्तमुनिचिन्ताः E. (& Bb.);

विप्रचित्तमुनिचि D.

२ सखिडककर्णौ E. against meure;

सखिडककर्णौ B. K.; सखिडककर्णौ C.;

सखिडकः कर्णौ F.; सखिडकर्णौ D.; A.

om. text and comment.

३ सखिडकिः । सखिडकिर्वामनमतेन

F.—सखिडक and सखिडित Bb.; सखिडक

Yajñ.; om. Kāp. V., Hem.

४ बीजवापिस्वनं B.; वपस्वतश्चे-

तास्वतगडिका C.; स्वतश्चेतं F.; बी-

जवापिस्वनिश्चेतं E.; स्वतश्चेतं D.;

A. om. text and comment.

५ बीजवापिन् (v.l. बीज । वापिन्)

Bb.; बीजवापिन् Yajñ., Kāp. V.; जी-

जवापि । बीज । वापि । Hem.

६ स्वातिः B. C. F. K.; स्वमिः D.—

Bb. and Yajñ. read स्वान्; om. Kāp. V.,

Hem.

७ Thus Hem.; गडिक Bb., K. V.;

om. Yajñ.

८ वा D.

वराहवाहू श्वच शर्करा नि-

मयः शिरीषश्च विदग्धः^१ ।

श्रेयो बलाहः सदिरो विभयः

स्थूलः धलाशः पिनिनङ्गवह्वी ॥ २८४ ॥

वराहादेः कम् ॥ १ ॥ वराहा श्वच देहे शक्ति । वाराहकम् ॥ २ ॥
वाहकम् ॥ ३ ॥ शर्करकम् ॥ बलजादिपाठाङ्कः । शर्करिकम्^२ ॥
शर्करायाहङ्गो^३ वेत्यनेन शर्करिकम् । शर्करीयम् । शर्करम् ॥
शर्करा इति देववंशा क्षमावाद्भेदोपपारादा ॥ ४ ॥ नैमग्नकम् ॥ ५ ॥
श्रेरीषकम् ॥ ६ ॥ वैदग्धकम् ।^४ विदग्ध इत्यप्यन्वः ॥ ७ ॥ वाचाहकम्^५
॥ ८ ॥ सादिरकम् ॥ ९ ॥ नैमग्नकम् । विभक्त इत्यप्ये^६ ॥ १० ॥ लोल-
कम् ॥ ११ ॥ पाकाशकम् ॥ १२ ॥ पिनिनङ्गवह्वीविति पिनिभ्यां नङ्गवह्वी
क्रमेण श्रेयावित्यर्थः । नैमङ्गकम् । नैवङ्गकम् ॥ २८४ ॥ इति वरा-
हादिः ॥

कुमुद कुण्डलकूटी मुनिस्थलाश्वयभासकुन्दाश्व ।

मधुकर्णोदशयामी शाल्मलिरथकारगोमठशिरीषाः^७ ॥ २८५ ॥

कुमुदादेष्टम् ॥ १ ॥ कुमुदाश्वच देहे शक्ति । कीमुदिकम् ॥ २ ॥

१ शर्करा E.; A. omits text and comment.

२ Cf. pl. ३२५ (where affix इत्ति).

३ शर्करायाहङ्गो C.; शर्करायाश्व-
वह्वी D.; *श्वकादित्यनेन F.; cf.
Pāṇ. iv. २, ४३-४.

४ The other works have both words.

५ इत्यन्वः F.; वाचाह्वं D. (य* cf.
वचाह्वं pl. १४६ comm.).

६ इत्यन्वः D. P.—Hem. has both,
the others विभक्त only.

७ गोमठशिरीषाः D.; A. om. text
and comment.

कोट्यलिकम् ॥ * ॥ कोटिकम् । कूर्ण^१ इत्यन्वः ॥ * ॥ मौनिसल्लि-
कम्^२ । मुनिः सल्लसेत्यन्वे^३ ॥ * ॥ आश्रित्यिकम् ॥ * ॥ चासकुन्दिकम्
॥ * ॥ माधुकर्णिकम् । मुचुकर्ण^४ इति शकटाक्षजः । शुकिकर्ण^५ इत्य-
भयनन्दी ॥ विष्टहीतादपीक्यते । माधुकम् । कार्णिकम् ॥ * ॥ दाश-
यालिकम् ॥ * ॥ शास्त्रालिकम् ॥ * ॥ रथकारेण निर्हन्तं तस्य निवासो
वा । राथकारिकम् ॥ * ॥ गौमठिकम्^६ । पर्वतो ब्रह्मो वा गोमेध^७
इत्यन्वे ॥ * ॥ शैरीविकम् । अरीहणादिपाठाच् शैरीविकम् । शिरीषा
इति बहुवचनान्तः संज्ञावाची सभावात् सोऽयमिति संबन्धाद्वा^८ ॥
शार्करिकशब्दः पृथक्पूत्रेण विद्म इति नात्र पाठः ॥ २८५ ॥ इति
कुमुदादिः ॥

अरीहणोद्भवविपाशशिशपा०

भलन्दनोदञ्चनखण्डवीरणाः ।

मुयज्ञजन्मकशकृत्तरैवताः

शिरीषविल्लौ बधिरौऽथ जायवान् ॥ २८६ ॥

१ ? कूर्ण C.; तूर्ण F.—The other works have कूर्ण only.

२ मौनिसल्लिक B. C. K.

३ ? मुनिस्त्व B.; मुनिस्त्व (च =
ख) C.; मुनिस्त्व D. F. & (?) corr. K.
—D. K. add: मौनिकं क्वाकागास्त्रा-
विकं; C. मौनिकं क्वाकागास्त्राविकं—
Bb., Yajñ. मुनिस्त्व; K. V. ed. मुनि-
स्त्व, = मुनि । स्त्व; Hem. मुनि ।
स्त्व । मुनिस्त्व ।

४ ? Thus D.; मचुकर्ण B. C. F. K.—
Hem. has मुचुकर्ण । मुचुकर्ण; K&g. V.

ed. मुचुकर्ण, v.l. मचुकर्ण; Bb., Yajñ.
मचुकर्ण.

५ इत्यभयनन्दी D.—Thus also Bb.,
Hem., K&g. V. ed. v.l.

६ गौमठिका B. C. K. — गौमठ
Hem.; गोमठ Bb., Yajñ., K&g. V. ed.,
गौमठ.

७ ? Thus B. C. K.; गोमेध D. F.
(? गोमेध or ब्रह्मो वा ॥ गोमेध इत्यन्वे ॥).

८ सो यमभिसंबन्धाद्वा B. C. K.

९ ? शंसपा B. K.; शंसपा G.; शं-
शिपा F.; A. om. text and comment.

अरीहणदेरकम्^१ ॥ * ॥ अरीहणेन निर्हन्तम् । आरीहणकम्
 ॥ * ॥ श्रीहण्डकम् ॥ * ॥ वैपाशकम् ॥ * ॥ शिंशपाणां वृत्तविशेषा-
 णामदूरभवं शिंशपा अत्र यन्तीति वा । शांशपकम्^२ । देविकाशिंश-
 पान्नेयोदीर्घसप्तसादित्यनेनैकारसाकारः^३ ॥ * ॥ भास्वन्दनकम् ॥ * ॥
 श्रीदधनकम् ॥ * ॥ साष्टवैरकम्^४ ॥ * ॥ शौचकम् ॥ * ॥ जाम्ब-
 वकम् ॥ * ॥ काशकस्तनकम् । काशकस्त^५ इति भोजः ॥ * ॥ राधा-
 वतो रेवतः । रेवत इत्यने^६ । रेवतकः पर्वतः ॥ * ॥ श्रीरीषकम् ॥ * ॥
 वैष्णकम् ॥ * ॥ बाधिरकम् ॥ * ॥ जाम्बवता निर्हन्तम् । जाम्बवतकम् ।
 अन्ये जाम्बवतो ऽप्यत्र जाम्बवत इत्याहुः^७ ॥ २८६ ॥

साङ्गमीमतमैषोष्ट्रचैर्गता वैमतस्तथा ।

शाशिइत्यसांघरी भास्व^८ आयनान्ता अमी मताः ॥ २८७ ॥

साङ्गायनकम् ॥ * ॥ गीमतायनकम् ॥ * ॥ मैषायकम् । मैषा-
 यक इत्यपरः^९ ॥ * ॥ श्रीशायकम् ॥ * ॥ चैर्गतायनकम् ॥ * ॥

१ Om. D. F.

Bö., Yajñ., Hem.; Kāṣ. V.,

२ शिंशिपानां शिंशिपा F.; *श्री-
 शय D.

Bö., v. l.

३ *दीर्घसप्तसा B. C. K.; दीर्घ-
 सप्तसा D.; देविकाशिंशपेति सूत्रेण
 F.; cf. Pāṇ. vii. 3, 1.

४ C. F. K. om. रेवत.—Bö. रेवत.

v. l. रेवत; the others रेवत.

५ Thus B. C. D. K.; साष्टवीरकम्
 F.—साष्टवीरक Bö., Yajñ. [साष्टवी-
 रणकम् । साष्टवैरकमिति चेचित्
 अनुश्रुतिकादेराकतिमवस्थात् Yajñ.];
 om. K. V., Hem.

६ Bö., Yajñ. and twice Hem.

वत् (जाम्बवत इति चेचित् Yajñ.); आ-

—Kāṣ. V. ed.; जाम्बवत a.

८ भास्वा E.; भास्वाः D.; A. om.
 text and comment.

९ ? Thus B. C. K.; मैषायक D. F.

—मैषायक (or शिं) Hem.; मैषायक

५ ? Thus F.; B. G. K.;

Bö., Yajñ., Kāṣ. V. ed. (मैषायक a.).

कवस्तन इति श्रीभोजः D.—कवस्तन

वेमतायनकम् ॥ * ॥ शास्त्रिणायनकम् ॥ * ॥ सांपरायनकम् ॥ = ॥
भास्त्रायनकम् ॥ २८७ ॥

खदिरो विपथः खड्गुर्भगलो दुषणास्तथा १ ।

सुशर्मकनलोलन्दा २ रायस्योषध वीरणः ॥ २८८ ॥

खादिरकम् ॥ * ॥ वैपथकम् ॥ * ॥ [] निर्दत्तम् । खाद्य-
कम् ॥ खड्गुरित्यन्तः ३ ॥ * ॥ भागककम् ॥ * ॥ दुषणा अथ सन्ति ।
द्वीपथकमिति वामनः ४ ॥ दुषण इति भोजः ५ ॥ * ॥ सौशर्मकम् ६ ॥ * ॥
कागककम् ७ ॥ * ॥ श्रीलम्बकम् ॥ * ॥ रायः पोषः ८ ॥ रायस्योषः ।
अत एव निपातनादिभक्तेरनुविस्मयक सकारः ९ ॥ रायस्योषकम् ॥ * ॥
वीरणकम् ॥ २८८ ॥

किरणो यज्ञदत्तश्च दलता सीमतायनः १० ।

क्रीडधीमतसीमैन्द्रसीसकीद्राः ११ फणतकाः १२ ॥ २८९ ॥

किरणकम् ॥ * ॥ याज्ञदत्तकम् ॥ * ॥ दत्तवा निर्दत्त दत्ततुः पर्यतका
वाहुरभवम् । दालककम् ॥ * ॥ सीमतायनकम् ॥ = ॥ क्रीडायायनकम्
॥ * ॥ धूमतस्यापत्यं धीमतिः । तस्यापत्यं युवा धीमतायनः । तस्य १०

१. भागकी० E.; दुषण० D./E.

२ सुशर्मकतको० B. C. K.; *कात-
को० F.; A. om. text and comment.

३ खादकं । खड्गुरित्यन्तः D.—Hem
has both; Bū., Yajñ. खड्गु, K.V. खड्ग

४ Bū. has both; Hem., Kāg. V. ed.
दुषणः MS. = दुहणः; Yajñ. दुहिण.

५ सौशर्मिकं B. C. F. K.

६ ? कातकं B. C. F.; K. doubtful.

—Bū. [] (v. l. खड्ग); Yajñ. कतक;
om. Kāg. V., Hem.

७ यज्ञो दत्तक० E.; यज्ञश्च D.;
दत्ततुसीमतायनो D. E.

८ *सीमैन्द्रसीसकीद्राः E.; सीमैन्द्र-
B. C. K.; सीमैन्द्रसीसकीद्राः F.; सी-
मैन्द्र० K.

९ पर्यतकाः B. C. D.; फणतकाः E.
१० B. C. K. om. धीमतायनः । तस्य.

धोमतायनकम् ॥ = ॥ सोमस्य । सोमायनकम् ॥ * ॥ इन्द्रस्य ।
 ऐन्द्रायनकम्^१ ॥ * ॥ सुधु सतीति सुधः । तस्य सोमायनकम् ॥ * ॥
 सुद्रस्य । कीद्रायनकम्^२ ॥ एतेषां धोमतायनव्यक्रिया ॥ १८८ ॥
 इत्यरीचवादिः ॥

कृशाश्वकूटाजिनवेश्मलोमशा

विशालधूमो सुकरस्य वर्चलः^३ ।

अरिष्टमौक्त्यपराशरारुहः

सुवर्चलारिष्टमपुरारसूकराः^४ ॥ २९० ॥

समाश्वदेन्द्रश्च ॥ * ॥ समाश्वेन निर्दलम् । कार्वासीयम् ॥ * ॥
 कीटीयम् ॥ * ॥ चाजिनीयम् ॥ * ॥ वैष्णीयम् ॥ = ॥ सोमशीयम् ॥ * ॥
 वैशाखीयम् ॥ * ॥ धौमीयम् ॥ * ॥ शौकरीयम्^५ ॥ * ॥ वार्चसीयम् ॥
 वर्तुष^६ इत्यस्ये ॥ * ॥ चारिहीयम् ॥ * ॥ मीद्रुसीयम् ॥ * ॥ पाराश-
 रीयम् ॥ * ॥ आरुषीयम् ॥ * ॥ सौवर्चसीयम् ॥ * ॥ चारिखीयम् ।
 चारिख^७ इत्यस्यः ॥ * ॥ पीरारीयम् । वामनमतेन^८ ॥ * ॥ शौक-
 रीयम्^९ ॥ २९० ॥

१ ? इन्द्रसोमायनके B.C.F.K.; इन्द्र-
 सोमायनके D. (I).—Bō., Yajñ. have
 ऐन्द्रायन; Hem. ऐन्द्रायन.

२ कीद्रायनके (I) B.C.K.—Bō. की-
 द्रायण; Hem., Yajñ., ■■■ s.l. कीद्रा-
 यण; om. K.V.

३ कृशाश्वकूटा B.; *कूटाजिन* व-
 र्चलः I.E.; *वर्चलः I.D.F.

४ *पराशरा* E.; *सूकरा* B.F.;
 सकरा C.; A. om. ■■■ and ■■■

५ शौकरीय B.C.D.K.

६ वर्चसीय B.C. & (or वर्चसीय) K.;

वार्चसीय; वर्चल F.; वार्चसीय; वर्च-
 सीय I. वर्चल D.—वर्चल Bō., Yajñ.
 (वर्चलस्यार्च केचित्पितृः Y.); वर्चल corr.
 Hem.; वर्चर Kāp. V. ed. (चरमन α.).

७ चारिख C.; चारिख्य B.; चा-
 रिख K. (? corr. ख).—Hem. has चा-
 रिख; Bō., Yajñ., K.V.MS. α. चारिख
 (K.V. ed. चरीख).

८ पीरारीय तेन D.—? Bō., Yajñ.
 have पुरान (besides पुरन, next sloka ;
 पुरार इत्यस्ये Y.); om. K.V., Hem.

९ शौकरीय B.C.F.K.; शौकरीय D.

अवनतसदृशायोरोमका लोमकश्च

प्रतरसुखविविक्तासायसाः पूतरश्च ।

विनतपुरगदासीपूकराः पूगरश्च-१

ऽजिनतस्तुलवेधेरोऽरसा^१ धूकरश्च ॥ २९१ ॥

अवनतीयम् ॥ * ॥ साङ्गुशीयम् ॥ * ॥ आयसीयम् ॥ * ॥ रौम-
कीयम् ॥ * ॥ लोमकीयम् ॥ * ॥ प्रातरुयम् ॥ * ॥ योखीयम् । वि-
पक्ष^२ इत्यन्ये ॥ = ॥ वैविकीयम्^३ ॥ आसायसीयम् । सायस^४ इत्यन्यः ॥
पूतरो^५ जलजन्तुः । पीतरुयम् ॥ अयं वामनमतेन ॥ * ॥ वैनतीयम्
॥ * ॥ पीरगीयम् । पुरगा नाम काचिद्वाचसी तथा भक्षितं पाटलि-
पुत्रं^६ तथा निवासः पीरगीयमित्यन्यः ॥ = ॥ हासीयम् ॥ * ॥ पुत्रं
करोति । पूकरः^७ । तस्य पीकरुयम् ॥ * ॥ पूगान्धश्च यन्ति । पूगरः^८ ।
तस्य पीगरुयम् ॥ * ॥ आजिनतीयम्^९ ॥ * ॥ सातुलीयम्^{१०} । वाम-
नमतेन ॥ = ॥ वैष्णीयम्^{११} ॥ * ॥ ऐरुयम्^{१२} ॥ * ॥ आरुयम्^{१३} ॥ * ॥
भीकरुयम् ॥ * ॥ केचित्पुलिङ्गमपरे तु स्त्रीलिङ्गमुदाहरन्ति^{१४} ॥ २८. १ ॥

१ पूकराः (om. E.) पूकरश्च D. E.

२ अविनतपुलवेधेरोरसा D.; जि-
नतसुखवेसा आरसी E.; वेधेरोर-
सी B. K.; वेधेरोरसी C.; वेधे-
रसा F.; A. om. text and comment.

३ ? शिपक्ष D.—Hem. has शिपक्ष,
the others सुख.

४ वैविकीयं C.; वैविकीयं F.—विपक्ष
Yajñ., om. the others.

५ ? सायस Hem.; अयसास (v.l. अ-
यावस) K. V. ed.; अयसासि a.; om.
B., Yajñ.

६ Trivikrama on Hem. (Prāk.) l. 170
(Pischel) explains पूतर bel अधमः ।
जलजन्तुर्वा ।

७ Thus D. F. & corr. K.; पाटलि-
B. C. & orig. K.; पीरगा नाम ॥

८ पूकर । पूगर Hem.; धूकर B.,
Yajñ.

९ ? अजिनतीय D.—अविनत (also
अवनत) Hem.; others अवनत only.

१० सातुलीयं D.; not given by others

११ ? Thus (or वैष्णीयं) C. F. K.;
वैष्णीयं D.—वेध Hem.; = others.

१२ रस & हर Hem.; not given by
the other works.

१३ ? औरुसीयं B.; आरुयं D.; औ-
रुसीयमिति कश्चित् F.; om. C. K.—

Not given by the other works.

१४ D. om. from केचित्.

विंकुद्यासासुरावेतौ^१ शबलषाभितो जनः ।

रोमशश्च^२ कृशाभादौ ज्ञेयान्छणप्रत्ययान्विते ॥ २९२ ॥

वैकुण्ठाशीयम्^३ । विंकुष्य इत्यन्ते ॥ * ॥ चासुरीयम् ॥ * ॥ शान-
लीयम् ॥ * ॥ आभिवनीयम् ॥ * ॥ रोमशीयम्^४ ॥ २८.९ ॥ इति क-
याभादिः ॥

मृश्यस्थूलनिलीनकर्दमशरा बाहुर्निधानाशनि-^५

न्ययोधाः परिगूढसखडसदिरा वेषुः सितः शर्करा^६ ।

अशमान् परिवंशवीरणमता वेश्मोपगूढाविमौ

दण्डधानदुहोत्तराश्म परितो वृत्तो निबन्धारदू^७ ॥ २९३ ॥

अभादेः कः ॥ * ॥ ~~अश~~ अश देहे एति । अशैर्निर्द्वन्द्वं वा ।

अशकम्^८ ॥ * ॥ अशकम् ॥ * ॥ मिश्रीनकम् ॥ * ॥ कर्दमकम् ॥ * ॥
शरकम् ॥ * ॥ बाहुकम् ॥ * ॥ निधानकम्^९ ॥ * ॥ अशनिकम्^{१०} ॥ * ॥
न्ययोधकम् ॥ * ॥ परिगूढकम् ॥ * ॥ सखकम् ॥ * ॥ सदिरकम् ॥ * ॥
वेषुकम् ॥ * ॥ सितकम् ॥ * ॥ शर्करकम् ॥ * ॥ अशमकम् ॥ * ॥ अश-

१ विंकुषा* (F) G. E. K.; विंकुषा-
शा* D.; विंकुषाशा* F.

२ रोमशश्च E.; A. om. text & ~~—~~

३ वैकुण्ठाशीयं (? some sh; sh D.)
MSB.—विंकुषास B3., Yajñ. (कुविषास
= I. B3.); विंकुषास K. V. ed. (विंकु-
पुसा α.); विंकुषास (or *वीषा) and
विंकुष्य Hem.

४ रोमशीयं D.

५ *निधानासनि* D. E.; ~~—~~ cf.
note K.

६ वैकुः शिता शर्करा D.; शितिः*
शर्करः B. F. K.; शकारः C.

७ वृत्तो* B. F.; परितो निबन्धारदूः
G. K.; निबन्धारदू F.; A. om. text and
comment.

८ The MSB. waver between ~~—~~
and अशक.

९ Thus B3., Yajñ., K. V. [विधान
इत्यन्ते Yajñ.]; om. Hem.

१० अशनि* D.—अशनि Yajñ.; ~~—~~
नि B3.; अशनि MS. Hem.; om. K. V.

कम् ॥ * ॥ परिवंशकम् ॥ * ॥ वीरणकम् ॥ * ॥ मतकम् ॥ * ॥ वेश्मकम्
 ॥ * ॥ उपगूढकम् ॥ * ॥ दृष्टकम् ॥ * ॥ अमकुहोत्तराश्मेति यमाहा-
 रद्वन्द्वः । अमकुहकम्^१ ॥ * ॥ उत्तराश्मकम् ॥ * ॥ परितो वृत्त इति
 परिवृत्त इत्यर्थः । तस्य परिवृत्तकम्^२ ॥ * ॥ निषन्धकम् ॥ * ॥ अर-
 कुहविशेषः । तस्य । अरकुहकम्^३ ॥ २८२ ॥ इत्युच्चादिः^४ ॥

बल्वजः कूपबीजे ■ यवासेकटककृटाः^५ ।

शिरीषः शकटान्धपरिवापविककृतम् ॥ २८३ ॥

बल्वजादेरिकः ॥ * ॥ बल्वजा अथ देशे उक्ति । बल्वजिकम् ॥ * ॥
 कूपिकम् ॥ * ॥ बीजिकम् ॥ * ॥ यवाविकम् । यवाव^६ इत्यन्यः ॥ * ॥
 इकटिकम्^७ ॥ * ॥ ककटः संज्ञाहः बीजा च । ककटिकम् ॥ * ॥ शि-
 रीषिकम् ॥ * ॥ शकटिकम् ॥ * ॥ अन्धतिकम् ॥ * ॥ परिवापिकम्
 ॥ * ॥ विककृतिकम् ॥ २८४ ॥

शर्कराऽथ दशयामो न्ययोधः कुमुदं कचः^८ ।

मध्यमसंकटा गर्तनिर्यामौ गदिताविह ॥ २८५ ॥

शर्करिकम् ॥ * ॥ दशयामिकम् ॥ * ॥ न्ययोधिकम् ॥ * ॥ कुमुदि-

१ अमकुहोत्तरं अमकुहकं D. —
 अमकुह Bū., Kās. V.; अमकुह Hem.,
 v.l. Bū.; (अमकुहोऽपद्यमानकुहः) आ-
 मकुहोत्तराश्मेति Yajñ.

२ अंशुत अंशुत अंशुत B. F.
 K. (C.)—The other works have परि-
 वृत्त (K. V. a. परिग्रह).

३ अरकुहं अरकुहं B. C. F. K.—अरकुह
 Bū., Yajñ. (अरकुहिरित्येमे Yajñ.); अ-
 रकुह अरकुह Hem.; om. Kās. V.

■ Cf. note ८, preceding page.

५ यवासेकटं B. C. K.; यवासे-
 कटं D. E.; A. om. text & comment.

६ यवाविकं C.; यवाव B. C. F.
 K.; यवाव D.—यवाव Bū., Kās. V.,
 Hem.; यवाव Yajñ.

७ इकटिकं B. C. F. K.; अकटिकं
 D.—इकट Bū., Yajñ.; इकट Kās. V.,
 Hem.

८ कचो B. C. K.; कधी D.; कचिः
 F. [कच Bū., Yajñ.; ■ v.l. Kās. V. ed.;
 om. Hem.]; A. om. text and comment.

कम् ॥ * ॥ कषिकम् ॥ * ॥ मधुकम् ॥ अशिकम् ॥ दधे वामनमतेन^१
 ॥ * ॥ संकटिकम् ॥ * ॥ गर्तिकम् ॥ * ॥ निर्घासिकम् ॥ * ॥ केचिद्व्य-
 तिका सुमुदिकेत्यादि स्त्रीलिङ्गमुदाहरन्ति । तत्र श्लोकः प्रमाणम् ॥
 २८५ ॥ इति मन्त्रजादिः^२ ॥

काशपाशतृणाश्वत्थाः पलाशवनकङ्कटाः^३ ।

वासकर्दमपीयूषाः^४ गुहाकर्पूरवर्वाः ॥ २८६ ॥

काशादेरिहः ॥ * ॥ काशक्षुण्विशेषः । काशा अत्र सन्ति । काशि-
 कम् ॥ * ॥ पाशिकम् ॥ * ॥ तृणिकम् ॥ * ॥ अश्वत्थिकम् ॥ * ॥ पला-
 शिकम् ॥ * ॥ वनिकम् ॥ * ॥ कङ्कटिकम्^५ ॥ * ॥ वासो गुह्यविशेषः ।
 वासुक्ते इवतीति वासाः पक्षिण इत्यम्बः^६ । वासिकम् ॥ * ॥ कर्दमि-
 कम् ॥ * ॥ पीयूषिकम् ॥ * ॥ गुहिकम् ॥ * ॥ कर्पूरिकम् ॥ * ॥ वर्वरो
 शेषजातिः । वर्वरिकम् ॥ २८६ ॥

मधुरयहवच्छूलाः^७ कपित्थधरणी विसः ।

नडोऽथ जनुसीयाली^८ गणो काशादिसंज्ञिते ॥ २८७ ॥

मधुरिकम् ॥ * ॥ यदिकम् ॥ * ॥ वच्छूलिकम्^९ ॥ * ॥ कपित्थि-

१ दुर्नवामनमतेन D.

२ This gāya corresponds to कु-
 मादि to P. iv. 2, 80, = 4; Hem. vi.
 2, 96.

३ कंकटाः B. F.

४ पीयूषा E.; A. om. text and
 comment.

५ कटकिर्ल F.—कङ्कट Bā., Yajñ.;
 कङ्कट Kā. V. ed., MS. α., Hem.; cf.
 prekshādi, p. 299.

६ वासात इ० वासा पक्षिण० C.;

om. D. [वासाते० ?].—वाश Kā. V. ed.,
 Hem.; वास Bā., Yajñ.

७ यहवच्छूलाः F. K.; यच्छूलाः B.;
 यहवच्छूलाः D.; यहवच्छूलाः C.

८ जनुशापासो C.; A. B. om. text
 and comment.

९ यच्छूलिकं F. K. (त्य often written
 like च्छ); वच्छूलिकं B.; वच्छूलिकं D (cf.
 वच्छूल E., note ७).—वच्छूल Bā., Yajñ.;
 वच्छूल Hem.; वच्छूल v.l. Kā. V. ed.;
 MS. α.

लम् ॥ * ॥ सरसिलम् ॥ * ॥ विधिलम्^१ ॥ * ॥ नदिलम् ॥ * ॥ जत-
विलम् ॥ * ॥ सीपालिलम्^२ ॥ २६७ ॥ इति काशादिः ॥

नृणमूलसुवर्णाणी वराणवर्णी^३ वनार्जुनी पर्यम् ।

नडबलबिलपुलचरणा वुसः^४ फलं चाच विज्ञेयम् ॥ २६८ ॥

वृणादेः वः^५ ॥ * ॥ वृणाव्यस्त्रिन्द्रेऽप्रे सन्ति । वृणसा नदी नगरी
सरसी^६ पर्यंतिका ॥ * ॥ मूलसा ॥ * ॥ सुवर्णसा ॥ * ॥ अर्णी जलम् ।
तदचासीति । अर्णसा नदी । पाठवानर्थ्यात्सलोपः ॥ अर्ण । इत्यका-
रान्ता प्रकृतिरित्यग्ये^७ ॥ * ॥ वराण इति वीरणाभिधानम्^८ । तद-
क्षित्वाद् वराणसी^९ नदी । तस्या अकूरभवा वाराणसी नगरी ॥
वराणसी देशंस्तत्रभवा वाराणसी नगरीत्यग्ये ॥ * ॥ वर्ण इति वीर-
णाख्या^{१०} । वर्णसा ॥ * ॥ वनसा ॥ * ॥ अर्जुनसा दिव्यस्त्रमतेन ॥ जन
इति शकटाङ्गजः^{११} ॥ * ॥ पर्यसा ॥ * ॥ नडसा ॥ * ॥ नलसा ॥ * ॥
विलसा ॥ * ॥ पुलसा ॥ * ॥ चरणसा ॥ * ॥ वुससा^{१२} ॥ * ॥ फलसा ।
दिव्यस्त्रमतेन ॥ २६८ ॥ इति वृणादिः ॥

॥ विधिलं D.

२ सीपालिलं D.—सीपाक Bā.; शि-
पाक Hem.; सीपालो नाम कश्चित्तेन
निर्वृत्तं सीपालिलम् Yajñ.; om. K.V.

३ सुवर्णाणीवराणवर्णी F.; सुवर्णा-
णि विराण* G.

४ वुसः* D.; वुसफलं* F.; A. om.
text and comment.

५ शः D. throughout (नृणशः *मूल-
सा etc.).

६ सारसी B. C. K.; सरसि D.

७ The other works have अर्ण [शरी

सुप्तकारस्योपादानात्सकारनिवृत्तिः।
अदंत एवायमित्यग्ये Yajñ.].

८ ? Thus B. D. F. K.; वाराणाभि-
धानं G.

९ वराणसा F.; D. om. from तद-
क्षित्वाद् to अर्जुनसा.

१० Thus also Yajñesvara.

११ B. C. om. from [] to end of
comm. (K. suppl. in margin).—अर्जुन
Bā., Yajñ.; [] Hem., Kāś. V. ed.
'अवज a.).

१२ वुससा F.

प्रेक्षा स्यात्परिवापसंकटकटाः१ कूपो यदासः पुटः

संलक्ष्या ध्रुवका महश्च ध्रुवका कैश्चित्कपिः कोविटिः ।

ज्ञेयः कङ्कटबन्धुकापुकबुका गर्तेकटौ२ कूपको

न्यग्रोधक्षिपकाहिरण्यफलकाः प्रेक्षादिरेव गणः ॥२९९॥

प्रेक्षादेरिन् ॥ १॥ प्रेक्षा बुद्धिः । तथा हेतुना निर्दत्तः । प्रेक्षो

ग्रामः ॥ अथवा प्रेक्षा अन्नं यन्नि । प्रेक्षी देशः ॥ प्रेक्षाशब्दो यद्यपि

प्रेक्षणवाचो३ तथाप्यत्र पक्षे कडितो महोदरबीजकादिहृत्तिर्द्रव्यः

॥ ॥ परिवापो बीजनिक्षेपः । परिवापी ॥ ० ॥ संकटं संकीर्णता ।

संकटी ॥ ॥ कटः पर्यन्तः । कटो ॥ ० ॥ कूपी ॥ ० ॥ यदासो दुःखार्थः ।

यदासी४ ॥ ० ॥ पुटो ॥ ० ॥ ध्रुवका । आवपनविशेषः । ध्रुवकी ॥ ० ॥ मह

उत्सवः । मही ॥ ० ॥ ध्रुवका । आवपनविशेषः । ध्रुवकी ॥ ० ॥ कैश्चि-

दिति दिव्यस्तप्रभृतिभिः कपिशब्दः संलक्ष्यः । कपी ॥ ० ॥ कङ्कटः

संवाचः । कङ्कटी ॥ ० ॥ बन्धुरेव बन्धुका । बन्धुकी ॥ ० ॥ पुको दानम् ।

पुकी ॥ ० ॥ बुको शास्त्रम् । बुकी५ ॥ ० ॥ गर्तेऽवटः । गर्ती ॥ ० ॥ इकटं

चवकः । इकटो६ ॥ ० ॥ कूपको गुणवृत्तः । कूपकी ॥ ० ॥ न्यग्रोधो

वटः । न्यग्रोधी ॥ ० ॥ क्षिपका । आयुधम् । क्षिपकी ॥ ० ॥ हिरण्यं

सुवर्णम् । हिरण्णी७ ॥ ० ॥ फलकम् आकाङ्क्षितसिद्धिरावरणं वा८ ।

१ परिवापकटकाः० D. E.

२ मर्तेकटौ D.; गर्तेकटौ E.; पु-
कबुका० F.; A. om. text and colon.

३ यद्यपि प्रेक्षिशब्दः प्रेक्षकाचो
तथाप्यत्र० Yajñ.

४ Thus also Yajñ. (यवाप इति क-
चित्पाठः); यवाप B., Hem.; om. K. V.

५ बुको० बुकी C. F.; बुकी० बुकी
B. D. K.—[पुको दानम्० । बुकी शा-
स्त्रम्० । Yajñ.]

६ इकटं ■■■■■ इकटो D.; इकटं०

इकटो F. K.—इकट (B., Yajñ.) इकट
Hem.; इकट K. V. ed., कर्कट a.; cf. 1. 214.

७ हिरण्यो B. C. K.; हिरण्णी D.
—हिरण्य B., Yajñ.; हिरण्य Hem.;
■. Kāś. V.

८ सिद्धिः वरणं ■■■■■ D.—इहका
B., Yajñ.; फलका Hem., n.l. B.;
om. Kāś. V. [इहका पुरविशेषका-
दूरमवो इहकी वारः । Yajñ.]

कक्षकी ॥ ० ॥ नूपनर्तपरिवापयवावहिरस्यशब्दाः ॥ शकटाङ्गजमतेनो-
पात्ताः ॥ २८८ ॥ इति प्रेषादिः ॥

मध्विष्णु शररोमवेणुमरुतः शक्तीष्टकारिष्टयोः २

वार्दालीशकलाकरीरकिशरासन्दीशलाकाहिमाः ३ ।

स्वाणुस्तक्षशिलानिसासुतिशमीसर्वाणपार्दामिषी-४

कर्कन्धूवटवेटशृङ्गचरुमणो बल्मीकपीडाखडाः ५ ॥ ३०० ॥

अभादेर्मत् ६ ॥ ० ॥ मधु पुष्परसादिः । तदत्र देशेऽस्ति । मधु-
मान्देवः ॥ ० ॥ इक्षु रसाक्षः । इक्षुमान् ॥ ० ॥ शरो मुष्णः । शरावान् ।
शरादीत्यादिना दीर्घने ॥ शहरित्यन्यः ७ ॥ ० ॥ रोम तनूद्वयम् । रो-
मवान् ॥ ० ॥ वेणुमान् ॥ ० ॥ मरुतो देवा वायुस्य । मरुत्वान् ॥ ० ॥
शक्तिः प्रहरणम् । शक्तिमान् ॥ शक्तिरित्यन्यः ८ ॥ ० ॥ इष्टका मृदि-
कारः । इष्टकावान् ॥ ० ॥ रिष्टिचन्द्राक्षः । रिष्टिमान् ॥ मदिरा-
वातीक्षः संधानविशेषो रिष्टिशब्द इति धामनः ९ ॥ ० ॥ वार्दाली ।
श्रीवधिविशेषः । वार्दालीवान् ॥ पार्दालीकोत्ये १० ॥ ० ॥ शकलो मत्स्यः ।
शकलावान् । कृतदीर्घोऽयं पठितः । शकलीवानित्यन्ये ११ ॥ ० ॥ करीरी

१ नहिरिक्तशब्दाः D.

२ शक्तीष्टकाष्टयोः E.

३ किसरा* B. C. F. K.; कसर* D.;
शलाकीहिमाः C.

४ *समी* D.; शर्वाक्ष* E.

५ *कर्कन्धू* वेटशृङ्गचरुमणो* E.; *च-
रुमणो* B. C. F. K.; वेटशृङ्गचरुमणो* D.

६ *मनुः* D.

७ त्वहरित्यन्यः F.; om. D.—Hem.
has श्व cf. next page, n. ९; others शर.

८ *शक्तिः* others शक्ति.

९ D. om. from मदिराविशेषः—

मदिरावातीक्षः संधानविशेषो रिष्टिः ।
चन्द्रहासो रिष्टिरित्यन्ये । रिष्टिमान्
Yajñ.; Bū. इष्टिः Kā., V. ed. मुष्टि (s.l.
इष्टि), MS. a. रिष्टि; Hem. क्षधि.

१० वार्दालीकोत्ये D.; —. F.—वा-
र्दाली Bū., Yajñ.; पार्दाली Hem.;
द्वर्वाषाट K. V. ed., द्वर्वाक a.; cf. next
page, note ९.

११ शकली Hem.; [] (शकला)
Bū. Yajñ.; om. Kā. V.

हृत्विश्वेवः । करीरवान् ॥ * ॥ किशरो नम्रद्रव्यम् । किशरावान् ।
 वृक्षजातिः ॥ किशदरित्यन्वः^१ ॥ * ॥ आसन्दी वेपासनम् । आसन्दी-
 वान् ॥ * ॥ शलाका । एवञ्चोपूरकरेखा^२ सुतोपकरश्च । शलाका-
 वान् ॥ * ॥ हिमं तुङ्गिन् । हिमवान् ॥ * ॥ स्नायुमान् । यदादेरा-
 कृतिगणनादनाभावः^३ ॥ * ॥ तच्छशिला नगरी । तच्छशिलावान् ॥
 अशशितेत्यन्वः । अशवान् । शिलावानित्येके^४ ॥ * ॥ विशवान् ॥ * ॥
 आसुतिः सोमरसः । आसुतिमान् ॥ आसुतोवानिति वामनाद्याः । ते
 आसुतीश्वरं पठन्ति ॥ सुतेत्यन्वः^५ ॥ * ॥ शमी हृत् । शमीवान्^६ ॥ * ॥
 शर्वाशः पर्वतः । शर्वाशवान् ॥ शर्वाश^७ इत्यन्वे ॥ * ॥ पार्दी हृत् ।
 पार्दीवान् ॥ पार्दी काचित्कोत्यन्वे^८ ॥ * ॥ आमिषी । ओषधिः ।
 आमिषीवान्^९ ॥ * ॥ कर्कशूः पुद्गवदरी । कर्कशूवान् । कर्कशूरि-
 त्यन्वः^{१०} ॥ * ॥ वटो न्यसोधः । वटावान् ॥ * ॥ वेदः पोषुहृत् । वेडा-
 वान् ॥ * ॥ अख्यो मृगविश्वेवः । अख्यावान्^{११} ॥ * ॥ हर्माववशविश्वे-

१ किशरो* किशरावान्* किशर*
 B. C. F. K.—किशर (*र) Bū, K. V.;
 किशर (*र) Yajñ, Hem.—Hem. has
 also कीशश्च [? orig. a misreading; MS.
 Hem. has पार्दी । कीशश्च । इहवा । पा-
 र्दीकीशश्च । (i.e. पार्दीकी । शच ।)]

२ *रेखा B. C. D. K.; हविषी D.;
 om. C.

३ *गणनाभावः C. K.; om. D.; cf.
 p. 414.

४ शलावानित्येके B. C. K.—Hem.
 has तच्छशिला & अशशिया; the others
 तच्छशिला only.

५ सुतेत्यन्वः B. F. and orig. K.; om.
 D.—Hem. has आसुति and सुत्वा; the
 others आसुति only.

६ शमी* शमीवान् D.

७ शर्वाश इत्यन्वे C. K.; शर्वापा
 इत्यन्वे D.; [? शर्वाशवान् । शर्वाश इ-
 त्यन्वे?].—शर्वाश Bū, Yajñ.; शर्वाश
 Hem.; शर्वाश Kās. V. ed., शर्वाश a.
 [शर्वाशः पर्वतः । शर्वाशवान् Yajñ.].
 For the correct forms see the St.
 Petersburg. Dict. s.v. शर्वाश, शर्वाशवान्.

८ पार्दी Hem.; om. others; cf. n. १.

९ B. K. add वर्ततेत्यन्वः; C. वर्ती-
 तत्यन्वः; F. वर्ततेत्यन्वः ।

१० Hem. both; कर्कशू Bū, Yajñ.;
 कर्कशु K. V.

११ * Yajñ., Kās. V. a.;
 Kās. V. ed.; Bū; अवि Hem.

वसद्विशेषो^१ वा । दमस्तान्^२ ॥ ददित्वन्वः ॥ * ॥ वस्तीको नाकुः ।
वस्तीकावान् । अयं दिव्यस्वमतेन ॥ * ॥ पीडावान् ॥ * ॥ सुखसुख-
जातिः । सुडावान् ॥ * ॥ अनन्यार्थमारब्धः^३ ॥ २०० ॥ इति मध्यादिः ॥

उत्कराशमसदिरास्तुखवृक्षाविन्द्वृक्षतिकपिप्पलशाकाः ।

आर्द्रवृक्षकपलाशसुवर्णश्यावनायसहिता विजिगीषा॥३०१॥

उत्करादेन्वः ॥ * ॥ उत्करो दुर्गत्यासुमन्वः । वोऽसासीत्युत्क-
रीचं नमरम् ॥ * ॥ असीयम् ॥ * ॥ सहिरो वृक्षः । सहिरीयम् ॥ * ॥
दृषीयम् ॥ * ॥ दृषीयम् ॥ * ॥ इन्द्रदृषीयम् ॥ * ॥ तिको रात्रा ।
तिकीयम् ॥ * ॥ पिप्पलीऽन्वः । पिप्पलीयम् ॥ * ॥ शाकं मध्यवि-
शेषः । शाकीयम् ॥ * ॥ आर्द्रदृषीयम्^४ ॥ * ॥ पलाशीयम् ॥ * ॥ सुव-
र्णीयम् ॥ * ॥ श्यावनापो मुनिः । श्यावनासीयम् ॥ * ॥ विजिगीषी-
यम् ॥ २०१ ॥

शालानेकसलाजिनातपफला जन्त्याजिन पिप्पली-६

मूलं संपरशूर्पणायपिचुका च नैवाकवः^७ ।

उत्क्रोशार्कनितान्तवृक्षशफरा गर्ताप्रिवैराकलाः^८

काशारण्यनिशान्तपर्णेकितवाः सुद्राण्यकक्षान्तयः^९॥३०२॥

१ [] ° B. C. F. K. ; दमाह-
कवविशेषसद्विशेषो D.

२ दमस्तान् BHS. (1) ; D. — दम-
दित्वन्वः.—Heiz. has ददत्, om. others.

३ अनन्यार्थमारब्धः D. ; cf. P. iv. 2, 85.
[A. om. text and comment.

४ आर्द्रवृक्ष Bā ; आर्द्रवृक्ष
others and Hs. n. l. [? °क here ad-
jectively].

६ *शालाजिनातप° B. ; जन्त्याजन°
B. F. ; पलाजिनातपफली° जन्त्याजन-
पि° C. ; *जन्त्याजिन° D.

७ नैवाकवः F.

८ *वृक्षशफरा° B. ; *वृक्षशफरा
गर्ता° D.

९ सुद्राण्यकक्षान्तयः B. ; *कक्षान्तयः
K. ; A. om. text and comment.

शाखीयम् ॥ * ॥ अनेकीयम् ॥ * ॥ सखाजिनीयम् ॥ सखाजिन
 इत्यन्त्यः ॥ * ॥ आतपीयम् ॥ * ॥ फलीयम् ॥ * ॥ जम्बा वधूस्तदाहिका^१
 वा । जम्बीयम् ॥ * ॥ अजिनीयम्^२ ॥ * ॥ पिप्पलीमुखीयम् ॥ * ॥ संपरी
 मुनिः । संपरीयम् ॥ * ॥ ग्रूपंषाद्यो मुनो राक्षसो वा । ग्रूपंषाधी-
 यम्^३ ॥ * ॥ पिचुकसूरकम्^४ । पिचुकीयम् ॥ * ॥ भस्त्रीयम् ॥ * ॥
 निवाकुर्निर्गुणः । तस्य निवासो नैवाकवः । तस्मादूरभवं नैवाकवी-
 यम्^५ ॥ * ॥ उत्कीशः क्षुररः^६ । उत्कीशीयम् ॥ * ॥ अर्को गुल्मः
 सूर्यश्च । अर्कीयम् ॥ * ॥ नितान्ता वृक्षा चक्षुः सन्ति स नितान्तवृक्षो
 देशः । तस्मादूरभवं नितान्तवृक्षीयम् ॥ * ॥ शफरी^७ । शफरी-
 यम्^८ ॥ * ॥ गर्तीयम् ॥ * ॥ अग्नीयम् ॥ * ॥ वैराकसो नामर्षिः ।
 वैराकवीयम्^९ ॥ * ॥ काशीयम् ॥ * ॥ अरणीयम् ॥ * ॥ निशान्तम्
 अन्तःपुरम् । निशान्तीयम् ॥ * ॥ पर्णीयम् ॥ * ॥ कितवो धूर्तो गन्ध-
 द्रव्यं च । कितवीयम् ॥ * ॥ सुद्रीयम् ॥ सुद्रा राक्षसी तन्निवासः सुद्री-
 यमित्यन्ते^{१०} ॥ * ॥ अणकम् अथमम् । अणकीयम् ॥ * ॥ चान्तीयम् ॥
 चान्त इति भोजः^{११} ॥ २०२ ॥

१ Hem. both ; the others सखा-
 जिन.

२ * तदाहिका B. C. F. K.

३ [अ suppl. K.] कवीयं B. F. K.;
 om. C.

४ सूर्यंषाद्यो सूर्यं B. C. F. K.

५ पिचुकसूरकं B. K.; पिचुकसूरकं
 C.; पिचुकः सूककं D.

६ निवाकुं नैवाकवं नैवाकवीयं
 K.; *थां P. throughout.—नैवाकव
 Hem.; नैवाकव Bū., Yajñ.; नैव ।
 Kāp. V. ed., a.; cf. § 204.

७ क्षुररः B. C. D. K.

८ संपरी० संपरीयं D.—Hem. स-
 फर, the others शफर.

९ वैराकावीयं B.; वैराक । वीयं
 D.—वैराकण Yajñ.; वैराकण Bū.,
 Hem.; — Kāp. V.

१० Yajñ. notices both readings; Hem.
 चाश । सुद्रा २ । (२ generally indicates
 that the two preceding words are to
 be taken both combined and separate).

११ चान्त Bū.; शान्त Kāp. V. ed.;
 चाति Yajñ., Kāp. V. a.; om. Hem.

अश्वत्थनीचापकशंकरेडावरोहितक्षारविशालवेधाः ।

अरीहृषभैवशाचर्मस्रग्वातागराः संपलमन्त्रशाहो^१ ॥ ३०३ ॥

अश्वत्थीयम् ॥ * ॥ नीचानाग्नोतीति । नीचापकः । नीचापकीयम्
॥ * ॥ शंकरोयम् ॥ * ॥ इडाः क्षियः ॥ इडीयम्^२ ॥ * ॥ अवरोहिती
नामर्षिः । अवरोहितीयम् ॥ * ॥ चारीयम् ॥ चोध^३ इत्यम्यः ॥ * ॥
विशाखो नामर्षिः । विशाखीयम् ॥ * ॥ वेचीयम् ॥ चारवेचौ वामनमतेन
॥ * ॥ अरीहृषः पुंविशेषः । अरीहृषीयम् ॥ * ॥ चिवेक्षा अपत्यं चैवयः ।
तस्य निवासस्तैवकीयम् ॥ * ॥ चर्मीयम् । शास्त्राभिधानवाचि वक्ष्य-
त्यम्यः^४ ॥ * ॥ सख्योयम् ॥ * ॥ वातामरीयम् ॥ * ॥ संपलो^५ मुनिः ।
संपलीयम् ॥ * ॥ मन्त्रशार्दीयम् ॥ * ॥ उत्करादीञ्छप्रत्ययानान्
केचित्पुंलिङ्गान् अपरे स्त्रीलिङ्गानाञ्छः^६ ॥

एतेऽष्टादशाकृतिमन्त्रा वेदितव्याः । तेनाम्नेऽपि ब्रह्मा यथादर्शनं
ब्रह्मन्तः । अन्यैश्च नैवत्यमेषां प्रतिपादितम् । एतदीयग्रन्थानां चत्वारोऽप्यर्था यथासंभवं ब्रह्मन्तः ॥ २०२ ॥ इत्युत्करादिः ॥

शौनकोऽथ तलवाजसनेयी रज्जुकलकठशाठकषायाः ।

स्कन्धसारवतुषुस्तुताण्ड्या^७ रज्जुभारकमलारुणयम् ॥ ३०४ ॥

शौनकादिभ्यो ङिन् इत्यनेन तेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वेत्यर्थ-

॥ सयज^१ C.; सरासमंषवाहो^१ D.;
A. om. text and comm.

२ ईडा^२ ईडीयं MSS.; the other
works have इडा.

३ ? Thus B. F., and (? चाध) K.;
चोद G.; चात D.—चोध MS. Hem.;
चार B., Yajñ. [चोध^३ इत्यम्ये Yajñ.]
om. Kā. V.

४ Thus B. P. K., ? वर्मन्, or रुक्. यम्यः
* वाधिवक्ष्यन्ति^४ D.; * वाधिवर्ष्यणि^४ C.

५ सयज C.—संयज B., Yajñ., Kā.
V. ed. (संहय a.); संपज. संपर. स-
यज. संपुज. Hem. (cf. संपर).

६ D. om. from उत्करादीन्.

७ * तुषुस्तुताण्ड्या B.; * तुषुद^७ E.;
तंनपुद^७ D.; A. om. text and comm.

घोर्णिग्भवति ॥ * ॥ शौनकेन प्रोक्तं वेदं विद्वन्धधीयते वा । शौनकिनः
 ॥ * ॥ ताखिनः ॥ * ॥ वाजसनाया अपत्यं वाजसनेयः । वाजसनेयिनः
 ॥ * ॥ राज्जुकण्डिनः ॥ * ॥ काठशाठिनः । काठशाठाभ्यां प्रोक्तवेदवे-
 दकाः ॥ * ॥ काषायिणः ॥ कचय^१ इति वामनः ॥ * ॥ स्तान्धिनः ।
 स्तान्द^२ इति चन्द्रः ॥ = ॥ साङ्गरविणः^३ ॥ = ॥ तौमुरविणः ॥ * ॥
 ताखिनः^४ । शकटाङ्गजभोजमनेन ॥ * ॥ राज्जुभारिणः ॥ * ॥ का-
 मलिनः ॥ * ॥ आहखिनः ॥ ३०४ ॥

हरिद्रुशाप्येयपलिक्रयुक्ताः

शापेयखाडायनदेवदर्शाः ।

श्यामायनालखिष्णुचाभदण्डाः

स्तम्भोलपी स्तः परुषासकश्च^५ ॥ ३०५ ॥

हारिद्रविणः ॥ * ॥ श्यमनिव श्यः । तस्यापत्यं श्यामेयः । श्या-
 मेयिणः ॥ * ॥ पालिङ्गिनः । पुलिङ्ग^६ इति वामनः ॥ * ॥ श्यखापत्यं
 श्यापेयः । श्यापेयिनः ॥ श्यामेय^७ इत्यन्ये ॥ * ॥ खड्गखापत्यं नडादि-
 फाण^८ । खाडायनः । खाडायनिनः ॥ * ॥ देवदर्शिनः । वेददर्श इति
 वामनः^९ ॥ = ॥ श्यामायनिनः ॥ = ॥ श्यमलखापत्यम् आलखिः ।

१ ? काषाया C.—कचय Bb., Yajñ.;
 कचा K. V. ed., — a.; Hem.

२ स्तान्ध C. F. K.—स्तान्ध Bb., Yajñ.,
 K. V. ed., Hem.; स्तान्द K. V. ed., a.

३ साङ्गरविणः D. — शङ्करव Bb.,
 Yajñ., Kāp. V. ed.; साङ्गरव Hem., also
 Kāp. V. ed.; संसर a.

४ ताखिनः B. C. K.

५ श्यामायनालखिष्वाम B. C. K.;
 *रचाभदण्डा E.; *रचवदण्डा D.; *त-
 का(?) स्तम्भोलपी B. D. F. K.; परुषा-
 सकश्च D. E.; A. om. text and comm.

६ ? Thus B. D. K.; पुलिङ्ग C. F.—
 पलिङ्ग Hem.; पलङ्ग (पालिङ्गिनः) Pāp-
 iv. 3, 104 scholl.; *? Kāp. V. ed. ३६.
 (फलिङ्ग MS. a.).

७ Thus Hem.; श्यामेय Bb., Yajñ.;
 शपेय K. V. ed., कपेय =

८ खड्गखापत्यं पलि B. C. K.; पावे
 D.; not in (Śkrīti) gaga naṣṭi, 232-6.

९ ? देवदर्शन Bb., Yajñ.; देवदर्श
 Hem.; देवदत्तशठ (?) Kāp. V. ed. ।
 शम्भुदेव । दण्ड । a.

आश्विनः ॥ * ॥ आर्षाभिः ॥ अश्विन इत्यभयनन्दी^१ ॥ * ॥
 दाक्षिणः^२ । अश्विनममतेन ॥ * ॥ साभिः । सप्त^३ इति अश्व-
 टाश्विनः ॥ * ॥ औश्विनः^४ ॥ * ॥ पश्ये चये अश्व । पश्ये चकः । पा-
 र्वाश्विनः^५ ॥

सर्वेऽधेते शीघ्रवेदशास्त्राणां^६ प्रवेतारः प्रविष्टाः । तदभिधा-
 यिनस्तु प्रोक्तप्रत्ययान्ताः इत्यादि विषयवात्स्यातयमुक्तम्
 प्रयोगभावो ॥ सुः^७ । भोजनतमाश्रित्य वामनोक्तः कलापिष्टप्र-
 षादिविशेषो^८ नामितः ॥ आश्विनममतेन^९ । तेन तत्त्वकाराश्व-
 पक्षमदावकथितरेषमाश्वविशेषाचनप्रथितयो इत्यादिः ॥ २०५ ॥ इति
 शीघ्रवादिः ॥

उक्तमन्यासवसन्तमश्विशिर्षं वर्षा पुराणं गणः

संज्ञातर्कपदक्रमाच्च गणितं लक्ष्यं च लोकायतम्^{१०} ।

आयुर्वेदगुणैतिहासचरमं हेमन्तहेतू यजुर्

वर्षाज्योतिषसंहिता शरदथो संघाटवृक्षीतरम् ॥ ३०६ ॥

कद्वय्यादेष्ट इत्यनेन कतुवाचिन अस्यादेष्ट उष्ट ॥ * ॥ अश्व-
 इष्टः सामस्यचको अन्य औक्लिक्ते वर्तमानो दृष्टान्ते । अश्वं^{१०} वेत्त-

■ आर्षाभिः* B. C. F. K.; आर्ष-
 धिनः* इत्यभयनन्दी D.

२ दाक्षिणः B. C. F. K.—इष्ट B.;
 Yajñ.; ■ ■ ■, Kāp. V.

३ Hem. has both; the others सप्त.

४ औश्विनः C.; अश्विनः D.; P. iv.
 ३, 104 scholl.

■ पश्ये चये अश्व पश्ये चकः । पश्ये-
 चाश्विनः D.—पश्ये चकः B.; पश्ये-

■ Kāp. V. ed.; पश्ये चकः (आश्विन-
 चक इति पाठः) Yajñ.; Hem. both.

६ शीघ्रवेद* D.; वेदशास्त्राणां B.
 C. K.; वेदशास्त्राणां F.

७ * प्रयत्नः । औक्लिक्तेः सुः । D.

८ कलापिष्टप्र* F.; D. om. fr. औ-
 ज्यतमाश्रित्य २० औक्लिक्ते in pl. ३३१.

९ औक्लिक्ते F. K.—E. om. this
 sloka; A. D. ■ ■ ■ and comment.

१० अश्वं B. C. K.

धीते वा । औक्थिकः । औक्थिकशब्दाच्च प्रत्ययो न भवत्यनभि-
धानात् ॥ शकटाङ्गजस्तु याज्ञिकौक्थिकलौकायतिकान्^१ ब्रह्मणीत्ये-
तत्सूचमाह । यज्ञोक्थाभ्यां ठण् । याज्ञिक्यौक्थिकशब्दाभ्यां च ठण्
इक्यसोपश्च निपात्यते । यज्ञं याज्ञिक्यं वा वेत्यधीते वा । याज्ञिकः ।
एवम् औक्थिकः । लोकायतशब्दाङ्गणीकारः । लौकायतिकः । लौ-
कायतिक इति^२ न्यायादिपाठात्तिष्ठम् ॥ * ॥ न्यायः पञ्जिका । जैषा-
सिकः ॥ * ॥ वसन्तशब्दः कालसहचरिताध्ययने वर्तमानः प्रत्ययं लभते ।
एवं शिशिरहेमन्तवर्षाशरद्वीग्नशब्दा इष्टव्याः । वासतिकः ॥ * ॥
पञ्चार्थो ग्रन्थो यज्ञः^३ । याज्ञिकः ॥ * ॥ चर्चा विचारणा^४ । चा-
र्षिकः । चर्चाक इति वामनः ॥ * ॥

सर्गश्च प्रतिस्वर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ।

वंशानुवंशचरितं^५ पुराणं पञ्चसप्तथम् ॥

पुरापि न नवं पुराणमिति निरुक्तम् । पौराणिकः ॥ * ॥ गाणिकः ॥ * ॥
वाञ्छिकः ॥ * ॥ तार्किकः ॥ * ॥ पादक्रमिकः ॥ अन्यस्तु पदक्रमविध्याह ।
तस्मते क्रमादिपाठादुपनि^६ ॥ * ॥ गाणितिकः । गाणित इति वाम-
नादयः ॥ * ॥ साक्षिकः ॥ * ॥ लोकायतं ब्रह्मसूत्रमिमानुषारि चार्वा-
कशास्त्रम् । लौकायतिकः ॥ * ॥ आयुर्वेदिकः ॥ * ॥ गौणिकः ॥ * ॥
इत्येवं द्वायस्त्रिंशद्विधाशो^७ यस्मिन् इतिहासः ॥ अथवा । इति । च ।

१ लौकायतिकान् B. C. K.

२ ? B. F. K. apparently twice लौ-
कायतिक (& no | before; ? once | लौ);
३ इत्यस्य C.—Śāktāyana (like Hem. vi.
2, 119) evidently has a-gaṇa nydyādi
—resp. to our ukthādi (? and vasa-
nādi), cf. p. 350, note 1.

३ यज्ञः । याज्ञः MSS. (B. C. F. K.).

४ अथर्वाङ्मन्त्रचर्चा तत्प्रकारव्या-
पको ग्रन्थोऽपि चर्चा Yajñ.

५ The usual reading is: वंशानु-
चितं चैव; cf. Wilson, Vishnu P. (Hall)
vol. I. p. vii.

६ Cf. P. iv. 2, 61, and §L 311.

७ अक्षिप्तविकासो MSS. (B. C. F. K.).

आधीदिति चचेति । इत्येवमर्थे । चः क्रियार्थे पूर्वचरितम् ॥ ऐतिहा-
सिकः ॥ ० ॥ चारमिकः । चरमप्रथमशब्दौ विशेषचरणी विशेषस्य तु
यन्वस्य प्रक्रमात्मनीतिः । यदा क्रियाविशेषचरणी । चरममधीते ।
चारमिकः ॥ चरमो गुणचरमगुणः । तस्य चारमगुणिक इत्यन्वे ॥ ० ॥
हेमनिकः ॥ ० ॥ हेतुकः ॥ ० ॥ याजुष्कः । वामनमतेन ॥ ० ॥ वार्षिकः^१
॥ ० ॥ ज्योतीन्वधिकृत्य कृतो यन्वः । ज्योतिषम् । संज्ञापूर्वको विधिर-
नित्य इति ॥ अथवा । अनुबन्धकृतमनित्यमित्यीर्णं भवति । ज्योतिषिकः ।
अथनिपातमादेवभावः । ज्योतींषि यदन्यथादीनि वेत्ति ज्योतिषिकः^२
इति वामनशीरस्वामिनौ ॥ ० ॥ सांहितिकः । संहिता पदे विवच्यभूते
प्रत्ययं लभते^३ । पदविषयां संहितामधीचानः सांहितिकः । अग्न्याश्व ।
सांघित इत्यन्वः ॥ ० ॥ शारदिकः ॥ ० ॥ सांघादिकः । संगता घटाः
संघटेत्यन्वः । सघ घटया सघटेत्यन्वः । संघट इत्यपरः^४ ॥ ० ॥ वा-
र्त्तिकः ॥ ० ॥ ऐतरिकः । वामनमतेन ॥ २०६ ॥

स्यद्गणानुसूलस्यसंयहाः स्युर

यीधो निरुक्तं पुनरुक्तमथ ।

आथर्वणोऽथ प्रथमानुक्तत्वी

क्रमेतरन्यायकृताग्नितत्त्वम्^५ ॥ ३०७ ॥

१ Or. MSS.

२ । ज्योतिषिक MSS. — MS. Kahir.
on A. K. il ४, 1, 34 has: ज्योतींषि.
सहादीनधिकृत्य कृतो संघो ज्योतिषः ।
ज्योतिषं वेद ज्योतिषिकः.

३ प्रत्ययं B. C., and orig. K.; लभते.
B. C. K.

४ सघटेत्यन्वः । सघट इत्यपरः B. C. K.

—Bā. संघट्ट (s.f. संघट); Yajñ. संघट्टो
रचना । या पांदाकीवेदमीत्यादिपदै-
रसंवारशास्त्रे व्यपग्नियते तद्व्यवहारो
संघोऽपि सचक्षया संघट्टसमधीते वेद
सांघट्टिकः । वेधित्संघाटं पठति;
Kāy. V. ed. संघात & संघत; Hem.
संघट & संघटा.

५ A. D. om. text and comment.

साक्षिकः । केचिच्छब्दाशब्दात्स्वीलिङ्गाप्रत्ययं मन्यन्ते^१ ॥ * ॥
 अनुसुख्यविशेषः । आनुसुकः । केऽणश्च^२ इति ब्रह्मले ॥ * ॥ साक्ष-
 यिकः ॥ * ॥ सांघटिकः ॥ * ॥ यैशिकः । चन्द्रमतेन ॥ * ॥ नैदक्तिकः ॥ * ॥
 यौनदक्तिकः ॥ * ॥ अथर्वविः । तेन प्रोक्तो वेद आथर्वणः । तं वेद्यधीते
 वा । आथर्वणिकः । पाठसामर्थ्याच्छुभ्रं भवति^३ ॥ * ॥ प्राथमिकः ।
 प्रथमो गुणः प्रथमगुण इत्यन्यः^४ ॥ * ॥ प्रथमकल्पादस्योऽनुकल्पः ।
 आनुकल्पिकः ॥ * ॥ क्रमादितरः क्रमेतरः^५ । ॥ इत्यर्थः । कामे-
 रिकः ॥ * ॥ मैत्राधिकः ॥ * ॥ कृतान्तं वेत्ति । कार्तान्तिको मीरुर्गर्तः ।
 कृतान्तमाह पृच्छति वा^६ । कार्तान्तिक इत्यन्यः ॥ * ॥ तन्यते तन्यते
 वानेन । तन्म वैदिकं ज्योतिषादि । तान्त्रिकः । ज्ञातविज्ञानः ॥ १०० ॥

अनुगुणवर्षाशरद्विपदा^७ भारतपदेपदानुपदम् ।

अनलक्ष्याख्यानं^८ स्याद्विशेषपरिषन्मुहूर्तमप्येके ॥ ३०८ ॥

गुणस्य सवृत्तं गुणमनुगतं वा । अनुगुणम् । आनुगुणिकः^९ ॥ * ॥
 वर्षाश्च शरश्च^{१०} । वर्षाशरदम् । वर्षाशरदिकः ॥ * ॥ द्वैपदिकः^{११} ।
 विपदेति वामनः ॥ * ॥ भारतिकः ॥ * ॥ यद् यद् पदमधोत्ता । वीष्ठायां

१ पुनश्चत्तं सप्तमं अनुपदमिति वि-
 त्तयं यथविशेषवाचि Yajñ.

२ ? MS. apparently ॥ ब्रह्मः cf.
 Pāg. vii. ॥ 12.

३ Bū., Yajñ., Hem. both आथर्वण
 and आथर्वण; Kāp. V. only अथर्वण (ed.
 also अथर्वण !).

४ Hem. has प्रथमगुण and गुण (not
 प्रथम); the others प्रथम and गुण.

५ क्रमेतरेति यथविशेषस्य संज्ञा Y.

६ कृतान्तमापृच्छति वा B. C. K.

७ अनुगुणवर्षाशरद्विपदा E.

८ अनुलक्ष्याख्यानं E. A. D. ॥
 text and comment.

९ Om. B. C.

१० वर्षा शरश्च B. C. K.—वर्षाशरद्वि
 Hem.; om. others.

११ द्वैपदिकः B.; त्रि—C.; om. K.—
 The other works have द्विपदा (K. V. ed
 द्विपदी).

द्विर्वचने निपातनात्पूर्वपदस्यैते । पादेपदिकः^१ ॥ * ॥ पदमनुमतम्
अनुपदम् । आनुपदिकः ॥ * ॥ सख्यमनुमतम् अनुसख्यम् । आनुस-
ख्यिकः^२ ॥ * ॥ आस्त्राग्निकः ॥ * ॥ अत्यन्तवाञ्छनाबुद्धिहेतुर्विशेषः ।
तं तच्छास्त्रं वा वेत्ति । वैशेषिकः ॥ * ॥ पारिवदिकः ॥ पर्यच्छब्दोऽपि ।
परिवक्तृपार्थदायित्वे^३ वामनः ॥ * ॥ मौक्तिकः । वामनमतेन तु
मौक्तः ॥ मुहूर्तमित्युपलक्षणम् । तेन नैमित्तिकः । अस्मिन्मते
नैमित्तः ॥ ३०८ ॥

मुलक्षब्राह्मणावेतौ पदोत्तरपदादिकाः ।

असंसर्गाद्गुणमैचिह्नमादिष्टा पठ मताः ॥ ३०९ ॥

शौकशिकः^४ ॥ * ॥ ब्राह्मणिकः ॥ * ॥ पदोत्तरपदं वेत्तधीते वा ।
पादोत्तरपदिकः ॥ शकटाङ्गवत् पदोत्तरपदेभ्य इति सूत्रमाह ।
अस्यार्थः । पदत्रय उत्तरपदं यत् ततः पदत्रयात्पदोत्तरत्रयाच्च
ठः । पूर्वपदिकः । उत्तरपदिकः । आद्यादिपदकस्य सप्तधा नानकलाख्या-
नाख्यायिकादृक् इत्यनेन^५ तु पूर्वपदिकः । शौत्तरपदिकः । पदा-
त्यदिकः । पदोत्तरपदात्पदोत्तरपदिकः । बहुवचनं सर्वभङ्गपरिहा-
रार्थम्^६ ॥ * ॥ संसर्गादिवर्जितात्परो विद्याशब्दश्च समते^७ । वाच-
सविधिकः । सार्वविधिकः ॥ असंसर्गादेरिति किम् । सांसर्गविद्यः ।

१ 'पदस्यैते' B. C. K. — Hem. has
likewise पदेपद; om. others.

२ 'आनुसख्यिकः' B. C. K. (cf. P. iv.
2, 60, v. 7).

३ 'परिवक्तृ' (? right) F.; cf. pl. 217;
परिवद् Hem.; परिवद् Bū., Yajñ.

४ A. D. om. text and comment.

५ Hem. has सुवचन; om. others.

॥ 'असंसर्गादिवर्जिता' B. C. K. ;

'तरिता' F. — Cf. Hem. vi. 2, 119 :

आद्यादेरिक् ॥ 120 : पदकस्य सप्त-
धा नानकलाख्यानाख्यायिकात् ॥ — Pāp.

iv. 2, 60 with vārtta. 1. 5.

६ परिवहार्थं E. F.

७ Cf. Pāp. iv. 2, 60, vārtta. 3, and

Kāp. V. 16.

शकटाङ्गजमतेन ॥ आङ्गविद्यः ॥ धार्मविद्यः ॥ वैविद्यः । अथवा वि-
द्यां चिविद्येति कर्मधारयाप्रत्ययस्युतिः । तिसृणां विद्यानां बोद्धेत्यर्थे
दिगोः सुवि चिविद्यः ॥ आचविद्यः ॥ २०८ ॥

कल्पलक्षणसूत्रानामकल्पादि मतं नुधैः ।

आख्यानारख्यायिकावाची^१ सुग्विगोः सर्वसादितः ॥ ३१० ॥

मातृणां मातृणादीनां कल्पः पूजाद्यर्थे^२ शास्त्रम् । मातृकल्पिकः ।
राधाधनकल्पिकः ॥ ० ॥ गौतमकल्पिकः ॥ ० ॥ वार्त्तिककल्पिकः^३ । सां-
ख्यकल्पिकः ॥ अकल्पादीति सूत्रस्यैव विशेषणं तेन काव्यसूत्रः ॥ ० ॥
आख्यानवाचिभ्य आख्यायिकावाचिभ्यश्च ठप् इत्यर्थः । यवकीतमा-
ख्यानमधीते । यावकीतिकः । एवं प्रियंगवाविमानप्रभृतयः^४ उदाहा-
र्याः ॥ वासवदत्तामाख्याधिकामधीते । वासवदत्तिकः । एवं सुमनो-
हरा(नर्मदासुन्दरीतरङ्गवतीविज्ञासवतीप्रभृतयः^५ आख्यायिकाशब्दा-
दपि द्रष्टव्याः । वासवदत्तादिषाहचर्चाद्वन्द्वोऽपि तद्योच्यते । यथा
ऽप्रियङ्गवरितो यन्द्वोऽग्निः ॥ दिगोः समाख्यानसर्वशब्दादेः सादृश्य
शब्दादुक् तस्य च युक् । शकटाङ्गजस्युत्थोः । पञ्चकल्पः^६ । विश्व-
क्षणः । लिखनः ॥ असंसर्गेत्यादिमा ठप् तस्य युक्^७ । तथा दितन्त्रः ।
पञ्चव्याकरणः ॥ सह वार्त्तिकेन यो यन्त्रः ॥ सवार्त्तिकः । तं वेत्ति ठणो

१ आख्यानारख्यायिकावाची च B. K. (C.); A. D. om. text and comment.

२ कल्पपूजावर्थे B. C. K.

३ Thus B. C. K., Hem.; वार्त्तिक-
कल्पिकः F.

४ Hem. has यावकीतिकः । याव-
कीतिकः । प्रियंगविकः । प्रियङ्गवः । आचि-

मार्त्तिकः ॥ (? cf. अविमर्श page
255, line 6)

५ सुमनोहरा* B. D. F.; सुमनो-
हरा* C.; B. C. om. विज्ञासवती (K.
suppl.).

६ *सप्तकल्पो* B.; *सप्तकल्पः* C.
७ उद्युक्तम्* B. C. K.; युक् च C.

लोपे । सवार्तिकः ॥ एवं सपंचयः । सर्वविदः । सर्वतन्त्रः ॥ १० ॥ आकृति-
गणोऽयम् । अन्वेऽपि यथादर्शनं श्रेयाः ॥ ११ ॥ इत्युक्त्यादिः १ ॥

क्रमः शिक्षा पदं चैव मीमांसा सामसंयुता २ ।

उपनिषत्तथा श्रेया गणे क्रमादिसंज्ञिते ॥ ३११ ॥

क्रमादिभ्य इत्यनेन क्रमादेस्तदेत्वधीतेऽर्थे को भवति ॥ = ३ क्रमं
येत्वधीते । क्रमकः ॥ ० ॥ शिक्षा यन्त्रविशेषः । शिक्षकः ॥ ० ॥ पदकः ॥ ० ॥
मीमांसा यन्त्रविशेषः । मीमांसकः ॥ ० ॥ सामकः ॥ ० ॥ उपनिषद्
वेदान्तो रक्षकं ३१ । उपनिषदकः । एतदर्थमेवाकारोच्यारणम् । श्रे-
याणां कप्रत्ययेऽपि बाध्यं विदुम् । चकप्रत्ययस्य टित्प्रधानं ४ युक्तम् ।
तेन शिक्षा मीमांसकीत्याद्युपपन्नं शिक्षां लक्ष्यते ॥ तावतीति ॥ ३११ ॥
इति क्रमादिः ॥

इति

मीमांसिकसूत्रत्रिष्वपञ्चितमीवर्धमानविरचितायां श्रीचमन्त्ररत्न-
महोदधिरुक्तौ समूहविकारावयवचतुर्थयेत्वधीतेविहिततद्वित्त-
प्रत्ययगणनिर्णयो ५ नाम चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

१ Herm. vi. §, 119 आवादि in-
cluding, as here, उक्त्यादि and य-
त्तादि to P. iv. 2, 80; 63.

२ मीमांसाय साम च E.—A. D.
om. text and comment.

३ रक्षकं यः । B. C. K.—उपनिषद्
not given by the other works; but

Herm., who enumerates these words in
a sūtra (vi. § 127), remarks in the
comm.: उपनिषद्व्याख्यादपीच्छति क-
श्चित् ।

४ द्वित्वप्रधानं K.; द्वित्वं B. C.;
द्वित्वप्रतिज्ञातं F.; cf. P. iv. 1, 16.

५ *वचनिरूपयो E.

अथ पञ्चमोऽध्यायः ॥

अध्यात्ममुक्तीहपरमशेषाकस्मादमुचोर्ध्वदमाधिदेवाः ।

ऊर्ध्वदमचोर्ध्वमुहूर्तसर्वलोकावमुष्मिन्नधिभूतनिष्ठाः^१ ॥ ३५२ ॥

अध्यात्मादेरित्यनेनाध्यात्मादेः शेषे ठञ् भवति^१ ॥ * ॥ अध्यात्मा
भवम् । आध्यात्मिकम् ॥ * ॥ मुक्ती भवम् । मौक्तिकम् ॥ * ॥ ऐहि-
कम् । आगमिकोऽयं शब्दः । यथा पञ्चायतनमैहिकम् । किमस्य
गणपाठेन । लोके चेत्तत्त्वमित्येव भवतीति कश्चित्तचेताः ॥ * ॥ परमा-
मुष्मिन्नमुपशब्दाः परस्य लोकस्य वाचकाः । परस्य लोके भवम् ।
पारचिकम् ॥ * ॥ शेषे भवाः । शैविकाः ॥ * ॥ अकस्मादित्यनेन चेतु-
श्रुत्यः कालो लक्ष्यते । तत्र भवम् । आकस्मिकम् ॥ * ॥ अमुच्य लोके
भवम् । आनुचिकम् ॥ * ॥ और्ध्वदमिकः । ऊर्ध्वे भव इत्यर्थः ॥ केचिन्
ऊर्ध्वदमोर्ध्वदेहशब्दावनुश्रुतिकादिषु मन्त्रमाना और्ध्वदामिकम् औ-
र्ध्वदेहिकमित्युदाहरन्ति^२ ॥ * ॥ अधिदेवे भवम् । आधिदैविकम् ॥ * ॥
और्ध्वदमिकम् । ऊर्ध्वशब्दसमानार्थो^३ ऽव्ययमनव्ययमूर्ध्वशब्दोऽप्यस्ति ।
मुगागमोऽन्येषाम् ॥ * ॥ और्ध्वमौहूर्तिकः । तचोर्ध्वमौहूर्तिक^४ इति
शापकादुत्तरपदस्यैव ॥ * ॥ सार्वलौकिकम् ॥ * ॥ अमुष्मिन्नलोके भवम् ।

१ * अधिभूतिनिष्ठाः E.; A. D. om.
text and comment.

२ C. om. from अध्यात्मादेरि°.

३ Similarly Hom. vi. 3, (79): केचि-
दूर्ध्वदमोर्ध्वदेहावनुश्रुतिकादिषु पठ-
न्ति । अथपदद्वयमिच्छन्ति.

४ ? और्ध्वशब्द° F. K.; और्ध्वशब्द°
B.; ऊर्ध्वशब्द° C.

५ तचोर्ध्व° B.; om. G. K.—और्ध्व-
मौहूर्तिकः । अथ सप्तमी चोर्ध्वमौहूर्-
तिक इति शापकादुत्तरस्यैव वृत्तिः ।
Hom.

आमुषिकम् ॥ * ॥ आधिभौतिकम् ॥ * ॥ निहायां भवम् । नैष्ठिकम् । यथा ।

अनुदेहविमर्जनः पितृश्चिरमश्रूणि विस्तृष्य राघवः ।

विदधे विधिमस्य नैष्ठिकं वृत्तिभिः सार्धमनश्चिमश्चित्^१ ॥ २१२ ॥

स्मात्समानस्तदादिषु तथा लोकः परोहतः ।

ऊर्ध्वोर्ध्वमः परो देहोऽप्यात्मादिराकृतिगणः^२ ॥ ३१३ ॥

सामानिकः ॥ * ॥ सामानयामिकः । सामानदेहिकः ॥ * ॥ पारलौकिकम् ॥ * ॥ ऐहलौकिकम् ॥ * ॥ और्ध्वदेहिकम्^३ । यथा ।

अकरोच्च तदौर्ध्वदेहिकं पित्रभक्त्या पित्रकार्यकल्पयितुं^४ ॥ * ॥

और्ध्वदेहिकम् ॥ २१२ ॥ इत्यप्यात्मादिः^५ ॥

नदीपावापुरो माया आवस्ती धातकी मही^६ ।

वनावासी च कौशावी सात्वापो वडवा वृषे^७ ॥ ३१४ ॥

नदाकल्यादेर्दण्डकजित्यनेन नद्यादिकल्यादिभ्यां शेषेऽर्थे दण्डकयोः क्रमेण भवतः ॥ * ॥ नद्यां जातो भवो वा । नादेयः ॥ * ॥ पावा नगरी । पावेयः ॥ पामेति वासनः । पाठेति^८ भोजः ॥ * ॥ पौरेयः ॥ * ॥ माया नगरी । मावेयः । मायेति भोजः । वामेति वासनः^९ ॥ * ॥

१ Bhagav. ४, २३ [विमुच्य राघवः ।
sds.].

२ A. D. mu. text and comment.

३ ऊर्ध्वदेहिकं B. K.; और्ध्वदेहिकं C.

४ Bhagav. ४, २६.

५ Cf. Kāy. V. = P. iv. ३, ६०.

६ नदी पावा E. (P); [redacted]
धातका मही C.

७ कौशावी* E.; A. D. mu. text
and comment.

८ पाठेति B.; पौरेति C. K.—पाठा
Bā, Yajū.; पावा Hem., Kāy. V. ed.
(पावा a.).

९ माया Bā, Yajū.; माया Hem.,
Kāy. V. ed. (माया a.).

आवसी नगरी । आवसेयः ॥ * ॥ धातकेयः ॥ * ॥ मासेयः ॥ * ॥ वन-
वासी नगरी । वानवासेयः ॥ * ॥ वानकौशाम्बेयः ॥ * ॥ शाम्बेयः ।
माणा नगरीत्यन्वः^१ ॥ * ॥ वाङ्मेयः । दृषः । वाङ्मोऽन्वः ॥ २१४ ॥

कौशाम्बी वनसेतकी गिरिगरी वाराणसी सादिरी

दावा काशफरी च पूर्वनगरी नद्यादिरेवं गणः ।

कन्निः कुरिडनपुष्करौ च नगरीकुम्भ्युम्भिमाहिष्मती-

वर्मन्तोऽथ च पौदनो^२ निगदितो यामस्तथा पुष्कलः ॥ २१५ ॥

कौशाम्बी नगरी । कौशाम्बेयः ॥ कौशाम्बीयेन वणिजेति^३ चिन्तयम् ॥
कौशम्बीत्यन्वः^४ ॥ * ॥ वानेयः ॥ * ॥ सेतकी पुरी । सेतकेयः ॥ * ॥
गिरेरिदम् । गैरेयम् । शिखाजल ॥ * ॥ गारेयः ॥ * ॥ वाराणसी
नदी^५ । तथा अदूरभवा वाराणसी । वाराणसेयः ॥ * ॥ सहिराणा-
मदूरभवा । साहिरी नगरी । सादिरेयः ॥ * ॥ दावा पुरी । दार्वेयः
॥ * ॥ काशफरी नगरी । काशफरेयः ॥ अथस्तु शफरीत्याह । काश-
क्षतीति^६ ॥ * ॥ पूर्वनगरेयः । अथस्तु निपातनादित्ते वृत्तत्वे
च पूर्वनगरेय^७ इत्याह ॥ * ॥ आदेजाद्यग्नौ डे^८ प्राप्ते । आवस्त-
-

१ ॥ माणनगरीत्यन्वः B. C. K.—शा-
खा Bō., Yajñ., K. V. a. ॥ माणन K. V.
ed.; साखा = Hem., corrects माणन.

२ ॥ वर्मन्तो C. F. K.; पौदनो C. F.;
A. D. om. text and comment.

३ ॥ Ratnāv., ed. Cappeller in Böht-
lingk's Chrest. p. 291, 15.

४ ॥ कौशाम्बी MSS. (१ को); Hem.
has कौशाम्बी & (added in margin) कौ-
शम्बी; the others कौशाम्बी only.

५ ॥ वाराणसी नदी B. C. K.; वारा-
णसी F.; cf. p. 336, l. 9.

६ ॥ काशक्षतीति C.—K. V. ed., Hem.

काशफरी; Bō., Yajñ. काशफरी । का-
शफरी (Bō. v. l. काशफारी); K. V. a.
काशफरी । कैशफरी । काशहरी.

७ ॥ केचित्तु पूर्वनगरीति पठन्ति ।
विशिष्ट ॥ प्रत्यय कुर्वन्ति । पीरेयम् ।
वानेयम् । गैरेयमिति । तदुभयमपि
दृश्यं प्रमाणम् ॥ K. V. iv. 2, 97.—MS.
Hem. has पूर्वनगर । पूर्वनगरी । पूर्व-
भागरी । पूर्वनगिरि । पुर । वन । गिरि ।
वनगिरि.

८ ॥ आदेजाद्यग्नौ F.; ग्नौ;
हे (or डे) K.; [१० अग्नौ डे cf. P. iv.
1, 121].

हिम ईरोपात्वादयम् इत्यनेनावलिः^१ । त्रैलोक्येऽपि प्राप्ते वचनम्
॥२॥ इति नद्यादिः ॥

कुशिताकृतः कलशः । वज्रजीविर्वा कलिः^२ । अस्मादेव निपात-
मात् कुम्भद्वयं किम्बद्वयम् ॥ कदादेयः^३ । कलशार्वा कल्लेर्वा नदीभ्या
इदम् । काशेयकम् ॥४॥ कुशिनं पुरम् । कौशिकेयकः । कुशिकेति^५
वामनः ॥६॥ पीष्करेयकः ॥७॥ नागरेयकः । नगरद्वयः^८ संज्ञाया-
म् ॥९॥ कुशिनोम^{१०} नामः । कौशेयकः ॥११॥ कौशेयकः ।
कौशिरित्यन्ते^{१२} । कभिरित्यन्तः ॥१३॥ माहिषती ॥ नदी पुरी वा ।
माहिषतेयकः ॥१४॥ वर्मती नदी । वार्मतेयकः । वर्मस्त्वतीति^{१५} वामनः
॥१६॥ पुद्गलः नाम नदी । तस्या अदूरभवं पीद्गलं नाम नगरं यामो
वा । पीद्गलेयकः ॥ मोदन इति भोजः । मोदन^{१७} इति वामनः ॥१८॥
यामेयकः । यामाद्यञ्जनादित्यनेन^{१९} यामो यामीत्य इत्यपि ॥२०॥
पुष्कलो वाहीकयामः । पीष्कलेयकः ॥ ३१५ ॥

कुश्याकुशे यामाकुश्या कुश्याकुल्ये^{२१} वम्यामुल्ये ।

उत्थातृशये भासद्याकुल्ये प्राज्ञैः प्रोक्ते यल्लोपे च^{२२} ॥ ३१६ ॥

१ ईरोपात्वा० C.; *दिक्पितृ० B.
C. K.; cf. P. iv. 2, 123 (अवधू = पुत्र).

२ ? कुशिन Hem. (thus here?); the
others कुशिक.

३ ? नदी०; other works have
नगर.

४ The other works have कुशी.

५ कौशिरित्यन्ते । कौशेयकः F.;
उमेयकः । कभिरित्यन्ते C.—Hem. has
उभि, कौशिरित्यन्ते C.—Hem. has
उभि, कौशिरित्यन्ते C.—Hem. has

६ वर्मती० वार्मतेयकः B. F. K.;
वर्मस्त्वती C.—Hem., Yajñ. वर्मती (P. iv.

3, 24); K. V. वर्मस्त्वती (P. viii. 2, 12)
and अ. वर्मती; Hem. वर्मती & वर्म-
स्त्वती (? व०).

७ ? मोदन F.; मोदन C.; B.
om. मोदन इति भोजः.—Hem. has
पीद्गलं (? पीद्गलं); the others मोदन.

८ यामाद्यञ्जना० F.; *य अञ्जना-
दित्यनेन B. C. D.; cf. Pāp. iv. 2, 24.

९ कुश्याकुल्ये F.

१० उत्थातृशये B. C. K.; उत्थातृशये
कुल्ये F.; भासद्याकुल्ये० प्रोक्ता० E.
A. D. om. and comment.

कुण्डा चन्द्रदेवे नदी । कीलेयकः ॥ * ॥ कीलेयकः ॥ = ॥
 कुण्डा । यामकुण्डा यामो नगरं वा । यामकुलेयकः ॥ * ॥ कीले-
 यकः १ ॥ * ॥ वालेयकः २ ॥ * ॥ वानेयकः ॥ * ॥ मौलेयकः ॥ * ॥ मौ-
 लेयकः ३ ॥ * ॥ तार्लेयकः ॥ * ॥ भाण्डेयकः ॥ * ॥ मौलेयकः ४ ॥ * ॥
 यत्तोपे चेति ॥ सोप इत्यर्थः । कुण्डाया ५ यत्तोपयेति गणस्य च
 यामनोक्तमुपलक्षणं द्रष्टव्यम् ॥

विद्युन्माता इन्द्रः । मौ गौ चेत्ता विद्युन्माता ॥ ११६ ॥ इति
 ऋष्यादिः ६ ॥

गहानृशंसी समपुत्रपक्षी

खाडायनानन्तरपार्श्वतोऽन्याः ७ ।

इध्वयसाहजान्तरभौजिवैज्या-

आम्नीध्वनीकैकपलाशिकाङ्गाः ८ ॥ ३९७ ॥

गहादित्यदाद्यादैवाद्यसो जिह्वाकात्यहरितकात्या ९ इत्यनेन
 गहादेः शेषेऽर्थे हो भवति ॥ * ॥ गहे यामे भवो जातो वा ॥ गहीयः
 ॥ = ॥ गृह्यंशति द्रुह्यतीति गृह्यः । द्रोहार्थे श्रयतिर्द्रुह्यः । न गृह्यो
 ऽगृह्यः । तस्मापत्यम् आगृह्यतिः । आगृह्योयः ॥ * ॥ यमीयः ।

१ कीलेयकः F.—कुण्डा Hem.; om.
 by the others.

२ Hem. has मकार instead; the
 others have neither.

३ मौलेयकः B. F. K.; सवे° C.—
 कुण्डा Hem. । कुण्डा others [मौले-
 यकं Yajñ.].

४ पुण्डा Hem.; om. others.

५ कुण्डाया B. C. K.; cf. Kā. V. iv.
 2. 95.

६ Hem. has a special gaze कुण्डा-
 दि comprising the words ending in yā
 (gl. 316), of which the other works have
 only सखा & कुण्डा.

७ गहीनृपंसी° पार्श्वतोय । E.

८ °शाङ्गतर° F.; °पलाशिकाङ्गाः
 B. E.; °पलाशकाङ्गाः C.; A. D. om
 text and comment.

९ Thus F., cf. P. i. 1, 73-4; °ह्रीका-
 यो हरितकात्या cf. B. C. K.

अमादागतं समीपम् ॥ गृहेतोर्मयद्रुण्यो^१ ज्ञा । सन्नद्रुण्यं सममय-
मपि ॥ * ॥ इक्षुपदीयम् ॥ = ॥ खाडायनी मुनिः । खाडायनीयः ।
खाडायनिरिति भोजः^२ ॥ * ॥ अनन्तरीयः^३ ॥ * ॥ पार्श्वत आगतः ।
पार्श्वतीयः । मुखपार्श्वकात्तसो^४ सोपक्षेति गणसूत्रमाह^५ वामनः ।
अस्माभिस्तन्मदीयमतमानित्य चयायां सामान्येन पाठः कृतः ॥ * ॥
अन्यदीयः । तथा च ।

अन्यदीयविशिष्टे न केवलं

निःस्पृहस्य भवितव्यमाहते^६ ॥ * ॥

इषोरयम् इक्षयम् । इक्षयीयः^७ ॥ * ॥ साज्ज्यापत्यं शौचः । सा-
जीयः^८ ॥ * ॥ अनन्तरीयः । तथा च ।

पर्यङ्गात्पुण्यमपि मेखसांशुजासं

संजज्ञे पुनकमिवात्तरीयमूर्ध्वः^९ ॥ * ॥

भोजस्यापत्यं भोजिः । भोजीयः ॥ भोजिरित्यन्यः^{१०} ॥ * ॥ वैजीयः ॥ * ॥
अन्यमभितिष्ठति । अन्धयः । तस्यापत्यम् आध्वयिः । आध्वनीयः ॥ * ॥
इषूषामनीकम् इक्ष्वनीकम् । इक्ष्वनीकीयम् ॥ * ॥ एका चासौ पक्षा-
शिका ॥ । एकपक्षाशिका । एकपक्षाशिकीयः ॥ एकपक्षाश^{११} इति
॥ * ॥ अङ्गीयः ॥ २१७ ॥

■ See Pāp. iv. 3, 81-2.

२ Hem., Kāp. V. ed. खाडायनिः
Dō., Yajñ. ■■■■■

३ आन्तरीयः MSS. (B. C. F. K.).
all other works read अन्तर.

■ ४ मुखपार्श्वकात्तसो MSS.—Of the
others only Hem. has एकतसः; cf. Kāp.
V. iv. 2, 138.—Kramadigvara also,
quoting the Chāndrāh, forms एकतीयः.

■ ५ वक्षे सूत्रमाह B. K.

६ Kīrāt. 13, 46.

७ इक्ष्वयीयो ज्ञयः । इक्ष्वयी
यान इति केचित् । Yajñ.

८ साज्ज्यं शौचः शौचीयः B. C. F.
K. (as in text).—सादि Hem., om. others.

९ Kīrāt. 7, 14.

१० भोजि । भोजी (or भोजी) ।
Hem.; the others भोजि only.

११ Thus all other works.

अन्तस्थोत्तमदैवशर्मिविवमव्याङ्गासुरिष्ठीतयः

शौक्लिः शैशिरिपूर्वपक्षमगधा दन्तायकाठेरणी^१ ।

मत्वर्थापरपक्षमुत्तरकतौ वाल्मीकिवाराटकी

कामप्रस्थसमानशास्त्रमुखतोऽवस्थान्नामिषयः ॥ ३१६ ॥

अन्ते तिष्ठतीत्यन्तस्थः । अन्तस्थीयः ॥ अन्तस्था गणरात्यन्तः ॥ * ॥
उत्तमीयः ॥ * ॥ देवशर्मणोऽपत्यं देवशर्मिः । देवशर्मिषः ॥ * ॥ विषमे
देशे भवो विषमीयः । विषमादागतं विवमीयम् । विषमरूपम् । वि-
षममयम् ॥ सनविवमौ नाम यानावित्यन्ते ॥ * ॥ अष्टस्थापत्यं आशिः ।
आशीयः ॥ * ॥ असुरस्य सुतस्य इन्द्रस्य शिशिरस्यापत्यं तत्र भवः ।
आसुरोषः^२ ॥ औतीयः ॥ शौक्लीयः ॥ शैशिरिषः ॥ * ॥ पूर्वपक्षीयः ॥
केचित्पूर्वपक्षापरपक्षभव इति पठन्ति । तस्मिन्ने पूर्वपक्षापरपक्षाभ्यां तत्र
भव इत्यर्थे द्वौऽन्यत्र ठयेव । पौर्वपक्षिकः । आपरपक्षिकः ॥ * ॥ मग-
धीयः ॥ * ॥ दन्तयोदयं दन्तायम् । अन्य इत्यपठन्ताद्यौ यानावि-
त्याह । दन्ताधीयः ॥ * ॥ कठक्षेरयः कठेरयः । तस्यापत्यं काठेरणिः ।
काठेरणीयः^३ ॥ काठेरिणिरित्यन्तः ॥ * ॥ मत्वर्थीयः । मत्वर्थ इति
कट्टः ॥ * ॥ अपरपक्षीयः ॥ * ॥ उत्तरीयं वस्त्रं । तथा च ।

सरिदुत्तरीयमिव संहतिमत

■ तरङ्गरङ्गि कलहंसमुखम्^४ ॥

१ काठेरणा C. ; काठेरिणी F. —
A. D. om. text and comment.

२ आसुरि Hem., Kā. V. ed. (वसुरि
a.) ; आसुत Bā. ; आसुनीतीत्यासुत
जिबन्तमेतत् आसुनीयम् Yajñ.

३ कठक्षेरिणः कठेरिषः * काठेरि-
णिः काठेरिणीयः B. C. F. K. ; cf. pl.
29 comm.

४ काठेरिणिरित्यन्तः B. C. K. — का-
ठेरि Bā., Yajñ. ; कावेरिणि (a.i. का-
मवेरिणि) K. V. ed., कावेरिणि MS. a. ;
काठेरिणि । काठेरिणि Hem. [कठेर-
णि काठेरिणिः * Yajñ.].

■ Kirātārj. 6, 6 ; ■ तरङ्गरङ्गि^५
eds

चेमष्टुत्तिनोऽपत्यं चेमष्टुत्तिः । चेमष्टुत्तीयः^१ ॥ * ॥ श्रीमिष्टुत्तीयः ॥ * ॥
 एकष्टुत्तीयः ॥ * ॥ श्रीपविन्दुत्तीयः^२ ॥ * ॥ द्वितीयः ॥ * ॥ तृतीयः ॥ * ॥
 चत्वारो नाम कश्चिद्विचकारी । तस्मात्पत्यम् आश्रयति । आश्रयत्तीयः
 ॥ * ॥ तत्त्वत्तीयः^३ ॥ * ॥ श्रीज्ञाहमानीयः ॥ ३२० ॥

कुट्ट च ४ स्वराजपरजनदेवानां शिच्छ वेणुकादिभ्यः ।

प्रस्थोत्तरपदवेचकमध्योत्तरकाष मध्यमिका^५ ॥ ३२१ ॥

शकीयः ॥ पाणिन्यादयश्च सदेवग्रन्थौ ॥ पठन्ति । तन्मते वीचं
 देवमित्येव भवति^६ ॥ वामनमतेन गणकतमनित्यमिति न्यायात् कुट्ट-
 चाभावे^७ ऽप्यप्रत्यये वीचम् । उक्तादेवामित्यनेनापि देवमित्यपि
 संभाव्यते । अत्राकविप्रणीतप्रयोगदर्शनं चैत्सीकियते तदा महादिपाठः
 संभाव्यतीयः । तथा हि चट्टश्च ।

विज्ञोकः^८ सचजः पयोधरतटः कान्तोऽङ्गवो विभ्रमः

कण्ठादेवकुट्टश्च पञ्चमरवः साधो मुदर्मकसः ।

संवन्धी विनयस्त्रिरं सचचरी कीलेति पञ्चाङ्गना

यस्यां स्त्रीयपरिग्रहं ॥ रक्षयन्त्येकान्नायाता अपि ॥

यथा वा । एभिर्निर्दशभिः स्त्रीभिः परकीयेषु पुष्कलेः^९ ॥

१ चेमष्टुत्तिनो चेमष्टुत्तिः । चेम-
 वृत्तीयः F.—चेमष्टुत्ति Bō, Yājñ.; चेम-
 श्रयति Hem.; चेमष्टुत्ति Kā. V. ed.,
 चेमष्टुत्ति a.; cf. gl. 204.

२ श्रीपविन्दुवि Hem.; हृष्ट। विन्दुवि
 Bō.; ॥ । वैदुवि Yājñ.; om. Kā. V.

३ तत्त्वत्तीयः ॥ C.

४ कुट्ट B. K.; कुट्टश्च C.; कुट्टः E.
 (कुट्ट=कुट्ट Kā. V. iv. 2, 138; cf. P.
 iv. 2, 91 vārt.).

५ ? Thus E.; मध्यमिका B. P. K.;
 मिश्रकाः । C.; cf. next page, note ३.—
 A. D. om. text and comment.

६ See the *gāṇasāstra* कुट्टमरवः प-
 रश्च च to which the *śrīti* of Kā. V.
 द्वेयश्च वेति यत्तत्त्वं (iv. 2, 138).

७ कुट्टाभावे ॥ K.; कुट्टासहि
 U.; कुट्टाभावे F.

८ Thus F.; विज्ञोकः B. C. K.

९ Vām. Kāvya. 4, 3, 33, comm.

राजकीयः । राज इहं राजकीयमित्यपि ॥ * ॥ परकीयः ॥ * ॥ जन-
कीयः ॥ * ॥ देवकीयः ॥ * ॥

विष्केति षोऽनुबन्धप्रत्यय इत्यर्थः ॥ वेषुभिर्निर्दिष्टो वेषुकः ।
तत्र भवो जातो वा । वेषुकीयः ॥ = ॥ प्राक्कीयम् । प्रक्को भवः । प्रा-
क्कीय इत्यन्यः^१ ॥ = ॥ औत्तरपदीयः ॥ * ॥ वैचकीयः ॥ * ॥ मा-
धीयः^२ ॥ औत्तरकीयः ॥ मध्ये भवा मध्यमिका [] नमरी । तस्मात्
भवो माध्यमिकीयः^३ । मध्यमक इत्यन्यः ॥ एते च षो वामनमतेन^४ ॥ * ॥
निपुणको भवो^५ निपुणकीय^६ इति केचिदुदाहरन्ति ॥ * ॥ वेषुकादि-
र्गैवादावाकतिगणः । तेनाभयनन्दिस्त्रीकृती पितृकमात्रकद्वयवपि
वैष्टहीतो ॥ चङ्गमग्नयव्यो राजात्कञ्जि^७ । पूर्वपक्षश्चपक्षपर-
पक्षव्यहानां कासाङ्गि^८ । कामप्रक्षयव्यात्यकोत्यादिनाकञ्जि । इज-
मानामासात्पीचादीज इत्यादिनाञ्जि^९ । श्रेवेभ्यस्वपि प्राप्ते वचनम्
॥ २९१ ॥ इति महादिः ॥

१ प्रक् । Hem.; प्राक्कीय
Kā. V. ed. s.l. and MS. a. प्राक्कीयः ।
Bū. and Yajñ. do not specify the gaza
opukādi.

२ माधीयः C. K.—For the *gopa-*
ādīra मध्यममध्यमं चाश् चरये (Kā. V.
iv. 2, 138)—acc. to which मध्यमीय,
माध्यम from मध्य—the grammar to
which our work refers, probably had
separate rules, as Hem. vi. 3, 63: पुष्पि-
वीमध्यामध्यमसास्त्रः । 66: निवासाज-
रवेऽयम् ।

३ मध्यमका नाम^० माध्यमकीयः
MSS. (B. C. F. K.); cf. Kielhorn, Ind.
Ant. vii. p. 200.—Hem., on vi. 3, 67
(वेषुकादिभ्य ईयण्) reads माध्यम-
कीयः । माध्यमिकीयः ।; Kā. V. ed., a.
माध्यमकीयम्.

४ निपुणकभवो B. C. K.

५ ? Thus MSS.; निपुणकीय Hem.

६ ? राजाङ्कञ्जि cf. Pāp. iv. 2, 124
(राज् = जनपदावधि); cf. page 365,
note १.

७ See Pāp. iv. 3, 11; 2, 122; 2, 112.

कार्यभ्युत्तौ मोदनमोदमानौ

गोवासनारिंदमदेवदत्ताः ।

संवाहसांयाति च हस्तिकर्षूः

कुनामचेदी करणं हिरण्यम्^१ ॥ ३२२ ॥

काश्यादिवाहीकयामा^२ ष्ठेदुञ्जिठावित्तमेन काश्यादिभ्यो देश-
वाचिभ्यो वाहीकयामेभ्यश्च ठञ्जिठौ प्रत्येकं भवतः ॥ * ॥ काश्चो
जनपदाः^३ । तेषु भवा जाता वा । काश्चिकी । काश्चिका ॥ * ॥ अभ्युत्तो
यामः । आभ्युत्तिकी । आभ्युत्तिका ॥ * ॥ मोदनानां^४ निवासो यामो
मोदनः । मोदनिकी । मोदनिका ॥ * ॥ मोदमानो यामः । मोद-
मानिकी । मोदमानिका ॥ * ॥ गवां वासनो गोवासनः । तन्निवासो
यामो गोवासनः । गोवासनिकी । गोवासनिका^५ ॥ गोवासन^६ इत्यग्रे ॥
एषां देशादेशेऽप्यचेति^७ ॥ प्राप्ते ॥ * ॥ अरीन्दमयति । अरिंदमो
यामः । अरिंदमिकी । अरिंदमिका ॥ * ॥ देवदत्तः प्राग्वयामः ।
देवदत्तिकी । देवदत्तिका । ॥ काश्यादिषु पाठः प्राग्देशार्थः ।
॥ वाहोकेषु यामसास्त्रादप्येव^८ । देवदत्तो ॥ * ॥ संवाहयतीति
संवाहः । तस्य निवासोऽपि संवाहः । सांवाहिकी । सांवाहिका ॥ सां-
वाह^९ इत्यग्रे ॥ * ॥ संघातस्थापयं सांघातिरादिराजः । तस्यापत्यं

१ करणा हिरण्यः B. C. K. ; कर-
णाहिरण्यः F. ; करणो हिरण्यः E. ;
A. D. om. text and comment.

२ मोदनाच्चा B. K. ; मोदनी ।
जा C.

३ गोवासनिकी । गोवासनिका B.
C. K.

४ गोवासन MSS. (B. C. F. K.)—
Hem. ॥ गोवाशन and (suppl. in

marglu) गोवासन ; Bū., Yajū. गोवा-
सन ; Kās. V. ed. गोवाशन, = गोवा-
सर

५ गोवेति B. K. ; गोवाचेति F. ;
देशादेशेऽप्यचेति C.

६ देवदत्तं याम वाहीकयामः । तत्र
जातो देवदत्तः । Hem.

७ संवाह B. C.—सांवाह Hem. ; सं-
वाह Bū., Yajū., K. V. ed. (सांवाहि a.).

पुत्रा सांघात्यः । कुट्टकोसत्तेत्यादिना^१ अथि तस्य वज्रपु सुपि । सां-
घातयः । तन्निवासोऽपि जनपदसाहचर्यापुच्यते^२ ॥ संघातो नाम
कश्चित् तन्नापत्यं सांघातिः । तस्य निवासो ग्रामः सांघातिरित्येके ।
सांघातिकी । सांघातिका ॥ * ॥ शासिकर्षुकी । शासिकर्षुका ॥ * ॥
कुस्त्रितं नाम यस्य ॥ कुनामा । तन्निवासोऽपि ग्रामः कुनामा । की-
नामिकी । कीनामिका ॥ कुनाकोऽपत्यं कीनाम^३ इत्यम्ये ॥ कुसनाम
इति वामनः ॥ * ॥ वेदघो जनपदः ॥ वैदिकी । वैदिका^४ ॥ * ॥ करसं
देशविशेषः । कारविकी । कारविका ॥ * ॥ वैरविकी । वैरवि-
का ॥ ३२२ ॥

शकुलाददशग्रामी हिरण्यकरणस्तथा ।

सिन्धुदासमुधासोमच्छागान्निवस्तथा सधात^५ ॥ ३२३ ॥

शकुलावत्यामतीति शकुलादः । अथवा । दृग्नां कुलाव्यातीति
निपातनाहलोपे^६ । शकुलादः । तन्निवासोऽपि ग्रामः । शकुलादि-
की । शकुलादिका ॥ शकुलाद इति वामनः । शकुला^७ इत्यम्यः
॥ * ॥ दशग्रामिकी । दशग्रामिका ॥ दशग्राम^८ इत्यम्ये ॥ * ॥ वैर-
ण्यकरणिकी । वैरण्यकरणिका ॥ अम्येषां वैरण्य इति प्रकृतिः^९ । करण

१ पुत्रकोसत्ते B. C. K.; cf. P. iv.
1, 171-2.

२ तन्निवास अथिवजनपदः साह^० P.;
तन्निवासोऽपिजनपदसा^० M. K.

३ कीनाम B. M. K.; om. C.—Hem.
कीनाम; B5., Yajñ., K. V. a., v.l. ed.
कुनामन्.

४ वेदघो वैदिका वैदिकी C.—B5.
वेदि, v.l. वेदि; Hem. doubtful; K. V.
ed. वेदि, v.l. वैदि; MS. a. वेदि and
वेदि; Yajñ. वेदि। वेदीति चेचित्.

५ A. D. om. text and comment.

६ निपातनाह लोपे B. C.

७ Thus F.; शकुला B. C. K.—Hem.
has शकुलाद & शकुला; others
शकुलाद.

८ दशग्राम C.—Hem., Kp. V. दश-
ग्राम; B5., Yajñ. दशग्राम.

९ MS. Hem. has हि[रण्यक suppl.]
रण । हिरण्य करणे; the others
have only हिरण्य & करण.

इति प्रत्ययार्थविशेषणम् । हैरस्थिकः । परसादि करणमुच्यते^१ ॥
 अन्ये यामवाची हैरस्थ^२ इति पठन्ति । तन्मते हैरस्थकी । कुठारी
 कुहाली वा^३ करणम् ॥ * ॥ सिन्धुवो मित्राण्यस्य सिन्धुमिचो देशः
 सिन्धुमिचिकी । सिन्धुमिचिका ॥ * ॥ एवं दासमित्रः । दासमिचिकी ॥
 सौधमिचिकी ॥ सौममिचिकी ॥ छागमिचिकी ॥ * ॥ सध मित्राण्यस्य ।
 सधमित्रः^४ । निपातनाद् हस्य धकारे । साधमिचिकी ॥ ३९६ ॥

युवदेवोपतो राजः कालात्कोपादिपूर्वतः ।

श्रीवावतानभारङ्गी अरिचो भोजसंमतः^५ ॥ ३९७ ॥

युवराजस्य निवासोऽपि युवराजः । यौवराजिकी ॥ * ॥ एवं देव-
 राजोपराजो यामौ । दैवराजिकी ॥ औपराजिकी ॥ * ॥ कालात्को-
 पादिपूर्वत इति कोपादयः पूर्वे यस्यासौ कोपादिपूर्वः । कौपकाक्षिकी ।
 कौपकाक्षिका ॥ आपत्काक्षिकी ॥ पीर्यकाक्षिकी ॥ और्ध्वकाक्षिकी^६ ॥
 प्राक्षाक्षीनोत्तरकाक्षीनार्वाक्षाक्षीनप्रधतिप्रयोगेषु सुप्रत्ययो वृध्यते
 स चानुक्तोऽप्यवगन्तव्यः । अन्यथा वज्रतरसद्व्यवृत्तिप्रसङ्गः स्यात् ॥ * ॥
 इन्द्रोऽवतानः श्रावतानो मणिः । तेन निर्हन्तो यामः । श्रीवावतानः ।
 श्रीवावतानिकी ॥ * ॥ भारङ्गेनिवासोऽपि भारङ्गिः । भारङ्गिकी ।
 तारङ्गिरित्यन्ये^७ ॥ * ॥ अरिचस्य निवासोऽप्यरिचः । आरिचिकी ॥ * ॥

१ कारणमुच्यते B. F. K.

२ ? हैरिस्थ B. K.; cf. p. 337, n. ७;
 and p. ३३८, n. २.

३ हैरिस्थी B. K.; हिरस्थी B. K.;

कुहाली वा K. B.; कुहावा वा B. C.

४ साधमित्रः B. C. K.

५ श्रीवावतान B. C.; भारेवा च
 C.; A. D. — text and comment.

६ Bō., Yajñ., Kāṣ. V. ed. (not MS.

a.) add तत् (तात्काक्षिकी अत्र); for
 Hem. see आदि in list of gopas.

७ Thus F.; भारंगिरित्यन्ये B. K.;
 सारंगिरित्यन्ये C. — Hem. has सारंगि
 & सारंगि; Bō. भारङ्गी; Yajñ., Kāṣ.
 V. a. भारङ्गि; Kāṣ. V. ed. भारिचि ।
 औचिचि । (1).

देशादिति किम् । काशीनां चचियाणां ज्ञानाः । काशीयाः ॥
 देवदत्तो नाम कश्चित् । तस्य ज्ञानाः । देवदत्तोयाः । देवदत्ताः ॥
 चच्युतादीनां क्वविषयाभावेऽपि काव्यादिपाठसामर्थ्याद्भ्रूज्मिठौ भ-
 वतः । काशिचिदिभ्यां^१ प्रत्यपुरेत्यादिना बज्जले वित्यादिना^२ वा
 ऽकञि ॥ सांघातिभारज्जिभ्याम् आघात्पीचादीभ्योऽङ्गमाथभर-
 ताभ्यामित्यनेनाणि^३ । आदेजाद्यसं हे ॥ सक्तिकर्षूयभ्यान् प्राच्योठ-
 मीत्यनेन^४ ठञि ॥ चिन्नुमिचादिभ्य ईरोपान्नादकञ् इत्यनेनाक-
 ञि^५ ॥ शेषेभ्योऽपि प्राप्ते वचनम् ॥ ३२४ ॥ इति काव्यादिः ॥

पलदी गोमती गोष्ठी परिष्ठा परिषत्तथा ।

बाहीकः शूरसेनश्च नैकाती च पटञ्जरः^६ ॥ ३२५ ॥

कोपान्तापलदीभ्यो ऽच् इत्यनेन कोपान्तात्पलद्यादेस्व देशवाचिनः
 शेषेऽर्चेऽप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ पलद्यां देशविशेषे जातो भवो वा ।
 पल्लदः । पल्लदी । बाहीकयामलक्षणेष्टञ्मिठयोः प्राप्तयोः ॥ * ॥
 गोमती नदी । तत्सहचरितो देशो गोमती । गोमतः । ईरोपान्ता-
 दकञि प्राप्ते^७ ॥ * ॥ गोष्ठः^८ । बाहीकयामलक्षणेष्टञ्मिठयोः ॥ * ॥
 परिष्ठाः ॥ परिषदः पार्षदो वा । अनयोन्हे ऽस्य बाहीकलक्षणेष्ट-
 ञ्मिठयोर्वा ॥ * ॥ बाहीकेषु भवो बाहीकः । गङ्गादीत्यादिना

■ काशिचिदिभ्यां C.; काशिचिदि-
 भ्यां B. K.—? cf. P. iv. 2, 122.

१ See Pāp. iv. 2, 112-3.

२ बज्जलेत्यादिना F.; cf. Pāp. iv.
 2, 125.

३ प्राच्योठमित्वा F.; cf. Pāp. iv. 2,
 119-20.

५ See Pāp. iv. 2, 123.

६ शूरसेनश्च E.; A. D. om. text
 and comment.

७ See Pāp. iv. 2, 117.

८ See Pāp. iv. 2, 123.

९ B., Yajñ., K. V. गोष्ठी; Hem.
 गोष्ठी । अन्ये तु गोष्ठी ।

हे ॥ * ॥ श्रीरसेनः । प्रखपुरेत्यादिना^१ ॥ * ॥ नैकतः ॥ नैकीति^२ वा-
मनः ॥ * ॥ पाटशरः । ईरोपात्तादकञि प्राप्ते ॥ २२५ ॥

बहोः कमलजालाभ्यां कालात्कीटोऽयं रोमकः ।

संकुलोमोदपानी च कमलात्कीकरो भिदा^३ ॥ ३२६ ॥

वाञ्जकीटः ॥ * ॥ कामलकीटः ॥ * ॥ आलकीटः ॥ * ॥ कालकीटः ॥
कलकूट इति वामनः^४ ॥ * ॥ रोमकः । देशदेवैराद्य^५ इत्यनेन
हे ॥ * ॥ यल्लोमि भवः । यल्लोमः । निपातनाश्लोपः । अयं भो-
जमतेन ॥ यल्लोमन् इति वामनः^६ ॥ यल्लोमनखं चेत्यस्येऽपि^७ ॥
यकटाङ्गलखदग्यामाद् यल्लोम^८ इति विशेषस्तथाह । उदग्याम-
वाची यल्लोमी^९ऽञि । अन्वो यल्लोमनः^{१०} ॥ * ॥ कीदपानः ॥ * ॥
कामलकीकरः ॥ * ॥ कामलभिदः ॥ अनुक्रान्ता तु बाधबाधकाभावः
कार्यं द्रष्टव्यः^{११} ॥ २२६ ॥ इति यल्लोमः ॥

■ The complete rule apparently in-
cludes P. iv. 2, ■ (121) & 124 (where
it seems to have राज्ञ for जनपदावधि).
Hem. has the two rules vi. 3, 44: प्रख-
पुरवहाक्तयोपात्तधन्वादीन् ॥ 45: रा-
त्रिभ्यः ॥ cf. p. 380, = ६.

२ नैकाति C.; नैकीति B.—नैकीती
Bā., Yajñ.; नैकी (v.l. नैधिकी ।
नैकीती) Kāy. V. ed., नैरीकी MS. a.;
नैकीती । तीकी । अन्वो तु नैकी नैवी च
पठन्ति । Hem.

३ कमलाचीकरो भिदाः C. K.; A.
D. om. text and comment.

■ कलकीट MS., xajñ., K. V. ed. a.;
Kāy. V. ed. also कालकूट; om. Hem.

५ देशदेवैराद्य C.; देशदेवे-
रा* F.

■ यल्लोम इति* B.; om. C. K.—
The other works have यल्लोमन् (K.
V. ed. v.l. सु*),

७ यल्लोमनखं चेत्यस्येऽपि F.

८ Hem. has the same rule, vi. 3, ■

उदग्यामाद् यल्लोमः ।

९ यल्लोमी MSS. (B. C. F. K.).

१० अन्वो यल्लोमानः B. C. K.

११ बाधकाभावी द्रष्टव्यः B. C. K.

कच्छः कुलूतः परसिन्धुसाल्वी गन्धारसिन्धू स्थलसिन्धुवर्णौ १ ।
कश्मीररङ्ग कुरुसकुसिन्धू विजापकधीपकुलानुषण्डाः २ ॥ ३२७ ॥

कच्छादेरित्यनेन कच्छादेः शब्दगणादेशवाचिनः शेषेऽर्थेऽप्यभ-
वति ॥ * ॥ कच्छे भवः । काच्छः ॥ * ॥ कौलूतः ॥ उक्तूप इत्यन्ये १ ॥ * ॥
परसिन्धुषु भवः । पारसैन्धवः ॥ ३ ॥ वज्रगसिन्धूनामित्यनेनोभयपदारैश्च
॥ * ॥ सान्नः ॥ * ॥ गान्धारः ॥ * ॥ सिन्धुषु भवः । सैन्धवः । कम्बजः
॥ * ॥ साकसैन्धवः ४ ॥ * ॥ वर्णुर्नाम वृद्धः । तस्मादूरभवो देशो वर्णुः ।
तत्र भवो पार्श्वः ॥ * ॥ कश्मीरेषु भवः । काश्मीरः लुक्कुमः ॥ * ॥
राक्षवः । यदा रकुर्हगविशेषः । राक्षवं नृगरोमजम् ॥ * ॥ कीरवम् ॥
कुसुमगन्धरादेश्यनेनाकम्पि । कीरवकोऽस्यादिः ५ ॥ * ॥ साकुसैन्धवः
॥ * ॥ विजापकः । विजापक इति भोजः ॥ * ॥ द्वेपः ॥ * ॥ कौलः ।
अथ वामनमतेन ॥ कुल इत्यन्यः ७ ॥ * ॥ आनुषण्डः । अनुषण्ड
इत्यन्ये ८ ॥ ३२७ ॥

अङ्गारानूपकम्बोजा रज्जुकर्णविरूपकाः ९ ।

मधुमानसरीपञ्च वायवाहावजात्परी १० ॥ ३२८ ॥

१ ० सिन्धुशाली ० E.; ० सिन्धुवर्णौ B.
C. K.

२ ० कुकानुषण्डाः B. C. F.

३ ० कुलूत Hem.; कुलून Kāp. V. ed.,
कुलून a.; कुलूतर Bū., Yajñ.; Yajñ.
addss: वर्धमानसु कुलूतशब्दं (!) पपाठ ।
उक्तूपमित्यन्ये ॥

४ ० वज्रगन्धसिन्धूना ० F.; cf. Kāp. vii.
8, 19.

५ ० The other works omit परसिन्धु,
सकुसिन्धु & साकसिन्धु; but Hem. has
[] सिन्धुना ।

६ ० स्यादिः B. C. K.; कीरवः ।
कौलसादिः F.; cf. P. iv. 2, 130.

७ ० Neither word is given by the
other works.

८ ० Hem. has both forms; Bū. अनु-
षण्ड; Yajñ. अनुषण्ड [अनुषण्ड इति
केचित् comm.]; अङ्गु. अण्ड । (!) Kāp.
V. ed.; om. MS. a.

९ ० अङ्गाराक्ष्म ० वर्णुतिरूपकाः B;
रक्षक्यु ० C.

१० ० पादवाहाव ० E. (A. cf. next note);
A. D. om. text and comment.

आङ्गारः । चन्द्रमतेन ॥ * ॥ आनूपः ॥ = ॥ कामोजः ॥ * ॥
 राश्ववः ॥ कार्यवः ॥ वैरूपकः ॥ अयं वामनमतेन ॥ * ॥ मधुमान्य-
 र्वतः । तत्र भवो माधुमतः ॥ * ॥ आन्तरीपः ॥ आजवापः^१ ॥ इयं
 चन्द्रमतेन ॥ * ॥ आजवाहः ॥

एतेषां शब्दानां नुतत्त्वेऽकम् इत्यनेनाकम्^२ ॥ काण्डको मनुष्यः ।
 काण्डकमस्य हसितम् । काण्डिका बूडा ॥ दैत्यवको मनुष्यः । दैत्यव-
 कमस्य जल्पितम् । एवं सर्वत्र ॥ तथा अपदाती साध्यात् । गोचवा-
 म्बोरित्थाभासकम् भवति^३ । साण्डको मनुष्यः । अपदाताविति किम् ।
 साण्डः पदातिः । साण्डमस्य हसितम् । साण्डको गौः । साण्डिका
 पशवः । द्विषाण्डर्षीति^४ वचनात् । यमुनादीपे जातो भवो ॥
 द्विषको व्यासः । राष्ट्रार्थादकम्^५ प्राप्ते । वज्रते नित्यमेव वा वच-
 नम् ॥ अत्र प्रायेण कच्छादयः शब्दा जनपदवाचिनः ॥ १९८ ॥ इति
 कच्छादिः ॥

धूमार्जुनावावयगर्तघोषाः

घडगडसाकेतशशादनाम् ।

संस्तीयतीर्थारुणमिषवर्चा

क्षीपान्तरीपोज्जयनीविदेहाः^६ ॥ ३२९ ॥

१ In A. the following passage is inserted in the comm. on §l. 129: आन्तरीपः । आजवाहः (cf. last note) । इयं चन्द्रमतेन आजवाहः । एतेषां पदानां नुतत्त्वेऽकमित्यनेनाकम् इत्यनेनाकम् मनुष्यः । काण्डकमस्य हसितम् ।

२ Cf. Pāp. iv. 2, 124.

३ See Pāp. iv. 125-8.

४ द्विषाण्डर्षीति B. K.; द्विषा-
 लधीति C.; द्विषाद्वर्षीति F. [? cf.

P. iv. 3, 10; Hem. = vi. 3, 60 (क्षीपा-
 द्गुणमुद्रं ॥) remarks: द्विषो मनु-
 ष्यः । द्विषमस्य हसितम् । अनुषमुद्रमिति
 किम् । अनुषदि यो क्षीपसखाद् द्विषको
 व्यासः । द्विषमस्य हसितम् ।

५ राष्ट्रार्थादम् B. C. K.; cf. Pāp.
 .v. 2, 124-5.

६ *मिषवर्चा क्षीपान्तरीपो* E.;
 मिषवर्चा* C. F.; *क्षीपयिनी* B. C.
 F.; A. D. = text and comment.

धूमादिदेशप्राक्काशिवक्त्रवर्तमानादित्यनेन^१ धूमादेः शब्दगणा-
दकञ् भवति ॥ * ॥ धूमो यामः । तत्र भवो धीमकः ॥ * ॥ अज्यो
मावोऽस्य । अजुनीः । निवासस्तस्मिन्तो^२ वा । आर्जुनावः ।
तत्र भव आर्जुनावकः ॥ हे प्राप्ते^३ । अयायं वाहीकयामस्तदा ह्यप-
वादयोऽहम्भिठयोरकञ् ॥ * ॥ आवये भव आवयकः । आवयो
नदीयाम इत्यन्ये^४ ॥ आवयात्तीर्थे । आवयकं तीर्थम् । आवयमन्यदि-
त्यन्यः ॥ * ॥ मार्तकः ॥ * ॥ चीचकः ॥ * ॥ वाडण्यकः । वडाण्य^५
इत्यन्यः ॥ * ॥ साकेतकः ॥ * ॥ शशादनकः । माषादन^६ इति वा-
मनः ॥ * ॥ संसीचकः । संसीच^७ इत्यन्ये ॥ * ॥ तीर्थकः ॥ * ॥ अदयो
यामः । आदयकः ॥ * ॥ मैचकः ॥ * ॥ वार्चकः^८ ॥ * ॥ द्वैपकः ॥ * ॥
आनरीपकः^९ ॥ * ॥ लीज्ययनकः ॥ * ॥ वैदेयकः ॥ ३९८ ॥

सप्तासाहानर्तपाठेयपद्यः

शष्पाराक्ष्यौ धार्तराक्षी च कुक्षिः ।

ग्राहावन्ग्राहावपाथेयवर्ज्यौ

आक्षीकूलो माठरो वर्वरख^{१०} ॥ ३३० ॥

१ धूमादिह^१ MSS.; cf. Pāp. iv. 2, 128-7.

२ * त्विन्तो B. C. F. K. always.

३ वडाण्ये प्राप्ते Yajñ.; P. iv. 2, 114.

४ * Thus MSS. (?) अही । याम इत्य-
क्षि).—आवयं वाहीकयामः* । आवयो
नदीयाम इत्यन्ये । आवयात्तीर्थे^४ Yajñ.
—Bū. आवय; Hem. आवय; K. V. ed.
अवयात् । तीर्थ; α. अवाट । तीर्थ ।

५ वडाण्य F.—वडण्य; वडाण्य Hem.;
वडाण्य Bū., Yajñ.; खण्य, v.l. खण्य
K. V. ed., α.

६ माषादन C.—All the other works
have शशादन.

७ Thus Bū., Yajñ., Hem.; संसीच
Kāp. V. ed., om. α.

८ * वार्चकः F.; वार्चकः । वार्चकः ।
C.—मिचवर्ध, v. l. मिचवर्ध Bū., मिच-
वर्ध [वर्धमानसु मिच । वर्ध] Yajñ.;
om. Hem.; मिच । (वर्ध) Kāp. V. ed.,
om. MS. α.

९ आनरीचकः F.

१० आक्षीकूलो E.; वर्वरख E. K.;
वर्वरख B.; वर्वरख C.—A. D. om. α.
and comment.

अथासाहो^१ राजा । तन्निवाहोऽपि सः । साथासाहकः ॥ * ॥
 आनर्तः चविधाः । तन्निवाहोऽपि सः । आनर्तकः ॥ * ॥ पाठेयस्य
 निवाहोऽपि सः । पाठेयकः ॥ * ॥ पक्षिभिर्निवाहः^२ । पाक्षकः ॥ = ॥
 अथासां वासवपानां स्थानं शयम् । वायकः ॥ = ॥ अराक्षी^३ नाम
 काचित्स्थी । तस्या निवाह अराक्षी नगरी । अराक्षकः ॥ अराक्षी-
 त्यन्यः^४ ॥ * ॥ धृता राजानो येन स धृतराजो नृपः । तन्निर्हृता धार्त-
 राक्षी नगरी । धार्तराक्षकः ॥ धार्तराक्षीत्यप्यन्ये पठन्ति^५ । तत्र धृतं
 राक्षसमेव । धृतराक्षो राजा । तन्निर्हृता धार्तराक्षी नगरी । धार्त-
 राक्षकः ॥ * ॥ कुर्निगल्लुचो ग्रामः । कौचकः ॥ समुद्रकुचिरित्यन्ये
 पठन्ति । तस्मिन् समुद्रकुचकः^६ ॥ * ॥ द्वावाहावो यस्मिन्^७ । द्वावाहो
 ग्रामः । एवं द्वावाहः । द्वैवाहावकः । द्वैवाहावकः ॥ * ॥ पाथेयो
 ग्रामः । पाथेयकः ॥ = ॥ वर्धो ग्रामः । वार्धकः^८ ॥ * ॥ आजीमूलो
 नाम ग्रामः । आजीमूलकः^९ ॥ अजिजूल^{१०} इति भोजः ॥ * ॥ माठरो
 ग्रामः । माठरकः ॥ * ॥ वर्धरो देशविशेषः । वार्धरकः ॥ वर्ध^{१०}
 इत्यन्यः ॥ २२० ॥

१ 'Tins. Kāy. V.; साथासाह Bō.,
 Yajū.; Hem. both.

२ पक्षी Bō., Yajū., Hem.; बक्षी v.l.
 K. V. ed.; पक्षि a.

३ C. om. from अराक्षी to द्वावा-
 हावो यस्मिन् । द्वा.

४ अराक्षीत्यन्यः MSS. (B. F. K.),
 cf. page 372, note 2. — अराक्षी Bō.,
 Yajū., Kāy. V.; अराक्षी and अराक्षी
 Hem.

५ Hem. has these two & धार्तराक्ष;
 the others धार्तराक्षी only.

६ सामुद्रकुचिकः F. — Hem. has
 कुचि and सामुद्रकुचि; the others कुचि
 only.

७ वर्धो वार्धकः B. C. K.

८ आजीमूलो आजीमूलक B. K.;
 आजीमूलो आजीमूलक G. — आजी-
 मूल cf. page 368, note 1b.

९ आजिजूल F. — आजीमूल Bō.,
 Yajū.; आजीमूल K. V. ed.; आजी-
 मूल =; अजीमूल Hem.

१० वर्ध F. — वर्ध Hem.; the others
 वर्ध.

दाक्षणापथपट्टारौ समुद्रो नीमनुष्ययोः^१ ।

मद्रकूलं च भक्षाली राजशब्दात्स्थलीगृहे^२ ॥ ३३१ ॥

दक्षिणः पन्था दक्षिणापथः । आदत्ते ब्रह्मस्य यज्जलमिति^३ यज्ज-
लवचनादतः पाठान्ता दीर्घः । दक्षिणापथकः ॥ * ॥ पट्टारौ^४ यामः ।
पाट्टारकः ॥ * ॥ सामुद्रिका नी^५ । सामुद्रिको मनुष्यः । अन्यत्र सामुद्रं
कथयं जलं वा ॥ * ॥ मद्राणां कूलं मद्रकूलम् । तत्तमीपे यामो मद्र-
कूलः । मद्रकूलकः ॥ * ॥ भक्षाली यामः । भक्षालकः ॥ भक्षादो-
त्यस्यः^६ ॥ * ॥ राजस्थलकः ॥ * ॥ राजशब्देनगरम् । राजश्लोकः ॥ ३३१ ॥

माहकादानकान्माषाहोषमानाट्टमद्रकात्^७ ।

दाण्डायनसमुद्राभ्यां स्थलीशब्दः परो मतः ॥ ३३२ ॥

माहकानां खली । माहकखली । माहकस्थलकः ॥ * ॥ यानक-
स्थलकः ॥ * ॥ माहस्थलकः ॥ * ॥ यौवस्थलकः ॥ * ॥ मानस्थलकः ।
मानकस्थलीत्यस्यः^८ ॥ * ॥ माहस्थलकः^९ ॥ * ॥ माहकस्थलकः^{१०} ॥ * ॥
दाक्षणापथं दक्षिणः । तक्षापथं पुनः दाक्षणापथः । तस्य खली

१ * पाट्टारौ B. C. F. K.; पट्टारौ B.

२ खलनगरे F.; A. D. om. text and comment.

३ ? आदत्ते ब्रह्मस्य B. E. (perhaps right); आदत्ते C.; आदत्ते F.; cf. p. 61, l. 5; p. 126, l. 2; p. 318, l. 15; P. vi. 3, 68-4.

४ ? पाट्टारौ B. F. K.; पाट्टारौ C. — पट्टारः B., Yajñ.; om. Hem., K. V.

५ भक्षाली B., Yajñ.; भक्षाली । भक्षाली । भक्षाली । Hem.; भक्षाली K. V. ed., तक्षाली G.

६ भाषाहिमद्रकात् B. C. F. K. (see [] C); * मद्रकात् E.; A. D. om. text and []

७ मानस्थलीत्यस्यः B. — Hem. has both; B., Yajñ. मानस्थली; K. V. ed. n.H. मन्वसली & मानवस्थाली.

८ Thus acc. B.; यदुस्थली also B., Yajñ., Hem.; om. K. V.; आदि-
स्थलकः [] (B. C. F. K.); आदि-
perhaps from misreading यदु for यदु.

९ [] मद्रकस्थली (?) E. cf. n. ६).
मद्रक Yajñ., Hem.; om. K. V.

दाष्टाचनस्थली । दाष्टाचनस्थकः ॥ * ॥ वामुद्रस्थकः । चर्च
दिम्बस्थमतेन^१ ॥ २२२ ॥

अर्जुनवातश्लायनविनादवशिष्यावसायवाटूराः^२ ।

कूलास्तौर्वीरिष्विमकान्तशकुमीकवायाच^३ ॥ ३३३ ॥

चर्जुनः पार्थोऽन्यो वा । तत्रिवाकोऽपि घामोऽर्जुनः । चार्जुनकः
॥ * ॥ वातश्लायनकः^४ । चर्च वामनमतेन ॥ चवतण्ड चविशाल^५
इत्यन्यः । चतण्ड इत्यपरः ॥ * ॥ विनादो घामः । विनादकः ॥ * ॥ अनु-
कम्पितो वषट्को वशिषः^६ । वाशिषकः ॥ * ॥ अवसायो घामः ।
आवसायकः । चर्च वामनमतेन^७ ॥ * ॥ वाटयतीति वाटूरो घामः ।
वाटूरकः^८ ॥ खाटूर इत्यम्^९ ॥ * ॥ कौलको भवति कौलीरयेत् ।
कौलोऽन्यः ॥ कुलादित्यन्ये पठन्ति ॥ * ॥ इमः कश्चित् । तस्य
इमकान्तः । ऐमकान्तकः ॥ * ॥ शरकुन्तकः^{१०} ॥ * ॥ कावाचकः । चर्च वा-
मनमतेन ॥ * ॥ इद्विषयेभ्यः प्राप्ते वाचीकघामेभ्यश्चञ्जिठयोः परिशिष्टे-
भ्योऽपि । विदेहान्तर्गतायेषवाथेयानां मध्यपुरेत्यादिनाऽकम्पि^{११} चिह्न
आदेशार्थः पाठः । तेन विदेहानामान्तर्गतानां च चविषाणां च विदेह-

१ Also B5., Yajñ., K. V. a., om.
Kāp. V. ed., Hem

२ * चविशाल B.; वाटूराः C. E.;
वाटूराः B.

३ * शकुती* B. C. E.; A. D. om.
text and comment.

४ वातश्लायनकः C. K.; वातश्ल-
यनः F.

५ चवतण्ड* B.; चविशाल B. C. K.
—Hem. has चवतण्ड । तंडक । चतण्डव ।;
omitted by the others.

६ ? अनुकम्पितो* F.; cf. Pāp. v. 3, 78.
—वशिष Hem.; om. by the others.

७ Not given by the other works.

८ वाटूरो* वाटूरकः B. K.; वाटू-
यतीति वाटूरो वाटूरकः C.

९ Thus F. K.; खाटूर B. C.—Hem
खाटूर । खाटूर; om. by the others [cf.
खाटूर p. 220; खाटूरक; 1.215; c. l. * दू*].

१० शकुन्तकः B. K.—शकुन्ति Hem.;
not given by the other works.

११ See page 363, note 1

कम्^१ आगतकम् । पाठेष्वस्य स्वं पाठेषकम् । एवं पट्टारमाठरारात्री-
भातैरात्रीनामीरोपानतादकमि^२ द्रष्टव्यम् ॥ ३३२ ॥ इति धूमादिः ॥

संध्या पञ्चदशी शब्दमावास्याः चमोदशी ।

प्रतिपत्संधिवेलाऽथ पौर्णमासी चतुर्दशी ॥ ३३४ ॥

संध्यादिभाववर्तुभ्यो^३ ऽऽत्त्यनेन संध्यादिभ्यः कालवाचिभ्यः शेषे^४ ऽर्थे
ऽच् भवति ॥ * ॥ संध्याऽस्मत्प्रकाशः । तत्र भवं वाच्यं कर्म । यथा
मनैव विद्वराजवर्णने ।

जाते ॥ प्रयाणे तुरगक्षुरपुटोत्थातरेषु प्रपद्ये

सीत्रं ध्यान्ताथमाने प्रवरति बहसे सर्वतोदिक्कमस्मिन् ।

भास्ववृत्तार्कविम्बपद्मगणरक्षितं व्योम वीक्ष्य प्रमुग्धाः

वाच्यं कर्मरभन्ते शिष्टमुनिवटवो जातसंध्याभिग्रहाः^५ ॥

पञ्चदश्यानां पूरणीयं पञ्चदशी । पाञ्चदशः ॥ * ॥ शब्दद्वयं शाश्वतम् ॥
अश्वत्त इत्यतः^६ शाश्वतिक इति ठक्षपि^७ । शकटाङ्गजमतमेतत् ॥
संप्रदिति वामनः ॥ * ॥ आमावस्याः^८ । एकदेशविज्ञतस्मानन्यत्वाद-
मावस्याशब्दादपि भवति । आमावस्याः^९ ॥ * ॥ चमोदश्यानां पूरणी

१ वैद्विहिकं B. C. K.

२ पाट्टार^३ B. C. K.; *माठर चरात्री
B. M.; *माठर चरात्री C.; cf. P. iv.
2, 123.

३ *शब्दद्वयमावस्या B. C. K.; A. —
text and comment (but see — for
A. and D.).

४ संध्यादिभाववर्तुभ्यो B. C. K.—
Hem.'s rule is भर्तुसंध्यादेरेण; cf. P.
iv. 2, 16 (sandhiveldā).

५ D. om. to व्योम वीक्ष्य, see page
344, note —.—The passage from ध्या-

भिग्रहाः । भास्ववृत् to पिबण्यकः in
pl. 335 is inserted by A. in the com-
ment on pl. 134, see p. 171, n. 8.

६ शब्दद्वयं शाश्वतः । C. K.; अश्व-
त्त इत्यतः । A. B.; — इत्यस्यः ।
F.; — इत्यतः D.

७ शाश्वतिकं A. B. C. K.; शाश्व-
तिकं D.; ठक्षयति A. D.—Hem. has
शश्वत्; om. by the others.

८ आमावस्या; B. K.

९ *आमावस्याशब्दाद् — C.; आ-
मावस्याः A. B. C.

अथोदशी । आथोदशः ॥ * ॥ प्रतिपद्यन्तेऽत्रान्वक्षाः । प्रतिपत्
पक्षतिः ।

संख्या प्रातिपदेनेव व्यतिभिज्ञा ॥ हिमांशुना ॥ * ॥

संधिवेला संधिकालः । संधिवेलः ॥ * ॥ पूर्णो मासश्चो मासो वा
ऽर्था तिथौ । पौर्णमासी^२ । अत एव गणपाठादपि । तत्र भवः पौर्ण-
मासः ॥ * ॥ चतुर्दशः । कन्याकालाद्भू^३ इत्यनेन ठभि प्राप्तेऽस्ति-
मानम् ॥ १३४ ॥ इति संख्यादिः ॥

अश्वमपादाशनिह्लादपिशाचाः शकुनिर्जयः ।

त्सर्वाकर्षपिचराष्टाश्च निचयश्च नयो ह्रदः ॥ ३३५ ॥

कोऽस्मादेरित्यनेनास्मादेः^४ सप्तम्यन्तान्तत्र साधुरित्यर्थे को भवति
॥ * ॥ अश्वमन्वश्वकर्मेणि कुशलः । अश्वकः ॥ * ॥ पादप्रचालनादौ
कुशलः । पादकः ॥ * ॥ अश्वनिनिपातने साधुः । अश्वनिकः ॥ * ॥ ह्लादे
प्रचालने साधुः । ह्लादकः ॥ * ॥ पिशाचापनयने साधुः । पिशाचकः
॥ * ॥ शकुनिहतपक्षणादौ साधुः । शकुनिकः ॥ * ॥ जयकः ॥ * ॥ त्वद-
करणे साधुः । त्वदकः ॥ * ॥ आकर्षणम्, आकृष्यत आकर्षण्यस्तिभिति
वा । आकर्षो घृतम् अशः शारिफलक^५ च । तत्करणे साधुः । आक-
र्षकः ॥ * ॥ पिचप्रापनयने साधुः । पिचप्राकः^६ ॥ * ॥ निचयकः । अथ
इत्यन्यः ॥ * ॥ नचकः ॥ * ॥ ब्रदकः । ब्राद इत्यन्ये^७ ॥

१ प्रतिभिज्ञा F., perhaps right.

२ पूर्णमासी B. C. F. & orig. K.

३ अथाकालः D.; cf. P. iv. 2, 102;
3, 11.—[? Hem. has rule वर्षाकालेभ्यः
cf. P. iv. 3, 11; 18.]

४ कोरमादिरित्य^८ A.; आरमादेः
B. C.; K. doubtful; अतसादिरित्य^९ D.
—Hem.'s rule is कारमादेः ।

५ शारिफलकं A.—आकृष्यते सुवर्णा-
दिवमस्तित्रित्याकर्षो निकषोपकः ।
कुशल आकर्षकः । आकषेति रेफरहितो
मुख्यः पाठ इति दीक्षितः । तथाप्या-
कषेति सुवर्णादिवमस्तित्रित्येव विशदः ।
Yajñ.

६ See page 372, note 4.

७ Hem. ब्रादः the others have both.

साधुरित्यर्थयोगादश्मादयः^१ शब्दास्तद्विवक्षायां क्रियार्थां
वर्तमानाः प्रत्ययमुत्पादयन्ति ॥ ३२५ ॥ इत्यश्मादिः^२ ॥

कषेष्टुमांसौदनवृत्तिसंयहाः^३

प्रवाससंघातनिवाससक्तवः ।

गुहो वित्तगडाजनवादवेणवो

गणोपवासी विकषागुणाविमौ ॥ ३३६ ॥

कषाप्रतिजनादिभ्या ढञ्स्त्वभावित्यनेन कषादेः प्रतिजनादेश
ढञ्स्त्वन्ती क्रमेण भवतः ॥ * ॥ कषार्था साधुः । काथिकः ॥ * ॥ ऐशुकः
॥ * ॥ मांसोदन इति व्यस्तसंयहा यद्यथम् । मांसिकः । औदनिकः ।
मांसोदनिकाश्चेदयः^४ ॥ * ॥ वार्त्तिकः । धर्मदेशनानिपुणो धार्ता-
खाननिपुणो वा ॥ * ॥ सांघटिकः ॥ * ॥ प्रावाधिकः ॥ * ॥ सांघातिकः
॥ * ॥ निवाधिकः ॥ * ॥ सात्तुका यवाः ॥ * ॥ गौडिका इत्यवः ॥ * ॥
वैतण्डिकः ॥ * ॥ जनवादः कौलीनम् । जानवादिकः ॥ * ॥ वैशुका
मिरयः ॥ * ॥ गाथिकः ॥ * ॥ श्रीपवाधिकः ॥ * ॥ स्त्रीभिश्चादिविवक्षा
कषा विकषा । वैकथिकः ॥ * ॥ गौथिकः ॥ ३२६ ॥

आयुर्वेदजनेवादी संयामापूपसंकषाः ।

विश्वान्कषा च कुल्माषो^५ जनोवादोऽथ कुष्ठवित् ॥ ३३७ ॥

आयुर्वेदिकः^६ ॥ ननु वृत्तिसंयहगुणगणायुर्वेदानां पाठो निरर्थकः ।

१ साधुरित्यर्थः यो० C. K. ; इत्यन्तः
यो० D. ; इत्येव योगाद् D.

२ आकषादि Pāp. v. 2, 64 ; अरमा-
दि Hem.

३ मांसोदनं E. ; A. om. text and
comment.

४ चेटयः C. ; मांसोदनिकश्चेत्ता-
दयः P.

५ कुल्माषो E. ; कुल्माषो D. ; A.
om. text and comment.

६ Thus F., Yājñ. ; आयुर्वेदिकः
B. C. D. K.

उक्त्वादिपाठादृष्टं सिद्धः । यो हि दृष्ट्यादिषु साधुः ॥ दृष्ट्यादीनां
 मोहो भवत्येव । सत्यम् । अत्र पाठो दिग्दर्शः । दृष्टोर्दृष्ट्योः साधुः ।
 द्वैष्टिकः । द्वैष्टिक इत्यादि सिद्धम् ॥ * ॥ जने वादो जनेवादः ।
 सप्तम्या अलुग् अत एव निपातनात् पठ्या वैलम् । जानेवादिकः ॥ * ।
 सांसारिकः ॥ * ॥ आपूपिका गोधूमाः ॥ * ॥ संकथाऽन्योन्यसंक्षापः ।
 सांक्षिकः ॥ * ॥ विश्वस्य कथा विश्वकथा । वैश्वकथिकः ॥ * ॥ कौत्सा-
 विकाः कलाद्याः^१ ॥ * ॥ जनेषु निहुरो वादो जनोवादः । उकारो
 निपातो मध्यभूतो नैदुर्ध्वं द्रष्टव्यः । अथवा पठोसप्तम्योः स्नान उकारे
 ऽत एव निपातनात् । जानोवादिकः^२ ॥ * ॥ कुहस्य चित्रस्य विज्ञा-
 नम् । तत्र साधुः कौटविकः^३ । अथं नामनमतेन ॥ ३३० ॥ इति
 कथादिः^४ ॥

जनः प्रतिमहश्चिन्त्यपञ्चसर्वानुतः कुलम् ।

परामुच्यपरस्येभ्यः समेदंसंपराशुगः^५ ॥ ३३८ ॥

जनं जनं प्रति प्रतिजनम् । तत्र साधुः प्रातिजनीनः । जने जने
 साधुरित्यर्थः ॥ * ॥ महाजनीनः^६ ॥ * ॥ विश्वो जनो विश्वजनः ।
 वैश्वजनीनः ॥ * ॥ पञ्चसु जनेषु साधुः । पाञ्चजनीनः । तद्धितदिनोः
 सञ्^७ ॥ अथवा पञ्चानां पञ्चजनः । पाञ्चजनीनः ॥ * ॥ सर्वो

१ Hem. has कुलास and गुलास.

२ Hem. has besides भूयोवाद and जनभूयोवाद.

३ कौटविकः B. K.; कौटविकः C. F.; कौटविकाः D.—Yajñ. has कुह-विहं कौटविदिकः.

४ This gāya includes कथादि and कुहादि to P. iv. 4, 102-3; but Hem. also has कथादि only.

५ 'सर्वानुतः' E.; 'परस्य सात्स-मेदं' E.; 'परसात्सात्' D.; A. — text and comment.

६ महाजनीनः B. C. F. K.; महा-जनीनः D.

७ तद्धितः दिनोः B. K. F.; तद्धि-तार्चाद् दिनोः सञ् Yajñ

जनः सर्वजनः । सर्वजनीनः ॥ शकटाङ्गुलस्तु सर्वजनास्तथेत्यनेन सूत्रेण
 सर्वजनः सर्वजनीन इत्याह^१ ॥ * ॥ अनुमतो जनम् अनुजनः । जनं
 जनमनु । अनुजनः । आनुजनीनः । अथ शकटाङ्गुलदिभ्यस्त्वमतेन^२ ॥ * ॥
 कुक्षमिति परामुखपरस्त्रेभ्यः परं द्रष्टव्यम् । परं कुक्षं परकुक्षम् ।
 परस्य वा कुक्षं परकुक्षम् । पारकुलीनः ॥ आमुखकुलीनः । गणपा-
 ठात्वव्यङ्ग्यम् ॥ पादस्यकुलीनः । गणपाठात्वव्यङ्ग्यम् ॥ बाकोभ इत्य-
 नेन^३ वा यदा परकुक्षसंबन्धेनाकुक्षते ॥ * ॥ समो युगोऽक्षिन् । सम-
 युगी वक्षावर्दः । समो युगः समयुगः । सममविवर्तं वा युगं कालवि-
 शेयः । सामयुगीनः ॥ * ॥ ऐदंयुगीनः । अक्षिन्नालो साधुरित्यर्थः ॥ * ॥
 संयुगं संयामः । सांयुगीनी भट्टः ।

अथमे सांयुगीनं तमुद्यन्तं प्रचक्षते कः^४ ॥ * ॥

परमिष्टमनवरम् अन्यदा^५ युगं परयुगम् । पारयुगीनः ॥ * ॥

अथ साधुर्योग्यः प्रवीणो वा पृच्छते । उपकारकवाची तु चितमि-
 त्तनेन^६ संयुज्यते । अथ हि सूत्रकदम्बके सप्तम्यन्तात्प्रत्ययः । अये तु
 चितार्थे चतुर्थ्यन्तात्प्रत्ययः । अतो न बाधसाधकभावः ॥ ११८ ॥ इति
 मतिजनादिः ॥

दिग्वर्गपूगा गणपक्षमेधा

वंशानुवंशी वनमिषमेघाः ।

धाम्नादिस्तावन्तरवेशकाश

अभ्यूथकालान्तरहोमुखाश्च^७ ॥ ३३९ ॥

^१ Hem. also does not include this word, but has a special rule: सर्वजना-
 सखेनजी । (i.e. सा + ईनञ्).

^२ Also Hem.; om. by others.

^३ Cf. Pāp. vi. 3, 21.

^४ Kumāras. ii. 57.

^५ परिपिष्टमनवरतमन्यदा D.

^६ Cf. Pāp. v. 1, 9 and vārtta.

^७ मुखाशी: B. C. F. K.; A. —
 text and comment.

दिगादिदेहांशाद्य इत्यनेन^१ तच्च भव इत्यर्थे दिगादेर्यप्रत्ययो
भवति ॥ * ॥ दिशि भवम् । दिक्षम् । यथा ।

विक्रीय दिक्षानि धनान्यरूपि

द्वैप्यानसावुत्तमलाभभाजः ।

तरोषु तच्चत्यमफला भाण्डं

सांयानिकानावपतोऽभ्यमन्दत्^२ ॥ * ॥

वर्ग्यः ॥ * ॥ पूयः ॥ * ॥ गण्यः ॥ * ॥ पण्यः ॥ * ॥ मेधः ॥ * ॥ वंशः
॥ * ॥ अनुवंशः ॥ * ॥ वन्यः करी ॥ * ॥ मिथ्यः ॥ * ॥ मेघ्यः ॥ * ॥ धाव्या
सामिधेयी । धाव्यः ॥ धाव्या मिथमस्तेति ब्रह्मणे धाव्यमिच इति के-
चित्^३ ॥ * ॥ आद्यः ॥ * ॥ साध्यः ॥ * ॥ अन्तरे भवः । अन्तर्यः ॥ अन्त-
रित्यन्ये । तन्मतेऽन्यः^४ ॥ * ॥ वेष्टे^५ प्रतिकर्मणि पुरे वा भवा । वेष्टा ।
यथा । साक्षीर्षतत्परचित्तावसथः ॥ सणेश

वेष्टाजनः कृतमवप्रतिकर्मकान्यः ।

खिन्नानखिन्नमतिरापततो मनुष्यान्

प्रत्यग्रुहीचिरनिविष्ट इवोपचारैः ॥ * ॥

काव्यः^६ ॥ * ॥ असु भवः । असुध्यः^७ ॥ * ॥ पूयः ॥ * ॥ काव्यः ॥ * ॥
अन्यः ॥ * ॥ रक्षकम् ॥ * ॥ मुखम्^८ ॥ ३१८ ॥

१ Hem. has the same sūtra.

२ Śaṅgālab. 8, 76.

३ D. om. from धाव्या मिथमस्तेति.

—Hem. both combined and separate;
the others separate only (धाव्य B3.).

४ P ! Thus B. C. F. K. ; D. om. from
तन्मते.—Hem. both अन्तर and अन्तरु ;
the others अन्तर.

५ वेष्टे C. K. ; विष्टे D.—वेष्ट B3. ;

वेष्टा Hem. ; विश K. V. ed., om. ॥ ;

वेष्टो नेपथ्यं वेष्टा गृहं च तत्तमवा वेष्टा
Yajñ.

६ Śaṅg. 5, 27 [साक्षीर्षे* eds.].

७ काव्यः C. K. ; काव्युः B.—Not
given by the other works.

८ अय्यः F. ; cf. P. vi. 3, 1, v. 6.

९ C. F. K. add दिव्यं which is not
given by the other works.

अभिषजघनालीका आकाशकालपय्युखाः ।

माघन्यायकशा देशः संज्ञायामुदकं तथा १ ॥ ३४० ॥

अभिषजः ॥ * ॥ जघन्यः ॥ * ॥ अलीक्यः ॥ = ॥ आकाशः ॥ * ॥

अकाशः । अयं चन्द्रवामनमतेन ॥ * ॥ पय्यम् ॥ * ॥ उखम् । आकारा-
न्नादप्युखाशब्दात्^२ पिठरादिवाचकाद्यः । कर्णपार्श्ववाचकानु देशा-
शब्दारेणैव सिद्ध इति केचित् ॥ * ॥ माघं कुन्दकुसुमम् ॥ * ॥ न्याय्यम्
॥ * ॥ कशे देशे^३ भवम् । कशं मघम् ॥ * ॥ देशः ॥ = ॥ संज्ञायाम्
उदका रजसस्ता स्त्री ॥ संज्ञाया अन्यत्र । ओदकी मस्त्री ॥ * ॥ मुख-
जघनदेशानुसंज्ञानामदेशांशार्थः पाठः । यथा शरीरस्य मुखं प्रधान-
मग्रभागे वा जघनं निष्ठं पश्चाद्भागो वा तथाऽन्यस्मिन्नर्थे मुखजघ-
नसङ्ग्रे यदैतानुपचारेण वर्तेते तदापि यप्रत्ययः स्यात् । तद्यथा ।
मुखे प्रधाने पदेऽपे वा भवो मुखः ॥ चेनाजघने निष्ठे पश्चाद्भागे वा
भवो जघन्यः ॥ ३४० ॥ इति दिगादिः ॥

मुखोलूखलसीरीरहनुशीलरथाः पदेः ।

उपात्स्थूलाकलापौ च स्थानसीरादिः संमतम् ॥ ३४१ ॥

परिमुखादेरप्यधीभावादित्यनेन परिमुखादिभ्योऽप्यधीभावेभ्य-
स्तत्र भव इत्यर्थे ज्यप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ परिमुखं भवः । पारिमुखः
सेवकः । ॥ हि यतो यतः स्नानिभो मुखं तत्र संनिहितो भवसेवमु-

१ A. om. and comment.

२ कशो देशे D.; कशादेशे भव कशं

३ अकारात्ताद* C.; *उपशब्दात्

Kshirasv. to Amarak. II. 10, ■

B. C. K.; *उखशब्दात् F.; D. om. from

४ *शीरादि B. D. E. F.; शारादि

आकारात्ताद* to केचित्.

C.; A. om. text and comment.

अथे ॥ * ॥ पार्युलूखः ॥ * ॥ पारिशीर्यः । परिसिरमित्यथन्यः^१ ॥ * ॥
 पार्योद्यः ॥ * ॥ पारिहण्यः^२ ॥ * ॥ पारिशोखः ॥ पारिरयः ॥ एतौ
 दिव्यस्वमतेन । ॥ च परिशास्यशब्दमप्याह ॥ परेरिति परिशब्दादि-
 त्यर्थः ॥ * ॥ उपसूले भवम् औपसूखम् । सूलाशब्देन^३ हलिरुच्यते ॥
 सूलेत्यस्यः ॥ * ॥ औपकलापः ॥ * ॥ औपस्थान्यः । अयं वामन-
 मतेन ॥ * ॥ औपशीर्यः ॥ * ॥ आदिशब्दात्कपालशास्यशब्दो^४ संघ-
 शीतो ॥ ३४९ ॥

पदयूपवशसीताः^५ पथितिलमायाः ससातयवभक्ताः ।

गङ्गासीरे^६ सरथे सर्वेऽप्येतेऽनुतो लक्ष्याः ॥ ३४९ ॥

आनुपथः ॥ * ॥ आनुयूपः^७ ॥ आनुसूय^८ इति वामनमतेन ॥ * ॥
 आनुवंशः ॥ अनुवंशेति दिगाद्वापि पद्यते तथाप्यधीभावादन्यत्र च ।
 केचित्तु तथाप्यधीभाव एवेति मन्यन्ते^९ ॥ * ॥ आनुशीत्यः^{१०} ॥ * ॥
 आनुपथ्यः ॥ * ॥ आनुतिथ्यः ॥ * ॥ आनुमायः ॥ * ॥ ससातेति स-
 सातयवभक्ताभिर्वर्तन्ते । ससातयवभक्ताः । अति दुःखमिति शतं स-

१ ॥ पारिशीर्यः ॥ D.—परिशीर Bū.,
 Kāp. V.; परिशीर (पारिशीर्यमित्यन्ते)
 Yajñ.; परिशीर & परिशीर Hem.

२ पारिहण्यः B. C. K.

३ भवमौपसूलाशब्देन D.—उप-
 सूल (= सूलस्य समीपे comm.) Yajñ.;
 उपसूल Bū., Kāp. V. α.; both Hem.;
 उपसूल K. V. ed.

४ औपशीर्यः MSS.

५ कलापशालिशब्दो D.; कला-
 पिशाचि F.—Hem. also has
 पाश, the others only उपकलाप.

६ पदयूप B. E. F. K.; यूपयूपवश
 C.; पदयूपवश D.; *शीताः B. F. K.
 ७ शीरे B. D. F. K.; *शरी C.;
 A. om. text and comment.

८ आनुयूपः B. F. K.; आनुतयः C.
 अनुयूप Bū., Kāp. V., Hem.; om. Yajñ.
 ९ आनुसूय F.; अनुसूय B. K.;
 अनुसूय C.—अनुसूय Yajñ.; om. by
 the others.

१० D. om. from अनुवंशेति.

११ आनुशीत्यः B. F. K.; अनुशीत्यः
 C.—अनुशीत Bū., Kāp. V. α.; अनुशीत
 Hem., K. V. ed.; om. Yajñ.

खम् । सातमनु । अनुसातम् । आनुसात्यः । अयं दिग्बलमतेन ॥ * ॥
 आनुययः ॥ * ॥ आनुभज्यः । अयं भोजमतेन ॥ * ॥ आनुगज्यः । अयं
 घामनादिमतेन ॥ * ॥ आनुशीर्यः^१ ॥ * ॥ आनुरयः । अयं दिग्बलम-
 तेन ॥ * ॥ ननु मुखं परित इत्यर्थे कथमव्ययीभावः । वक्ष्यम् अस्मादेव
 निपातभात् । अथवा परेर्वर्जनार्थदृष्टित्वे सति वक्षिःपर्येषाद्वाजित्यने-
 नाव्ययीभावः^२ । अनुशीरादीनां^३ तु सामीप्यदृष्टित्वात्सलक्षणेनेवाव्य-
 यीभावः ॥ अव्ययीभावादित्यत्र । परिगतं मुखं परिमुखम् । तत्र भवः
 पारिमुखः ॥ ३४३ ॥ इति परिमुखादिः ॥

शृगयनपुनरुक्तन्यायशिक्षानिमित्ता

उपनिषद्वियज्ञस्रष्टणचर्चासुहृताः ४ ।

अपि निगमनिरुक्तोत्पातसंवास्तवा व्या-

करणमथ पदव्याख्यानविद्याचिविद्याः ॥ ३४३ ॥

अगणनेभ्योऽप्यु इत्यनेन अगणनादेस्तस्य व्याख्यागो प्रत्यक्षात् भव
 इति वार्थेऽप्यत्ययो भवति ॥ * ॥ अचामयनम् अगणनम् । न कुष्मा-
 हेरित्यनेन फलाभावः^४ । तस्य व्याख्यानस्तत्र भवो वा । आर्गयणः ।
 रत्ननिमित्तं तु एतत्^५ भवत्येव ॥ आर्गयन इत्यन्वः । अस्माकते तु मि-
 रिनद्यादित्वादुभयम्^६ ॥ * ॥ पौनरुक्तः ॥ * ॥ नैयायः ॥ * ॥ श्रेयः ॥ * ॥

१ आनुशीर्यः MSS.

२ पर्येषाम्वाभित्त्वं B. C. III.; पर्येषाम्वाभित्त्वं D.; पर्येषाम्वाभित्त्वं F.; cf. P. II. 1, 12; 13.

३ अनुशीरादीनां B. D. K.; अनुशीरादीनां C.

४ शिक्षानिमित्ता D. E.; अथ E.; A. om. text and comment.

५ शीलाभावः *शीलं B. C. K.; cf. page 105, note ६ (शी* probably suggested by शीलावः).

६ एवनिमित्तं तु D.; रत्ननिमित्तं B. C.; शीलं B. C. K.

७ D. om. from अचामयनं. All other works read आर्गयन in the gap निगमनादिः cf. p. 1.

नेमिलः ॥ * ॥ औपनिषदः ॥ * ॥ आर्षः ॥ * ॥ याज्ञः ॥ * ॥ आस्त्यः
 ॥ * ॥ आर्षः ॥ * ॥ मौहूर्तः ॥ * ॥ निगच्छन्त्यनेन निश्चयमिति निगमो
 यन्विशेषः । नैगमः ॥ * ॥ निरुक्तः ॥ = ॥ उत्पातः प्रतिपादकशा-
 खम्^१ । औत्पातः ॥ * ॥ सावसरः ॥ = ॥ वैद्याकरणः ॥ * ॥ पदानां
 व्याख्यानं पदव्याख्यानम् । पादव्याख्यानः ॥ अन्ये तु पदं व्याख्यान-
 मिति हिन्दुमि^२ । तस्मिन् पादं वैद्याख्यानम् ॥ * ॥ वैद्यः ॥ * ॥
 वैविद्यः ॥ १४३ ॥

छन्दसो विजितिर्भाषामानं विचितिनामनी ।

क्षपाङ्गवास्तुतो विद्या स्यादुत्पादः क्रमेतरः ॥ ३४४ ॥

छान्दोविजितः^४ ॥ * ॥ छान्दोभावः ॥ * ॥ छान्दोमानः ॥ * ॥
 छान्दोविचितः ॥ छान्दोव्याख्यान इत्ययम्^५ ॥ * ॥ छान्दोनामः ।
 अथ वामनमतेन ॥ * ॥ क्षात्रविद्यः ॥ * ॥ आङ्गविद्यः ॥ * ॥ वास्तुविद्यः^६
 ॥ * ॥ औत्पादः ॥ = ॥ क्रमेतरः ॥ = ॥ अथ शत्रुशृङ्गादिभ्यश्च^७
 इत्यनेन ठभि प्राप्ते वचनम् । आदेजाद्यतस्त्री^८ ॥ १४४ ॥ इति
 अगयनादिः ॥

सुग्वाख्याध्वराख्यातनामाख्यातानि नाम च ।

आद्यन्तप्रथमावेतौ षत्वणत्वनतानतौ^९ ॥ ३४५ ॥

१ उत्पातप्रतिपादकः B. F.; उत्पा-
 दमति C.

२ पदव्याख्यानमिति B. C. D.; हि-
 द्मिति B. C.

३ विजिताभाषा E.; A. om. text
 and comment.

४ छन्दोविजित Hem.; छन्दोवि-
 जितौ v.l. Kāy. V. ed.; om. Bō., Yajñ.

५ छन्दोव्याख्यान Hem., om. others.

६ वास्तुविद्यः D.

७ See P. iv. 3, 68; 72.—The MSS.
 are all more or less corrupt.

८ Thus C. F.; अतीक्षा D.; अ-
 नस्त्री B.; अतस्त्री K.; १०१६: 1;
 [? Pāy. iv. 2, 114.—व्याकरणशब्दांशु
 कुशाब्धः प्राप्त इति ठभादेरपवादोऽय-
 मण् Yajñ.]

९ षत्वणत्व F.; A. — text and
 comment.

अथशब्दशृङ्गादिभ्यश्च इत्यनेन अकारान्ताद् यञ्वाचिभ्यो यञ्च
अगादेश्च ■■■ आख्यानस्य ■■■ इत्यर्थे ठञ् भवति ॥ * ॥ अर्चा
आख्यानस्य भवो वा । आर्चिकः ॥ * ॥ ब्राह्मणिकः ॥ * ॥ आभ्यारिकः
॥ * ॥ आख्यातिकः ॥ * ॥ नामाख्यातिकः ॥ * ॥ नामिकः । नामग्रन्थस्य
शब्दारेण ठञ् सिद्धः ॥ * ॥ परं वामनपाणिनिचन्द्रादिमते ■■■ मये^१
पठितः ॥ * ॥ आद्यनिकः ॥ * ॥ प्राद्यनिकः ॥ * ॥ घालननिकः ॥ * ॥
नाताननिकः ॥ * ॥ आकृतिगणसायम् । तेन पुरस्तरणप्रभृतयो ब्रह्म-
णाः ॥ २४५ ॥ इति अगादिः ॥

मुण्डिकोलपतीर्थान्मुदपानतृणभूमयः ।

कृकणस्थण्डिलौ पर्णोपतीर्थोदकधिष्यलाः^२ ॥ ३४६ ॥

आयस्यानाद्गुण्डिकादेरित्यनेन गुण्डिकादिवर्जितास्ततः आगत
इत्यर्थे ठञ् भवति । गुण्डाग्राशाया आगतः । श्रीस्तत्राशिकः ।
आकरिकः ॥ * ॥ गुण्डिकादेः । गुण्डिकः गुण्डिका वा सुरापकः^३ ।
तत आगतः शोणिकः ॥ * ॥ शोणपः । उपल^४ इति शकटाकृजः ॥ * ॥
तेर्यः ॥ * ॥ शोदपानः ॥ * ॥ तार्थः ॥ * ॥ भीमः ॥ * ॥ कार्कशः ॥ * ॥
साण्डिकः ॥ * ॥ पार्थः ॥ * ॥ शोपतीर्थः^५ । अथ चन्द्रवामनमतेन ॥ * ॥
शोदकः ॥ येष्पलः ॥ एतौ शकटाकृजमतेन^६ ॥ २४६ ॥ इति गुण्डि-
कादिः ॥

१ मते मये D.—See Pāp. iv. 8, 72, where, however, ■■■ given. Hem. also has no special gaps अगादि.

२ *पक्षीय* D. E.

३ *वर्जनास्ततः* G. K.

४ मुण्डः मुण्डा वा सुरा । ततो मलर्षि । मुण्डिकः मुण्डिका वा ।

सुरापकः सुराधिक्रयी चोच्यते । Hem. ; मुण्डिकः मुण्डिका वा सुरापकः Yājñ.

५ Hem. has both words ; the others उपल only.

६ Not given by the other works.

७ MS. Hem. has उदक । पिष्यलः ; both are omitted by the others.

कुलालसेनोपनिषन्निषादा
मधुश्रपाकी रुस्देवराजी ।
रुद्रो वधूत्राक्षणकुम्भकाराः
कर्मारचराडालयुतः सिरिन्धः^१ ॥ ३४७ ॥

कुलालेभ्योऽकञ् इत्यनेन कुलालादेः ऋग्गणात्कृत इत्यर्थे संज्ञा-
विषयेऽकञ् भवति ॥ ० ॥ कुलालेन कृतं कौलालकम् । घटघटीगरा-
योदक्षनादि भाष्यम् ॥ ० ॥ यैनकं मगरोपरोधादि ॥ ० ॥ औपनिषद-
कम् । अथं वामनमतेन ॥ ० ॥ नैषादकम् ॥ ० ॥ माधवको मध्वावयः ।
अथं चन्द्रमतेन ॥ ० ॥ गौत्रपाककम् ॥ ० ॥ रौरवकम् ॥ ० ॥ देवरा-
जकम् ॥ देव राजमिति केचित्पठन्ति । तत्र देवकम् । राजकम् ॥ ० ॥
रौद्रकम् । ऋकटाङ्गवदिम्लमतेन ॥ ० ॥ बाधवकम् ॥ ० ॥ नाक्षत्र-
कम् ॥ ऋक्षमिति^२ ऋकटाङ्गादयः ॥ ० ॥ कौशकारकम् ॥ ० ॥ कासी-
रकम् ॥ ० ॥ चाखालकम् । उपावदादिकम् ॥ ० ॥

चदाखो दाखद्विर्त्यः ॥ सिरिन्ध इति स्मृतः ।

सैरिन्धकम्^३ ॥ ३४८ ॥

अनङ्गान्परिषच्चैव सैरिन्धी ॥ वरुदस्तथा^४ ।

अक्षप्रत्यययुजो^५ ज्ञेयाः संज्ञार्था बुधपुङ्गवैः ॥ ३४९ ॥

१ सिरिन्धः E.; सिरिन्धः B.; सि-
रिन्धुः C. D. M.; A. om. text & com.

२ Thus all works; ब्राह्मामिति D.

३ सिरिन्ध Bō., Yajñ.; Kā. V. ed.

(Bō., s. l. सिरिन्धः); सिरिन्ध Hem.; त्रि-

रिन्ध Kā. V. α. [सीरं इत्यनेन सैरम् ।

तद्वरसीति सैरिन्धः सैरिन्धः सिरिन्धीऽपि

॥ एव । सैरिन्धकम् Yajñ.].

४ ? Thus D. E.; परिषद्देवसिरि-
न्धी K.; पत्तिर्देवसैरिन्धी B.; परिष-
द्देवसिरिन्धी F.; -- वसिरिन्धी C.

५ वधूत्राक्षणा E.

६ ? अक्षप्रत्यययुजो E. (P.F.); अक्षप्र-
त्यययुजो D.; B. C. K. omit this half-
sloka; A. omits text and commentary;

आनकुहकम् ॥ * ॥ पारिषदकम् । पर्यङ्कशोऽपि द्रष्टव्यः^१ ॥ = ॥
 सैरिभकः^२ । अयं श्रीभोजराजमतेन ॥ * ॥ वाद्यकम्^३ । प्रूर्पपिट-
 कादि ॥ = ॥ संज्ञाया अन्यथ । कौलाक्षः शोक इत्यादि ॥ ३४८ ॥
 इति कुलाकादिः ॥

[असुरो देवरक्षोभ्यां गुणान्मुखः परो मतः^४ ॥] ३४९ ॥

देवासुरः ॥ = ॥ राक्षोऽसुरः ॥ * ॥ गौडमुखः ॥ * ॥ अथ शि-
 ष्टकन्दाद्यदेवासुरादिद्वन्द्वश्च इति को न भवति ॥ ३४९ ॥ इति
 देवासुरादिः^५ ॥

शिशुप्रद्युम्नसीतेन्द्रयमाद् यथाक्रमं मताः ।

क्रन्दोऽभिगमनं चैवान्वेषणं जननं सभः^६ ॥ ३५० ॥

शिष्टकन्दाद्यदेवासुरादिद्वन्द्वश्च इत्यनेन शिष्टकन्दादेः शब्द-
 मणार् देवासुरादिवर्जिताश्च इन्दाद् द्वितीयान्तादधिकृत्य कृतो यम्य
 इत्येतस्मिन्नर्थे कप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ शिशवो वासाक्षेपां क्रन्दस्तमधि-
 कृत्य कृतो पन्थः । शिष्टकन्दीयः । वासपुस्तकः ॥ शैष्टकन्द् इत्यन्वः^७
 ॥ * ॥ प्रद्युम्नस्याभिगमनं प्रद्युम्नाभिगमनम् । प्रद्युम्नाभिगमनीयः ॥ * ॥
 सीतान्वेषणीयः ॥ * ॥ इन्द्रजननीयः ॥ * ॥ यमस्य सभा यमसभम् ।

१ B. C. P. add देवकः.

२ सैरिभकः D.; सैरिभकः C.—Bā.
 has सैरिभः Yajñ. सैरिभः K. V. ed.
 सैरिभ (1), om. a.

३ वाद्यक Bā., K. V. ed.; वाद्य Yajñ.;
 वाद्य Hem., K. V. ed.; cf. gl. 208, p.
 250, with notes 6 and 8.

४ *रक्षाभ्यां B. C. K.; D. E. (A.)
 om. this gāya.

५ Cf. Pāp. iv. 3, 88 v.—Hem., to his
 sūtra vi. 3 (163), अदेवासुरादिभ्यो धिरे
 वन्द्यात् । enumerates देवासुरं । राक्षो-
 सुरं ।

६ *भिगमसिद्धां सभः E.; A. om.
 text and comment.

७ D. om. from शिशुकन्द्.—Hem. re-
 marks शिशुकन्द्शब्दात्किमिष्येष्टमिति ।
 शिशुकन्द् ।

चमकभीचः ॥ * ॥ आकृतिमयी ऽथम् । तेन प्रसूतप्रत्यागमनप्रसूतो-
दचनवीताचरकप्रसूतयो द्रष्टव्याः^१ ॥ १५० ॥ इति शिशुकन्दादिः ॥

सिन्धुस्तक्षशिलावसानदरदो गान्धारशाल्वोरसाः^२

कर्णः सामलकारणधारच्छगलाः कैर्मेदुरो यामणीः^३ ।

कंसार्धासनसिंहकर्णमधुमत्करमीरसिंहा इमे

स्यावत्सीवरणो ऽथ कर्बुरमुतो वर्णुस्तथा किंनरः ॥ ३५१ ॥

विन्धुश्छिकादिभ्यो ऽष्ट्यावित्यनेन विन्धवादेः छिकादेश्च^४
सो ऽद्याभिजन इत्यर्थे ऽष्ट्यौ क्रमेष भवतः ॥ * ॥ विन्धुः समुद्रो नदी
वा । विन्धवो जनपदः । सो ऽभिजनो ऽद्या । सैन्धवः ॥ * ॥ ताचशिशः
॥ * ॥ आवसानः ॥ * ॥ दरदो जनपदः । दारदः ॥ * ॥ गान्धारः^५ ॥ * ॥
शाल्वः ॥ * ॥ उरसा^६ जनपदः । श्रीरसः ॥ * ॥ कर्णः ॥ यामनः ॥ इयं
यामनमतेन ॥ * ॥ काण्डधारः । काण्डवरक^७ इति शकटाङ्गजः ॥ * ॥
छगलो यामः । छगलः ॥ * ॥ कैर्मेदुरः^८ ॥ * ॥ यामणः ॥ * ॥ कौसः
॥ * ॥ आर्धमनः । अयं यामनमतेन ॥ * ॥ सिंहकर्णः ॥ सिंह कर्ण^९

॥ * प्रत्यागमनप्रमाणागमनसीता*
D.; lac. from सीता C.—Hem. has all
three forms.—Yajñ. gives also किरा-
तार्कुनी and विहृद्भीजन ।

२ * शास्त्रीरसाः D. E. F.; शास्त्रा-
रसाः C.

३ * वगला कीमे — यामणीः C.;
कौमदुरो^० D.; कौर्मदुरो^० E.; कौम-
दुरो F.—A. om. text and comm. [B.
might also be read कौर्मदुरो].

४ सिन्धुदेव B. C. K.

५ All MSS. read गान्धार in text;
the other works गन्धार.

६ श्रीरसा B. C.; श्रीरसो F.—
उरसा B., Yajñ.; उरस K. V., Hem.

७ ? काण्डवरक F.; काण्डधारक D.;
काण्डधारक suppl. K.; see note ९.—
काण्डधार B., Yajñ.; काण्डवरक
Hem., K. V. α.; काण्डवारक K. V. ed.

८ कैर्मेदुरः D.; कौर्मदुरः F.; om.
B. C.—कैर्मेदुर B., Yajñ.; कौर्मदुर
K. V. ed.; कौर्मदुरः α.; [? Hem.].

९ ॥ सिंहकर्ण इति^० B. C.;—? Bhoja
only singly & Vāmana (cf. सिंह & कर्ण)
singly and combined.—सिंहकर्ण B.,
Yajñ.; सिंहकोष्ठ K. V. ed. α. [Hem.
next page n. 6.]

इति भोजः ॥ * ॥ अधुमान्यवतः । माधुमतः ॥ * ॥ काशीरः ॥ * ॥
 धेदः । अथं वामनमतेन ॥ * ॥ वासोद्वरणः ॥ * ॥ वार्वरः ॥ * ॥
 वार्धवः ॥ * ॥ कैनरः ॥ २५१ ॥

गम्धिकावासकखोजक्रोष्टुकर्णसुमङ्गलाः ॥

संकुचितोऽथ किष्किन्धा पर्वतोऽपि निगद्यते ॥ ३५२ ॥

गम्धिका^१ जमपदः । गम्धिकः ॥ * ॥ आवासः । अथं वामनमतेन
 ॥ * ॥ भाव्योजः ॥ * ॥ क्रोष्टुकर्णः ॥ क्रोष्टुकर्णक^२ इति भोजः ॥ क्रो-
 ष्टुकखञ्जो^३ वामनमतेन ॥ * ॥ सीमङ्गलः । अथं वामनमतेन ॥ * ॥ सा-
 लुचितः ॥ * ॥ किष्किन्धः ॥ * ॥ पर्वतः ॥ * ॥ येऽथ कच्छादिषु च
 पद्यन्ते तेषां तत एवापि सिद्धे नृत्तखलकणोऽकम्भि । अन्येषां ॥ राङ्ग-
 कचयोऽकम्भि प्राप्ते दृष्टेभ्यश्च वाहीकयामेभ्यश्चभिन्नठयोः शेषेभ्यो
 ऽपि प्राप्ते वचनम्^४ ॥ २५२ ॥ इति सिन्धवादिः^५ ॥

गुरिङ्का कुचवारो^६ऽथ सर्वसेनशटी शकः ।

सर्वकेशरही^७ बोधस्यकः शङ्कशंकरी^८ ॥ ३५३ ॥

गुरिङ्का यामः । अभिजगोऽथ शौचिक्यः ॥ अथं वामनमताभि-

१ गम्धिका* E.—A. om. text and comm.

२ Thus Hem., K. V. ed. ; गम्धिका B8., Yajñ.

३ क्रोष्टुकः । क्रोष्टु* B. C. ; *क्रोष्टु-
 कमुक् F.

४ ? क्रोष्टुखञ्जो B. C. K.

५ *ठञ्जिठयोर्वचनं ॥ B. C. F. K.—
 Cf. Pāp. iv. 2, 134; 124; 114; 117.

६ This gya includes Pāp.'s and
 Hem.'s सिन्धवादि and तचशिकादि

(P. iv. 3, 93).—Hem.'s तचशिकादि not
 found in MS., though referred to. [It
 may however form part of सिन्धवादि,
 which seems incomplete in the MS.]

७ ? Thus E. ; कुचवारो B. C. D. F.
 K. (P. iv. 3, 92); cf. §1. 244.

८ रहो B. D. K. ; *केशरहो F. ;
 *केशरही E. ; *केशरहो C.

९ बोधो वचकः शङ्कशंकरी E. ; बो-
 धा वचकः शंकरी ॥ D. ; बोधवचकः*
 B. ; A. om. text and comm.,

प्रायः । पाणिन्यादयस्तु ग्रन्थिकस्य ग्रामजनपदवाचिनः प्राणिकस्य
इत्युदाहरन्ति^१ ॥ * ॥ कौश्वार्थः ॥ * ॥ सर्वमेवा जनपदः । सर्व-
मेवः ॥ * ॥ शटा जनपदः । शतः ॥ * ॥ अका जनपदः । अकः
सुगतः^२ ॥ एक इत्यपि एकटाञ्जः^३ ॥ * ॥ सर्वकेशा जनपदः । सर्व-
केशः ॥ * ॥ राज्ञः । अयं भोजमतेन । पक्ष इति वामनः^४ ॥ * ॥
वीथः ॥ * ॥ पाणवः^५ ॥ * ॥ शङ्खाः^६ कपिलः ॥ * ॥ शार्कर्यः ॥
इत्यपि वामनः ॥ * ॥ राजवाचिभ्योऽङ्गि श्रेष्ठेभ्योऽपि प्राप्ते वचनम्
॥ ३५३ ॥ इति शुण्डिकादिः ॥

कर्णोद्विक्केशा नखपादगुल्फ-

भूशृङ्गदन्तौहमुखास्यपृष्ठम् ।

कर्णादिपञ्चामूलजाहतिरित्यनेन^७ कर्णादेः शब्दगणात्पञ्चम्या-
मूलमित्यर्थे जाहतिप्रत्ययो भवतः ॥ * ॥ कर्णस्य मूलम् । कर्ण-
जाहम् । अथा ।

अपि कर्णजाहविनिवेशितानमः^८ ॥

अथा च । दधाना वलिभं कर्णजाहविलोचना ।

वाक्त्राचेनातिसर्वेष चक्षुस्तेष्वेव पचती^९ ॥

अधिजाहम् ॥ * ॥ केशजाहम् ॥ * ॥ नखजाहम् ॥ * ॥ पादजाहम् ॥ * ॥

१ ग्रामजनपदवाचिनः * इतिवचन
प्राणिकस्य * D.—Hem. also प्राणिकस्य.

२ D. om. सुगतः.

३ एक इति * C.; D. adds शीलो-
द्विः ।—All other works have एक.

४ B. C. om. राज्ञः; अयं भोजमतेन-
मतेत्यह इति वामनः D.—The other
works have neither word.

५ पाणवः B. C.; पाणवः D.—
Hem.; om. others.

६ Thus MSS.; * कपिलः F.—The
other works also read शङ्खाः.

७ cf. P. v. 2, 24; 25.

८ Māhatm. v. pl. 8. [अधि for अधि
B. F. K.]

९ Bhāṭik. iv. 16.

गुल्फजाहम् । गुल्फ^१ इत्यपि चन्द्रः ॥ * ॥ भूजाहम् ॥ * ॥ शृङ्गजाहम् ॥ * ॥ दन्तजाहम् ॥ * ॥ खोष्ठजाहम् ॥ * ॥ मुखजाहम् ॥ * ॥ आस्य-
जाहम्^२ । अर्थं शकटाङ्गमतेन ॥ * ॥ पृष्ठजाहम् । अर्थं वामनमतेन ॥
पुष्प^३ । इति चन्द्रादयः ॥ वक्त्रफले^४ अपि शकटाङ्गजः ॥ * ॥ इति
कर्णादिः ॥

कर्णादिरेषोऽथ च पीलुशम्याव्

अश्वत्थकर्कन्धुकरीरयुक्ता^५ ॥ ३५४ ॥

पीलादेः पाके क्षुण्ण इत्यनेन पीलादेः शब्दगणादस्य पाक इत्यर्थे
क्षुण्णप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ पीलूनां वृक्षाणां फलानां वा पाकः । पीलु-
क्षुण्णः ॥ * ॥ शमीक्षुण्णः ॥ * ॥ अश्वत्थक्षुण्णः ॥ * ॥ कर्कन्धुक्षुण्णः ॥ * ॥
करीरक्षुण्णः ॥ ३५४ ॥

कुवलयदरं पुष्पकर्कन्धूखदिरास्तथा ।

वदरीकुवलीशब्दौ शाकटायनसंमतौ^६ ॥ ३५५ ॥

कुवलयक्षुण्णः ॥ * ॥ वदरक्षुण्णः ॥ * ॥ पुष्पक्षुण्णः । अर्थं चन्द्रमतेन ॥ * ॥
कर्कन्धूक्षुण्णः ॥ * ॥ खदिरक्षुण्णः ॥ * ॥ वदरीक्षुण्णः ॥ * ॥ कुवलीक्षुण्णः
॥ ३५५ ॥ इति पीलादिः ॥

रैवतिकविजवापी गौरमीविस्तथौदमेधिष्व ।

स्वापिशिरथौदवापिः परिपठितः क्षेमवृत्तिष्व^७ ॥ ३५६ ॥

रैवतिकादेः^८ इत्यनेन रैवतिकादेः शब्दगणाद् अस्त्रेदमित्यर्थे

१ गुल्फ D.

२ Thus Hem.; om. others.

३ Thus Hem.; the others पुष्प.

४ A. om. text and comment.

५ आपिशि B.U.F.K.; क्षेमवृत्तिष्व
E.; क्षेमवृत्तिष्व D.; A. om. text & comm.

हप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ रेवत्या अपत्यं रैवतिकः । रेवत्यादेऽण् इत्यनेन
ठप्ति । रैवतिकस्याद्यं रैवतिकीयः शकटान्मादिः ॥ * ॥ वीजवापस्यापत्यं
वैजवापिः । वैजवापीयः ॥ * ॥ गौरधीवीथः ॥ * ॥ औदमेधीयः ॥ * ॥
स्त्रः पिशः स्त्रपिशः । तस्यापत्यं स्त्रापिशिः^१ । अत एव गणपाठाद् दा-
रादेरित्यनेन टैञ् भवति^२ ॥ * ॥ औदवापीयः ॥ औदवाहिरि-
त्यन्ते^३ ॥ * ॥ वैमवृत्तीयः^४ ॥ * ॥ अस्यापि शिष्येत्यादिना^५ ऽकस्मि
प्राप्ते वचनम् ॥ ३५६ ॥ इति रैवतिकादिः ॥

गोहविःखरदरासुरमेधा^६

अहकायुगसदा^७ विषकूपी ।

सुवस्सदाभ्यसहितास्त्रवेदाद्

अधसोऽनङि नभेऽपि च नाभेः^८ ॥ ३५७ ॥

गदाद्योऽस्य च इत्यनेन गो । इत्यादेः शब्दगणाद् उवर्षान्ताच्च
अप्रत्ययो भवति वक्ष्यमाणेष्वर्थेषु ॥ * ॥ गद्यम् ॥ * ॥ हविर्होतव्यं वक्ष् ।
हविषे हितं तदर्थं वा । हवियम् ॥ * ॥ स्वर्यम्^९ ॥ * ॥ दर्घम् ॥ * ॥
अदुर्घम् ॥ * ॥ मेधम् ॥ * ॥ अहका जाह्नकात् । अहक्यम् ॥ * ॥
युगाय हितं युगोऽस्य सादिति वा । युगम् ॥ * ॥ सदातीति सदा

१ अः • अपिशः • F.; आपिशिः B. F.
K.; lacuna C.

२ See pl. 167; P. vii. 3, 4.

३ औदवापि B3., Yajñ.; औदवाहि
Kāp. V. ed., α., Hem.

४ वैमवृत्तीयः B. C.; वैमवृत्त्यः D.
—? वैमवृत्ति with Hem., and pl. 203,
320; वैमवृत्ति B3., Yajñ., K. V. ed.;
वैम । वृत्ति α.

५ अस्याशिषि • B. C. K.—Cf. P. iv.
3, 128.

६ गोहविःखर • D. E. F.

७ • युगसदा B. F. K.; युगसदी C.

८ सुक् • D. F.; सदा • F.; A. om.

text and comment.

९ स्वर्य D. F. (cf. note 6). — खर
B3., Yajñ., Kāp. V. ed., Hem.; खर
Kāp. V. α.

विश्वः । सद्यम्^१ ॥ • ॥ विवाम् ॥ • ॥ कूप्यः ॥ • ॥ सुप्यः ॥ • ॥
 सदा^२ कुहाली । तदर्थं स्वार्थं सोऽहम् ॥ • ॥ अध्वन्यः ॥ • ॥ अचर्यः
 ॥ • ॥ वेद्यः । अर्थं वानममतेन ॥ • ॥ ऊधस इत्युधः शब्दस्त्वानकादेशे
 इति याठः । ऊधसे हितः । ऊधन्यो^३ ऽभ्यङ्गः ॥ • ॥ नाभये हितम् ।
 नभमस्त्वानम् । नभ्योऽसः ॥ प्राश्नकृवाचिनस्तु नाभिश्चन्द्रादुत्तरस्त-
 ने^४ ॥ एव । नाभं तैत्तम् ॥ २५० ॥

मुनो यथा^५ इति ज्ञेयं दीर्घत्वं ॥ विभावया ।

कूप्यबीजक्षरा^६ दीप्तवर्हिःशब्दी मताविह ॥ ३५८ ॥

इदमे हितं इत्थं इत्थं^७ । रक्षपास्तमात्रेणापि रक्षितं इहं कुटी-
 रकादि पर्वतारण्यादिस्थानं^८ त्वपचारेण ॥ • ॥ कूप्यो^९ देशः ॥ • ॥
 बीजेभ्य इमे । बीज्या बीज्यः ॥ • ॥ चरायेदम् । अर्थं काष्ठम् ॥ • ॥
 दीप्तः^{१०} ज्ञेयः । तदर्थं काष्ठं दीप्तम् ॥ • ॥ वर्हिर्दर्मः । वर्हिष्यम् ॥ २५५ ॥
 इति गवादिः ॥

१ यद्वृत्तीति सहः F.; यत्वं B. F. K.;
 lacuna C.

२ Thus also Bū.; यत्तद् Yajñ., Hem.,
 K. V. ed.; om. α.— यत्तदो विद्वापणं
 तस्यै हितं स्वार्थं पीडयम् Yajñ. [? कुहा-
 ली all MSS., cf. p. 863, note 3].

३ *स्त्वानकादेशे F.; *स्त्व नञ्यादेशे
 B. K. lac. C.; *स्त्व नञ्यादेशे D.

४ ऊधस्यो B. K.; बीधस्यो F.;
 lac. sa C.

५ Cf. Pāp. v. 1, ४.

६ कूप्यो यत्त E.

७ कूप्यबीजं B. E. F. K.; lac. C.—
 A. om. text and comment.

८ B. C. D. K. om. इत्थं च.

९ रक्षितगृहकुटीरं चो पर्वं D.—
 Hem. has a special rule vii. I. (34) मुनो
 वसोद्वार ॥ *मुने हितं मुन्यं मुन्यं ॥

१० ? Thus D.; कूप्यो B. C. F. K.—
 K. V. α. has कूप and कुप; the others
 कूप only.

११ दीप्त Hem.; दीप्त (v. 2. दीप्त) Bū.;
 om. K. V.; दीपनं दीप्तवत् दीप्यमि-
 धनम् Yajñ.

अपूपयूपी० कटकोऽथ किरणः

सूपीदनी तण्डुलकर्णवेष्टी ।

अवोषदीपी२ पृथुक्च पच

स्थूणागलाश्वा मुसलोऽपि यूपः३ ॥ ३५९ ॥

इत्यापूपादेर्वैत्यनेन वक्ष्यमाणेष्वर्थेषु त्रिविधेष्ववाचिनोऽपूपादेः
धनस्यचो भवति वा ॥ * ॥ आमिक्षम् आमिक्षीयं^४ दधि ॥ * ॥ अपू-
ष्यम् अपूपीयम् अजम् ॥ यवापूष्यम् । यवापूपीयम् ॥ = ॥ यूपो यवा-
स्तम्भः । यूप्यम् । यूपीयम् ॥ * ॥ कटक्यम् । कटकोथं हेम ॥ * ॥ किरणं
महिराकिहः^५ । किरण्यम् । किरणीयम् ॥ * ॥ स्तूप्यम् । स्तूपीयम् ॥ * ॥
ओदन्यम् । ओदनीयम् ॥ * ॥ तण्डुल्यम् । तण्डुलीयम् ॥ * ॥ कर्ण-
वेष्ट्यम् । कर्णवेष्टीयम् ॥ कर्णवेष्टुक^६ इत्यन्ये ॥ = ॥ अवोष्याः । अवो-
षीयाः^७ कलायाः ॥ = ॥ दीप्यम् । दीपीयं देशम् ॥ = ॥ पृथुक्चः ।
पृथुकीया जीवचः ॥ = ॥ पच्यम् । पचीयम् ॥ अश्वपच्यम् अश्वपचीय-
नित्यपि ॥ * ॥ स्तूप्यम् । स्तूपीयं काष्ठम् ॥ * ॥ अरेण कर्णणेन गच्छति ।
अर्गला^८ दारुमयो लोहमयो वा दण्डः । अर्गल्यम् । अर्गलीयम् ॥
अथं भोजमतेन । वामनाद्यास्तर्गल इति पेटुः ॥ = ॥ अश्व्यम् । अश्वी-
यम् ॥ * ॥ मुसल्यम् । मुसलीयम्^९ ॥ * ॥ यूप्यम् । यूपीयम्^{१०} ॥ = ॥

१ अपूपयूपी F. K.

२ अवोषदीपी B. ■; अमूषदीपी
E.; अवापदीपी F.; वापदीपी D.

३ मुसली० B. E. F. K.; यूपः B. K.;
यूषः F.; Inc. C.; A. om. text and comm.

४ आमिक्षं आमिक्षीयं D.

५ किरणं पापं तस्मै हिता किरणा
मुसलतिः Yajñ.

६ Thus all other works.

७ आवाष्याः आवाषीयाः D.; अवा-
ष्याः अवाषीयाः F.—The other works
have अवोष, अमूष, अवेष्ट (om. Hem.),
and अश्वीय.

८ अर्गलं B. C. D.—Bū., Yajñ., K. V.
अर्गल; Bū., Yajñ. also हर्गल; Hem.

हर्गल, हल्ल, हल्लल्ल.

९ मुसलीं मुसलीयं D. F.

१० यूप्यं यूपीयं B. C. F. K.

शकटाद्यनमतमान्नित्याश्रयविकाराच्चेति न पठितम् । एभ्यस्तु सूर्याः
सुरीयास्तुत्या इत्याद्युदाहरणम् । साहेचेत्यधिकारान्प्रदीप्यं प्रदी-
पीयमित्यादि^१ । अन्वे तु प्रदीपशब्दमपि^२ पठन्ति । तस्मिन्ने निघनार्थं
विदीपीयमित्यादि । अश्रयविकारेभ्यस्तर्कपरत्वाच्च^३ भवति । यवसुरी-
यम् । पिष्टसुरीयम् । अत एवापूपाद्यश्रयविकाराणां पृथग्यहणमर्थव-
द्भवति । अपूपादिषु येऽश्रयेदशब्दा अपूपादयस्तेषां केनचिदाकार-
सादृश्येनार्थान्तरवृत्ती प्रत्ययार्थानुपादानमिति शकटाद्वजः । अस्माकं
नचमाशयः । त्र्यकुलीमोदकप्रभृतयोऽश्रयविकाराः पृथुकापूपादय-
स्तत्रमेव^४ विशिष्टावस्थं नाश्रयविकार इति पृथगुपादानम् ॥ १५६ ॥
इत्यपूपादिः ॥

इति

श्रीगोविन्दसूरिशिष्यपण्डितजीवर्धमानविरचितायां
श्रीरघुनगररत्नमहोदधिरुक्ती श्रेयसाध्यर्थभवाख्यानामतार्थ-
ज्ञताभिजनपाकेदमर्थविहिततद्धितप्रत्ययगणनिर्णयो
नाम यक्ष्मोऽध्यायः समाप्तः ॥

१ *सुदीप्यं सुदीपीयमित्यादि D.

३ *अर्थे परत्वाच्च D.

२ प्रदीपशब्द* B. M. E.; अन्वे कानु-
सीय* C.—All other works include
प्रदीप in ■ gaps.

४ पृथुकापूपादयस्तत्रमेव B. F. K.;
पृथुकाप्रयोदय* G.; पृथुकापूपादयो
अत्रमेव D.

अथ षष्ठोऽध्यायः ॥

संशयषष्ठान्नप्रतभारतरामायणैकभक्तानि ।

आष्टममासक्षपणोपवासपारायणानि स्युः^१ ॥ ३६० ॥

तत्संशयादेः करोतीत्यनेन द्वितीयान्तात्करोतीत्येतस्मिंस्तोत्रप्रसिद्धे
ऽर्थे ठञ् भवति ॥ * ॥ संशयं करोति । सांशयिकः खाण्डादिः ॥ * ॥
वाङ्मन्त्रप्रतिकः ॥ * ॥ भारतिकः ॥ रामायणिकः ॥ अनयोः करोतिः
कथने वर्तते ॥ * ॥ ऐकभक्तिकः ॥ * ॥ आष्टमिकः ॥ * ॥ मासक्षपणिकः
॥ * ॥ औपवायिकः ॥ * ॥ पारायणं वाक्यवचनम् । पारायणिकः ॥
अथवा पारायणमिति सामान्येनाभिधानाद्वातुपारायणं नामपारा-
यणं वाभिधीयते । तत्करोति पठनपरिसमाप्तिं नयतीत्यर्थः ।
करोतेरशेषभावार्थानुमतलभित्वाहभ्यते । तदुक्तम् ।

विकारभेदसंसर्गोत्कर्षज्ञानादिरूपतः ।

करोतिः परिचामार्थं^२ विचमाह सभावतः ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन तुरायवचान्द्रायवमध्यतयो^३ ब्रह्म्याः ॥
३६० ॥ इति संशयादिः ॥ *

अजशङ्कूत्तरा वारि कान्तारस्थलजकुलाः ।

तेनाजायादेराद्यतं वेत्यनेनाजादिपूर्वपदात्पयिशब्दात् तेनाद्यतं
तद्वच्छतीत्येतस्मिन्नर्थे ठञ् भवति ॥ * ॥ अजपथेनाद्यतम् अजपथं^४

१ शंशय * चयणीयवाच* E.; A. om.
ext and comment.

२ परिभाषार्थं D.; lac. C.

३ तेनवारायवचान्द्रायव* B.; ते-

नांतरायव* D.; lac. C.

४ शंशयादिः E.—Cl. P. v. 1, 72-3;
Elem. vi. 4, (80. ■ 80).

५ अजपथा D.; lac. C.

गच्छति वा । आजपथिकम् । आजपथिकः ॥ * ॥ शक्रुरिव अजुः
पन्थाः । शक्रुपथः । शक्रुपथिकम् ॥ * ॥ औत्तरपथिकम् ॥ * ॥ वा-
रिपथिकम् ॥ * ॥ कान्तारपथिकम् ॥ * ॥ खालपथिकम् ॥ * ॥ जाङ्ग-
लपथिकम् ॥ * ॥ इत्यजादिः^१ ॥

अतुस्तथोपवस्ता च प्राशिता च बुधैर्मतः^२ ॥ ३६१ ॥

अत्तादिभ्योऽण् इत्यनेन अत्तादेरस्य प्राप्त इत्येतस्मिन्नर्थेऽण् भवति
॥ * ॥ अतुः प्राप्तोऽस्य । आर्तव्यं पुण्यम् । आर्तवी कलिका । आर्तवः
पुण्यबन्धः ॥ * ॥ उपवस्ता । उपवासव्रती । स प्राप्तोऽस्य । औपवस्तं
पर्वं भोज्यं वा ॥ * ॥ प्राशिता भोक्ता प्राप्तोऽस्य । प्राशितं भोजनम् ।
प्राशितो रसवती ॥ * ॥ अत्तादयः प्रयोगगम्याः ॥ ३६१ ॥ इति
अत्तादिः^३ ॥

संतापसंघातनिसर्गयोगोपवाससंपादनसंपरायाः ।

संयामसंयोगविसर्गमांसप्रवासमांसौदनसंनिधाताः^४ ॥ ३६२ ॥

तस्मै प्रभवति संतापादिभ्य इत्यनेन संतापादेऽतुर्थ्यन्तात्तस्मै प्रभ-
वतीत्येतस्मिन्नर्थे ङम् भवति ॥ * ॥ संतापाय प्रभवति । संतापिकं
दुर्जनसंगतम् । संतापिको शीघ्रकालः । संतापिकी नीचसेवा ॥ * ॥
संघातिकम् ॥ * ॥ निसर्गिकम् ॥ निःसर्ग^५ इत्यपि वामनः ॥ * ॥ यौ-
गिकम्^६ । अयं शकटाङ्गमतेन ॥ * ॥ औपवासिकः ॥ * ॥ सांपाद-

^१ See P. v. 1, 77; Hem. vi. 4, (87).

^२ प्राशिता विबुधैः F.; A. om. gloka
and comment.

^३ See Kāg. V. v. 1, 107 (उपवस्तादि);
Hem. vi. 4, (126) अत्तादिभ्योऽण् ॥

^४ A. om. text and comment.

^५ Hem. has both; निसर्ग B6, Yajñ,
K. V. ed.; निःसर्ग a.

^६ With Hem. this *gāṇa* is यौगिक;
cf. Pāp. v. 1, 102.

निकः ॥ * ॥ सांपरायिकः ॥ * ॥ सांघातिकः ॥ * ॥ सांघोनिकः ॥ * ॥
 वैचर्निकः ॥ * ॥ मांसिको व्याधानमः^१ ॥ * ॥ प्रावासिकः ॥ * ॥ मां-
 सीदनिकः ॥ यत्कुमांसोदन^२ इत्यन्वः ॥ * ॥ सांनिपातिकः ॥ ३६२ ॥

संनहोदनसंवेशसक्तुसंमोदनं^३ निरः ।

पेषघोषावुपात्सर्गः पेषवास्तक्रमाः^४ समः ॥ ३६३ ॥

सांघातिकः ॥ * ॥ सीदनिको दानपतिसंयोगः ॥ * ॥ सांघेशिकः^५
 ॥ * ॥ यत्कुम्भः शकः । साक्तुकः ॥ * ॥ संमोदनं चर्वः । संमोदनिकः
 ॥ * ॥ मेघेषिकः ॥ * ॥ मेघोषिकः ॥ * ॥ सीपचर्निकः ॥ * ॥ सपिषिकः
 ॥ * ॥ सांघातिकः ॥ * ॥ सांक्रान्तिकः^६ । अयं शकटाङ्गवमतेन ॥ ३६३ ॥
 इति संतापादिः ॥

युष्टोपवासी परिषत्प्रवासी

संयामतीर्थ समुदायनित्यम् ।

प्रवेशनो निष्क्रमणः समोऽमेरू

घातः^७ पदं पीलुपरं च मूलम् ॥ ३६४ ॥

युष्टादिभ्योऽण् इत्यनेन युष्टादेशश्च कार्यं दीयत इत्येतयोर्थ-
 योरण् भवति ॥ * ॥ युष्टं प्रभातम् । तत्र कार्यं दीयते वा । वैयुष्टम् ॥ * ॥

१ व्याधानमः B. C. K.

२ मांसोदिकः । यत्कुः । मांसोदनं र-
 F.; Hem. has both compounds.

३ संदेशसक्तुः B. C. F. K.; संवेश-
 सक्तुः D.; संमोदना MSS.

४ पेषवास्तक्रमाः E.; A. om. text and
 comment.

५ सांघेशिकः D.; सांघेशिकः B. C. F.
 K.—Hem., K. V. v.l. संवेश; B3., Yajñ.
 संवेश; B5., Yajñ., K. V. a., v.l. ed. also
 संवेशन.

६ सांक्रान्तिकः F.; cf. pl. 106.—Only
 Hem. has ■■■ word.

७ घातः E.; A. om. text and comment.

श्रीपवासम् ॥ * ॥ पारिषदम् ॥ * ॥ प्रावासम् ॥ * ॥ सांयामम् ॥ * ॥
 तैर्यम् ॥ * ॥ सामुदायम् ॥ * ॥ नित्यशब्दो दिवसाभ्यासृष्टिर्विषयो^१
 द्रष्टव्यो व्युत्साहपर्यात् ॥ ननु कूटस्वाकाशादिवस्तृष्टिसत्तः सर्वे
 ऽधभावकास्त इति सप्तमीप्रसङ्गे द्वितीया स्मात् । नैत्यः । सर्वकालं
 दीयत इत्यर्थः ॥ * ॥ प्रवेशने घृष्टाञ्जरादा कार्यं दीयते वा । प्रावेश-
 नम् ॥ * ॥ एवं नैकमणम् ॥ * ॥ सांघातम् ॥ * ॥ आग्निपदम् ॥ * ॥
 पैलुमूलम् ॥ * ॥ परिचक्षमुदायशब्दो व्यासक्तभतेन ॥ * ॥ आकृतिगण-
 सायम् । तेन लोकवाचामभृतयो द्रष्टव्याः ॥ २६४ ॥ इति व्युत्तादिः ॥

चूडा अक्षा द्वादशाहस्तथायं

ज्ञेया याचा देवतीर्थात्परेह ।

स्वर्गः कामो धो^२ धनायुर्धेशस्य-

नेको लक्ष्यो धीमता लक्ष्यतश्च^३ ॥ ३६५ ॥

चूडास्वर्गोत्थापनास्त्रिषाचभादेरण्यच्छठञ्जुगित्यनेन^४ चूडा-
 दिस्वर्गाद्युत्थापनादिस्त्रिषाचभादीत्येतेभ्यो गणेशः प्रथमान्तेभ्यो ऽस्त्र
 प्रयोजनमित्येतस्त्रिष्यर्थे ऽण्यच्छठञ्जुगित्येते^५ क्रमेण भवन्ति ॥ * ॥
 चूडा प्रयोजनमस्त्र । चौडम् । यथा ।

■ दृप्तचीकचलकाकपचकैरू

अमात्यपुत्रैः सवधोभिरन्विताः^५ ॥

१ दिवसायथो D.

२ *यशस्वलोकास्त्राधी° D.; *च-

३ कामो बाधः नायु° B.; कामो
 बाधना° K.; स्वर्गोत्थापना बाधना° C.;

नोकाकच्यो° E.; A. = text and com-
 ment.

कामो धो धना° F. (cf. n. १ next page);

४ *उज्जुगि° D.

कामो धो D.

५ Raghav. li. 28.

एवं आह्वम् ॥ * ॥ दादन्नाहम् ॥ * ॥ देववाची पुष्पप्रक्षितिः ॥ * ॥
तैर्ययाच्यन्नपक्षिः ॥ * ॥ इति चूडादिः ॥

स्वर्गः प्रयोजनमस्य । स्वर्ग्य धनम् । स्वर्गा देवपूजा ॥ * ॥ काम्या
इष्टयः १ ॥ * ॥ धन्यम् ॥ * ॥ आयुष्यम् ॥ * ॥ यत्रस्था विद्या ॥ ३६५ ॥
इति स्वर्गादिः ॥

उदुपाभ्यां परात्स्थापेरनोऽनोः प्रवचेर्वचेः २ ।

विशेर्वासेस्तथाङ्ग्राह्य रुहेः समा विशे रभेः ३ ॥ ३६६ ॥

उत्थापनम् उत्थापना ४ वा प्रयोजनमस्य । उत्थापनीयम् ॥ उप-
स्थापनीयम् ॥ * ॥ अनुप्रवचनीयम् ॥ अनुवचनीयम् ॥ अनु पश्चादाच-
नम् अनुवाचनमिति ५ वामनः ॥ अनुवादनम् । अनुपानमित्यपरः ६
॥ * ॥ अनुवेशनीयम् ॥ भवेशनमिति वामनः ॥ * ॥ अनुवाचनीयम् ॥ * ॥
आङ्ग्राह्येति चकारेणानोरित्यनुकृत्यते । आरौहणीयम् ॥ प्ररौह-
णीयम् ७ ॥ अनुरौहणीयम् ८ ॥ * ॥ समावेशनीयम् ॥ * ॥ समारम्भ-
णीयम् ॥ ३६६ ॥

विशेः पदे रुहेः पूरेः समापेक्ष सपूर्वतः ।

स्वस्तिवाचनं पुण्याहवाचनं शान्तिवाचनम् ९ ॥ ३६७ ॥

१ F. adds अधस्तः

२ *परा स्थापेरतो* प्रवदेर्वचेः E.;
अतोऽनोः F.; *स्थापेनीनोः* C. K.

३ रजः D.; रतः E.; A. B. om. text
and comment.

४ उपस्थापना F.; उत्थीयना D.

५ Bū., Yajñ. have both; K. V. ed.
अनुवचन only; Hem. om. this and
अनुप्रवचन.

६ अनुपादनमित्य* C. F. K.; *रुह-
यपरः D.—Hem. has अनुवादन and
अनुपान; Kās. V. ed. अनुवादन; Bū.,
Yajñ., K. V. β. om. both.

७ प्ररौहणीयं D. F. K.—प्ररौहणं
K. V., Hem.; om. Bū., Yajñ.

८ Thus Hem., Yajñ.; अन्वारौहण
Bū., K. V., Hem.

९ A. B. om. text and comment.

अन इत्यनुवर्तते ॥ शुद्धप्रवेक्षणं प्रयोजनमस्य । शुद्धप्रवेक्षणीयम् ॥ * ॥ अथप्रपदनीयम् ॥ * ॥ आवाहारोद्घोषीयम् ॥ * ॥ प्रपापूरणीयम् ॥ * ॥ व्याकरणसमापनीयम् ॥ * ॥ संपूर्ण इति शुद्धादिपूर्वपदोपेतात् ॥ * ॥ इत्युत्थापनादिः^१ ॥

स्त्रिवाचनं प्रयोजनमस्य । स्त्रिवाचनम् ॥ * ॥ पुष्पाचवाचनम् ॥ * ॥ शान्तिवाचनम् ॥ * ॥ उत्थापनादयः स्त्रिवाचनादयश्च प्रयोगगम्याः ॥ * ॥ इति स्त्रिवाचनादिः^२ ॥ ६९७ ॥

देवतिलदेशविरतेर्महतः सामायिकादृतं^३ गदितम् ।

दीक्षाऽवाप्तरपूर्वा चिन्तुतिकाः^४ स्युर्महानाम्नाः ॥ ७६८ ॥

तच्चरति देवमतादिभ्यो ङिन् इत्यनेन तदिति द्वितीयान्ताद् देवमतादिशब्दगवाचरतीत्यर्थे ङिन् भवति ॥ * ॥ देवमत्तं चरति । देवमती ॥ * ॥ तिकमत्तं चरति । तिकमती ॥ * ॥ देवविरतिमती ॥ * ॥ महामती ॥ * ॥ सामायिकमती^५ ॥ * ॥ अवाप्तरदीप्ती ॥ * ॥ इति देवमतादिः^६ ॥

चिन्तुतिका इति चिन्तुतो^७ महानाम्नादिरित्यर्थः । महानाम्नादेरित्यनेन महानाम्नादेर्द्वितीयान्ताच्चरतीत्यर्थे ठञ् ॥ * ॥ महानाम्न्यो नाम अचः । तत्तदचरितं मत्तं तच्छब्देनोच्यते । महानाम्नीचरति । माहानाधिकः । आख्यातकृपणादस्तीमाभावः ॥ * ॥ आदित्यमतिकः

१ अनुप्रवचनादि Pāp. v. 1, 111; उत्थापनादि Hem. vi. 4, (122).

२ Thus Hem. vi. 4, (124); पुष्पाचवाचनादि Pāp. v. 1, 111 varit.

३ *देवविरतेर्महत° E.; *विरतेर्महतः सामायि° D.

४ स्त्रीचुति D.; A. B. om. text & c.

५ सामयिक° C.; सामायिक° D.

६ Thus also Hem. (om. सामायिक- and देवविरतिमतः); अवाप्तरदी- चादि P. v. 1, 94 varit.

७ स्त्रीचुतिका° स्त्रीचुतो° B.

॥ ० ॥ गौदानिकः^१ ॥ ० ॥ तथाऽस्य ब्रह्मचर्य इत्यनेन ब्रह्मचर्येऽभिधेय
एषां तुल्यं रूपम् ॥ ० ॥ इति महानाग्यादिः ॥ ३६८ ॥

अश्ववत्स्वशमभङ्गोमावर्षोणी गणमित्यपि^२ ।

वंशवत्त्वजमूलास्यस्थूणासदाकुटेष्टवः ॥ ३६९ ॥

ब्रह्मवर्षसद्वचोऽसंख्यामानान्नादेर्य इत्यनेन ब्रह्मवर्षसंख्यासंख्या-
मानान्नादिवर्जिताच्च^३ द्युचः प्रव्यात् ॥ ० ॥ हेतुः संयोगोत्पातावित्ये-
तस्मिन्नर्थे^४ यप्रत्ययो भवति ॥ ० ॥ ब्रह्मवर्षस्य निमित्तं संयोग उत्पातो
वा । ब्रह्मवर्षस्यः ॥ ० ॥ द्युचः । ॥ ० ॥ निमित्तम् । धन्वम् । सार्धमित्य-
त्यादि ॥ ० ॥ संख्यामानान्नादिप्रतिषेधः किम् । पञ्चकः । वृत्तकः ।
प्राक्षिकः । सारीकः ॥

अग्नादेः ॥ आश्विकः ॥ ० ॥ वासुकः ॥ ० ॥ आश्विकः ॥ ० ॥ भा-
ङ्गिकः ॥ ० ॥ औमिकः ॥ ० ॥ वार्षिकः ॥ ० ॥ और्विकः ॥ ० ॥ गायिकः^५
॥ ० ॥ इत्यादिः ॥

वंशादिभारं हरति वहत्यावहतीत्यनेन वंशादेः पराद् भारश-
ब्दाद् भारभूतादा वंशादेर्दितीयात्तादूरति वहत्यावहतीत्यर्थे उभू
भवति ॥ ० ॥ वंशभारं हरति वहत्यावहति वा । वांशभारिकः ॥ ० ॥
वाक्वजभारिकः ॥ ० ॥ मौखभारिकः ॥ ० ॥ आचभारिकः ॥ ० ॥ को-
णाभारिकः^६ ॥ ० ॥ छात्राभारिकः^६ ॥ ० ॥ कौटभारिकः ॥ कुटज

१ गौदानिकः D.—Hem. calls this
gana गौदानादिः.

२ अश्वमित्यपि C. F. K.—A. om. ॥
[संख्या in the comm.; B. to य[प्रत्ययो].

३ ब्रह्मचर्येण सम्यग् A.

४ हेतुः संयोगो A. D., of P. m 1, 38.

५ माश्विकः B. G. F. K.; ॥ D.—

The other works have वृत्त.

६ कौटभारिकः C. F.; छात्रभ-
रिकः F.

इति वामनः^१ ॥ * ॥ ऐचुभारिकः ॥ * ॥ अथत्व इत्यपि दिग्मन्त्रः ।
संख्य^२ इत्यपि भोजः ॥ * ॥

भारभूतान्ना वंशान्हरति वक्ष्यावक्षति वा । वांशिकः ॥ वाक्प-
जिकः ॥ मौलिकः ॥ आशिकः ॥ स्त्रीशिकः ॥ खाद्विकः ॥ कौटिकः ॥
ऐचुकः ॥ * ॥ अद्यायमशब्दो गच्छे द्रष्टव्यो ॥ * ॥ हरति देशान्तरं प्रा-
पयति चोरयति वा^३ । आवक्ष्यत्युत्पादयतीत्यर्थः ॥ * ॥ इति वंश-
दिः ॥ २१८ ॥

छेदं भेदं संप्रयोगं विकर्षं

दोहदोहौ विप्रकर्षप्रकर्षौ ।

कर्षं नर्तं विप्रयोगप्रयोगौ

संवेः प्रस्रं प्रेषणं विक्षि विवृण् ॥ ३७० ॥

छेदादेर्मित्यमित्यनेन छेदादेस्तदर्थतीत्येतस्मिन्नर्थे ठक्प्रत्ययो भ-
वति ॥ * ॥ छेदं नित्यमर्थति । छेदिकस्तदः ॥ * ॥ भेदिकः शब्दः ॥ * ॥
सांप्रयोगिकः ॥ * ॥ वैकर्षिकः ॥ * ॥ दौहित्री गौः ॥ * ॥ द्रौहिः ॥ * ॥
वैप्रकर्षिकः ॥ * ॥ प्राकर्षिकः ॥ * ॥ कार्षिकः ॥ * ॥ नार्तिकः ॥ गौनर्त
इत्यन्ये^४ ॥ * ॥ वैप्रयोगिकः ॥ * ॥ प्रायोगिकः^५ ॥ * ॥ सांप्रज्ञिकः
॥ * ॥ वैप्रज्ञिकः ॥ * ॥ प्रेषणिकः ॥ प्रेषण^६ इति शकटाक्षरः ॥ * ॥
विराग विरक्त चेति गणसूत्रं वामनमतेन । वैरञ्जिकः ॥ २७० ॥ इति
छेदादिः ॥

१ Hem. has कुट and कुटज; the others कुटज only.

२ सञ्च A.; सण्ड D.; युक्त B.; C. om. from इत्यपि.—Hem. has सञ्च (appar. corr. into सञ्च); K. V. a. सञ्च; om. Bō., Yojā., K. V. ed.

३ नोदयति वा A.; नोदयति वा B. C. F. K.; प्रापयति वक्षति चारयति D.

४ गौनर्त^० F.—Hem. has both words; the others नर्त (K. V. ed. वर्तनी).

५ ? प्रायोगिकः cf. §L 164.

६ Thus Hem., the others प्रेषण.

दण्डार्धमेधामुसलानि१ मेघो२

वधोदकेभा मधुपर्कमुक्ताः ।

युगं कशासी३ पितृदेवता च

दण्डादिरेवं विबुधैः प्रणीतः ॥ ३७१ ॥

दण्डादेरित्यनेन दण्डादेः शब्दगणादर्थतीत्येतच्चिन्नार्थे यो भवति ॥ * ॥ दण्डमर्हति । दण्डः । दण्डो दमनं न तु घटिः । यथा । चित्ते दण्डयतो दण्ड्यान्^४ ॥ ननु दण्डयत इति दण्डः पूर्वतोत्थादिना^५ विद्धम् । यद्यम् । दण्डमर्हतीति ठम् प्रसज्येत^६ ॥ * ॥ अर्थोऽतिथिः । यथा । तमर्घ्यमर्घ्यादिकथादिपूदयः^७ ॥ * ॥ मेघः^८ ॥ * ॥ मुसलभातो मुसलः । मुसलः^९ ॥ * ॥ मेघः^{१०} ॥ * ॥ वधः । * ॥ उदकः ॥ * ॥ दम्भो धनी ॥ * ॥ मधुपर्कः ओषधौ युवागतः ॥ * ॥ युगो दम्भः ॥ * ॥ कशाभातोऽपि कशा । कशो^{११}ऽन्धः ॥ * ॥ पितृदेवतः^{१२} आङ्गकातः ॥ * ॥ आकृतिगणसाधम् । तेन रथकन्यादयो^{१३} दृष्टव्याः ॥ ३७१ ॥ इति दण्डादिः ॥

सुखाताभ्युक्षती बन्धुमेधी निद्रा सुखात्परा ।

सुखाच्छ्रम्या तपो रात्रिर्दिवसः शयनं शयः^{१४} ॥ ३७२ ॥

१ * मेघा* B. C. F. K.; मुसलानि A. B. C. F. K.

२ मेघा A. B. C. F. K.; मेघा E.

३ कशासी A. D. E.

■ Raghuv. i. 25.

■ ? मूषसतोत्थादिना D. F.; पूषती (or पु०) A.; apparently refers to the kṛitya च (P. iii. 1, 95 ff.; 3, 139 ff.)

६ प्रयुज्यते A.; cf. P. v. 1, 19; 63.

७ Śig. i. 14 (तमर्घ्यमर्घ्यादि° eds.).

■ मेघः B. F. K.

९ मुसल° मुसलः A. B. C. F. K.

१० मेघः A. B. C. F.

११ कशा° कशा° कशो A. D.

१२ पितृदेवतः B. C. K.; * देवत° A. D.

१३ Hem. — these; B3., Yaff. have instead गुहा, चङ्ग, भाग (also K. V.), सुवर्ग.

१४ सुखाच्छ्रम्या — रात्रिः शयः शयनमित्यपि D. E.

सुखातादेः प्रकृतीत्यनेन सुखातादेर्दितीषान्मात्प्रकृतीत्यर्थे ठञ् भवति ॥ * ॥ सुखातं प्रकृतिः । सीखान्तिकः । ॥ * ॥ सीखान्तिको यक्ष भवत्यगस्त्यः^१ ॥ * ॥ आभुञ्जतिकः ॥ * ॥ वाभुमैभिकः ॥ * ॥ सीख-
निद्रिकः ॥ * ॥ सीखग्रथिकः ॥ * ॥ सीखतपसिकः^२ ॥ * ॥ सीखरा-
थिकः ॥ * ॥ सीखदिवसिकः^३ ॥ * ॥ सीखग्रथनिकः^४ । अयं श्रकटा-
ङ्गमतेन । अक्षमते तु सीखग्रथनिक इति स्थात् ॥ * ॥ सीखग्र-
थिकः^५ ॥ १०१ ॥ इति सुखातादिः ॥

परदारा गुरोस्तत्त्वं माधोत्तरपदं तथा ।

पदव्यनुपदाक्रन्दजन्ययाचाः^६ प्रकीर्तिताः ॥ ३७३ ॥

परदारादेर्गच्छतीत्यनेन परदारादेर्गणादृञ् भवति ॥ * ॥ पर-
दारागच्छति कामयते । पारदारिकः ॥ * ॥ गुरोस्तत्त्वं कलशं गुरु-
तत्त्वं । गौहतथिकः ॥ * ॥ दाण्डमाथिकः । ग्रीस्तमाथिकः^७ ॥
माथशब्दः पथिपर्यायः^८ ॥ * ॥ पादथिकः ॥ * ॥ आनुपदिकः । अनु-
गतप्रत्युत्तरवक्ता प्रत्यासत्त्वा भावति वा^९ ॥ * ॥ दृष्टविपत्ताबुल्लण्ड-
हिताराव आक्रन्दः । आक्रन्दन्धमिषित्याक्रन्दो देव आर्तश्ररणं वा ।
आक्रन्दिकः ॥ * ॥ आन्ययाथिकः^{१०} ॥ * ॥ अन्येऽपि प्रयोगगत्याः ॥
१०२ ॥ इति परदारादिः ॥

१ Raghav. vi. 61.

२ Om. D.

३ सीखग्रथनिकः A.; सीखग्रथनः D. = Hem. and K. V. also have सीख-
ग्रथनिकः B. सुखग्रथन.

४ माधोत्तरपदं A.

५ अन्ययाचा B. F. K.; यन्त्रयाचाः C.; जन्त्रयाचाः D.

६ दाण्डमाथिकः* F.; दाण्डमाथिकः ।
ग्रीस्तमाथिकः* A

७ माथशब्दः पथिपर्यायः A.; A. B. C. K. place पादथिकः before माथशब्दः; D. om. from माथशब्दः to आनुपदिकः —The other works on these three words, as well as आक्रन्द & ॥ * ॥ of. P. iv. 4, 37-8, and K. V.; Hem. has गुरु-
हार, आनुपदाया and सभर्तुका instead.

८ अनुत्तरात्प्रसर* F.; अनु-
त्तरवक्ता* C.; A. — वा.

९ आन्ययाथिकः B. C. F. K.; om. A.

प्रभूतस्वागतस्वस्तिपर्याप्ता गमनं स्वरः ।

नित्यमाकार्यतः शब्दः प्रभूतादिगणे मतः ॥ ३७४ ॥

आद्य प्रभूतादिभ्य इत्यनेन ठञ् ॥ * ॥ प्रभूतमाद्य । प्रभूतिकः ।
प्रभूतं भवतां धनधान्यादिकमभीष्टं सादिति^१ प्रियाशिवं वदंसेवमु-
च्यते ॥ * ॥ स्वागतिकः^२ ॥ * ॥ शौचक्षिकः ॥ * ॥ पार्याप्तिकः ॥ * ॥ शौ-
वर्गमनिकः ॥ * ॥ नित्यशब्द इति जुवाणः । नित्यशब्दिकः ॥ मा लघ्या
पापमनाधारं वेति जुवाणः । माशब्दिकः ॥ कार्यशब्द इति जुवाणः ।
कार्यशब्दिकः ॥ माशब्दादिभ्यो^३ वाक्यात्मत्यविधानम् ॥ ३७४ ॥
इति प्रभूतादिः ॥

पर्याप्त्यावाकवजाल्यासा रथाशवासाः स्युः ४ ।

कृतपञ्चावः पादो निर्दिष्टोऽर्थध्वनिः कैचित् ॥ ३७५ ॥

पर्यादेठञ् इत्यनेन तेन चरनीत्यर्थे ठञ्^४ भवति ॥ * ॥ पर्यो^५ ॥ ३ ।
इतिर्मितः शकटमाद्य उपकरणविशेषः । तेन चरति । पर्यिकः । पर्यि-
की^६ ॥ * ॥ आश्रित्यिकः । आश्रित्यिकी^७ ॥ * ॥ आकवन्ति सुवर्षमथ
परीक्षार्थमित्याकवो निकवोपकः । आकवन्ति पिंघन्यस्त्रिजोवधीरि-
त्याकवः^८ पावाण इत्येके । आकषिकः । आकषिकी ॥ आकर्षो^९

१ सादिति A. B. K.; सा--दिति C.; अभीष्टदिति D.

२ Bb., Yajñ., K. V. om. स्वागत, स्वस्ति and स्वर्गमन; Hem. adds निपुण, विधिश्च and विपुल.

३ नित्यशब्दादिभ्यो A.—Hem. (as P. iv. 4, 1 vārtt. nud K: V., where नित्यः शब्दः । कार्यः शब्दः ।) has a special *gāṇa* माशब्द इत्यादिः for these three words.

४ *वाकव्यासा* E.

५ पर्यादेठञ् Mss. (which would require viddhi; cf. p. 376); P. iv. 4, 10 ठञ्; Hem. इच्छ.

६ पर्यो A.; पर्या C. D.

७ पार्यिकः पार्यिकी (*का C.) B. C. F. K. (Hem. पार्यिकः).

८ आश्रित्यिकः आश्रित्यिकी (*का C.) B. C. F. K.

९ *श्रीवधानित्याकवः A. D.

१० ? आकर्षो B. C. F. K.—The other works give neither word.

कोत्रोपकरणविशेष इति वामनः ॥ * ॥ जालिकः ॥ * ॥ व्यासो महा-
वासम्^१। व्याधिकः ॥ व्यास इत्यप्यन्वः^२ ॥ * ॥ रथिकः ॥ * ॥ अथिकः
॥ * ॥ आथिकः ॥ * ॥ पदिकः । पदातिर्लेशवाहकादिर्वा^३ ॥ * ॥
अर्थिकः^४ ॥ * ॥ ३७५ ॥ इति पर्षादिः ॥

स्युर्वेतनप्रेषणशक्तिदण्ड-

वाहार्धवाहोपनिषत्सुखानि^५ ।

वेशोपवस्ती भृतिपादवेशो-

पवेशशय्याः स्निग्धचालजालम् ॥ ३७६ ॥

वेतनादेर्जीवतीत्यनेन तेन जीवतीत्येतस्मिन्नर्थे ठञ् भवति ॥ * ॥
वेतनेन जीवति । वेतनिकः कर्मकरः ॥ * ॥ प्रेषणिकः ॥ * ॥ शक्तिकः
॥ * ॥ दाण्डिकः ॥ * ॥ वहनं वाहनं वा वाहः । वाहिकः^६ ॥ * ॥ अर्ध-
वाहिकः^६ ॥ * ॥ औपनिषदिकः ॥ * ॥ सौखिकः ॥ वैशिकः ॥ इयं
वामनमतेन ॥ * ॥ औपवस्तिकः ॥ * ॥ भर्तिकः ॥ * ॥ पादिकः ॥ * ॥
वेशो दारिकावाहः । वैशिकः ॥ * ॥ औपवेशिकः ॥ * ॥ शायिकः^७ ॥
अग्रे सुखशय्येति पठन्ति । त आजः । सुखशय्यया जीवति किं सुखं
शयितवन्तो^८ भवन्त इति यः परप्रश्नेन जीवति स सौखशय्यिक इति
॥ * ॥ वहनं वाहः^९ । स्निग्धस्य चालः । स्निग्धचालः । स्निग्धचालिकः^९ ॥
पुनश्चाल^९ इत्यन्ये ॥ * ॥ जालिकः ॥ ३७६ ॥

■ महाजलं A., महाज्वलं D.—व्यास
Bū., Yajñ., K. V. ed.; व्यास Hem., K. V. a.

२ D. om. from व्यास.—All the other
works have the word.

३ पादातिः । इलवाहकादिर्वा D.

४ अर्थ (or अर्थ) Hem.; om. others.

५ प्रेषणशक्ति B. C. K. (K. V. ed.)

६ वाह and अर्धवाह K. V., Hem;
वाहन and अर्धवाहन Bū., Yajñ.

■ शायिकः B. C. K.; शय्यिकः F.

८ शयितवन्तो A.; शायितवन्तो D.—
Hem. has it both combined and separa-
ted; the others separated only (सुखश-
य्याः । इति चेचित् Yajñ.)

९ The MSS. waver between च and व
here and in the text.—Hem. has स्निग्ध-
चाल and पुनश्चाल; both of which —
omitted by the others.

उपदेशधनुर्दण्डोपनिजस्तधनुःस्फिजः ।

उपाञ्च हस्तिवेधस्थस्थानान्युपास्तित्यपि ॥ ३७७ ॥

उपदेशेन जीवति । औपदेशिकः ॥ * ॥ धानुर्दण्डिकः ॥ = ॥ उप-
निजस्तं^२ किल पैशुनम् । औपनिजस्तिकः ॥ * ॥ धानुष्कः ॥ * ॥
स्त्रीजिकः ॥ = ॥ औपहस्तिकः^३ ॥ * ॥ औपवेधिकः^४ ॥ * ॥ औपस्थिकः^५
॥ * ॥ औपस्थानिकः ॥ = ॥ औपास्तिकः^६ ॥ ३७७ ॥ इति वेतनादिः ॥

उत्सङ्गपिटकाबुक्ताबुट्टुपोत्तुपसंयुतौ ० ।

उडुपोऽथ पिटाकश्च स्यादुत्पुटोत्पुतौ तथा ॥ ३७८ ॥

इत्युत्सङ्गादेरित्यनेन तेन चरतीत्येतस्मिन्नर्थे ढञ् भवात् ॥ * ॥
उत्सङ्गेन चरति । औत्सङ्गिकः कुमारः ॥ * ॥ पैटकिकः ॥ * ॥ उत्पूर्वात्
तुप तुम्ब हिंसाधामित्यत इगुपान्तस्तत्पणे के^७ । अत एव निपातनात्-
कारश्च पञ्चे ढकारः । औडुपिकः^{१०} ॥ औत्तुपिकः^{११} ॥ = ॥ औडु-
पिकः ॥ * ॥ पैटाकिकः ॥ * ॥ औत्पुटिकः ॥ * ॥ उडुतं^{१२} पुतम् उत्पु-
तम् । औत्पुतिकः ॥ ३७८ ॥ इत्युत्सङ्गादिः ॥

■ *वेधः ॥; वेधस्थाः B. C. D.;
*वेधस्थाः ॥ K.

२ Thus also Hem.; om. others.

३ उपहस्त Bō., Yajñ., Hem.; om.
Kāp. V.

■ औपदेशिकः B. C. K. (preceding
śloka).—Hem. उपवेश and उपवेध; the
others उपवेध.

५ उपस्थेन जीवति औपस्थिकी वरा-
ङ्गना Yajñ.

६ औपास्तिकः A.—उपास्ति Hem.;
om. by the others.

७ उडुपोत्तप B.K.; उडुपोत्तप C.;
*उडुपो उत्तप D.; *उत्तुपोत्तपसंयुतौ
E.; उडुपोत्तु F.

■ उडुपो थं खाडुत्पुत्पुतौ ॥ B.
C. K.; स्थत्पुरोऽथुतो युतः ॥; *ततः E.

८ Cf. Pāp. lit. 1, 135.

१० ढकारः A. F.; औडुपिकः F. K.

११ औत्तुपिकः A.; औत्तपिकः ॥ C.
K.—उत्तुप । उडुप Hem.; उडुप, उत्तुप
Kāp. V. a.; om. by the others.

१२ उडुतं A.; उडुतं F.; औडुतं C.

प्रोक्ता भस्मा भरणां शीर्वभारः

शीर्वभारो भरटर्चासभारः^१ ।

अंसेभारः कारणं पङ्कभारो

ह्येयः प्राक्षिः करटोऽन्येऽपि शब्दाः^२ ॥ ३७९ ॥

भस्मादेकं इत्यनेन^३ तेन भरतोत्तर्ये ठक्^४ भवति ॥ * ॥ भस्मया
हरति । भक्षिकः^५ भक्षिकी ॥ * ॥ भिष्यते भरचम् । भरधिकः ॥ * ॥
भारः शीर्वभारः । शीर्वभारिकः ॥ शीर्वभारिकः ॥ * ॥ भरटः
सवविशेषः । भरटिकः^६ ॥ * ॥ अंसेभारिकः ॥ अंसेभारिकः^७ ॥ * ॥
करधिकः ॥ * ॥

अग्निः एनेरुपचितपङ्कभारिकाः

पथोधराः प्रचयुरपेतदृष्टयः^८ ॥

करटिकः^९ ॥ एतौ वामनमतेन ॥ * ॥ वातोर्मीचं गदिता श्री तनी ॥
इति वृत्तम्^{१०} ॥ ३८० ॥ इति भस्मादिः ॥

अक्षयुतोऽय जङ्गमाक्षतं इतं गतागतम् ।

पादस्वेदनं यातोपयातं कण्टकमर्दनम् ॥ ३८० ॥

१ भरटर्चासभारः E.; * चाशभारः
B. D. F. K.

२ अशभारः* D.; चाशभारः* F.

३ भस्मादिष्वभि* A. (cf. pl. 875).

४ ठक् D.; तङ्क A.

५ भरटः* C.; भरतः* A.; भार-
टिकः A. D.—भरटः सवविशेषः भर-
टिकः । भरदिति चेदित् Yajñ.; भरट
Bh., Kā. V., Hem.

६ अंशभारिकः । अंसेभारिकः MSS.
—Hem. has the above two and अंसेभार,
अंसेभार.

७ § 17. 63 (पथोमुचः* eds.); D.
om. from अग्निः.

८ 'The other works omit करण, भरट
and पङ्कभार.

९ वातोर्मी श्री गदिता* A.; om.
D.; *तनी गुह्येत् । इति* F.

निर्दत्ते^१ ऽचक्षुतादेरित्यनेनैतस्मात् तेन निर्दत्त इत्यर्थे ठञ् भवति
 ॥ * ॥ अचक्षुतेन निर्दत्तम् । आचक्षुतिकम् ॥ * ॥ जाङ्गमचक्षुतिकम् ॥ * ॥
 जाङ्गमचक्षुतिकम् ॥ * ॥ गतं ॥ तद् आगतं च । गतागतम् । गाताग-
 तिकम् ॥ गतानुगतमित्यन्ये ॥ * ॥ पादयोः स्नेहनं पादस्नेहनम् ।
 ादस्नेदनिकम् ॥ पादस्नेद इत्यन्ये ॥ * ॥ चातोपयातिकम् ॥ चाति-
 कम् ॥ औपयातिकमित्यन्ये^२ ॥ * ॥ काष्ठकमर्दनिकम् ॥ कण्टकमर्द
 इत्यन्ये ॥ ३८० ॥

शर्करामर्दनं^३ सस्यवागङ्गानुगतानि च ।

अन्ये ऽपि ध्वनयो लक्ष्या अक्षुतादिनामनि ॥ ३८१ ॥

शर्करामर्दनिकम् । शर्करामर्द^४ इत्यन्ये ॥ * ॥ कर्त्तृ मनो मुषो
 वा । चालिकः ॥ * ॥ वाचिकः ॥ * ॥ आङ्गिकः ॥ * ॥ आनुगतिकः ॥ * ॥
 अन्ये ऽपीत्याकृतिगणनादिति शेषः ॥ ३८१ ॥ इत्यचक्षुतादिः ॥

निकटो भिक्षुके वृक्षमूलमावसथस्तथा ।

रमशानाभावकाशी च निकटादौ बुधैर्मती ॥ ३८२ ॥

निकटादेर्वसतीत्यनेनास्मात्तत्र^५ वसतीत्यर्थे ठञ् भवति ॥ * ॥ नि-
 कटे वसति । निकटिकः । यो यामसमीपे वसत्यारण्यको भिक्षुः ॥
 एवमुच्यते प्रसिद्धेः^६ ॥ * ॥ वार्धमूषिकः ॥ * ॥ आवसथिकः ॥ * ॥ आ-

१ निवृत्ते^० throughout A. B. C. F. K.

२ Hem. combined and separate; the others combined only.

३ शर्करामर्दनं E.

४ शर्करामर्दनं A.; शर्करामर्दं D.—
 शर्करामर्दनं Hem.; om. by the others.

५ निकटादेर्व^० A.; निकटादौ व^०
 D.; cf. P. iv. 4, 73; 74.

६ निकटिकः । आरण्यकेन । नमुषा ।
 ग्रामात् कोशे (read कोशे) वसथमि-
 ति यस्य शास्त्रतो ॥ ॥ एवमुच्यते ।
 Hem.

ज्ञानिकः ॥ * ॥ आभावकाग्रिकः ॥ अभवकाग्र^१ इति एकटाग्रजः ॥
६८२ ॥ इति निवटादिः ॥

महिषी मणिपाली प्रानोर्लेपिका पुरोहितः ।

प्रजापतिप्रजावत्यनुचारकविलेपिकाः ॥ ३८३ ॥

अमहिष्यादेरप् रत्यनेन अकारान्तामहिष्यादेसाक धर्ममित्यर्थे
ऽप् भवति ॥ * ॥ होतुर्धर्म्यम् । होचन् ॥ * ॥ महिष्या धर्म्यं स्याद्यं
पुनर्मित्यर्थः । माहिवम् ॥ = ॥ मणीपालयतीति मणिपाली स्त्री ।
माणिपालम् ॥ = ॥ प्रक्षिप्यत्यनुक्षिप्यति वा । प्रलेपिका । अनुलेपिका ।
प्राक्षेपिकम् । आनुक्षेपिकम् ॥ * ॥ पुरो दधाति अ । पुरोहितः ।
पौरोहितम् ॥ * ॥ प्रजायां पतिः । प्रजापतिः । प्रजापतम् ॥ * ॥
अद्याः धन्ति । प्रजावती । प्रजावतम् ॥ * ॥ अनुचरति ।
अनुचारकः । आनुचारकम् ॥ * ॥ विक्षिप्यतीति विक्षेपिका । वैले-
पिकम् ॥ ३८३ ॥

यजमानोऽनुवाकश्च नरो वर्षकपेधिका ।

यजते । यजमानः । यजमानम् ॥ होत्रयजमानेति केचित्प-
ठन्ति । तत्र होता च यजमानश्च । होत्रयजमानम् । तस्य धर्म्य^२ होत्र-
यजमानम् ॥ * ॥ आनुवाकम् ॥ * ॥ नारम् ॥ * ॥ पिगट्टीति पेधिका ।
वर्षायां पेधिका वर्षकपेधिका^३ । अकयाजकादिभिरित्यनेन समासे ।

॥ अभवकाग्र B. C. F. K.—अभध-
Hem.; cf. St. Petersburg. Dict. s.v.
अभावकाग्रिक and अभवकाग्रिक.

१ B. C. K. om. from होतुयजमानं.
—होत and यजमान Bō, Yajñ., V.;

यजमान and होतुयजमान Hem., whose
rule अमहिष्यादेरप् (नरादि = our महि-
ष्यादि), as the one quoted by Yādh.,
includes होतु; cf. P. iv. 4, 48-9.

३ वर्षपेधिका MSS. (D. orig. *वृ०).

वार्णकपेयिकम्^१ । अन्ये ॥ वर्णक पेयिकेति^२ चिह्नद्वयम् ॥ = ॥ इति
महिव्यादिः ॥

शक्तियष्टपट्टमा दण्ड ईषेष्टी^३ कम्पनाम्भसी ॥ ३८४ ॥

शक्त्यादेष्टीकण् इत्यनेन^४ शक्त्यादेरस्य प्रहरणमित्यर्थे टोकण् भवति
॥ * ॥ शक्तिः प्रहरणमस्य^५ । शाक्तीकः । शाक्तीकी ।

सुलली न कचिन्नेष्ट्यादभ्यपलशालिनी ।

अमोचि शक्तिः शाक्तीकैर्लोहजा न शरीरजा^६ ॥ * ॥

याष्टीकः । यथा धनंजयस्य ।

याष्टीकं ते स्मरय्याः खेचरस्त्रीयता वराः^७ ।

याष्टीकं ते स्मरय्यासं प्रतीच्छन्ति नाभितः ॥ * ॥

अष्टमः प्रहरणमस्य^८ । आष्टमीकः । अयं जिनेश्वरुद्धिमतेन ॥ * ॥

दाष्टीकः ॥ * ॥ ईषा प्रहरणमस्य । ईषीकः ॥ = ॥ इष्टिः प्रहरणमस्य^९ ।

ऐष्टीकः ॥ * ॥ कम्पनं प्रहरणमस्य । काम्पनीकः ॥ * ॥ अम्भः प्रहरण-

मस्य । आम्भसीकः ॥ * ॥ अपरेषां मते ठमेव^{१०} । दाष्टिकः । ऐष्टिकः ।

काम्पनिकः । आम्भसिकः ॥ ३८४ ॥ इति शक्त्यादिः ॥

१ वर्णपिण्ड A.; वार्णपेयिक B. F. K.;
वर्णपेयिक C.

२ वर्णकपिण्डेति B. C. K.; वर्णकापे-
यिकेति F.—Hem. has वर्णक. पेयिका २
(i.e. also combined); the others omit all
'three.

३ शक्तियष्ट्याष्ट A.; ईषेष्टी A. E.;
अभ्यमदिष्टेष्टेष्टी D.

४ शक्त्यादेरकणित्वं B. K.; ईर-
कणित्वं C.

५ शक्तिप्रहरणमस्य A. B. C. K.

६ Śūp. 10, 59.

७ खेचरः स्त्रीमृतावराः A.; (खे-
चरी स्त्री मृतावराः C.) *मृतावराः
B. K.; *मृतावराः D.; *मृतावराः F.;
[याष्टीकतेः; or खेचराः स्त्री*].

८ अष्टमप्र B. C. K.; अष्टमा प्र A.

९ इष्टिप्रहरण A. B. C. K.

१० Cf. P. iv. 4, 57 (शाक्तीकं याष्टीक
ib. 58); Hem. has the rules vi. 4, (63)
शक्तियष्टीकण् । (64) वेष्ट्यादिभ्यः । (ऐ-
ष्टिकः स्त्री । ऐष्टीकः स्त्री).

हृत्तं चुरामरोही च विशिकाविशिखे^१ तथा ।

अनृतं स्यादुदस्थानं पुरोडा कृषिसंयुता^२ ॥ ३८५ ॥

हृत्तादेर्ष इत्यनेन तदस्य शीलमित्यर्थे णो भवति ॥ * ॥ ह्रादना-
दाधरणाच्छतम् । गुरुकार्येभ्यवहितसन्धिद्रावरणप्रवृत्तः । हृत्तशीलः
शिवः । ह्रात्तः ॥ अमेवाङ्कः । हृत्तशीलश्चात्तः । हृत्तस्येव शीलमस्ये-
त्यर्थः । हृत्तं यथा भार्यमाद्यं ज्ञातातपवर्षाणां भवति पुरुषस्य ।
एवमुपाध्यायो भार्यमाद्यः शिवस्य रागद्वेषक्रोधमोहबाधाय भवति ।
य शिवं धर्मं ज्ञूते । एवमव्यानुपाध्यायश्चतुर्भिः शतम् । तच्छी-
लानुकारिशीलः शिवश्चात्त इत्युच्यते । गुरुशील इत्यर्थः ॥ * ॥ चो-
रत्तं चुरा भिदादिः । चुराशीलश्चीरः ॥ * ॥ प्रारोहः ॥ * ॥ विशिका
परहृदयानुप्रवेशः । वैशिकः^३ ॥ * ॥ वङ्कजमतया विशिखेव विशिखा ।
वैशिखः^४ ॥ * ॥ अनृतभावणम् अनृतम् । आनृतः ॥ * ॥ उदके स्नानम्
उदस्नानम् उदवाधः । भीदस्नानम् ॥ * ॥ पुरो दीपत इति पुरोडा ।
यत एव वचनादनुपसर्गादप्यङ्क^५ । पीरोडाः ॥ पुरोद इत्यन्ये^६ ॥ * ॥
कर्षणं कविः । कर्षः ॥ ३८५ ॥

भक्षाशिक्षाविश्रुताकर्मभिक्षा

विश्राचुक्षामन्दसत्यास्तितिश्चा^७ ।

स्थोपस्थानं वा तपः स्याच्चुभुक्षा

नञ्चादिर्विज्ञायतामेष दक्षैः^८ ॥ ३८६ ॥

१ विशिखि A. B. F. K.; विशिखे C.

२ पुरोडाः हृत् D. F.; संयुतः F.

३ परहृदयमवेशरूपा विशिखक्रि-
यापि विशिखेत्युच्यते । वैशिकः । वैशि-
खोऽपि अस्तीव पर्यायः । Yajñ.

४ विशिषेव विशिषा विशिषः । A.;
विशिषेव विशिषा^७ B.; विशिखेव वि-
शिषः । C.

५ Cf. Pāṇ. III. 3, 108.

६ पुरोडा Bū., Yajñ., Hem.; पुरोह
Kāp. V. ed.; पुरोह and पुरोडाश्च Kāp.
V. MS. a.

७ A. C. om. विष्ठा; विश्राचुष्ठा^७ D.;
विष्ठाचुष्ठा^७ E.; विश्राचुष्ठा^७ M. K.;
चुष्ठा^७ C.

८ धीरेः । D. E

■ चदने भक्ष्यं भक्ष्य । भाषः ॥ * ॥ शेषः ॥ * ॥ विश्वं दधाति ।
विश्वधा सुधा^१ । वैश्वधः ॥ * ॥ कामः ॥ * ॥ शेषः ॥ * ॥ विश्वपुत्री^२
इत्यपरिपठितौ धातुः । विश्वं विश्व । वैश्वी ॥ सुधं सुधा श्रीचम् ।
श्रीचः^३ ॥ श्रीचा वस्त्रादिवेषपङ्क्तिरिति^४ वामनः ॥ * ॥ मन्त्रशीलः ।
मान्त्रः ॥ * ॥ सत्यभाषणं सत्यम् । तच्छीलमस्य । सात्यः ॥ * ॥ तैत्तिथः
॥ * ॥ स्याग्रहोऽत्र पचते । स प्रादिपूर्वो गृह्यते । प्रातो गोऽन्तः^५
प्रादेरित्यङ्प्रत्यये । प्राच्या नियतविषये प्रत्याशा । मंक्षा । व्यवस्था ।
प्राक्षः । खांक्ष इत्यादि^६ ॥ * ॥ श्रीपक्षानः ॥ * ॥ तापसः ॥ * ॥ श्री-
भुषः ॥ * ॥ शकटाङ्गुलसु श्रीरी तापशीत्यादौ^७ ऊविधानार्थं ह्यभा-
देरम् इत्यनेनात्मभाष । अस्मन्मते तु गौरादिपाठान्मथषाद् ऊविप्र-
त्ययः सिद्धः ॥ २८६ ॥ इति ह्यजादिः ॥

किशरस्तगरीशीरपणीहरिदुग्गुगुलु^८ ।

हरिद्रानलदावेतौ स्यगलो नरदक्षधा ॥ ३८७ ॥

किशरादेरङ् इत्यनेन किशरादेरस्य^९ पक्षमित्यर्थे ठक् भवति ।
किशरादसौ गन्धविशेषवचनाः ॥ * ॥ किशरं पक्षमस्य । किशरिकः ।
किशरिकी ॥ * ॥ तगरिकः । तगरिकी ॥ * ॥ अशीरिकः । अशीरिकी ॥ * ॥

■ Thus also Yajñ.; ब्रह्मा F.

२ The ■■■■. waver throughout between च and च.—विष्वा and सुधा Bō. Yajñ.; विश्वा and सुधा Hem.; विश्वा and सुधा Kāp. V. a., om. ed.

३ चक्ष्रादिपङ्क्तिरिति A.

■ चतो शीतः* B. C. F. K.; *शीतः D.; cf. Pāp. III. 3, 106 (? शी = उपसर्ग Vep. 26, 198).

५ Hem. excludes *स्य from the gape, his rule being चक्ष्रादेषादेरम् ।

६ श्रीरतापसीत्यादौ F.

७ *शीरयणी* E.; *गुग्गुलुः B. C. K.; गुग्गुलाः F.; गुग्गुलाः D.

८ *स्यपलो* D.; ह्यपलो B. C. F. K.

९ B. C. K. waver between किशर and किशर—किशर Bō., Yajñ., K. V. m.; किशर K. V. ed., Hem.

पर्यिकः । पर्यिकी ॥ हरिद्रुकः ॥ हरिद्रुपर्णीत्यन्ये^१ ॥ * ॥ गुरगुलुकः^२
 ॥ * ॥ हरिद्रिकः ॥ = ॥ मल्लदिकः ॥ = ॥ खगलिकः । खगर^३ इति म-
 कटाङ्गजः ॥ * ॥ मरदिकः ॥ ६८७ ॥ इति किशरादिः ॥

इति

श्रीगोविन्दसूरिशिष्यपण्डितश्रीवर्धमानविरचितायां
 श्रीगणरत्नमहोदधिद्वयौ करोत्याहतगच्छतिप्राप्तप्रभवति-
 कार्यदीयतेप्रयोजनचरत्युत्पातसंयोगहरतिवहत्यावहति-
 वृच्छतिगच्छत्याहतेनचरतिजीवतिहरतिनिवृत्तवसति-
 धर्मप्रहरणशोकपण्यलक्षकार्यविहिततद्धितप्रत्यय-
 गणनिर्णयो नाम बहोऽध्यायः

समाप्तः ॥

१ Hem. has them both combined and separate; Bb., Yajñ. separate only; हरिद्रायणी K. V. ed., हरिद्रुपाश (l) α. —Bb., Yajñ., K. V. also हरिद्रा, om. Hem.

२ Thus all MSS.—गुरगुलु & गुरगुल

Hem.; गुरगुलु Bb., Yajñ., Kāṣ. V. ed.; गुरगुल α.

३ खगर A.; A. B. C. F. om. खग-
 लिकः, suppl. K.—खगर Hem.; खा-
 गल Bb.; खगल(खगलिक इत्यस्मि) Yajñ.;
 K. V. α., मुमङ्गल (l) ed.

अथ सप्तमोऽध्यायः ॥

तारकाकुसुमपल्लववेगाः

पुष्पगौरवविचारधिपासाः ।

मञ्जरीस्तम्बकवर्णकतन्द्रा

दुःखशास्त्रमुखमूचतरंगाः ॥ ३८८ ॥

संजातं तारकादेरित्यनेनैतस्मात् तदस्य संजातमित्यर्थ इतो भ-
वति ॥ * ॥ तारकाः संजाता अथ । तारकितं नभः ॥ तारकशब्दोऽध्य-
याद्यः ॥ * ॥ कुसुमितस्तम्बः ॥ * ॥ पल्लवितः ॥ * ॥ वेगितः । वेगवान्
॥ * ॥ पुष्पितः ॥ * ॥ गौरवितः ॥ * ॥ विचारितः ॥ * ॥ धिपासितः ॥ * ॥
मञ्जरितः ॥ * ॥ स्तम्बकितः ॥ * ॥ वर्णकितः ॥ कर्णकितो^१ वेणुरित्य-
प्यन्यः ॥ * ॥ तन्द्रितः ॥ * ॥ दुःखितः ॥ * ॥ शास्त्रितः ॥ * ॥ मुखितः
॥ * ॥ मूचितः ॥ * ॥ तरंगितः ॥ १८८ ॥

निद्रामुद्रापुलकतिलकाञ्चन्द्रकाभान्धकारा

गर्वोत्कण्ठामुकुलमुकुरद्रोहदोहा बुभुक्षा ।

हर्षोत्कर्षवृणकुवलयव्याधिगर्धाः पुरीषं

क्षुत्सीमन्तज्वरभरगरा रागरोमाञ्चरोगाः ॥ ३८९ ॥

१ कर्णकितो A.; २ वर्णकितो वेणु^० K. V. a.; वर्णक Bū., u. l. Kāp. V. ed. 1
B. C. F., orig. K. (corr. ॥ वर्णकितः व-
र्णकितो वेणु).—कर्णक Bū., Yajñ., Hem.,
K. V. a.; वर्णक Bū., u. l. Kāp. V. ed. 1
पर्णक Hem., K. V. a. [कर्ण इव कर्णको
दाहविकारः कर्णकितः संभः । Yajñ.]

निद्रितः ॥ * ॥ मुद्रितः बाधुवादः ॥ * ॥ मुक्तकिता तन्वी तवेचं
तनुः^१ ॥ * ॥ तिलकितः ॥ * ॥ चन्द्रकितः ॥ * ॥

इदर्थं काले दिवसभित्तमिव^२ ॥ * ॥

चन्द्रकारितः ॥ * ॥ गर्वितः ॥ * ॥ उत्कण्ठितः ॥ * ॥ मुकुक्षितः ॥ * ॥
मुकुर आदर्शो मुकुक्षं च । मुकुरितः ॥ * ॥ द्रोहितः ॥ * ॥ द्रोहितः
॥ * ॥ मुभुक्षितः ॥ * ॥ हर्षितः ॥ * ॥ उत्कर्षितः ॥ * ॥ ग्रथितः ॥ * ॥
कुदक्षयितः ॥ * ॥ आधितः ॥ * ॥ गर्धितः ॥ * ॥ पुरीषितः ॥ * ॥
चुधितः ॥ * ॥ वीमर्शितः ॥ * ॥ व्यरितः ॥ * ॥ भरितः ॥ * ॥ गरितः
॥ * ॥ रागितः ॥ * ॥ रोमाञ्चितः ॥ * ॥ रोगितः ॥ १८८ ॥

पण्डा कन्दलकज्जलं किसलयं गृहं कण्टकं कोरकः

कल्लोलस्थपुटं कुतूहलफलं चाङ्गारकः कण्ठुकः ।

शृङ्गाराङ्कुरशैवलानि वकुलश्वभ्रमचारास्तथा

वर्मरालकलङ्ककदंमयुतं ॥ अङ्गीर्षं मतम् ॥ ३९० ॥

पण्डा मुद्रिः । पक्षितः ॥ * ॥ कन्दकितः ॥ * ॥ कण्ठकं मयी ।
कण्ठकितः ॥ * ॥ किसलयितः^३ ॥ * ॥ हर्षितः ॥ * ॥ कण्ठकितः ॥ * ॥
कोरकितः ॥ * ॥ कल्लोलकितः ॥ * ॥ कण्ठकितः ॥ * ॥ कुतूहलकितः ॥ * ॥
फलितः ॥ * ॥ अङ्गारकितः पलायः^४ ॥ अथवा ।

अङ्गारितमिवोत्पाते वारिराशेरिवोदकम्^५ ॥ * ॥

१ तवेचं तनुः MSS., except F.—See
com. on Kāryapr. i. 4; on Śāhity. §L 27.

२ Baghur. iii, 12.

३ किशलयं A. D.; चिच्छेदकं A.

४ वर्मरालं C. F.; अङ्गजजीव B.

५ किशलयितः A.

६ पलायटी D.—अङ्गारकशब्दी-
नारसङ्घेषु पलायकुसुमेषु अथवा
तते । Yajñ.

■ अङ्गारकितमिवो^७ MSS. [अङ्गार
of. next śloka]; वारिराशिरि^८ A. K.;
वारिदोदकं B. C., orig. K.

कञ्चुकितः ॥ * ॥ अङ्गारितः ॥ * ॥ अकुरितः ॥ * ॥ शैवलितः ॥ * ॥
 वकुलं मुकुलम्^१ । वकुलितस्तदः । अयं शकटाङ्गजमतेन ॥ * ॥ आनी
 भ्रमनयः । अयं गर्तः । अभितं भूतलम् ॥ * ॥ प्रचारितः ॥ * ॥
 वर्मितः^२ ॥ * ॥ आरालमिति मूषपुरीषयोः^३ संज्ञा । आरालितः ॥ * ॥
 कलङ्कितः ॥ * ॥ कर्दमितः ॥ * ॥ अङ्कितः ॥ * ॥ अजीवम् उपहतं मर्तं
 पिष्टपचनं च । अजीवितः^४ ॥ अजीवमित्यन्यः ॥ २८० ॥

संज्ञाकुड्मलमूर्छानिष्कमणाङ्गारहस्तकोञ्चाराः^५ ।

प्रतिविम्बविघ्नतन्त्रप्रत्ययदीक्षा ६ भवेत्तर्जा ॥ ३९१ ॥

संज्ञितः ॥ * ॥ कुञ्चकितः ॥ * ॥ मूर्छितः ॥ * ॥ निष्कमणितः ॥ * ॥
 अङ्गारितः ॥ * ॥ हस्तकितः^६ ॥ * ॥ उञ्चारितः ॥ * ॥ प्रतिविम्बितः^७
 ॥ * ॥ विघ्नितः ॥ * ॥ तन्त्रं संज्ञातमस्य । तन्त्रितः ॥ तन्त्रा । आलक्ष-
 निति द्रुमिडाः^८ पठन्ति ॥ * ॥ प्रत्यय आश्वासः । प्रत्ययितः । आप्तः ॥
 यथा मुरारेः^९ । मवीति च प्रत्ययितो महर्षिः ॥ * ॥ इषितः ॥ * ॥
 मर्जितः । मर्जो गजः ॥

१ मुकुलं B. C. K.; वकुलं कुञ्चकम्
 Yajñ.—F. (and once corr. K.) and Yajñ.
 write वकुल; Bū., Hem. वकुल; om. K. V.

२ वर्मितः A. F.—Bū., Yajñ. वर्मन्;
 om. Kāś. V., Hem.

३ पुष्पपुरीषयोः A.—अरालमि-
 ति (१) मूषपुरीषयोः संज्ञेति वर्धमानः ।
 अरालः कुटिले सर्वरसे समर्द्धतिनीति
 मेदिनीकारः (ज ६४) अरालितः । Yajñ.;
 आराल Bū.; om. Kāś. V., Hem.

४ अजीव उपहतमर्तं पिष्टपचनं च
 Yajñ.—All others have अजीव only.

५ * कुड्मलं A. E.; कुञ्जं D.

६ प्रतिबन्धविघ्नं B. C. K.; इतिवि-
 ल्वविघ्नं D.

७ हस्तको हस्तावसंबः Yajñ.

८ प्रतिबन्धितः B. C. K.—प्रतिविम्ब
 Bū., Yajñ.; — Kāś. V., Hem.

९ तं च आलं द्रुमिडाः A.; तं च
 आलस्य इति मामिडाः D.—तं च Yajñ.;
 विघ्नतन्त्र Bū.; तन्त्रा K. V. ed., MSS.;
 Hem.

१० Anarghar. III. pl. 29 (ed. Calc. १.
 1782 p. 71).

ननु ऋप्रत्यये भुजेः पिबतेत्य वननास्य विहिते सिद्धं बुभुक्षितः पि-
पाक्षित इति । तथा पुष्य विकसन^१ इति देवादिकधातोः पुष्यित
इति । सुखितो दुःखित इति चुरादिष्णनाङ्गातोः । नैवम् । चर्च-
षेवम्भात् । तथा हि । भोक्तुमिष्टो बुभुक्षित षोडशो नरेषु । पातुमिष्टं
पिपाक्षितं चौरमिति कर्मणि ऋप्रत्यये बुभुक्षितादिशब्द षोडशादौ
कर्मणि वर्तते न तु नरि कर्तरि^२ । इतप्रत्ययान्तसु भोक्तृपुष्टवृत्तिः ॥
पुष्यितशब्दोऽपि ज्ञान्तः । पुष्यिता कक्षिका । पुष्यितं कमलमिति वा
विकासक्रियोपेतेऽर्थे प्रतीत इतप्रत्ययान्तसु^३ प्रसवोपेते चणकादौ
वर्तते । सुखितदुःखितशब्दयोस्तपेक्षितापरकर्तव्यापारः सुखादिसंवि-
त्तिमाक्षेपादिः प्रतीयते । इतप्रत्यये लभपेक्षितपरव्यापारः सुखाद्य-
नुभवयुक्त इति ततो युक्तोऽमीषामत्र पाठः । एवमन्वेषामपि फलं
दर्शनोद्यम् ॥ * ॥ आकृतिगणोऽद्यम् । तेन शिवाभिगीवाक्षिद्भारोह-
प्रभृतयो ब्रह्मणाः^४ ॥ २८१ ॥ इति तारकादिः ॥

पृथ्व्यासुप्रियपाशुदुश्चराऽपटवः खरादूरुखराणवः^५

साधुः स्वादुमृदू महस्रघृतनुक्षिप्राणि वृद्धो गुरुः ।

वक्राकिञ्चनचारुपाकबहवो वसर्जुतृमाणि^६ ॥

क्षुद्रः कालवृषी महिष्य^७ बहुलं ह्रस्वोऽय होडः कृदुः^८ ॥ ३९२ ॥

पृथ्वादेरिमन् इत्यनेन तस्य भाव इत्यर्थे रमन् वा भवति । पक्षे

१ Dhātup. 20, 15.

२ ननु रि कर् रि D.; F. om. नरि.

३ D. om. from भोक्तृपुष्टवृत्तिः.

४ ? * जिगीषानिद्भारोह^० A.; * जि-
गीषाक्षिद्भारोहप्रभृतयो K. (suppl.);
B. C. F. and orig. K. om. from एवम-
न्वेषामपि.

५ पृथ्वासु^० पटवर्षदूरसंज्ञाशब्दः A.;

* पटवी खं दूर^० (1) B. C. E. F. K.; * ख-
द्रपटवः^० D.

६ * तप्राणि E.; तुताणि A. D.

७ महस्र^० E.

८ ? कृदुः C. K. (? B.); कृदुः D. E.;

कृदुः F.

अथाप्राप्तम् ॥ * ॥ इद्योर्भावः । प्रथिमा । पार्थवम् । इद्युत्तम् । इद्युता
 ॥ * ॥ आशिमा ॥ * ॥ प्रेमा ॥ अयमिममन्तः^१ पुंलिङ्गः सर्वत्र व्याक-
 रणग्रन्थे पटिमा लक्षितेत्युदाहरितमाख्यो दृश्यते । भर्षाखरेणापि^२ वा-
 रणार्थानामित्यत्र पुंलिङ्ग एव प्रयुक्तः । सत्त्वेन परिगृहीतः^३ प्रेमा
 संनिविद्यते ॥ लिङ्गकारिकाख्यग्रन्थं नित्यं पुंलिङ्ग एव । ततश्चार्थसंयोजन-
 भावप्रसारिकापि^४ कर्तुं न युज्यते ।

भवतोऽपजनीपपदे अङ्गपदे^५ पुंसि नित्यमिममिति ।

अपग्रन्थजनग्रन्थोपपदे अथासंख्यमङ्गपदे नित्यं पुंसि भवतः । अयम-
 पाङ्गः । अयं जनपदः^६ इममिति नित्यं पुंसीति वर्तते । पटिमा लक्षि-
 तेत्ययमर्थोऽस्याः । एवं च एते काव्यनाटकप्रयोगाः ।

प्रेम कारयति वा निरन्तरम्^७ ।

प्रेम पश्यति अथान्यपदेऽपि^८ ।

प्रेम मानमवधूय बधूः स्त्राः^९ ।

आमर्ष्यं ॥ तथार्जुनस्य^{१०} च समं दुर्योधने ॥ च ।

इत्येकवाक्यतया नपुंसकेन दृश्यते । तेखिद्यं गतिः । खेदपर्याय श्रीपा-
 दिको सनिम्नतयागतः प्रातिपदिको वाच्यत्वतः^{१०} प्रेमान्ग्रन्थोऽस्तीति
 ॥ * ॥ पाञ्चिमा । अयं श्रीभोजनमतेन^{११} ॥ * ॥ अञ्चिमा ॥ * ॥ पटिमा

१ * इत्यन्तः A.; इत्यन्तः B.; अत्यन्तः D.

२ भर्षाखरेणापि A.; भर्षाखरेणा-
 पि D.—[? वर्षार्थानामित्यत्र].

३ सत्त्वेन B. C. F. K.; सत्त्वेन परिगृ-
 हीतः A.; सत्त्वेन परिगृहीते D.

४ ? अयमर्भावः । प्रसारिकापि A.;

* भावः पादप्रसारिकापि B. C. F. K.

५ भवतोऽपजनीपपदाङ्गपदे B. C. K.;

भवतोऽपजनी A.; सिंगानुशासनेऽपि

अपजनीपपदाङ्गपदे इममिति अयमिति ।

Yajñ.; cf. Siddh. K. 4, p. 2406, L 13.

६ Kirāt. 13, 61.

७ Kirāt. 9, 70.

८ Sirop. 10, 2.

९ तथार्जुनस्य C. F. K.

१० वा अच्युत्पन्नः D.; cf. Up. B. iv. 144.

११ Hem. alone has the words पाङ्ग,

दृष्ट, वाच, काव्य.

॥ * ॥ सख्योर्भावः । सखिमा । दण्ड इत्यन्वः^१ ॥ अयं शकटाकूज-
मतेन ॥ * ॥ वरिमा । उद्वलम् ॥ * ॥ सख्यस्य भावः । सखिमा ॥ * ॥
अधिमा ॥ * ॥ साधिमा ॥ * ॥ स्वादिमा ॥ * ॥ अदिमा ॥ * ॥ महिमा ।
महत्त्वम् । महत्ता ॥ * ॥ अधिमा ॥ * ॥ तनिमा ॥ * ॥ चेपिमा । चि-
प्रलम् ॥ * ॥ वर्षिमा । दृढत्वम्^२ ॥ * ॥ गरिमा । गुह्यत्वम् ॥ * ॥ वक्तिमा
॥ * ॥ अकिंचनिमा । आकिंचन्यमिति ब्राह्मणादिपाठात्^३ ॥ * ॥ वा-
रिमा । वारद्वलम् । अयं श्रीभोजमतेन^४ ॥ * ॥ पाकिमा ॥ वयोऽर्थस-
चयेऽचि^५ । पाकम् ॥ * ॥ बहोर्भावः । भूमा । यथा । परं भूमान-
मातन्वते^६ ॥ वाहवम् ॥ * ॥ वक्षिमा । वाहवम् ॥ * ॥ अजिमा^७ ।
आर्जवम् ॥ * ॥ इप्रिमा^८ । अयं श्रीभोजमतेन ॥ * ॥ होदिमा ।
बुद्धत्वम् ॥ * ॥ काक्षिमा । काक्षत्वम् । अयं श्रीभोजमतेन^९ ॥ * ॥
हविमा ॥ * ॥ महिमा । महित्वम्^{१०} । अयं शकटाकूजमतेन ॥ * ॥
मंदिमा । बाहुल्यं ब्राह्मणादिपाठात् खट्^{११} । मनोहादिपाठाद् वा-
हुल्यकम्^{१२} ॥ * ॥ इप्रिमा । प्रसक्तत्वम् ॥ * ॥ होदिमा^{१३} । वयोऽर्थसचये
ऽचि प्राप्ते । ब्राह्मणादिपाठौ चोद्यम्^{१४} ॥ * ॥ कदुर्मन्तुः । कदिमा ।
कदुत्वम् । कार्जवम्^{१५} ॥ २८.२ ॥ इति प्रत्यादिः ॥

१ बहो । भाव संदिमाः (° A.; ° संख
इत्यन्वः D.—संखु Hem.; दण्ड B3., Yajñ.

२ See note ११, preceding page.

३ given (Akṛitigāṇa) ब्राह्म-
णादि Kl. 395-404.

४ Cf. gl. 405 —; & P. v. 1, 129.

५ Mahāvīrach. il. gl. 45.

६ Om. A. D. F.; °चिप्रिमाः ° B.;

मुप्रिमा D.

७ मुप्रिमा D. (cf. page 416, note 6);

Hem. apparently तुप्रि; om. by the others.

८ महत्त्वम् F.—Hem. महत् and महि;
the others महत् only.

९ See gl. 410.

१० होद्वमलशब्दी समानार्थी Yajñ.

११ See gl. 401.

१२ ? कदुर्मन्तु कदिमा° कार्जवम् A.;

कदु° कदिमा कदुत्वं कार्जवम् C. K.;

कदु° कदिमा । कदुत्वं । काटवम् F.;

कदुर्मन्तु (or कदु?) कदिमा कदुत्वं । का-

टवम् । D.; Hem. कदु (corrected from

कदु); om. by the others.

वृद्धपरिवृद्धौ मूकशुक्रौ विशारदसंमती^१

बधिरमधुरौ बालो मूलं कलो जडपरिडती ।

लवणतरुणावुष्णः शीतः स्थिरास्रकृशा वृद्धो^२

विमतिविमनोमन्दा मूर्खो विघातभृशं तथा ॥ ३९३ ॥

वर्णवृद्धादेर्ष्यदेत्यनेन वर्णवाचिनो^३ वृद्धादेश्चास्य भाव इत्यर्थे ष्यङ् भवति । इमन् च ■■■ ॥ शौक्यम् ॥ * ॥ वृद्धस्य भावः । दार्ढ्यम् । दृढिमा । वृद्धता । वृद्धत्वम् ॥ * ॥ परिवृद्धस्य भावः । पारिवृद्ध्यम् । परिजडिमा^४ ॥ * ॥ मौक्यम् । मूकिमा ॥ = ॥ शुक्रम् अश्रुम्^५ । शी-
त्रम् । शुक्रिमा ॥ * ॥ वैशारद्यम् ॥ शारदशब्दः प्रत्ययवाची । यथा । रज्जुशारदमुदकम् । वृषश्शारदाः सक्तवः । सद्यो हि रज्ज्वोद्धृतमु-
दकं प्रत्ययमनुपहतं रज्जुशारदमुच्यते । सद्यश्च वृषदा पिष्टाः सक्तवो
वृषश्शारदाः । तच्चायं गुणप्रधानः । शारदं प्रत्ययत्वम् अभिनवत्वम् ।
तद्विगतमस्य । विशारदः प्रवीणः । प्रवीणो लक्षणया । ■■■ हि । यो-
यच नवः ■■■ तत्र मूढः । यस्तु पुराणः ■■■ सर्वं जानाति ॥ अथवा । श्रुत्य-
न्तिशून्यः प्रवीणवाची विशारदशब्दः ॥ * ॥ संगता मतिर्धृष्टादौ
संमतिः । तस्य चांमत्यम् । संमतिमा ॥ प्रकटाङ्गमते तु चांमतमि-
त्यपि । ■■■ हि कृष्णादेरित् इत्यस्य सूत्रस्यैवंविधमर्थमाह^६ । तथा हि ।
जम्बुरादिः समीपभूतो यस्मैकसादन्तात्तस्य भावे कृते वाणप्रत्ययः^७ ।
वामनादीनामप्येतत्संमतम् ॥ केचिक्कृष्णादेरिति प्रकृतेर्विशेषणमिच्छ-

१ वृद्धपरिवृद्धौ A.D.E.; विशारद E.

२ °शीतः E.; शीतः सारा° D.; क-
शावृषेर्विमति° A.

३ वर्णादिवाचिनो B. C. F. K.

४ परिवृद्धस्य° वृद्धो° दृढिमा A.

५ शुक्रोऽश्रुवेतसः Yajñ.

६ सूत्रस्यैवंविधसमर्थमाह B.C.D.K.

७ भावो कृते वाणप्रत्ययो भवति A.;
कृते वा° K.; कृत्ययाणप्रत्ययः B.; भावे
कप्रत्ययाण्प्रत्ययः C.

नि । कार्शानवम् आरातमित्युदाहरन्ति । सांमतमिति च नेच्छन्ति
 ॥ * ॥ बाधिर्यम् ॥ * ॥ माधुर्यम् ॥ * ॥ वास्यम् ॥ * ॥ मौख्यम् ॥ * ॥
 कास्यम् ॥ * ॥ जास्यम् ॥ * ॥ पाण्डित्यम् ॥ * ॥ लावण्यम् । लवणिमा
 ॥ * ॥ तादृश्यम्^१ ॥ * ॥ शीघ्र्यम् ॥ * ॥ शैत्यम् ॥ * ॥ सौख्यम् ॥ * ॥
 आम्भ्यम् । अग्निमा ॥ * ॥ कार्यम् । कश्मिमा ॥ * ॥ वार्क्यम् । वडि-
 मा । रत्नविधौ परिरुद्धशब्दे^२ परिरतन्मः । अन्ये तु परिरुद्धं विना
 दृढशब्दं पठन्ति । अयं श्रकटाकृजवामनमतेन ॥ * ॥ विविधा मतिर्य-
 छासौ विमतिः । वैमत्यम् । वैमतम् ॥ * ॥ विविधं मनो यस्यासौ वि-
 मनाः । वैमनस्यम् ॥ * ॥ माग्यम् । मन्दिमा ॥ * ॥ मौख्यम् ॥ * ॥
 वैशात्यम्^३ ॥ * ॥ भार्यम् । अग्निमा ॥ ३८९ ॥

विलातः स्यात्तथा शुक्रदीर्घसंमनसोऽमताः ।

ताममार्मं तथा तृष्णां ग्राह्यं श्रीशकटायनः ॥ ३९४ ॥

विलातो विलासी वयोवचनश्च । वैशात्यम् । विलातिमा^४ ॥ वयो-
 ऽर्थकचयोऽपि । वैलातम् ॥ * ॥ शुक्रं दीर्घम् । शौक्यम् । शुक्रिमा^५
 ॥ * ॥ वैर्यम् । द्राघिमा । वामनादयस्तु दीर्घमन्द्वाशशब्दाप्युच्चा-
 दिगणे पठन्ति ॥ * ॥ तामनस्यम् । समनिमा^६ ॥ * ॥ तात्रं शुल्बम् ।
 तास्यम् । तामिमा ॥ * ॥ आस्यम् । आग्निमा । अयं वामनमतेनापि
 ॥ * ॥ ताण्ड्यम् । त्र्यणिमा ॥ ३९४ ॥ इति दृढादिः ॥

१. १ Bö., Yajñ., K. V. a. (ed.) have वचन instead [तत्रणेति पाठांतरं Yajñ.]

२. २ परिरुद्धशब्दे A.—See comments. ■ P. vi. 4, 161.—Bö., Yajñ., Ham., दृढ and दृढः; also K. V. a. (वृद्ध B.); ed. only दृढः.

३. ३ विवर्यं यातं चेद्विमतस्येति विलात उच्यते; Yajñ.

४. ४ संमनसो D. E.

५. ५ विलातशब्दः प्रथमवचोवाची । विलासिपर्याय इति केचित् Yajñ.—K. V. ed., m. β. read विलाभ.—For वयो ऽर्थं see p. 418, ■ 4.

६. ६ शुक्रं वैर्यं B. C. K.; शुक्रिमा C.

७. ७ सामनस्यो समानिमा D.

माह्वणो वाडवो धूर्तः कुशलालसबालिशः ।

सममध्यपुरोभ्यः^१ स्थः कविर्नुम् चार्हतो^२ मतः ॥ ३९५ ॥

ब्राह्मणादिपत्यन्तगुणवचनात्कर्मणि वेत्यनेन ब्राह्मणाहेः पत्यन्ता-
हुणवचनाच्चास्य भावः कर्म वेत्यर्थे षट् वा भवति । पद्ये यथाप्राप्तं
च ॥ * ॥ ब्राह्मणस्य भावः कर्म वा । ब्राह्मण्यम् ॥ * ॥ वाडव्यम् ॥ * ॥
धीर्यम् ॥ * ॥ कौशल्यम् ॥ * ॥ विद्यते लसः क्रीडनं यस्य सोऽलसः ।
लसोऽलस इति या । आलस्यम् ॥ * ॥ बालिश्यम् ॥ * ॥ सामर्थ्यम्
॥ * ॥ माध्यस्थ्यम् । इहेऽप्यवसन्मित्रेऽर्थे ॥ * ॥ पीरः स्थम्^३ ॥ * ॥
काव्यम् ॥ * ॥ आर्हन्त्यम् आर्हन्ती ॥ ३९५ ॥

निपुणचपलचोरास्तत्परेदंपरौ स्तः

सुहितपिणुनदीना माणवोऽथ प्रकामम् ।

उचितगडुलशीला निष्कुली दुष्कुलः^४ स्यात्

तरतमविषमस्यावेकभावान्यभावौ ॥ ३९६ ॥

निपुण्यम् ॥ * ॥ चापक्यम् ॥ * ॥ चौर्यम् ॥ * ॥ तात्पर्यम् ॥ * ॥

हिदंपर्यम् । यथा भवभूतेः ।

इदं तैदंपर्यं यद्युत नृपतेर्नर्मसचिवः ।

सुतादानाभिर्च भवतु ॥ भवाजन्दन इति^५ ॥ * ॥

१ *पुरोभ्यः* A. D. E. K.; C. om. the second half-śloka.

२ कविर्नुम्चार्हतो A. B. C. E. F. K.; *नुम्चा* D.; see varrt. on Pāp. v. 1, 124.

३ पीरस्थं A. B. K. E.; पीरस्थं D.; पीरस्थं C.

४ दुष्कुलः B. E.; दुःकुल A.; D. om. from निष्कुली to śl. ३९९.

५ Mālatīm. ii. śl. 7 [ed. Bhandarkar, p. 91 reads *मधुगुप्त इति नो (v.l. सचिवान्; ed. Calo. 1886, p. 37 स हि मे) जन्म इति].

श्रीहित्यम् ॥ * ॥ पैशुन्यम् ॥ * ॥ दैन्यम् ॥ * ॥ माण्यम् ॥ * ॥ प्रका-
नमित्यस्य भावः प्राकान्यम् ॥ प्राकान्यं ते विभ्रतिषु^१ ॥ * ॥ श्रीचि-
त्यम् । श्रीचिती ॥ * ॥ गडुरस्यासीति गडुलः । गाडुल्यम् ॥ * ॥
दैन्यम् । गैली ॥ * ॥ नैकुल्यम् ॥ * ॥ दौकुल्यम् ॥ * ॥ तरतमेत्यस्य
भावः । तारतम्यम् । द्विद्वपेचः प्रकर्षः ॥ * ॥ वैषमस्यम् ॥ * ॥ एको
भावो यस्य तस्य भाव ऐकभाष्यम् ॥ * ॥ आन्यभाष्यम् ॥ ३८६ ॥

विदग्धदायादयथापुरश्चिभावा

यथाकामयथातथौ च ।

विराधयः कामुरुषस्वभावाभीष्टा

समयाधिपतिचिभावाः^२ ॥ ३९७ ॥

वैदग्ध्यम् । वैदग्धी ॥ * ॥ दायभादत्ते । दायादः । दायाद्यम्
॥ * ॥ यथापुरं पुरातनमित्यर्थः । यथापुरमित्यस्य भावः । याथापु-
र्यम् ॥ * ॥ वैभाष्यम् ॥ * ॥ यथाकाममित्यस्य भावः । याथाकाम्यम् ।
याथरकामी ॥ * ॥ यथातथं सत्यम् । याथातथ्यम् ॥ यथातथेत्यन्यः^३
॥ * ॥ विपूर्वाद् राधयतेरचि षेर्लुग् भवति गणपाठात्^४ । जनपद-
माननामा ऋचियः । तस्मादपत्यार्थे निहितस्याजः कम्बोजादिनाम्
शुक्ति^५ । वैराध्यम् । एवम् उपराधयापिराधयाराधयशब्देषु^६ द्रष्ट-

१ Kumāras. II. 11.

४ गणपाठसामर्थ्यात् C.

२ विधायः^० E., cf. note ५; D. om. sloka and comment.

५ See pl. 201 where राधय should be read for धारय (see note २).

३ ? याथातथेत्य^० A.—Heu. has यथा । तथा । यथातथ among the कुधादि, which take य, (also?) when गजत-पुद्व cf. pl. 404.

६ ? उपराधयापराधयाराधय^० B. F.; उपराधयाराधयाराधय^० C. K. (the second रा suppl. in K.); for ऋचि-राधय see pl. 401.

व्यम् ॥ * ॥ कापुह्यम् ॥ * ॥ स्त्राभायम् ॥ * ॥ अभीक्ष्णमित्यस्य
भावः । आभीक्ष्णम् ॥ * ॥ कामव्यम् । कामयी ॥ * ॥ आधिपत्यम्
॥ * ॥ वैभायम् ॥ ३८७ ॥

ज्येष्ठज्येष्ठमकटनिकटा विश्वरूपाभिरूपौ

साक्षी तत्स्थश्चतुरपरमस्येतिहाः शीर्षधात्री ।

श्रुत्वा सखाद् गणपतिमहाराजसंवादिदूताः

सात्मस्तेनौ^१ मुक्तस्तद्वशी मानुषाराधयौ च ॥ ३८८ ॥

ज्येष्ठम् ॥ * ॥ त्रैष्ठ्यम् ॥ * ॥ प्राक्व्यम् ॥ * ॥ जैत्र्यम् ॥ * ॥
वैश्वरूयम् ॥ * ॥ आभिरूयम् ॥ * ॥ आक्ष्यम् ॥ * ॥ तस्मिंस्तिष्ठतीति
तस्यः । ताक्ष्यम् ॥ * ॥ चातुर्यम् । चातुरी ॥ * ॥ पारमस्यम् ॥ * ॥
ऐतिह्यम् ॥ * ॥ शीर्षधात्र्यम् ॥ * ॥ आर्त्तिव्यम् ॥ * ॥ आसाव्यम् ॥ * ॥
गाणपत्यम् ॥ * ॥ माहाराज्यम् ॥ * ॥ सांवाद्यम् ॥ * ॥ दौत्यम् ॥
क्षिप्रपक्षे क्षिप्रविशिष्टस्यापि पक्षमिति न्यायाद् दूतीशब्दादपि
भवति । दूतीनां कर्म दौत्यम् । आगतप्रियकक्षैरपि दौत्यम्^२ । वशि-
क्षसिद्धताद्य इत्यनेन ये^३ । दूत्यम् । दूतता । दूतत्वम् ॥ * ॥ अक्षा-
त्मना वर्तते । साक्षा शरीरम् । तस्य कर्म भावो वा । साक्ष्यम् । साक्षी
॥ * ॥ स्तेनक्षौरः । तस्य भावः कर्म वा । क्षौन्यम् । आगमिकोऽर्थ-
शब्दः । क्षौन्याशयेनाभिमतं^४ यदेवेति किमस्य तत्पणचिन्ताया लोके^५ ।

॥ आत्मक्षेनौ B. ; सखक्षेनौ E. ; D.
om. text and comment.

१ Kīrti, 9, 34 (eds. Calc. दूत्यम्).

३ Cf. Pāp. v. 1, 126 with Kās. V.—
Hem. also has the rule vii. 1 (62) सखि-
व्यम् इत्याद्यः ॥ * वशिष्ठ्या । वशिष्ठ्यम् । *

दूत्यम् । रात्रादेराकृतिगत्यात् अक्ष-
पि । वाक्ष्यम् । दौत्यम् ॥ cf. p. 428,
note 6.

४ * स्तेनाभिमतं A.

५ अक्षे चिन्तया लोके B. C. K. ; cf.
Pāp. v. 1, 125.

स्येयमित्येव भवतीति कश्चित्चेताः ॥ * ॥ शौकर्यम् ॥ * ॥ सादृश्यम्
॥ * ॥ मानुष्यम् ॥ * ॥ आराध्यम् ॥ १८८ ॥

पूर्वापरं द्रष्टुर्गुणो विशायो ॥

विशालसंवेशिविधातिनष्ट ।

स्वाराजसंभाषिविशस्तयोऽपी-

श्वराभिजाती परिमण्डलं च ॥ ३९९ ॥

पौर्वापर्यम् ॥ * ॥ दीप्युदयम् ॥ * ॥ वैशाख्यम् ॥ * ॥ वैशाक्यम्
॥ * ॥ शविष्यम् ॥ * ॥ वैशाख्यम् ॥ * ॥ स्वाराज्यम्^१ ॥ * ॥ सांभाष्यम्
॥ * ॥ वैशख्यम्^२ । विशाचविशक्तिभ्यां तत्तली तनभिधानाज भवतः
॥ * ॥ ऐश्वर्यम् ॥ * ॥ आभिजात्यम् ॥ * ॥ पारिमाण्यम्^३ ॥ १८८ ॥

परिशेषराजपुरुषो युगपत्

प्रतिकूलनास्तिकपुनःपुनरः ।

प्रतिभूसुराजबहुभाषिपर-

परमुत्तराधरसधर्मवणिक^४ ॥ ४०० ॥

पारिशेष्यम् ॥ * ॥ राजपौरुष्यम्^५ ॥ * ॥ योगपद्यम् ॥ * ॥ प्राति-
कूल्यम् ॥ * ॥ नास्तिक्यम् ॥ * ॥ पुनःपुन्यम् ॥ * ॥ प्रातिभाष्यम्^६ ॥ * ॥

१ विशाच A. E.

२ स्वाराज्यं (right?) A., cf. next note.

—D. = text and comment.

३ स्वाराज्य v.l. K. V. ed.; om. by the other works.—Hem. has the rule पति-
राजानमुवाचुराजादिभ्यः (cf. p. 428,
note 5; P. v. 1, 128).

४ वैशख्यं A.—विशक्ति Bb., Kāp. V.;

विश्व Hem.

५ Cf. pl. 168;—om. by the others,
except Kāp. V. β.; v.l. ed.

६ *सुराजिवज्रभाषि° A.D.E.; *उ-
त्तराधर° E.

७ राजपुरुष्यं A. D.; cf. pl. 168.

सुराज्ञो भावः कर्म वा । लीराज्यम् ॥ * ॥ वाज्रभाष्यम् ॥ * ॥ पारं-
पर्यम् ॥ * ॥ श्रीनाराधर्यम् ॥ * ॥ साधर्म्यम् ॥ * ॥ वणिजो भावः कर्म
वा । वाणिज्यम् । अर्थं शकटाङ्गजननेन ॥ वणिज्या वणिज्यमिति वा-
मनः^१ ॥ * ॥ मनिताचरा सजयुतावय सौ ॥ ४०० ॥

जनराजसमाचारपरिस्थातोपराधयः ।

मुवराजयथात्मानुपूर्वहोडनिघातिनः ॥ ४०१ ॥

जानराज्यम् ॥ * ॥ सामाचार्यम् । सामाचारी ॥ * ॥ पारिष्वा-
त्यम् । पारिष्वाती ॥ * ॥ औपराधयम् ॥ अपिराधय इत्यपि^२ । अपि
धराथे ॥ * ॥ श्रीवराज्यम् ॥ * ॥ याथात्म्यम् ॥ * ॥ आनुपूर्व्यम् । आ-
नुपूर्वी ॥ * ॥ होद्यम् ॥ * ॥ नैवात्यम् ॥ ४०२ ॥

पुरोहितयामिकचर्मिकास्तिकाः^३

स्वस्योऽथ ४ शीरीरविधर्मकर्मिकाः^४ ।

बालानुकूलं^५ शिलिकोऽथ सूचिकः^६

संरक्षसारथ्यधिराजदगिडकाः^७ ॥ ४०३ ॥

पौरोहित्यम् ॥ * ॥ यामोऽस्मात्तीति यामिकः । यामिक्यम् ॥ * ॥

१ वाणिज्यमिति* A.;—B. C. F.
and orig. K. omit from वणिज्या.—*Cf.*
Kāp. V. v. 1, 126; and above p. 423,
note 3.

२ अपराधय* B. F. K.; अपराधय
C.; cf. page 422, note 6.—*Hem.* अपि-
राधय; the others अपराधय.

३ *चर्मिकास्तिकाः B. C. K.; चर्मि-
कास्तिकाः F.

४ स्वस्यो पि D. E.

५ शीरीर* A.; शीरीर* D.; श्री-
रार* C.; श्रीरीर* E.

६ तथानुकूलं E.; ताऽनुकूलं D.

७ Thus A. E.; सूचिकः B. C. F. K.;
सचिकः D.

८ संरक्ष* A. B. C. F. K.; सरथ*
D.—Bā., Yājñ. have संरथ; om. by
Kāp. V., *Hem.*

वर्मासाक्षीति धर्मिकः । धर्मिक्यम्^१ ॥ * ॥ आस्तिक्यम् ॥ * ॥ स्वस्ति-
आत्मनि तिष्ठति । स्वस्तः । तस्व स्वास्थ्यम् ॥ * ॥ शौचोदरो गर्ववान् ।
शौचोदर्यम्^२ ॥ = ॥ वैधर्म्यम् ॥ = ॥ कर्मास्तिनात् कर्मिकः^३ । धर्मिक्यम्
॥ * ॥ वाक्यम् । यथा ।

अवाप बाधोदितमीलकच्छपिच्छावपुलाकलनामिबोरः^४ ॥ = ॥
आनुकूल्यम् ॥ * ॥ शिष्यम् उच्छ्रम् । तदस्तिनात् । शिषिक^५ उच्छ्र-
हणिकः । शैलिक्यम् ॥ * ॥ शौचिक्यम्^६ ॥ = ॥ वारस्थ्यम् ॥ * ॥ वार-
स्थ्यम् ॥ * ॥ आधिरात्र्यम् ॥ * ॥ दृष्टास्तिनाद् दृष्टिकः । दृष्टि-
क्यम् ॥ ४*२ ॥

परिषदिकवर्मासाक्षीदासीनाः^७ स्वस्तिदस्तथास्त्रनिकः ।

प्रविकाञ्जलिकच्छन्निकमूचकविश्वस्तविफलाश्च^८ ॥ ४०३ ॥

धर्मिक्यम् । परिषदिक^९ इति वामनः । अयं भोजमतेन ॥ = ॥
वर्मासाक्षीति धर्मिकः । धर्मिक्यम्^{१०} ॥ * ॥ पुत्राशीलश्चोदः । शौ-
च्यम् ॥ * ॥ शौदासीन्यम् ॥ * ॥ स्वस्तिः साक्षीति स्वस्तिकः । स्वा-

१ धर्मिकः* B. K.; वर्मा* धर्मिकः
धर्मिक्यं C. E.; वर्मा* धर्मिक्यं D.; cf.
note १०.

२ शौचोदरो* A.; शौचोदर्यं A. D.—
Bū, Yajñ. शौचोदरः — by Kāś. V.,
Hem.

३ का । नर्कः D.; om. B. C. K.

४ Śis 3, 5; D. om. from वाक्यं.

५ शिषिकः A. D.

६ शौचिक्यं A.; शौचिक्यं B. F. K.;

शौचिक्यं C.—शूचिक Bū, Yajñ., K. V.;
twice शूचक (see next pl.) Hem.

७ *धर्मिक* A. D.; धर्मिक* F.

८ अधिकावजिक* E.; अधिकाव-
जि* F.; *मूचक* A. D.

९ पारिषदिक* D.; परिषदिकदिति
A.—परिषद Bū, Yajñ.; — K. V., Hem.
[पर्वः सेवीः साक्षीति पर्वो अभिविक्तः
स ह्य पर्विकः Yajñ.]

१० धर्मोऽसाक्षीति धर्मिकः । धा-
स्तिक्यं A. D.; वर्मा* धर्मिकः धर्मिक्यं
F.; धर्मिकः* B. C.—धर्मिक & धर्मिक
Bū, Yajñ., K. V. & (वर्मित ed.); धर्मिक
Hem.

छिद्यम् ॥ * ॥ अञ्जनमस्यास्तीति । अञ्जनिकः । आञ्जनिक्यम्^१ ॥
 अञ्जनक^२ इत्यपि शकटाङ्गजः ॥ * ॥ प्राविद्यम्^३ । अर्थं भोजमतेन
 ॥ = ॥ अञ्जलिरस्यास्तीति । अञ्जलिकः । आञ्जलिक्यम् ॥ * ॥ क्षान्ति-
 क्यम् ॥ * ॥ सूचयतीति सूचकः । सूचक्यम् ॥ सूतक^४ इत्यन्यः ॥ * ॥
 वैषक्यम् ॥ * ॥ विगतं फलमस्य । विफलः । वैफल्यम् ॥ ४०३ ॥

क्षेत्रज्ञोऽयं यथातथपिष्णुनविदूरा मयापुरन्तृशंसौ ।

कुशलेश्वरनिपुणा अपि नञ्पूर्वाः सूरिभिः कथिताः ॥ ४०४ ॥

अक्षेपश्च भावः कर्म वा । आक्षेपश्चम् । नञः क्षेत्रज्ञेश्वरकुशल-
 श्चिनिपुणानामित्यनेन^५ नित्यमुत्तरस्यारैच् । पूर्वपदस्य वा ॥ * ॥
 आद्यथातथ्यम् । यथा । गुणानामाद्यथातथ्यात्^६ ॥ अथाथातथ्यम् ।
 यथातथायथापुरयोः पद्यायेणेत्यनेनारैच्^७ । अथेवां मतमेतत् ॥ * ॥
 आपिशुन्यम्^८ ॥ * ॥ आविदूर्यम् ॥ * ॥ आद्यथापुर्चम् । अथथापुर्चम्
 ॥ * ॥ आनृशंखम् ॥ * ॥ आकौशक्यम् । अकौशक्यम् ॥ * ॥ आनैश्वर्यम् ।
 अनैश्वर्यम् ॥ * ॥ आनैपुण्यम् । अनेपुण्यम् ॥ * ॥ भाव्यकारस्य तत्क्षे-
 त्रानीश्वरशब्दावेव संमतौ । नञस्तत्पुरुषादित्यनेनैतेषां त्वत्क्षीरेव

१ आञ्जनक्यं A.; अञ्जनक्यं D.

२ अञ्जनिक A. C.; अञ्जनिक B. —

अञ्जानिक and अञ्जनिक (c.f. अञ्जानिक) Bō.; अञ्जानिक (अञ्जनीकं क्षेत्रं) and अञ्जानिक Yajū.; अञ्जानिक. c.f. अञ्ज-
 निक K. V. ed., आञ्जानिक B., om. α.; अञ्जानिक and अञ्जनिक Hem. [अनादा-
 नतं जानं न जानमजानं तदान् अञ्ज-
 निकः । अञ्जनिको अञ्जनवान् । Yajū.]

३ प्राविद्यं F.—K. V. ed. gives the
 „H. प्रविद्य and प्रविद्य; प्रति Bō.,

Yajū. [प्रतिगतं] सुखं यक्षिन्त प्रतिवः
 सुखी Yajū.]

४ सूचक A.—सूचक and सूतिका Bō.,
 Yajū. [सूतिकायाः सूतिका], K. V.;
 सूचक and सूतक Hem.

५ Cf. Pāp. vii. 3, 30.—Hem. has the
 rule (vii. 4, 23) नञः क्षेत्रज्ञेश्वरकुशल-
 यक्षनिपुणशुचिः ।; cf. p. 420, l. 10.

६ Śieup. 2, 56.

७ See Pāp. vii. 3, 31.

८ आपिशुन्यं MS.

प्राप्तयोः पाठः^१ । शकटाङ्गजस्तु नञ्पूर्वाणां संवादिन्संवेशिन्वज्जभा-
विन्शीर्षधातिन्समस्तविवमस्तपुरःस्तपरमस्तमध्यस्तदुधुस्त्वकापुहव-
विशासशब्दानामेतेषां स्वतन्माह^२ । ब्राह्मणनालिग्रशब्दौ प्राणिना-
तिवयोऽर्थौ ताभ्यामपवाधनार्थम् । माणववाडवशब्दौ चरणवचनौ
ताभ्यामपवाधनार्थम् । तत्पक्षसमस्तविवमस्तपरमस्तमध्यस्तशब्दानां
नञ्समासेऽपि पाठः । विराधयाराधयोपराधयापिराधयशब्दाना-
मपत्यलक्षणाकणो^३ वाधनार्थः । मस्यपत्यभिपत्योः पाठः परम-
सिद्धा । गडुलदायाद्विशक्तिविशंपुरशब्देभ्यस्तत्तौ^४ ॥ भवत इति
दृष्ट्याः । शकटाङ्गजस्तु बालिशसंवादिन्वज्जभाविन्शीर्षधातिनामपि ने-
च्छति । भोजः पुनर्विशक्तिविशासवर्जितेभ्यः सर्वेभ्योऽपि तत्तत्ताविच्छति
॥ * ॥ चाकृतिगणोऽयम् । तेन यथादर्शनमन्येऽपि दृष्टव्याः ॥ ४०४ ॥
इति ब्राह्मणादिः^५ ॥

युवमिधुनकुलीनभातृसुस्त्रीप्रधास्तृ-

स्यविरचपलदुःस्त्रीदुहवी होतृसुधु ।

१ Cf. Mahābh. on P. v. 1, 121.

२ Hem. also includes असंवादिन्
etc. in the gaps बुधादि.

३ अपराधय for अपिराधय F.

४ ? *दायाद्विशक्ति[सि]suppl. K.] पुर-
B. K. F.; *विशपुह C.; ? K. V. विश
(विश्र a.) विश्र Bū., Yajñ.) and पुरः;
Hem. विश्रप.

५ This gap includes ब्राह्मणादि and
पुरोहितादि to Pāṇ. v. 1, 124; 128. Also
Hem.'s राजादि, गडुलादि and बुधा-
दि (i.e. चतुध etc.) in the rules vii. 1
(50-55) भावे स्वतन्माह ब्राह्मणादिगडुलादिः

[भातृका etc. only.] ॥ नञस्तपुहवाद्बु-
धादेः[*गडुलादीनामपि पाठं केचिदि-
च्छन्ति । अन्ते तु बुधादीनामष्टानामेव
(i.e. बुध. चतुर. संगत. तपण. वड. ।
कत. रस. कस) प्रतिषेधमिच्छन्ति । ए-
वमेव विकल्पमपरे । अथ अथानाना-
मेवा नञ्समासो भवति वा न वा ।
बुधस्य भावः कर्म ॥ वीध्वं । न वीध्व-
मवीध्वमिति भवतीत्येवे । न भवती-
त्यन्ते ॥ पृथगादेरित्यन्वा ॥ सर्वशुद्धा-
दिभ्यश्चत्वा ॥ यतिराजान्तमुष्ठाङ्गरा-
कादिभ्यः कर्मणि च ॥ Hem. om. many
of the words given above.

कुतुककितवकुस्त्रीकर्तृसमसचारि-

अमणनिपुणवध्वध्वयवः कन्दुकश्च १ ॥ ४०५ ॥

प्राणिजातिवयोऽर्चहायमान्तयुवादिसत्त्वादीकोऽण् २ इत्यनेन
 युवादेस्तस्य भावः कर्म वेत्यर्थेऽण् भवति । पक्षे यथाप्राप्तम् ॥ * ॥
 धूमो भावः कर्म वा । यौवनम् । युवत्वम् । युवता ॥ यौवनिकेत्यपि
 मनोभादिपाठात् ३ ॥ एवं युवतिशब्दस्यापि लिङ्ग्रहणे ४ लिङ्गविशि-
 ष्टस्यापि ग्रहणमिति न्यायात् ॥ * ॥ मैथुनम् ॥ * ॥ कीलीनम् ॥ * ॥
 आचमम् ॥ * ॥ सौख्यम् ॥ * ॥ प्रशस्ता चत्कि । प्रशस्तम् ॥ * ॥
 सविर इव सविरः । सविरम् ॥ सविर्यमित्यपि ब्राह्मणादिमात् ५
 ॥ * ॥ चापकम् ॥ केचित्त्रयपूर्वस्याप्यस्य पाठं मन्यन्ते । तस्मात् आचाप-
 कम् अचापकम् ६ । एवं चेन्नकुशलनिपुणानामपि ॥ अभ्यधाति मुनि-
 चापकात्तया ७ ॥ * ॥ निन्दिता स्त्री । कुःस्त्री । दीःस्त्रम् ॥ * ॥ कुहु नि-
 न्दितम् । दीहवम् ॥ * ॥ हीता चत्कि । हीनम् ॥ हीनुरित्यपि
 भोजः । हीनवम् ॥ * ॥ सुहु शोभनम् । सौहवम् ॥ * ॥ कुतुकं कुतूह-
 लम् । विवाहवाचोत्थन्ये । कौतुकम् ८ ॥ * ॥ कौतवम् ॥ * ॥ कुस्त्रिता
 स्त्री कुस्त्री । कौस्त्रम् ॥ * ॥ कर्चम् । अयं भोजमतेन ९ ॥ * ॥ समानो
 ब्रह्मचारी । समब्रह्मचारी । समब्रह्मचारम् । ब्रह्मादीनामित्यनेनाभ्या-
 जादिकुकि १० ॥ समब्रह्मचारिसिति वामनः । तस्मात्ते सौब्रह्मचारिणम् ॥

१ * वध्वध्वयवः ° A.; पद्वध्वयवः ° C.;
 वध्वध्वयवः D.; वध्वध्वयवः कुतुकश्च B.

२ ° युवादिशब्दादीकोत् F.; cf. P.
 v. I, 129-131.

३ Cf. śloka 400.

४ B. C. K. om. लिङ्ग्रहणे.

५ Not given in that (śkriti) gaṇa.

६ Om. B. C. F. K.; see p. 427, n. 5.

७ Kīrtārj. 12, 63; D. om. from के-
 चित्त्रयपूर्व.

८ कुतुकं कौतुकं कुतू° अन्वि. कौतवम् ।
 B. C. K.

९ कर्तृ Hem., K. V. MS. B., & I. ed.;
 हर्तु MS. a., B., Yajñ.

१० See śloka 103.—Yajñ. forms सा-
 ब्रह्मचारिण्य in accordance with Pāp. vi.
 4, 134 (इहसावपत्ति).

ब्रह्मचारिणिति चन्द्रः । तस्मिन्ने ब्राह्मचारिणम् । अमपत्ये चेति प्रति-
 वेधाद् इतोऽनोऽनोऽणादाविति^१ नान्वाजादिलोपः ॥ * ॥ आस्यतीति
 अमणः । आसणम् ॥ कथं आसणं प्रतिषेधिर इति प्रयोगो ब्राह्मणा-
 दिनाद्भवति ॥ इत्येति तथोपदेशं^२ अवण इति वामनादयः ॥ * ॥
 नैपुणम् ॥ * ॥ वाधवम्^३ ॥ * ॥ अभ्यर्थुर्लभिमिशेषः । आभ्यर्थवम् ॥ * ॥
 कान्तुकम्^४ ॥ ४०५ ॥

कुशलवृषली क्षेत्रज्ञोऽयानृशंसकुतूहलं^५

पिप्पुनमुद्गदावुज्जेताऽथो सहस्रं^६ कमण्डलुः ।

अपि^७ हृदयं दुःसोः पते रघात्रयकस्तथा^८

हृदयपुरुषो ज्ञेयावेतौ समासविपर्यये ॥ ४०६ ॥

कीयकम् ॥ * ॥ दार्यकम् ॥ * ॥ वैषकम् ॥ * ॥ आनृशंसम् ॥ * ॥
 कीतृदलम् ॥ * ॥ पेशुनम् ॥ * ॥ शोभनं हृदयं यस्य सुहृदिचम् ।
 निन्दितं हृदयं यस्य दुर्हृद् अनिचः । सुहृदुर्हृदिचानिच^९ इति चदा-
 देशः ॥ वामनमतेन हृदयेनैतयोः सिद्धिः ॥ दीर्घार्दम् । दीर्घार्दम्^{१०} ।

१ इतोऽनोऽणादाविति A. F.; इतो-
 नोऽनोऽणादाविति B. C. K.; वेति^०
 इतोऽनोऽणादाविति D.—The other works
 have ब्रह्मचारिण only.

२ तथोपदेशमिति F.; तथोतं B.
 C. K.—अवण K. V.; अमण Yajñ.;
 अणम् (v.l. अमण) Bū.; अमण। अमणम्।
 अवण ! Hem.

३ वाधवम् A.; वाटवम् B. K.; वाटवम्
 C.; वाधकम् D.—वधू Bū., Yajñ., K. V.;
 om. Hem. (? rightly, as it falls —
 the general category of सङ्घादीक;—or
 वधू with A. ?).

४ कान्तुकं B. C. K.—कान्तुक Hem.;
 कान्तुक K. V. Bū., v.l. ed.; कान्तुक a.; om.
 Bū., Yajñ.

५ क्षेत्रज्ञो वायुशंसं all MSS.

६ ०उज्जेताचीं A. D.; उज्जेता सा-
 हस्र E.

७ पते कुशपात्रयस्तथा A.; रघा-
 त्रयं B. C. D. E. K.

८ Cf. Pāṇi. v. 4, 150.

९ दीर्घार्दं दीर्घार्थं etc. A. through-
 out, D. mostly, other MSS. occasionally;
 cf. दुर्हृद् in next śloka, and the com-
 ment. p. 433, l. 6.

हृद्गन्धिभूनामित्यनेनोभयपदारैश्च^१ । शोभनं हृदयं यस्य स सुहृदयः साधुः । दुष्टं हृदयं यस्य स दुर्हृदयः क्रूरः । तयोरपि हृदयस्य वृत्तासंख्येष्टाण्य^२ इति हृदयस्य हृदादेयः । सौहार्दम् । दीर्घार्दम् । आक्षणादित्यनेनाम् । तेन दीर्घार्थं सौहार्थम् । सौहृदय्यं दीर्घ-
दय्यमित्यपि । इह सुहृदयदुर्हृदयशब्दावेव पठितव्यौ सुहृदुर्हृद-
शब्दावेव वा ॥ तु चत्वारः । अन्यतरपाठेऽपि हि सौहार्दं दीर्घार्दमिति
विध्यति । उच्यते । अर्थभेदात् सुहृदुर्हृदशब्दौ मित्रमित्रवाचिनी
सुहृदयदुर्हृदयशब्दौ तु नैवम् । ती हि प्रशस्तिनिन्दितहृदयसंबन्धमात्रे
वर्तते । उभयत्रापि च सौहार्दं दीर्घार्दमित्युभयपाठः ॥ सौहृदं दी-
र्घमिति च प्रयुज्यते । यथा । तसौहृदं पत्नियते परोक्षे^३ । कुसुमं
कृतदीर्घहृदस्तथा^४ । तदर्थमेकोभयपदारैश्च^५ भा भूत् । अन्यथो-
भयत्रायेकरूपत्वं उभयपाठानर्थक्यं स्यादित्युभयपाठः । अर्थं पक्षो
वामनस्यापि हृद्गन्धेन च सुहृदो भावः सौहार्दमिति दर्शयतः संसृतो
लक्ष्यते । जघादित्यसु सुहृदयदुर्हृदयशब्दौ सुहृदुर्हृदशब्दौ च^६
पपाठः । स चैवं मन्यते । आक्षणादी प्रयोगदर्शनाद्वनयोः^७ पाठाङ्गी-
करणे वचनसामर्थ्यादेवाण् व्यञ्ज भविष्यतः । अत्रात्रात्पठितोऽपि हि
मात्रात्पठितवत्कल्पत आकृतिगणेष्विति ॥ सौहृदेनापि भाषे तामि-

१ See Pāp. vii. 3, 10.

२ वृत्तासंख्येष्टाण्यो A. ; cf. Pāp. vi. 3, 50.

३ Vṛiddha-Chāp. 15, 8, in Böhl's Ind. Spr. (2nd ed.) (ed. 'यत्किञ्च-
यते परस्मिन् ॥).

४ Raghuv. 9, 61 (कृतदीर्घहृदस्तथा
eds.).

५ तदर्थमेक B. C. F.

६ B. C. K. — सुहृदुर्हृदशब्दौः 'दु-
र्हृदयशब्दावेव C.—For Vāmana's view
see Kāp. V. vii. 3, 19; = to Jayāditya,
Vardh. seems to refer to the *gana* in
Kāp. V. v. 1, 130 (? v. 4, 150), though
only the first four adhyāyas are gene-
rally ascribed to Jayāditya. See next
page, note 9.

७ प्रयोगदर्शनयोः A.

त्यादयस्तु^१ कविप्रवाहे हन्दीवत्कवयः प्रयुज्यत इत्युक्तम् ॥ चन्द्रस्तु
 सौन्दर्यमिति चन्द्रयस्यासि^२ चन्द्रादेर्मो न चदुत्तरपदं चङ्गनेत्युत्तर-
 पदारेजभावमाह^३ ॥ भोजस्तु सुहृद्दुर्द्वी मिथानिचयोरित्यत्र नि-
 पातनसामर्थ्यादवयवानर्थक्ये^४ सौन्दर्यं दौर्द्वमिति चङ्गगविन्धोः पू-
 र्वपदस्य चेत्युत्तरपदारेज् न भवति^५ ॥ * ॥ अन्नेता गवेवपशीक
 चमिन्मा । औन्नेचम् ॥ * ॥ साचयम् ॥ * ॥ कामण्यकवम् । लम्बा-
 दोक इत्यनेन^६ सिद्धे मतलोर्निहृत्त्वर्थः पाठः ॥ कमण्यलुकमित्यन्ये
 ॥ * ॥ पान्तिगणकम् ॥ * ॥ राधगणकम् ॥ * ॥ चार्दम् ॥ पौदयम् ॥
 समाधे तु चन्द्रयता । सचन्द्रयनम् । सत्युदयता । सत्युदयनम् ॥ ४०६ ॥

परिभाजकसुभातृसुभगोन्नातृहायनाः^७ ।

यजमानोऽथ भर्ता च दुर्भातृविपुली दुहत्^८ ॥ ४०७ ॥

पारिभाजकम् । अथं शकटाङ्गजमतेन^९ ॥ * ॥ सौभाग्यम् । यथा ।

यमानेऽपि चि सौभागे यथा तौ रामलक्ष्मणी^{१०} ॥ * ॥

सुभगस्य भावः कर्म वा । सौभाग्यम् ॥ चङ्गगविन्धोः पूर्वस्य चेत्युभयप-
 दारेष् ॥ अथं चङ्गमतेन । अथादित्यस्य सुभग मन्त्र^{११} इति पठति ।
 यथा । महते सौभगाय^{१२} । सर्वे विभयन्कन्दसि विकल्पना इत्युभय-

१ भावत्वानित्यं A.

२ चन्द्रस्तु सौ D.; चन्द्रस्तु सौन्दर्य-
 स्यासि B. C. K.

३ *वभावनामाह A.; *पदारेजमाह
 B. C. K.

४ *सामर्थ्यादेवानर्थक्ये B. C. F. K.;
 श्रीभोजस्तु D.

५ *पदारेज् भवति A.

६ लघ्वादी इत्यनेन B. C. F. K.

७ *सुभातृसुभगोन्नातृहायनाः E.

८ दुहत् B. C. D. E. F. K.

९ शकटाङ्गजमतेन A.

१०. Raghuv. 10, 82.

११ Kāg. V. v. 1, 130; cf. preceding
 page, note 5.

१२ Bṛgh. i. 104, 27.

भारैर्ज न भवति । मन्त्र इति किम् । श्रीभाग्यं ब्राह्मणादित्यात् सन्नेव
भवति । वामनस्यापि संमतमेतत् ॥ * ॥ उद्गतो गायत चत्विज्या ।
उद्गाता । श्रीद्वाचम् ॥ * ॥ हायनस्य^१ । हायनम् । अथं वामनमतेन
॥ * ॥ याजमानम् ॥ * ॥ भर्तुः । भार्चम् ॥ * ॥ निन्दितो भ्राता
दुर्भाता । तस्येदं दीर्भाचम् ॥ * ॥ धैपुत्रम्^२ । अथं वामनमतेन ॥ * ॥
दुष्टदुदाहृत एव ॥ ४०७ ॥

प्रतिहर्ता तथा पीता यलोपः श्रीचियस्य च ।

वृषपूर्वं गणं प्राह वामनस्तु तपस्विनि ॥ ४०८ ॥

प्रतिहर्ता चत्विक् । प्रातिहर्षम् । ये तु सञ्ज्यादीक इत्यत्र सञ्ज्या-
देरिगन्तस्य^३ विशेषणं सम्यक्ते तेषां मते तेनैव सिद्धं प्रातिहर्षम् ॥
परत्वात् स्वतस्त्वर्था बाध्यत इत्यष्टिधानम् ॥ * ॥ उद्गात । उन्नेत । होत ।
पीत । प्रशास्तु । अभ्यर्च्यु । इत्येतेषां यदा चत्विग्वचनसं तदा श्रीचा-
भ्यन्त्र इति^४ हे प्राप्ते पाठः ॥ ४०८ ॥ इति युवादिः^५ ॥

मनोज्ञमेधाध्यभिरूपवृद्धाः

कल्याणचोरप्रियरूपधूर्ताः

आद्यस्तथा श्रीचियसारमयान्

छात्रो युवच्छान्दसविश्वदेवाः^५ ॥ ४०९ ॥

^१ Not given in the other works.—
For हायनस्य cf. Pāp. v. 1, 130; and
above, p. 420, l. 3.

^२ सध्यादिरित्यतस्य B. C. D. K.; स-
ध्यादिरितिभतस्य A.; cf. p. 420, l. 3;
Pāp. v. 1, 131.

^३ Pāp. v. 1, 135. — वृषमण is not

given by any of the other works.—For
श्रीचिय (श्रीचम) see P. v. 1, 130 vārtt.

■ This *gāya* includes उद्गावादि &
युवादि to Pāp. v. 1, 120, 130.—Hem.
only युवादि.

^५ युवा स्त्री B. C. D. E. K.; सारमु-
वा° विश्वदेवाः F.

मनोश्चादिनुरूपोत्तमधोपान्नाश्चकञ् इत्यनेन मनोश्चादेस्तत्र
भावः कर्म वेत्यर्थेऽकञ् वा भवति ॥ ० ॥ मनो जानाति परितोषय-
तीति मनोश्च वक्तु । तत्र भावः कर्म वा । मानोश्चकम् ॥ ० ॥ मैधाव-
कम् ॥ ० ॥ शोभनं रूपमस्य रूपमभिवन्ति^१ इति वा । अभिरूपः ।
■ । अभिरूपकम् ॥ ० ॥ वार्हकम् । यथा ।

वार्हके मुनिवृत्तीनां योगेनानो तनुत्यजाम्^२ ॥

चन्ने ■ यथोऽर्थकचचेऽधि सार्चिकेऽके ■ वार्हकमित्याहुः^३ ॥ ० ॥
काश्चावकम् ॥ ० ॥ चौरिका । सभावाप्तोत्तमम् । अन्यस्य चौरिकं
धीर्तकमिति^४ नपुंसकलिङ्गे इदम् ॥ ० ॥ त्रिषं रूपं यद्य तस्य त्रैष-
कम् ॥ ० ॥ धीर्तिका ॥ ० ॥ ■ पूर्वं ध्यायतीत्याहुः । ध्यायकम्
॥ ० ॥ शीषिकम् ॥ ० ॥ साराधि यथाश्वस्य । सारपचः । सारप-
चिका^५ । सारपचकम् इत्यन्वः^६ ॥ सरप्रपुष्कं पचं वाहनं सरपचम्^७
इत्यन्वः ॥ सारपुष्कं^८ इति शेषः ॥ ० ॥ वृत्तशीलम्हासः । हासकम्
॥ ० ॥ चौरिका । चके राधममनुष्ययूनामित्यनेनाभ्यावादिभिरु-
भावः^९ । यथा समैव ।

१ रूपमभिवन्ति A.; रूपमपि वत D.

२ Raghu. i. ७.

३ Bū. and Kāp. V. omit वृहः cf. Pāp. iv. 2, 30 vārt.

४ धीर्तकमिति ■ C.—Yajñ. also has धीर्तिका । चौरिका । धीर्तके चौरक-
मिति केचित्. — For Hem. see page 436, n. 3.

५ सारपचं सा* B. C. K.; *सारप-
चका A.

६ सारपचिकम्* B. C. K.; सारप-
चम्* F.—Yajñ. has the same passage
from साराधि*.

■ सरपचम् A.

७ ? Thus F.; सरपुष्क D.; सरपच
A. B. C. K.—Bū., Yajñ. ha. सारपच
and वृत्तपुष्क; Kāp. V. वृत्तपुष्क; Hem.
सरपच, सारपच and सारपुष्क.

८ *सुगमावः B. C. K.; सुगमवति F.;
■ vārt. on Pāp. vi. 4, ■ (Böhtl.,
ib. 151).

नवे धीवमिकोद्भेदे ■ न ह्यक्षितं मनः ।

हंसितं नापि विद्धेऽप्रसादेन मनीषिणः १ ॥

यथा वा धर्मजयस्य ।

अथभङ्गुरमङ्गमङ्गिनां २

■ गता धीवमिका निवर्तते ।

विभवाक्षुणवारिचक्षला

निचया मर्मरपचसंनिभाः ॥

हान्दसकम् ॥ * ॥ वैशदेवकम् २ ॥ ४०६ ॥

बहुलामुष्यकुलादोरूपावश्यंकुपुषकुलपुषाः ।

पुषकुमारकुलाला यामात्सगड्य सुकुमारः ॥ ४१० ॥

वाज्रसकम् । वृडादिपाठाद् वंदिमा । वाज्रसमित्यपि ४ ॥ * ॥

आमुष्यकुलिका । आमुष्यकुलकमित्यन्ये ॥ आमुष्यपुष इत्यपि ॥ * ॥

अदो रूपम् । अदो रूपमस्तीति वा । अदोरूपम् । ■ । आदोरू-

पकम् । अदोरूपयस्यो रूपप्रशंसायाम् ५ ॥ * ॥ यामप्यकम् ॥ * ॥ की-

पुषकम् ६ । अयं वामनमतेन ॥ * ॥ कीकपुषकम् ॥ * ॥ यामपुषिका

॥ * ॥ यामकुमारिका ॥ * ॥ यामकुलासिका । यामकुलमित्यन्यः ७

१ वृद्धिनामि० A.

२ अथभं गुदमंसम० A.; अथभंगुस-
मंस० D.

३ निचदेव Bō., Yajñ., Hem., K. V.
β.; वैशदेव Kāp. V. ed., α.

■ वृजस is not given in the gaps
वृडादि pl. 393-4 (except by Kāp. V. β.;
v.l. ed.) but in पुष्यादि pl. 392; see
also page 518, note 3.

■ Thus also Yajñ.; Hem. has the
same word; om. Bō., Kāp. V.—[अदो-
पुष्य Yajñ., K.V. β.; v.l. Bō., K.V. ed.]

■ कुपुष Bō., Yajñ.; omitted by Kāp.
V., Hem.

७ यामकूलमि० F.; यामकूलमि०
D.; इत्यन्यः A. F.—Hem. has both
words; Bō., Yajñ. यामकुलास only;
Kāp. V. ed., = β. give neither.

॥ ० ॥ यच्छो हवः । यामयच्छ यच्छो यामयच्छः । तस्य यामयच्छिका ॥
 पूरवादिबहीर्षले यामयच्छ इत्यन्वे^१ ॥ यामयच्छ^२ इति जयादि-
 त्वादवः ॥ एते चकारो भयुवकसिद्धा इत्यन्वे^२ ॥ ० ॥ सुहु कुमारः
 सुकुमारः । सुकुमारकम् ॥ ४१० ॥ इति मनोज्ञादिः ॥

इष्टार्चिती निपठितागणितावकीर्ष-

पूर्तोपसादितगृहीतनिराकृताश्च ।

संरक्षितानुपठितोपकृतानुमुक्ता-

स्नातश्रुतानुगणितास्त्ववकल्पितं च ॥ ४११ ॥

इष्टादिभ्योऽनेनेत्यनेनेष्टादेः प्रथमाच्चादनेनेति द्वतोपार्थ इन्
 भवति ॥ ० ॥ इष्टोऽनेन यज्ञः । इष्टी यज्ञे ॥ इष्टमनेन वा । इष्टी
 यज्ञे ॥ ० ॥ अर्चिती सिद्धराजे ॥ ० ॥ निपठिती मीमांसाधाम् ॥ ० ॥
 अंगणिती मदने ॥ ० ॥ अवकीर्षी दुर्गन्धे ॥ ० ॥ पूर्ती दाने ॥ ० ॥ उप-
 सादिती सदधि । उपासितमित्यन्वे । उपासितो गुरुकुले ॥ ० ॥ शुशीतो
 विशासु ॥ ० ॥ निराकृतो कुडाये ॥ ० ॥ संरक्षितो प्रजासु ॥ ० ॥ अनु-
 पठिती वेदे ॥ ० ॥ उपकृतो मन्त्रे ॥ ० ॥ अनुश्रुती भाष्ये ॥ ० ॥ आकृती

१ पूरवादिबहीर्षले (om. rest) A.;
 पूरवादिबहीर्षले यामयच्छ D.; पूर-
 वादिबही B. C. F. K.

२ यामयच्छ B. C. K.—यामयच्छ and
 यामयच्छ Hem.; यामयच्छ B., Yajñ,
 Kā. V. a.; यामयच्छ Kā. V. ed.

३ According to Hem., who [] this
 gap चौरादि, the words from मनोज्ञ
 to the end of his gāya form neuter ab-

stract nouns in चकम् only [मनोज्ञ-
 कम्], whereas those preceding मनोज्ञ
 make both neuter and feminine nouns
 [चौरिका । चौरकम् । धीर्तिका । धी-
 र्तकम्]. Cf. मनोज्ञादि in list of gāyas.

॥ उपसिनी C.; गुरुकुले A.; गुरु-
 कुलो D.—Hem. has both words; Yajñ,
 Kā. V. ed., B. उपसादित; B., Kā.
 V. a. उपासादित.

इन्द्रसि ॥ * ॥ श्रुती । इतिहासे ॥ * ॥ अनुगणितो निरुक्ते ॥ * ॥ अक्षर-
व्यति कक्षे ॥ ४११ ॥

आसेवितपरिरक्षितनिकथितगणितोद्गृहीतपरिकलिताः ।

उपपादितपरिगदितौ^१ संकलिताधीतपरिगणिताः ॥ ४१२ ॥

आसेवितो सिद्धपत्तौ^२ ॥ * ॥ परिरक्षितो परिजने^३ ॥ * ॥ निक-
थितो कथासु । निकठित इत्यन्वः^४ ॥ * ॥ गणितो ज्योतिषि ॥ * ॥
उद्गृहीतो । उद्योगे ॥ * ॥ परिकलितो कलासु ॥ * ॥ उपपादितो धने^५
॥ * ॥ परिगदितो परेषु ॥ * ॥ संकलितो पदार्थेषु ॥ * ॥ अधीतो व्या-
करणे ॥ * ॥ परिगणितो याज्ञिके ॥ ४१२ ॥

अवगणितव्याकुलितौ निषादितोपाकृतावमुक्ताश्च ।

अवधारितपठितकृता निगदितमनुगुणितमायुक्तम्^६ ॥ ४१३ ॥

अवगणितो वाद्विनि ॥ * ॥ व्याकुलितो रिपुजने ॥ * ॥ निषादितो
वास्तिके^७ ॥ * ॥ उपाकृतो पयौ ॥ * ॥ अवमुक्तो पापे ॥ * ॥ अवधारितो
याज्ञार्थे ॥ * ॥ पठितो वेदे ॥ * ॥ कृतो धर्मे ॥ * ॥ निगदितो नद्येषु
॥ * ॥ अनुगुणितो^८ । अनुपदे ॥ * ॥ आयुक्ता युद्धे ॥ * ॥ सवर्धयेनेना
सिद्धे ठसिदृश्यर्थमिन्निधानम्^९ ॥ ४१३ ॥ इत्यादिः ॥

१ उपपादित° A.

२ सिद्धिमती D.

३ वारिकने B. C. K.; (आर्त्ते Yajñ.)

४ Hem. both and कथित besides,
the others निकथित.

५ उपपादितो धने A.; *धने D.—
Hem. alone has this word.

६ *अनुगणितमायुक्तं A. D. E. (cf.
sloka 411, and note C.)

■ निषादित Bū., Hem.; om. Kāṣ.
V.; निषादित [निषादितो वाद्विनि]
Yajñ.;—Bū., Yajñ., Kāṣ. V. have also
परिषादित [परिषादितो वृद्धेषु Y.]

८ अनुगणितो A. D.—Hem. has both
अनुगणित and अनुगणितः; Bū., Yajñ.,
Kāṣ. V. a. अनुगणितः; Kāṣ. V. ed., β.
अनुगणित only.

९ ठिनिर्बुध्य° B. K.; ठेनिर्बु° A.;
तन्निर्बु° C.; अन्यनिर्बु° D.

अवोर्मिवासाकृमिभूमिवन्धवः१

कुम्भाककुत्तान्तिहरीन्दुनिन्दवः ।

हनुस्त्रिमीधू मधुसानुभानवो२

द्राक्षाहरिच्छिगिरुद्दुचारवः३ ॥ ४१४ ॥

अप्पामोपात्ताओ४ वोऽयवादेरित्यनेन अयनात्मकाराणा-
द्वर्षाणाओपात्ताद्वर्षोपात्ताच्च५ अवादिर्वर्जितास्तोर्मकारश्च व-
कारो भवति ॥ • ॥ ॥ चक्षाय वा यन्ति । अयमान् ॥ • ॥ ऊर्मिमान्
॥ • ॥ वायामान् । वायश्चः६ स्त्रीसिद्धः ॥ • ॥ ऊर्मिमान् ॥ • ॥
भूमिमान् ॥ • ॥ बन्धुमती । बन्धुमान् ॥ • ॥ कुम्भामान्७ ॥ • ॥ ककु-
षान् । ककुषानेव देवते ॥ • ॥ कान्तिमान् ॥ • ॥ हरिमान् ॥ • ॥
हनुमती ॥ • ॥ विन्दुमती ॥ • ॥ हनुमान्८ ॥ • ॥ तिमिमान्९ ॥ • ॥
हनुमती ॥ • ॥ मधुमान्पर्यतः ॥ • ॥ यानुमान् ॥ • ॥ भानुमान् ॥ • ॥
द्राक्षामान् । धाचेत्यपि१० भोवः ॥ • ॥ हरिमान् ॥ • ॥ शिन्मिमान्११ ॥
शिन्वीमानित्त्वन्वः१२ ॥ • ॥ नक्षत्रान् । नक्षत्रः ॥ • ॥ क्रुमती । क्रुमती-

१ *किमि° B. E. (D. also in cōm.)

२ हनुस्त्रीमीधू° E.; हनुस्त्रिमा हनु-
मधुसाधुमानवो C.; मधुमान्° B. E.

३ *हारिः° D.; शिविमहद्° A. D.;
हरिश्चिन्मि° C.; हरित्त्रिन्मि° F.; सिद्धि-
महद्° E.; चारवः B.

४ अप्पामोपात्ताओ B. C. F. K.;
अप्पामोपा° A.; अप्पामो° D.

५ पर्यताय° B. C. F. K.; अय्यता°
A.; अय्यतार्हमका° D.

६ Them also Hem.; यश्च others
[यश्चामान् यश्चापतिः Yajñ.].

७ कुम्भामान् कुम्भामान् । A.

८ हनुमान् B. C. D. K.

९ तिमि Hem.; किमि Yajñ.; om.
others.

१० धाचेत्यपि B.; धाचेत्यपि श्री-
भोवः D.; द्राक्षामान् । द्राक्षाधाचे° A.
—द्राक्षा and धाक्षा Bō., Yajñ., Hem.;
द्राक्षा K. V.

११ ? शिन्मिमान् A.; शिन्मिमान् B. C.
F. K.; शिन्मिमान् D.

१२ ? शिन्वीमानि° A.; शिन्वीमानि° F.
K.; शिन्वीमानि° B.; शिन्वीमा° C.; सि-
न्धीमा° D.—शिन्वी Hem.; सज्जि and
सिज्जि Bō., Yajñ.; सज्जि (v.l. यज्जि) Kāp.
V. ed.; सिज्जि K. V. m.

त्यपि भोजः^१ ॥ * ॥ चाक्षमती ॥ * ॥ केवांचिद्वर्षान्ताग्राप्तः । केवांचिद्योपान्तादिति^२ । केवांचिन्मय^३ इति । केवांचिसंज्ञाधामिति ॥ * ॥ प्राकृतिगणसायम् । तेन दक्षिमद्वचंऽऽमती श्रीमती^४ श्रीमती ध्वनि-
त्मप्रभृतयो^५ ज्ञेयाः ॥ ४१४ ॥ इति चवार्तिः ॥

वत्तन्तमुदन्धीचक्रीकलीरुमण्विवो ज्ञेयम् ।

राजन्वान्सीराज्ये ज्योत्स्ना चर्मण्वती नाभि ॥ ४१५ ॥

उदन्दादिरित्यनेनोदन्दादयः शब्दा निपात्यन्ते संज्ञाधाम् ॥ * ॥
उदकमक्षिजस्तीति । उद्वान् उदधिः । उद्वान्नाम अविः । उद-
न्नाम्नामजमः ॥ अन्यसु धारणक्रियासंबन्धाद्^६ उद्वान्घट^७ उद-
न्वान्नेष इत्यपि मन्यते^८ ॥ * ॥ कडीवाक्याम जहोद्वधिः । अचाक्षि-
शब्दश्चाडीभावो निपात्यते ॥ * ॥ चक्रीवान् राक्षसः । चक्रीवाक्याम
राजा । अच चक्रशब्दस्य चक्रीभावः ॥ * ॥ कडीवाक्याम अचिकीर्तिकः ।
अच कडाशब्दस्य कडीभावः ॥ * ॥ दमण्वान्नाम पर्वतः । दमण्वान्नाम
मन्त्री । अच खण्डशब्दस्य दमण्वभावः ॥ दमन्निति प्रकृत्यन्तरमस्तीत्येके ।

१ ? अमतीत्यपि^० B.; सुतिमती^० श्री-
भोजः D. — डु B6., Yajñ., Hem.; डुम
Kāṣ. V. ed., 4.; cf. gl. 252 comm.; Pāṇ.
v. 8, 118.

२ केवांचितमोऽपान्तादिति A.; om.
D.

३ केवांचित् मय A.; * मय K.; * मय
F.; om. D.

४ श्रीमती for श्रीमती B. K.; स्त्रि-
मती C. (cf. gl. 252 comm., and 418).—
Not given by the other works.

५ ? Thus B. C. F.; अजिक्त^० E.;
अर्जित^० A.; D. om. from प्राकृतिगण-
to end.—अजित Hem.; अजि and अजि
Bā., Yajñ., Kāṣ. V.

६ D. om. from उद्वान्नाम अविः.

७ उदकवान् घटः D.; उदकवान्
घटः B.; उदन्वान्घट A.—Hem. has
* उद्वान्घटः । उद्वान्नेषः । अक्षिज-
इहं धीयते स एवमुच्यते ॥ नाभि । उद-
न्वान्तमुद्गः^{१०}. Cf. Kāṣ. V. viii, 1, 13.
८ इत्यप्यन्यः D.

तस्य या एतन्म^१ ॥ * ॥ विमिश्रिता वसवः किरणा यस्याः विवस्त्रान् आ-
दित्यः ॥ * ॥ राजन्वान् देशः ।

राजन्वतीमाऊरनेन भूमिम्^२ ॥

सौराज्य इति किम् । राजवान् ॥ * ॥ ज्योतिरस्यास्तीति ज्योत्स्ना^३ ।
चन्द्रप्रभा ॥ * ॥ चर्मण्वती नाम नदी ॥ * ॥ नाप्तीति किम् । उदक-
वान् । अक्षिमान् । चक्रवान् । कक्षावान् । क्षवणवान् । दसुमान् ।
ज्योतिमान् । चर्मवान् ॥ ४९५ ॥ इत्युदन्वदादिः ॥ ॥

ज्याम्बाशस्तमिस्रा^४ च कुतुपः स्याद्विषादिका ।

विसर्पो नक्षरस्यापि कुण्डलोऽपि मतो बुधैः ॥ ४९६ ॥

प्रज्ञाज्योत्स्नापिच्छविभक्तोपामादेर्णाण्डिलकशना^५ इत्यनेनैतेभ्य-
स्तदस्याच वास्तीत्येतद्विशिष्टं च चण् इति स म^६ इत्येते प्रत्ययाः
क्रमेण भवन्ति मतुस्य ॥ * ॥ ज्योत्स्नाऽक्षिज्यस्तीति ज्योत्स्नाः पञ्च ।
ज्योत्स्नी राशिः ॥ * ॥ तमोऽस्त्रामस्तीति तमिस्रा राशिः । साऽस्या-
स्तीति तामिस्रः^७ पञ्च ॥ * ॥ कीतुप^८ कुटुम् ॥ * ॥ विषादिकं कुटुम्^९

१ See p. 339, l. 13 (? read एतन्म^१ क-
वन्^१ instead of एतन्म^१ कवन्^१) ; p. 340,
note 1. — Hem. also has कवण्यस्य चम-
नभावः । एतन्म^१ नाम पर्वतः । अक्षि
[] एतन्म^१ इति प्रकृत्यन्तरमस्ति त-
स्मीय तमिषातनं नक्षरलोपाभावात्
॥ । वत् तं यथाधोमन्त्र्येव ॥

२ Raghav. 6, 22.

३ See Pāp. v. 2, 114.

४ For this gap cf. Pāp. viii. 2, 12-
14 ; Hem. ib. 1, 92-95.

५ * तमिस्रा A. B. D. K.

६ * पामशादेयादि^६ A. ; * पामादे-
नाण्डिलकशना B. C. K.

७ B. C. F. K. om. या ; cf. p. 209, l.
16 ; Pāp. v. 2, 101.

८ तमिस्रा^८ तामिस्रः B. C. K. ; तमि-
अः A. — Hem. also writes तामिस्र.

९ कुतुप ed. Pāp. ; कीतुप Kāp. V. ;
कीतुप Hem. ; cf. कुतुप §L 60.

१० कुटुम् B. C. F. K. (Hem.) ; कुटुम् A. ;
कुटुम् D.

॥ * ॥ वैद्यर्षो व्याधिः ॥ * ॥ नाखरः यापदः ॥ = ॥ कौण्डलः ॥ * ॥
पक्षे व्योत्सावान् । तमिस्रावान्^१ ॥ ४१६ ॥ इति व्योत्सादिः ॥

पिच्छोदरव्रीहिगुहाः पिचरुडम्

तुन्दोदकोरोमवचूर्णपक्षाः ।

वर्णयहौ भङ्गकले च काक-

प्रक्षे^२ तु फेनो ध्रुवका^३ च पर्णम् ॥ ४१७ ॥

पिच्छादेरिलः ॥ = ॥ पिच्छाम्यसः^४ सन्ति । पिच्छिलः ॥ * ॥ उद-
रिलः ॥ * ॥ ग्रीहिलः । दिगम्बरसु ग्रीहियहणं स्वरूपार्थमर्थनिर्देशार्थं
चेति^५ ब्रुवाणः शालिलो ग्रीहिल इत्याह ॥ * ॥ मुहिलः ॥ * ॥ पिच-
रुडिलः ॥ * ॥ तुन्दिलः ॥ * ॥ उदकिलः ॥ * ॥ उरसिलः ॥ * ॥ यविलः
चूर्णिलः ॥ * ॥ पक्षिलः ॥ * ॥ वर्णिलः ॥ * ॥ यहिलः ॥ * ॥ पक्षिलः ॥ * ॥
कलिलः ॥ = ॥ काकिलः^६ ॥ * ॥ प्रक्षिलः ॥ * ॥ फेनिलः ॥ = ॥ ध्रुव-

१ तमिस्रावान् A. B. C. K.

२ ? Thus A. D. E.; काकप्रक्षि B. C. F. K.

३ ध्रुवका B. C. F. K.; ध्रुवका A.

४ Thus all MSS. and Yajñ.—पिच्छा
B6.; पिच्छ Kā. V., Hem.

५ ग्रीहियहणं स्वरूपा^७ B. C. K.; ग्री-
हियहणं स्वरूपं चेति A.—Cf. Kā. V. v.
2, 116 (ग्रीह्यादिभ्यश्च ॥) * ग्रीहियहणं
विमर्षम् । यावता तुन्दादिषु ग्रीहि-
शब्दः पठ्यते तत्र इतिठनी चकारेण वि-
धीयते । एवं तर्हि तुन्दादिषु ग्रीहियह-
णमर्थयहणं विज्ञायते । शालयोऽस्य स-
न्ति । शालिलः (sd. शालिनः) । शालो ।
शालिकः । शालिमानिति B.—Hem. has
the sūtras vii. 2, 5: ग्रीह्यादिभ्यश्चो

(vi. इकरणौ) ॥ ७: ग्रीह्यर्थतुन्दादे-
रिलश्च ॥ ग्रीह्यर्थे। अस्य पक्षि-
न्या सन्ति । कलमिलः । कलमिकः ।
कलमो । कलमवान् । शालिलः । शा-
लिकः । शाली । शालिमान् । ग्रीहियहो
ऽपि ग्रीह्यर्थो भवति । किं तु तस्य पूर्व-
चोपादानादिको न भवति । भावे हि
तचोपादानमनर्थकं स्यात् । भवतीत्येके ।
ग्रीहिभः ॥ तुन्दादिः^८ — next page,
note ३.

६ ? काकिलः B. C. F. K.—Hem. has
काका (i) काकः; B6., Yajñ. काका (चेपे);
Kā. V. काक (चेपे).—See also comm.
— pl. 420, where Varāh. refers काका,
घाटा (घटा B6., Yajñ. K. V.) and घटा
to this gopa.

किलः । भुवकेत्यपि^१ वामनः ॥ * ॥ पर्षितः ॥ * ॥ पचे पिच्छवानित्थार-
द्यपि^२ भवति ॥ तुन्दोदरपिच्छप्रभतीनां तुन्दादावपि पाठाद्वेनी^३
भवतः । भोजमतेन लक्षितयेऽपि बीजप्रभतीनां केषांचित् ॥ ४१७ ॥
इति पिच्छादिः ॥

सिध्मलेही पांसुपृष्ठुश्यामचटूनिः

प्रज्ञायन्धी बीजकपी पिङ्गमृदू च ।

कर्णः शीतं मांसहनू मक्षुगाडू स्तः

पचं नाभिः श्रीमणिकण्डूदककृष्णाः ॥ ४१८ ॥

विभादेर्लः ॥ * ॥ विभात्यक्ष वन्ति ॥ * ॥ विभक्तः ॥ * ॥ खेचलः
॥ * ॥ पांसुलः^४ ॥ पृष्ठुलः ॥ * ॥ श्यामलः ॥ * ॥ चटूलः^५ ॥ * ॥ प्र-
ज्ञातः । पिच्छादिपाठात् प्रक्षितः ॥ * ॥ पन्थिलः । यथा मुरारेः^६ ।
इयमेभिरालवाक्षैः पदे पदे पन्थिलास्तु कृष्णास्तु ॥ * ॥
बीजलः ॥ * ॥ कपिलः ॥ * ॥ पिङ्गलः ॥ * ॥ मृदुलः ॥ * ॥ कर्णलः
॥ * ॥ शीतलः ॥ * ॥ मांसलः ॥ * ॥ हनूलः । हनूल इत्यपि ॥ * ॥
मक्षुलः ॥ * ॥ पृष्ठपन्थिर्गैरुः । गडुलः । कुलः ॥ * ॥ पचलः ॥ * ॥ ना-
भिलः ॥ * ॥ श्रीलः । श्रीमान् ॥ * ॥ मणिलः ॥ * ॥ कण्डूलः ॥ * ॥
उदकलः । पिच्छादिपाठाद् उदकिलः ॥ * ॥ लक्ष्यलः ॥ ४१८ ॥

१ भुवकिलः । भुवकेत्यपि B. C. F. K.
—भुवक and भुदक Bb., Yaj6.; भुवका
and भुवका Hem.; भुवका and भुवका
Kāp. V. ed., β. (α. only).

२ पिच्छावानित्थं B. C. F. K. and
orig. A.; पिच्छवान् Hem.

३ पाठवेनी A.; पाठावेनी B. C.

F. K.; पाठवेनी० श्रीमीज० D. —
Yardh's पिच्छादि includes both पि-
च्छादि and तुन्दादि of Pāp. and Hem.

४ पांसुः A. B. C. D. E. K.

५ पांसुलः A. B. C. D. K.

६ चटूलः B. K.; चटलः C.

७ Anarghar. (Calc. 8. 1782) p. 36.

सक्थि स्वेष्मा पित्तनिष्पादमन्यः

पेशः पार्थी वातनिष्पावपुष्काः ।

पार्थस्तुरिडः पक्ष्मपर्णं कुशः स्याद्

धारासक्तू वर्ध्मेफेनोष्मपर्णम् १ ॥ ४१९ ॥

सक्थिलः ॥ * ॥ स्वेष्मलः । कफी ॥ = ॥ पित्तलः ॥ = ॥ निष्पादय-
तीति निष्पात् किप् । निष्पातः २ ॥ निष्पदनं निष्पत् । निष्पात २
इत्यन्ये ॥ निष्पादान् ॥ अथं शकटाङ्गमतेन ॥ * ॥ धमनीलः ॥ * ॥
पेशलः ॥ * ॥ पार्थीलः ॥ धमनीपार्थीग्रन्थी दीर्घान्तावेव गणे पथेते ।
तेन दीर्घान्ताभावेव लः । इक्षान्ताभावेव भतुः ॥ * ॥ वातलः ॥ * ॥
निष्पावलः ॥ निष्पानं निष्पा । निष्पास ३ इत्यन्यः ॥ * ॥ पुष्कलः ॥ * ॥
पार्थकः ॥ * ॥ तुष्टिलः ॥ तुष्टिवटिवलेर्भ ४ इति भगवत्येव तुष्टिभ
इत्यपि ॥ * ॥ पक्षलः ॥ * ॥ पर्णुलः । पर्णुल इति भोजराजः ५ ॥ * ॥
कुशलः ॥ * ॥ धारालः । यथा मुरारेः ६ ।

प्रेक्षाधारासत्वेरमसुमरसमरोद्गामरौजा विडीजाः ॥

समुलः ॥ * ॥ वृधेर्भन् । वर्धलः । पामादिपाठाद् वर्धन ७ इत्यपि ॥ * ॥

१ वर्ध्मेफेनो A.; व्रध्मेफे B. K.;
व्रध्मेफेनो F.; *व्रध्मेफे C.; *फेनी व
पला D.; वर्ध्मेफेनी चपवर्ध E.

२ निष्पातः A. C. D.

३ निष्पासः A. C.; B. C. K. om. नि-
ष्पत्.—Hem. has both; Bū, Yajñ. नि-
ष्पाद्; om. Kās. V.

४ निष्पावः MSS.; B. P. K. om. नि-
ष्पा; C. om. निष्पास.—Hem. निष्पा;
the others निष्पाव.

५ ? तुष्टिवटि B. C. K.; तुष्टि D.—
तुष्टि Hem. both in the gāya, and in

sūtra vii. 2, ■ वलिवटितुष्टिर्भः । (प्रवृत्ता
नामिसुष्टिः comm.); om. by the others,
but Pāp. and Kās. V. v. 2, 139 तुष्टि
(तुष्टि इति माधवः Calc. ed.).

६ A. om. पर्णुलः; श्रीभोजराजः D.;
भोजः F.—पर्णु Bū.; पर्णु Yajñ., Hem.;
परणु Kās. V.

■ Anarghar. (Calc., §. 1782) p. 143.

७ वर्धन A.; वर्धन F.; वर्धलः
पामादिपाठाद् । वर्धन् इत्यपि B. C. K.
—Bū., Yajñ. have वर्धन्, om. K. V.—
In the पामादि Hem. alone gives वर्धन्.

फेनलः । यथा ।

वैदेहि पश्चा मलयदिभक्तं मत्सेतुना फेनिलममुराशिम्^१ ॥ * ॥

ऊष्मलः । यथा ।

धनुमन्तो वत्सी दशमुखभुजैरुन्नतमाः^२ ॥ * ॥

पर्णलः । पर्णिल^३ इत्यपि । यथा भट्टेः ।

अभर्णे ऽन्धः पतनसमये पर्णलीभूतवान्

किम्किन्धाद्रिं न्यविशत मधुचीवगुञ्जद्विरेफम्^४ ॥ ४१८ ॥

क्षुद्रजन्तूपतापाभ्यां प्राण्यङ्गादात् एव च^५ ।

कालाघाटाजटाः क्षेपे वातादेरुपि स्मृतः ॥ ४२० ॥

क्षुद्रजन्तुर् वा नकुलात्^६ । यूकालः । मलिकालः ॥ * ॥ उपतापो रोगः । मूर्खालः । विचर्चिकालः । विपादिकालः ॥ * ॥ प्राण्यङ्गादा-कारान्तादित्यर्थः । यूकालः । जटालः ॥ * ॥ कालादयः क्षेपे प्रत्य-धार्यस्य निन्दायां गन्धमानायां लभालः । काला कूर्चम् । कालालः^७ । घाटा^८ पीषावयवः । घाटालः ॥ जटालः ॥ पिच्छादिपाटात्^९ कट-लिलः । घाटिलः । जटिलः ॥ यथा ।

१ Bhaguv. 13, 2; D. omits from यथा; A. B. C. K. omit the first phila.

२ Anurghyae. iv. Jast pl. (ed. Cole. 8, 1782, p. 117) D. om. from ऊष्मलः ।

३ फेनलः । पर्णलः । फेनिलः । पर्णिलः D.; om. F.

४ Bhattach. vi. 143 (किम्किन्धाद्रिं^० ed.).—अभर्णेभ्यः पतनं B. C. D. F. K.; A. om. from पर्णलः.

५ प्राण्यङ्गा खादकारतः E.; मा । प्यङ्गात् खादकारतः D.; A. om. this half-śloka and काला.

६ आनुकुलात् A.; आनकुलात् वा D.; — नकुलात्क्षुद्रजन्तवः । F.

७ Hem., — vii. 2, 23 कालाजटा-घाटाभ्यः, remarks कालेति ङोपात्तं केचित्पठन्ति । कालालः । कालिलः ।

८ Thus also Hem.; घटा D., K. V. [घटा सभा संलापो वा घटालः । घाटा पीषा घाटाल इति वर्धमानः Yajñ. comm.].—H., Yajñ. have also कटा चेपि [कटालो गर्हितगण्डस्थलो गवः Yajñ. comm.].

९ See p. 441, note 6.

विवेश कश्चिज्जटिलस्तपोवगम्^१ ॥

काशाशब्दस्य सप्रत्ययं चन्दाद्या ॥ मन्यन्ते ॥ चेप इति किम् । का-
लावान् । घाटावान् । जटावान् । चेपोऽयं मतुना ॥ गम्यत इति
चेपे मतुर्न भवति ॥ * ॥ वातादेरूपि स्यत इति वातइन्तवसलसत्ता-
टानां लो भवति तत्संनियोगेनोक्तगमस्य । वातूलः । इन्तूलः ।
वसूलः । कलाटूलः ॥ गलशब्दस्यापि गलूल इति मन्यते भोजः ॥ * ॥
पक्षे सिधवानित्यादि ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन वर्षप्रभृतयो
द्रष्टव्याः ॥ ४२० ॥ इति सिधादिः ॥

लोम वस्तु मुनिः^२ कर्को गिरिवधू हरिः कपिः ।

लोमादी विबुधैर्ज्ञेया रुरु रोम तथा भुरुः^३ ॥ ४२१ ॥

लोमादेः शः^४ ॥ * ॥ लोमान्यस्य सन्ति । लोमशः ॥ * ॥ वसुशः^५
॥ * ॥ मुनिशः ॥ * ॥ कर्कशः ॥ * ॥ गिरिशः ॥ * ॥ वधुशः^६ ॥ * ॥ हरिशः
॥ * ॥ कपिशः ॥ * ॥ ररुशः^७ ॥ * ॥ रोमशः ॥ * ॥ भुरुशः^८ ॥ * ॥
पक्षे लोमवानित्याद्यपि ॥ ४२१ ॥ इति लोमादिः ॥

पामा वामा वलिः स्नेष्मा सामहेमोष्मकद्रवः ।

कल्याणादङ्गुशब्दाच्च लक्ष्म्या अञ्च कृमिस्तथा^९ ॥ ४२२ ॥

पामादेर्नः ॥ * ॥ पामनः ॥ * ॥ वामनः ॥ * ॥ वलिनः ॥ * ॥

१ Kumāras. 5, 30.

२ °वक्तुर्मुनिः A.; °वधुर्मुनिः D. ॥

३ वुशः E.; वुशः G.; A. om. this
half-gloka.

४ A. om. लोमादेः शः-

५ वसुशः A.; व-शः D.—वसु Hem.;
— by the others, (cf. वलु next note).

६ वधु ॥., Yajū., Kāṣ. V. ed., a. β.;

वलु Hem.; also K. V. ed., वधु β.

७ ररु वेच्छति वेचन Yajū.; om.
by the others.

८ भुरु Hem.; तद Bō., Yajū., Kāṣ.
V. ed. a. β.

९ अञ्च कृमि C.F.K.; B. om. from
अञ्चम्.

शेषः ॥ * ॥ सामनः ॥ * ॥ जेननः ॥ * ॥ ऊषणः ॥ * ॥ कद्रुणः^१ ॥ * ॥
 कक्षाणमङ्गमया अस्ति । अङ्गना ॥ कक्षाण इति किम् । अङ्गवती ॥ * ॥
 लक्ष्मीरस्मात्ति । लक्ष्मणः । लक्ष्मीवान् ॥ * ॥ छनिणः ॥ ४२२ ॥

विष्वचोऽकृतसंधिः^२ स्याल्लुक् पदस्योत्तरस्य च ।

शाकीदूपलालीना ह्रस्वत्वं च स्मृतं बुधिः^३ ॥ ४२३ ॥

विष्वक्शब्दाप्रो भवति । तत्संनियोगेन चाकृतसंधिरुत्तरपदलोपः ।
 विष्वचोऽर्थास्ते दिवसा वा रक्षयो वा गतिविशेषा वाऽस्य सन्ति ।
 विषुणः सूर्यः ॥ विष्वचन्तीति विष्वचो गतिविशेषा अस्ति सन्ति । वि-
 पुणो वायुः । विष्वम्भान् ॥ विषुशब्दस्यादिर्नामानात्वे वर्तते^४ ॥ * ॥ मह-
 ष्णाकं शाकसमूहो वा शाकी । शाकस्त्रिकस्ति । शाकिनम् ॥ * ॥
 दद्रुर्नाम व्याधिः । दद्रुणः ॥ भोजस्तु प्राक्पूचे दद्रुशब्दम् अस्तिपूचे
 ■ नागमाद् दृहगोधापर्यायं^५ कद्रुशब्दमाह^६ ॥ * ॥ पक्षाग्नितम्^७ ॥
 ४२२ ॥ इति पामादिः ॥

बलफलपरिणाहोहाममालाबलाका

प्रतनिचुलमनीषामेखलामानशाखाः ।

कुलमुकुलपताकाकर्मचर्मप्रयामाः^८

स्तवकवडवचूडायामवीणोपयामाः ॥ ४२४ ॥

१ कद्रुणः A.; कद्रुणः C.; क। क। D.
 —Yajñ, makes कद्रुणः; कद्रु (B.); कद्रु
 Hem., Kās. V.

२ विष्वचो E.; छनिसंधि A.

३ च समं बुधिः B. C. K.

४ शब्दस्य आनात्वे B. C. K.; च
 वर्तते B. C. F. K.—Cf. चादि §1. ॥ (विषु
 सर्वतोभावे page 21, l. 14).

५ नागमाखगृह° A.; च मानुगृह-
 गोधापर्याय D.

६ कद्रु° D.; कद्रु B. C.; कद्रु° K.

७ All MSS. om. पक्षाग्नितम्.—मह-
 त्पक्षाकं पक्षासमूहो वा पक्षाकी तद्वत्
 पक्षाग्नितम् Yajñ.—Hem. has पक्षाग्नितम्
 and पक्षाग्नितम्; the others पक्षाग्नितम्.

८ कुलमकुल° B. C. K.

वसादेरिन् इत्यनेन^१ तदस्याप वासीत्यर्थं इन् भवति मतुश्च ॥ * ॥
 वसन्त्यासीति । वसी । वसवान् ॥ * ॥ फली । फलवान् ॥ * ॥ परि-
 षाही । परिषाहवान् ॥ एवं सर्वत्र ॥ * ॥ उहामी । उहास^२ इत्यन्यः
 ॥ * ॥ मासी ॥ * ॥ वसाकी ॥ * ॥ अती ॥ * ॥ निपुसी ॥ * ॥ मनीषी
 ॥ * ॥ मेखसी ॥ * ॥ भागी ॥ * ॥ ग्राही ॥ * ॥ कुली^३ । दुर्ममतेन ॥ * ॥
 मुकुली^४ ॥ * ॥ पताकी ॥ * ॥ कर्मी । चर्मी ॥ कर्मिकश्चर्मिक इत्येके^५
 ॥ * ॥ प्रयामी ॥ * ॥ खवकी । खकी । खवकश्च खवा च खवक-
 खवम् । पञ्चाङ्गैः सह दंडः ॥ * ॥ पूडी ॥ * ॥ चायामी ॥ * ॥
 वीषी । यथा ।

शिङ्गद्वैर्जसकपभयादीभिर्भुक्तमार्गः^६ ॥ * ॥

उपयामी ॥ ४२४ ॥

कूलं जरोत्साहधृणोलदंष्ट्रा

व्यायामधन्वोद्यमवर्मकेकाः^७ ।

संज्ञाशिक्षारोहगदावरोहाः

पुलाहकायासमुलानि^८ सूना ॥ ४२५ ॥

१ वसादेरिन् B. C. F. K.

२ उहामी D.; उहास B. C. K.—
 उहास and उहास Bū., Yajñ.; उहास
 Hem.; उहास and उहास K.V. ed., β.;
 उहास and उहास α.

३ Thus also Bū., Yajñ., K. V. ed. β.;
 om. K. V. α., Hem.

४ भकुली B. C. K.—मुकुल Hem.;
 om. by the others.

५ इत्येके A.—Kāp. V. v. २, 118 forms
 only चर्मी । चर्मी । चर्मी (α. β., om. ed.);
 Hem. remarks केचित्तु । वडवा । अष्टकर ।
 कर्मन् । चर्मन् । चर्मन् । इत्येतेष्वेव इक-

मपीच्छन्ति ॥ Yajñ. states that the ग्री-
 षादि have both इन् and इक् with the
 exception of शिक्षा । संज्ञा ।
 खवा । वीषा । वसाका which have
 इन् only, not इक्; and खवखद् । चशीर्व
 [K. V. खवखद् । कुमारी । जी, but not
 चशीर्व; Hem. जी । कुमारी । खवखद् ।
 सभा (I) करख (I सभा करखे)] which
 have इक् only, not इन्.

६ Meghad. 45; om. A. D.

७ *धर्मकेकाः A.; चर्मकेकाः F.

८ *याममुलानि D. E.; याममुला-
 नि C. F. K.; यामतुलानि B.

कूलिनी ॥ कूलस्थाने मूलमिति^१ पठन्ति ॥ * ॥ अरी ॥ * ॥
उत्साही ॥ * ॥ घृणी ॥ * ॥ उत्ती । यस्य कस्यचित्सांघा ॥ * ॥ दंष्ट्री ॥ * ॥
व्याचामी ॥ * ॥ धन्वी । यथा ।

उत्कर्षः स च धन्विनां यदिषतः सिध्यन्ति सख्ये पक्षे^२ ॥

उद्यमी ॥ * ॥ वर्मी ॥ वर्मिक इत्यप्यन्वे^३ ॥ * ॥ केकी ॥ * ॥ संघी ॥ * ॥
विखी । वल्लिर्मयूरस्य ॥ * ॥ आरोही ॥ * ॥ गरी । गदावान् ॥ * ॥
अदरोही ॥ * ॥ पुखी^४ । कस्यचित्सांघा ॥ * ॥ अट्टकी । अट्टकिक
इति केचित्^५ ॥ * ॥ आयासो ॥ * ॥ मुखी^६ ॥ * ॥ सूना घातनक्षान-
मम् । सूनी^७ ॥ * ॥ उद्गास^८ इत्यपि केचित् ॥ * ॥ इत्यात्यये विद्धे
ठवाधनार्थम्^९ ॥ ४२५ ॥ इति वल्गादिः^{१०} ॥

मणिर्विष्णुर्विचहिरण्यराज्यो^{११}

मताः कुमारः कुरेष्टकाशीः ।

गाण्डी ध्वनिर्गाण्ड्यजके च नाधि

पतञ्जलिर्नेच्छति गाण्डिशब्दम् ॥ ४२६ ॥

१ मूलमिति C.; cf. pl. 200 comm.—
Hem. has मूलः; Bū., Yajñ. कूलः; Kāp.
V. both.

२ Śākunt. pl. 38.

३ धर्मी । धर्मिक इत्यप्यन्वे A.; cf.
preceding page, note 5.

४ पुख Hem.; om. by the others, cf.
pl. 200.

५ See preceding page, note 5.

६ Om. D.—मुख Hem.; मुख Bū.
(cf. preceding page, note 3); मुख K.V.
a.; om. ed., β.; for Yajñ. see next note.

७ सूना Hem.; सूना घातनक्षानम् ।
सुनेति कश्चित्पाठः । Yajñ.

८ Thus Bū., Yajñ., Hem.; also Kāp.
V. a. उद्गास ed. β.

९ ठवाधनार्थम् B. C. F.; ठवाध-
नार्थम् D.

१० This corresponds to शिखादि
Hem. vii. 2, 4; and to वल्गादि to Pāp.
v. 2, 136, but our *gāṇḍa* includes nearly
all the व्रीह्यादि to P. v. 2, 116.

११ *हरिश्चरराज्यो B. C. K.; *हरि-
श्चरराज्यो D. E.

मथादेवं इत्यनेनेतस्याप्तदक्षा च वासीत्यर्थे वो भवति मनुष्यः ॥
मथयोऽस्य सन्ति । मथिवः । मथिमान् ॥ मथिव इति कथञ्चिन्ना-
मस्य संज्ञा^१ ॥ = ॥ विषु वाम्ने चादिः^२ । तद्विद्यतेऽस्य । विषुवम् ।
विषुवत् । यथा ।

वसरत्नचिद्विदे कासे विषुवद्विषुवं च तत्^३ ॥

विषुवानित्यमरमासाकारः^४ ॥ मतोर्वत्वं लक्ष्णात् ॥ विषुर्नाम मुहूर्तः ।
वोऽस्यासीति विषुमान् अहोरात्रप्रविभाग^५ इति तु श्रावकटाचनः
॥ = ॥ विन्मात्रस्यास्तिन्वा सन्ति । विन्मावम्^६ । च्छाटलेऽच् प्रत्यय^७
वज्रलमिति वज्रलवचनादीर्थः ॥ विन्मव इति भोजः ॥ = ॥ हिरण्य-
म् । हिरण्यवान् । हिरण्यवो नाम निधिः । कुबेर इत्यपरे ॥ = ॥
राजीवम् । राजिशब्दस्यापि ॥ = ॥ कुमारवम् ॥ = ॥ कुररावम् ॥ = ॥
द्रष्टृकावम् ॥ = ॥ अर्षश्चः कृतसङ्कीर्णो द्रष्टव्यः । अर्षवः । समुद्रः
॥ = ॥ गाण्डी नाण्डिर्वा दादखखम्^८ । दाचादिप्रत्यये मुष्टिस्त्रान-
भूतं^९ यन्निष्ठावच्छिन्नं^{१०} मथपर्यं वा । गाण्डीवं नाण्डिवं वा । पार्श्व-
भगुः । यथा ।

गाण्डीवधन्यनः खेभ्यो निक्षपार ऊतामनः^{११} ॥

१ संज्ञा B. K.; कथा संज्ञा C.;

* नावसंज्ञा A.; * ना -- संज्ञा D.

२ See page 21, l. 14 (सर्वतोभावे);
p. 440, l. 2 (भागात्से).

३ Amarnk. l. 1, 3, 14.

४ * वसरमासाधरः D.

५ * रात्रः प्र० D.; * प्रतिमान B.C.E.

६ विन्मावान् C. K.

७ ? च्छाटले (or च्छाटले)ऽच् प्रत्यय
cf. p. 318, l. 15 and note 10. (P. vi.
3, 111 seq.)

८ कुररावम् F.; कुमाररावम् A.—Hem.

remarks विन्मावं । कुररावं । कुमारवं ।

यज्युपसर्वस्य ॥ इति ॥
होर्षः ॥

९ दादखखम् A.

१० मुनिस्त्रानभूतं B. C. K.

११ संविद्यावच्छिन्नं A. B. E.; संवि-
द्यावच्छिन्नं C.

१२ Kirāl, 15, 46. [all MSS. read ना-
डीवधनुषः;—वासीवधन्यनः *विन्-
काम" eds.].

वेणीसंचारे^१ ।

रसाकटविखोखकेशवचना दुःप्रापनेनाश्रया

याद्याली राजचक्रपुरतो^२ गौर्गौरिति व्याहता ।

तस्मिन्मन्त्रे किं भु^३ माखिवधरो माधीत्युपानन्दनो

धूनः सन्धिवर्गशक्य इतिनः कोधाखदं किं न तत् ॥

अस्यादपि भवति । माखिवं धनुरिति ॥ । तुल्या चि संहिता अस्यादीर्घ-

कोदमयया सूत्रं प्रणीतमित्येतत् संगतम् । कुतः । न आगमो न

धुक्तिः । आनमसायसाहि वार्त्तिकभाष्यधोरभावान्^४ । यदि ॥

अस्यासूत्रे माखिवम् उपाक्तो दीर्घश्च न प्राप्नोति^५ नापि माखिगा-

लीशब्दोरेकशेषोऽस्तीति भाष्यकारमतानुसारिणा केनाप्येतद्विधा-

रितम् ॥ * ॥ अजकवम् । पिनाकम् ॥ अजकवमिति वामनः । यत्तु

पिनाकोऽजगवं धनुरिति पाठो दृश्यते तच्चाजगवोऽस्तिविशेषो विद्यते

॥ । अर्धचादिनादमत्ययेऽजगवमिति सिद्धम् ॥ * ॥ मण्यादयः प्रचो-

क्तो नव्याः ॥ ४२६ ॥ इति मण्यादिः^६ ॥

सुसामतीपमण्याससोहास^७

तृमाक्षकृच्छ्रा दलशीलकक्षाः ।

अलीकदुःखे कृपणं हलं स्यात्

क्षेपे तु माला ॥ शीफः^८ ॥ ४२७ ॥

१ Vepf. pl. 51 (ed. Calc. Sans. 1824, p. 60); २ [redacted], Noten, p. 138.

३ [redacted] Devanāgarī recension reads राजचक्रमभितो.

४ तस्मिन्मन्त्रे B. K.; तस्मिन्मन्त्रे तु C.; किंतु F.—तस्मिन्मन्त्रे स किंतु Dev. rec.

५ अजगवमिति A.; माखिवं माधीवं धनुरिति D.

५ वार्त्तिकभाष्यात् B. C. & orig. ॥

६ उपाक्तदीर्घश्च F.; B. C. K. ॥

नः प्राप्नोत्विति D.

७ Hem. has the same gopa; cf. Pāṇ.

v. 2, 109 vārtta.; 110.

८ मण्यादयः B. C. D. E. F. K.;

मण्यादयः A.

९ शीफः A.; शीफः D

सुखादिधर्मशीलवर्षाभादित्यनेन [] वासीत्यर्थं इत्येव भ-
वति ॥ * ॥ सुखमखासीति सुखी ॥ * ॥ प्रतीपा ॥ * ॥ प्रपथी ॥ * ॥
असी^१ ॥ * ॥ सोढी ॥ * ॥ जग्री^२ ॥ * ॥ आसी^३ ॥ * ॥ लक्ष्मी ॥ * ॥
दसी ॥ * ॥ ग्रीसी ॥ * ॥ कसी ॥ * ॥ असीकी ॥ * ॥ दुःखी ॥ * ॥ लपथी
॥ * ॥ खसी ॥ * ॥ मासी । निम्हायाम् । अत्यन्त मात्तावान् ॥ * ॥
कलथी ॥ * ॥ शोफी^४ ॥ * ॥ नखादिषु^५ मात्ताशब्दः पश्यते । इह त
पाठः चेपे मतुर्मा भूत् ॥ ४२७ ॥ इति सुखादिः ॥

पुष्करो नक्षत्रमालहिरण्य-

कैरवाणि कुमुदं ॥ शिरीषम् ।

कर्दमस्तुततरंगकपित्थ्या.

पङ्कजोत्पलकरीषसरोजम् ॥ ४२८ ॥

पुष्करादेरिन् इत्यनेन पुष्करादेरुत्पल्यर्थे हेतुः निधेय इति भवति
॥ * ॥ पुष्कराणि विद्यन्तेऽस्यामस्या वा । पुष्करिणी भूमिः ॥ * ॥ नदिनी
॥ * ॥ तमाशिनी ॥ * ॥ पिरशिनी^६ ॥ * ॥ कैरविषी ॥ * ॥ कुमुदिनी
॥ * ॥ शिरीषिणी ॥ * ॥ कर्दमिनी ॥ * ॥ तटिनी ॥ * ॥ तरंगिणी ॥ * ॥
कपित्थिनी ॥ * ॥ पद्मिनी ॥ * ॥ उत्पलिनी ॥ * ॥ करीषिणी ॥ * ॥
सरोजिनी ॥ ४२८ ॥

१ असी F.; lac. D.; cf. note 3; and
pl. 444 comment. [असीतिऽनेन । असी ।
असु].

२ Thus Yajñ., Hem., Kāp. V. ed.;
गुप्त Bā., K. V. a. (मुख्य β.).

३ आसी B. C. E.; आ । शी D.—
[] and आस Hem.; अश and अल
Yajñ.; [] (v.l. आस) and आश (v.l.

अस) Bā.; आश Kāp. V. ed., a. β.—
See also kā.ikā 3 on Rātātra II. 3, 15
[सुमी लक्ष्मी प्रतीपे च सीमान्यसी-
खुदाहृतम्] with var. readings.

४ शाफी A.; शोफी D.—Not given
by the other works.

५ See sloka 424.

६ हरिषिनी B. C. E.

राजीवनालीकसरोरुहाणि

मृणालपद्मं पुटकारविन्दम् ।

अम्भोजमण्यं कमलं विगर्हः

कल्लोलशालूकविर्स यवासः ॥ ४२९ ॥

राजीविनी ॥ * ॥ नालीकिनी ॥ * ॥ सरोरुहिणी ॥ * ॥ मृणालिनी
॥ * ॥ पद्मिनी ॥ * ॥ पुटकिनी ॥ * ॥ अरविन्दिनी ॥ * ॥ अम्भोजिनी
॥ * ॥ अजिनी ॥ * ॥ कमलिनी ॥ * ॥ विगर्हिणी । अर्थं जघादित्यम-
तेन । विवर्ध^१ इत्यन्यः ॥ = ॥ कल्लोलिनी ॥ * ॥ शालूकिनी ॥ * ॥ वि-
विनी ॥ * ॥ यवासिनी^२ ॥ यामनस्य हृत्तुनी यव मायेति पठति ।
ततो यविनी माविणी^३ । दुर्गन्ध पथ इति पठति^४ ॥ * ॥ देश इति
किम् । पुष्करवान् चक्षी । कमलवान् । विभवान् । पुष्कराणि मीर्धा-
नि देशे सन्ति । अगभिधानादिषु भवति ॥ एते च निघटार्थविषया
एव यवदा द्रष्टव्याः ॥ ४२९ ॥ इति पुष्करादिः^५ ॥

कृथासुती भ्रातृशिखा पितासूत्र

साहज्ये परिषत्त माता ।

असृक्पर्वजसोऽथ दन्तः

कल्लोलसिंहे गदिता^६ गणेऽस्मिन् ॥ ४३० ॥

^१ *Chlorophan* ; विगर्हः A. ; विवर्द्ध

^२ *Yajñi* ; B. C. F. — The other works

^३ *Yajñi* ;

^४ *Yajñi* B. C. K.

^५ यवास, यवास, यव, यव Hem. ;

यवास and यवस् (cf. next note) B. ;

Yajñi. ; यवास Kā. V. ed., β., यवस

α. (v.l. ed. यवस).

^६ *Kārikā* 14 in *Durgasinhhu's* *vytti* on Kā. II. 6, 15 has यवस only.

■ Here, makes two *guyas* of this, पुष्करादि and अम्भजादि; the former taking इन् when देशे; the latter (with those in Pāy. v. 2, 137) when भावि. Cf. Index.

६ *संज्ञी गदितो B. C. F. K

कस्युपाशेऽग्नेर्देवस्यरात इत्यनेन कथीत्यादेरस्यर्थे वक्तः^१ । अत्र
इत्यादे रः । अश्वं इत्यादेरकारो भवति ॥ * ॥ कभिरस्यासीति कपो-
वक्तः । कुटुम्बी ॥ कठिगृहोऽयम् । अन्यत्र कविमत् चेष्टम् । व्याकुले
ऽप्युत्सव्य^२ वज्रलमिति दीर्घभावः ॥ * ॥ आसुतिः सुरापानम् ।
आसुतीवक्तः । शौचिकः ॥ नाममासास्मासुतीवक्तो यज्योच्यते ॥ * ॥
आश्ववक्तः ॥ * ॥ शिखावक्तो मधूरः । शिखावक्तं नगरम् । शिखावक्ता
सूया ॥ * ॥ पित्रवक्तः ॥ * ॥ उत्साहवक्तः^३ ॥ * ॥ पुत्रवक्तः^४ ॥ * ॥
परितः सीदति । परिवत् । परिवहन्ती राजा ॥ परिवहनं परिवत्
पङ्कः सर्वतोऽवतारो^५ वा । योऽस्यासीति परिवहन्तं तीर्थमित्यने
॥ * ॥ नाश्ववक्तः ॥ * ॥ उत्सङ्गावक्तः^६ ॥ * ॥ पर्यवहन्ती राजा । यथा
विद्वन्नागार्जुनस्य ।

लोकालीतामभिनवा समसुहृत्तफलाभात्मनो यो विभूतिं^७

पर्यन्तये विविधां कथयति महतीं भीमतां प्रीतिचेतोः ॥ * ॥

रजस्रजा यती ॥ * ॥ इन्तावक्तो नाम राजाऽनवक्तः ॥ * ॥

आसुतिपर्यवहः ब्रह्मणा योनिवत्तं केचित्प्रतिपत्ताः^८ । आ-
सुतिमान् परिवहान् रजसान् याम इत्यपि भवति ॥ परिवहन्त्य एव

१ B. K. & Hem. throughout.

२ See p. 440, note 7; P. vi. 2, 118.

३ Thus also Hem., K&P. V. ed., β;
(v. 2, 112); उत्साहवक्तः K. V. α.

४ ? Thus MSS.; K. V. α.; पुत्रवक्तः
Hem., K. V. ed., β.

५ पङ्कसर्वतोऽवतारो B.; पङ्कसर्वतो-
री C. — परिवहन्तः । पर्यवहन् ।
परिवहन्तं तीर्थं पङ्क्तिमित्यर्थः । परि-
वहत् । Hem.

६ Thus also Hem., K. V. α.; उत्स-
ङ्गावक्तः K&P. V. ed., β.

७ ? समसुहृत् यो विभूति A.; या
विभूति D.; नावि भूतिः F.; नावि
भूति E.; यो विभूति B. C. (? copied
from K., where त् over ना in preceding
line).

८ योनिवत्तं A.; योनिवत् D.;
प्रपत्ताः A. F.

इत्येते । पश्चिदादीनां तन्पुस्तकेषु संबोधः परिवर्त्यन्तो दृश्यन्ते च प्रमा-
दपाठ एव । मुरायेषु हि भास्वपुस्तकेषु परिवर्तो वक्ष्यः । काव्येषु ।

श्रीहर्षो निपुणः कविः परिवदयेवा गुणपाहिणी^१ ।

इत्यादिषु परिवर्त्यन्त एव दृश्यन्ते । कथं तर्हि

परिवदन्त्यान्वयात्तद्विराट् भेकटिकाग्रमात्^२ ।

इत्यनुष्टुप् । ■■■ रिग्वन्दे प्रथमवक्षिते नवाक्षरः पादो भवति । न
मेतद्वक्तम् ।

कथः पादा अष्टाक्षरा अनुष्टुप् एको नवाक्षरः^३ ।

इत्युच्यते । अथमप्यस्ति वृत्तप्रभेदो यथैकः पादो नवाक्षरोऽन्येऽष्टा-
क्षराः । यथा ।

प्रधाने कर्मस्थभिधेये ■■■ दीनाङ्गिर्कर्मणाम् ।

अप्रधाने दुष्टादीनां स्थाने कर्तुश्च कर्मणः ॥

इति । अथ आद्य एव पादो नवाक्षरः परिशिष्टा अनुष्टुभ एवेति^४
कथिष्यते । तत्तत्सिद्धौलिकयोच्यते^५ यतो व्याकरणकण्ठं च^६ द्वाभ्या-
मपि शब्दाभ्यां व्याप्तम् । चौरसामिनापि मार्धं मारिष इत्यपि यथा
परित्यज्यदिति^७ टीकायां विवृतम् ॥ किं च । यो नवाक्षरः पाद
अष्टाक्षरकीकृतः सोऽपि ■■■ संगच्छते । प्रधाने कर्मस्थास्तेषु इति दर्श-
नात्^८ ॥ ४१० ॥ इति कव्यादिः^९ ॥

१ Ratnkr. gl. 6.

२ ■■■ ■■■ 4, 12; *महर्षिराय भै० B.
C. D. K.; *महर्षिरायते० A.

३ अनुष्टुभ एको० D.

४ अनुष्टुप् ए० A.; *द्वयमेवेति D.

■ अनु चति० B. C. K.; ■ सु चति०
■; *चिकथा उच्यते MSS.

६ व्याकरणं ■■■ च A.; व्याकरणं ।

■■■ चेद्वा० B. C. K.

■ सर्वथात्सङ्गनाकारिषः । सर्वोऽपि
अद्या परिवर्तः ॥ MS. Kshir. as Am. K.
i. 1, 7, 14.

■ कर्मस्थापरे इति० A.; *कर्मस्था-
राध्य इति B. C. ■; D. omits from
किं च.

९ Hem. has the same gaps; cf.
Pāp. v. 2, 112; 113.

जवनसपांसुकुञ्जाः सपाण्डुमधुसिन्धु[बन्धु]नगमुष्काः १ ।

पुष्कं कण्डूमुखानुविनिर्मितं २ इत्वा [] कन्दूः ॥ ४३१ ॥

जवादे रः ॥ * ॥ जवोऽस्मिन्नस्तीति । जवरं जेषम् । जववद्
चन्यत् ॥ * ॥ गखरः ॥ * ॥ पांसुरः २ ॥ * ॥ कुञ्जावस्य सः । कुञ्जरः
करी । कुञ्जवन्दोऽस्मिन् अनुपर्यायः । कुञ्जवान् चन्यः ॥ * ॥ स मध-
त्कण्ठे विवरमस्मासि । खरो गर्दभः । खवान् चन्यः ॥ * ॥ पांसुरः
॥ * ॥ मधुरो रसः । मधुरं मधु । मधुग्रन्थः स्वादुलसवद्ये ॥ गुणवा-
मान्ये गुणे ॥ वर्तमानो पृच्छते । ॥ इत्यदृष्टिः । तत्र मधुमाग्न्यदः
॥ * ॥ सिन्धुरो दृष्टी । सिन्धुमान् चन्यः ॥ * ॥ [बन्धुरं नगरम् ४ ॥ * ॥]
नगा दृष्टाः पर्वता वाऽस्मिन्नस्ति । नगरम् ॥ * ॥ मुष्को []
सः ॥ मुष्करः पशुः । मुष्कवान् चन्यः ॥ * ॥ पुष्करः ॥ * ॥ कन्दूरः
पुष्पः ॥ * ॥ मुखं सर्वस्मिन्नतयेऽस्मासि । मुखरो वाचासः ॥ चयवा ।
मुखविषया वाग् मुखम् । मुखवान् चन्यः ॥ * ॥ इद्विच्छिद्रम् ।
इद्विरं ६ काडम् ॥ * ॥ कन्दूरः ॥ ४२९ ॥ इत्युवाचिः ७ ॥

१ A. D. E. omit बन्धु. See note ५.

२ [] कण्डूमुखसिन्धु E.; ॥ मुख-
सिन्धु A.; [] (corr. कण्ठ) कण्डूमुख-
सिन्धु D.

३ पांसुरः A. [] C. E.; पांसु विद्यते
अस्मिन्निति पांसुरो मार्जः D. [herewith
begins the spurious portion of the com-
mentary mentioned in the description
of MS. D. (Preface [] Part I., p. v.-vi.),
and only occasionally referred to in
these notes].

४ स्वादुलसवद्ये B. C. F. E.—अत्र
मधुग्रन्थः स्वादुले गुणवामान्ये वर्तते ।
चीत्रादिद्रव्यवृत्तेषु मन्त्रेण । Hem.

५ A. om. from बन्धुरः D. [] Hem.
also omit the word.

६ Hem., Kāp. V. a. write मुषिर ;
eds. Pān. Kāp. V. सुषिर.

७ Hem. (vii. 2, 26) calls this *gopa*
सम्भादिः; cf. Pāp. v. 2, 107 and *vārtā*.
—Hem. omits the word सिन्धु and has
a special rule (vii. 2, 39) for कन्दूर.

अर्धोऽधतुन्दचतुरा बलकर्दमोरः

कामासतुण्डलवणाः पलितं जटा च ।

घाटाघटे अघसुरे अपि मुक्रयघ्रे

स्वाङ्गाच्च हीनगुणतः परतश्च वर्ण्यते ॥ ४३२ ॥

अर्धभादेरन् ॥ * ॥ अर्धो गुदकीलकः । तदस्त्रित्वाद् अर्धः
पुमान् । विनि प्राप्ते ॥ = ॥ अर्धं नमः^१ । टेनोः प्राप्ती ॥ * ॥ तुन्दः ।
तुन्दितः ॥ * ॥ चतुरा अस्त्रचक्षि । चतुरः । चिह्नुराजः ॥ = ॥ बलः ।
बली बलवानित्यपि ॥ * ॥ कर्दमः प्रदेशः ॥ * ॥ उरसा बलं लक्ष्यते ।
उरसः ॥ उरसिष इत्यपि ॥ * ॥ कामः । कामीत्यपि ॥ * ॥ अक्षो रसो
ऽस्त्रास्तीति । अक्षः ॥ * ॥ तुण्डः । वाचाटः^२ ॥ * ॥ लवणो रसोऽस्त्रा-
स्तीति लवणः रूपः । लवणा यथागूः ॥ * ॥ पलितः ॥ * ॥ जटनं जटा ।
साऽस्त्रास्तीति जटा केवविन्वासः । जटास्त्रित्वाज्जट इत्यन्यथा मतम्
॥ * ॥ घाटे अस्त्र सः^३ । घाटः । निन्दाया अन्वयः ॥ = ॥ घटनं घटा ।
वास्तवश्चिन् । घटा द्यूतविशेषः ॥ * ॥ अघः पापी । यथा ।

अविमृश गोवधसमुत्थमघमघमघीसरद्रुषा ॥ * ॥

सुरैवामक्षि । सुरा देवाः । यतोऽभिजा सुरा नैः पीता ॥ * ॥ द्रुक्
तेजोऽस्त्रास्ति । द्रुको दैत्यसुरः ॥ * ॥ पद्ममस्त्रा अस्ति । पद्मा लक्ष्मीः
॥ * ॥ हीनगुणत इति हीनोपाधिकादित्यर्थः । खण्डः कर्षोऽस्त्रास्ति ।
कर्षः । हिन्ना नाशिकाऽस्त्रास्तीति नाशिकः ॥ हीनगुणादिति किम् ।
कर्षवान् । नाशिकावान् ॥ अन्ये तु काणमस्त्रास्त्रास्तीति काणः ।
खण्डः पादोऽस्त्रास्तीति खण्डः । कुण्डः पाणिरस्त्रास्तीति कुण्डः ।

खण्वाटं शिरोऽस्यासीति खण्वाट इत्याद्युदाहरणान्याहुः ॥ * ॥ इक्षो
वर्णोऽस्यास्ति । इक्षुः पट इत्यादि ॥ * ॥ आक्षतिगणसायम् । यथा-
भिक्षरूपेण शब्देन तद्वतोऽभिधानं^१ तत्सर्वमिह द्रष्टव्यम् ॥ ४३९ ॥
इत्यश्रमादिः^२ ॥

विमुक्तदेवासुरसत्त्वदग्नाविष्णूर्वशीडामरुतो महिनी ।

सुपर्णरसोवसुवृषहन्तृदशार्णरक्षोऽसुरवर्हवन्तः^३ ॥ ४३३ ॥

विमुक्तादेरण इत्यनेन विमुक्तादेरस्त्यर्थेऽध्यायानुवाकयोरभिधेय-
योरण ॥ * ॥ विमुक्तशब्दो^४ऽस्मिन्नस्ति । विमुक्तोऽध्यायोऽनुवाको वा ॥ * ॥
देवासुरशब्दोऽस्मिन्नस्ति । देवासुरः ॥ अपरे विष्टीतादप्युदाहरन्ति ।
देवः । आसुरः^५ ॥ * ॥ एवं सात्वतः ॥ सत्वगुरित्यपि केचित् । तन्मते
सात्वन्तवः^६ ॥ * ॥ अग्निश्च विष्णुश्च । अग्नाविष्णू^७ । अग्नाविष्णुशब्दो
ऽस्मिन्नस्ति । अग्नाविष्णवः ॥ भोजस्तु देवतादन्ने चेतुभयपदारैश्च ।
अग्नाविष्णव इत्याद्युदाहरति^८ ॥ * ॥ उर्वशीशब्दोऽस्मिन्नस्ति । और्वशः
॥ * ॥ ऐहः । कृत् ऐह इत्यपि ॥ * ॥ मारुतः ॥ * ॥ महयसीति
महिनी । तत्रत्ययेऽस्तेजभावो^९ऽनुकार्ये तदनुकरणादण् । मासिचः
॥ * ॥ सौपर्णः^{१०} ॥ * ॥ राक्षसः ॥ * ॥ वासवः ॥ * ॥ वार्चहन्तः ।

^१ शब्देन न तद्वितोऽभिधानं B. C. K.; A: also corr. तद्वितो.—Yajñ. as above.

^२ Hem. (vii. 2, 46) calls this *gapā* अश्रमादि.

^३ सुवर्णरक्षो B.

^४ विमुक्तः शब्दो B. C. F. K.

^५ Thus also Yajñ.; the other works give only the compound form.

^६ सत्वत् B.; सत्वत् Yajñ.; K. V. ed., α.; सत्त्वं β.; सत्वत् Hem.

^७ अग्नाविष्णुः A.; om. B. C. K.

^८ Yajñ. makes only अग्नाविष्णव; cf. Pāṇ. vii. 3, 21.

^९ महवी विप्रत्ययस्य इह A.; इह भवि F. [? इह = P. वि].

^{१०} सुपर्ण B., Yajñ., K. V. β.; सुपर्ण Hem., K. V. ed. v.l.

वृषहन्ति वामनः^१ ॥ * ॥ दशार्हः ॥ * ॥ राघोऽसुरः ॥ * ॥ पार्श्व-
वतः^२ ॥ ४३२ ॥

उपसन्नयोऽस्यहत्याः सोमापूषा पातचिवसुमनी ।

परिस्तरको दशार्हः पत्नीवानथ हविर्धानः ॥ ४३३ ॥

श्रीपदः ॥ अकारान्तोऽप्यन्वेर्वा भतेन^३ ॥ * ॥ वाचवः ॥ * ॥
अक्षयत्तद्वन्दोऽक्षयत्ताद्वन्दो वाऽक्षिकसि । आक्षयत्तः^४ ॥ * ॥
सोमश्च पूषा च । सोमापूषाणी । देवताद्वन्द इति^५ दीर्घत्वम् । सोमा-
पूषन्वन्दोऽक्षिकसि । सोमापूषः ॥ सोमापूषा इति भोजः ॥ * ॥
पातचिवः ॥ * ॥ वासुमतः^६ ॥ * ॥ परिधावतीति परिवारकः ।
श्वन्दोऽक्षिकसि । परिवारकः ॥ * ॥ दशार्हः ॥ * ॥ पत्नीवतः ।
पत्नीवतः^७ इति शाकटायनः ॥ * ॥ हविर्धानः^८ ॥

विमुक्तादयः स्वरूपनिष्ठा अनुकरणभृताः प्रत्ययभाजो ब्रह्मणाः ॥
४३४ ॥ इति विमुक्तादिः ॥

गोषहेवस्यत्वादेवीरापस्तदेवकृष्णोऽस्यौ ।

देवीधियमृतूर्णेवेत्वारक्षोहणोशानाः ९ ॥ ४३५ ॥

१ पार्श्ववः A. C.; वृषहन्ति* A.—
वृषहन् Bū, Yajñ. (पार्श्ववः); वृषहन्तु
Hem.; वृषहन्तु K. V. α. β., वृषहन्ति ed.

२ राघसीसुरः । पार्श्ववतः A.; वा-
र्श्वतः F.—Hem. has पार्श्ववन्तु; Bū,
Yajñ. पार्श्ववन्तु; ord. Kāg. V.

३ Hem. has both forms; the others
उपसद् only.

४ Thus A.; cf. pl. 164 and comm.
(where अक्षयहत्या, and Bhoja's reading
अक्षयहत्या); आक्षयहत्या: B. C. F. M.

५ Pāṇ. vi. 3, 20.—Yajñ. forms सोमा-
पूषा: (I), cf. p. 457, note 8.

६ वासुमतः (or *मन्तः) A. B. O. K.;
वासुमत Bū, Yajñ., K. V. ed.; वसुमन्तु
Hem.; वसवन्तु K. V. β.

७ पत्नीवतः पत्नीवन्त A. F.; पत्नी-
वन्तः पत्नीवन्त B. C.—Hem. पत्नीवन्तु,
the others पत्नीवन्त.

८ हविर्धीयनः A.

९ देविविद्य* B. C. F. K.; देवीविद्य*
E.; मृतूर्णेवेत्वारक्षोहणोशानाः D. * ह-
सोशानाः B. E. K.; *शोशानाः C.

गोषदादेरक इत्यनेन गोषदित्यादेरस्त्यर्थेऽध्यायानुवाकयोरेको
भवति ॥ * ॥ गाः सीदति^१ । गोषत् । सुषामादित्वात्वत्वम् । गोषद-
क्षिन्नक्षि^२ । गोषदकोऽध्यायोऽनुवाको वा ॥ * ॥ देवस्येति वक्ष्यन्तं
मेति पुन्रदादेशः । तत्समुदाधानुकरणादकः । देवस्यत्वकः ॥ * ॥
देवीरिति च्छान्दसो जयन्तः । दीर्घाञ्जसि ■ वा कन्दवीति चि च्छा-
न्दसं सूत्रम्^३ ॥ आप इति च जयन्तः । तच्च देवीराप इत्यकारान्त-
भागानुकरणादकः । देवीरापकः ॥ * ॥ तदेवकः^४ । अयं भोजमतेन
॥ * ॥ कृष्णोऽस्यकः । कृष्णोऽस्याखरेष्ठक^५ इत्यन्ये ॥ * ॥ देवीधिष-
यब्दयोर्घो^६ऽकारान्तसमुदायस्यदनुकरणादकः । देवीधिषकः^७ ॥ * ॥
प्रतूर्णकः^८ ॥ * ॥ इवे । इतीच्छतेः क्तिवन्ताच्चतुर्थी । मेति पुन्रदस्सामो
दितीयाया^९ इति तादेशः । तत्समुदायस्य । इवेना । इत्यखञ्जमिद-
मनुकरणम् । इवेनाशब्दोऽस्मिन्नक्षि । इवेत्वकः ॥ * ॥ रक्षासि इतीति
रक्षोहा । वज्रमे जसि । रक्षोदणः । तत्राकारान्तभागानुकरणादकः ।
रक्षोदणकः ॥ * ॥ उग्रानकः^{१०} ॥ ४२५ ॥

१ गाः सीदति Yajñ.—गोषद is not
given in the (Akṣi) gāya सुषामादि sl.
158-9.

२ गोषदोऽस्मिन्नक्षि B. — गोषद
Bō., Yajñ., Hem.; गोषद K. V. ed., ■
B.; Bō. s.l.

३ Pāp. vi. 1, 103-6.

४ Not given by the others.

५ कृष्णोऽस्याखरेष्ठक A. D.; कृष्णो-
स्याखरेष्ठक B. C. F. K.; कृष्णोऽस्यकः ।
खरेष्ठकः । कृष्णोऽस्याखरेष्ठक इत्यने
Yajñ.

६ देविध इति पदयो यो A.; देवि-
धियशब्द^७ B. F. K.; देविधियश^८ C.

७ देविधिषकः A.; देविधियकः B.
C. F. K.—देवीधिय Yajñ. and (s.l. *धि-
या) Bō.; देवीधिषक K. V. ed. β. (दे-
वाधिषा α.); देविधिषा Hem.

८ प्रतूर्णकः D.—The other works
read प्रतूर्त.

९ Pāp. vii. 1, 23.

१० ? उग्रानक C.; उग्रानकः D.—
उग्रानु Hem.; उग्रान Kāp. V. ed.; om.
others. [? उघा ■ cf. Rigv. ii. 34, 12.]

वाचस्पतिः कृशानुश्च स्वाहाप्राणो ऽञ्जनं तथा ।

पक्षा सहस्रशीर्षं च मातरिश्वा च घोषदा ॥ ४३६ ॥

वाचस्पतकः ४ ॥ * ॥ कृशानुश्चः ॥ * ॥ स्वाहाप्राणकः ५ ॥ * ॥ अञ्ज-
नकः ॥ * ॥ पदेः पक्षा । पक्षकः ६ ॥ * ॥ सहस्रशीर्षकः ७ ॥ * ॥ मातरि-
श्वायति गच्छति । मातरिश्वा वायुः । तदनुकरणदकः । मातरिश्वाकः
॥ * ॥ घोषदकः ८ ॥ ४३६ ॥ घोषदादिः ९ ॥

इति

श्रीगोविन्दसूरिशिष्यपण्डितश्रीवर्धमानविरचितायां स्त्रीय-

गणरत्नमहोदधिरुक्तावस्थ संजातमस्य भावः कर्मवारेणा-

स्याच्च वास्तव्यविहितप्रत्ययगणनिर्णयो नाम

सप्तमो ॥ अधः समाप्तः ॥

॥ प्राणोऽभयस्य ॥ C. D. F. K.

२ एलासह* B. C. F. K.; यथा स-
हस्र* D. E.; सहस्रशीर्षं B.;
शीर्षं C.

३ नीषदा A.; मातरिश्वाचघोषदा:
D. E.

४ वाचस्पत Hem.; वातस्पति Kāp. V.
β, v.l. ed.; om. others.

५ स्वाहकः । प्राणकः D. — स्वाहा-
प्राण Hem., K. V. β, v.l. ed., om. others.

६ पदेत्वा पलकः A.; पादका पलकः
B.; पदे
पलकः C. K. । एलकः ॥
P. (om. D.) — पक्षा Hem.; omitted by
the others.

७ सहस्रशीर्षं Hem., K. V. ed. v.l.;
सहस्रशीर्षा β.

८ अघघोषदकः C. — घोषद Hem.;
omitted by the others.

९ Hem. (vii. 2, 74) calls
घोषदादि.

अथाष्टमोऽध्यायः ॥

येभ्यस्तद्धितमिहेभ्यः शाब्दिकेभ्यः पलायितम् ।

गम्येनापि मया दत्तं पदं तद्वन्मूर्धसु^१ ॥

कण्डूस्मेधानुरणभुरणा^२ गग्नदो दुःखवेदी^३

केलालाटौ समरभिषजौ तन्तसो मन्तुवल्लू ।

एलावेलासपरमगधाः पम्पसेरोमहीडः

खेलालोटावुरणचरणसूषसो वेड्डणीडौ^४ ॥ ४३७ ॥

कण्डादेर्धनित्यनेन कण्डूजित्वादेर्गणास्त्वार्थे^५ धग्भवति ॥ * ॥ कण्डू
अङ्गवर्षणे । कण्डूयति । कण्डूयते । गखादिना गात्रं घर्षति^६ ॥ * ॥
मेधा आश्लेषण्ये । मेधायति ॥ * ॥ तुरण त्वरायाम् । तुरण्यति ।
त्वरत इत्यर्थः ॥ तुरण धारणपोषणयोरित्यन्ये^७ ॥ * ॥ भुरण महर-
णधारणयोः^८ । भुरण्यति^९ । घुञ्चते धारयतीति वा ॥ * ॥ गङ्गद^{१०}

१ This complet is omitted in D. (and E.), and is numbered as part of the text in F. K.

२ कण्डूस्मेधा तुरणचुरणा B. C. F. K.; कण्डूस्मेधा^० E.; *तुरणभुरणा D.

३ दुःखवेदी E. F. K.

४ वेद for वेड्ड A.; कड्ड D.; वेड्ड E. F.; वेड C.; वेड्ड K.

५ कण्डूजित्वा^० A. B. C. K.

६ घर्षयति A.

७ ? Thus MSS.—चुरण चौर्ये । तुरण त्वरायाम् । भुरण धारणपोषणयोरिति Shudh. K.; Yajñ. om. भुरणः cf. next note; also चुरण pl. 438, भरण 439.

८ चुरण म^० B. C. F. K.; भुरण रणधारणयोः A.—चुरण चौर्ये । महर-णधारणयोरिति वर्धमानः Yajñ. (from * MS. related to B. C. F. K.?).

९ चुरण्यति B. C. F. K.

१० गङ्गदा A.

वाक्कल्लसने । मद्गच्छति ॥ अन्यं तु गद्गदकिति^१ पठन्ति । तन्मते मद्ग-
च्छते । कित्वात्तम्^२ ॥ * ॥ दुःखं तन्निधायाम् । दुःखति ॥ * ॥ वेष्ट-
ति^३ । मायामपह्नमाचरति ॥ वेष्टकाजित्यन्ते । वेष्टकायते । वेष्टका-
किति भोजः ॥ * ॥ वेष्टा विज्ञाये । वेष्टायति । विज्ञयतीत्यर्थः ॥ * ॥
काद जीवने । कायति^४ ॥ * ॥ समरं रक्षन्निधायाम् । समर्थति^५ ॥ * ॥
भिवजं कुत्सायाम् । भिवज्यति^६ । कुत्सयत इत्यर्थः ॥ चिकित्सायामि-
त्यन्ते ॥ * ॥ तन्मसं दुःखे । तन्मस्यति । दुःखी भवतीत्यर्थः ॥ * ॥ मनु-
रोवे वेमनस्ये च । मन्तूयति ॥ मन्तूज्^७ मन्तूयति मन्तूयत इति
चम्पः ॥ * ॥ वस्तु माधुर्ये पूजायां च । वस्तूयति ॥ * ॥ एसा विज्ञाये ।
एसायति ॥ एसाग्रज्^८ इत्यन्ते ॥ * ॥ वेसा कालविशेषे । वेसायति
॥ * ॥ सपरं पूजायाम् । सपर्यति । पूजयतीत्यर्थः । सपर्यया साधु-
पर्यपूजत्^९ ॥ * ॥ मगधं परिवेष्टने । मगधति । परिवेष्टत इत्यर्थः ॥
मीचदायादिद्वितिसंयुतिवृत्तीत्यपरः^{१०} ॥ * ॥ पन्मसं दुःखे । पन्मस्यति ।
दुःखायत इत्यर्थः ॥ * ॥ इरस् ईर्ष्यायाम् । इरस्यति ॥ * ॥ महीरु-

१ गद्गदकिति A. B. C. K.—गद्गद ।
गद्गदकिति Hem. । गद्गद वाक्कल्लसने
Siddh. K., Yajñ.

२ कित्वात्तम् A.; कित्वात्तम् B.;
कित्वात्तम् C. K.; कित्वात्तम् F.

३ वेष्टति F. (and perhaps others);
cf. वेष्ट further on.—वेष्ट धीर्ले स्वप्ने च
Siddh. K.; वेष्ट धीर्ले Yajñ.; वेष्ट & वेष्ट
Hem.; वेष्ट K. V. α. β., om. ed.

४ A. B. C. K. insert the passage
from वेसा after चिकित्सायामित्यन्ते.

५ समरयति F.; समर Hem.; —
by the other works.

६ That is = अभिवजति "he re-
viles, casts aspersions on."—भिवज
चिकित्सायां Siddh. K., Yajñ.

७ मन्तूज् B. C. K.—मनु अपराधे ।
रोप इत्येके । मन्तूयति । चम्पसु भित-
माह । मन्तूयत् ॥ Siddh. K., Yajñ.

८ एसा ग्रन्थिः एसाग्रज् A.—एसा
Hem., Yajñ.; एसा (वेसा वेसा) वि-
ज्ञाये । ईर्ष्याये Siddh. K.

९ Śānp. 1, 14.

१० मृत्तिसंयुः C.; धृतिः K.—मगधं
परिवेष्टने । मीचदाया इत्येके Siddh. K.,
Yajñ.

हृदी पूजायां च । महीयते । डिक्तामह् ॥ * ॥ खेला खलनविद्या-
 यथोः । खेलायति ॥ खेला इत्यकारान्तमित्यन्ते^१ । तन्मते खेलाति
 ॥ = ॥ सोष्यति षटुः । भूमौ विपरिवर्तत इत्यर्थः ॥ सेट् दीप्तावि-
 त्यन्ते^२ ॥ * ॥ उरष्यति षादिनञ्^३ ॥ * ॥ चरष^४ गतो । चरष्यति ॥
 चरष^४ इति भोजः । यथा ॥

चरष्यन्नारषैर्वैलां तरष्यजीभिरर्षवम् ॥ * ॥

चसु मानव उपतापे च । चसूयति ॥ अन्ते तु । चसूकिति कितं दी-
 र्घान्तं पठन्ति । तन्मते । चसूयते^५ ॥ * ॥ उवष्यति राशिः । प्रभाती-
 भवतीत्यर्थः ॥ = ॥ वेडिति धीर्त्वे स्वप्ने च । वेष्यति^७ ॥ * ॥ इषीक्
 रोवे खणायां च । इषीयते वीरवती न भूमिः^८ ॥ ४१७ ॥

रेखाखरेयोद्वसः^९ मुखेरजी

भिष्णुक्तिरोलाडिषुधेरधो^{१०} ऽगदः ।

लेखालिढौ लेदचुरखाररोरसो^{११}

वेटाऽथ लोटातरणी ॥ पयः ॥ ४३८ ॥

१ खेला । ॥ इत्यन्ते Hem.; खेला
 विकासे Siddh. K., Yajñ.

२ सेट् कीट् धीर्त्वे पूर्वभावे स्वप्ने च ।
 दीप्तावित्यन्ते Siddh. K.; सेट् कीट्
 Kās. V., Yajñ.; कीट् only Hem.

३ उरष्य Hem.; om. by others.

४ चरष चरण गतो Siddh. K.,
 Yajñ.; चरष Hem., K. V. ed.

५ चरष्यनुसारणीर्वैलांतरणं A.;
 यथा चरणीर्वैलांतरण्यनोभिरर्षवम् B.;
 यथा चरणीर्वैलांतरण्यनी C. K.

६ चसु उपतापे । चसु चसूय इति हि ।
 Siddh. K., Yajñ.; ॥ & चसु Hem.;

चसु & चसूय K. V. a.; ॥ & चसु
 Kās. V. ed.

७ वेष्यति धीर्त्वे वेष्यति B. C. K.;
 वेष्यति A.; वेष्यति । धूर्त्वे स्वप्ने च ।
 वेष्यति F.—Cl. page 462, note 3.

८ Bhaṭṭik. 2, 38 (MS. च or च
 for न).

९ रेखाखरेयोद्वसः B. C. F. K.;
 रेखाखरेयो E.; रेखाखरायोद्व-
 तः D.

१० भिष्णुक्ति A. ॥ C. E. F. K.
 ११ लेदचर A.; लेदचरखारखी E.;
 लेदचरखी D.

रेखायति । आधामासादयति^१ । रेखाकर्माचरंश्चिचकरादिवीच्यते
 ॥ * ॥ अन्वयति ॥ सम्बर^२ इति वामनः ॥ * ॥ इयस्^३ ईश्वर्ययोः ।
 इयच्छति । अर्थं दुर्गमतेन ॥ * ॥ द्रवस्^४ परितापे परिचरये ॥ । द्रव-
 क्षति ॥ * ॥ सुखं तन्निपायान् । सुख्यति । सुखी भवतीत्यर्थः ॥ * ॥
 हरन् ईर्ष्यायाम् । हरयति ॥ * ॥ भिष्यन् उपसेवायाम् । भिष्य-
 व्यति^५ । उपसेवत इत्यर्थः ॥ * ॥ निरुच्छति । अन्वर्धितो भवतीत्यर्थः
 ॥ * ॥ लाडिति वेदवत् । लायते^६ ॥ * ॥ इषुधं पुस्तधारणे । इषु-
 ध्यति ॥ * ॥ हरयति । अगच्छति । इयं भोजनमतेन^७ ॥ * ॥ लेखाद्यो
 रेखार्थवत् ॥ * ॥ लिङ् अन्वार्थे ह्युत्सायां च । लिप्यति ॥ * ॥ लेप्यति^८ ।
 भूमौ विपरिवर्तत इत्यर्थः ॥ * ॥ पुरण^९ गती चीर्णे च । पुरयति ।
 गच्छति । चोरयति ॥ * ॥ चरर आराकर्मणि । चरयति ॥ चररेति
 नाम । आरापय्यायवाचि ।

स राक्षसेन्द्रश्च निशाचरेन्द्रो विभेति चमोरर एव चर्मा^{१०} ॥
 चररो यज्ञाङ्गं^{११} रणसेत्थन्यः ॥ * ॥ उरयति ॥ * ॥ वेदायति । लो-
 टायति । एतौ वामनमतेन ॥ वेटाकादेति^{१२} केचित्पठन्ति । तेषां मते

१ रेखा आधामासादनयोः Siddh. K.,
 Yajñ.

२ आन्वयति । अन्वय R. C. F. K. —
 सम्बरणे Siddh. K.; संवर
 अन्वर संवरणे Yajñ.; un. Kās. V.,
 Hem.

३ Thus also Hem.; om. others.

४ Item. has दुवस्; Siddh. K. also
 adds दुवमुद् संदीपने.

५ भिष्युज् भिष्युव्यति A. B. C.
 F. K.; Hem.

६ वेत्तवत् B.; वेत्तवत् C.; लाडि-

ति वेदवत् । वेद लायते इत्यन्ये A. —

(लाट्) लीपने Siddh. K., Yajñ.

७ Hem. has both; Siddh. K., Yajñ.
 चमद् भीरीमणि and हरन् ईर्ष्यायां
 (इर्यति, *ते Yajñ., ईर्यति, *ते Siddh.
 K.)

८ See note २, preceding page.

९ See page 461, notes ७ and ८.

१० चमोरर एव चर्मा (चर्मा?) A.

११ यज्ञाङ्गं A. — चरर आराकर्मणि
 Siddh. K., Yajñ. [चररेति प्रातिपदिक-
 चमारापय्यायवाचि Yajñ.].

वेदास्त्यति^१ ॥ * ॥ तरण गतो । तरणति ॥ * ॥ पयस्त्यति गीः ।
पयः प्रसूत इत्यर्थः ॥ ४३८ ॥

संभूयोभरणौ नन्दपुरणौ कुसुभेमसौ ।

ईयस्पुष्पौ तथा गोधा चिचद् आश्वर्य इत्यते^२ ॥ ४३९ ॥

संभूयस्त्यति वस्तु । वर्धति पर्जन्ये प्रभूतं भवतीत्यर्थः ॥ * ॥ भरण
धारणपोषणयोः । भरयति ॥ * ॥ नन्द समृद्धौ । नन्दति ॥ * ॥
पुरण^३ गतो । पुरयति । गच्छतीत्यर्थः ॥ * ॥ कुसुभ चेपे । कुसुभति ।
चिपतीत्यर्थः ॥ कुसुभति स्तदेहाश्रयां परकर्तृका निरोधनिधामनुभव-
तीत्यर्थ इत्यन्ये ॥ * ॥ इमम् ईयस्^४ ईर्यायाम् । इमयति । ईययति^५
॥ * ॥ पुष्प संतोषे । पुष्पयति^५ ॥ * ॥ गोधायति । अथ चन्द्रमतेन ॥ * ॥
चिचोयते । आश्वर्यमुत्पादयति ॥ * ॥

कुसुभादीनामकारलोपश्च । द्विविधाः कण्ठादयः स्पर्शने भादवश्च
कामानि च । तत्र भादवधिकाराद् भादिभ्यः प्रत्ययः । तदुक्तमुभयम् ।
कण्ठादीनि धातवस्यैव^६ प्रातिपदिकानि च । आतस्योभयम् । कण्ठ-
तीति शङ्कधर्षणे प्रयुज्यते । अस्ति मे कण्ठूरिति देहनामात्रे ॥ अपरी
धातुत्वस्य विकल्पे युक्तिमात्र धातोरित्यधिकारात् । ककारश्च^७ च गुण-
प्रतिषेधार्थस्वाशङ्कनादवसीयते । धातवस्तावत्कण्ठादय इति । कण्ठ-
इपी^८ इति च दीर्घं मणे पठति । यदि च नित्यः प्रत्ययः स्याद्

१ वेदास्त्यति^१ वेदास्त्यति F.—
The other works omit all three forms.

२ इयस्पुष्पौ गोधा चचरा-
श्वर्यमित्यते D.; A. om. text and be-
ginning of comm. to भवतीत्यर्थः.

३ Thus also Hem., v.l. III. V. ed.

४ इयस् इययति A. B. C. K. (cf.
preceding śloka); Hem. has इमस्;
the others omit both.

५ संतोषे C. [चिचसने D.]; पुष्पयति
A. B. C. F. K.—Not given by the
others.

६ ईर्यायाम्.

७ Viz. of the pratyaya चच्; cf.
Pāp. 1. 1, 5.—A. om. च.

८ कण्ठूर इपी^८ A.; कण्ठूर इपी^८
B. C. F. K.

अथेतिनित्येनेव^१ दीर्घलक्ष सिद्धत्वादनर्थकं दीर्घाचारणं स्वात् कृतं ॥
तस्मादवधीयते धातुत्वेनैव कण्ठादिषु विभाषितमिति । तदुक्तम् ।

धातुप्रकरणाद्भातुः कस्य चासञ्जनादपि ।

आह चाधमिर्म दीर्घं मन्ये धातुर्विभाषितः^२ ॥

स्वाधधिकारः किम् । कण्ठूनाम् स्थादयो भवन्ति । नदीसंज्ञकस्याथ
स्वाधिकात् । तेन नित्याह भवन्ति । रणेन कण्ठास्त्रिदशैः समं पुनः^३ ।
मनुः । वशाः ॥ पाणिनिप्रकटाङ्गजदिभ्यस्तवामनमतेन स्वार्थे कण्ठा-
दिभ्यः प्रत्ययः । चङादीनां मतेन करोत्यर्थे ॥ * ॥ आकृतिगणोऽयम् ।
तेन रैभ्यस्तप्रभृतयो द्रष्टव्याः^४ ॥ ४१८ ॥ इति कण्ठादिः ॥

भृशतृपञ्चपलाशदरेहती^५

हरितपयिडनकरदरेफतः ।

अभिमनःशुचिदुर्मनसोजसः

सुमनसोन्मनसोत्सुकवेहती ॥ ४४० ॥

कर्तुर्भवादेशसुक् चाचेरित्यनेन अशादेरञ्जनाद् अभूततद्भाव-
विषयात्^६ कर्तृभूतात् कण्ठ भवति । तत्संनिधौनेन हसो सुक् ॥ * ॥
अभृशो भृशो भवति । भृशापते ॥ * ॥ तृपत् । चङः समुद्रश्च । तृपा-
पते^७ ॥ * ॥ पञ्चापते ॥ * ॥ आकरो मूर्धो मुखरो वा । आकरो-

१ ? अथेतिनित्येनेव * A. ; अविनित्ये
F. ; आप्तनित्यनेन च * C. K. — ? चङ्
cf. P. vii. ३, 25 ; 26.

२ See Mahābh. III. P. iii. 1, 27.

३ Sūp. 1, 48.

४ रैभ्यस्तप्रभृतयो * A. — ? रैवति P.
vi. 1. 79 scholl. ; अथङ् भवन्ति ; neither
word is given by the other works.

५ भृशतृपञ्च * B. K. ; भृशतृपञ्च * O. ;
भृशतृपी च * F.

६ Thus A. ; अभूतात् भूतविषयात्
B. C. F. K.

७ तृपञ्चङ् or तृपञ्चङ् : * तृपापते
B. C. F. K. ; चङ्सु * A. — तृपत् B.,
Hem., K. V. α ; तृपत् K. V. ed., β ;
om. Yajñ.

यते ॥ अण्डर इत्यन्ये^१ ॥ * ॥ रेहत् । निर्धृष्टधर्मवृत्तिभिर्वाभिजाय-
धर्मवृत्तिर्वा^२ । रहसि वर्तत इत्यन्ये । रेहायते ॥ * ॥ हरितायते ॥ * ॥
पश्चिन्तायते ॥ * ॥ कण्डरायते^३ ॥ * ॥ रेफत्^४ । सदोष इत्यर्थः ।
रेफायते ॥ * ॥ अभिमनायते ॥ * ॥ झुसीयते ॥ * ॥ दुर्मनायते ॥ * ॥
ओजःशब्दसदृशं वर्तते । ओजायते ॥ * ॥ सुमनायते ॥ * ॥ उन्म-
नायते ॥ * ॥ उल्लुकायते ॥ * ॥ वेहत् । गर्भघातिनी^५ । वेहायते ॥ * ॥
सुमनसोन्मनयेति तृतीयांशे पदे ॥ ४४० ॥

शीघ्रं फेनो नीलमन्दी च वर्षैः

संघन्मद्री भद्रयुक्ती भृशादौ^६ ।

शीघ्रायते ॥ * ॥ फेनायते ॥ * ॥ गीघ्रायते ॥ * ॥

दिशि मन्दायते तेजो दक्षिणस्यां रवेरपि^७ ॥

वर्षायते^८ ॥ * ॥ संघायते^९ । सतत्येन भवति ॥ श्रयदिति श्राकटा-
घनः ॥ * ॥ मद्रायते^{१०} ॥ * ॥ भद्रायते ॥

ननु उदमनायतेत्यादयः^{११} प्रयोगाः कथं सिद्ध्यन्ति । समादीना-

१ चंडरायते । चंडर° A. ; चांड
इत्यन्ये B. ; वा । चांडरा इत्यन्ये C. ;
वा । चांडरा [इति चांड suppl.] इत्यन्ये
K. — अण्डर Bb., Yajñ., Hem. ; अण्डर
K. V. ed. [चंडरायते । चंडरो मुष्णः
Yajñ.].

२ * भिषोभिजाय° A. ; भिषाभि-
षधर्मवृत्तिर्वा B. C., orig. K. — रेहस-
न्दी निर्धृष्टधर्मवृत्तिभिर्वाभिषयधर्मवृत्ति-
र्वा । रहसि वर्तत इत्यन्ये Yajñ.

३ कण्डरायते B. ; om. F. — कंडर
Hem. ; om. by the others.

४ Thus also Hem. ; रोहत् Bb.,
Yajñ., v.l. K. V. ed. ; रोहसि a. β.

५ Om. A.

६ संघन्° A. ; संघन्° B. a. K. ;
श्रयन्° F. ; सरवचंद्रौ E.

७ Raghuv. 4, 49.

८ Om. A. B. C. K.

९ अर्ध राशायते A. ; शंघायते B.
K. ; श्रघायते C. ; श्रघायते F. — श्रघत्
Yajñ. ; श्रघत् Hem. ; संघत् and श्रघत्
Bb. ; om. Kā. V.

१० मद्रायते A. F. — मद्र Bb., Yajñ.,
Hem. ; Triloch. on Kā. III. 2, 2 ; Kā.
V. ed. ; मद्र a. β.

११ उदमनायते इ° B. C. K.

मेवा^१ पाठात् । मैवम् । संयामयतेः प्रसादेः सादिषु पाठात्^२ ।
अन्वेभ्योऽपि निरुपसर्गेभ्य एव कञादिविधिः^३ । तेन । उदपुच्छयत
समभाषयतेत्यादयोऽपि चिह्नाः ॥ * ॥ इति भुशदिः^४ ॥

शब्दाटाट्ठाकण्वमेघाभकोटाः ५

पोटासोटापुभनीहारशीकाः^६ ॥ ४४५ ॥

शब्दादि करोति कञ्चेत्यनेन शब्दादेः करोतीत्यर्थे कञ् वा
भवति ॥ * ॥ शब्दं करोति । शब्दायते ॥ शब्दयति^७ शब्दिक इत्यपि
॥ * ॥ अट्ठायायते ॥ * ॥ कण्वं पापम् । कण्वायते^८ ॥ * ॥ मेघायते
तपात्यये वायुः ॥ * ॥ अभ्रायते ॥ * ॥ कुटं कौटिके । कौटयतीति कोटा
स्त्री । कोटायते ॥ * ॥ पोटा स्त्री । पोटायते ॥ * ॥ सोटायते^९ ॥ * ॥
झुझायते शशी ॥ * ॥ नीचारायते चिमत्तुः ॥ * ॥ शीकायते । शीत्कारं
करोतीत्यर्थः ॥ ४४५ ॥

मुदिनं दुर्दिनं युद्धं वेराटाटाट्टशीकराः ।

मुध्वा वेगौघकण्डाटा ममस्य कलहो मतः^{१०} ॥ ४४६ ॥

सुदिनायते शरत् ॥ * ॥ दुर्दिनायते प्राहृद् ॥ * ॥ युद्धायते
सुभटः ॥ * ॥

१ प्रसादीनां A. C.

२ संयामायते । प्रसादेः सादिषु-
पाठात् । A.

३ एवं कञादिविधिः B. C. K.

४ Yardh's (and Hem's) भुशदि
also includes the gaps बोहितादि to
Pāp. III. 1, 13, etc. बोहित itself, for
which see §L [and चरित & हास
which are also omitted by Kāp. V.].

५ कट for कण्व A. B. C. E. K.

६ शोटा for सोटा B. F. K.; कुच
C.; *सीकाः E.; *शीका* A.

७ शब्दयति A. C.

८ कण्वं कण्वायते A. B. K.; कटं
कण्वायते C.

९ शोटायते A. B. C. F. K.—The
other works read सोटा.

१० मुध्वा वेगौघ *ममास्य* A.; B. C.
E. F. K. om. this śloka (F. leaving
blank space for it); [] om. text and
comment.

वैराधितारसारखाः स्वयं मत्सरिणः परे^१ ॥ * ॥

चटाटायते ॥ * ॥ चट्टायते^२ ॥ * ॥ शीकरायते ॥ * ॥ सुष दाहे वज्र-
त्यये । सुष्वा । सुष्वायते^३ ॥ * ॥ वेगायते तुरगः ॥ * ॥ चोषायते ॥ * ॥
कणोर्वप्रत्यये उक्तागमः^४ । कषूञ् इत्यस्य वा वप्रत्यये^५ उकारलोपश्च ।
कषट्ठा^६ कष । कषट्टायते ॥ * ॥ चटायते ॥ * ॥ ममेति वज्रमत्तानु-
करणम् । ममायते ॥ * ॥ कलहायते ॥ ४४२ ॥ इति शब्दादिः^७ ॥

लोहितश्यामदुःखानि हर्षगर्वमुत्थानि च ।

मूर्खानिद्राकृपाधूमाः करुणा^८ जिह्वाचर्मणी^९ ॥ ४४३ ॥

आलोहितारेषु कषप् । इत्यनेन लोहितादेर्गणान् कषप् भवति^{१०}
॥ * ॥ अलोहितो लोहितो भवति । लोहितायते । लोहितायति ।
यथा । लोहितायति यच्चमरोचो^{११} ॥ * ॥

श्यामायति । श्यामायते । यथा । श्यामायमानानि वनानि पश्यन्^{१२} ॥ * ॥
दुःखायति । दुःखायते ॥ * ॥ हर्षायति । हर्षायते ॥ * ॥ गर्वायति ।
गर्वायते ॥ * ॥ सुखायति । सुखायते ॥ * ॥ मूर्खायति । मूर्खायते ॥ * ॥

१ Sūp. 2, 115.

२ चटायते A.—The other works read चट्टा for चट्ट.

३ सुष दाहे A.; *मुहा सुहायते C.; सुहा सुहायते F.; सुष० मुहा मुहायते K.—मुहा and सुहा eds. Pāp.; मुहा Hem.; मुहा । सुहा v. II, Kāp. V. ed.; सुहा α.; सुहा β.

४ उक्तायते A. B. C. K.—चोछ Hem.; om. by others.

५ कणोर्व० B. C.; कणोर्वाप्रत्ययो उ० A.; उक्तागमः (F) B.; उक्तागमः C.

६ चाप्रत्यये० A.

७ षट् A.—Not given by others.

८ Hem. has the same gaps; cf. Pāp. III, 1, 17 and vārtā.

९ करुणा० E.; कारुणा D.

१० जिह्वाचर्मणी A. D.; जिह्वाचर्मणी C.—Yajñ., page 45, quotes this śloka *करुणा जिह्वाचर्मणी.

११ कषप् कषप् B. C. K.; काच्छभवति A.; cf. Pāp. III, 1, 13.

१२ Kīrt. 9, 4.

१३ Raghuv. 2, 17.

निद्रायति । निद्रायते ॥ * ॥ कृपायति । कृपायते ॥ * ॥ धूमायति ।
धूमायते ॥ * ॥ कदवा दया । कदवायति । कदवायते^१ ॥ * ॥ जि-
ह्वायति । जिह्वायते ॥ * ॥ चर्मायति । चर्मायते^२ ॥ * ॥

लोहितश्यामवर्जमन्त्रेषां तदति प्रत्ययः । तेनाहुःखवान् दुःखवान्
भवतीत्यादि वाक्यम् ॥ तुयद्वयं कषोऽवधारणार्थम् । लोहितादेरेव
कषो नान्येभ्यः^३ ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन । चकृतं विधायति ॥
इत्यादयः सिद्धाः ॥ ४४२ ॥ इति लोहितादिः^४ ॥

सुखदुःखासकृच्छ्राणि^५ प्रतीपः करुणस्तथा ।

कृपा चालीकतृप्रासकृपखाः^६ सोढसंयुताः ॥ ४४४ ॥

सुखादिर्भुङ्क्ते इत्यनेन^७ सुखादेर्भवाद् भुङ्क्ते वेदयतेऽनुभवतीत्यर्थे
कषद् भवति ॥ * ॥ सुखं वेदयते । सुखायते ॥ * ॥ दुःखायते ॥ * ॥
चकृतेऽनेन । चकृत् चमु^८ दधिरं वा । चकायते ॥ * ॥ कृच्छ्रायते
॥ * ॥ प्रतीपं प्रतिपूज्यम् । प्रतीपायते ॥ * ॥ कद्वयं शोचनम् । कदवा-
यते ॥ * ॥ कृपायते ॥ * ॥ कषीकम् चकृतम् । चक्रीकायते ॥ * ॥ व्रमं^{१०}

॥ [करवायति । करवायते D.]

२ चर्मायति C. (P. I. I, 15 scholl.);

[चर्मायति । चर्मायते D.]; चर्मन्
Hem.

३ कषण् नान्येभ्यः A.

४ Böhtl., Ind. Spr., 2 ed., 2454.

५ Hem. has the same *gapa*. The
लोहितादि to Pāṇ. III. 1, 13 is entirely
different from it, except the word लो-
हित, cf. page 408, note 4. — Yājñ.
remarks: चतु नगरत्नमहोदधी लो-
हितश्यामदुःखानि इति पठित्वा श्या-
मादिभ्योऽपि कषणि पचद्वयसदाहृतं

तत्पुनराववातिविरहम् । तस्यापि-
भ्यो कषणेति धेयम् ॥

६ *दुःखाय* A. B. C. K.; दुःखासु*
D. E.

७ *तृप्राश्र* A. B. C. K.; तृप्ता [अ
om. E.] कृपायाः D. E.

८ सुखादि भुङ्क्ते* A.; om. B. C. K.

९ चमु A. B. C. K. — चकृतेऽसु चकृ-
त् । चमुते आकृतं चमु वाप्यो नानार्थे ।
Kahem. on A. E. II. 6, 2, 44.

१० Thus Hem., Yājñ., Kāṣ. V. α. β.;
तृप्ता B., Kāṣ. V. ed. (v. I. तीव्र). — तृप्ता
दुःखं चंद्रं समुद्रं वा तृप्रायते Yājñ.

दुःखम् । दृष्टायते ॥ * ॥ अस्ममेवास्वम् । आस्वायते ॥ * ॥ कृपय
 दैन्यम् । कृपयायते ॥ * ॥ सोढं सहनम् अभिमवो वा । सोढायते ॥ * ॥
 सुखादीन्नेके लोहितादिभिश्चरन्ति । तेषां मते । असुखः सुखो
 भवति । सुखायति । सुखायते ॥ ४४४ ॥ इति सुखादिः ॥

यहन्निही वदं दीधीभणौ रणपठौ कुचम् ।

लिखं च कम्पमन्दोलिमुम्भिं लोचं मधिं^१ विदुः ॥ ४४५ ॥

केरपहादेरित्यनेन पहादिवर्जितात्परस्व केरिङ् न भवति ॥ * ॥

निष्टुङीतिः^२ ॥ * ॥ अपचिदितिः ॥ * ॥ उदितिः ॥ * ॥ दीधितिः ॥ * ॥
 भणितिः ॥ * ॥ रणितिः ॥ * ॥ निपठितिः^३ ॥ * ॥ निष्ठुङितिः ॥ * ॥
 लिखितिः ॥ * ॥ विदुमितिः ॥ * ॥ अन्दोलितिः ॥ * ॥ उम्भितिः ॥ * ॥
 आलोचितिः ॥ * ॥ मधिनिः ॥ ४४५ ॥ इति पहादिः^४ ॥

वारतर्पणगराः शरभेरे^५

कन्दरः करभमण्डरकाराः ।

रघुरंकपरिकाङ्कुरिरिक्षा

रोमकर्मपुरुषासुररिक्षाः ॥ ४४६ ॥

वारादेर्वेत्यनेन रञ्जुतेर्लञ्जुतिर्वा भवति ॥ * ॥ वारः क्रियाभा-
 वृत्तिः^६ । वासः केशः ॥ * ॥ तर्पणः पशूनां कष्टवध्ना^७ । तत्पञ्चो

१ *मंदोलितुम्भिनोरमधि E.; *मं-
 दी ससुम्भितुम्भिमधि D.

२ The compiler of the comm. in D.
 mistook the application of this *gana*,
 and forms अणयाही । पुनसेही etc.
 (cf. § 457).

३ Thus also Hem.; पठितिः B.C.K.

४ Item. has the ~~same~~ *gana*, but

gives only the nouns. He omits, how-
 ever, the words उम्भितिः, दीधितिः
 and लोचितिः.

५ *शारभेराः B.; शरभेराः A.;
 सभेराः E.

६ क्रियाभाववृत्तिः A.; F. adds ल-
 पातो वा.

७ केशवधः A. B. F.; Hem.

नगरैकदेशः^१ ॥ • ॥ नरो विरम् । नलः प्रासङ्गम् ॥ • ॥ शरभो
 ऽष्टापदः । सलमः^२ पतङ्गः ॥ • ॥ दरा ऽव्यतम् । दसा भूमिः ॥ • ॥
 कन्दरो गिरिगुहा । कन्दसः कन्दविशेषः ॥ • ॥ करभ उड्डः । कलभो
 वासदसी ॥ • ॥ मच्छरो जीवविशेषः । सखसं विमं संचातो वा ॥ • ॥
 कारो रत्ननिर्देशः । कासो रत्नः ॥ • ॥ रजुः । राजा । लजुः । अप-
 थितपरिमाणः ॥ • ॥ अरम् अत्यर्थम् । अलं पर्याप्तम् ॥ • ॥ एतेवा-
 मर्थभेदे कलं कलिविग्रहम् । भोजस्य सामान्येनाह ॥ • ॥ कपरिका ।
 कपशिवा^३ ॥ • ॥ अङ्गुरिः । अङ्गुलिः ॥ • ॥ रेखा । लेखा ॥ • ॥
 रोम । लोम ॥ • ॥ कर्म । कल ॥ • ॥ पुद्गः । पुङ्गवः ॥ • ॥ असुरः^४
 असुतः ॥ • ॥ रिचा । लिचा ॥ ४४१ ॥

पांसुरकरीरमूरः^५ तिर्पिरिकातरुणशुक्रपर्यङ्काः ।

परियोगमुकुरसरिरं रोहितपरिषी सरोहिण्यी^६ ॥ ४४२ ॥

पांसुरः । पांसुतः^६ ॥ • ॥ करीरः । कलीतः ॥ • ॥ मूरम् । मूलम्
 ॥ • ॥ तिर्पिरिका । तिथिलिका ॥ तिर्पिरीकमिति^७ वामनः ॥ • ॥
 तरुणः । तल्लुगः ॥ • ॥ शुक्रः । शुक्रः ॥ • ॥ पर्यङ्कः । पञ्चङ्कः^८ ॥ • ॥
 परिषीमः । पक्षिषीमः ॥ • ॥ मुकुरम् । मुकुलम् ॥ • ॥ सरिरम् ।
 सलिलम् ॥ • ॥ रोहितम् । लोहितम् ॥ • ॥ परिषः । पक्षिषः ॥ • ॥

१ Thus also Hem.

२ शरभो* सलमः A.

३ कपरिका and कपिरिक Hem.;
 कपिरिक and कपिरिका Bb.; कपिरिक
 Kā. V.

४ पांसुर* B. C. E. K.; करीरमूरं
 D. E.

५ *सरोहिणी B.; सरोहिणी D. E.

६ पांसुरः पांसुतः ॥ C. E.; Bb.,
 Kā. V. ed.

७ तिर्पिरिका and तिर्पिरीक Bb.;
 तिर्पिरीक Kā. V., Hem

८ For the words पर्यङ्क, परिषीम,
 and परिष Hem. has a special rule
 पर्येषाङ्गुषीने । (cf. Pāp. viii. 2, 29
 with Artt. 1).

रोहिणी । लोहिनी^१ ॥ ० ॥ आकृतिमयोऽयम् । तेनान्वेषामपि क्षलं
भवति ॥ ४४७ ॥ इति वारादिः^२ ॥

समादितः पदिं सदिं विदिं नहि वृधिं मुधिं^३ ।

इणं वृतिं यतिं शुवं सुवं^४ भरिं विदेन्धिना^५ ॥ ४४८ ॥

संपदादेः क्तिप् क्तिरित्यनेन संपदादेः स्त्रियां भावे ऽकर्तरि च
कारके क्तिप्प्रत्ययौ भवतः ॥ संपत्तिः । संपत् ॥ विपत्तिः । विपत् ॥
व्यापत्तिः । व्यापत् ॥ प्रतिपत्तिः । प्रतिपत् ॥ संसत् । परिषत् । उप-
सत् । उपनिषत् ॥ संवित् । निर्वित् ॥ उपानत् ॥ प्राहट् ॥ विप्रुट् ॥
समित् ॥ गीहत् ॥ उपगहत् ॥ संघत् ॥ प्रतिभुत् ॥ उपसुत्^६ ॥ उप-
भत् ॥ विदेति ज्ञानात्यर्थेत्यन्वः^७ ॥ समिधत्तेऽनघा । समित् ॥ वाम-
नमते क्तिप्रत्ययो द्रष्टव्यः^८ ॥ ४४८ ॥

कुधिं युधिं क्षुधिं तृधिं त्रिधिं रुधिं रुजं शुचम् ।

अचिं^९ मुदिं मुदिं गिरिं द्वियं भियं लुवं भुवम्^{१०} ॥ ४४९ ॥

कुत् ॥ युत् ॥ क्षुत् ॥ दृट् ॥ निट् ॥ दृट् ॥ रुक् ॥ रुक् ॥

१ [रोहिणः । लोहिणः D.]—Oñ.
by the other works.

२ कपिलवादि to Pāp. vii. 2, 18
vārtt. ; अफिवादि Hem. ii. ॥ (lost
rule but one अफिवादीनां एव च) ।
अफिडः । कुफिडः । कुतकः । अतकः ।
अपरिका । अपरिका । etc. interchange
of र and ख; then that of ल and खः
अफिलः । अफिलः । वलमी । वलमी ।
कुला० । इला० । व्यासः० । पुरोलासः० ।
वोलासः । वलमि० । पुलिन० । पोला० ॥

३ B. C. E. om. मुधिं; वृधिं D. E.

४ मुवं सुवं (or सुवं) D. E.

५ विदिधिना B. F. K.; वदिधिनाः
O.; दिदिधिनी D.

६ परिभुत् । उपभुत् । परिभुत् । F.;
प्रतिभुत् । उपभुत् परिभुत् K.; [सं-
भुत् । सुतिः D.]—Hem. has only
प्रतिभुत् । उपभुत् । परिभुत्.—? [उप-
भुत्].

७ जानीते इत्यनेत्यन्वः F.; (जान-
नीतेत्य “know ye”).

८ क्तिप्रत्ययोपि द्रष्टव्यः A.

९ रुधिं B. C. F. E.; अचि E.

१० सुवं A. B. C. D.; broken away
in E.

चक्र^१ ॥ सुत् ॥ मृत् ॥ गीः ॥ अत्रापि क्लिप्तव्ययो^२ वा भोजनमतेन । भोजस्य
 क्लिप्तव्ययं^३ न ददर्श ॥ इति । इति ॥ भीतिः । भीः ॥ सुनिः^४ । सुः ॥
 भूतिः । भूः^५ ॥ ४४८ ॥

कृजं भिदिं छिदिं नुदिं^६ दृशिं नशिं युजिं ज्वरम् ।

स्त्रवं त्वरं श्रिवं^७ मवं शक्तिं^८ नुवं विदुर्बुधाः ॥ ४५० ॥

छतिः । छत् ॥ भित्तिः । भित् ॥ छित्तिः । कित् ॥ मुत्तिः । मुत्^९ ॥
 दृष्टिः । दृक् ॥ श्रुतिः । श्रुक् ॥ युक्तिः । युक् ॥ जूर्तिः । जूः ॥ ऊतिः ।
 ऊः ॥ तूर्तिः । तूः ॥ अूतिः । अूः^{१०} ॥ मूतिः । मूः^{११} ॥ शक्तिः । शक् ॥
 मुतिः । मुत्^{१२} ॥ भोजोऽपि क्लिप्तव्ययो^{१३} ददर्श ॥ * ॥ आकृतिगणोऽयम् ।
 तेन शाश्वतैकपूयप्रभृतयो^{१४} दृष्टव्याः ॥ ४५० ॥ इति संपदादिः^{१५} ॥

भिदिं छिदिं विदिं दयिं रुजिं^{१६} मृजिं प्रछिं चुरिम्^{१७} ।

अनामनि क्षिपिं तथा गुहिं तुलिं वसिं वयिम् ॥ ४५१ ॥

१ ? चक्र B. C. F. K. — Hem. has nothing like this except मुञ्चि (सक्).

२ क्लिप्तव्ययं B. C. K.; क्लिप्तव्यप्र-
 लयः । F.; क्लिप्तं A. [क्लिप्तम्?].

३ क्लिप्तव्ययं A.

४ ? सुनिः A. B. K.; sm. C. — MS.
 Hem. also has सुतिः.

५ Thus MS.

६ नुदिं E.; नुद् Hem.

७ श्रिवं D. E.; सुतं B. K.; श्रवं F.;
 सुते C.

८ सुचिं A.; सुवं B. C. D.

९ ? मुत्तिः । मुत् A.

१० Thus Hem.; K&g. V. vl. 4, 20;
 सिद्धि eds. Pāp.

११ मूर्तिः मूः B. C. F. K.

१२ मुत्तिः । मुक् A. — Hem. has मूर्तिः ।
 मुत् । मुतिः ।

१३ क्लिप्तव्ययो A.

१४ MS. differ more or less; Hem.
 has all three.

१५ Hem. makes three gāyas of this
 in the sūtras कृतसंपदादिभ्यः क्लिप् ॥
 भ्रादिभ्यो वा ॥; the कृधादि bring
 the simple, and the संपदादि the com-
 pound verbs, which necessarily take
 क्लिप्; while the भ्रादि take optionally
 क्लिप् or क्लि; see Index. Cf. also Pāp.
 II. 2, 61; 178.

१६ मजिं D. E.; मजं F.

१७ तुरिं A.; हरिं E.; रुजिं D.

विन्निदादिभ्योऽङ् इत्यनेन वितो भिदादेस्व स्तिषां भावेऽकर्तरि
 च कारकेऽङ् भवति ॥ * ॥ भिदा । विदारणम् ॥ * ॥ हिदा । देधी-
 करणम् ॥ * ॥ विदा । लाभो ज्ञानं वा^१ ॥ * ॥ दद्या । कहणा^२ ॥ * ॥
 रुजा [रोगः] ॥ * ॥ मृजा^३ [शरीरसंस्कारः] ॥ * ॥ पुष्पा [मन्त्रः] ॥
 अच चन्दोभक्तभयाद् दिर्गं कृतः ॥ * ॥ चुरा । चौर्यम् ॥ * ॥ चिपा
 [प्रेरणम्] ॥ * ॥ अनाक्तीति किम् । भित्तिः । विच्छित्तिः । विचिप्तिरि-
 त्यन्तः ॥ अत ऊर्ध्वं नामनि ॥ * ॥ गुहा । पर्वतकुहरम् ओषधिविशे-
 षश्च ॥ * ॥ तुला । उष्मानम् ॥ * ॥ वसा^४ । क्षेहः ॥ * ॥ वपा । मेदो-
 विशेषः ॥ ४५१ ॥

क्षपिं क्षियं रिखिं लिखिं शुभिं सिधिं मिधिं गुधिम ।

अरिं गदिं धृजं तरिं करिं हरिं खिदिं^५ विदुः ॥ ४५२ ॥

वपा । राशिः^६ ॥ * ॥ क्षिया । आचारभेदः ॥ * ॥ रेखा । राजिः ॥
 खोला । खैव ॥ रिखिर्लिखेः समानार्थः सौचधातुः ॥ * ॥ शोभा ।
 कान्तिः ॥ * ॥ वेधा । सत्त्वम् ॥ * ॥ मेधा । बुद्धिः ॥ * ॥ गोधा । प्रा-
 णिविशेषः ॥ * ॥ एतेषामरेङ् च ॥ * ॥ आरा । शस्त्री ॥ * ॥ गदा^७ ।
 मन्त्ररणम् ॥ * ॥ धारा । मपातः ॥ * ॥ तारा । ज्योतिः ॥ * ॥ कारा ।

१ विदा विदारणा Hem.; om.
 Bb.; Kā. V.

२ इया अनुकम्पा Hem.—Bb., Kā.
 V. om. इया, पुष्पा, चुरा, तुला,
 रुजा, शोभा, वेधा.

३ K. V. ed. सुजा; α. β., Hem., Bb.
 मुजा.—The equivalents in brackets
 have been added from Hem.

४ वसा A.—वसा Bb., K. V.; वसा

खेहमन्त्रं धातुविशेषश्च । रुद्धिरन्या ॥
 Hem.

५ ? खिदिं A. B. C. F. K.; खिदिं E;
 खिदिं D.

६ Thus also Hem.; कपिः संप्रसारणं
 च । क्षपा । Kā. V., Bb.

७ This is not given by the other
 works, and seems to be out of place
 here.

गुप्तिः ॥ * ॥ चारा । मुक्ताफलमात्रा । मानमिति भोजः^१ ॥ ५ ॥ एतेषां
वृद्धिश्च ॥ * ॥ खेदा^२ । दैन्यम् । निपातनादरेण ॥ * ॥ आकृतिगण-
याद्यम् । तेन चूडापीडाकृष्टाप्रभृतयो^३ इत्यन्याः ॥ ४५२ ॥ इति
भिदादिः ॥

नन्दिर्वासिर्वर्धिनर्दी च रोचिर्

दूषिर्भीषिर्भूषिर्लोभी मद्विष ।

साधिर्यनाः सर्व एते च नास्मि

क्रुद्धिः कर्षिः स्यात्समो हर्षियुक्तः ॥ ४५३ ॥

नन्दिपचिपहादिभ्यो ऽनाजिण इत्यनेन नन्दादिभ्यः पचादिभ्यो
यहादिभ्यश्चा ऽन चच् पिन् इत्येते क्रमेण कर्तरि प्रत्यया भवन्ति ॥ * ॥
नन्दयतीति नन्दनः ॥ * ॥ वासु पासु प्रव्ये^४ । वासयतीति वासनः
॥ * ॥ वर्धनः ॥ * ॥ नर्दनः । अर्थं भोजनमतेन ॥ * ॥ रोचनः ॥ * ॥
वृषणः ॥ * ॥ विभीषणः ॥ * ॥ भूषणः ॥ * ॥ शोभनः ॥ * ॥ मद्विषः
॥ * ॥ साधनः ॥ * ॥ संक्रुद्धनः ॥ * ॥ संकर्षणः ॥ * ॥ संहर्षणः ॥ ४५२ ॥
रमिरुषिकृतितपितृदिपूदहिसहिमुक्ता^५ जुजस्विदमयः स्युः
संज्ञायां लवणोऽपी आद्याहम्यर्दिनाशिसूदि मतम् ॥ ४५४ ॥

रमयतीति रमणः ॥ * ॥ रोचत इति रोचनः । विरोचनः ॥ * ॥
विकर्तनः^६ ॥ * ॥ तपनः ॥ * ॥ तर्दनः^७ ॥ * ॥ पवनः ॥ * ॥ दहनः ॥ * ॥

१ हारा मार । इतिरन्ता Hem.

२ ? प्रवाहा A.; खेदा B. K.; खदा
G.; खेदा F.; (खिदा D., but wrong
throughout). The other works have
neither खेदा nor खिदा.

३ Hem. has चूडा & पीडा.

४ ? Perhaps a mistake for वासु
रासु इह् Diātup. 16, 24, 25: cf.

वासु (वासु) इह् Diātup. 26, 54.---

वाशि (वाशनः) Bā, Yaś, Hem.; वाशि
Kāś. V. ad., =

५ चिदि for तुदि B. C. K.; तुत A.;
om. F.

६ वर्तनः A.

७ Om. B. C. F. K.—तुदि । प्रतर्दनः
Hem.: = by the others.

सहनः ॥ * ॥ जवनः^१ ॥ * ॥ जखनः ॥ * ॥ दमनः^२ ॥ * ॥ क्षुणातीति
खवणः^३ । निपातनाखत्वम् ॥ * ॥ सर्वदमनः ॥ * ॥ जनार्दनः ॥ * ॥
विस्तविनाशनः ॥ * ॥ मधुसूदनः ॥ * ॥ असंज्ञायामपि । रिपुदमनः ।
पुरार्दनः^४ । रोगनाशनः । अरिसूदनः ॥ ४५४ ॥ इति नम्यादिः ॥

पचं पतं वदं वशं व्रणं रणं क्षमं^५ भृजम् ।

वृजं गुपिं सृपिं नृतिं हृषिं मिषिं मिथिं विदुः ॥ ४५५ ॥

पचः । स्यपच इत्यपि ॥ * ॥ पततीति पतः । पारापत इत्यपि ।
पशु ज्वलादिपाठात्पचे भवत्येव निपातः ॥ * ॥ वदतीति वदः । कददो
चदद इत्यपि ॥ * ॥ वल्लीति वशः ॥ * ॥ व्रणयतीति व्रणः ॥ अरिव्रणा
शक्तिरित्यण्^६ ॥ भवति ॥ * ॥ रणयतीति रणः ॥ * ॥ क्षमः^७ ॥ * ॥
भरः । जारभरः ॥ * ॥ क्षुणोतीति वरः । कन्यावर इत्यपि ॥ * ॥ गोपः
॥ * ॥ सर्पः ॥ * ॥ नर्तः ॥ * ॥ दर्शः ॥ * ॥ मेघः । अनिमिष इति वज्र-
काधिकारात् कोऽपि भवति ॥ * ॥ मेधः ॥ * ॥ क्षमो प्रमाखनन्त-
रम् ॥ ४५५ ॥

मिहिदिहिरुहयो नदभवदिवयः^८ सियिचोरिगाहिगृचिलयः^९
तृदृचरयः^{१०} मूदिस्कन्दी^{११} शिविहभिवहमुदंशाः स्युः ॥ ४५६ ॥

॥ The other works have यु (धीति) मित्रभाषं प्राप्नोतीति यवनः Yajñ.

१ दवनः A.; om. B. C. F. K.

२ कवणो राक्षसविशेषः । कारवि-
शेषं खवणम् । Yajñ.

३ पवार्दनः B.; पचार्दनः K.; स-
वः C.

४ क्षमं B. F. K.; क्षमं C.

५ अरिव्रणशः A.; परिव्रणशक्तिः
D. C. K.; परिव्रणशक्तिः F.—अरीण

व्रणयतीति । अरिव्रणा शक्तिः Item.

व्रणयति शब्दं कारयतीति व्रणः Yajñ.

७ क्षमः B. C. K.—क्षम Kāś. V.; n.l.

Bō.; क्षप Bō., Yajñ.; om. Item.

८ भय for भय D. E.; भय A. B. C. K.

९ शिविषोदः A.; शिवः पचयः
D. E.; गुविजयः B. F.; गुवजयः K.;

सिचिचोरिगोहि---जयः C.

१० तृदृ C.; तृदृ E.; तृदृचरयः
D.; तृदृचरयः F.

११ मूदिदं D. E.

मेघः ॥ * ॥ देहः ॥ * ॥ प्रारोहः ॥ * ॥ गदः ॥ * ॥ भवः^१ ॥ * ॥
 देवः ॥ * ॥ सेवः ॥ * ॥ चोरः ॥ * ॥ ग्राहः ॥ * ॥ नरः ॥ * ॥ ब्राह्म-
 णचेलः^२ ॥ * ॥ तरः ॥ * ॥ दरः ॥ * ॥ चरः ॥ * ॥ सूदः ॥ * ॥
 स्कन्दः ॥ * ॥ शेषः ॥ * ॥ दर्भः ॥ * ॥ वरः । रघुवरः । रघावरः ॥ * ॥
 सवः ॥ * ॥ दंशः ॥ * ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेनान्वेऽपि ब्रह्मणाः ॥
 ४५६ ॥ इति पद्यादिः ॥

यहिसंमर्दो मन्त्रिः स्याद् अपराधिरवर्ह्युपरुधिस्थाः ॥

ह्रस्वो वा भवः परिवेरुपूर्वा भासिदसिसहयः ॥ ४५७ ॥

उक्तातीति पादो ॥ * ॥ संमर्दो ॥ * ॥ मन्त्री ॥ * ॥ अपराधति ।
 अपराधी ॥ अवरोधी ॥ उपरोधीति भोजः^५ ॥ * ॥ खाधी^६ ॥ * ॥ परि-
 भावी । परिभवी ॥ विभावी । विभवी^७ । इयं भोजमतेन ॥ * ॥ उक्ताधी
 ॥ * ॥ उदायो ॥ * ॥ उक्ताधी ॥ ४५७ ॥

शुविशी वपिरक्षी शावसिशीङ्क्ष^८ नेः पराः ।

याचिसंख्यवद्व्याहमजा वदवसी नजः ॥ ४५८ ॥

निष्ठावी ॥ निवेशो ॥ निवापो ॥ निरक्षी ॥ निष्कति । निष्ठावी ॥
 निवावी ॥ निशावी ॥ * ॥ ॥ याचते । अयाची ॥ * ॥ असंख्यमहारी ।

१ भवः B. C. F. K.—अधी Hem. ;

भवद् (अधी) Ba., Kās. V.

२ ब्राह्मणचेलः B. F. ; ब्राह्मणवाचः
 C. K. ; ब्राह्मणवाचः A.—Not given
 by the others.

३ याहि^८ E. ; याहिमर्दि D.

४ अपरावेरवर्ह्यपरिधिक्षाः A. ;
 ५ वधपरिधिक्षाः B. C. K. ; अपराधव-
 राधपरिधिक्षाः D. E.

६ अवरोधीति भोजः । उपरोधी ।
 F. ; उपराधीतीत्युपराधी । एवमपरा-
 धी । Yājñ. ; Hem. has all three ; the
 others om. अवरोधिम्.

७ Hem. given उपखाधी localia.

८ Thus also Hem. ; the others have
 only विभावी भूते, see next sloka.

९ शुविशी^९ शावधि^९ D. E. ; शा-
 वधि A. B.

असंख्याहारीति^१ शकटाङ्गजवामनौ ॥ अख्याहारी ॥ * ॥ अत्राजी ॥
अवादी ॥ अवासी ॥ ४५८ ॥

नञपूर्वादेव स्यादवश्च धातोरचितकर्तृकातः ।

अभिवेर्भुवस्तु भूते^२ विषयी विषयी च देशे स्यात्^३ ॥ ४५९ ॥

अकारी परशुः ॥ अहारी गन्धः ॥ अचित्तकर्तृकादिति किम् ।
अकर्ता । अहर्ता ॥ केचिन्नञपूर्वादि न^४ मन्यन्ते । तन्मते कारी हारीति
स्यात् ॥ * ॥ अभिभूतवान् । अभिभावी ॥ विभूतवान् । विभावी ॥ * ॥
गुणैस्त्रिणे विधेते^५ विशिनोति वा^६ विषयी विषयी वा देशः । निपात-
नात्पत्वम् ॥ ४५८ ॥ इति यथादिः ॥

मूलविभुजो महीधः पृथ्यादिभ्यो रुहश्च विशेषः ।

स्व्याख्योऽवर्षुधनसमुचकुमुदं दाय्यादकाकगुहौ ॥ ४६० ॥

मूलविभुजादेरित्यनेन मूलविभुज इत्यादयः कर्मत्वयान्ता निपा-
त्यन्ते ॥ * ॥ मूलानि विभुजति वक्रीकरोति । मूलविभुजो रघः ॥ * ॥
मही धारयतीति महीधः^६ ॥ * ॥ पृथ्या^७ रोहति । पृथीरुहः । तरु-
रित्यादयः ॥ * ॥ स्विधमाचष्टे । स्व्याख्यः ॥ * ॥ अवर्षि भुध्यते । अवर्षुधो

१. असंख्यवहारी । असंख्यावहारी
F.; twice असंख्यवहारी A.; ॥ असंख्याव-
हारी B. C. K. (B. C. apparently copied
from K., where असं end of p. and then
संख्यावहारी. with सं crossed out).—
Hem. makes अख्याहारी, असंख्याहारी
and असंख्यवहारी; the others अख्या-
हारी (om. Yajñ.), and असंख्याहारी.

२. अभिवेभुवस्तु भूते A.; अभिवेक्ष
वस्तु भूते B. C. F. K.; अभिभूते E.;
अभिभावी भूते D.

३. देशे ॥ विशेषः D. E.

४. नञपूर्वादि न B. K.; *पूर्वादिन
न F.; *पूर्वादिन C.—Hem. also re-
marks: केचिन्नञपूर्वादिभ्योति । आ-
री । हारी ।

५. गुणैस्त्रिणोति F.; विशेषेण येति
विशिनोति वा^६ Yajñ.

६. धरतीति F.; महीधरः A.

७. पृथ्वी A. B. C. K.; Hem. gives
उर्वीरुहो वृषः and सरविहसं पद्मम्
instead.

ऽग्निः^१ ॥ * ॥ नखाग्नौ चयन्ति । नखमुचानि धनूंषि ॥ * ॥ कौ वृक्षिण्यां
भोदते । कुमुदम् ॥ * ॥ दायमादते । दायादः ॥ * ॥ काकेभ्यो गूहि-
तयाः । काकगुहासिलाः ॥ * ॥ आकृतिगणोऽयम्^२ ॥ ४६० ॥ इति
मूलविभुजादिः ॥

इति

श्रीगोविन्दस्वरिशिष्यपण्डितश्रीवर्धमानविरचितायां स्त्रीयगणरत्नम-
होदधिरुसावाख्यातकदाचित्प्रत्ययगणनिर्णयो
नामाष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

किंचित्कचित्कचंचिद्रचितं पद्यानुसारतो^३ ऽस्माभिः ।

सुन्दरमसुन्दरं वा तल्लक्ष्यं सद्ददयेरेव^४ ॥ १ ॥

सप्तनवत्यधिकेज्जेकादशसु शतेष्वतीतेषु ।

वर्षाणां विक्रमतो गणरत्नमहोदधिर्विहितः^५ ॥ २ ॥

इति

श्रीवर्धमानविरचितः स्त्रीयवृत्तिसहितो गणरत्नमहोदधिः
समाप्तः ॥

१ A. B. C. K. om. अग्निः.

२ Hem. includes also अपो विभर्ति

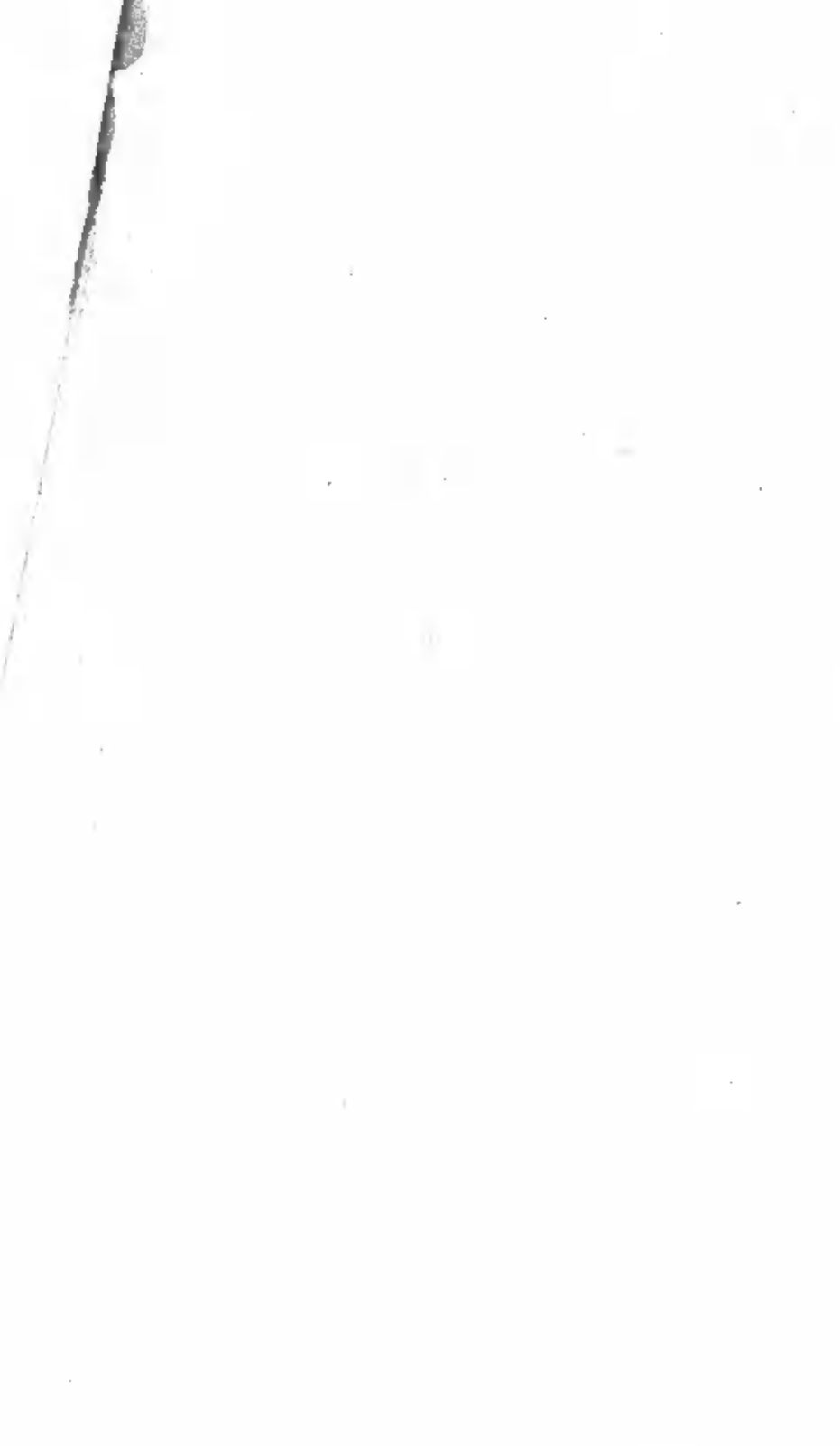
अब्धं मेघः । धर्माय प्रददाति धर्म-
प्रदः । एवं कामप्रदः । स्वर्गप्रदः ॥ श-
स्त्रेण प्रजानाति शास्त्रप्रदः । एवमाज-
मप्रदः (cf. Pāp. lil. 2, 6); Pāp. ed. Calc.

has कुक्ष and निध (neither of which is
given by the Kāg. V.).

३ पाद्यानुसारतो F.

४ From लक्ष्यं in सप्तनव broken
away in A.

५ वर्षेषु च विक्रमतो* F.—B. C. D.
B. K. omit these two couplets.

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY

GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.

3. 5. 1966 15 51401.